VEZİRKÖPRÜ

Araştırmaları

Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Samsun / 2014

© Bütün hakları saklıdır.

Kitapta yer alan metinler (birkaçı hariç) Vezirköprü Belediyesi ev sahipliğinde 2010 yılında Vezirköprü'de düzenlenen "Vezirköprü Sempozyumu" oturumlarında sunulan bildirilerin Editör tarafından gözden geçirilmiş halidir.
Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
İleri sürülen fikir ve öneriler Vezirköprü Belediyesi'nin resmî görüşü değildir.
Kitaptaki bilgilerden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ISBN NO: 978-975-94391-1-8
Vezirköprü Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2
Birinci Basım: 21 Mart 2014

Yayına Hazırlayan / Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

İletişim

OMÜ Eğitim Fakültesi
Tel: 0 362 312 19 19 / 53 00
E-posta: cyilmaz@omu.edu.tr

Dağıtım
Vezirköprü Belediyesi

Baskı – Cilt

Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mah. Necati Efendi Sk. No: 41/A – İlkadım / SAMSUN
Tel: 0.362 431 98 96 – 432 38 18 – Faks: 432 41 17

Sunuş

Sevgili Vezirköprülüler

Göreve geldiğimiz günden bu yana sizleri daha iyi bir çevrede daha iyi şartlarda yaşatma arzusu ve kararlılığı içinde çalıştık. Bulunduğumuz mekânın tarihten gelen özelliklerinden dolayı işimizin sadece bugünü kurtarmak değil, Köprü'yü Vezirköprü yapan tarihsel mirası gelecek nesillere ulaştırmanın da üzerimize düşen önemli görevlerden biri olduğunu hiç aklımızdan çıkarmadık. Çünkü bir şehrin sahip olduğu kültürel değerlerin aynı zamanda onun geçmişle gelecek arasında bağ kurmasını sağlayan vasıtalar olduğunu, Vezirköprü adının aynı zamanda bu anlama geldiğinin bilinci ile hareket ettik.

Hepimizin bildiği gibi şehrimizin ve ilçemizin sahip olduğu birbirinden değerli tarihi, kültürel ve doğal mirasımız yıllarca ihmal edilmiş, bir türlü gün yüzüne çıkartılarak Vezirköprümüzün ülkemizde ve dünyada kayda değer şekilde adının duyurulması gerçekleştirilememişti. İşte biz bu unutulmuşluk, kenarda bırakılmışlık ve ihmal edilmişlikten ilçemizi kurtarmak için bir dizi çalışma başlattık. Tarihsel mirasımızın korunması ve restorasyonu, şehir içi düzenlemeler, yeşil alan miktarının çoğaltılması yanında ilçemizi tanıtacak bir sempozyum tertip etme, burada sunulacak bildirileri de bir kitap olarak yayınlama fikri böyle ortaya çıkmıştır. Çünkü somut ve somut olmayan kültürel mirası tespit etmek, bilinmeyenleri bulup gün yüzüne çıkarmak, restorasyon gerekenleri onarmak, bunların çevre düzenlemelerini yapmak velhasıl en küçük mezar taşından en büyük tarihi yapıya kadar hiç birini ihmal etmeden değerlendirmek ancak bilgi ve ortak akılla mümkündür. Bunun için de bilgiye ve bilim insanlarına ve onların değerli görüşlerine her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunun farkındayız.

Elinizde bulunan kitap 9-10 Ekim 2010 tarihinde Vezirköprü'de Samsun 19 Mayıs Üniversitesi'nden bir kısım akademisyenin Samsun Aydınlar Ocağı aracılığı ile Belediyemizin ev sahipliğinde Vezirköprü'de gerçekleştirilen bilimsel toplantılarda sunulan bildirileri içermektedir. Yerel araştırmacı ve sanatçılarımızın da destek verdiği bu etkinlikte ilçemiz hemen her yönüyle masaya yatırılmış, bize ve gelecek kuşaklara çok önemli bir kaynak eserin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Şüphesiz bu eser Vezirköprümüz için devamı getirilmesi gereken ilklerden biridir. Bundan sonra da gerek benzer bilimsel toplantılar yaparak, gerekse Vezirköprü üzerine yapılmış araştırmaları bir araya getirerek bunları yayımlamaya devam edeceğiz. Öğrencisinden idarecisine kadar her kesimden vatandaşımızın yaralanabileceği ve ilçemizin kalkınmasını hızlandıracak bilgi altyapısının ancak bu şekilde olabileceğini biliyoruz. Vezirköprümüzü tıpkı Safranbolu ve Beypazarı gibi tarihin eski dönemlerinden bugüne ulaşan ve Osmanlı mimarisi ile taçlanan şehir dokusu yanında başka yerlerde eşine az rastlanan doğal çevre özellikleri ile bir turizm merkezi yapmak ve gerek ülkemizin gerek dünyanın ilgisini bu yöreye çekmek en büyük arzumuzdur ve bunu hep birlikte başaracağımıza inanıyoruz. İşte bu kitap ve benzer faaliyetler bizi bu amaca ulaştıracak olan en önemli araçlardan biridir.

Değerli Vezirköprülüler,

Bütün bu çalışmaların yapılması ve planlanan hedeflerin gerçekleştirilmesi siz değerli Vezirköprülülerin destekleri olmasa asla başarılamazdı. Kamu kurum ve kuruluşları yanı sıra sivil toplum örgütlerimiz ve halkımızın sınırsız desteği ile yapamayacağımız ve üstesinden gelemeyeceğimiz bir sorun olacağını düşünmüyoruz.

Elinizdeki bu eserde Vezirköprü'müzün tarihsel geçmişi, coğrafyası, ekonomik faaliyetleri, mimari ve kültürel mirası, dil edebiyat ve sanatıyla ilgili bazı özelliklerini bulacaksınız. Amacımız, genelde ilçemizin, özelde ise şehrimizin sahip olduğu doğal ve kültürel çevreyi, ekonomik faaliyet ve fırsatları, kaybolmaya yüz tutmuş el sanatlarını ülkemizin ve dünyanın tanımasını sağlamak, Vezirköprü adının zihinlerde yer etmesini sağlamaktır.

Bu kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için davetimizi kabul ederek ilçemize gelen, değerli bilgilerini bizimle paylaşarak Vezirköprü'de böyle bir organizasyon gerçekleştirilmesine imkân sağlayan değerli hocalarımıza ayrı ayrı teşekkür ederim. Sempozyumlarda sunulan bildirilerin kitap haline getirilmesi ve yayınlanması işini üstlenen Prof. Dr. Cevdet Yılmaz'a da ayrıca teşekkür ederim. Kitabın genç, yaşlı tüm Vezirköprülülere ve ülkemize faydalı olmasını dilerim.

İbrahim Sadık EDİS
Vezirköprü Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

Sunuş III
İbrahim Sadık EDİS

Önsöz VII
Cevdet YILMAZ

1. BÖLÜM: TARİHSEL GEÇMİŞ VE NÜFUS

Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Lâdik Hattının Önemi 1
İbrahim TELLİOĞLU

Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485 - 1576) 13
Mehmet ÖZ

15. ve 16. Yüzyıllarda Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne - Divânî Sistemi, Vakıflar ve Mülkler 37
Mehmet ÖZ

14030 Numaralı Temettüat Defterine Göre Vezirköprü Abdülganizâde Mahallesi'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu 57
Derya DEMİREL

(Temettüât Defterlerine Göre) Vezirköprü'deki Gayrimüslimlerin Sosyal ve İktisadî Hayatı 63
Tuba KARA

Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre 19.Yüzyıl'ın Sonunda Vezirköprü 75
Yavuz BAYRAM

Vezirköprü'nün Nüfusu (1881-1927) 79
Nedim İPEK

Cumhuriyet Dönemi Vezirköprü Kent ve Kır Nüfusu 83
Cevdet YILMAZ

2. BÖLÜM: COĞRAFİ ÇEVRE VE EKONOMİK FAALİYETLER

Şahinkaya Yarmavadisi 115
Erdoğan AKKAN

Altınkaya Barajının Vezirköprü Üzerine Etkileri 137
Cevdet YILMAZ

Istavloz Çayı Yukarı Havzasının Doğal Çevre Özellikleri 159
Seyfullah GÜL

Vezirköprü ve Deprem 197
Ali UZUN

Vezirköprü Yöresi Endemik ve Nadir Bitkilerinin Ekolojik Özellikleri 207
Fergan KARAER

Altınkaya Baraj Gölü Balık Faunası 241
Nazmi POLAT
Vezirköprü İlçesi Hayvancılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri 247
Ergin ÖZTÜRK
Vezirköprü'de Bahçe Bitkileri Tarımı 257
Muharrem ÖZCAN
Vezirköprü İlçesi'nin Mermer Potansiyeli ve Değerlendirilmesi 265
Halil İbrahim ZEYBEK
3. BÖLÜM: MİMARİ VE KÜLTÜREL MİRAS
Vezirköprü Yöresinin Prehistoryası (Oymaağaç Kazıları)..... 279
Rainer Maria CZICHON
Vezirköprü'de Tarihî Yapı Mirasımız 293
Mehmet Sami BAYRAKTAR
Vezirköprü'de Az Bilinen İki Ahşap Eser; Çorakdere ve Karanar Camileri 429
Cevdet YILMAZ
Vezirköprü'nün Tarihî Mezar Taşları 437
Recep GÜN - Eyüp NEFES
Vezirköprü'de El Sanatları ve Son Ustalar 455
Bünyamin KIVRAK
Vezirköprü El Sanatları 477
Kübra KARAGÖZ
Vezirköprü'de Yöresel Gelenek ve Göreneklerden Birkaçı Üzerine 487
Adnan ACİ
4. BÖLÜM: KÜLTÜR, DİL, EDEBİYAT VE SANAT
Köprülü Sülalesi ve Köprülülerin Türk Siyasî Tarihindeki Yeri 495
Selim Hilmi ÖZKAN
Vezirköprü'nün Yetiştirdiği Bir Âlim: Hayrettin İvgin 511
Şeyma KURAN
Vezirköprülü Âşık Rasim Genç'in Şiirlerine Bir Bakış 519
Şahin KÖKTÜRK
Vezirköprü Ağzı'nda Kalıplaşmış Dil Birimleri 527
İlknur KARAGÖZ
Eleştiriyi Beş Geçe: Bedrettin Cömert 541
Servet GÜNDOĞDU
5. BÖLÜM: SEMPOZYUMLA İLGİLİ GÖRSEL BİLGİLER 547
6. BÖLÜM: DEĞİŞEN VE GELİŞEN VEZİRKÖPRÜ 561

Önsöz

Bu kitap, Vezirköprü Belediyesi ve Samsun Aydınlar Ocağı işbirliği ile 9-10 Ekim 2010 düzenlenen "Vezirköprü Sempozyumu"nda sunulan bildiriler ve bunlara ilave edilen diğer makalelerden oluşmaktadır.

Kitap altı bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde sekiz makale ile Vezirköprü'nün tarihsel geçmişi ve nüfus yapısı, ikinci bölümde dokuz makale ile coğrafi çevre özellikleri ve ekonomik faaliyetlerden bazıları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde yedi makale ile mimari özellikler ile somut ve somut olmayan kültürel miras ele alınmış, dördüncü bölümde kültür, dil, edebiyat ve sanata dair beş makaleye yer verilmiştir. Altıncı bölümde Sempozyuma ait afiş, duyuru, foto ve diğer görseller sunulmuş, yedinci bölümde ise son dönemde Vezirköprü'de yaşanan değişme ve gelişmelere yer verilmiştir.

Bu kitaptaki asıl gayenin, siz değerli okuyucularımıza Vezirköprü'yü tanıtmak ve yine sizi Vezirköprü değerleri ile buluşturmak olsa da, elinizdeki kitabın aşağıda belirtilen şu faydaları da temin etmesi umulmaktadır. Bunlar;

1. Gerçekleştirdiğimiz bu faaliyetle, bilim insanlarının dikkatlerini Vezirköprü'ye çekmek, şayet ellerinde Vezirköprü ile ilgili belge ve bilgi varsa bunları paylaşmak, yoksa onları Vezirköprü üzerine yeni araştırmalar yapmaya teşvik etmek,

2. Gerek bu ve benzeri yollarla, gerekse halkımızın desteğiyle toplanan bilgi ve materyallerden yararlanarak zamanla kent müzesine dönüşecek bir kent hafıza merkezinin kurulmasına öncülük etmek,

3. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bütün okullarda uygulamaya koyduğu yeni müfredata uygun olarak mevcut öğrencilerimizin ve yeni yetişen neslin yaşadıkları çevrenin farkında olmaları ve onu tanımaları için gerekli "doğru bilgi" altyapısını oluşturmak,

4. Aynı şekilde halkımızın da yine bu yolla doğru bilgiye kolay yoldan ulaşmasını sağlamak, bu bilgilerle kentsel bilinçlerini arttırmak, içinde bulundukları mekânı daha iyi öğrenerek yaşadığı yere sahip çıkması için onu gerekli temel bilgiyle donatmak…

Değerli okuyucular, şüphesiz elinizdeki bu kitap Vezirköprü için bir ilk olmakla birlikte, ileriki yıllarda Vezirköprü üzerine yapılacak daha kapsamlı yayınlar için küçük bir başlangıçtır. Ümidimiz her yıl artan oranda bu faaliyet ve yayınların çoğaltılması, Vezirköprümüzün Türkiye ve dünyada hak ettiği yere en kısa zamanda ulaşmasıdır.

Ayrıca şunu da belirtelim ki, kitapta yer alan araştırmalara herkesin, her yerden kolayca ulaşabilmesi için bu bilgiler Vezirköprü Belediyemizin internet sayfalarında PDF formatında hazır tutulacak, isteyenler kolaylıkla bunlara erişebileceklerdir.

Ümidimiz bu ve benzeri çalışmaların 2. ve 3. Kitap şeklinde bir dizi yayına dönüşmesi ve Vezirköprümüze ait bütün değerlerin ortaya çıkartılması ve halkımızın istifadesine sunulmasıdır. Bunun için Vezirköprülülerin desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu da belirtmek isteriz. Özellikle Vezirköprü'de veya Vezirköprü dışında büyük şehirlerde yaşamakta olan Vezirköprü'nün köklü ailelerine mensup vatandaşlarımızın ellerinde bulunan Vezirköprü'ye ait bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkartılması ve paylaşımı ile bunların yayın yoluyla tanıtılarak Vezirköprü kültürüne katkıda bulunulması bu anlamda bizleri ziyadesiyle memnun edecektir.

Son olarak; Sempozyumun organizasyonundan kitap olarak basımına kadar geçen süreçte her türlü desteği sağlayan ve bütün bu sürecin malî yükünü üstlenen başta Vezirköprü Belediye Başkanımız Sayın İbrahim Sadık Edis'e ve onun değerli ekibine, Basın danışmanı Sayın Ruhi Dursun'a, Vezirköprülüler Derneği'nden Sayın Emin Kartal'a, çok değerli fotoğraflarını bizimle paylaşan yerel araştırmacı Sayın Bünyamin Kıvrak'a, gerek üniversitemizden gerekse Türkiye'nin muhtelif kentlerinden gelerek bizlere destek veren değerli akademisyen arkadaşlarıma, açılışta bizleri yalnız bırakmayan, bu tür faaliyetlerin üniversite-şehir ilişkilerinin gelişmesinde birer fırsat olduğunu vurgulayan ve bu amaçla bizlere sonsuz destek sağlayan Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Hüseyin Akan'a, bu organizasyonda aktif olarak yanımızda olan değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Nedim İpek'e, Prof. Dr. Ali Uzun'a, Prof. Dr. H. İbrahim Zeybek'e ve katkılarını esirgemeyen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Cevdet Yılmaz
OMÜ Eğitim Fakültesi Dekanı
Editör

BİRİNCİ BÖLÜM

“Tarihsel Geçmiş”

TÜRKLERİN KARADENİZ'E ÇIKIŞINDA VEZİRKÖPRÜ-HAVZA-LÂDİK HATTININ ÖNEMİ

İbrahim TELLİOĞLU [*]

Anadolu'nun yerleşim tarihi incelendiğinde her bölgenin farklı zaman dilimlerinde iskâna açıldığı görülür. Coğrafî şartlar, iklim ve bitki örtüsünün en elverişli olduğu merkezlerden diğer bölgelere doğru bir yayılma, insanlık tarihindeki en yaygın yerleşme türüdür. Bu şartlar Anadolu'da da yerleşmenin evrimini belirlemiş ve ilk uygarlık izleri Fırat, Dicle, Kızılırmak gibi önemli su kaynakları çevresinde ortaya çıkarken diğer yerler daha geç dönemlerde yerleşime açılmıştır. Karadeniz bölgesi de bu bakımdan ülkenin en eski yerleşim merkezlerinden bir kısmını bünyesinde barındırmış, Kızılırmak boyunca uzanan alanda Anadolu'nun en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır.

Karadeniz bölgesine yerleşmeyi düşünen toplulukların buraya göç ettiği coğrafya ve yerleşme sebepleri, iskânın şeklini ve yörenin hangi merkezlerinin önem kazanacağını da belirler. Mesela Karadeniz'de ticaret kolonisi kurmak için gelen topluluklar açısından sahil kesimi kıymetlidir. O sebeple koloniciler için sahil ile ardındaki dağların arasındaki dar koridorlar yeterlidir. Ticaret merkezlerinin güvenliği esasında jeopolitik duyarlılığa sahip bu topluluklar için bölgenin diğer kesimlerinin fazla bir anlam ifade ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Grek koloniciler[1] ya da Ceneviz ve Venedikliler[2] için kıyının ardındaki bölgenin çok bir anlam ifade etmediği, sahile ve iç kesime yaptıkları eserlerden/yatırımlardan kolayca anlaşılabilir. Haliyle ticareti engelleyici bir durum olması durumunda ancak çevre güvenliğinin önem kazandığını söylemek mümkündür. Oysa İç Anadolu'dan kuzeye yönelerek Karadeniz'e gelen Urartular ya da Hititler için sahile çıkmanın birinci yolu, güneydeki dağlık bölgeyi ele geçirmektir. Bu gibi toplulukların sahil şeridini ele geçirmeye yönelik baskıları artmaya başladıkça, kıyıdakilerin de güvenliğini temin etmek için güneyde savunma hatları kurma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Trabzon için Zigana'nın kuzeyinde ve güneyindeki Torul

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Bölgedeki Grek kolonizasyon dönemi için bkz. Robert Drews, "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *The Journal of Hellenic Studies, 98* (1976), s. 18-31; John Boardman, "Greek Archaeology on the Shores of the Black Sea", *Archaeological Reports, 9* (1962-1963), s. 34-51.

[2] Venedik ve Cenevizlilerin Karadeniz'deki faaliyetleri için bkz. G. I. Bratıanu, *Recherches sur le Commerce Génois dans la Mer Noire au XIII Siècle,* Paris 1929; F. Èlie de la Primaudaie, *Ètudes sur le Commerce au Moyen Age Histoire du Commerce de la Mer Noire et des Colonies Gènoises de la Krimèe,* Paris 1848; Sainte-Marie Mévil, *La Mer Noire au Moyen Age Caffa et les Colonies Génoises de la Crimée,* Pairs 1856; Michel Balard*, La Mer Noire et la Romanie Génoise XIII.-XV. Siécles,* London 1989; Sergeĭ Pavlovich Karpov, *L'impero di Trebisonda Venezia, Genova e Roma 1204-1461: Rapporti Politici, Diplomatici e Commerciali* (nşr. E. Zambelli), Roma 1986.

ve Maçka gibi müdafaa merkezleri ilkçağdan itibaren önem kazanmaya başlarken, Samsun için Canik dağlarının güneyindeki geçişi kontrol eden Vezirköprü-Havza-Lâdik koridoru kıymete binmiştir.[3] Samsun-Havza vasıtasıyla İç Anadolu'ya bağlanan bu hat, aynı zamanda oradan da doğuya yönelerek Mezopotamya'ya varan önemli bir ticaret güzergâhının Karadeniz'e ulaştığı en kısa ve en kolay yoldur.[4] Haliyle doğuda Çin'den çıkıp ipek yolu üzerinden Dicle-Fırat güzergâhından Doğu Anadolu'ya gelen kervanlar oradan batıya ilerleyerek İç Anadolu'ya vardığında kuzeye yönelirlerse, Vezirköprü-Havza-Lâdik hattının güvenliğini sağladığı yoldan Samsun limanına çıkar.

Samsun'un güneyindeki hattın ne zamandan itibaren önem kazanmaya başladığı çok açık değildir. Zira Hititlerin Karadeniz'le bağlantıları tarihçiler için tam olarak çözülemeyen bir vakıadır. Onların Hattuşa merkez olmak üzere büyük bir devlet kurdukları zamanlarda Karadeniz sahili Gaşkaların denetimi altındadır.[5] Hititlerin en büyük düşmanlarından sayılan bu topluluk sebebiyle sahile fazla yayılamadığı tarihçiler arasında yaygın kanaattir. M.Ö. 13. yüzyılda bütün Kuzey Anadolu'nun Hitit denetimine girdiğine dair günümüze ulaşan çeşitli belgelerden[6] Vezirköprü üzerinden Kızılırmak vasıtasıyla Karadeniz'e ulaşan hattı kullanan Hititlerin bu vasıtayla Karadeniz'e açılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Hititlerin dinî merkezini Vezirköprü'de arayan bilim adamlarının bu iddiasına dair çeşitli deliller bulunurken[7], onların sahille olmasa bile en azından Canik Dağlarının güneyindeki kısımla ilgilendiği çok açıktır. Bu şartlar altında Vezirköprü üzerinden Karadeniz'e ulaşan ve kıyının hemen ardındaki dağlık sahanın güneyinin stratejik önemini değerlendiren ilk topluluğun Hititler olduğunu söylemek mümkündür. Hititlerin sahile yayılma çabası, Gaşkaların da güneyden gelen bu baskıyı bertaraf etme gayreti bahse konu hattın stratejik önemi üzerine ilk mücadele sayılabilir.

İlkçağda Karadeniz bölgesine göç eden topluluklar içerisinde Orta Asya'dan gelen iki topluluk, Kafkaslardan güneye inerek Doğu Anadolu'ya ulaşmıştı. Bu bölgedeki devletlere büyük darbeler vuran göçmenler, oradan batıya yönelerek İç

---

[3] Bkz. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I,* Washington 1985, s. 20, 40, 47 vd.

[4] Bkz. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası* (nşr. M. Pektaş), İstanbul 1960, s. 27 vd. Bölgedeki yolların Romalılar devrinde kullanımı için ayrıca bkz. J. Arthur R. Munro, "Roads in Pontus, Royal and Roman", *The Journal of Hellenic Studies, 21* (1901), s. 52-66

[5] Gaşkaların Karadeniz'deki faaliyetleri ve Hititlerle ilişkileri hakkında bkz. Ekrem Memiş, "M.Ö. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri,* Samsun 1990, s. 103-110.

[6] Bkz. Rainer Maria Czichon-Jörg Klinger, "Nerik Zalpa", *Aktüel Arkeoloji Dergisi, 18* (Kasım-Aralık 2010), s. 62.

[7] Rainer Maria Czichon başkanlığında Vezirköprü Oymaağaç (Nerik) köyündeki arkeolojik çalışmaların 2006-2009 arasındaki değerlendirme raporları için bkz. *www.nerik.de.* Hititlerin Karadeniz bölgesiyle münasebetleri hakkında ayrıca bkz. M. I. Maksimova, "Hitties in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies, 10/2* (Nisan 1951), s. 74-81.

Anadolu'ya varmışlardı. M.Ö. 8. yüzyılda bu bölgeye yerleşen Kimmerler Orta Asya'dan yöreye gelen ilk topluluk olarak kabul edilir. Bazı tarihçilere göre bir kısım Kimmer boyları İç Anadolu'dan Paflagonya üzerinden Karadeniz sahiline de çıkmış, Ereğli-Trabzon arasına yayılmıştı.[8] Buradaki Paflagonya tabiri genel itibariyle Batı Karadeniz için kullanılan bir coğrafî deyimdir, ancak tam olarak nereyi kapsadığı bilinmez. Bazı coğrafyacılara göre bu hattın batısı Bolu'dan başlarken doğu sınırı Boyabat'a kadar uzanır.[9] Eğer Kimmerler Boyabat üzerinden sahile ulaşmışsa bir şekilde Vezirköprü ve çevresinden de geçmiş olmalıdır. Eğer sahile yerleşme daha batıdan gerçekleşmişse ki Ereğli ve Sinop'un alınması sebebiyle batıdan doğuya doğru bir ilerleme olması kuvvetle muhtemeldir ve bu daha mantıklı gözükmektedir, o halde Boyabat'ın daha ilerisinden bir yerden denize ulaşmışlardır. Kimmerleri takiple İç Anadolu'ya ulaşan İskitlerin tıpkı kendilerinden öncekiler gibi Sinop-Trabzon arasına yayıldığı Yunan kaynaklarında yazmaktadır. Sinop'tan batıya uzanan İskit hâkimiyetinin sınırı ise iki yüz kilometreye yaklaşmaktaydı.[10] Ancak kaynaklarda bilgi bulunmaması sebebiyle aydınlanmaya muhtaç olan konu İskitlerin sahile hangi güzergâhtan çıktığıdır. Samsun'un İskit yayılması sırasında adının anılmaması ve yerleşmelerinden bahsedilirken öncekilerde olduğu gibi Sinop merkezli olarak bir tarif yapılması Havza'dan sahile ulaşan hattın kullanılmış olması ihtimalini zayıflatır. Muhtemelen Batı Karadeniz'den sahile çıkan İskitler, buradan batıya doğru yayılmış olmalıdır.

İlkçağda Samsun'un güneyindeki hatta gösterilen bu ilgi, Türklerin Anadolu'nun siyasî, sosyal ve kültürel yapısını baştan sona değiştirdiği XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha da artarak devam eder. Zira bu hat hem stratejik hem de coğrafî nitelikleri bakımından Türkler için ayrıcalıklı bir mekân olmuştur. Türkler Anadolu'ya girdiklerinde suyollarını kullanarak istikametlerini belirlemişlerdir. Bu yolu kullanarak hem yön bulma kolaylaşırdı hem de kalabalık kitleler halinde ilerleme en az sorunsuz şekilde halledilirdi. Haliyle güneyden Karadeniz sahil şeridine ulaşmak istediklerinde Vezirköprü-Lâdik-Havza koridoruna sahip olmak isteyeceklerdi.

Türklerin Anadolu'ya göç yolları içerisinde Selçuklular iki güzergâhı kullanmıştır. Kuzeydoğudan Kafkasya, Azerbaycan, Kars-Erzurum-Bingöl yaylası birinci yoldur. Güneydoğudan ise Kuzey Irak-El Cezire güzergâhını yoğun biçimde kullanmışlardı. Kuzeyden gelenler Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesini sağlarken diğerleri Suriye'yi yurt edinmiştir. Buradan batıya doğru geçişte Aras ve Yukarı Fırat vadileri ile Hoy-Bargiri-Ahlat yolunun yanı sıra iki yer daha vardır ki bunlar da Karadeniz bölgesine geçişi sağlamaktadır: Çoruh nehrinin kaynağından Giresun'a kadar uzanan

[8] M. Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983),* Ankara 1984, s. 111 vd.
[9] R. Blanchard-F. Grenard, *Géographie Universale, VIII,* Paris 1929, s. 62.
[10] Marianna Koromila, *The Greeks in the Black Sea,* Athens 1991, s. 33 vd.

sahil dili ve Çoruh ve Kelkit vadileri. Çoruh'un kaynağından başlayan güzergâh Giresun'dan öteye geçemezken ikincisi bütün Yeşilırmak havzasını kapsadıktan sonra Kızılırmak bölgesine, oradan da Kastamonu, Çankırı dolaylarına kadar ilerlemekteydi.[11]

Kuzey Anadolu'nun topografik yapısı dikkate alındığında Karadeniz bölgesine yerleşmeye başlayan Türkler için en uygun güzergâh, Çoruh boylarını takip ederek Bayburt'ta ulaşan oradan da Kelkit vadisini takip ederek Şiran-Şebinkarahisar-Koyulhisar'a giden yoldu. Bu yol, Doğu Karadeniz sıradağlarının güneyine düşen yerleşim sahasıydı. Aynı sahanın Canik Dağları'nın güneyine düşen kısmı ise yine Kelkit vadisini takiple Reşadiye-Niksar üzerinden Erbaa'ya ulaşmaktaydı. Buradan sonra Taşova'da Yeşilırmak boylarına ulaşan göç yolu daha da batıya ilerlendiğinde Samsun'un güneyindeki Lâdik-Havza-Vezirköprü koridoruna varmaktaydı. Vezirköprü'nün batısında Kızılırmak vasıtasıyla kuzeyde Bafra'ya çıkan güzergâh, daha batıda ise Gökırmak vadisi boyunca Durağan-Boyabat-Taşköprü üzerinden Kastamonu'ya kadar ilerlemekteydi. Karadeniz kıyı dağlarının gerisindeki bu tektonik oluğa yerleşen akarsular boyunca yollar devam etmekteydi, insanlar bu oluk içerisindeki verimli tarım alanlarından yararlanabilmekteydi. İklim şartları da çevredeki dağlık alanlara göre daha uygundu. Dolayısıyla batıya göç için en uygun güzergâh olarak bu hat seçilmişti. Kastamonu'dan sonra başlayan engebeli arazi, Bayburt'tan başlayan bu yolun daha da batıya ilerlemesine engel teşkil etmekteydi. Kızılırmak vadisiyle kuzeyde Bafra'dan denize ulaşan bu hat, Yeşilırmak vadisiyle de Çarşamba'da sahile varmaktaydı. Hattın kara yoluyla Samsun düzlüğüne inmesi Kavak üzerinden gerçekleşirken güneyde İç Anadolu'ya bağlanırken ilk temas kurduğu yer, Merzifon'du.

Konumuza başlık teşkil eden Vezirköprü-Lâdik-Havza hattı, Samsun üzerinden Karadeniz'e açılabilmek için hayatî öneme sahip bir koridordur. Sahilin güneyden güvenliği yüksekteki bu üç merkezin elde tutulmasına bağlıdır. Hititlerden itibaren Karadeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan güzergâh bu hat üzerinden kontrol edilir. Bu hattın batısında Boyabat'ta çok önemli bir kale inşa edilmiş olup Karadeniz sahilinin güneyinde güvenliği sağlama adına Vezirköprü'nün batısındaki ilk önemli merkezdi. Daha batıdaki Kastamonu ise Selçuklular devrinde uç merkezi haline getirilmekle[12] hak ettiği öneme kavuşmuştu. Söz konusu hattın doğusundaki ilk önemli garnizon ise Romalılar devrinde önemli bir askerî merkez olan Niksar'dı. Bu iki yer o kadar önemliydi ki Danişmendliler tarafından ele geçirildiklerinde İmparator Ioannes Komnenos (1118-1143) sefere çıkarak bu şehirleri tekrar Doğu Roma hâkimiyetine katmak için bizzat harekete geçme lüzumu hissetmişti. 1130'da Kastamonu'yu ele geçirse de kentte tutunamayacak ve kısa süre sonra şehre yeniden Danişmendliler

[11] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi,* İst. 1944, s. 185.
[12] Bkz. Georgios Akropolites, *Vekayinâme* (nşr. B. Umar), İstanbul 2008, s. 133.

hâkim olacaktı.[13] Doğudaki Niksar ise daha Malazgirt savaşı yapılmadan Türklerle Romalıların rekabetine sahne olmuştu. Başa geçer geçmez Türkmenlerin Anadolu'ya yönelik faaliyetlerini büyük bir hassasiyetle takip etmeye başlayan Romanos Diogenes (1068-1071), Niksar'ın zapt edilip yağmalanması üzerine hemen harekete geçerek başında bulunduğu bir orduyla kente gelmişti. Ani bir hücumla şehri ele geçiren Türkmenleri püskürten imparator, Niksar'ı geri almayı başarmıştı.[14] 1139'da ise bu kez Ioannes Komnenos Danişmendlilerin elinden geri almak için Niksar'ı kuşatmış, 1140 başlarına kadar devam eden çatışmalar neticesinde bir şey elde edemeden başkentine dönmek zorunda kalmıştır.[15] Bu seferlerden de anlaşılacağı üzere hem Romalılar hem de Türkler, Karadeniz'in güvenliği için hayatî öneme sahip bu hattı elde tutabilmek için büyük çaba sarfetmişlerdir.

Türkler ve Romalılar Karadeniz sahili ve kıyının ardındaki dağların güneyindeki sahayı kontrol etmek için çabalarken meydana gelen çatışmalar sırasında bölgede büyük bir nüfus hareketliliği yaşanmaktaydı. Esasında başta belirtildiği üzere ekonomik önceliklere göre coğrafî hassasiyetler değişirken Karadeniz sahilinde yaşayanlarla dağlık kesimin güneyinde yaşayanlar arasındaki etnik farklılaşma daha kolonizasyon devrinde belirginleşmişti. M.Ö. 401'de içerisinde Ksenophon'un da bulunduğu binlerce Yunanlı, Perslere karşı kaybettikleri savaştan sonra Karadeniz üzerinden yurtlarına dönmeye çalışırken Karadeniz sahiline varana kadar pek çok farklı toplulukla karşılaşmıştı. Sahil kesiminde de kolonicilerin yanı sıra bu farklı kökenden halklara rastlamak mümkündü.[16] Aynı durum Romalılar devrinde de sürmekteydi. Amasyalı tarihçi, coğrafyacı ve filozof Strabon'un yakından gözlemledikleriyle yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla kıyıdaki koloniciler ile iç kesimlere yerleşenler arasında büyük bir fark ve mücadele vardı.[17]

Strabon'un yazdıklarından neredeyse bin yıl sonra aynı mücadele bir kez daha tekrarlanacak, Romalılar, yeni bir göç dalgasıyla uğraşmak zorunda kalacaktır. Bizans

---

[13] Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)* (nşr. F. Işıltan), Ankara 1995, s. 12 vd.

[14] Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti* (nşr. B. Umar), İstanbul 2008, s. 126.

[15] Bir Bizans tarihçisi, İmparatorun bu başarısızlığını kışın gelmesine bağlayarak uğranılan hezimete bahane arar gibidir. Kinnamos'a bakılırsa imparator kenti kuşattığında kış mevsiminin gün dönümü yani 22 Aralık gelmişti. Türklerin şehri şiddetle savunması ve olağanüstü kış şartlarının askerleri zor durumda bırakması sebebiyle imparator şehirden ayrılmıştı. Ioannes'in veliahdı Manuel çatışmalar sırasında bütün adamlarını kaybetme pahasına Türklere saldırıp orduya cesaret vermeye çalışsa da bu hiçbir fayda getirmedi ve Romalılar geri çekilmek zorunda kaldı. Bkz. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı* (nşr. I. Demirkent), Ankara 2001, s. 18 vd.

[16] Bkz. Ksenophon*, Anabasis* (nşr. T. Gökçöl), İstanbul 1984, s. 133, 139 vd., 144, 148 vd., 153 vd., 160 vd.

[17] Bkz. Strabon, *Coğrafya (Geographika) Kitap XII Bölüm I-II-III* (nşr. A.Pekman), İstanbul 1969, s. 15-47.

kaynaklarındaki bilgilere göre 11. yüzyılın sonlarına doğru Kızılırmak-Yeşilırmak boylarındaki Hıristiyan halk yerlerinden ayrılmaya başlamıştı. Türk baskısı o kadar yoğunlaşmıştı ki İmparator Mikhail Dukas (1071-1078) halkı deniz yoluyla başka yerlere nakletmek dışında bir çare bulamamıştı.[18] Bizans kaynaklarına açıkça yansıyan bu değişim ve dönüşüm, Malazgirt savaşından sonra gelişmelerin ne kadar baş döndürücü bir hızda yaşandığını, Karadeniz bölgesindeki Türk yerleşiminin ne derecede etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Son derece muteber bir kaynağa göre surlarının şöhreti sebebiyle alınamaz diye bilinen Trabzon bile Malazgirt savaşının hemen ertesinde Türklerin eline düşmüştü. Başka bir kaynaktan teyit edilmese bile imparator Aleksios Komnenos'un (1081-1118) kızı olması sebebiyle yanılma ihtimali son derece az olan Anna Komnena'ya bakılırsa Trabzon üç yıl boyunca Türklerin elinde kalmış, daha sonra bölgedeki Bizans valisi Theodore Gabras tarafından geri alınmıştı.[19] Karadeniz bölgesinin diğer kesimlerinde de durum farklı değildi. Ancak Malazgirt yenilgisinin şokunu anlatan Romalılar, aynı yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz bölgesinin kıyı şeridini geri almaya başlamışlardı. Bu geri çekilme 1071'den sonraki ilk ilerlemenin askerî maksatlı olduğunu, sahildeki şartlarda yaşamanın mümkün olmadığını gören grupların fazla direnmeksizin yerlerini boşalttığı izlenimini vermektedir. Oysa diğer taraftaki durumda herhangi bir değişiklik olmamış, dağların güneyindeki mücadele olanca şiddetiyle devam etmiştir.

Doğu Karadeniz ve Canik Dağları'nın güneyindeki bu hat, Türklerin yerleşmesine müsait bir yerdi. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler hızla Anadolu'ya yayılmakla birlikte sahil şeritlerine yerleşmek hususunda fazla istekli değillerdi. Zira konar-göçer hayat tarzını sürdüren Türkmenler hayvancılıkla geçinmekteydi ve kalabalık hayvan sürülerini otlatabilecekleri düzlüklere ihtiyaç duyuyorlardı. Oysa sahil kesimlerinde özellikle de Karadeniz şeridinde bu tür düzlükler bulmak imkânsızdı. Ancak sahilin hemen ardındaki dağların güneyinde aradıkları otlaklara rastlamışlardı. Aynı yerde yaylak-kışlak hayatını sürdürmeleri de mümkündü. Ayrıca yerleşecekleri yerin iklimine ve sıcaklığına büyük önem verirlerdi. Rutubetsiz, havadar yerlere yerleşmeye özen gösterirlerdi. Bir et ya da ciğer parçasını ağaca asarak bir ay civarında bekletirler ve bozulmadığı takdirde o yerin yaşamaya uygun olduğunu anlarlardı. 10 ile 15 derece arasındaki sıcaklık en tercih edilen sıcaklıktı. Havalar ısınınca ya da soğuyunca yaylak ve kışlaklarına çekilirlerdi.[20] Böyle olunca Vezirköprü-Havza-Lâdik hattının da bulunduğu güzergâh Türkmenlere yurt olabilecek özelliklere fazlasıyla sahipti. Bu yüzden 1071'den hemen sonra Türklerin eline geçen bölge o tarihten günümüze başka bir topluluğun hâkimiyetine bırakılmamıştı. Bu açıdan bakıldığında

[18] Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* London 1971, s. 160.
[19] Anna Kommena, *Alexiad* (nşr. B. Umar), İstanbul 1996, s. 261
[20] Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara 2001, s. 61-66.

bahsi geçen alana yerleşenler mecburî iskâna tâbi tutulmaksızın ve buraları bir başka unsura bırakmama kararlılığında olarak Canik dağlarının güneyini yurt tutmuştu. Zorunlu iskân politikası sebebiyle sahile yerleştirilen çeşitli boylar burayı nemli iklimi ve konar-göçerliğe uygun olmayan coğrafi yapısı sebebiyle terk ederken güneydeki bu bölge Türkmenler arasında büyük itibara sahipti.

Malazgirt Savaşı'ndan kısa süre sonra Bayburt'tan Kastamonu'ya ulaşan hat Türkmenlerin eline geçmiş ve o tarihten sonra hep Türk siyasî teşekküllerinin elinde kalmıştır. Danişmendlilerle başlayan Türk hâkimiyetinin kuzey sınırı Havza-Kavak üzerinden Samsun şehrinin kapılarına kadar dayanmıştı. Bir Selçuklu kaynağına göre Danişmend Gazi Samsun'u fethetmek üzere savaşırken hayatını kaybetmişti.[21] Bu bilgiden anlaşılacağı üzere 1071'in hemen ertesinde Türkler Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının ardını elde tutarken kuzeydeki limanları da kontrol altına almak için harekete geçmişti. Buradaki en mühim geçiş yollarından birisi Danişmendlilerin de kullandığı Havza üzerinden Samsun'a ulaşan hattı. İşte bu sebepten dolayı daha fetihlerin başlangıcından itibaren Vezirköprü-Havza-Lâdik koridoru hayatî öneme sahip oldu.

Danişmendlilerden sonra bölgeye ikinci hâkim olan Türk unsuru Türkiye Selçuklularıdır. Danişmendliler İç Anadolu hattını tutmakla Türklerin Anadolu'nun batısına geçmesi bakımından çok önemli bir görevi başarıyla yerine getirmişlerdi. Karadeniz bölgesine yayılırken de hem Bizans'a karşı gaza ve cihad yapabilecekleri hem de kuzeyden denize çıkış olabilecek bir alan olarak kabul etmişlerdi. Selçuklular için durum biraz daha farklıydı. Anadolu'da birliği sağlama amacında olan Selçuklular bir yandan ülkedeki diğer siyasî teşekkülleri kendi hâkimiyeti etrafında birleştirmeye çalışırken öte yandan Akdeniz kıyısında ele geçirdikleri liman kentlerine Karadeniz kıyısındakileri de katarak Anadolu'nun kuzeyi ile güneyini birleştirmeye çalışıyorlardı. Kuzey limanları içerisinde buna en uygun liman Samsun'du ve bu kentin ele geçirilmesi, bahsi geçen güney-kuzey hattının ele geçirilmesi açısından Vezirköprü-Havza-Lâdik koridorunun stratejik önemi daha da artıyordu. II. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında Selçukluların sınırlarına dâhil olan bu bölge onun oğlu Rükneddin Süleymanşah (1197-1204) devrinde Samsun'un da ele geçirilmesiyle denizle birleşmiştir.[22] Ancak 1204'te Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesiyle doğan karmaşadan Karadeniz bölgesi de büyük ölçüde etkilendi ve bölgenin sahil şeridinde, eski bir Bizans hanedanı olan Komnenoslar bağımsızlığını ilan etti. David Komnenos 1204'te Samsun şehrini zapt ettiğinde Sivas'tan gelip burada denize ulaşan ticaret yolunun güvenliği tehlike altına düşmüştü. Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhusrev (1205-1211) bu yolun güvenliğini

[21] Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, II* (nşr. A. Öngül), İzmir 2001, s. 147 vd.
[22] Selçukluların bölgeye yayılmasına daha önceki bir çalışmamızda temas etmiştik. Bkz. *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler,* Trabzon 2004, s. 94-104.

sağlamak için harekete geçerek Samsun limanının yeniden Müslüman tüccarlara açılmasını sağlarken[23] aslında bahsi geçen güzergâha ne kadar önem verdiklerini de açıkça göstermekteydi. Böylelikle Komnenosların sahilden güneye doğru ilerlemesinin de önü kesilmiş oldu. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) döneminde Alanya'nın alınmasından sonra Anadolu'da kuzey-güney ticaret yolunun işler hale getirilmesiyle[24] Samsun'un güneyindeki hattın önemini daha da artırmıştır. Selçuklu hükümdarının Trabzon'u ele geçirme teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Karadeniz'e çıkışta Samsun limanının ve onun güneyindeki merkezlerin değeri çoğalmıştır.

1243 Kösedağ Savaşından sonra Türkiye'de Moğol tahakkümünün başlaması ülkedeki siyasî dengelerin yanı sıra sosyal ve kültürel düzeni de bozmuştu. Pek çok bölgede Türkmen isyanları çıkarken Moğolların önünden çekilen gruplar da batıya doğru harekete geçmişti. Bu karmaşa içerisinde Karadeniz bölgesinin doğusunda Komnenoslar güneye doğru yayılmak için Bayburt'u almaya çalışırken[25] Samsun'un güneyinde benzer girişimlere rastlanmadı. XIV. yüzyılın başlarına kadar sebebi çok açık biçimde belli olmayan bu sükûnetin sebebi anılan yıllarda somut örneklerle netleşmeye başladı. Samsun'un güneyindeki bölgeye Malazgirt Savaşı'ndan beri yerleşen Türklerin miktarı hakkında sayısal veri fazla yoktu. Gelişmelerin yakın tanığı bir Süryani tarihçisinin ifadesiyle "*dünyayı kapladığı*"[26] zannedilecek kadar kalabalık bir nüfusla Doğu Anadolu'ya giren Türklerin aynı yoğunlukla Samsun'un güneyine ulaştığı, bölgedeki ahalinin büyük bir hızla yerlerini boşaltmasından tahmin edilebilir. Bununla birlikte Vezirköprü-Havza-Lâdik arasına yerleşen Türklerin sayısıyla ilgili ilk bilgileri elde etmek için XIV. yüzyıl başlarına kadar beklemek gerekecektir. Zira Osmanlı Devleti'nin çağdaşları olan Türk siyasî teşekkülleri, bölgedeki sosyal ve demografik yapının nasıl şekillendiği konusunda çok açık delil oldular. Türkiye Selçuklu hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bölgede kurulan Türk beylikleri, esasında bahsi geçen hatta yerleşen Türk nüfusun ne kadar kalabalık olduğunu göstermesi açısından manidar bir örnektir.

Moğollardan sonra Lâdik-Samsun arasını, son devrinde de Bafra'yı elde tutan Kubadoğulları, Türkiye Selçuklularının soyundan gelmektedir. 1318'de İlhanlıların valisi olarak görev yapan Altunbaş Bey, Samsun-Kavak-Lâdik arasında bağımsızlığını ilan etmiştir. 1394'te Samsun'u da ele geçirerek bu önemli limanı kontrol etmişlerdir.[27] Taşanoğulları ise 1334'ten itibaren Vezirköprü-Havza-Merzifon'a hâkimdi. Kubadoğlu

---

[23] Bkz. İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih, XII* (nşr. A. Ağırakça-A. Özaydın), İstanbul 1987, s. 197; George Finlay, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond,* London 1851, s. 373 vd.

[24] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1993, s. 338 vd.

[25] David Winfield, *"*A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century*", Anatolian Studies, XII,* (1962), s. 169 vd.

[26] Bkz. *Chronique de Michel le Syrien, III/II* (nşr. J. B. Chabot), Paris 1906, s. 155.

[27] Kubadoğlu beyliği hakkında bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi, III,* İstanbul 1927, s. 23, 52, 130, 192; Kâzım Dilcimen, *Canik Beyleri,* Samsun 1940, s. 45 vd.

Altunbaş'ın ölümünden sonra onun atabeyi Taşan Bey tarafından kurulmuştu. Kendisi Merzifon'da bulunurken kardeşi İdris Vezirköprü-Osmancık arasındaki Zeytun'u, diğer kardeşi Zekeriya ise Havza'yı idare etmekteydi.[28] Taşanoğullarının bin askerlik gücü olduğunu yazan muteber bir kaynak sayesinde[29] Vezirköprü-Havza arasında yaklaşık beş bin Türkmen yaşadığı tahmin edilebilir. Samsun'u ele geçirecek güce ulaşmaları sebebiyle Kubadoğullarının nüfusunun da benzer bir sayıya yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Böylece bölgeyi yurt tutan Türklerin demografik yapısıyla ilgili ilk değerlendirmeyi de yapmak mümkün olur.

1419'da Samsun'a sefere çıkarak yüksek hâkimiyetini tanımış olmasına rağmen Kubadoğlu beyliğine son veren[30] Çelebi Mehmed (1413-1421), böylece Karadeniz sahilindeki en önemli limanını da elde etmiş oluyordu. Bu hassasiyet sadece Çelebi Mehmed'le sınırlı değildir. Ondan sonra gelen hükümdarların icraatlarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti Samsun ve güneyindeki hattın stratejik önemini anlamış gözükmektedir. Nitekim 1430'da Yörgüç Paşa'yı göndererek müttefiki olan Haydar Bey'in elindeki Vezirköprü'yü aldıran[31] II. Murad (1421-1444, 1446-1451), yörenin bir müttefik elinde kalmasına bile rıza göstermeyeceklerini açıkça belli etmiş, bu bölgenin Osmanlıların Karadeniz'e açılması için ne derecede öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Aynı durum Osmanlı yanlısı olduğu bilinen Taceddinoğulları için de geçerli olacak ve Niksar'dan kuzeyde Terme-Ünye arasına hâkim olan bu beylik 1428'de Yörgüç Paşa tarafından ortadan kaldırılacaktır.[32] Yine Osmanlıların müttefiki olan Bafra beyleri de 1419-1420'de ortadan kaldırılarak[33] Samsun havzasındaki birlik sağlanmıştır. Bu beyliklerin Türk ve Türkiye tarihinde kıymeti yeterince anlaşılamamış ve anlatılamamış olsa da Karadeniz bölgesi açısından büyük önem taşıdığı tartışmasızdır. Osmanlı Devleti'nin gölgesinde kaldığı için kaynakların yeterince itibar göstermediği, tarihçilerin de hak ettiği önemi vermediği bu beylikler Karadeniz bölgesinin Türk yurdu olarak kalması için çok büyük bir vazifeyi yerine getirmiş, Moğol hâkimiyetinin zayıfladığı yıllardan Osmanlılara teslim edildiği devre kadar yerleştikleri yerlerin başka güçlerin eline geçmemesini sağlamışlardır. Onların gücü sayesinde ne Komnenoslar ne de Bizans Samsun ve çevresini almak için girişimde bulunamamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti sırasında Vezirköprü-Havza-Lâdik hattının önemi zaman içerisinde azalmaya başlamıştır. Bunun birinci sebebi Osmanlıların Karadeniz sahilinde

---

[28] Taşanoğlu beyliği hakkında bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi, III,* s. 8, 68 vd., 192.
[29] Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm* (nşr. M. Öztürk), Ankara 1990, s. 411.
[30] Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi, I* (nşr., V.Çabuk), Ankara 1989, s. 179 vd.
[31] *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (nşr. Atsız), İstanbul 1992, s. 94 vd.
[32] Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, II,* (nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s. 601 vd.
[33] Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı,* Ankara 1999, s. 19 vd.

ve dağlık bölgenin ardında siyasî birliği sağlayan ilk devlet olmasıdır. 1461'de Trabzon'un fethedilerek bölgedeki Komnenos hâkimiyetine son verilmesi,[34] ardından da onların müttefiklerini itaat altına alarak[35] Osmanlıların Karadeniz havzasındaki gelişmeleri yönlendirici güç haline gelmesi neticesinde Samsun limanına yönelik güvenlik tehdidi algılaması değişmiştir. Güneyden Samsun limanını tehdit edebilecek bir unsur kalmadığı gibi sahilden Havza'yı aşarak İç Anadolu'ya yönelebilecek bir düşman da yoktur.

Vezirköprü-Havza-Lâdik hattının stratejik önemi azalmakla birlikte yörenin demografik yapısının büyük ölçüde aynı kalması dikkat çekicidir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte bütün Karadeniz sahil şehirlerinde olduğu gibi Samsun şehrinde de Rum/Ortodoks nüfus artmıştı. 1071-1453 arasında Türk ilerlemesi karşısında henüz Bizans hâkimiyetinde olan sahaya çekilen Rumlar, Samsun ticarî açıdan gelişince Orta Anadolu'dan bu bölgeye gelmişti. Ermeniler de benzer sebeplerle şehre göç etmişti.[36] Ancak aynı grubun güneydeki bu üç merkeze fazla itibar etmediği görülmektedir. Bunun bölgenin güvenliğine yönelik bir devlet politikası olduğuna dair kaynaklara herhangi bir iz düşmemiştir. Osmanlı hâkimiyetinde ortaya çıkan sükûnetten faydalanarak ticaret yapmak için harekete geçe Rumlar, eski yerlerine ya da ticarî hayatın canlı olduğu şehirlere rağbet gösterirken, esas itibariyle hayvancılıkla geçinilebilecek merkezlerden uzak durmuşlardı. Haliyle Vezirköprü, Havza ya da Lâdik'e yerleşmek için çok önemli bir sebepleri yoktu. Bu durum 19. yüzyıl sonlarına ait Osmanlı nüfus kayıtlarına da açıkça yansımaktadır.

19. yüzyılın sonlarına ait nüfus kayıtlarına bakıldığında Vezirköprü, Havza ve Lâdik'te yaşayan Hıristiyan halk toplam nüfusun yedide biri kadardı. Lâdik ve Havza'da Rum/Ortodoks nüfus genelin altıda biri iken Vezirköprü'de ancak onda biriydi. Buna karşın Vezirköprü'deki Ermenilerin sayısı diğer iki kazanın neredeyse dört katına ulaşmaktaydı.[37] Bu merkezlerdeki Hıristiyanların hangi dönemden beri buralarda olduğunun izini sürmek pek kolay değildir. Zira sayısal anlamda bölgedeki nüfus

[34] Trabzon'un fethi için bkz. Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth* (nşr. A.M. Tulum), İstanbul 1977, s. 109 vd.; Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary* (nşr. B. Stolz), Ann Arbor 1975, s. 118 vd.

[35] Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi, I*, s. 353 vd.

[36] Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Nedim İpek, "Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticarî Faaliyetlerin Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 1* (Güz 2006), s. 107-121.

[37] 1881-1882/1893 Osmanlı Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Vezirköprü'de 13284 kadın 16142 erkek Müslüman ile birlikte 928 kadın 932 erkek Rum/Ortodoks, 487 kadın 507 erkek Ermeni, 119 kadın 95 erkek Protestan yaşamaktaydı. Aynı sayımda Havza'da 6723 kadın 6907 erkek Müslüman ile birlikte 1863 kadın 1766 erkek Rum/Ortodoks, 39 kadın 55 erkek Ermeni vardı. Ladik'te ise 5477 kadın 5789 erkek Müslüman, 1000 kadın 932 erkek Rum/Ortodoks, 85 kadın 94 erkek Ermeni yaşamaktaydı. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (nşr. B Tırnakçı), İstanbul 2003, s. 176.

hareketliliğini Osmanlıların son devrine kadar takip etmek mümkün değildir. Ancak Rum ve Ermenilerin Vezirköprü, Havza ve Lâdik'e yerleşmesinin Osmanlı hâkimiyeti sırasında olması kuvvetle muhtemeldir. 11. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan yoğun Türk baskısından buralardaki Hıristiyan ahalinin yerlerini terk etme ihtimali çok yüksektir. Haliyle 19. yüzyılın sonlarındaki bu Hıristiyan topluluğun bölgenin kadim Hıristiyanları olma ihtimali oldukça düşüktür. Bu durumda Osmanlı hâkimiyetinde yöreye gelen Rumların bu kentlerdeki ticaret erbabı olduğu, Ermenilerin de zanaatkâr zümresini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu unsurların yörenin kültür dokusundaki yeri nüfusa paralel değildi. Bölgedeki yer isimleri içerisinde başta Oğuz boylarından kalanlar olmak üzere günümüze kadar devam eden yerleşim yeri adları bu kültürel kimliğin canlı tanığıdır. Her üç merkezin yerleşim şekli özellikleri, mimarî tarzı, caddelerinin kültür dokusu, halkının sosyal yapısı aslında yaşanan kültürün tarihî derinliğini ortaya çıkaracak niteliktedir.

20. yüzyıl başlarında Karadeniz bölgesine gelen batılı araştırmacılar, Samsun sahili için Vezirköprü-Havza-Lâdik hattının büyük stratejik önemi olduğunu çok açık bir biçimde vurgulamaktaydı.[38] Uzun süredir Osmanlı Devleti'nin o zamanki şartları yörenin güvenlik hassasiyetlerini yeniden değiştirmiş Bahsi geçen yerlerde olmasa da hemen güneyindeki Merzifon'da Amerikan koleji açılması jeopolitik açıdan önemli bir hamledir ve bu okulun bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlerdeki rolü hesaba katılırsa ne derecede isabetli bir tercih yapıldığı da anlaşılır. Bu okuldan yönlendirilen ayrılıkçı faaliyetler kısa sürede Samsun ve çevresinde etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılış dönemlerinden bölgeye damgasını vuran değişmeler Vezirköprü-Havza-Lâdik koridorunda da etkili olmuştur ve anılan yörenin yeniden önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı hâkimiyeti sırasında bu hattaki Türk varlığına yönelik en büyük tehdit, Pontus isyanıdır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Osmanlı vatandaşı Rumları etkisi altına alan ayrılıkçı hareket Karadeniz bölgesindeki Rum/Ortodoks ahalinin bir kısmına da tesir etmiştir. Samsun'da ilk çatışmalar Bafra'da başlamış olmasına rağmen Pontus çetecilerinin Havza'yı aşarak oluşturacakları Pontus koridoruyla Ankara'ya ulaşma çabası içine girmeleri isyanın boyutunu değiştirmiş ve bu ayaklanma, Rumların bağımsızlık talebi olmaktan çıkıp işgalci Yunan ordusuyla birlikte TBMM Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Çeteciler Vezirköprü, Havza ve Lâdik'te büyük katliamlar yapsa da[39] bahse konu hattı aşıp Ankara'ya doğru ilerleyememiştir. Böylece Vezirköprü-Havza-Lâdik hattında TBMM Hükümeti'nin ve Millî Mücadele'nin varlığına kast eden bir girişiminin önü kesilmiş, bir dönemi kapatıp yeni bir devri başlatacak

[38] Bkz. J. G. C. Anderson, *Studia Pontica, I, A Journey of Exploration in Pontus,* Bruxelles 1903, s. 86.
[39] Ayrıntılı bilgi için bkz. *Pontus Meselesi* (nşr. Y. Kurt), Ankara 1995, s. 280-302, 313-317, 354-367.

olaylarda hayatî öneme sahip bir savunma örneği gösterilerek Pontus çetecileri sahille sınırlı tutulmuştur.

Sonuçta, Karadeniz sahil şeridi ile Canik ve Doğu Karadeniz sıra dağlarının tamamına hâkim olmak isteyen her devlet ve topluluğun elde tutmak istediği yerlerin başında, Vezirköprü-Havza-Lâdik hattının geldiği anlaşılmaktadır. Orta Karadeniz'den İç Anadolu'ya uzanan güzergâhta ilk devletlerden günümüze kontrolü elinde bulundurmak isteyen her siyasî teşekkül bu hattı kontrol etmek istemiştir. Ancak devlet ve toplulukların ilgi sahasının boyutu bu hatta değer verme ölçüsüdür. Karadeniz sahilindeki ticaret merkezlerine konuşlanmak isteyen Cenevizliler ya da Venediklilerin Samsun'un ardındaki sahayla pek ilgilenmesi tabiiydi. Ancak hem sahili ve hem de iç kesimini hâkimiyetinde birleştirmeye çalışan, aksi durumda ise güvenliğini temin etme derdi olan her devlet ya da topluluk Vezirköprü-Havza-Lâdik hattını elde tutma konusunda büyük hassasiyet göstermekteydi.

Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra geniş kitleler halinde Anadolu'ya gelirken bu ülkenin siyasî yapısının yanında sosyal ve kültürel yapısını da temelinden değiştirdi. Bu değişim Karadeniz bölgesini de derinden etkiledi. Türkmenlerin konar-göçer hayat tarzına uymaması sebebiyle boşalttığı sahildeki Bizans hâkimiyeti yeniden tesis edilirken Roma vatandaşları da kısa sürede yerlerine dönmüştü. Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının güneyine yerleşen Türkmenler sebebiyle buradaki Hıristiyan ahali büyük ölçüde yerlerini terk ederek muhtemelen sahilde toplanırken, 1071'den itibaren bu bölge genelde Türk siyasî teşekküllerinin elinde kaldı. Türk devlet ve beylikleri, sahildeki Hıristiyan unsurların güneye geçişini önlemek için belirli mevkilere özellikle önem verirken Samsun'un ardında bu değere sahip en mühim yer, Vezirköprü-Havza-Lâdik hattıydı.

Danişmendlilerden Osmanlılara kadar bölgeye hâkim olan Türk siyasî teşekkülleri arasında Moğollardan sonra ortaya çıkan üç bağımsız beylik, Türklerin yöredeki yoğunluğunu göstermesi açısından kıymetlidir. Osmanlılara kadar hiçbir Türk devlet ya da beyliği Karadeniz bölgesinin sahil ve dağların ardındaki kesimini aynı bayrak altında birleştiremediği için Vezirköprü-Havza-Lâdik hattına büyük önem vermekteydi. Osmanlı Devleti bu amaca ulaşıp Karadeniz havzasının en büyük gücü haline gelirken ne İç Anadolu'dan Samsun limanını ne de denizden iç bölgeyi tehdit edebilecek bir rakip bırakmıştı. Bu sebeple Vezirköprü-Havza-Lâdik hattı da gözden düştü. Pontus isyanı sırasında ayrılıkçı Rumlar Havza üzerinden bir koridor açarak Ankara'ya ilerlemeye çalışsa da bahsi geçen yerlerdeki halkın yoğun çabası bu girişimin önünü kesti.

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE VEZİRKÖPRÜ YÖRESİNDE İSKÂN VE NÜFUS (1485- 1576)[1]

Mehmet ÖZ [*]

Ülkemizde olsun Türkiye dışında olsun "tahrir defterleri"ne dayalı araştırmalarda son yıllarda bariz bir artış görülmekte ve bu sûretle pek çok yörenin demografik, sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili muazzam bir veri yığını ilgililerin dikkatine sunulmaktadır. Böylece, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine dâir görüşleri daha sağlam bir zeminde tartışmak ve irdelemek imkânı belirmektedir. Bu çalışmamızda, 15 - 16. asır tahrir defterlerinin yardımıyla, bugünkü Samsun ilimizin Vezirköprü ilçesinin 1485-1576 arasındaki demografik ve sosyal durumunu ortaya koymak suretiyle bu alandaki araştırmalara, küçük de olsa bir katkıda bulunmaya çalışacağız. Bunu yaparken, sâdece Vezirköprü'deki durumu tasvir ve tahlille yetinmeyecek, daha önce yapılan benzer araştırmaların verileri ışığında bazı karşılaştırmalar yapma yoluna da gitmeye çalışacağız.

Yörenin nüfusu ve toplum yapısı üzerindeki tespit ve tahlillere geçmeden önce konu ile ilgili kaynakları ve yörenin o zamanki idari statüsünü kısaca ortaya koymanın gerekli olduğu açıktır. Bunu müteakip yöredeki yerleşim yerlerinin kısa bir tamunu yapılacak ve daha sonra da nüfus konusu incelenecektir.

Kaynaklar

İncelememiz üç ayrı döneme ait tahrir kayıtlarına dayanmaktadır: 1485, 1520 ve 1576. İncelenen belgeler Rum Eyâleti'nin bu tarihlerde yapılan genel tahrirlerinin sonuçlarım yansıtırlar. Bu eyâlet, bizim bilgilerimize göre, 1455 ve 1554 civarlarında da tahrire tâbi tutulmuş, ancak bu tahrirlerden yöremizle ilgili her hangi bir belge elimize geçmemiştir. Yine, yörenin fethi sonrasında yapılmış olması gereken ilk tahrirden de herhangi bir iz kalmamıştır. Bilindiği gibi, bu yörenin tamamı, Yörgüç Paşa'nın Canik seferi sırasında kesin bir şekilde Osmanlı idaresine geçmiştir (1427-28)[2]. Bu sırada bazı komşu yörelerin Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hızır Paşa tarafından tahrir edildiği biliniyor[3]. Yöremizin ilk tahriri de yine bu Hızır Paşa tarafından yapılmış

---

[1] Makale, *Belleten* c.LVII, sayı 219 (1994), ss. 509-537'den alınmıştır. Yer adlarında bazı düzeltmeler yapılmıştır

[*] *Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[2] Yörgüç Paşa'nın Canik harekâtı için bkz. Atsız (haz.), *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul 1961, s. 103; Âşıkpaşazâde, *Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade,* yay. F. Giese, Neudruck des Ausgabe 1929, Osnabrück 1972, s. 103; Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, haz. M.A.Köymen-F.R. Unat, Ankara 1957, s. II, s. 601-603; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara 1982, 4. bs., ss. 403-406.

[3] Bkz. B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 7 vd.; M. Öz. *Population Taxation and Regional Economy in the District of Canik (1455-1576)*, Yayınlanmamış Doktora

olmalıdır. Yine 1455'te, bütün Rum Eyâleti gibi, Vezirköprü yöresi de Umur Bey adlı bir *emin* tarafından yazılmıştır[4], ancak ne bu tahrire, ne de Ataî Bey'in yaptığı 1554 tarihli tahrire ait yöremizle ilgili defterlere arşivde rastlanamamıştır.

Elimizdeki kaynaklara gelince; 1485'te Tâceddin adlı bir *emin*[5] tarafından gerçekleştirilen tahririn sonunda derlenen defterlerden *TT 37*nin 571-672. sayfaları arası yöreye hasredilmiştir. Bu defterin diğer kısımları bugünkü Samsun, Ordu ve Giresun yörelerine aittir, ikinci kaynağımız Rum ve Karaman eyaletlerinin "nüfus ve hâsılat icmali" olarak tanımlayabileceğimiz *TT 387'dir.* Bu defterin Vezirköprü yöresine ait mufassalı elimizde yoktur. Defterin 681-694. sayfaları arası Vezirköprü'ye ayrılmıştır. Takriben 1520'de hazırlanan ve *ilyazıcısı* Mehmed bin İbrahim'in derlediği bu defterde, iskân yerlerinin nüfus ve gelirleri özet olarak verilmektedir. Trabzon sancakbeyi Ömer Bey tarafından yapılan son tahrire ait 1576 tarihli Amasya Livası Mufassal Defterinin ikinci cildinde *(TK 34)* ise Vezirköprü yöresi 29b-109b varakları arasında yazılıdır[6].

İdarî Durum

15 ve 16. yüzyıllarda iki ayrı nâhiye/kazâ (Gedeğra ve Kocakayası) hâlinde teşkilâtlandırılan yöre, fetihten sonra Amasya'daki şehzade sanca ğına bağlanmış olmalıdır. 1485'te yörenin beş nahiyeden oluştuğunu görüyoruz: Simre-i Taşan, Kabakoz, Gaziler Ovacığı, Göl tâbi-i Kocakayası ve Zeytun tâbi-i Kocakayası. Aynı döneme ait *TT 41* numaralı icmalden, Simre-i Taşan ve Kabakoz'un Gedeğra Nahiyesine bağlı nahiyeler oldukları anlaşılır. Göl ve Zeytun'un Kocakayası Nahiyesine bağlı oldukları açık olmakla beraber, Gaziler Ovacığı'nın durumu belirsizdir. Bu-tâbir câizse-alt nahiyenin *divanî* gelirlerinin Gedeğra zaimi Tâceddin Bey'e ait olmasına bakılırsa Gaziler Ovacığı'nın da Gedeğra Nâhiyesi'ne tâbi olduğu söylenebilir. Öte yandan, 1520'de, toplam 8 köyden oluşan bu nahiyenin 7 köyünün Kocakayası Kazasında, sâdece bir köyünün Gedeğra'da yazıldığını görürüz. "Alt veya bağlı nâhiye"lerin verilmediği bu defterde Gaziler Ovacığı'nın Kocakayası'na bağlı yazıldığı bellidir. Son defterde ise "alt/bağlı nâhiye"ler yine yazılmış ve bu defa Gedeğra

---

Tezi, Cambridge 1990, s. 6. [Türkçesi Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır: Mehmet Öz, *XV-XV. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999].

[4] Msl. bkz. TT 37, s. 629. Gedeğra'nın Koğalu Köyü'nde mukim bir grup ile ilgili bu kayıt şöyledir: "Veledân-ı Şeyh Mezid, Umur Beğ Defteri'nde nesne virügelmemiş deyu kaydolunmuş". Umur Beğ'in 1455 civarında Rum Vilâyeti'ni tahrir edişiyle ilgili olarak bkz. M.T. Gökbilgin, XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, istanbul 1952, s. 539 Yediyıldız, aynı eser, s. 6-12; Öz, aynı tez, s. 6 vd.; M.A.Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London 1972, s. 51.

[5] Yediyıldız ve Öz'ün yukarıda zikredilen eserlerinin yanısıra şuraya bakılmalıdır: Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990, s. 3.

[6] Bu son tahrirle ilgili olarak Öz ve Şimşirgil'in tezlerine bkz.

Kazasının merkez, Kabakoz ve Gaziler Ovacığı nahiyelerinden oluştuğu açıkça belirtilmiştir. Yine bu son defterde yöredeki diğer kazanın adı Zeytun olarak verilmiş ve Kocakayası ise bir nahiye olarak yazılmıştır. Bu bilgiler ışığında yörenin idarî taksimatı şöylece özetlenebilir:

Tablo I: *Vezirköprü Yöresinde İdarî Taksimat (1485-1576)*

1485		***1520***	***1576***
N.-i Simre-i Taşan *N.-i Kabakoz*	*Nâhiye-i Gedeğra*	*K.-i Gedeğra*	*K.-i Gedeğra* *N.-i Kabakoz* *N.-i G. Ovacığı*
N.-i Gaziler Ovacığı	*Nahiye-i Kocakayası (?)*		
N. Göl *N. Zeytun*	*Nâhiye-i Kocakayası*	*K.-i Kocakayası*	*K.-i Zeytun* *N.-i Kocakayası*

Gerek 15 ve 16. asırlarda, gerekse sonraki yüzyıllarda bu iki kaza Amasya Sancağına bağlı kalmaya devam etmiştir. Sâdece *TT 387'de* bu ikisinin Canik'e bağlı gösterildiğini görmekteyiz ki, başka bir yazımızda bunun ya sehven böyle yazıldığını ya da bu durumun bir kaç yıllık kısa bir uygulama (1520 civarı) olduğunu belirtmiştik[7].

İdarî durumla ilgili tespitlerimize son vermeden önce şu hususu da vurgulamakta fayda var: Kullanılan terminolojide *nahiye* terimi hem daha geniş bir birimi, hem de o birimi oluşturan alt-birimleri ifâde etmektedir. Üst-birim olarak *nâhiye'nin* bu yörede ve civar yerlerde *kaza*'ya tekabül ettiğini gösteren deliller vardır. En azından coğrafî yönden bir *kaza* ile "üst-nâhiye"' aynı sınırlara sahiptir. Nitekim 15. asrın Gedeğra ve Kocakayası nahiyeleri 16. asırda *kaza* olarak zikredilmişlerdir. Bu durum, 15. yüzyılda kazâ'nın bir idarî birim olarak var olmadığını göstermez; yalnızca, tahrir heyetlerinin şu veya bu sebeple "nahiye" terimini kullandıklarım gösterir. Nitekim, *TT 37'de* Gedeğra ve Kocakayası *kadıları* ile ilgili bir kayıt vardır[8] ki, bu da bu "üst-nâhiye"lerin aslında birer kadılık bölgesi veya *kaza* olduklarına delâlet eder.

Yerleşim Yerleri ve Cemaatler

Bu noktada yöredeki yerleşim durumu ve yukarıda adı geçen nahiyelerin coğrafî mevkileri üzerinde durmamız gerekecektir. Yöredeki nahiyelere bağlı yerleşim birimlerinin (köy ve mezraaların) harita üzerindeki incelenmesinden, Kocakayası (Zeytun) kazasına bağlı köylerin bugünkü Vezirköprü'nün merkez bucağının batı kesimiyle Mezraa bucağında yer aldıkları anlaşılıyor. Yine Göl nahiyesinin bâzı köyleriyle Gaziler Ovacığı'na bağlı bir kaç köyün

[7] M. Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Malikâne-Divanî Sistemi", *Vakıflar Dergisi'*nin XXIII. sayısında yayınlanıyor [Yayınlandı sayı XIII, 1994]. Muhtemelen 1523-25 arasında tertip olu nan TT 95 numaralı timar icmâli'nden (s. 93 vd.) Gedeğra Nâhiyesi'nin Amasya Livası'na bağlı olduğu açıkça görülüyor. [1520-30'larda yapılan tahrirlerin sonuçları Kanunî'nin 1530'da tertip ettirdiği muhasebe icmallerinde özetlenmiştir].

[8] TT37,s.661.

Beşpınar bucağında bulunduğu göze çarpıyor[9]. Defterlerde geçen köylerin yansından çoğunun yerini tespit etmek mümkün değilse de, tespit edilebilenlere bakılarak Gedeğra kazasının bugünkü Vezirköprü'nün merkezî kısımlarıyla doğu kesimini, Kocakayası'nın ise batı kesimini kapsadığı sonucuna varılabilir. Kocakayası, Osmanlı fethi öncesinde Kocakayası kalesi hâkimi Haydar Bey'in kontrolünde idi. Buranın bugünkü Büyükkale olabileceği öne sürülmüşse[10] de, Kocakayası nahiyesi köylerinin harita üzerinde incelenmesinden bu ihtimalin zayıf olduğu ortaya çıkar. Büyükkale bugünkü Vezirköprü'nün merkez bucağının güneyindedir ve burayla Kocakayası nahiyesine ait köylerin bulunduğu Beşpınar bucağı arasında o zamanki Gedeğra'ya bağlı Başalan, Esen, Boruk gibi yerleşimler bulunmaktadır. Bizce Kocakayası ismi bugünkü Eğrikale'nin bulunduğu ve eski adı Kocakaya olan yere aitti ki burası Mezraa bucağının kuzeyine düşmektedir[11].

Yörenin 1485'te en büyük alt-nâhiyesi konumundaki Simre-i Taşan, adını, muhtemelen Mesud b. Kılıçarslan'ın kurduğu Simre çiftliğinden ve zamanla burası etrafında teşekkül eden idarî-coğrafî bölgeden almıştır[12]. Başlangıçta Simre olarak geçen bu birimin, İlhanlı hâkimiyeti sırasında ortaya çıkan mahallî beylikler döneminde Taşanoğulları ve Kubadoğulları arasında bölünmesiyle ikiye ayrıldığı ve bugünkü Vezirköprü'nün merkez bucağına tekabül eden kısmın Simre-i Taşan, bugünkü Havza'ya tekabül eden ve Kubadoğullarının denetimine giren kısmın ise Simre-i Lâdik adını aldığı varsayılabilir[13].

Yöredeki iskân yerlerinin ve cemaatlerin durumunu bir tabloda gösterdik *(Tablo II a-b).* Buradan da anlaşılacağı üzere, 1485'te Gedeğra'da 107 meskûn, 3 gayrımeskûn köy; 8 meskûn, 29 gayrımeskûn mezraa ve 14 cemaat kayıtlıydı. 1520 civarında Gedeğra kazâsındaki cemaat ve meskûn köy sayısı aynı kalmışken, gayrımeskûn köy sayısı 6'ya, meskûn mezraa sayısı 9'a çıkmış, gayrımeskûn mezraa sayısı ise 23'e düşmüştür. Yöredeki iskân durumunun bu istikrarı 1576'da da sürmüş ve Gaziler Ovacığı'nın 8 köyünün de katılmasıyla meskûn köy sayısı 119'a çıkmıştır. Bu dönemde, *hâric-ez-defter* yazılı bazı mezraaların eklenmesiyle meskûn mezraa sayısı 17'ye, gayrımeskûn mezraa sayısı da 30'a çıkmıştır. Kayıtlı cemaat sayısı da 14'den 20'ye yükselmiştir. Bu cemaatler belirli köylerde yazılmışlarsa da nüfusları ayrı ayrı verilmiştir. Vergileri genelde köy hâsıllarıyla birlikte verilmişse de özellikle Etrâkiye cemaatlerinden

[9] Bu karşılaştırmaları yaparken şu kaynaklardan faydalandık: *Köy Envanter Etüdlerine Göre Samsun*, Ankara 1968; *Cumhuriyetin 50. Yılında Samsun-1973 İl Yıllığı*, Ankara 1974.
[10] K. Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 56-57.
[11] Krş. *Cumhuriyetin 50. Yılında Samsun*, s. 89. Burada köy, Kocakaya (Eğrikaya) olarak verilirken haritalarda Eğrikale olarak geçiyor.
[12] H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1927, c. III, s. 24; Dilcimen, *aynı eser*, s. 19.
[13] Bu beylikler için yukarıdaki dipnotta zikredilen eserlere bakılabilir. Simre-i Lâdik adı tahrir defterlerinde bugünkü Havza yöresi için kullanılmaktadır. Meselâ bkz. TK34.

elde edilen gelirlerin *mahsûl-i Etrâkiye* kısmı[14] ayrıca yazılmıştır; zira bu gelir timar sahibine değil *Etrâkiye sahibine* tahsis edilmiştir.

Tablo II a: *Vezirköprü Yöresinde İskân Yerleri ve Cemaatler: Gedeğra*

Tarih	***Nahiye***	***Köy***		***Mezraa***		***Cemaat***
		Meskûn	*Gayrı-meskûn*	*Meskûn*	*Gayrı-meskûn*	
1485	*Simre-i Taşan*	*100*	*3*	*8*	*28*	*14*
	Kabakoz	*7*	*-*	*-*	*1*	*-*
	GEDEĞRA (top)	*107*	*3*	*8*	*29*	*14*
1520	*GEDEĞRA (kaza)*	*107*	*6*	*9*	*23*	*14*
1576	*Gedeğra*	*104*	*5*	*16*	*29*	*19*
	Kabakoz	*7*	*-*	*1*	*1*	*-*
	Gaziler Ova.	*8*	*-*	*-*	*-*	*1*
	TOPLAM	*119*	*5*	*17*	*30*	*20*

Not: 1485 ve 1576'da Gaziler Ovacığı'na bağlı gözüken bir köy, 1520'de Gedeğra kazasına dâhildi. 1520'de Gaziler Ovacığı'nın diğer 7 köyü Kocakayası kazasıyla yazılmıştır. Son tahrirde (1576) ise bu nahiyenin köylerinin hepsi Gedeğra kazasına tâbi idiler.

Tablo II b: *Kocakayası (Zeytun)*

Tarih	***Nahiye***	***Köy***		***Mezraa***	
		Meskûn	***G. meskûn***	***Meskûn***	***G. meskûn***
1485	*G. Ovacığı*	*8*	*-*	*-*	*-*
	Göl	*17*	*3*	*2*	*2*
	Zeytun	*14*	*-*	*-*	*-*
	K. KAYASI (toplam)	*36*	*3*	*2*	*2*
1520	*K. KAYASI*	*38*	*3*	*3*	*3*
1576	*Zeytun*	*17*	*1*	*-*	*1*
	K. Kayası	*21*	*2*	*1*	*4*
	ZEYTUN (kaza)	*38*	*3*	*1*	*5*

Not: Görüleceği üzere, 1485'te ve 1520'de bütün yöreye Kocakayası Nâhiyesi/Kazâsı denilirken, 1576'da Zeytun olarak geçen alt-nâhiye 1576'da Kocakayası olarak kaydolunmuştur.

Kocakayası'na gelince; 1485'te, Gaziler Ovaağı'nın 8 köyünü de katarsak, toplam meskûn köy sayısı 39, meskun mezraa sayısı ise 2'dir. Yörede 3 köy ve 2 mezraa gayrımeskûndu. 1576'da Gaziler Ovacığı Gedeğra'ya dahil olmakla beraber yörenin yerleşim birimi sayısı aynı kalmıştır: 38 meskûn köy, 1 meskûn mezraa, 3 gayrımeskûn köy ve5

[14] Böyle kayıtlar için msl. bkz. TT37, s. 584,587, 591, 592 vs.

gayrımeskûn mezraa. Tıpkı Gedeğra'daki gibi burada da *hâric-ez-defter* mezraaların yazılmasıyla bu durum ortaya çıkmıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse 1485-1576 arasında yörenin yerleşim durumu istikrarını korumuşa benziyor. Yalnızca 16. yüzyılın ikinci yansında az sayıda yeni mezraanın kullanıma açıldığı ve yine az sayıda gayrımeskûn birimin yerleşim yeri hâline geldiği söylenebilir. Şurası muhakkaktır ki, bahsettiğimiz istikrar tablosu elimizdeki defterlerin tanzim tarihleri civarına aittir. Bir başka deyişle, 1485-1520 arasındaki 35 yıllık ve 1520-1576 arasındaki 56 yıllık dönemlerde bu yörede bazı karışıklıkların ve neticede bazı yerleşim yerlerinin geçici boşalmasının meydana gelmiş olması ihtimâli varittir. Bizim bahsettiğimiz istikrar "uzun vadeli" olup kısa dönemdeki dalgalanmaların varlığı ihtimâlini nakzetmez.

Bu noktada, eklerde verilen "İskân Yerlerinde Nüfus" tablosunun düzenleniş biçimiyle de bağlantılı olarak, köylerin defterlerde nasıl bir sırayla yazıldığı hususuna değinmeliyiz. Köylerin yazılış sırasının, coğrafî bir anlamı olması, yani birbirine komşu köylerin sırayla yazılması durumunda hem nahiye sınırlarını tespit etmek kolaylaşacak, hem de bugün artık adına rastlamadığımız yerleşim birimlerinin, onlara komşu köylerin durumuna göre yerlerini tespit etmek imkânı doğacaktır. Gerek bu çalışmamızda, gerekse Canik Sancağı hakkında incelememizde 1485 ve 1520 tarihlerine ait defterlerde yerleşim birimlerinin, birkaç istisna dışında aynı sırayla yazıldıklarını ve bu yazılış sırasının coğrafî yönden tutarlı olduğunu görmüş bulunuyoruz. Vezirköprü yöresi için 1520 tarihine ait mufassal deftere sahip olmadığımızdan ve kullandığımız icmal defterleri de yerleşim birimlerini dirlik türüne (has, timar ve zeamet, kale merdi tımarı, evkaf ve emlâk) göre tasnif ettiğinden, ilk bakışta 1485'teki sıralama ile 1520'dekinin aynı olmadığı zannına kapılınabilir. Ancak yakından bakıldığında, her bir dirlik türüne ait köylerin kendi içlerindeki sıralamasının bizim 1485 tarihli defterlerde tespit ettiğimiz sıralamayla uygunluk arzettiği görülecektir. Köylerin çoğu timar ve zeamet kategorisine girdiğinden bu durumu müşahede etmek kolaylaşmaktadır; yalnızca arada bazı köyler görülmemektedir, zira bunlar has, vakıf veya mülk olarak tahsis edildiklerinden o tür dirliklerle ilgili kısımda yazılmışlardır. 1576'da ise sıralama büyük ölçüde değişmiştir. Gerçi daha önce ardarda yazılmış bazı köyler bu dönemde de birlikte yazılabilmiştir, ama bir bütün olarak bakıldığında köylerin sıralamasının tamamen değiştiği görülür. Belki de bu tahriri yapan heyet köyleri daha değişik bir sırayla gezmişti. Yine de, yerlerini tespit edebildiğimiz köylerin durumlarından, 1485-1520 dönemindeki sıralamanın daha mantıkî olduğu sonucu çıkarılabilir. 1576'daki durumun sebebini şimdilik izah edebilecek bir delile sahip değiliz. Son olarak şunu belirtelim ki, ekteki listede köy ve mezreaları 1485'teki sıralama esas alınarak verdik; zira bizce bu sıralama alfabetik bir sıralamadan daha avantajlıdır ve okuyucuya bugünkü durumu kesin olarak bilinemeyen köy ve mezraaların tahminî yeri hakkında bir fikir verebilir.

Yöre nüfusuna geçmeden önce belli başlı bazı yerleşim yerlerini - 100 neferden fazla nüfusa sahip yerleri - zikredelim. Bunların başında bugünkü Vezirköprü'ye adını veren ve defterlerde ilk sırada yazılan Köprü köyü gelir. 1576'da 363 nefer, yâni yetişkin erkek nüfusa sahip olan bu köyün toplam nüfusu yaklaşık 1000 civarındaydı. Buna mukabil Gedeğra kazasının merkezi konumundaki Nefs-i Kal'a-i Gedeğra'nın dört mahallesinde 97 kişi kayıtlıydı. Kaledeki muhafızları ve muhtemelen burada ikamet eden idarî görevlileri katarsak bu sayının 120-130 nefer, yani 350-400 kişilik bir nüfus olarak tahmin edilebileceği kanaatindeyiz. Nüfusu 100 nefer'in üzerindeki diğer köyler şunlardır: Gedeğra Nahiyesi: Ayvalu (101), Akviran (127), iki Etrâkiye cemaatına sahip Saraycık (128), Beşlü (108), Çalman (101), Taşluöyük (151), Yağınözü (115), Ulhan (?)(137), Esen (107), Çavuldur (153), İlaldı (120), İldik (145), Beyviranı (200), Eğdeş (148), İremağacı (127), Gulam(104), Borukgöl (123), Doyran(247), İncesu(138), Adatepe (231); Kabakoz'da: Kanlıcı(127), Gaziler Ovacığı'nda: Karaköy (158); Zeytun'da: Garibler (134), Karanar (146), Ankara (172), Erim (139), Kozhayat (114), Çay (149), Ulağu (128), Konac (?)(107); Kocakayası'nda: Nefs-i Göl (149), Çetlü(?)(125), Hasbeğ (134), Saraycık (189), Sırbaşmak (160), Kazanalan (156), Boğa (210).

Nüfus ve Toplum

Yöre nüfusuyla ilgili olarak defterlerden elde ettiğimiz verileri değerlendirmeye geçerken bir hususu vurgulamakta fayda vardır: Tahrir Defterleri "nüfus sayımı" yapılmak üzere değil, vergilendirilebilir yetişkin erkek nüfusu tesbit gayesiyle hazırlanmışlardır. Bu bakımdan defterlerde, bulûğ çağının üzerindeki evli veya bekâr erkek vergi mükellefleri yazılıdır. Bunların yanında vergiden tamamen ya da kısmen muaf olan bazı kişi ya da gruplar da kayıtlıdır. Bunlardan kısmen vergiden muaf olanlar, pirinç üretimi; madencilik, derbendcilik vb. görevler ifâ eden ve aslında re'âyâ'ya dâhil olan kişilerdir. 15. yüzyılda vergiden tamamen muaf olan müsellemler, sayyâdlar vb. gruplar ise bir sonraki asırda raiyyet statüsüne indirilmişlerdir. Bunu, 1520'deki defterde sıkça rastlanan "el-müsellemiye, raiyyet fermude şüd", "el-mu'af raiyyet şod" gibi ibarelerden ve bu grupların ödemekle yükümlü oldukları vergilerin "hasıl"larının verilmesinden anlamaktayız.

Defterlerdeki verilerin ışığında yöre nüfusunun ve bu nüfusun yapısını incelemeye *raiyyet* statüsündeki kişilerden başlayacağız. Bu incelemede askerî sınıfa mensup timarlılar ve mülk sahipleri ile diğer kişiler ayrıntılı olarak ele alınmayacak, temelde *re'âyâ* ve yukarıda bahsettiğimiz, defterlere kayıtlı gruplar üzerinde durulacaktır. Burada hemen, kayıtlı nüfusun yüzde 90'dan fazlasının *raiyyet* olarak yazıldığını belirtelim (1485'te % 92, 1520'de %97-98 ve 1576'da % 97-98)[15]. Başlıca *raiyyet* kategorileri, *çift, nim-çift, ekinlü-bennâk, caba-bennâk* ve *mücerred*'dir. Sayıca az bazı kişiler ise *hâriç raiyyet* olarak kayıtlıdır. Bilindiği gibi defterlerde kişilerin statüsünü gösteren bu ibareler bir yandan kişinin

[15] Krş. M. Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağı'nda Nüfus (1455-1643)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 6, Samsun 1991, ss. 173-205.

tasarruf ettiği toprağın büyüklüğüne *(çift, nim, bennâk),* öte yandan da evli olup olmamasına göre *(müzevvec-mücerred)* kullanılmaktadır. Özelde bu yörede, genelde Rum Eyâ-leti'nde bu tâbirlerin anlamlarını bir başka makalemizde[16] ayrıntılı olarak tartıştığımızdan burada sâdece kısa tanımlarla yetineceğiz. *Çift* terimi, bir *çiftlik* miktarı toprağa mutasarrıf raiyyet-daha doğrusu o raiyyetin toprağı-için kullanılırdı. Bir *çiftlik,* ya da *iki öküzlük* yerin büyüklüğü sancaktan sancağa değişebiliyordu. Rum Eyâleti'nde iyi kalitede (âlâ) topraktan 80, orta halli (mutavassıtu'l-hâl) topraktan 100 ve düşük kalitede (ednâ)topraktan 130 dönüm yer, bir çiftlik itibar ediliyordu[17]*.* Tam bir *çift'*e sahip bir *raiyyet,* bunun karşılığında 57 akçe *resm-i çift* ödemekle yükümlüydü. Tam çiftliğin yarısına sahip olanlar *nim (çift),* yarım çiftlikten az yeri olanlar *(ekinlü) bennâk* ve üzerinde kayıtlı toprağı olmayanlar ise *caba (bennâk)* olarak yazılmışlardır. Bekâr yetişkin erkekler ise *mücerred* olarak kayıtlıdırlar[18].

Defterlerde, yetişkin erkekler baba adlarıyla birlikte yazılırlardı (bazı istisnalar, yani baba adının yazılmadığı durumlar vardır). Bir köydeki kişiler yazıldıktan sonra toplam *nefer* sayısı, *çift, nim, bennâk, caba, mücerred, pir-i fâmî, âmâ* vb. sayıları verilir. Burada bir ayrıntıya dikkati çekmek istiyoruz: *çift, nîm* ve *bennâk* sayısı olarak verilen rakamlar tam olarak böyle yerlere mutasarrıf kişilerin sayısı değildir; bunlar, yazılan köydeki kayıtlı *çift, nimçift* ve *bennâk* büyüklüğündeki çiftliklerin sayılarıdır. Dikkat edilirse bazen *neferen* rakamıyla *çift, nim, bennâk, caba, mücerred* vb. rakamlarının toplamı birbirini tutmaz. Bunun sebebi, bazı durumlarda bir kişinin me selâ 1,5 çiftliğe veya bir nîm ve bir ekinlü'yere sahip olmasıdır. Defterde *çift ü nîm, nîm ü nîm, nîm ü bennâk* şeklinde yazılan kişilere sıkça rastlanır. Böyle yerlere sahip olan kişilerin iki farklı toprak parçasını (meselâ biri *nim* diğeri *ekinlü)* tevarüs ettiği anlaşılır[19]. Biz tablolarda kişi sayılarını ve-rirken bu şekilde yazılanların sahip oldukları yerlerden büyük olanına itibar ettik; yani bir *çift* ve bir *nim'e* mutasarrıf bir kişiyi *çift* olarak gösterdik.

İcmal niteliğini haiz 1520 tarihli defterde ise nüfus *hâne* ve *mücerred* olarak tasnif edilmiştir. Buradaki *hâne* kategorisinin *çift, nim, bennâk* ve *caba* ları ihtiva ettiğine yukarıda zikredilen makalemizde işaret edilmiştir[20].

Bahsettiğimiz raiyyet kategorilerinin toplam *re'âyâ* sayısı içindeki oranlan, toplumun demografik ve sosyo-ekonomik yapısını izah etmek bakımından önemlidir, öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, toplam kategorize edilmiş raiyyet sayısı Gedeğra'da, 1485'te 2388, 1576'da 8405; Kocakayası'nda 1485'te 1044, 1576'da ise 3125 idi

---

[16] *Aynı makale*, s. 178 vd. Genelde resm-i çift sistemi için bkz. H. İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, XXIII (1959), ss. 575-610. Ayrıca bkz. Yediyıldız, *Ordu*, ss.71-76.

[17] Bkz. TT 387 (1520 tarihli)'deki kanunname, s. 349. Metnin yayınlanmış hali için bkz. Yediyıldız, *Ordu*, s. 151.

[18] Aynı yerler.

[19] Krş. Cook, *aynı eser*, s. 70. Özellikle TK 34'de böyle birimlere sıklıkla rastlanır.

[20] Öz, "Canik Sancağı'nda Nüfus", s. 181; krş. Cook, *aynı eser*, s. 65.

(Gedeğra'daki 535 *nefer,* 1485'te Kocakayası ile birlikte hesapladığımız Gaziler Ovacığı'nın yetişkin erkek nüfusun bu iki dönem arasında yüzde 235 oranında bir artış kaydettiği gibi bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, bu verileri biraz ihtiyatlı değerlendirmek durumundayız; zira bu artışın önemli ölçüde kayıtlı bekâr (mücerred) nüfustaki patlamadan kaynaklandığı aşikârdır. Şöyle ki, 1485-1576 arasında Gedeğra'daki bekârların sayısı ise 241'den 1665'e çıkmıştır. Yâni yetişkin bekâr erkek sayısı yüzde 725'lik bir araş göstermiştir. Buna mukabil, eğer hâne kategorisini, yâni *çift, nîm, ekinlü* ve *caba* toplamını esas aldığımızda artış nisbeti yüzde 106'dır. Doksan yıllık bir dönemde nüfusun iki katına çıkması normal karşılanmalıdır, ama buradaki meselemiz *mücerred* rakamlarının izah edilmesidir.

1485'te kayıtlı raiyyet nüfusunun yüzde 21'ini teşkil eden bekârların re'âyâ içindeki oranı 1520'de yüzde 31-32'ye, 1576'da ise yüzde 50'nin üstüne çıkacaktır. Daha önce başka bir vesileyle işaret ettiğimiz gibi[21] Cook bu meseleyi irdelerken çeşitli ihtimallere dikkat çekmiştir. *Mücerred'*lerin kaydedilmesinde esas alınan kıstasın değişmiş olabileceği, nüfus artışı neticesinde geç evlenmelerin yaygınlaşmış olabileceği vb. üzerinde duran Cook[22],bu konuda kesin bir yargıya varmaktan imtina etmiştir. Bizce de bu iki ihtimal şu veya bu ölçüde etkili olmuş olmalıdır. Yani bekârların kaydetmesine 16. yüzyılda, bilemediğimiz bir sebepten, daha fazla özen gösterilmeye başlandığı ve aynı zamanda nüfusun artması yüzünden evlenmenin bir ölçüde zorlaştığı düşünülebilir. Bu iki faktör bir araya geldiğinde kayıtlı bekâr sayısının bir önceki yüzyıla oranla inanılmaz boyutlarda artmış görünmesi normal sayılabilir.

İki dönemin karşılaştırılmasından çıkan bir başka önemli sonuç da, daha önce Cook, İslamoglu-İnan ve Yediyıldız gibi araştırıcıların eserlerinde ortaya koydukları bir hususun, *caba* sayısındaki artışın teyid edilmesidir[23]. Üzerinde kayıtlı toprağı olmayan evli raiyyet durumundaki *caba*ların[24] sayısı şöyle idi: Gedeğra'da 1485'te 604, 1576'da 2906; Kocakayası'nda 1485'te 206, 1576'da 1099. Buna karşılık *çift* kaydedilenlerin sayısı azalmıştır. 1485 ve 1576 dönemleri karşılaştırıldığında, Gedeğra'da *çift* sayısı 173'den 119'a, Kocakayası'nda ise 18'den 2'ye düşmüştür. *Nim-çift* sayısı ise Gedeğra'da 872'den 780'e, Kocakayası'nda 295'ten 111'e düşmüştür. Yörenin bütününde *ekinlü-bennâk* sayısı çok az bir artış göstererek 546'dan 583'e çıkmıştır.

Bu istatistikî malumat ilk bakışta, nüfus artarken re'âyânın elindeki toprak miktarının azaldığı intibaını verir; ancak böyle bir görüntü yanıltıcıdır. Başka bir

---

[21] Öz, aynı tez, ss. 72-74.
[22] Cook, aynı eser, s. 36-37.
[23] Aynı eser, s. 97'deki listeler, H. İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991, s. 209, Tablo IV. 5. (Yalnız bu son tabloda "caba"nın bekâr olarak gösterilmesi yanlıştır. Rum eyâleti'nde "caba"ların statüsüyle ilgili olarak algıdaki nota bkz.); Yediyıldız, *Ordu,* s. 70, Tablo VII.
[24] Bkz. TT 387, s. 349; Yediyıldız, *Ord*u, s. 150.

vesileyle belirttiğimiz gibi[25] kayıtlı raiyyet isimlerinin altında, o kişilerin tasarruf ettikleri belirtilen *çift, nim-çift* ve *ekinlü-bennâk* büyüklüğündeki arazi miktarlarına bakarak gerçekten ekili olan veya kullanılan arazinin miktarını bulmak mümkün değildir. Zira defterlerdeki vergi *(çift-nim* ve *bennâk* resimleri) ve *zemin* kayıtlarından da kolayca anlaşılacağı üzere, bazı yerler *zemin* adı altında kaydedilmiş ve buraların sahipleri zeminlerinin büyüklüğüne göre *çift, nim, bennâk* veya *dönüm* resmi ödemişlerdir. Bu zemin sahiplerinin çoğu defterde *caba* veya *mücerred* yazılanlar olmakla beraber aslında üzerinde kayıtlı *çift, nim-çift* veya *ekinlü-bennâk* miktarı yeri olanların dahi bazen *zemin* tasarruf ettikleri görülmektedir[26].

Bununla beraber, topraksız köylülerin *(caba'*ların*)* önemli bir kısmının şu veya bu şekilde her hangi bir toprak parçasına tasarruf edemedikleri de hemen hemen kesindir. Gerek zeminlerin gerekse ormanda açılan *(balta yerleri)* toprakların önemli bir bölümüne mutasarrıf olanların aslında *caba* yazılan kişiler olmasına rağmen, söz konusu toprakların giderek artan *caba* nüfusun ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu açıktır. Bu noktada şu hususa dikkati çekmemiz gerekiyor: Her hangi bir toprağı yok gözüken *caba'*ların önemli bir kesimi aslında defterde *çift, nim* veya *bennâk* yazılan kardeş veya akrabalarıyla aynı toprağa mutasarrıftı. Defterler bu durumu "me'a biradereş" vb. notlarla göstermektedir. Böyle yerlere ortak tasarruf edenler bu toprağı müştereken veya ayrı ayrı işliyor olabilirlerdi; ancak Osmanlı merkezî yönetimi açısından raiyyet çiftliğinin hukuki bütünlüğünün korunması esas olduğu için defterde böyle yerler tek bir kişinin üzerine kaydedilirdi[27]. Bütün bunlardan çıkan sonuç, Cook'un da belirttiği gibi, toprak dağılımının ilk bakışta görülenin aksine nisbeten eşitlikçi olduğudur.[28]

Yöredeki re'âyânın durumunu bu şekilde izah ettikten sonra büyük çoğunluğu re'âyâ olmakla beraber sosyo-ekonomik durumlarından dolayı sıradan raiyyetlerden ayrılan bazı gruplara ve muaf kaydedilen kişilere temas edeceğiz. Bunların başında defterlerde *Etrâkiye* ve seyrek olarak da *yörükân* olarak anılan konar-göçer cemaatler gelir. Defterlerdeki kayıt usûlünden bunların aslında kaydedildikleri köy ve mezrealarda ikamet ettikleri ama henüz tam anlamıyla yerleşikliğe geçmedikleri anlaşılır. Bu şekilde kaydedilenler aslında yukarıda zikrettiğimiz kategorilere *(çift, nim* vb.) dahildirler; bu yüzden tablolarda bunların sayılarını parantez içinde gösterdik. Bununla beraber vergilendirme açısından bunların farklı bir statüye tâbi oldukları anlaşılıyor. Bunu Etrâkiye'nin kayıtlı olduğu köylerin vergi rakamlarından çıkarmak mümkün olduğu gibi, özellikle son defterde Etrâkiye cemaatine sahip her birimle ilgili

[25] Öz, *aynı tez*. s. 62, 71; krş. Cook, *aynı eser*, s. 38-77.
[26] Bunun için özellikle 1574-76 tarihli TK 26, TK 33, TK34 vb. defterlere bakılabilir. Ayrıca bkz. Cook, *aynı eser*, s. 38; Öz *aynı tez*, 72.
[27] Cook, *aynı yer*, not 1. Vezirköprü yöresi için aynı duruma TK 34'de sıklıkla rastlanıyor.
[28] Cook, *aynı eser*, s. 37.

sayfalarda, bunların vergilerinin ne şekilde tahsis edildiğine dair açıklayıcı derkenarlardan da görmekteyiz. Bunlardan tipik olan bir örnek söyledir:

"İşbu karyenin re'âyâsında mukayyed olan bennâklerinden sâhib-i arza onüç akça ve sâhib-i niyabete beş akçe ve caba bennâklerinden sâhib-i arza sekiz akçe ve sâhib-i niyabete beş akçe ve Etrâkiye reayası tuttuğu öküzlüklerden(yani yarım çiftlerden) sâhib-i arza yedi buçuk ve niyabete dahi kezâlik yedi buçuk akçe; maadası Etrâkiye sahibine ve eker bennâk ile caba bennâkden sâhib-i niyabete beşer akçe ve maadası sâhib-i Etrâkiyeye olduğu tafsil ve tasrîh olundu,".[29]

Benzer kayıtlardan da yararlanarak şu sonuca varıyoruz: Yörede 57 akçe olan *çift* resmi'nin 27 akçesi Etrâkiye sahibine, yani Etrâkiye'nin tâbi olduğu tımar (zeamet veya has) sahibine, 15 akçesi sâhib-i arza, yani Etrâkiye'nin toprağını kullandığı timarlıya ve 15 akçesi de niyabet hissesi sahibine aitti. (Serbest tımarlarda niyabet gelirinin ayrıca yazılmadığı ve sâhib-i arza ait olduğu malumdur). Bennâk(ekinlü) resminin 8 akçesi Etrâkiye sahibine, 5 akçesi timarlıya ve 5 akçesi niyabete, caba resminin ise 8 akçesi Etrâkiye sahibine ve 5 akçesi niyabete tahsis ediliyordu. Aynı yerlerdeki âdet-i ağnam ve bâd-ı hevâ gelirleri ise Etrâkiye sahibi ile niyabet hissesine mutasarrıf olan kişi tarafından eşit olarak bölüşülüyordu[30].

Etrâkiye yazılanların kır nüfusu içindeki oranına gelince, 1485-1576 arasında tedricî bir azalmanın vuku bulduğu gözleniyor. Gedeğra kazasında 1485'te 386 kişi böyle yazılmışken bu sayı 1520'de 292'ye düşmüş; 1576'da ise 539'a çıkmıştır. Ekteki tablolardan anlaşılacağı üzere genel nüfus içinde Etrâkiye'nin payı 1485'te yüzde 15'in hemen altındayken 1576'da yüzde 6 civarında kalmıştır. Kocakayası'nda ise sadece 1485'te Göl nahiyesine bağlı Saraycık köyü halkı bu şekilde yazılmıştır (70 kişi). *TT 37*'de "yörük bennâkler" olarak geçen bu köyün halkı *(TT 37,* s. 658), 1576 tarihli *TK 34'de* ise (v.103 a-b) 68 *caba* ile 121 *mücerred'*den ibaret olarak gösterilmiştir. Bu tarihte, evli olanların *caba,* yani *caba-bennâk* kaydedilmelerini ve 1485'te aynı köy halkının *yörük bennâkler* olarak nitelenmesini dikkate alırsak aslında bu köy halkının statüsünü 1576'da da aynı olduğu sonucuna varabiliriz. Buna göre Kocakayası nüfusunun 1485'te yüzde 6'sı, 1576'da ise yine yüzde 6'sı *Yörük bennâk* statüsündeydi.

Etrâkiye'nin yanında "özel statülü raiyyet" olarak nitelenebilecek bir başka grup da çeltükçülerdir. Gerçi defterlerde bu ad alanda yazılı bir cemaat yoksa da Gedeğra'ya bağlı Çeltek köyü halkının çeltük hizmetini ifa ettikleri ve bunun karşılığında da *çift resmi'*ni sabit ve düşük bir oran üzerinden ödedikleri görülüyor.[31]

---

[29] TK 34, v. 50a.

[30] Aynı yer.

[31] TK 34, v. 32b. Buradaki kayıt şöyledir: "mezbur karye re'âyâsı mâdâmki çeltük hidmetin ideler, çiftlüsü ve ekinlüsü ve cabası onbeşer akçe virürler". Vergi miktarlarından, bunun on akçesinin sipahiye, 5 akçesinin niyâbet'e ait olduğu anlaşılıyor.

Bir başka grup ise 15. yüzyılda yardıma askerî hizmetler ifa eden kır kökenli müsellemlerdir ki, bunlar, diğer bazı muaf gruplar gibi, 16. yüzyıl başlarında raiyyet statüsüne geçirilmişlerdir[32]. 1485'te Gedeğra'da 69 müsellem, Kocakayası'nda ise 69 müsellem kayıtlıdır; 1576'ya gelindiğinde Gedeğra'daki müsellem sayısı 249 çıkarken Kocakayası'nda hiç bir müsellem kaydedilmemiştir. Kabaca ifade edersek, Gedeğra kır nüfusunun yüzde 3 kadarı müsellemlerden oluşmaktaydı.

Diğer bir grup ise bazen "el-muafiye" genel başlığı alanda toplu olarak yazılan, bazen de "zâviyedâr", "imam ve hatib" gibi terimlerle yaptığı işler belirtilen bir takım kişilerden müteşekkildir. Bunların büyük çoğunluğu, tıpkı müsellemler gibi, 16. yüzyılda raiyyet statüsüne indirilmiştir[33]. Bu durumdaki kişilerin sayıları tablolarda gösterilmiştir. Topluca ifade etmek gerekirse bunların sayısı Gedeğra'da 1485'te 94 iken (% 2.8) 1576'da 191'e çıkmış (% 2.2); Kocakayası'nda ise 31'den (% 2.6) 19'a (% 0.6) düşmüştür. Bu grubun her iki dönemde de 2 kişisi "duagû" olarak yazılıdır. Bunlara ek olarak, Gedeğra'da 1485'te 15 kişi "âma", "pîr-i fâni" vb. olarak yazılıyken aynı dönemde Kocakayası'nda 18 kişi bu şekilde kaydolunmuştu. Yine aynı dönemde Gedeğra'da 20 kişi sipahizâde, 8 kişi kuşçu, 10 kişi hizmetkâr, 5 kişi kale hizmetkârı olarak yazılmıştır. Yörede ayrıca 9 kişilik bir Koyun Baba müridleri cemaatı vardır[34]. 1576'da ise sipahizâde sayısı (Gedeğra'da) 30'a çıkarken 18 kişi tülekçi ve kayacı (kuş yetiştiricileri) olarak kaydolunmuştur. Aynca 4 kişi de kale hizmetkârı görevini yürütüyordu. Bu dönemde 22 kişinin "hâriç raiyyet" olarak deftere kaydedildiğini de görmekteyiz. Bunlar daha önce deftere yazılmamış veya her hangi bir sipahiye bağlı olmayan kişilerdir[35].

Osmanlı taşra toplumuna ilişkin bilgilerimiz ve yukarıda anlatılanlar ışığında Gedeğra ve Kocakayası kazalarının her birindeki sosyal yapıyı şu şekilde tanımlamak mümkündür: Her bir kazada sivil (adlî-idarî) idarenin başında *kadı* bulunmakta ve *kadı* idareyi bizzat ve/veya *nâib*leri marifetiyle yerine getirmekteydi. *Kadı'*nın maiyyetinde bazı görevlilerin bulunduğu ve asayiş ile ilgili meselelerde *zaim* ve sipahilerle işbirliği yaptığı belirtilmelidir. Yine her bir kazanın birer *zeamet* olarak teşkilâtlandığı ve özellikle 1485 civarında

---

[32] Krş. Yediyıldız, *Ordu*, s. 81-82; Öz, "Canik Sancağında Nüfus", s. 187.

[33] Öz, aynı yer. TT 387'de "el-muafiye timar-şod", "el-muafiye raiyyet şod" gibi ibarelere rastlanır (s. 630, 665, 687 vs.). Osmanlı vergi sisteminde muaflık meselesi için bkz. İnalcık, *aynı makale*, ss. 598-601.

[34] Bkz. TT 37, s. 590. Çeltek köyündeki bu topluluğun türbesi Osmancık'ta bulunan ve Fatih ve II. Bayezıd dönemlerinde yaşadığı anlaşılan Koyun Baba'ya bağlı olduğu ileri sürülebilir. Koyun Baba ile ilgili menkabeler ve türbesi için bkz. Yurt Ansiklopedisi, c 3, ss. 2093-94 ve 2101. Zeki Gürel'in Koyun Baba hakkında *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu* (26-37 Temmuz 1991)'na sunduğu bildiri yakında yayınlanacaktır[Yayınlandı].

[35] Osmanlılarda "hâriç raiyyet" meselesinin çeşitli yönlerini ayrıntılı olarak irdeleyen bir araştırma için bkz. Oktay Özel, "XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda "Hâriç Raiyyet", Türk *Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 43 (1986), ss. 159-171.

Gedeğra zaimi olan Tâceddin Beğ'in oldukça nüfuzlu bir kişi olduğu anlaşılmaktadır[36]. Gedeğra kalesinde kaleyi korumakla yükümlü askerî görevliler, kalenin çeşitli ihtiyaçlarını gören hizmetkârlar ve son olarak da bazı reayanın bulunduğu anlaşılıyor ki, bu reayanın da kalenin bazı işlerinde çalıştığı anlaşılıyor[37]. Kır kesiminde sipahiler ve az sayıda mülk sahibi toplumun en üst tabakasını oluştururken sipâhizâdeler, müsellemler, zâviyedârlar, imam ve hatibler gibi muaf veya yarı-muaf kesimler onları izliyordu. Sipahiler savaş zamanında sefere gidiyor, barış zamanında ise köylerde asayişi sağlıyor ve köylüleri denetimi alanda tutuyorlardı. Hiç şüphesiz sipahilerin bu denetimleri sık sık köylü üzerinde bir baskıya dönüşebiliyordu. Böyle durumlarda kadı'nın görevinin önemi ve dengeleyici rolü ön plana çıkıyordu. Tabiatıyla, kadı'ların her zaman âdil ve dürüst oldukları söylenemezse de, Osmanlıların taşra idaresinin askerî-idarî ve adli-idarî kollarını bir denge içinde teşkilâtlandırdıkları belirtilmelidir[38].

Kır toplumunun büyük kısmı sıradan köylülerden oluşuyordu. Büyük ölçüde hububat tarımı, bir ölçüde hayvancılık ve daha küçük çapta da meyve-sebze yetiştiriciliğiyle uğraşan yöre köylüleri, bu faaliyetlerden elde ettikleri ürünün belli bir miktarını (tarım ürünleri için yüzde 20'sini) sipahilere, vakıflara veya mülk sahiplerine vergi olarak veriyorlardı[39]. Sahip olduktan toprakların büyüklüğü bakımından köylüler arasında bazı farklılıklar bulunduğu bir gerçektir; ancak yine de toprak kullanımında çok büyük eşitsizliklerin olmadığı söylenebilir. Kır toplumu içinde özellikli bir grup, aslında yerleşikliğe geçmiş olmakla beraber henüz konar-göçer hayat tarzını tamamıyla terketmemiş olan "Etrâkiye" idi.

Tablo III: *Vezirköprü Yöresinde Kayıtlı ve Tahminî Nüfus (Nefs-i Kal'a-i Gedeğra Dahil)**

Nâhiye/Kazâ	***1485***		***1520***	***1576***	
	Nefer	***Tah. Nüf.***	***Nefer***	***Tah. Nüf.***	***Nefer***	***Tah. Nüf.***
Gedeğra	*2678*	*8034*	*3605*	*10815*	*8712*	*26136*
Kocakayası (Zeytun)	*1157*	*3471*	*1537*	*4681*	*3144*	*9432*
Toplam	*3838*	*11505*	*5142*	*15426*	*11856*	*35568*

[36] Bkz. 1485 (takriben) tarihli TT 41, ss. 12-14. Buradan Tâceddin Beğ'in toplam yıllık gelirinin 95.572 akçe olduğu, bunun 3215 akçesinin mülk olarak tasarruf edildiği anlaşılıyor. TT 37'deki iki kayıttan (s. 579, 589) daha sonra iki köyün kendisine temlik edildiği anlaşılıyor.

[37] Bkz. Ekteki Tablo IV'ün altındaki not.

[38] H. İnalcık, *The Ottoman Empire-The Classical Age, 1300-1600*, İng. terc. N. Itzkowitz-C. Imber, London 1973, s. 104.

[39] Rum Eyâleti'nde mâlikâne-divanî sistemi uygulanmaktaydı ve öşür oranı beşte bir idi. Bu sistemle ilgili olarak bkz. Ö.L. Barkan, "Malikâne-Divanî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1979, ss. 151-308. Sistemin Vezirköprü yöresindeki uygulanışı için 6 numaralı dipnotta zikredilen makalemize bakılabilir.

(*) Tahminî nüfus, (nefer x 3) formülüne göre hesaplanmıştır. Yörede takriben 100 tımarlı, 60-65 mülk sahibi bulunmaktaydı. Timar sahiplerinin maiyyetleri ve aileleriyle mülk sahibi bulunmaktaydı. Timar sahiplerinin maiyyetleri ve aileleriyle mülk sahiplerinin ailelerinin tahminen 800-1000 kişi olduğunu farz edersek, yukarıdaki toplam nüfusa bu rakamı ekleyip görenin toplam tahminî nüfusuna ulaşırız.

Yöre nüfusundaki değişmelere baktığımızda, Nefs-i Gedeğra'nın nüfusunda pek kayda değer bir değişikliğin olmadığı görülür. 1485'te beş mahalleden oluşan Nefe-i Kal'a'nın bir mahallesi 16. yy.da ortadan kaybolmuştur. Kale içindeki kayıtlı nefer sayısı 1485'te 62, 1520'de 58 ve 1576'da 97 idi. Bununla beraber ilk iki dönemde kaydedilenlerin tamamına yakınının *hâne* olması muhtemelken, 1576'daki *hâne* sayısı 54 olduğundan kale nüfusunda pek bir değişiklik olmadığı, kale muhafızları hâriç toplam tahminî nüfusun 300 civarında bulunduğu ve kale muhafızları, kadı ve maiyyeti hesaba katıldığında yaklaşık 350 kişinin kalede yaşadığı söylenebilir. Bu haliyle Nefs-i Kal'a-i Gedeğra mahallelere bölünmüş olmakla beraber orta boy bir köy hüviyetindedir.

Kır kesiminin nüfusunda ise, gerek 1485-1520, gerekse 1520-1576 arasında kayda değer artışların vuku bulduğu gözleniyor. Bir bütün olarak yörenin nüfusu 1485'te tahminen 11-12.000 kişi iken bu sayı 1520'de 15-16 bine, 1576 itibariyle ise 35-36 bine yükselmiştir[40]. Böylece 1485-1576 arasında yöre nüfusunun yüzde 200 oranında arttığı ve 1520-1576 arası esas alındığında ise artışın yüzde 130 civarında gerçekleştiği söylenebilir. Bu çapta bir nüfus artışı 16. yüzyıl Anadolusu'nun diğer bazı yörelerinde de gözlemlenmiş ve bu asrın ikinci yarısındaki sosyal huzursuzlukların en önemli sebeplerinden birisi olarak telâkki edilmiştir[41].

Yöre nüfusunun yapısı ile ilgili olarak son bir hususu da belirtelim: 15 ve 16 ncı yüzyıl tahrir defterlerinin incelenmesinden yöredeki nüfusun tamamen müslümanlardan oluştuğu, yani yörede gayrimüslimlerin yaşamadığı anlaşılmaktadır. Bundan da bu yörelerin Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin Osmanlı fethinden önce tamamlandığı sonucu çıkarılabilir.

Sonuç

Bütün bu anlatılanlardan nasıl bir sonuç çıkarabiliriz? 1520'den önceki dönem, Yavuz Selim'in Şah İsmail taraflarına karşı düzenlediği harekâtı da

[40] Bu tahminler, ilgili tablodan da anlatılacağı üzere, nefer x 3 formülüne dayanır; ancak 1576'da bekârların nüfusun neredeyse yansını teşkil ettikleri hesaba katılırsa bu formülle bu dönemin nüfusu önceki dönemlere göre oldukça yüksek çıkar. Bir hânenin 5 kişiden oluştuğu varsayımıyla nüfusu hesaplarsak yöre nüfusu 1485'te yaklaşık 15.000; 1520'de 18.000; 1576'da ise 20-30.000 olarak tahmin edilebilir. Tahrir defterlerindeki rakamlara dayanarak nüfusun nasıl hesaplanabileceği konusuyla ilgili tartışmalar için bkz. N. Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 331-48.

[41] Bu konu Cook'un eserinde ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

kapsadığından, orta-kuzey Anadolu'nun demografik tarihinde bu dönemin doğal gelişmeler kadar, göç, yeni yerleşmeler vb.ye de sahne olduğunu düşünmek yanlış sayılamaz. Bununla birlikte, iskân yerlerinde müşahede olunan istikrar, bu dönemde yöremizde meydana gelmiş olması muhtemel sarsıntı ve çalkantıların büyük boyutlarda olmadığını düşündürüyor. Her şeye rağmen yöreden dışarıya ve dışarıdan yöreye bazı göçlerin vuku bulmuş olabileceği kuvvetle muhtemeldir[42]. 1520-1576 arasındaki nüfus artışının Anadolu'nun pek çok yöresinde de görülmesi, bize bu artışın büyük ölçüde tabiî bir artış olduğunu düşündürmektedir. Bu büyük çaptaki nüfus artışının beraberinde bir takım meseleleri de getirdiği ve nüfus tazyiki yüzünden yaşanan bunalımlı bir dönemden sonra Anado lu'nun genel nüfusunda hatırı sayılır bir azalmanın meydana geldiğini ima eden bazı delillere sahibiz[43]. Ekilebilir arazi miktarındaki genişlemenin nüfus artış hızının çok gerisinde kalması, tarım teknolojisinde verimliliği büyük çapta arttırmağa yarayacak yeniliklerin görülmemesi dikkate alınırsa, 17 nci yüzyıl başlarında nüfusta bir azalmanın meydana gelmesini tabiî karşılamak gerekir.

Ekler

Tablo IV: *Nefs-İ Gedeğra Ve Mahalleleri*

	1485	***1520***	***1576***			
Mahalle	*Nefer*	*Nefer*	*Nefer*	*Müzev.*	*Müc*	*Müderris*
1 -Kaledibi	*26*	*23*	*38*	*21*	*16*	*1*
2-Hatib	*19*	*17*	*22*	*14*	*8*	
3-Dere	*10*	*9*	*21*	*10*	*11*	
4-Kal'a-i küçük	*4*	*5*	*16*	*9*	*7*	
5-Germiyon	*3*	*X*	*X*			
Kale merdleri	*-*	*20*	*-*			
TOPLAM	*62*	*54+20*	*97*	*54*	*42*	*1*

Gedeğra halkının vergilerden muafiyeti bütün defterlerde belirtilmiştir: "kal'a civarında oldukları ecldeн kadîmden rüsûm-örfiye ve behrehat ve avârız-ı divâniye virügelmemişler, girü hemân ber-karar virmeyüb mu'af ve müsellem olalar; amma resm-i tezvîc ve cerime vâki oldukça subaşıya virügelmişler, girü vireler." Bkz. *TT 37,* s. 606. Bu kayıt özü aynı kalmakla beraber, bazı değişikliklerle müteakip defterlerde tekrarlanmıştır. Krş. *TT 387,* s. 681; TK 34 v.41a. Bunlarda *resm-i tezvîc ve cerime*'nin kime verildiği belirtilmemiştir.

[42] Krş. İslamoğlu-İnan, *aynı eser*, s. 173 vd. Ayrıca bkz. aşağıda s. 535.
[43] Bkz. M. Öz, "Canik Sancağında Nüfus", - 198, 204-205.

Tablo V a: *Gedeğra Nahiyesi Nüfusu (1485) (Nefsi Gedeğra Hâriç)*

Nahiye	***Nefer***	***Çift***	***Nîm***	***Bennak***	***Caba***	***Mücerred***	***m.v.***	***Etrak***	***Diğer***
S. Taşan	*2350*	*160*	*764*	*249*	*554*	*399*	*26*	*(386)*	*198*
Kabakoz	*268*	*13*	*108*	*13*	*50*	*50*	*2*	*—*	*32*
TOPLAM	*2618*	*173*	*872*	*262*	*604*	*449*	*28*	*(386)*	*230*

Açıklamalar: Etrak kategorisinin 20'si "Diğer", kalanı ise çift, bennak, caba ve mücerred arasındadır. Gedeğra'da 46 zaviyedar, 12 imam ve hatib, Kabakoz'da ise 1 zaviyedar "Diğer" sütununa dahil olan "muaf"lar arasındadır. "Diğer" sütunu şu unsurlardan oluşuyor: Gedeğra'da 49 müsellem, 65 muaf, 20 sipahizade, 8 kuşçu, 2 duagu, 10 âma, pîr-i fâni vb., 20 Etrak, 10 hizmetkar 5 kale hizmetkarı ve 9 kişilik müridan-ı Koyun Baba; Kabakoz'da 20 müsellem, 7 muaf, 5 âma vb. "m.v.", yani "mea veledihi" sütununda gösterilenler, defterde babalarıyla birlikte yazılmış ve "nefer" rakamına dahil edilmiş olmakla beraber, tek tek nüfus kategorilerinde yer almayan kişilerdir.

Tablo V b: *Kocakayası Nahiyesi Nüfusu (1485)*

Nahiye	***Nefer***	***Çift***	***Nîm***	***Bennak***	***Caba***	***Mücerred***	***m.v.***	***Etrak***	***Diğer***
G. Ovacığı	*231*	*4*	*105*	*31*	*38*	*35*	*5*	*-*	*13*
Göl	*529*	*14*	*127*	*98*	*91*	*106*	*5*	*70*	*18*
Zeytun	*397*	*-*	*63*	*155*	*77*	*57*	*33*	*-*	*12*
TOPLAM	*1157*	*18*	*295*	*284*	*206*	*198*	*43*	*70*	*43*

Açıklamalar : "Diğer" sütunu, G. Ovacığı'nda 5 müsellem, 7 âma vb. ve 1 şerik(?)'ten; Göl'de 1 müsellem, 11 muaf, 6 âma vb. den; Zeytun'da ise, 7 muaf ve 5 âma vb. den oluşmaktadır.

Tablo VI a/1 *Gedeğra Kazası Nüfusu (1520) (Nefe-İ Gedeğra Hâriç)*

Nefer	***Hane***	***Mücer.***	***müsel.***	***muaf***	***Etrak***	***s.zâde***	***zav.***	***diğer***
3531	*2071*	*980*	*61*	*21*	*292*	*10*	*27*	*69*

Not: "Diğer" de 13 pîr-i fânî, 2 malûl, 7 imam, 7 sayyad, 29 kişilik 2 cemaat, 6 kişilik veledan-ı Şeyh Mezid, 5 kişilik kale hizmetkârı vardır. Etrak'in 90'ı, muafların ise 5'i mücerred'dir.

TT 387'de verilen nüfus toplamında ise Etrak, muaf ve imam ve sayyadlar hariç "diğer" sütunundakiler "re'âyâ" arasında yazılmıştır. Ayrıca Gedeğra kalesi halkı da bu toplama dahildir. Defterde verilen toplam rakamlar şöyledir:

TABLO VI a/2:

Nefer	Kadı	İmam hatib	Sip. zâde	Zavi-yedar	Say-yad	Müsel-lem	Mil. kale	Reaya		Top.
								hâne	Mücer.	
3.595	1	7	9	24	7	62	20	2.397	1.093	3.49(

Bizim tek tek kayıtları toplayarak bulduğumuz yukarıdaki toplama (3531) Gedeğra kalesi nüfusunu (54 raiyyet ve 90 kale mülâzımını) eklersek 3605 rakamına ulaşırız. Defter toplamı her ne kadar 3395 ise de, toplamı oluşturan rakamlara bakıldığında bunun 3620 olarak düzeltilmesi gerektiği görülür. Defter toplamında, pîr-i fânî ve malûl yazılanlar mücerredlerle birlikte toplanmıştır.

TABLO VIb:

a) b)	Nefer (Reâyâ)	hane	müc.	p.nat. malûl	müsellem	zaviyedar	merdân	kadı	GENEL TOPLAM
	1537	1063	467	7	8	6	II	1	1563
	1588	1114		474	9	5	II	1	1614

Not: a) kısmı bizim hesabımızın sonucunu, b) kısmı ise defterdeki toplam rakamları yansıtıyor. Aradaki farkın sebebi, "evkaf ve emlâk" faslındaki hane sayısının aslında 72 iken 123 olarak gösterilmesinden kaynaklanmıştır. Öbür fasılların (Hassa-i hümâyun, kale merdi timarları ve erbâb-ı timar) sonuçları ile bizim sonuçlarımız ise tıpatıp aynı çıkmıştır.

Tablo VII a: *Gedeğra Kazası Nüfusu (1576) (Nefsi Gedeğra Hâriç)*

Nahiye	Nefer	Çift	Nîm	Bennak	Caba	Mücerred	Etrak	Diğer
Gedeğra	7.570	106	592	304	2.532	3.826	(539)	210
Kabakoz	510	9	100	7	171	223	-	-
G.Ovacığı	535	4	88	24	203	216	-	-
TOPLAM	8.615	119	780	335	2.906	4.265	(539)	210

Açıklamalar: *Etrakiye*'nin parantez içinde yazılmasının sebebi, diğer sütunlardaki rakamlara dahil olmasındandır. Yine yukarıdaki kategorilere dahil diğer bazı zümreler şunlardır: Gedeğra'da: 42 muaf (raiyyet olmuş), 30 sipahizâde, 145 zâviyedar ve zâviye reayası, 180 müsellem, 18 kayacı ve tülekçi, 4 kale hizmetkârı, 2 duaguy, 2 imam-hatib, 22 hariç raiyyet ve 172 kişilik muhtelif cemaat mensubu. Kabakoz'da 40, Gaziler Ovacığı'nda ise 29 müsellem.

Tablo VII b: *Zeytun Kazası Nüfusu (1576)*

Nahiye	Nefer	Çift	Nîm	Bennak	Caba	Mücerred	Diğer
Zeytun	1.380	-	54	129	450	745	2
Kocakayası	1.764	2	57	119	649	920	17
TOPLAM	3.144	2	III	248	1.099	1.665	19

İskân Yerleri ve Nüfus (1485-1576) (Nefer Olarak) Nahiye-İ Gedeğra[**]

Birim	*1485*	*1520*	*1576*
1- K. Köprü	*50*	*125*	*363*
2- K. Doyran	*102*	*164*	*254*
3 - K. Kayalu	*14*	*23*	*67*
4 - K. Adatepe	*69*	*95*	*231*
5 - M. Lalacuk	*-*	*-*	*-*
6 - K. Akviran maa M. Temürtaş (1520 ve 1576'da K. Akviran ve	*30*	*55*	*168*
7 - K Karapınar	*-*	*-*	*-*
8 - K. Avdan	*53*	*88*	*144*
9 - K. Küşne	*5*	*3*	*9*
10 - K Çaltucak	*3*	*10*	*12*
11 - K. Gavraz	*19*	*38*	*77*
12-K. Eğdeş	*44*	*69*	*148*
13-M.Kohac(?)	*-*	*-*	*-*
14 - K Karkucak	*31*	*37*	*49*
15 - K İrem	*25*	*40*	*74*
16 - K. İremağacı	*38*	*71*	*127*
17 - K Taşluöyük	*25*	*31*	*151*
18 - K. Bedne	*31*	*13*	*40*
19 - K Çekmedan	*12*	*19*	*76*
20 - M. Çalmancık	*-*	*-*	*(K.)-*
21 - M. Şeyh Aziz ve M. Buruncuk	*16*	*18*	*44*
22- K Güder	*26*	*16*	*124*
23- K Kabaklu	*12*	*16*	*36*
24 - M. Yumrı(ca)taş	*4*	*-*	*-*
25 - M. Göl	*5*	*-*	*-*
26 - K. Ayvalu	*26*	*26*	*101*
27 - K. Kuyucak ve M. Virancık	*22 ?*	*- ?*	*85*
28 - K. Bayramköy	*16*	*19*	*44*
29 - K. Gulam	*29*	*66*	*104*
30 - K. Çakaraba mea Kebesüz	*5*	*7*	*24*
31 - K Bulutalan	*28*	*28*	*51*
32 - M. Simre	*-*	*-*	*-*
33- K. Çeltek	*47*	*64*	*85*
34 - K. İncesu	*43*	*75*	*194*
35- K. Çalman	*17*	*53*	*101*
36 - K. Göbek	*15*	*?*	*39*
37 - K. Sultangazi	*-*	*-*	*7*
38 - M. Viran-ı Küçük	*-*	*-*	*-*
39 - K. İlbeğ	*10*	*13*	*44*
40- K.Zirzen	*34*	*36*	*77*
41 - K. Çokşükürden	*4*	*12*	*25*
42 - K. Biktam (Yenitam)	*19*	*23*	*58*
43 - K. Yağcı	*21*	*20*	*119*
44 - K. Karacaviran	*8*	*12*	*52*

45 - K. Kolyarış	*22*	*20*	*14*
46- K. Filak(?)	*15*	*14*	*28*
47 - K. Öğürlü	*14*	*16*	*55*
48 - K. İmircik-i Küçük ve K. İmircik	*15*	*14*	*41*
49 - K Musacık	*22*	*25*	*58*
50 - K. Tahir	*17*	*22*	*51*
51 - M. Astavlaz	*-*	*-*	*1*
52 - M. Değranos	*-*	*-*	*-*
53 - K. Güdür	*6*	*9*	*22*
54 - M. Kürtyazı/Güderyazı	*-*	*-*	*-*
55 –K. Külek	*47*	*42*	*47*
56- K. Kökse (Gevekse)	*41*	*41*	*58*
57 - K. Yağanözü	*14*	*32*	*115*
58 - C. Beşlü	*21*	*14*	*(K.)116*
59 - K. Yağıbasan nd. Surlu	*25*	*27*	*21*
60- M. Kebir	*1*	*4*	*3*
61- M. Elmalu	*4*	*2*	*(K.)17*
62 - K. Göllüalan	*3*	*II*	*59*
63 - K. Samukalan	*6*	*6*	*26*
64 - K. Kozlukuyu	*-*	*-*	*-*
65 - K. Şeyhköy	*-*	*3*	*26*
66 - K. Karaovacık	*3*	*?*	*4*
67 - K. Zaviye-i Şeyh Ümmet	*5*	*1*	*(sadece*
68 - K. Göynükhisarı	*25*	*28*	*85*
69 - K. Kalyon	*14*	*23*	*44*
70 - K. Teslimviranı	*6*	*14*	*32*
71 - M. Kozpınarı	*4*	*5*	*20*
72 - K. İshakalan	*9*	*8*	*10*
73 - M. Yetimviranı	*3*	*2*	*-*
74 - K. Kızılcaviran	*10*	*16*	*35*
75 - K. Anarlu (be-nam-ı Mardarsu)	*59*	*58*	*76*
76 - M. Kırançebni	*-*	*-*	*-*
77 - M. Akviran	*-*	*8*	*?*
78 - C. Etrakiye-i Saraycık ve M. Narlu	*86*	*105*	*228*
79 - K. İlaldı	*48*	*79*	*120*
80 - K. Derekürt	*24*	*27*	*64*
81 - M. Viranhamid	*-*	*-*	*-*
82 - M. Çukurviran	*-*	*-*	*-*
83 - K. Halkahavlı	*12*	*13*	*39*
84 - K. Kılıçgüney	*14*	*16*	*35*
85 - K. Borukgöl	*17*	*32*	*123*
86- K.Martaz	*24*	*19*	*43*
87 - K. Yahyaköy	*13*	*19*	*21*
88 - K. Karacaviran(-ı diğer)	*3*	*5*	*15*
89 - K. Bahşayiş	*27*	*20*	*61*

90 - K. Karlu	*17*	*30*	*52*
91-K.Çal(ı)köy	*8*	*11*	*20*
92 - K. Kovacık	*10*	*11*	*52*
93 -K. Timarcık	*4*	*7*	*23*
94 - K. Arıkalan	*2*	*5*	*23*
95-M.(?)	*2*	*-*	*-*
96 - K. İldöndü	*37*	*41*	*40*
97 - K. Gökçe	*28*	*26*	*53*
98 - K.Kiraslu	*24*	*22*	*37*
99 - M. Devletşah	*-*	*-*	*-*
100 - K. Üreğir nd. Çerisayan	*17*	*19*	*36*
101 - K. Şeyhbey	*27*	*33*	*34*
102 - K. İlmiş (İlmen)	*17*	*30*	*67*
103 - K. Acıkovuk (Acıkuyu)	*-*	*-*	*-*
104 - M. Virancık	*2*	*2*	*(K.)9*
105 - K. Elmalu	*2*	*-*	*-*
106 - K. Sülemiş	*9*	*16*	*27*
107 - K. Saraycık	*25*	*36*	*48*
108 - K. Yazıkürd	*11*	*20*	*21*
109 - K. Buçukçift	*13*	*14*	*35*
110 - K. Kulağuz	*12*	*18*	*47*
111 - K. Kavuşub	*12*	*41*	*58*
112 - K. Koğalu	*28*	*13*	*32*
113 - K. Belviran	*14*	*5*	*10*
114 - K. Çayçukuru	*-*	*-*	*-*
115 - K. Başalan	*3*	*27*	*(M.) 1*
116 - K.Esen	*35*	*44*	*107*
117 - K. Toğan	*13*	*10*	*6*
118 - K.Esenbeğ	*50*	*49*	*91*
119 - K. Dikenlüce	*3*	*8*	*28*
120 - K. Ortaklu/Ortaklar	*29*	*48*	*73*
121- K. Çavuldur (1576'da M. Çavuldur ve Çobanviranı ile	*81*	*102*	*153*
122 - M. Kayalu	*-*	*-*	*(K.) -*
123 - K. Koğaburnu	*15*	*34*	*100*
124 - K. Garetbükü	*8*	*13*	*44*
125 - K. İldengüney	*28*	*25*	*39*
126 - K. Sitti	*2*	*-*	*(M.)-*
127 - K. İldik	*40*	*44*	*145*
128- K. Çomu	*3*	*13*	*31*
129 - K. Beğviran ve M. Ersandık	*85*	*144*	*K.B.*

Kısaltma: K.=Karye (Köy), M.=Mezraa (ekinlik)

1520 ve 1576'da ilave olunan köy ve mezraalar:

Birim	*1520*	*1576*
1 - M. İtkulu	*2*	*8*
2 - M. Çergan (?)	*-*	*?*
3 - M. Adalı	*2*	*?*
4 - M. Tabanıyassı (1520'de M. Susuz ile)	*-*	*-*
5 - M. Uzunlu	*-*	*-*
6 - M. Karando	*-*	*-*
7 - M. Kubaşdan (?)	*-*	*(K.) 60**
8 - M. Çeltek	*X*	*-*
9 - M. Şeyh	*X*	*II*
10 - M. Küçüköğürlü	*X*	*3*
11 - M. Üryan	*X*	*4*
12 - M. Halil Baba tabi-i K. Güllüalan	*X*	*29*
13 - M. Kozoluğu tabi-i K. Güllüalan	*X*	*15*
*14-C.-i Kılıç v. Halil***	*X*	*172*
15 - M. Toğanşah	*X*	*-*
16 - K. Oğuzlu (hâli ve harab)	*X*	*-*
17 – M.tabi-i K. Bahşayış	*X*	*-*
18 - M. Mehmed ve mezâri der K. Doyran	*X*	*-*
19 - C. Etrakiye-i Keçili	*X*	*71*

* "Şarklu tâifesi gelüb şenlendib ziraat ider" (*TK 34*, v. 48a)
** "Dulkadir'den gelmiş cemaatdir" (*TK* 34, v. 52a)
Açıklamalar : K: Karye, M: Mezraa, C: Cemaat, x: Bu tahrirde yok; -: nüfus yok. Önceden mezrea olup sonradan karye olan yerlerin durumu ilgili sütunda nüfus rakamı verilmeden gösterilmiştir.

Nahiye-i Kabakoz

Birim	*1485*	*1520*	*1576*
1 - K. Kanlıcı	*50*	*51*	*127*
2 - M. Şeyhler	*7*	*9*	*18*
3 - K. Saraycık	*44*	*59*	*93*
4 - K. Ballık	*15*	*16*	*18*
5 - K. Busacık	*55*	*60*	*93*
6 - K. Kızık	*23*	*34*	*55*
7 - K. Çal	*27*	*30*	*49*
8 - K. Kızılcakoy	*47*	*51*	*58*
9 - M. Esenlüyeri	*X*	*X*	*-*

Not: Kabakoz bütün dönemlerde Gedeğra'ya bağlı idi; 1520'de nahiyeler yazılmadığından bu köyler Gedeğra köyleri arasında verilmiştir.

Nahiye-i Gaziler Ovacığı

Birim	*1485*	*1520*	*1576*
1 - K. Karaköy	*80*	*91*	*158*
2 - K. Kürd	*22*	*27*	*50*
3 - K. Balıklu	*16*	*20*	*60*
4 - K Yedideresi	*19*	*18*	*57*
5 – K. Durucasu	*5*	*11*	*40*
6 – K. Kanutatlu	*14*	*9*	*10*
7 - K. Salur	*36*	*58*	*89*
8 – K. Kozalan	*39*	*33*	*71*

Not: 1520'de Yedideresi köyü Gedeğra, diğer köyler Kocakayası kazası içinde yazılıdır. 1576'da bütün nahiye Gedeğra'ya bağlıydı.

Nahiye/Kaza-İ Kocakayası (Zeytun): Nahiye-İ Göl (Kocakayası)

Birim	*1485*	*1520*	*1576*
1-K. /Nefs-i Göl	*44*	*71*	*152*
2-M. Sorukderesi	*-*	*6*	*(K.) 55*
3-K. Kurdgirmez	*10*	*16*	*29*
4-K. Has(an)beğ	*24*	*65*	*134*
5-M. Balıklısu	*10*	*20*	*?*
6-M. Koramazözü	*5*	*6*	*32*
7-K. Alanınşeyh	*3*	*3*	*22*
8-K. Sırbaşmak	*16*	*53*	*160*
9-K. Daruçay	*58*	*64*	*91 (x)*
10-K. Çetlü	*12*	*34*	*125*
11-K. Saraycık	*70*	*69*	*189*
12-K. Erdoğası	*23*	*21*	*28*
13-K. Üreğir	*-*	*-*	*-*
14-K. Çaltulu/Çaltular	*10*	*26*	*55*
15-K. Kızılkilise	*9*	*-*	*(M) 6*
16-K. Çit(köy)(xx)	*92*	*107*	*25 (x)*
17-K. Akçaköy(x)	*X*		*139*
18 -K. Arım(x)	*X*		*3*
19 -K. Yenice	*15*	*6*	*21*
20 -K. Kayılar	*-*	*5*	*4*
21 -K. Çayıryazı(?)	*X*	*X*	*26*
22 -K. Kovanalan	*26*	*57*	*156*
23 -K. Viyacık/Dibacık	*-*	*-*	*-*
24 -K. Boğa	*55*	*77*	*210*
25 -K. Oruç	*30*	*27*	*65*
26 -K. Susuz	*17*	*32*	*80*

Not: (x) işaretli üç köy 1576'da kayıtlıdır. (xx) işaretli köye 1520'de Arım ve Akçaköy de dahil.

Nahiye-i Zeytun

Birim	*1485*	*1520*	*1576*
1- K. Karanar	*43*	*70*	*146*
2- K. Ankara	*43*	*57*	*172*
3- K. Avlağu	*36*	*58*	*128*
4 - K. Garibler	*41*	*62*	*134*
5 - K. Konac	*53*	*52*	*107*
6 - K. Kozhayat	*38*	*50*	*114*
7 - K. Çay	*51*	*72*	*149*
8 - K. Yarbası	*9*	*9*	*8*
9 - K. Eşekbükü	*9*	*24*	*83*
10 - K. Pelidcik(x)	*12*	*9*	*13*
11 - K. Ulukol(xx)	*14*	*19*	*48*
12 - K. Kamilköy (xx)	*30*	*30*	*75*
13 - K. Saraycık	*2*	*1*	*-*
14 – K. Zeytun-ı Küçük	*16*	*33*	*69*
15 - M. Kozcuğaz	*X*	*-*	*-*
16 - M. Kovanalan	*X*	*-*	*X*

(x) Bu köy 1520'de Gedeğra'da yazılı.

(xx) Bu köyler I576'da Kocakayası nahiyesinde yazılı.

Not: Yukarıda yazılanlara ilâveten Kocakayası'na bağlı gayrımeskun üç mezraa daha vardır. Bunlardan Buğra ve Garetalanı hem 1520'de hem 1576'da yazılıdır; Çayıryazı köyü'ne bağlı adı belirtilmeyen mezraa ise sadece 1576'da kayıtlıdır.

15. VE 16. YÜZYILLARDA VEZİRKÖPRÜ YÖRESİNDE MÂLİKÂNE DİVÂNÎ SİSTEMİ, VAKIFLAR VE MÜLKLER[1]

Mehmet ÖZ [*]

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemindeki taşra idaresi sisteminin yeknesak bir yapı arzetmediği ve Osmanlılar'ın fethettikleri yerlerde kendi sistemlerini kurarken oraların daha önceki kânun ve âdetlerini hesaba kattıkları çok iyi bilinen bir husustur. Osmanlılar, doğrudan denetimlerine aldıkları ve bazı araştırıcılar tarafından imparatorluğun merkezî toprakları sayılan Anadolu ve Rumeli'de klâsik *timar* sistemini uygulamışlardır. Onaltıncı asırda fethedilen Arap topraklarında ise, Suriye gibi bazı istisnalar dışında, *timar* sistemi tatbik edilmemiş ve buralar *salyâne* usûlüyle yönetilmişlerdir[2].

Osmanlılar'ın kendilerinden önceki Türk-İslâm beylik ve devletlerinden devraldıkları yörelerin önemli bir bölümünde, Rum ve Karaman eyâletleri, Suriye, Malatya ve daha az ölçüde Kemah, Bayburt, Harput gibi Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde rastladığımız *mâlikâne-divanî* sistemini de bu genel anlayış ve tatbikatın bir yansıması olarak değerlendirebiliriz. Temelde, bir yerin gelirinin iki ayrı hisse, yani *divanî* (devlet veya temsilcileri) ve *mâlikâne* (mülk sahipleri ve vakıflar) arasında paylaşılması şeklinde ortaya çıkan bu uygulama, Osmanlı-öncesi mahallî güç odaklarıyla Osmanlılar arasında varılan bir uzlaşmanın işareti sayılabilir[3].

Sistemin Anadolu Selçukluları'ndan alındığına dair bazı işaretlere rastlıyoruz[4]. Memlûklar tarafından benzer sistemin Suriye'de uygulanmış olduğu kesin olmakla

---

[1] Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerini göre Vezirköprü Yöresinde Malikane-Divani Sistemi", *Vakıflar Dergisi Sayı XXIII*, 1994, s. 229-241'den alınmıştır.

[*] *Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[2] Osmanlı taşra idaresi için bkz. D.E.Pitchcr, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden 1972; A.Birken, Die Provinzen des -Osmanischen Reiches, Wiesbaden 1976; Metin Kunt, *Sancaktan, Eyalete-1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasında Giriş I-Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988.

[3] Sistem için bkz. Ö.L.Barkan, "Malikâne-Divanî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1981, ss. 151-208. Bu makale ilk olarak Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (2.1939, ss. 119-184)'nda basılmıştı. Ayrıca bk. I.B. Steinherr-N.Beldiceanu, "Recherches surla province de Qaraman au XV siecle ", *JESHO. XI.(*1968); M.L.Venzke, 'Aleppo's Malikane-Divani System", *Journal of the American Oriental Society, 106/3* (1986), ss. 451-469. Halep'te mâlikâne ve divanî terimleri geçmemekle beraber uygulanan sistemin mâlikâne-divanî sistemiyle aynı olduğu görülüyor. Sistemin bugünkü Çorum ve Tokat yörelerindeki uygulamasının bir değerlendirmesi için bkz. H.İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991.

[4] I.Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalite et formes de possession de la terre arable dans l'Anatolie preottomane". *JESHO, XIX* (1976), s. 241; Barkan, a.g.m.

beraber, Memlûkların bu sistemi, meselâ Ramazanoğulları gibi bir beylikten alıp almadıkları açık değildir. Her halükârda, Venzke'nin belirttiği gibi, benzer uygulamaların aynı kökene dayanması da şart değildir[5].

Osmanlı Devleti her ne kadar *mâlikâne* sahiplerinin haklarını tanıdıysa da, fırsatını bulduğu zaman bunları kısıtlamayı ve *mâlikâne* sahiplerini sıradan timarlı haline sokmayı da ihmal etmemiştir. Fatih devrinde pek çok mülk sahibinin *eşküncü harcı* ödemekle yükümlü kılınması[6] ve yine aynı sultanın pek çok vakıf ve mülkü timara dönüştürme operasyonu[7] iyi bilinmektedir.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, bu sistemdeki *mülk/mâlikâne* hisseleri, imparatorluğun öteki yerlerdeki *serbest mülk'*lerden farklıdır. Mülk sahiplerinin hakları kısıtlıdır, zira onlar bir gelir ünitesine tamamiyle sahip olmanın çok uzağındadırlar. Mülk sahibi olarak, gelirin muayyen bir kısmına tasarruf ediyorlardı. Bu geliri vakfetme veya satmaları mümkündü, ama bu geliri sağlayan ünitenin bütünü üzerinde böyle bir hakları yoktu. Yani, gelir ünitesinin *divanî* kısmına hiç karışamazlardı.

Sistem temelde *iki baştan ta'şir* usûlüne dayanmaktaydı. Yani, ürünlerden onda bir değil, beşte bir *(hums)* alınmakta ve alınan öşür iki hisse arasında belli ölçülere göre bölüşülmekteydi. İmparatorluğun Rum Eyâleti'nde öşrün yarı yarıya bölündüğünü görüyoruz. Yani, *iki baştan ta'şir* ile elde edilen bir öşür (1/10) *divanî'*ye, öteki de *mâlikâne'*ye aitti. *Çift, bennâk* ve *caba* vergileri, kovan resmi (*resm-i küvvare*), koyun resmi *(resm-i ganem, âdet-i ağnam)* ve *bâd-ı hevâ* ve *deştbânî* gibi vergiler yalnızca *divanî* hissesine aitti[8].

İdeal biçimiyle sistemde *divanî* hisselerinin *timar, zeamet veya has; mâlikâne* hisselerinin ise *mülk* veya *vakıf* olarak tahsis edildikleri düşünülebilir. Ancak uygulama çok daha karmaşıktır ve sistem, bazı yerlerde çözülmesi sebebiyle de, sâdece ismen mevcudiyetini korumuştu[9]. Uygulamada bu iki hisse birlikte *(iki baştan)* timar,

---

[5] Venzke, a.g.m., s. 468.

[6] I.B.Steinherr-N.Beldiceanu, "Qaraman", s. 16.

[7] Aynı makale. Ayrıca bk. Tursun Beg, *Târih-i Ebu'l-Feth*, yay. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 198: H.İnalcık, "Mehmed II", İA.

[8] Bu bilgiler, mâlikâne ve divanî hisselerini ayrıntılı bir şekilde veren 1485 tarihli *TT 37* üzerindeki incelememize dayanmaktadır. Karaman'da, kovan resmi de yarı yarıya bölüşülüyordu: I. B.Steinher-N.Beldiceanu",Qaraman, s. 16.

[9] Sistem hakkındaki makalesinde Barkan, galiba 1520 tarihli *TT 387*'nin fasıl sonlarındaki özet bilgilerin ışığında sistemin Rum Eyâleti'nin merkezî kısımlarında (Amasya-Tokat-Sivas) gerçek anlamıyla devam ederken, çevredeki Şebinkarahisar, Ünye, Niksar, Samsun ve Bafra gibi yerlerde inkıraza uğradığı sonucuna varmıştır: "Malikâne-Divanî Sistemi", s. 167. Genel olarak doğru olmakla birlikte bu gözlemin bahse konu yerlerdeki bölge-içi farklılaşmaları göz ardı ettiğine başka bir yerde işaret etmiştik: Mehmet Öz, *Population, Taxation and Regional Economy in the*

zeamet, has, vakıf veya mülk olarak tahsis edilebilir veya *divanî* hissesi mülk veya vakfa, *mâlikâne* hissesi de timara tahsis edilebilirdi. Sistemin çökmekte olduğu yerlerde bu son hususa veya *iki baştan* timar, zeamet ve has'lara sıkça rastlanır.

Bu makalede, yine Rum Eyâleti sınırları içinde yer alan, daha doğrusu Rum'un en batısında bulunan ve Anadolu Eyâleti'ne bağlı Kastamonu ile hemhudut olan Vezirköprü yöresinde *mâlikâne-divanî* sisteminin uygulanışını, 1485, 1520 ve 1576 tarihli üç tahrir defteri ışığında inceleyeceğiz. Burada önce defterleri daha sonra da yöreyi kısaca tanıtmamız uygun olacaktır.

Malikâne – Divanî Sistemi

Gelir Ünitesi (bir köy, mezraa vb.)	
Divanî	***Malikâne***
a) resm-i çift, bennâk, caba, dönüm *b) hububat ve öbür ürünlerin onda biri* *c) bâd-ı heva, deşt-bâni vb. vergiler* *d) kovan resmi* *e) koyun resmi* *f) değirmen (âsiyab) resminin yarısı*	*a) hububat ve öbür ürünlerin onda biri* *b) değirmen resminin yarısı*
Ya iki baştan; *genellikle timar, zeamet, has veya vakıf,* *nadiren mülk **divanî** genellikle timar,* *zeamet veya has, nâdiren vakıf veya mülk;*	*Ya da ayrı ayrı;* ***mâlikâne** genellikle vakıf veya mülk,* *nâdiren timar veya zeamet şeklinde* *tahsis edilmişlerdir.*

Kaynaklar

İncelememiz temelde Rum Eyâleti'nin bütününü kapsayan üç genel tahririn sonuçlarını yansıtan defterlere dayanmaktadır: 1485, 1520 ve 1576 tahrirleri[10]. Bildiğimiz kadarıyla, günümüze hakkında pek bir şey intikal etmemiş olan fetih tahririnin (1420'ler) dışında Rum Eyâleti 1455 ve 1554 yılları civarında da tahrir edilmiştir. Amasya Sancağı'na bağlı Vezirköprü yöresi hakkında ise elimizde, yukarıda tarihlerini verdiğimiz üç defter vardır. İlk kaynağımız 1485 tarihi civarında derlendiği anlaşılan *TT 37'dir.* Aynı tahrire ait bir de icmâl defterine sahibiz (TT 41). Mufassal bir defter olan *TT* 37'nin 571-672. sayfaları arası Gedeğra ve Kocakayası nâhiyelerine hasrolunmuştur. Konumuz bakımından bu defter hayatî önemi hâizdir; zira, kaynaklarımız içinde yalnız bu defter bir gelir ünitesindeki *divanî* veya *iki baştan*

District of Canik, 1455-1576, Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge 1990, s. 177[Türkçesi Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlandı: *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999]

[10] Rum Eyaleti tahrirleri hakkında bk. Mehmet Öz, *Population, Production and Taxation in thc District of Canik,* ss. 5-16; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi, sayı 5* (1989), İstanbul 1990, ss. 289-299. 1455, 1485 ve 1520 tahrirleri için ayrıca bk. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi, 1455-1613,* Ankara 1985, ss. 6-13.

şeklinde tahsis edilen gelirlerin yanında, mâlikâne gelirlerini de düzenli ve ayrıntılı bir biçimde vermektedir[11].

İkinci ana kaynağımız 1520 tarihli bir *"nüfus ve gelir icmâli"* olarak niteleyebileceğimiz *TT 387*'dir. Rum ve Karaman Eyâletlerini kapsayan bu defterde- bizce yanlışlıkla veya çok kısa bir süre için- Canik Sancağı'na bağlı gösterilen Gedeğra ve Kocakayası kazâları 681-694. sayfalar arasında yer almaktadır. Defter, dirlik türü (*hass-ı hümâyun, kale merdi timarları, timar ve zeametler, evkâf ve emlâk)* esasına göre düzenlenmiş ve her kazânın sonunda özet bilgiler verilmiştir.

Üçüncü kaynağımız, Trabzon Sancakbeyi Ömer Bey'in deruhde ettiği tahririn sonuçlarını ihtiva eden 1576 tarihli *TK* 34'tür[12]. Defterin 29b-109b varakları arası Gedeğra ve Zeytun (Kocakayası) kazâlarına aittir.

İdarî Durum ve Nüfus; Bir Özet

Bugün Samsun'un güney-batı kısmında yer alan Vezirköprü, 15. ve 16. yüzyıllarda (ve müteakip asırlarda da) iki ayrı *nâhiye/kazâya* ayrılmıştı: Gedeğra ve Kocakayası (sonraları Zeytun). Yöre, Osmanlı topraklarına nihaî olarak 1420-28 arasında katılmıştı[13]. Bu dönemde buraların Amasya'daki şehzâde sancağına bağlandıkları varsayılabilir. Elimizdeki ilk defter olan 1485 tarihli *TT 37'ye* ve onun *icmâl*'i niteliğindeki *TT 41'e* nazaran Gedeğra Nâhiyesi iki alt(bağlı)-nâhiye'den oluşuyordu: Simre-i Taşan ve Kabakoz. Yöredeki diğer iki alt-nâhiye, Göl ve Zeytun ise Kocakayası'na tâbi idi. Gaziler Ovacığı'nın durumu ise açık değildir. Bu nâhiyenin *zeamet* gelirinin Gedeğra *zaimi* Taceddin Beğ'e ait olmasına bakılırsa, buranın da Gedeğra'ya dâhil olduğu söylenebilir; ancak, başka örneklerden biliyoruz ki, Osmanlıların koyduğu ilkelerin tersine, bazan bir kazâdaki gelirler, başka bir kazâda bulunan *zaim* veya *timarlı*'lara tahsis edilebiliyordu. Üstelik, 1520'de Gaziler Ovacığı'nın 8 köyünden 7'si Kocakayası kazâsına, yalnızca biri Gedeğra'ya bağlıydı. Buna dayanarak biz bu nâhiyenin 1485'te Kocakayası Nâhiyesi'ne bağlı olduğunu farzettik.

1576'ya gelindiğinde Gedeğra kazâsı, merkez nâhiye ile Kabakoz ve Gaziler Ovacığı'ndan, yörenin diğer kazâsı olan Zeytun ise merkez ve Kocakayası nâhiyelerinden oluşmaktaydı. Yani, bu kazânın adı artık değişmiş, eski alt-nâhiye Zeytun kazâya adını vermişti. Bu durum XVII ve XVIII. yüzyıllarda da devam etmiştir[14].

---

[11] Ayrıntılı bilgi için bk. Öz, *aynı tez*, ss. 23-25, 108-111.

[12] Amasya Livâsı Mufassal Defteri'nin ikinci cildidir (ilk cildi *TK* 26). Bir de icmâl defteri vardır: *TK 245.*

[13] Kocakayası hâkimi Haydar Beğ'in kalesi Yörgüç Paşa'nın Canik seferi sırasında (1427-28) ele geçirilmiştir. Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C. I,* Ankara 1961, 2.bs., s. 404.

[14] 1637/38 tarihli bir belgede iki kazâ da Amasya'ya bağlı gözüküyor: L.Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler,*

1485'te bu iki nâhiyenin hangi sancağa bağlı olduğu açık değilse de, Amasya şehzâde sancağına tâbi oldukları söylenebilir.

1513'te Yavuz'un kardeşlerini ve o arada Amasya Beyi Ahmed'i bertaraf etmesini takiben buraların Amasya Sancağı'na bağlı kalmaya devam ettiklerini sanıyoruz. Ancak, 1520 tarihli *TT 387'*ye nazaran Gedeğra ve Kocakayası nâhiyeleri Canik'e bağlıydı[15]. Bizce bu durum bu deftere hastır veya bir yanlış yazımın ya da çok kısa süren bir uygulamanın göstergesidir. Zira, Canik ve Amasya'yı da kapsayan 1522 tarihli bir *icmâl defteri'*nden *(TT 95)* buraların Canik'e ait olmadığı ve Gedeğra'nın Amasya'ya bağlı olduğu açıktır[16]. Yine Canik ve Trabzon'a ait takriben 1530 tarihli *TT* 53'te de Canik kazâları arasında bunlara rastlamayız. Nihâyet, 1576 tarihli *TK 34'*te bu kazâlar Amasya Livası içinde yer almışlardır. Aşağıda, defterlerdeki bilgiler ışığında yöredeki idarî taksimatın bir tablosunu veriyoruz.

Vezirköprü Yöresinde Îdarî Taksimat		
1485	***1520***	***1576***
N.-i Simre-i Taşan	*Kazâ-i Gedeğra*	*Kazâ-ı Gedeğra*
N.-i Kabakoz		*1-N -i Kabakoz*
N -i G. Ovacığı	*Kazâ-i Kocakayası*	*2-N.- i G.Ovacığı*
N.Göl tâbi-i k.Kayası		*Kazâ-i Zeytun*
N.Zeytun tâbi-i K.K.		*l-N.-i kocokayası*

Bu makalede esas olarak *mâlikâne-divanî* sisteminin uygulanışı ve bu bağlamda gelirlerin bölüşümü ele alınacak olmakla beraber yöre nüfusu hakkında bazı özet bilgiler vermek de faydasız sayılmamalıdır. Bu konudaki verileri aşağıda veriyoruz.

Vezirköprü Yöresinde Nüfus - Özet (1485-1576) (Kasaba dahil)						
Nâhiye/ Kazâ	***1485***		***1520***		***1576***	
	Nefer	*Tahmini Nüfus*	*Nefer*	*Tahmini nüfus*	*Nefer*	*Tahmini nüfus*
Gedeğra	*2.681*	*8.043*	*3.605*	*10.815*	*8.712*	*26.136*
Kocakayası	*1.157*	*3.471*	*1.537*	*4.611*	*3.144*	*9.432*
Toplam	*3.836*	*11.514*	*5.142*	*15.426*	*11.856*	*35.568*

Görüldüğü üzere, *nefer* rakamları esas alınırsa, yöre nüfusu, 1485- 1520 arasında yüzde 34, 1520-1576 arasında ise, yüzde 130'luk bir artış göstermiştir.

İstanbul 1964, s. 206. Onsekizinci asırdaki durum için bkz. Baykara, *a.g.e,* s. 220, 225. Ondokuzuncu yüzyılda da bu iki kazâya rastlıyoruz, ama Gedeğra artık "Gedeğra nâm-ı diğer Vezir-köprüsü" olarak anılmaya başlanmıştır: Baykara, s. 247.

[15] Yöredeki nâhiyeler 1485 ve 1520 defterlerinde şu sayfalar arasında yazılıdır: *TT 37,* ss. 571-672: *TT 387,* ss. 681-694.

[16] *TT 95*, s. 93 vd.

Ancak, son defterde bekâr erkeklerin *(mücerredler)* kayıtlı yetişkin erkek nüfusunun yaklaşık yüzde 50'sini oluşturduklarını hesaba katarsak -ki bu oran 1485'te yüzde 20, 1520'de ise yüzde 30 civarındadır- gerçek nüfus artışının bu oranın biraz altında kaldığı sonucuna varabiliriz[17].

Gelirlerin Bölüşümü

Bölgeden elde edilen gelirlerin tahsis usûlleri ve bu gelirlerden yararlanan gruplar hakkındaki gözlemlerimize geçmeden önce bir-iki husus üzerinde durmak istiyoruz. Birincisi defterlerdeki rakamların mâhiyeti ile ilgilidir. Kısaca belirtmek gerekirse, bu rakamların kesin vergi rakamları olmayıp muhtemelen tahririn yapıldığı tarihten önceki üç yılın ürün ortalamasına dayandıkları anlaşılıyor. Ayrıca bazı gelirlerin defterlere gerçek üretim çapını yansıtmaktan uzak bir şekilde kaydedilmiş olabileceği vb. hususları akılda tutmamız gerekir[18].

Üzerinde durulması gereken ikinci nokta, özellikle son defterde, tamamen ya da kısmen timar veya eşkünlü mülk olarak tahsis edilenlerin dışındaki *mâlikâne* hisseleri hakkında, bu hisselerin hangi vakfa veya mülk sahibine ait olduğunun belirtilmesi hâriç, ayrıntılı veya toplam gelire dair rakamlara rastlanmamasıdır. Defterde *iki başdan* veya *divanî* hissesi has, timar, mülk veya vakıf olarak tahsis edilen yerlerin gelirleri ayrıntılı olarak verilirken, kısmen ya da tamamen timar ve eşkünlü mülk olan mâlikâne hisseleri sadece toplam hasıl olarak verilmiştir. Bu durumda mâlikâne hissesi vakıf veya mülk olarak tahsis edilen yerlerdeki toplam geliri nasıl hesaplayabileceğimiz sorusu ortaya çıkıyor. Hem mâlikâne, hem de divanî gelirlerinin ayrıntılı olarak verildiği *TT 37*'den, hububat öşrü, meyve, sebze, soğan vb. öşürleriyle değirmen resminin yarı yarıya bölüşüldüğünü görmekteyiz. Bu durumun 1576 için de geçerli olduğunu varsayarak *TK* 34'deki *divanî* gelirlerinden hareketle bunların *mâlikâne* geliri karşılıklarını bulabiliriz[19].

Mâmafih *TK 34'de* tespit ettiğimiz timar veya eşkünlü mülk olan *mâlikâne* hisselerinin gelirlerinin aynı yerlerin *divanî* hasılları içinde teorik olarak *mâlikâne* hasılını oluşturması gereken vergi kalemlerinin toplamına eşit olmayabildiği görülüyor. Meselâ, Anarlu Köyünün *mâlikâne* hâsılı 2300 akçe olarak verilmiş; ancak *divanî*'de yer alan buğday, arpa, mercimek, meyve, pamuk vb. öşrüyle değirmen

[17] Tahrir verilerine göre hesaplanmasıyla ilgili literatür ve problemler için bkz. N.Göyünc, "Hâne Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarihi Dergisi, XXXII* (1979), ss. 331-348. Ayrıca bkz. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi, XXII* (1991), ss 423-439, özellikle, ss. 436-438.

[18] Bk.Ö.L.Barkan, "Arazi Tahrirleri", C.I, s. 40. Bu verilerin tarım üretiminin hesaplanması, ticarî ve sınaî faaliyetlerin çapının tespiti konularında kullanılmasıyla ilgili meseleler ve konuyla ilgili bibliyografya için bkz. M.Öz, *aynı makale,* ss. 434-436.

[19] Canik Sancağı üzerindeki çalışmamızda bu yolu kullandık. Bk. Öz, *aynı tez***,** s., 108.

resminin toplamı 1830 akçeye ulaşmaktadır[20]. Yine de bu yol *TK* 34'deki *mâlikâne* gelirlerini hesaplamada en uygun yollardan biridir. Ancak biz bu araştırmamızda çok daha basit bir usûlle mülk ve vakıf olarak tahsis edilen mâlikâne gelirlerini hesaplama yoluna gittik. Bundaki temel dayanağımız, 1485 tarihli defterde ayrıntılı olarak verilen divanî ve mâlikâne gelirleri toplamlarının birbirlerine oranlarıdır. Tablo I a-b'den de anlaşılacağı gibi, gerek Gedeğra'da (divanî 174.673, mâlikâne 80.765 akçe) ve gerek Kocakayası'nda (divanî 38.237, mâlikâne 17.964 akçe) mâlikâne gelirleri divanî gelirlerinin yaklaşık yarısı kadardır. Buna istinaden 1576 civarında da *mâlikâne* hissesi gelirlerinin *divanî hâsıl* olarak yazılanların yarısı olduğunu farzettik.

Tabiatıyla, *kazâ* seviyesinde uygulanan bu genel oranın tek tek örneklere indirgenmesi yanıltıcı olurdu. Çünkü, meselâ, kayıtlı vergi nüfusu bulunmayan bir köy veya mezraadan *resm-i çift, bâd-ı hevâ* vb. vergiler alınmadığı, daha doğru bir ifâdeyle buranın hâsıl kaydında böyle vergilere rastlanmadığı için buraların divanî gelirlerinin mâlikâne gelirlerine eşit olması beklenir. Bunun tersine, raiyyet vergileri veya çeltük gibi münhasıran has veya bazen zeamet sahiplerine hasredilen bir takım gelirlerin yüksek olduğu yerlerde divanî geliri, mâlikâne gelirinin iki katından fazla olabilir. Bu bakımdan mülk ve vakıflarla ilgili tablolarımızda 1576 için ayrıca listeler vermek ve bu dönemde bu mülk ve vakıfların tek tek gelirlerini hesaplamak yoluna gitmedik. Yalnızca, bir önceki döneme göre herhangi bir değişiklik olmuşsa onları bir liste hâlinde ekledik.

Bu genel değerlendirmeden sonra yöreden elde edilen gelirlerin tahsis biçimleri ve bu gelirlere mutasarrıf olan gruplar üzerindeki gözlemlerimize geçebiliriz.

Divanî ve *mâlikâne* hisselerini oluşturan gelirlerin hangi kalemler olduğunu bir tablo halinde göstermiştik. Bu gelirler bazen *iki baştan,* yani birlikte tahsis edilebiliyorlardı. Bu usûl daha çok Kocakayası (Zeytun)'nda yaygındı. Ayrıca, hassa çeltiği, yaylak vb. gelirler mâlikâne-divanî şeklinde bölünmüyorlardı. Bir başka gelir türü de aslında divanî içinde yer alan *resm-i çift, resm-i bennâk* ve *caba, âdet-i ağnam* ve *bâd-ı hevâ* vergilerinin belirli kısımlarından oluşan *niyâbet* idi. Has, zeamet ve serbest timarlarda bu vergilerin tamamı dirlik sahibine aitken, serbest olmayan timarlarda (alaybeyi, çeribaşı vb.nin tasarrufundaki timarların dışında sıradan sipahilerin timarlarında) çift resminin 15, bennâk ve caba resimlerinin 5'er akçesi, koyun (ganem) vergisinin yarısı, bâd-ı hevâ gelirinin 15. yüzyılda üçte biri, 16. yüzyılda yarısı *niyâbet* hissesi olarak zâim, sancakbeyi veya bazen padişaha gelir yazılabilirdi. Ancak niyâbet'in arasıra *timar* olarak verildiği de olurdu[21].

[20] *TK 34,* v. 34b-35a.

[21] Rum Eyaleti kanunnâmesinde bu *niyâbete* ayrılan paylar belirtildiği gibi (TK 14, 3b), defterlerde niyâbet hissesinin bulunduğu yerlerin gelirlerinin yazımından bu durum açıkça görülür.

Ekteki tablolara bakıldığında 1485'te Gedeğra'daki gelirlerin yüzde 27,5'inin mâlikâne hisselerine, yüzde 60'ının divanî hisselerine, yüzde 3'lük *niyâbet* hâriç, geri kalan yüzde 9,5'inin ya doğrudan *iki başdan,* ya da çeltük, yaylak vb. şeklinde bölünmeden tahsis edildiklerini görürüz. Bu gelirlerin bölüşümüne gelince, *niyâbet'i de* katarsak, yüzde 73'ünün timar ve zeametlere, yüzde 16,5'inin vakıflara ve yüzde 9,5'inin mülklere ait olduğu anlaşılır. Buradan da kolayca anlaşılacağı gibi, mâlikâne gelirlerinin hemen tamamı vakıf ve mülklere, diğer gelirler ise zeamet ve timarlara ayrılmıştı.

Tabiî ki bunun istisnaları da vardı: Meselâ, Gedeğra zaimi Tâceddin Bey'in bazı divanî hisselere *mülk* olarak tasarruf ettiği görülmektedir.

Kocakayası'na baktığımızda burada *mâlikâne* gelirlerinin toplam gelirin takriben yüzde 15,5'ini, divanî gelirlerinin yüzde 33'ünü ve iki başdan gelirlerin ise yüzde 34,3'ünü teşkil ettiği görülür. Çeltük ve yaylakı katarsak bölünmeden tahsis edilen gelirlerin oranı yüzde 48'e ulaşmaktadır. Dolayısıyla, Gedeğra'yla karşılaştırıldığında burada mâlikâne-divanî sisteminin daha az etkili olduğu söylenebilir. Ancak bir noktaya değinmek gerekiyor: 1570'lerde tamamen Gedeğra'ya bağlanan Gaziler Ovacığı nâhiyesinde sistemin çok tipik bir uygulaması göze çarpmaktadır. Buradaki gelirlerin tamamı (tabiî ki *niyâbet* hâriç) mâlikâne ve divanî hisseleri arasında paylaşılmış, mâlikâne gelirleri Amasya'daki Yörgüç Paşa İmareti'ne, divanî gelirleri ise timar ve zeamete tahsis edilmiştir. Kocakayası'na dâhil olan ve 1576'da Zeytun Kazâsını oluşturan iki nâhiyede (Zeytun ve Göl-sonra Kocakayası) sistemin daha az belirgin olduğu söylenebilir. 1485 civarında, nâhiyenin bütünü ele alındığında, gelirlerin yüzde 54,3'ü zeamet, yüzde 25,1'i timar, yüzde 12,1'i vakıf ve yüzde 4,9'u mülk olarak tahsis edilmiş görünüyor. Ayrıca yüzde 3,6'lık bir *niyâbet* hâsılı vardır ki, icmâl defterinden bunun zeamete dâhil olduğu anlaşılıyor[22].

1520'lerin başından -veya biraz daha öncesinden- itabaren Gedeğra kazâsından padişah haslarına da gelir tahsis edilmeye başlandığı anlaşılıyor. Bu oran henüz yüzde 2'nin altındadır. En büyük pay (% 68,5) timar ve zeamet sahiplerine aitti. Vakıflara yaklaşık yüzde 17,5, mülklere ise yüzde 11'lik bir gelir gidiyordu. Böylece timar ve zeametlerin payında az da olsa (yüzde 73'den yüzde 69'a) bir düşüş görülüyor. Ayrıca, daha önceleri muaf olan müsellemlerin bu dönemde vergiye tâbi olmaları sonucu toplam gelirin yüzde 1,6'sı bunlardan sağlanmıştır. Müsellem gelirleri genelde padişah haslarına dâhil olmakla beraber bunun istisnalarına da rastlanmaktadır.

Aynı tarihte Kocakayası gelirlerinin yüzde 33,2'si havass-ı hümâyuna, yüzde 53 kadarı timar ve zeametlere, yüzde 10'u vakıflara ve yüzde 4'ü mülklere tahsis

[22] *TT 41*, s 18.

edilmişti. Bundan da anlaşılacağı gibi vakıf ve mülkler genelde durumlarını korumuşlar, ancak daha önce timar ve zeamet olan gelirlerin yaklaşık yüzde 40'ı bu defa padişah haslarına katılmıştır.

1576 tahririne göre gelirlerin dağılımına baktığımızda öncelikle mufassal deftere göre yapılan hesaplamaların biraz eksik kaldığı anlaşılır. Onun için bu döneme ait yüzdeleri icmâl defteri verilerini de dikkate alarak hazırladığımız Tablo Vb'ye dayandırdık. Buna göre Gedeğra'da padişah hassı gelirleri önceki döneme oranla artmış ve toplam gelirin yüzde 8,4'üne ulaşmıştır. Yaklaşık yüzde 2'lik bir gelir de (Amasya) sancakbeyi hassına ayrılmıştır. Has gelirlerindeki bu artış timar ve zeamet gelirlerinin aleyhine olmuş ve bunların payı yüzde 69'dan yüzde 61'e düşmüştür. Bazı mülk hisseleri 1576'ya gelindiğinde vakfa dönüştürüldüğü için (bkz, Tablo IX'dan sonraki değişiklik listesi) vakıfların toplam gelir içindeki payı az da olsa artmış (% 17,5'tan % 19,1'e), buna mukabil mülklerin payında küçük bir düşüş (% 11'den % 9,6'ya) vuku bulmuştur.

Bu dönemde Zeytun ve Kocakayası'na baktığımızda 1520'deki duruma oranla havass-ı hümayun gelirlerinin bir miktar azalmasına karşılık (% 33'den % 29'a) timar ve zeamet gelirlerinin aynı oranda arttığı söylenebilir (% 53'ten % 56'ya). Bu yörede vakıf ve mülk hisselerinin tahsisinde bir önceki döneme oranla bir değişiklik olmamakla beraber vakıfların toplam gelir içindeki payının düştüğü, buna mukabil mülklerin payının arttığı gibi bir görüntü ortaya çıkmaktadır (% 7,4 vakıf, % 7,2 mülk). Ancak bu görüntü yanıltıcıdır ve *mâlikâne* geliri tamamen vakfa ait olan Gaziler Ovacığı'nın bu defa Zeytun kazâsında değil Gedeğra'da yazılmasından kaynaklanmıştır.

Yöredeki vakıflar ve mülk sahiplerinin listeleri ek olarak verildiği için burada bunlar üzerinde ayrıntılı bilgiler verilmeyecektir. Ancak bazı genel gözlemlerimizi zikretmeden de geçemeyeceğiz. 1520 tarihli defteri esas aldığımızda Gedeğra'dan 34, Kocakayası'ndan da 11 vakfa gelir tahsis edildiği anlaşılıyor. Yörgüç Paşa ve Mehmed Paşa imâretlerine her iki kazâdan da gelir tahsis edildiğinden bir bütün olarak yöreden gelir sağlayan vakıfların sayısı 43'tür. Kayıtlı vakıf gelirinin yaklaşık yüzde 44'ü yöre dışında bulunan Mustafa Bey, Yörgüç Paşa ve Mehmed Paşa imâretlerine aitti. Bu üç imâret dışında Amasya'da bulunan iki zâviye ve Bursa'daki bir mescid yöreden gelir temin etmekteydi. Yörede toplam olarak 3 imâret, 8 câmi ve mescid, 13 zâviye, 7 türbe, 1 hamam ve 1 köprü vakfının geliri vardı. Ayrıca 1 vakf-ı âmm, 2 ulemâ vakfı, 2 evlatlık vakıf ve 5 de niteliği belirsiz görünmekle beraber sadece kişi adına yazılı vakıf (Vakf-ı Mahmud gibi) muhtemelen evlatlık vakıf olması gereken vakıf vardır. Bundan yöredeki vakıf gelirinin büyük kısmının hayrî amaçlarla kullanıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Vakıf gelirinin önemli kısmının yöre dışına tahsis edilmesi bu yörenin henüz önemli bir şehir merkezine sahip olmamasıyla ve komşu Havza kasabasının ve

Amasya'nın gölgesinde kalmasıyla açıklanabilir. Vezirköprü'nün mamur bir kasaba olması için Köprülüler dönemini beklemek gerekecektir.

Sonuç

Özetlersek, yöredeki kazâlardan Gedeğra'da mâlikâne-divanî sistemi çok belirgin bir şekilde devam etmiş ve vakıf ve mülkler toplam kazâ gelirinin yüzde 30 kadarına sahip olmuştur. Kocakayası (Zeytun)'da ise sistem mevcut olmakla beraber Gedeğra'ya oranla daha zayıf bir mahiyet arzetmiş ve toplam gelirin yaklaşık yüzde 14'ü vakıf ve mülk sahiplerinin tasarrufunda kalmıştır. Yörede yaklaşık 70 aile mülk sahibi olarak görülmektedir ki tahrir defterleri genelde mülklerin ilk sahiplerini zikrettiği için tahririn yapıldığı dönemde kimin hisse sahibi olduğu çoğu zaman anlaşılmamaktadır. Son defterde "*hâliya der tasarruf-u fulan"* gibi ibarelere rastlanmakla birlikte bunlar çok azdır.

Yine yöre gelirlerinden yaklaşık 40-45 vakıf faydalanmaktaydı ki, bunların bir kısmı ve hatta en önemlileri bu kazâların sınırları dışında bulunmaktaydı. Yörgüç Paşa ve ahfadının kurduğu vakıflar bunların başında gelir. Meselâ, Amasya'daki Yörgüç Paşa, Havza'daki Yörgüç Paşa oğlu Mustafa Bey imâretleriyle Yörgüç Paşa'nın yedeni (kardeşi Hızır Paşa'nın oğlu) Mehmet Paşa'nın Osmancık'taki imâreti önemli miktarda gelire sahiptiler. Bundan da yöredeki mâlikâne hisselerinin Osmanlı öncesi mahallî aileler kadar oraların fethinde ve ilk devirlerindeki idarelerinde rol oynamış kişilere de tahsis edildiği anlaşılmaktadır[23].

[23] Yörgüç Paşa'nın Amasya'da beylerbeyilik yaptığı, yine aynı aileden kardeşi Hızır Paşa'nın ve onun oğlu Mehmed Paşa'nın lalalık ve beylerbeyilik yaptığı bilinmektedir. Geniş bilgi için bkz. Petra Kappert, *Die Osmanischen prinzen Ihre residenz Amasya im 15.und 16. Jahrhundert,* İstanbul 1976.

Ekler

Tablo I a: *Vezirköprü Yöresinde Gelirler (1485): Gedeğra (Akçe Olarak)*

Nahiye	***İki baş.***	***Divanî***	***Mâlikâne***	***Çeltük***	***Yaylak***	***Niyabet***
S.Taşan	*734*	*162.769*	*75.058*	*19.591*	*1.900*	*8.795*
Kabakoz	*-*	*11.904*	*5.707*	*-*	*-*	*-*
TOPLAM	*7.340*	*174.607*	*80.765*	*19.591*	*1.900*	*8.795*

Gedeğra Toplam Geliri: 293.064 (Simre-i Taşan: 275.453, Kabakoz: 17.611).

Tablo I b: *Kocakayası (1485)*

Nahiye	***İki başt.***	***Divanî***	***Mâlikâne***	***Çeltük***	***Yaylak***	***Niyabet***
G.Ovacığı	*-*	*15.720*	*7.278*	*-*	*-*	*1.968*
Göl	*20.113*	*13.369*	*5.986*	*15.300*	*560*	*1.810*
Zeytun	*19.702*	*9.148*	*4.700*	*-*	*-*	*415*
TOPLAM	*39.815*	*38.237*	*17.964*	*15.300*	*560*	*4.193*

Kocakayası Toplam Geliri: 116.069 (Gaziler Ovacığı: 24.966; Göl: 57.138; Zeytun: 33.965).

Tablo II a: *Gelirlerin Bölüşümü: Gedeğra (1485)*

Nahiye	***Zeamet***	***Timar***	***Vakıf***	***Mülk***	***Niyabet***	***Diğer***
S.Taşan	*72.952*	*121.192*	*42.464*	*27.940*	*8.795*	*2.110*
Kabakoz	*-*	*11.904*	*5.707*	*-*	*-*	*-*
TOPLAM	*72.952*	*133.960*	*48.171*	*27.940*	*8.795*	*2.110*
Yüzdesi	*24,9*	*4,45*	*16,45*	*9,5*	*3*	*0,7*

Tablo II b: *Gelirlerin Bölüşümü: Kocakayası (1485)*

Nahiye	***Zeamet***	***Timar***	***Vakıf***	***Mülk***	***Niyabet***
G.Ovacığı	*5.546*	*10.174*	*7.278*	*-*	*1.968*
Göl	*30.081*	*15.731*	*4.474*	*5.042*	*1.810*
Zeytun	*27.364*	*3.256*	*2.270*	*660*	*415*
TOPLAM	*62.991*	*29.161*	*14.022*	*5.702*	*4.193*
Yüzdesi	*54,3*	*25,1*	*12,1*	*4,9*	*3,6*

Açıklamalar: Gedeğra (Simre-i Taşan ve Kabakoz) ve Gaziler Ovacığı'nın niyâbet gelirinin kime ait olduğu defterlerde (TT 37 ve TT 41) tasrih olunmamıştır. Kocakayası (Göl ve Zeytun)'nın ki 2224 (benim toplam 2225) akçe olarak Kocakayası zaim'i İbrahim Beğ'e gelir kaydolunmuştur: TT 41, s. 18. Gedeğra ve Gaziler Ovacığı'nın zeamet gelirleri Gedeğra zaim'i Taceddin Beğ'e, Zeytun ve Göl'ünki ise Kocakayası zaim'i İbrahim Beğ'e aitti (Gaziler Ovacığı'nın zeamet geliri TT 41'de (s. 14) yanlışlıkla 4546 akçe olarak yazılmıştır).

Tablo III a: *1520'de Gedeğra Kazası'nda Gelirlerin Bölüşümü*

Hass- ı hümayun		***Timar ve zeamet***	***Kale merdi timarı***	***Evkaf***	***Emlâk***	***Müsellem***	***Diğer***
A	*5.000*	*286.380*	*31.493*	*124.774*		*6.910*	*-*
B	*5.000*	*261.870*	*31.493*	*75.179*	*46.370*	*7.010*	*860*
Yüzdesi	*1,17*	*61,21*	*7,36*	*17,57*	*10,84*	*1,64*	*0,21*

Açıklamalar: A kısmı TT 387'nin 690.sayfasındaki toplam rakamları, B kısmı ise defterdeki kayıtların tarafımızdan tek tek toplanmasıyla elde edilen sonuçları göstermektedir. Deftere göre toplam hâsıl 454.557 akçe iken bizim toplamıza göre 427.782 akçedir. Mâmaafih, defter hâsılının doğru olması ihtimali fazladır, zira bazı yerlerin hâsılı verilmemiştir. Defterde evkaf ve emlâk birlikte verilmiştir.

Tablo III b*: 1520'de Kocayakası Kazası'nda Gelirlerin Bölüşümü*

	Hass-ı Hümâyun	***Zeamet ve timar***	***Kale merdi timarı***	***Evkaf***	***Emlâk***
A	*53.857*	*69.459*	*15.628*	*30.998*	
B	*53.857*	*69.459*	*15.727*	*16.479*	*6.696*
Yüzde	*33,2*	*42,82*	*9,7*	*10,16*	*4,12*

A: Defter Toplamı: 154.814. Halbuki defterde verilen hass-ı hümayun, timar vb. toplamları 169.942 akçe tutuyor.

B: Bizim Toplamımız: 162.218. Bu toplam gerçeğe daha uygundur. Zira, evkaf ve emlak geliri aslında 30.998 akçe değildir. Defterin kâtibi, timar ve has olarak tahsis edilen mâlikâne gelirleri toplamını (8253 akçe) sondaki evkaf ve emlak hasılına (30.998) yanlışlıkla katmış olmalı. Bunu çıkarsak 22.745 akçelik bir evkaf ve emlak gelirine ulaşırız ki, bu bizim vakıf ve Mülk toplamımızdan (23.175) sadece 430 akçe azdır.

Tablo IV. *Vezirköprü Yöresinde Gelirler (1576)*

Nahiye	***İki baştan***	***Divanî***	***Mâlikâne***		***Müsel-lem***	***Niyâbet***	***Çeltük***	***Yaylak***	***Diğer***	***Toplam***
			Yazılı	***Tahmini***						
Gedeğra	*39.764*	*386.904*	*18.766*	*172.625*	*4.300*	*27.066*	*(9.300)*	*(1.500)*	*48.926*	*698.261*
Kabakoz	*-*	*21.254*	*18.766*	*10.625*	*1.900*	*2.627*	*-*	*-*	*-*	*36.406*
G.ovacığı	*-*	*32.903*	*1.600*	*13.026*	*300*	*3.168*	*-*	*-*	*-*	*50.997*
Gedeğra Kazâ top	*39.674*	*441.061*	*20.336*	*196.276*	*6.500*	*32.861*	*-*	*-*	*48.926*	*785.664*
Zeytun	*40.938*	*24.2*	*4.700*	*8.549*	*-*	*3.118*	*18.620*	*600*	*1.800*	*102.525*
Kocaka yası	*49.746*	*37.231*	*9.390*	*10.265*	*-*	*5.868*	*-*	*-*	*590*	*113.09*
Zeytun Kazâ top.	*90.684*	*61.431*	*14.090*	*18.814*	*-*	*8.986*	*118.620*	*600*	*2.390*	*215.615*

Parantez içindeki çeltük ve yaylak gelirleri "diğer"e dahildir.

***Tablo V a**: Vezirköprü Yöresinde Gelirlerin Bölüşümü (1576)*

Nahiye	Hass-ı hümâyun	Timar ve zeamet	Vakıf	Mülk	Müsel-lem	Niyâbet	Belirsiz
Gedeğra	39.652	415.67	127.295	75.190	4.300	27.066	9.088
Kabakoz	-	21.254	9.825	-	1.900	2.627	800
G. Ovacığı	-	34.503	13.026	-	300	3.168	-
KAZA TOP.	39.652	471.427	150.146	75.190	6.500	32.861	9.888
Zeytun	23.598	57.317	5525	791	-	3.118	12.176
Kocakayası	10.045	62.5	10.865	15.032	-	5.868	8.780
KAZA TOP.	33.643	119.817	16.390	15.823	-	8.986	20.956

Açıklamalar: Zeytun Kazası (Kocakayası dâhil)'nın yıllık 4000 akçe olarak yazılan 'beytü'l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kaçgun'' geliri yukarıdaki toplama katılmamıştır. TK 245 numaralı icmâl defterinden 7000 akçelik çeltik, 25.000 akçelik niyâbet geliri ve 1000 akçelik cemaat-ı şarkiyân gelirinin (Gedeğra'da) havass-ı hümâyuna ait olduğu anlaşılıyor. Bu deftere göre Padişah haslarının Gedeğra'da 65.955, Zeytun'da, çeltük dâhil, 43.651, Kocakayası'nda ise, mahsûl-i beytü'l-mâl ve niyâbet dâhil, 19.997 akçelik geliri vardı. (TK 245, v. 1b). Amasya sancakbeyi ise Gedeğra'da muhtemelen 15.052 (?), Zeytun'da 639 akçelik bir gelire sahipti. Bu bilgiler ışığında yukarıdaki tablo şu şekilde tashih edilebilir:

***Tablo V b**: Vezirköprü Yöresinde Gelirlerin Bölüşümü (1576)*

Kaza	Hass-ı Hümâyun	Hass-ı Mirliva	Vakıf	Mülk	Timar ve Zeamet	Toplam
Gedeğra	65.955	15.052	127.295	75.190	479.321	785.664
(%)	8,4	1,9	19,1	9,6	61	100
Zeytun	63.648	639	16.390	15.823	123.115	219.615
(%)	29	0,3	7,4	7,2	56,1	100

Zeytun Kazası toplam gelirine 4000 akçelik beytü'l-mâl geliri dâhildir.

***Tablo VI a:** Gedeğra Kazası'ndan Gelir Sağlayan Vakıflar (1485)*

Vakfın Adı	Yeri	Gelir Kaynakları	Gelir Miktarı (akçe)
İmaret-i Yörgüç Paşa	Amasya	2 köy, m.	4022
İmaret-i Mustafa Beğ veled-i Yörgüç Paşa	Havza	15 k., 2mz., 1c., m.	15.584
İmâret-i Mehmed Paşa	Osmancık	7 k., 1mz., m.	5707
Mescid-i Adatepe	Adatepe*	1 k., m.	597.5
Câmi-i Gedeğra	Gedeğra	4 k., m.	5408
Câmii-i Köprü ez kıbel-i Yörgüç Paşa	Köprü*	4 k., m.	1794
Câmi-i Kabaklu	Kabaklu*	1mz., m.	240
Câmi-i Ersandık	Ersandık*	1 k., m.	385
Medrese-i Havza	Havza	1 k., m.	1545
Zâviye-i Oruç Beğ Çelebi v-i Yunus Beğ		1 k., m.	268
Türbe-yi Oruç Beğ...		4 k., m.	1162

Zâviye-i Turmelek Paşa		*1 k., m.*	*255*
Türbe-yi Turmelek Paşa		*1 k., m.*	*140*
Türbe-yi Şeydi v.-i Taşan	*Amasya*	*1 k., m.*	*1090*
Zâviye-i Şeyh Aziz ez-kıbel-i Altuntaş	*Mz. Şeyh Aziz**	*2 mz., i.b.*	*1607*
Türbe-yi Hasan Beğ		*3 k., m.*	*550*
Zâviye-i Şeyh İlyas		*1 mz., d.*	*450*
Zâviye-i Şeyh Ümmet	*Şeyh Ümmet**	*1 k., ib., 1 k., m.*	*1157.5*
Zâviye-i Şeyh Turak ez-kıbel-i Yörgüç Paşa	*İshakalan(?) **	*1 k., ib.*	*h.k.y.*
Zâviye-i Şeyh Sultanşah		*1 mz., ib.*	*118.5*
Zâviye-i Şeyh Salih		*1 k.,m.ve 2 k.ib. (birinde h.k.y.)*	*1437*
Zâviye-i Şeyh Hacı		*1 k.m.*	*207*
Zâviye-i Şeyh Bâyezıd		*1 k.m., m.*	*h.k.y.*
Türbe-yi evlâd-ı Şah Çelebi		*1 k.,m.*	*795*
Vakf-ı ulemâ ez-kıbel-i Hüseyin Beğ	*…köyü camii*		*430*
Hamam-ı Tâceddin Beğ	*Köprü(?)**		*139*
V-ı ebnâyı Hasan Beğ		*1 k., m.*	*605*
V-ı evlâd-ı Tur Başa		*1 mz. m.*	*h.k.y.*
V-ı âm		*1 k., m.*	*1025*
Mevlânâ Musa Fakih v.-i Mevlânâ Fakih ez-kıbel-i Sultan Beğ		*1 k., m.*	*742*
Mürid Hasan Çelebi v.-i Mustafa Beğ		*1 mz., m.*	*220*
V.-ı Yörgüç Paşa		*1 k., m.*	*44*

Kısaltmalar: k: karye; mz.: mezre'a; c.:cemaat; m.: mâlikâne hissesi; d.: divanî hissesi; ib.: iki baştan; h.k.y.: hâsıl kaydı yok. V.:Vakıf

Açıklamalar: Mâlikâne hisseleri bazan tam olabildiği gibi, bazan bir köyün mâlikânesinin yarısı, 3/4'ü veya belli bir kısmı da olabiliyordu. Bunları ayrı ayrı belirtmedik. En sondaki üç vakfın hangi cihete tahsis edildiği belli değildir. Mehmed Paşa imâretinin gelirleri Kabakoz nâhiyesindeki köylerin mâlikâne hisselerinden oluşmaktaydı. Öbür vakıf gelirleri Simre-i Taşan'dan sağlanıyordu.

* İşaretli yerler yöredeki köy/mezraalardır.

Tablo VII a: *Gedeğra Kazası'ndan Gelir Sağlayan Vakıflar (1520)*

Vakfın Adı	***Yeri***	***Gelir Kaynakları***	***Geliri***
İmâret-i Yörgüç Paşa	*Amasya*	*3 k.,m.*	*3248*
İmâret-i Mustafa Beğ veled-i Yörgüç Paşa	*Havza*	*14 k, 1c., 4 mz., m.*	*21.940*
İmâret-i Mehmed Paşa	*Osmancık*	*7 k., m.*	*7482*
Mescid-i Adatepe	*Adatepe**	*1 k., m.*	*1300*
Câmi-i Gedeğra	*Gedeğra*	*4 k., m.*	*4520*
Câmii-i Köprü ez kıbel-i Yörgüç Paşa	*Köprü**	*4 k., m.*	*3035*

Mescid-i Kabaklu	*Kabaklu**	*1mz., m.*	*353*
Câmi-i Ersandık	*Ersandık**	*1 k., m.*	*264*
Vakf-ı Câmi-i Yörgüç P.		*1 k., m.*	*325*
Mescid-i ……?		*1 k., m.*	*1680*
Zâviye-i Oruç Beğ Çelebi veled-i Yunus Beğ	*Amasya*	*2 k., m.*	*504*
Türbe-yi Oruç Beğ		*3 k., m.*	*1528*
Zâviye-i Turmelek Paşa		*1 k., 1 mz. m.*	*2141*
Türbe-yi Turmelek Paşa		*1 k., m.*	*120*
Türbe-yi Seydi Beğ v.-i Taşan	*Amasya*	*1 k., m.*	*1675*
Zâviye-i Şeyh Aziz ez-kıbel-i Altuntaş	*Mz. Ş. Aziz**	*2 mz., 1..b.*	*2221*
Türbe-yi Hasan Beğ		*2 k., m.*	*769*
Türbe-yi evlâd-ı Hasan B.		*1 k., m.*	*888*
Zâviye-i Şeyh İlyas		*1 mz., d.*	*540*
Zâviye-i Şeyh Ümmet	*Şeyh Ümmet**	*1 k., 1 k., ib.*	*1852*
Zâviye-i Şeyh Turak ez-kıbel-i Yörgüç Paşa	*İshakalan**	*1 k., m.*	*900*
Zâviye-i Şeyh Salih		*1 k., m., 2., ib.*	*1629*
Zâviye-i Şeyh Hacı		*1 k., m., 1 c.*	*2270*
Türbe-yi ev-ı Şah Çelebi		*1 k., m.*	*1073*
Türbe-yi Hasan Çelebi v.-i Mustafa Beğ		*1 mz., m.*	*280*
Vakf-ı ulemâ ez-kıbel-i Hüseyin Bey	*Köy Câmii*	*1 k., m.*	*606*
Hamam-ı Tâceddin Beğ	*Köprü(?)**	*1 mz., m.*	*280*
V-ı ebnâyı Mevlânâ Ebu Yusuf Fakih an kıbel-i ……? Ağa		*1 çiftlik*	*300*
V-ı ebnâ-(yı Hızır v.-i Bahşayiş		*1 c., m.*	*1300*
Mevlânâ Musa Fakih v.-i Mev. Bereket Fakih ez-kıbel-i Sultan Beğ		*1 k., m.*	*2477*
Vakf-ı Mahmud		*1 mz., m.*	*758*
V.-ı…..? Beğ		*1 k., m.*	*652*
V.-ı Yörgüç Paşa		*1 k., m.*	*180*
Vakf-ı âm		*1 k., m.*	*822*

***Tablo Vl b** : Kocakayası Kazası'ndan Gelir Sağlayan Vakıflar (1485)*

Vakfın Adı	***Yeri***	***Gelir Kaynakları***	***Geliri***
İmâret-i Yörgüç Paşa	*Amasya*	*Gâziler Ovacığı'nın 7 köyünün mâlikâneleri*	*7278*
İmâret-i Mehmet Paşa	*Osmancık*	*N. Göl'de 1k.,m.*	*635*
Câmi-i Köprü	*Köprü**	*N. Göl'de 1k.,m.*	*540*
Vakf-ı Hadice Hatun b. Selcük Hatun	*Brusa*	*N. Göl'de 1k.,m.*	*1954*
Zâviye-i Haydar Beğ		*N. Göl'de 1k.,m.*	*300*
Zâviye-i Şeyh Alan	*Şeyh alan**	*N. Göl'de 1k., ib.*	*h.k.y.*
Vakf-ı ulemâ ez-kıbel-i Haydar Beğ		*N. Göl'de 1k.,m.*	*1045*
Zâviye-i Zekeriya Beğ		*N. Zeytun'da 3.k.,m.*	*1752*
Vakf-ı Köprü ez-kıbel-i ….?	*Zeytun**	*N. Zeytun'da 1.k.,m.*	*70*
Vakf-ı mâder-i Mahmud Çelebi v.-i Mehmed Paşa		*N. Zeytun'da 1.k.,m.*	*448*

Tablo VII b: *1520'de Vakıflar (Kocakayası)*

Vakfın Adı	***Yeri***	***Gelirleri***	***Geliri***
İmâret-i Yörgüç Paşa	*Amasya*	*7 k., m.*	*7204*
İmâret-i Mehmet Paşa	*Osmancık*	*1k., m.*	*176*
V.-ı Hadice Hatun binti Selcük Hatun	*Brusa (Mescid)*	*1k., m.*	*654*
Zâviye-i Haydar Beğ		*1k., m.*	*555*
Zâviye-i Şeyh Alan	*Alanınşeyh**	*1k., ib.*	*220*
V.-ı ulemâ ez-kıbel-i Haydar Beğ		*1k., m.*	*944*
Zâviye-i Zekeriya Beğ		*2k., m.*	*5155*
Zâviye-i Şeyh Selim			*h.k.y.*
Zâviye-i Zeyneddin v.-i Murad Beğ			*h.k.y.*
Vakf-ı Köprü		*1k., m.*	*211.5*
Vakf-ı mâder-i Mahmud Çelebi v.-i Mehmed Paşa		*1k., m.*	*1360*

Tablo VIII a: *Gedeğra Nâhiyesi'nde Mülk Sahipleri (1485)*

Mülk Sâhibi	***Gelir Kaynakları***	***Gelir Miktarı (akçe)***
Ev.-ı Abdurrahman Halife	*2 k.,m. (1t.,1 1/2)*	*795*
Ev.-ı Âdilşah	*1 k.,m.(2,5/32)*	*42.5*
Ahmed ve Emir v.-i Mehmed	*1 k.,t.m.*	*487*
Aydın	*1 mz., 1/2 m.*	*11.75*
Bahşı v.-i Şeyh Emir	*1 k., 1/8 m.*	*303*
Ev.-ı Balakçı-eşkünlü	*1 mz., 1 c.,m.*	*640*
Çavuş Ahmed v-i Hacı Murad ve Abdullah ve Emrullah	*1 k., 1/4 m.*	*299*
Emir	*1 k., 1/3.*	*h.k.y.*
Ev-ı Emir Hasan ve ev-ı Kaya ve Ali v.-i Şeyh	*1 mz., 1/2 m.*	*165*
Ferruhşâd	*1 k., 1/2 m.*	*470*
Hacı Pîr Ali	*1 k., 1/2 m.*	*515*
Halil	*1 k., 1/2 m.*	*177.5*
Hamdullah v.-i Hasan	*1 k., t.m.*	*145*
Verese-i Hamdullah	*1 mz., 1/2 m.*	*11.75*
Hamid Beğ v.-i Abdullah Beğ	*1 k., 9/10 m.*	*780*
Ev.-i Hamza	*1 k., 1/3 m.*	*h.k.y.*
Hamza v.-i Ömer	*1 k., 11/24 m.*	*206*
Verese-i Hasan	*1 k., t.m. (x)*	*857*
Ev.-ı Hasan Beğ	*1 k., t.m.1k., 1/2 m.*	*718*
Verese-i Hasan Çelebi	*1 k., t.m.*	*1180*
Ev.-ı Hasan Paşa	*1 k., t.m.*	*775*
Hasan ve Bahşayiş ev.-ı Yunus ve ev.-ı Abdullah	*1 k., 1/2 m.*	*268*

Kaya v.-i Abdülmelik	*1 k., 1/10 m.*	*87*
Kaya v.-i Lütfullah	*1 k., 1,5/4 m.*	*259.5*
Kızlu Beğ	*1 k., 1/3 m.*	*190*
Mahmud v.-i Eyne Beğ	*1 k., 5/32 m.*	*85.5*

(x) Bu hissede *"Hasan Paşa evlâdı da hisse yermiş"* diye yazmaktadır. Bkz. **TT 37**, s. 618.

Tablo VIII b: *Gedeğra Nâhiyesi'nde Mülk Sahipleri (1485)*

Mülk Sâhibi	***Gelir Kaynakları***	***Gelir Miktarı***
Mahmud v.-i Kılıç	*1 k., 1/3 m.*	*170*
Mahmud v.-i Menteşe	*1 mz., m.*	*90*
Mahmud ve Ahmed ve Lütfullah ve Kaya ev. -ı Mehmed	*1 mz., m.*	*h.k.y.*
Mahmud Çelebi v.-i Emir Yusuf	*1 k., t.m.; 1k., 1/2 m.*	*1405.5*
Ev.-ı Mahmud	*1 k., t.m.*	*185*
Ev.-ı Mansur	*1 k., 1/2 m.*	*515*
Mehmed Çelebi ev.-ı Hasan Ağa	*1 k., 28/45 m.*	*324*
Mehmed Çelebi ev.-ı Hasan Paşa	*1 k., t.m.*	*680*
Mehmed ve Ramazan ev.-ı Mehmed	*1 mz., 1/2 m.*	*250*
Verese-i Mehmed Beğ	*1 k., t.m.*	*305*
Ev.-ı Mehmed Paşa	*1 k., t.m.*	*1005*
Mezid b. Turali	*1 mz., 1/2 m.*	*250*
Mes'ud Çelebi ve Hasan ve Âli ve Kaya ve Sultan binti Hüseyin	*1 k., t.m.*	*760*
Mes'ud v.-i Kılıç ve Beycegez v.-i Kulağuz ve Ulubeğ ve Kiçibeğ ev.-ı Alparslan (her biri 1/3)	*2., t.m.*	*1525*
Ev.-ı Mihmad Beğ	*1 k., 1/2 m; 1mz., t.m.*	*1088*
Murad Beğ (+)	*1 k., 1/6 m.*	*176*
Ev.-ı Murad Beğ (+)	*1 k., t.m.*	*130*
Mustafa v.-i Kaya	*1 k., 1/2 m.*	*325*
Ömer v.-i Ahi Teberrük (+)	*2 k., t.m.*	*1100*
Ömer v.-i Teberrük (+)	*1 k., 1/2 m.*	*177.5*
Ömer ve Ali ve-i Hamza	*1 k., 13/24 m.*	*244*
Ev.-ı Pîr Hasan Çelebi	*1 k., t.m.*	*375*
Ev.-ı Pîr Mahmud ve ev.-ı Şeydi	*1 mz., 1/2 m.*	*165*
Ev.-ı Rükneddin	*1 k., 1/2 m.*	*197.5*
Sarucasalar Ahmed ve İsmail ve Sevindik (bir eşkün virürler)	*1 k., t.m.*	*1001*
Sevinç v.-i Balı	*1 k., 1/4 m.*	*173*
Ev.-ı Seydi	*1 k., 1/4 m.*	*385*
Şeydi Beğ v.-i Pîr Hasan	*1 k., t.m.*	*600*
Şehsuvar Çelebi v.-i Ahmed Çavuş	*1 k., t.m.*	*185*
Ev.-ı Şeyh Halil	*1 mz., t.m.*	*450*

Tâceddin Beğ, zaim-i Gedeğra	*1 k., 1mz, m.; 1 k.,d.*	*455 (x)*
Tur Çelebi ve Efendi	*1 k., 1/3 m.*	*h.k.y.*
Ev.-ı Turşah ve ev.-i Emir Hasan ve ev.-ı Şeyh Hasan ve ev.-ı İlbeğ ve Gülhan binti İlbeğ	*1 k., t.m.*	*h.k.y.*
Yunus Fakih (eşkünsüz)	*1 k.,t.m.; 1 mz., d.*	*1750*
Can Paşa	*1 k., 1/4 m.*	*166*
Verese-i Halil Beğ, TT 387'de)	*1 k., 3/4 m.*	*499*

(+) işaretli olup altalta yazılan kişiler aynı kişiler olmalı. Mehmed Ç.ev.-ı Hasan Paşa ile bir önceki sayfadaki ev.-ı Hasan Paşa ve evlâd-ı Pir Mahmud ile birlikte yazılan evlâd-ı Seydi ile daha sonra yazılan evlâd-ı Seydi aynı kişiler olmalıdır.
(x) Tâceddin Beğ'in zeametine dâhil Kayalu ve Kargucak köylerinin toplam 3215 akçelik divânî geliri de kendisine temlîk edilmiştir: bkz. *TT 37*, s.573, 579; *TT 41***,** s. 11.

Kısaltmalar: ev.-ı : evlâd-ı; v.-i :veled-i; k.: karye; mz.: mezraa; t.m.: tamam mâlikâne; m.: mâlikâne; d.:divânî ç.:çiftlik.

Tablo VIII c: *Kocakayası'nda Mülk Sahipleri (1485)*

Mülk Sâhibi	***Gelir Kaynakları***	***Gelir Miktarı***
Abdullah Beğ	*1 k., 1/2 m. (Zeytun)*	*70*
Mihmad ve Anmed Bahşayiş ev.-ı Yusuf -	*1 k., 1/4 m. (Zeytun)*	*590*
Ev-ı Yusuf (+) eşkünlü	*1 mz.ib.(Göl)*	*332*
Tâceddin Beğ	*2 k.,d.(Göl)*	*4710*

Tablo IX a: *1520'de Mülk Sahipleri (Gedeğra)*

Mülk Sâhibi	***Gelirleri***	***Gelir Miktarı***
Ev.-ı Abdurrahman (Halife)	*2 k., m.(biri 1/4)1006*	*1006*
Ev.-ı Âdilşah	*1 k., m.(2,5/4)*	*77,5*
Ahmed v.-i ....? Beğ	*1 mz.,m.*	*h.k.y.*
Ahmed ve Emir v.-i Mehmed	*1 k.,m.*	*695*
Ali v.-i Hamza	*1 k.,m. (13/24)*	*299*
Aydın	*1 mz.,m.(1/2)*	*45*
Bahşı v.-i Şeyh Emir	*1 k.,m.(1/8)*	*686*
Ev.-ı Balakçı-eşkünlü	*2 mz.,m.*	*740*
Begcügez v.-i Kulağuz	*2 k., m.(1/3)*	*453*
Çavuş Ahmed v.-i Hacı Murad	*1 k.,m.(1/4)*	*650*
Evlâd-ı Dündar (Verese-i Hamdullah)	*1 k.(1/3). 1 c.,1 mz.(1/2)m.*	*2247*
Emir	*1 k. 1/3 m.*	*753*
Ev.-ı Emir Hasan ve ev.-ı Kaya ve Ali v.-i (Şeyh)	*1 mz. 1/2 m.*	*155*
Hacı Pîr Ali	*1k., 1/2 m.*	*277.5*
Halil	*1k, 1/2 m.*	*330,5*
Verese-i Halil Beğ	*1 k.3/4 m.*	*1256*

Hamdullah v.-i Hasan	*1 k.,m.*	*550*
Hamid Beğ	*1k., 9/10 m.*	*1370*
Ev.-ı Hamza	*1 k, 1/3 m.*	*753*
Hamza v.-i Ömer	*1k., 11/24*	*253*
Verese-i Hasan (Hasan Paşa evlâdı da hisse yermiş)	*1 k.,m.*	*920*
Hasan ve Bahşayis ev.-ı Yusuf	*1k., 1/2 m.*	*294*
Ev.-ı Hasan Beğ	*4 k.,(biri 1/2)m.*	*3127*
Ev.-ı Hasan Paşa	*1 k.,m.*	*805*
Kasım Çelebi v.-i Mahmud	*1 k., 1/2 m.*	*1292*
Kaya v.-i Abdullah	*1k, 1/10 m.*	*152*
Kaya v.-i Lütfullah	*1k., 1,5/4 m.*	*800,5*
Mahmud v.-i Eyne Beğ	*1 mz., 5/32 m.*	*154.5*
Mahmud ve Ahmet ve Lütfullah ve Kaya ev.-ı Mehmed	*1 mz., m.*	*h.k.y.*
Mahmud v.-i Menteşe	*3 mz.(biri 7/8)m.*	*630*
Mahmud Çelebi v.-i Emir Yusuf Ç.	*2 k,.m.(biri 1/2)*	*858,5*
Ev.-ı Mahmud	*1 k.,m*	*525*
Ev-ı Mansur	*1 k., 1/2 m.*	*277,5*
Verese-i Mehmed Beğ	*1 k.,m.*	*522*
Mehmed Ç.ev-ı Hasan Ağa	*2 k.,m.(biri 28/45)*	*1539*
Ev.-ı Mehmed Paşa der Osmancık	*1 k.,m.*	*785*
Maksud v.-i Kılıç	*1 k., 1/3 m.*	*193*
Mes'ud v.-i Kılıç	*2 k., 1/3 m.*	*452,5*
Mes'ud Çelebi ve Hasan ve Ali ve Kaya ve Sultan binti Hüseyin	*1 k.,m.*	*1170*
Mezid bir Turali	*1 mz., 1/2 m.*	*450*
Ev.-ı Mihmad Beg	*1 k. (1/2), 1 mz., m.*	*1480*
Murad Beg(+)	*1 k.,m.*	*288*
Ev.-ı Murad Beg(+)	*1 k.,m.*	*260*
Mustafa v.-i Kaya	*1 k., 1/2 m.*	*730*
Ömer v.-i Teberrük (+)	*1 k., 1/2 m.*	*330,5*

Mülk Sâhibi	***Gelir Kaynakları***	***Gelir Miktarı***
Ömer v.-i Âhi Teberrük (+)	*2 k., m.*	*1585*
Paşa Hatun	*1 mz., 1/8 m.*	*50*
Ev.-ı Pîr Hasan Çelebi	*1 k.,m.*	*502*
Ev.-ı Rükneddin	*1 k., 1/2 m.*	*320*
Ev.-ı Saruca salar-eşkünlü	*1 k., m.*	*1474*
Ev.-ı Seydi	*1 k., 1/4 m.*	*478*
E.v-ı Seydi ve ev.-ı Pîr Mahmud	*1 mz., 1/2 m.*	*155*
Verese-i Seydi Beğ v.-i Hasan Ç.	*1 k., 1/4 m.*	*723*
Sevinç v.-i Balı	*1 k., 1/4 m.*	*534*

Şehsüvar Çelebi v.-i Ahmed Çavuş	*1 k., m.*	*178*
Ev.-ı Şeyh Halil	*1 mz., m.*	*200*
Tâceddin Beğ	*3 k., 1mz., d. 1 k., m.*	*7512*
Turali ve Efendi	*1 mz., ib.*	*753*
Ev.-ı Turşah ve ev.-ı Emir Hasan ve ev.-ı Şeyh Hacı ve ev-ı İlbeğ ve Gülhan binti İlbeğ	*1 k. 1/3 m.*	*880*
Ulubeğ ve Kiçibeğ ev.-i Alparslan	*1 k., m.*	*452,5*
Yunus Fakih (Kadimlik ve yurd, eşkünsüz	*1 mz., d.*	*308*
Kızlu Beğ	*1 k., 1/3 m.*	*576*
Can Başa	*1 k., 1/4 m.*	*419*
Ferruhşad Beğ	*1 k., 1/2 m.*	*565*

Tablo IX b: *Kocakayası'nda Mülk Sahipleri (1520)*

Mülk Sâhibi	***Gelir Kaynakları***	***Gelir Miktarı***
Abdullah Beğ	*1 k., 1/2 m. (Zeytun)*	*211,5*
Mihmad ve Ahmed ve Bahşayiş ve ev.-ı Yusuf	*1 k., 1/4 m. (Zeytun)*	*463*
Tâceddin Beğ	*2 k.,d.*	*6021*

1576 Tarihli Deftere Nazaran Vakıf ve Mülklerdeki Değişiklikler Listesi

1. Ömer v.-i Ahi Teberrük mülkünün 1/6'sı, hisse sahibi... Hatun tarafından Biga köyü câmiine vakfedilmiş.
2. Abdurrahman (Halife) evladının mülkü Hacı Mustafa Bey tarafından satın alınıp Kuşçular köyündeki câmiine vakfedilmiş.
3. Mehmed ve Ahmed ve Lütfullah ve Kaya evlâd-ı Mahmud mülkünün 1/3'ü mülk-ü mübeyyi-i Mustafa ve Ali, 1/3"ü İlyas v.-i Mehmed ve 1/3'ü Sevindik v.-i Seydi.
4. Tur Çelebi ve Efendi'nin hissesinin yarısı vakf-ı câmi olmuş, yarısı yine aynı ailenin mülkü olarak kalmış.
5. Şeyh Ümmet Zaviyesinin geliri Simre-i Lâdik(Havza)'teki bir hamam vakfına tahsis edilmiş.
6. Ramazan'ın mülkünün yarısı evlâdı elinde kalırken diğer yarısı Sonisa'da Bayram köyü câmii vakfına verilmiş.
7. Hasan Çelebi veresesinin hissesi Amasya'da bir câmie vakfedilmiş.
8. Mehmed ve İbrahim ve Pir Mehmed'in hissesi önceki defterde yanlışlıkla Mevlânâ Musa Fakih v.-i Berekete verilmişken (bu muhtemelen 1554 tahriridir) yeni defterde Mevlânâ….. (adı okunamadı)'ya verilmiş.

14030 NUMARALI TEMETTÜAT DEFTERİNE GÖRE VEZİRKÖPRÜ ABDÜLGANİZÂDE MAHALLESİ'NİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Derya DEMİREL [*]

Giriş

Bu çalışmada 14030 numaralı ve H. 1260 tarihli temettüat defterine istinaden Abdülganizâde Mahallesi'nin 1844- 1845 yıllarındaki sosyal ve ekonomik konumu tespit edilip değerlendirilecektir. Bu tarihte söz konusu mahalle Sivas Eyaleti Amasya Kaymakamlığı dâhilinde bulunan Vezirköprü diğer adıyla Gedegra Kazası'na bağlıydı[1].

Temettüat sayımları mahalli idareciler tarafından yapılmıştır. H. 1256'daki sayımlardan muhassıllar sorumlu olup, bu tarihli bir temettüat defterinde muhassıllık, müftü, mal ve emlak kâtipleri ve meclis azalarının mühürleri; diğer bir defterde ise tasdik ibaresi altında naibin mührü bulunmaktadır. 1845-1846 döneminde sistemde değişiklik yapılarak defterlerin tanzim ve tasdiki sorumluluğu Müslüman mahallelerinde muhtarlara, gayrimüslim mahallelerinde kocabaşı ve papazlara verilmiştir[2]. Abdülganizâde Mahallesi'nde yaşayan tek bir gayrımüslim hanesi bulunmakta olup bu da gayrımüslimlerin yazıldığı 14119 numaralı deftere kaydedilmiştir[3].

1. Abdülganizade Mahallesi'nde Sosyal Yaşam

1.1 Aile, Şahıs Adları ve Lakaplar

Mahallede yer alan haneler numaralandırılarak hane reisinin isim ve şöhreti ile birlikte kaydedilmiştir. Ayrıca "Mahmud oğlu Hasan" örneğinde olduğu gibi hane sahibinin kimin oğlu olduğu da açıkça belirtilmiştir. Yine bu defterlerde kaydı bulunan şahısların aile adları ve lakapları da görülebilmektedir. Çarıklıoğlu Ali, Fişekçioğlu Ebubekir, Öksüzoğlu Hacı Ali, Boyasızoğlu Abdülkadir bu meyanda gösterebileceğimiz örneklerdendir. Bazı hane reislerinde "İmamoğlu Molla Hüseyin" örneğinde olduğu gibi hane reisinin kendi lakabı yazılırken bazılarında ise "Hacı Ali oğlu Mehmed" örneğinde olduğu gibi babasının lakabı yazılmıştır. Defterde Abdülganizâde Mahallesi'nde ikamet eden bazı kişilerin yöreye nereden geldikleri konusunda fikir edinmek mümkün olabilmektedir. "İnkayalı İsmail", "Ortaklarlı Ömer", "Kastamonulu Mehmed", "Esen Karyeli Osman" gibi kişileri tanıtıcı yer adlarına rastlanılması bu kişilerin zikredilen yerlerden göç etmiş olabileceği konusunda bize ipucu vermektedir.

[*] *Arş. Gör., OMÜ Fen Edebiyat akültesi Tarih Bölümü.*

[1] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Kalemi Temettuât Defteri (ML.VRD.TMT.d) No. 14030, Tarih 1260-1261.

[2] Kütükoğlu, s.397-398.

[3] BOA, ML.VRD.TMT.d**,** No. 14119, Tarih 1260-1261.

Dikkati çeken bir nokta da yukarıda isimleri zikredilen kişilerin baba isimleri yazılmaksızın şöhret buldukları lakapları ile kaydedilmiş olmasıdır. Kabak Hasan, Köse Hurşid, Kahveci Lütfullah bu tür kayıtlara örnek olarak verilebilir.

Genel itibariyle lakap ve unvanlar, kişilerin toplumdaki statüleri, meslek ve görevleri, fizik ve halet-i ruhiyelerine dair nitelikleri hakkında bilgi verir[4]. İncelediğimiz defterde yer bildiren lakapların haricinde hacı, hafız, molla gibi dini içerikli lakaplar ile kabak, sağır, topal, köse ve gamsız gibi kişilerin ruhsal ve fiziksel durumlarını betimleyen sıfatlar ile kahveci, müezzin gibi meslek bildiren lakaplara da tesadüf edilmiştir. Abdülganizâde Mahallesi'nde en çok kullanılan lakaplar sırasıyla hacı, molla ve hafızdır. Hacı lakabı hac farizasını yerine getirenlerin yanı sıra bu farizayı yerine getirebilecek mali güce sahip olanlara da verilebilmekteydi.

Defterdeki kayıtlara göre mahallede Tarakçıoğlu, Karabekir oğlu, Kara Hasanoğlu, Çarıklıoğlu, Dikici Mollaoğlu ve Kalaycıoğlu sülalelerine ait aileler yaşamaktaydı. Bu ailelerin defterde kayıtlı olan hane reislerinin isimleri tedkik edildiğinde hangi isimlerin daha sıklıkla kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bunlar daha çok Hz. Muhammed (Mehmed) şekli ile onun neslinden gelen Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin ile Mustafa, Süleyman, İsmail, İbrahim ve Ahmed gibi Türk- İslam kültürünün özelliklerini yansıtan isimlerdir. Yine dört halifenin isimleri de sık kullanılan isimler arasında yer alır. Özellikle Mehmed isminin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Mahallede hane reislerinin % 21'i Mehmed, % 11'i ise Ahmed ismini taşımaktadır.

1.2. Hane Reislerinin Meslekleri

Temettü defterlerinin sosyal tarih açısından mühim olan hususlarından biri de hane reislerinin mesleklerinin kaydedilmiş olmasıdır. Bu defterlerde hane reisinin yanı sıra o evde yaşayan ve kazanç sağlayan kişilerin gelirleri de yazılmıştır. Bu kişiler genel itibariyle hane reisinin kardeşi, oğlu, kayınpederi veya damadıdır. Bu hususta Abdülganizâde Mahallesi'ndeki dokuz hanede kayıt vardır. Söz konusu dokuz haneden ikisinin hane reisi engellidir. Bu ailelerde evin geçimini erkek çocuklar üstlenmiştir

Mahallede ikamet edenler çulha, semerci, kahveci, dellak, terzi, ekmekçi, ekmekçi kalfası, terzi çırağı, terzi kalfası, dikici çırağı, tüccar, bakkal, hamamcı, dülger, duvarcı, dellak, attar, nalbant, bezzaz, keçeci, debbağ, debbağ kalfası, tuzcu, kâtip, tımarlı süvari, ırgat, dühancı gibi iş kollarında çalışmaktadırlar. Herhangi bir mesleği olmayıp hizmetkârlık, rençberlik veya ırgatlık suretiyle geçimlerini temin edenler de

[4] Hüseyin Sarıkaya, "Temettüat Defterlerine Göre Sivas Kazası'nın Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 44.

mevcuttur. Mesleği belli olanların % 11'i çulha esnafıdır. Bunun haricinde hizmetkâr ve semerciden dörder kişi; kahveci, Rençber, dellak ve terzi esnafından ise üçer kişi bulunmaktadır.

Defterlerde hane reislerinin bir sene içinde ellerine geçecek olan gelir miktarı yazılmıştır. Hane reisinin işinden eline geçen kazancı "san'atından temettu" şeklinde yerini bulmaktadır. Hane reisi eğer yukarıda ifade edildiği üzere oğlu, damadı, kardeşi vs. ile birlikte yaşıyorsa onların da mesleklerinden elde ettikleri kazanç yazılmakta, hane reisi ile bu kişilerin kazançları alt alta getirilerek toplanmakta ve "*mecmu'ndan bir senede temettü*" şeklinde toplam kazanç gösterilmektedir. Defterlerde ayrıca bazı hane reislerinin gelirleri hanesine "*zuhuratından temettü*" şeklinde bir kısım eklenebilmiştir. H. 1260'da temettü sayımlarında hangi kalemlerin nasıl yer alacağına dair soru-cevap şeklinde hazırlanan bir yazıda; hüda-yi nabit palamut vesaire toplanıp satılması, mahmude, çam sakızı, neft yağı, kitre, kökboya ve kilden elde edilen gelirler her yılki kazançlar ise "*temettüat-ı kadime*" addolunacağı, her yılki kazançlar içinde yer almıyorsa "*zuhurat-ı temettü*" adı altında kaydedileceği belirtilmiştir[5].Tespit edilebildiği kadarıyla 21 hanede zuhurat-ı temettü kaydı bulunmakta ve bu kısımdan elde edilen kazanç bazen kişinin kendi mesleğinden elde ettiği geliri bir hayli geçebilmekteydi.

Abdülganizade Mahallesi'nde yaşayan tımarlı süvari ile tüccar, rençber ve nalbantın kazançları senede ortalama 1000 kuruş civarındadır. Mahallede en kalabalık meslek grubunu oluşturan çulhalığın ise çok fazla gelir getirmediği görülmektedir. Bu meslekle iştigal edenlerin yıllık ortalama gelirleri yaklaşık 200 kuruş civarındadır.

Bu defterler sayesinde bazı kişilerin aile mesleğini devam ettirdikleri de anlaşılmaktadır. Tarakçıoğlu Mehmed ile Tarakçıoğlu Hüseyin bu misalden görülmektedir. Yine "Dikici Molla oğlu İbrahim" de baba mesleğini devam ettirerek dikici çıraklığı yapmaktadır. Temettüat defterlerinde iş güç yapamayacak durumda olup, hali vakti yerinde olmayanlar "*şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu*" şeklinde bir ibareyle gösterilmektedir. İncelediğimiz defterde bu ifade sadece 34 numaralı hanede ikamet eden bir engelli için kullanılmıştır. Çulha esnafından bir kişinin ise "fukara güruhundan" olduğu ifade edilmiştir.

Mahalle sakinlerinin bir kısmı da mevcut vakıflarda istihdam edilmiştir. Abdülganizâde Mahallesi'nde Şeyh Yakup, Şeyh Yunus, Yörgüç Paşa, Şeyh Aydın, Taşanoğlu ve Ahmed Baba isimli vakıflar mevcuttur. Bazı mahalle sakinleri bu vakıflarda cuzhanlık, zaviyedarlık, vaizlik gibi görevler icra etmek suretiyle gelir elde

[5] Kütükoğlu, s.410

etmişlerdir. Ancak vakıflar yoluyla elde edilen gelirlerin çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Abdülganizade Mahallesi'nde Ekonomik Yapı

2.1. Mezru ve Gayrı Mezru Tarlalar

Temettü defterlerinde hane reislerinin tarla, bağ, bostan ile kiraya verdikleri dükkân gibi gayrı menkullerinin ayrıntılı bir dökümünü bulmak mümkündür. Defterlerde ekili tarlalar mezru tarla ekili olmayanlar ise gayrı mezru tarla olarak gösterilmiş ve bunlar ayrı ayrı yazılmıştır. Mezru tarlalarda şahısların neler ektiği ve her birinden ne kadar mahsul aldığı da vereceği öşür dolayısıyla H. 1260-61 tarihli defterlerde kaydolunmuştur. Buğday, arpa vs. her birinden % 10 hesabıyla alınan öşrün hem ağırlık olarak miktarı hem de buna isabet eden bedeli mevcuttur. Böylece bu kısımdaki rakamları onla çarparak her şahsın tarladan kaldırdığı çeşitli mahsullerin miktarı ile o yıl mülk sahibinin eline geçecek bedelini öğrenmek mümkündür. Ayrıca ağırlık – bedel münasebetinden mahsul fiyatları da tespit edilmektedir.

Abdülganizâde Mahallesi'nde 111 dönüm mezru, 114 dönüm ise gayrı mezru tarla tespit edilmiştir. Mezru tarlaların 5 dönümü ise bostan tarlası olarak geçmektedir. Bu ekili tarlaların hepsi hane reisine ait değildir. 7 mezru tarladan 3'ü müşterektir. Mahallede yalnızca bir bayana ait toplam 24 dönümlük mezru ve gayrı mezru tarla bulunmaktadır. Defterden tespit ettiğimiz kadarıyla yetiştirilen ürünler arpa, buğday ve az sayıda mısırdır. 5 dönümlük bostan tarlasının ürünleri ise belli değildir. Üretim açısından ilk sırayı arpa ve buğday almaktadır. Hesaplarımıza göre bir sene içinde 395 kile buğday ile 170 kile arpa yetiştirilmiştir. Öşrün hesaplanması sırasında gösterilen ağırlık-bedel münasebetinden anladığımız kadarıyla buğdayın kilesi 6 kuruş, arpanın kilesi ise 4 kuruştur. Dolayısıyla buğday tarlaları fazla olanların daha fazla kazanç elde etikleri görülmektedir. Bunun haricinde mahalle sakinleri üzüm bağı ile dut bahçelerinden de önemli miktarda kazanç elde etmektedir. Mahallede 43 dönüm dut bahçesi ile 14 dönüm üzüm bağı bulunmaktadır. Bunun haricinde defterde belirtildiğine göre 2 hane reisinin üzerinde bulunan toplam 4 dönümlük üzüm bağının civar şehirde bulunduğu yolunda bilgi verilmiştir. Ekili arazilerde gördüğümüz müştereklik usulüne bağlarda da rastlamaktayız. Mahallede 5 dönümlük dutluk bağı ile 4 dönümlük üzüm bağı müşterek görülmektedir.

2.2. Hayvanlar

Temettuat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla mevcut 84 haneden sadece on ikisi hayvan beslemektedir. Yetiştirilen hayvanların 32'si büyükbaş 3'ü ise yük hayvanıdır. Küçükbaş hayvana rastlanılmamıştır. Bu hayvanlardan ilk sırayı sağman karasığır ile sağman camış almaktadır. Bunun dışında mevcut hayvanların cinslerini dişi buzak, malak, balak, sıpa, karasığır, camış öküzü ve karasığır düğesi şeklinde

çeşitlendirmek mümkündür. Görüldüğü üzere Abdülganizâde Mahallesi'nde hayvan yetiştiriciliği oldukça azdır. Bunun sebebini belki de mahallenin şehre bağlı olmasında aramak gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla burada beslenen az sayıdaki hayvan ailenin günlük et, süt vs. ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.

Defterler yoluyla bir sene içinde hayvanlar üzerinden sağlanacak kazanç belli olmaktadır. Buna göre sağman camıştan hayvan başına 66 kuruş kazanç elde edilirken; sağman karasığırdan bir sene içinde elde edilecek kazanç hayvan başına 20 kuruş olarak sabitlenmiştir. Merkep ve camış düğesinden ise 15 kuruş kazanç sağlandığı anlaşılmaktadır.

2.3. Binalar

Mahalle sınırları içerisinde bulunan gayrimenkuller çoğunlukla hane reisinin üzerinedir. Birkaç tanesi ise hane reisinin eşleri ile annelerine aittir. Ancak kadınlara ait emlâklar oldukça sınırlıdır. Keza müşterek mülklerin sayısı da oldukça azdır. Temettüat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla kiraya verilmiş kapanhanı, nalbant, bakkal, boyacı ve terzi dükkânları mevcuttur. Söz konusu dükkânların kimlere kiralandığı ise bilinmemektedir. Aynı mahalle içinde bu dükkânları kiralayanlara rastlanılmaması kiracıların farklı mahallelerde ikamet ettiğini akıllara getirmektedir.

Defterler vasıtasıyla sadece dükkânlarını kiraya verenler değil aynı zamanda kiracı olanlar da tespit edilebilmektedir. Buna göre mahallede bir kişi kiraladığı hamamı işletmektedir. Bu kişinin temettüatı hesaplanırken toplam gelirinden hamam için verdiği kira bedeli düşürülmüş bu suretle temettüatı hesaplanmıştır.

Abdülganizâde Mahallesi'nde ikamet eden hane reislerinden 43'ünün gayrimenkulü bulunmamaktadır. Bu da % 51 gibi yüksek bir rakama tekabül etmektedir.

2.4. Vergi Dağılımı

Bu defterler dolayısıyla ödenen vergilerden de haberdar olmaktayız. Abdülganizade Mahallesi'nde ödenen vergiler: Vergi-i mahsusa ve aşar vergileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan vergi-yi mahsusa 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine getirilen ve "*ancemaatin vergisi*" , "*vergi-yi mahsusa*", "*vergü*" veya "*komşuca alınan vergi*" gibi değişik adlarla anılan bu vergi, herkesin az çok kazancı gözetilerek tevzi edilen genel bir vergi özelliği taşımaktaydı. Tanzimat'ın hemen ardından uygulamaya konan bu verginin tahsili bazı kazalarda hane, bazı kazalarda ocak ve nüfus, çift ya da başka esaslara göre yapılıyordu[6]. İncelediğimiz defterde vergi-yi mahsusa teker teker

[6] Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2007, s. 182,184.

haneler üzerinden hesaplanmıştır. Defterde mahallenin ödeyeceği vergi-yi mahsusa yanlış hesaplanmış, 8188 olması gereken yekûn 7683 çıkarılmıştır. Ayrıca bu verginin tahsil edilmesinde haksızlıklar yapıldığı da görülmektedir. Örneğin kazancı 650 kuruş olan bir bakkaldan 130 kuruş vergi-i mahsusa alınırken, kazancı 560 kuruş olan bir "ayak tüccarı" için 270 kuruş vergi-i mahsusa uygun görülmüştür. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradan verginin uygulanması noktasında usulsüzlükler olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede vergi muafiyetinden istifade eden aile yoktur. Oğullarının kazançlarıyla geçinen engellilerden de vergi alındığı görülmektedir. Ayrıca defterde meslek kısmına yetim olarak yazılmış 2 kardeş bulunmakta ve aynı haneyi paylaşmaktadırlar. Bu kişilerin kiraya verdikleri dikici dükkânları ile gayrı mezru tarlaları bulunmakta olup vergi-yi mahsusa ödemektedirler.

Vergi-i mahsusadan başka halkın ödediği vergilerden birisi de aşar vergisidir. Aşar vergisinden olmak üzere "öşrü kürüm" ve öşrü harir vergileri de bulunmaktadır. Buğday ve arpa üretimi fazla olduğu için haliyle bu ürünler üzerinden alınan aşar vergisi, öşrü kürum ve öşrü harir vergisinden daha fazladır. Mahalleden alınacak aşar vergisi 279 kuruş iken, öşrü harir 250, öşrü kürûm ise 36 kuruş olarak belirlenmiştir.

Sonuç

Vezirköprü kasabasının mahallelerinden biri olan Abdülganizâde'de tahminen 420 kişi yaşamaktadır. Hane başına düşen ortalama gelir 320 kuruş civarındadır. Resmi görevliler ile tüccarların yıllık kazançlarının zanaat gruplarına belirgin bir şekilde yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Çulhacılık haricinde diğer mesleklerin daha dengeli dağıldığını söylemek mümkündür. En yüksek kazanç, tımarlı süvariye ait olup 2392 kuruştur. Mahallede ziraat ve hayvancılıktan fazla gelir elde edilmediği daha çok zanaat gruplarının geliştiği görülmektedir. Bağcılık da mahallenin önemli gelir kaynakları arasında yerini almaktadır. Bazı hanelerde birden fazla kişinin kazanç sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda damadı, oğlu, kayınpederi ile aynı evi paylaşan hane reislerine rastlanmıştır.

VEZİRKÖPRÜ'DEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL VE İKTİSADÎ HAYATI (TEMETTÜÂT DEFTERLERİNE GÖRE)

Tuba KARA[*]

Giriş

Çalışmamızın amacı, 19. yüzyılın ortalarında (1844-1845) Vezirköprü (Gedegra)'de yaşayan gayrimüslim ahalinin sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymaktır. Çalışmamızın ana kaynağı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi içinde mevcut "ML. VRD. TMT. d. kod ve 14119- 4048 numaralı Vezirköprü Temettüât Defterleri esas alınmıştır.

Temettü', Arapça kâr etmek, temettüât ise; kârlar, kazançlar demektir[1]. Tanzimat devrinde, daha önceleri değişik adlarla alınan örfi vergilerin yerine tek bir vergi olarak koyulan temettüat vergisi; tüccar, esnaf, köylü, şehirli hane reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan vergidir[2]. Hane reislerinin gelirlerini tespiti maksadıyla yapılan temettüat tahrirlerinin kaydedildiği defterlere de *Temettüât Defterleri* denir. Bu defterler 1840'lı yıllarda yapılan genel bir tahririn sonuçlarıdır. Temettüât Defterleri özellikle 19. yüzyıl Osmanlı sosyal ikitisadî tarihi için önemli kaynaklardır. Bu defterler tahrir defterlerinden bazı değişiklikler arz etmektedir. Bilindiği üzere Tahrir Defterleri sancaklara göre düzenlenmiş; alt idari birim olarak kaza ve nahiyeleri almıştır. Temettüât defterlerinde ise şehirlerle birden fazla mahalleden oluşan köylerde genellikle her mahalle için bir defter düzenlenmiştir[3]. Ayrıca hane reisi şahısların isimleri, yıllık kazançları, gelirleri, tarlaları, bunların kıymetini, sahip oldukları hayvan sayısı; defterlerin bazılarından (1256 sayımı) şahısların boylarının uzunluk ve kısalığından sakallı ya da sakalsız olduklarına kadar kişilerin suretlerini ve hatta mesleklerinin ne olduğu gibi ilginç ve teferruatlı bilgilere ulaşabilmek mümkündür[4].

1839 Tanzimat fermanının yayınlanmasından sonra, Osmanlı Devleti bünyesinde idari, sosyal, mali ve kültürel alanda birçok yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanma girişimlerinin bir ürünü olarak yeni bir vergi düzeni ülkeye girmiştir. Yeni

---

[*] *Arş. Gör., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.*

[1] Ferit Devellioğlu, (1996), "Temettü'-Temettüat*", Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat.* On Üçüncü Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, s. 1073.

[2] M. Zeki Pakalın, "Temettü' Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III,* İstanbul 1993, MEB Yayınları, s.453; Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri, *Belleten*, C. LIX, sayı 225, Ağustos 1995, Ankara, s. 395.

[3] Mübahat Kütükoğlu, *"Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi kaynaklarından Temettü Defterleri"*, *Belleten, C.LIX*, S.225,TTK Ankara 1995, s.397.

[4] İsmail Arslan, "*XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettüat Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettüat Defteri Örneği"*, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***,** S.59.

bir vergi düzeni için de ülkenin mali kaynaklarının tespit edilmesi gerekiyordu. Bunun için temettüât tahrirleri yapılmıştır. Tahrirler sonucu elde edilen bilgiler Maliye Nezareti'nin görevlilerin yanı sıra muhtar, imam, papaz gibi yerel idareciler tarafından temettuat adı verilen defterlere kaydedilmiştir[5]. Tahrirler 1844 - 1845 yılları ve az da olsa 1840 yıllarını kapsamaktadır. Bu nedenle özellikle Tanzimat arifesi Osmanlı taşrasının sosyal ve ekonomik durumunun karşılaştırılması için önemli kaynaklardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Varidat Kalemi Defterlerinden (ML. VRD. TMT.) koduyla tasnif edilmiş olan Temettüât Defterlerinin tasnifi ve kataloglanmasında o tarihlerdeki idari taksimat esas alınmıştır. Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. Her eyalette kendi içinde alfabetik olarak kazalara ve köylere ayrılmıştır ve tasnifi yapılan defterlere sıra numarası verilmiştir. Sonra defterlerin özetleri kataloglara işlenmiştir[6]. 1988'de kataloglayarak araştırmacıların hizmetine sunulan Temettüât Defterleri dokuz katalog olup toplam 17.747 defterden oluşmaktadır[7].

Temettüât Defterlerinden bir bölge ile ilgili elde edilebilecek bilgileri şu başlıklar altında toplamak mümkündür[8].

1.Demografik ve etnik yapı

2.Fert düzeyinde menkul ve gayr-i menkul kaynaklar

3.Ferdin yıllık kazancı (gelirler)

4.İşletmelerin büyüklüğü

5.Toplam ve ayrıntılı vergi yükü (vergi ödemeleri)

6.Meslekler

7.Yetiştirilen ürünler ve hayvancılık

8.Ticari ve sınaî kuruluşlar

1. Gayrimüslimlerin Sosyal Hayatı

Gayrimüslimlerin Osmanlı tebaasına bağlı olanlarına *zımmî*, ticaret erbabı veya ecnebi gibi belirli bir süre için bulunanlarına ise, *müste'men* denilirdi. Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslim tacirlere de *haraç-güzâr* denilirdi.

---

[5] Mustafa Kazım Kayhan*, Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Barla'nın Sosyal -Ekonomik Yapısı,* Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s.16.

[6] Bülen Kaya*, 3179 Numaralı Temmettüât Defterine Göre Tekke-i Ümmi Kemal Karyesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme),* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008, s.4.

[7] Kütükoğlu, *a.g.m.,* s.397; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* Yayın Nu:42, İkinci Baskı İstanbul 2000, s.254.

[8] Arslan, *a.g.m*, s.61-62.

Vezirköprü Temettüât Defterleri dokuz adettir ve defterlerden sekizi merkez mahalleye diğeri de bir köye aittir. Bunlardan gayrimüslimlerin oturduğu mahalleler sırasıyla; Abdüllatif, Değirmenbaşı, Taşkal'a ve Abdülganizade'dir. Söz konusu mahalleler temettüat defterlerinde *"Gedegra kazası mahallâtında mütemekkin ehl-i islam ve reayanın emlak, arazi ve hayvanatlarını mübeyyen defteridir*[9]*"* şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıtlar müslim ve gayrimüslim ahalinin aynı mahallelerde yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra *"Gedegra kazası mahallâtında mütemekkin reayanın emlak, arazi ve hayvanatını gösterir defter*[10]*"* diyerek sadece gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerin varlığından da haberdar olmaktayız. İğdiş Saraycık Vezirköprü'ye bağlı gayrimüslimlerin yaşadığı köydür. Defterlerin oluşturulduğu tarihler H. 1260 - 61 (1844 - 1845) yıllarıdır. İncelediğimiz defter H. 1261 tarihli sayıma ait defterdir. Bunu ürün gelirleri kayıt edilirken yanına düşülen 60-61 ibaresinden anlamaktayız. Burada belirtilmesi gereken bir husus H.1261 tarihli sayımı öncekilerden ayıran önemli noktanın olduğudur; sayımda kişinin sahip olduğu menkul ve gayrimenkul malların H.1260 yılı gerçek geliri ile H.1261 yılı tahmini gelirin verilmesidir[11]. Defterler incelenerek bu tarihlerde gayrimüslimlerin Vezirköprü kazası içindeki sosyal ve ekonomik rollerini ortaya koyabiliriz.

1.1. Nüfus Yapısı

Defterlerde haneler yazılırken aynı hanede yer alan ve vergiye tabi olan kişilere farklı numara verilmemiştir. Hane sayısı da numara sayısı da aynıdır. Aynı hanede yer alıp hane reisiyle birlikte mesleği belirtilen kişiler gayrimüslimlere ait defterde üç yerde yazılmıştır[12].

Tablo 1. *Vezirköprü'deki nüfus dağılımı (Temettüât Kayıtlarına Göre)*[13]

Vezirköprü	***Hanex5***	
Müslim	*324*	*1620*
Gayrimüslim	*26*	*130*
Toplam	*350*	*1750*

[9] Müslim ve gayrimüslim ahalinin beraber yaşadığı mahalleler, Mahalle-i Abdüllatif, Değirmenbaşı ve Abdülganizide'dir.

[10] Taşkal'a mahallesinde ise sadece gayrimüslimler yaşamaktadır.

[11] Kaya, *a.g.e,* s.4.

[12] Abdüllatif Mahallesinde 3. Hane reisi yazılıken Kiziroğlu Yani Divitçi esnafından ve damadı Sava kalaycı.(TMT. 14119); Taşkal'a Mahallesinde 1. Hane reisi yazılıken Abacı esnafından Hakalmazoğlu Anastas ve karındaşı Yovan zimmi.(TMT. 14119). Yine TMT. 14048-2'de 1. Hanede Rençber idüğü ve oğlu Hattapçı, 4. Sayfada 7. Hanede rençber idüğü ve karındaşı da rençper şeklinde görmekteyiz.

[13] Burada verilmekte olan nüfus H.1261 - 62 (1844 - 45) yılları temettüat tahririnde kayıt altına alınmış olan Abdüllatif, Değirmenbaşı, Taşkala, Abdülganizade, Nalband- ı süfla, mahalleleri ile İğdiş Saraycık köyü'deki hane sayılarından çıkarılan tahmini rakamdır. Daha önceki tarihlerdeki Vezirköprü nüfusu için bkz. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus", *Belleten*, C.LVII, sayı 219, Ankara 1994, s509 vd.

Vezirköprü Temettüât Defterlerinde kayıt altına alınan bilgilere istinaden Abdülganizade, Abdüllatif, Değirmenbaşı, Taşkala, Nalband-ı Süfla, Yeniçay, Debbağhane, Dikenli mahalleri ile İğdiş Saraycık köyünde yaşayan tahmini Müslüman ve gayrimüslim hane sayısı 350 olup nüfusu 1750 olarak tespit edilmiştir. Defterlerden anlaşıldığına göre nüfusun 1620'si Müslümandır. Defterdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Vezirköprü kasabasında yaşayan gayrimüslimlerin sayısı 130'dur. Dolayısıyla gayrimüslimlerin genel nüfus içindeki oranı % 7,5 Müslüman nüfusa oranı ise % 8'dir.

Tablo 2. *Hanelere Göre Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı*

Mahalle	***Hane sayısı***	***Tahmini nüfus (Hane sayısıx5)***
Abdüllatif[14]	*8*	*40*
Taşkala	*6*	*30*
Değirmenbaşı	*1*	*5*
Abdülganizade	*1*	*5*
E.Saraycık Köyü	*10*	*50*
Toplam	*26*	*130*

Verilerden elde edilen bilgilere göre Vezirköprü kasabasında gayrimüslimlerin en kalabalık bulunduğu mahalle 40 nüfus ile Abdüllatif Mahallesidir. Bunu 30 nüfus ile Taşkal'a Mahallesi izlemekte ve bu mahallede sadece gayrimüslimler ikamet etmektedir. Değirmenbaşı ve Abdulganizade Mahallesi'nde gayrimüslimlerin tahmini nüfusu birer haneden 10 kişi olarak tespit edilmektedir. Kasaba merkezi dışında gayrimüslimlerin bir diğer yerleşim yeri olarak İğdiş Saraycık köyünü görmekteyiz. Buradaki tahmini nüfus ise 50 olarak saptanmıştır. Müslüman ahalinin kaydedildiği diğer defterlerin incelenmesinden ihtida hareketlerinin de olduğunu söylemek mümkündür. Bazı hanelerde hane reisinin adı gayrimüslim adı iken ona verilen unvan Müslim unvanı olup ehl-i islam tahrirleri arasında kaydedilmiştir[15].

1.2. İsim ve Lakapları

Kayıt işlemlerinde öncelik imam veya papaz gibi dini liderlere tanınmıştır. Kişileri başkalarından ayıran en önemli özellik ismidir. Temettüât Defterleri düzenlenirken verginin esas olduğu hane reisinin adı açıkça kaydedilmiştir. Vezirköprü temettuat defterlerine kayıtlı olan gayrimüslimler meslek isimlerini lakap olarak kullanmışlardır. Ayrıca isimlerinden sonra "zımmî" olduklarına dair ibare bulunmaktadır.

[14] Defterde Abdüllatif Mahallesinde hane sayısı 7 olarak kaydedilmiştir. Bizim 8 olarak almamızın sebebi bir hanede iki kişinin vergi mükellefi olarak yazılmış olmasıdır. Aynı durum Taşkala Mahallesinde de geçerli olup 6 hane üzerinden hesaplanmıştır. İğdiş Saraycık Köyünde 10 hane olarak hesaplanmıştır.

[15] ML. VRD. TMT. d-14073:15. Orkun oğlu Yaho Efendi.

Bazı tahrirlerin başında gayrimüslimlerin hangi taifeden olduğu da *"Rum taifesinden Papaz Nikola gibi"* yazılmıştır.[16] İsimlerden anlaşıldığı üzere mahallelerde Rum ve Ermeniler yaşamaktadır. Rumlar genellikle Pardim oğlu Yuri, Yorgi, İstovri, Nikola gibi Rumca isimler taşımaktaydılar. Bunun yanında Arslan oğlu Kiroki, Kizir oğlu Yani, Hakalmaz oğlu Anastas gibi Türkçe lakap sahibi olanlar da vardı[17]. Çeşitli sebeplerden ötürü başka bir yerden gelip yerleşen kişi ve aileler Tokatlı Yorgi, Talaslı[18] Sava, Çakşırlı[19] Bedros gibi geldikleri yerin adıyla anılabilmişlerdir.

Vezirköprü Temettüât Defterlerinde vergi nüfusu kişiler gerek Müslüman gerek gayrimüslimler için genellikle hane reisinin babasına atfen ve kullanılan isim ve lakaplar bulunmaktadır ve genellikle "oğlu" kelimesi kullanılarak hane reisinin adı verilmiştir. Aslan oğlu Kiraki, Tarid oğlu Konstantin[20], Anastas oğlu Kiryako[21], Sova oğlu Nokar[22] gibi.

Kullanılan lakaplar içinde şahsın toplum içinde mesleğiyle tanındığına işaret eden "Basmacı Yovanni zımmî"[23] gibi lakaplar da vardır. Kullanılan tanımlamalarda lakaplar baba mesleğine de işaret etmektedir. Abdülganizade Mahallesinde vergi nüfusu şahıs yazılırken "İğneci oğlu Bedros[24]" ifadesi kullanılarak baba mesleğine atıfta bulunulmuştur.

1.3. Meslekî Yapı

Temettüat Defterleri'nde hane reisinin isminin üzerinde sağ tarafa mesleği veya mesleği ile ilgili kısa not yazılmıştır. Eğer mesleği yoksa durumu açıklayıcı not düşülmüştür. "*emekli idüğü, amelmande idüğü"* gibi.

Osmanlı'da kökleri eskilere uzanan etnik esaslara dayalı sosyal bir işbölümü olduğu tespit edilmiştir. Bu iş bölümünde genellikle Türkler çiftçi, devlet memuru, esnaf ve asker olarak rol almıştır. Sanayi, ticaret ve hizmetler daha çok gayrimüslim halkın elinde idi.

Vezirköprü temettüat defterleri incelendiğinde mahallelerde oturan gayrimüslimlerin genellikle esnaflık yaptıkları görülmektedir. Ancak Vezirköprü'ye bağlı İğdiş Saraycık köyünde gayrimüslim ahalinin çoğunluğunun rençper olduğu yani

[16] ML. VRD. TMT. d.-14119:2.
[17] ML. VRD. TMT. d-14119:3- 4.
[18] Kayserinin ilçelerinden birisidir.
[19] Adana ilinin Karataş ilçesine bağlı bir köydür.
[20] ML. VRD. TMT. d-14119:3.
[21] ML. VRD. TMT. d-14048:4.
[22] ML. VRD. TMT. d-14048:2.
[23] ML. VRD. TMT. d-14119:3
[24] ML. VRD. TMT. d-14119:5

çiftçilikle uğraştığı anlaşılmaktadır. Köyde sadece iki hane reisi hattabçı[25] olarak kaydedilmiştir. Bir vergi mükellefi kişi içinde ziraat erbabından olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3. *Meslekler*

Meslekler	***Kişi***	***Meslekler***	***Kişi***
Papaz	*1*	*Kırcı*	*1*
Hallaç	*1*	*Kayacı*	*1*
Kalaycı	*2*	*Çerçici*	*1*
Divitçi	*1*	*Eskici*	*1*
Basmacı	*1*	*Dikici*	*1*
Çömlekçi	*1*	*Terzi*	*2*
Kuyumcu	*1*	*Rençper*	*7*
Abacı	*2*	*Hattâb*	*2*
Kırcı	*1*		

İncelenen dokuz defter içinde (Müslim-gayrimüslim) kuyumcu esnafından iki kişi vardır ve bu kişilerden Abdüllatif Mahallesi'nden olan İstovli Panayot'un mesleği kuyumcu olarak yazıldıktan sonra "amelmande" tabiri kullanılarak çok yaşlı olduğundan artık iş görmez durumda olduğu konusunda açıklama yapılmıştır. Bunun dışında çömlekçi, çerçici, divitçi, hallaç, abacı, basmacı, kırcı, kayacı gibi değişik meslek grupları da mevcuttur. Terzi ve dikici meslekleri ayrı isimlerle belirtildiğinden yaptıkları işin farklılık arz ettiği söylenebilir. Söz konusu meslek çeşitlerine Müslüman ahali içinde bazı meslek gruplarında rastlanmakla birlikte çok görülen bir durum değildir. Buradan kaza içinde meslek açısından Müslüman ve gayrimüslim halk arasında bir iş bölümü ve ayrışmanın olduğu gibi bir sonuca varılabilmektedir. Ayrıca mesleklerin bu ayrışımı çarşı ve pazarda iki halkın etkileşim içinde olduğunu göstermesi bakımından dikkate şayandır. Bazı hanelerde hane reisi yanında damadı, oğlu, kardeşi de yaşayabilmekteydi. Bu durumda kendisi terzi damadı dahi terzi şeklinde ikisinin de mesleği hakkında açıklama yapılmıştır.

2. İktisadî Hayat

2.1. Gayrimenkuller ve Zirai Hayat

Temettüât Defterlerinde hane reislerinin tarla, bağ, bahçe, bostan gibi gayrimenkullerinin teferruatlı bir biçimde dökümleri yapılmıştır. Tarla, bağ, bahçe gibi ekili dikili arazilerin yüzölçümü dönüm olarak; ev, dükkân, kahvehane gibi binaların adedi ile altında kıymetleri verilmiştir[26]. Defterlerde ekili tarlalar *mezru tarla* olarak gösterilmiştir. Kiraya verilen tarlalarla boş bırakılan tarlalar ayrıca yazılmıştır.

[25] Birinci hanede meslek kaydında hane reisi renper yazılırken oğlu Nekul Hattabçı olarak kaydedilmiştir. Yine üçüncü hane reisinin mesleği de hattabçı olarak yazılmıştır. ML. VRD. TMT. d-14048:2.

[26] Kütükoğlu, a.g.m., s.405-406.

Temettüat Defterlerindeki bu bilgiler zirai faaliyetlerin yapıldığı alanlar hakkında fikir verdiği gibi, bu toprakların ne kadarının ekili, ne kadarının dikili sahalara ayrılmış olduğunu ve büyüklüklerine göre sınıflandırma yapma imkânı vermektedir[27]. Bu defterlere hiç malı olmayanlar da kaydedilmiştir.

İncelediğimiz 1844-45 tarihli Temettüât Defterinde gayrimüslim hane reislerinin her türlü zirai faaliyetleri, gelirleri ve vergileri ayrı ayrı yazılmış, sahip oldukları ya da kiracı bulundukları arazinin kaç dönüm olduğu, ekili arazilerden elde edilen hasadın miktarı kaydedilmiş ve bir sonraki yılın hasılası da tahmini olarak belirtilmiştir.

Defterlerden Vezirköprü'nün merkez mahallerinde yaşayan gayrimüslim hane reislerinin *"mersumun emlak, arazi ve sairi olmayıp sanatından bir seneden temettüatı"* şeklinde düşülen nottan genellikle hiç mal ve mülklerinin olmadığı sadece zanaatıyla kazandıkları senelik gelirler belirtilmiştir. Sadece Taşkal'a Mahallesinde Hakalmaz oğlu Anastas'ın şehir civarında 5 dönümlük mezru tarlası mevcuttur ve bundan bir yıllık hâsılatı ise 60 kuruş olarak gösterilmiştir.

İğdiş Saraycık köyünde yaşayan gayrimüslim halkın büyük çoğunluğu ziraatla uğraşmaktadır. Ancak ziraatla meşgul oldukları tarlalarda kiracı durumunda oldukları görülmektedir. Bu tarlalar Cedid Mahallesinde oturan Müftü zade Mehmet Nabi Efendi tarafından köy halkına maktûan kiraya verilmişti. Bunun dışında hane reislerinin başka emlak ve arazisi mevcut değildi.

İğdiş Saraycık köyünde ekili arazinin büyük bir kısmı hububat üretimine tahsis edilmiştir. Defterlerde, mezru tarla, dönüm ve hâsılatı olarak kaydedilen ekili tarla alanlarında hangi çeşit ürünlerin yetiştirildiği açıklanmıştır. Mezru' tarla hâsılatı olan hane reisine hınta (buğday) ve şair (arpa) öşürlerinin yazılmış olmasına bakılırsa mezru tarlada yetiştirilen ürünlerin ağırlıklı olarak buğday ve arpa olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda İğdiş Saraycık köyünde mezru tarlaların dönüm miktarı verilerek tarlaların yıllık öşür gelirleri gösterilmektedir.

Tablo 4. *İğdiş Saraycık Köyünde hanelere göre Kiraladıkları Mezru Tarlaların Dağılımı*

Hane	***Tarla dönüm***	***Hane***	***Tarla dönüm***
1	*17*	*5*	*15*
2	*12*	*6*	*15*
3	*15*	*7*	*15*
4	*15*	*8*	*20*
		Toplam	*124*

[27] Kütükoğlu, s.407.

İğdiş Saraycık Köyünün temettüat defterine göre tarım arazileri “mezrû tarla” ve “gayr-i mezru tarla” olarak iki şekilde tasnif edilmiştir. Defterdeki verilere göre hesapladığımız toplam tarım arazisi 204 dönümdür. Bunun 124 dönümü yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ekili-dikili olan mezru tarlalardır. Gayr-i mezru tarla toplamı 80 dönümdür.

Vezirköprü kazasında gerek merkezde gerek köyde yaşayan gayrimüslimlerin tahıl üretimi dışında bağ ve bahçecilik gibi işlerle uğraşmadıkları anlaşılmaktadır. Oysa incelenen defterlerde müslüman halkın bağ ve bahçe işleriyle de meşgul oldukları görülmektedir.

2.2. Hayvancılık

Defterlerde gayr-i menkullerden sonra hayvanlar yazılmıştır. Böylece bir köy veya kasabada en çok hangi hayvanların beslenip yetiştirildiği ve bunlardan ne ölçüde kazanç sağlandığının tespiti mümkün olabilmektedir.

Kasabadaki gayrimüslim nüfus hayvancılıkla da pek fazla uğraşmamıştır. İğdiş Saraycık köyünde ise halkın geçim kaynağı ziraat ve hayvancılık olduğu için burada durum farklılık göstermektedir. Kayıtlardan özellikle hane reislerinin hepsinin büyük baş hayvan yetiştirdiği anlaşılmaktadır. İğdiş köyü yanı sıra incelenen dokuz defterde küçükbaş hayvan kaydına rastlanmamıştır. Kaza genelinde büyükbaş hayvancılığının yaygın olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Vezirköprü’nün iklimi ve coğrafi şartları büyükbaş hayvan yetiştirmeye müsaitti. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yanında yük ve binek hayvanı da yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5. *Büyükbaş ve Yük-Binek Hayvan Çeşitleri*

Cins	***Adet***	***Cins***	***Adet***
Sağmal İnek	*9*	*Sağman Camış*	*1*
Sağmal İnek Balağı	*5*	*Sağmal Camış Balağı*	*1*
Sağmal İnek Buzağı	*4*	*Yoz Camış*	*1*
Yoz İnek	*3*	*Koşu Öküzü*	*12*
Sağmal Karasığır	*3*	*Bargir*	*4*
Karasığır Balağı	*3*	*Merkep*	*2*
Karasığır Buzağı	*2*	*Sıpa*	*1*
		Toplam	***51***

Defterde hayvanların yoz ve sağmal durumu ile gelirleri ve yavrularına ait sayısal değerleri verilmiştir. Buna göre gayrimüslimlerin sahip olduğu hayvan çeşidi 14 olup toplam sayısı 51 adettir. Bunlardan inek cinsi olanların sayısı 29 adettir. Camış cinsi olan hayvanların sayısı 2 adettir. Sağman hayvanlardan kazanılan gelir toplam 200 kuruştur.

Temettüât defterlerinde sayıları belirtilen öküz, merkep, bargir, sıpa cinsi hayvanları yük ve binek hayvanları olarak sınıflandırdık. Makineleşmenin gerçekleşmediği tarım toplumlarında geleneksel tarımın bir çift öküz ve saban ile yapıldığını göz önüne aldığımızda bu hayvanların koşum ve taşımacılık için önemi oldukça anlaşılmış olmaktadır. Bu nedenle köylerdeki yük ve binek hayvanlarının daha çok zirai faaliyetler amacıyla yetiştirildiği görülmektedir. Bu açıdan İğdiş Saraycık köyünde tüm hanede bu cins hayvanları görmek mümkündür. Köyde toplam 12 öküz vardır. Sadece bir hanenin öküzü yoktur. Yük ve binek hayvanı olarak 4 bargir, 2 merkep, 1 de sıpa vardır. Defterden anlaşıldığına göre bu binek ve yük hayvanlarının geliri yoktur.

2.3.Vergi gelirleri

Osmanlı Devleti'nde temettü sayımlarının yapılmasının asıl gayesi, vergi sisteminin alt yapısının oluşturulmak istenmesidir. Temettü defterlerinde vergiler hane reisinin isminin üst tarafında ve dikine olarak yazılmışlardır. Bilgiler hane veya numaraların yan veya üstünde isme dik bir şekilde sağdan sola "meslek", "vergi-i mahsusa", "öşür" sırasıyla yazılmıştır. Temettüat defterlerinde haneler yazılırken hane reisinin yıllık vergisinin ne kadar olduğu "bir senede vergisi" olarak belirtilmiş, ayrıca zirai ürünlerden alınan öşür ve küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisi miktarı ve ayrıca gayrimüslimlerden alınan cizye vergi miktarı kaydedilmiştir.

Tespitlerimize göre, Vezirköprü kazasındaki mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerin verdiği vergiler sırasıyla vergi-i mahsusa (meslek vergisi), herkesin kaldırdığı mahsulden alınan öşür ve şahsi vergi cizyedir. Bu çerçevede gayrimüslimlerin mesleklerinden kazandıkları yıllık gelir 6494 kuruş ve ödedikleri yıllık vergi toplamı 1432 kuruştur. Temettü kayıtları oluşturulurken imam, papaz gibi dini vazifeliler genellikle vergiden muaf tutulurlardı. İncelemiş olduğumuz defterlerde ise Değirmenbaşı mahallesinde yaşayan papaz Nikola'nın vergiden muaf olmadığı görülmektedir. Bazı hanelerde ise birden fazla kişiler kayıtlı olduğundan hane reisiyle birlikte o kişinin kazancı ve ödediği vergi miktarı da kaydedilmiştir. Bu sebeple de ödedikleri vergi miktarı diğer hanelere göre yüksektir. Kaza mahallerinde yaşayan gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisi de toplam cizye miktarı ise 470 kuruştur.

İğdiş Saraycık köyünde sakin olan gayrimüslimler ziraat ve hayvancılık yapmaktadırlar. Ziraat ve hayvancılıktan elde ettikleri toplam gelir 3745 kuruştur ve bunun 967 kuruşu zuhurattan elde edilen kazançtır. Köylünün bir senede ödediği vergiyi mahsusa ise 820 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Köylünün ödediği öşür 175 kuruştur. Öşrün alındığı tahıl ürünlerine baktığımızda "hınta/buğday" ve "şaîr/arpa" iki çeşit olduğu görülmektedir.

Tablo 6. *İğdiş Köyünde Hane Başına Düşen Yıllık Öşür Geliri*

Hane	***Buğday kile x 6 kuruş***	***Arpa kile x 4 kuruş***	***Kuruş***
1	*3 x 6 = 18*	*3 x 4 = 12*	*30*
2	*2 x 6 = 12*	*1,5 x 4 = 6*	*18*
3	*2 x 6 = 12*	*2 x 4 = 8*	*20*
4	*2 x 6 = 12*	*1,5 x 4 = 6*	*18*
5	*3 x 6 = 18*	*1 x 4 = 4*	*22*
6	*3 x 6 = 18*	*1,5 x 4 = 6*	*24*
7	*2 x 6 = 12*	*2,5 x 4 = 10*	*22*
8	*2,5 x 6 = 15*	*1,5 x 4 = 6*	*21*
Toplam	*117*	*58*	*175*

1844-45 senelerinde Vezirköprü'de yaşayan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi kazancı ise toplam 665 kuruştur. En fazla cizye veren hanelerden birisi 60 kuruş ile Abdülganizade Mahallesinde İğneci oğlu Bedros ile aynı hanede kaydedilen eniştesi Hamperson'dur. İkisi de abacılık ile meşguldür. Diğeri Taşkal 'a Mahallesi 1 nolu hanede kaydedilen Hakalmaz oğlu Anastas ve kardeşi Yovan'dır. Meslekleri terziliktir ve onlar da 60 kuruş cizye vergisi vermektedir. Cizye miktarlarının fazla çıkmasının nedeni örneklerden anlaşılacağı üzere hanede iki vergi mükellefinin olmasıdır.

Sonuç olarak biz çalışmamızda Vezirköprü Kazasına ait 9 Temettüât defterinden gayrimüslimlerin kaydedildiği iki defteri inceleyerek gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik rollerini ortaya koymaya çalıştık. Bunlara ek olarak Müslümanlara ait diğer Temettüat defterleriyle birlikte nüfus defterlerini de ele alan çalışmalar yapıldığı takdirde hem müslim ve gayrimüslim ilişki daha iyi incelenebilir hem de kaza tarihi ile ilgili daha net ve ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir. Böylece Kaza tarihi süreç içerisinde nüfus yapısı ve sosyal-ekonomik hayat itibariyle ne gibi değişimler geçirmiş bunları tespit etmek mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi; *Maliye Nezareti Temettüat Defteri (ML. VRD. TMT. d), Nr. 14048, 14119.*

Tetkik Eserler

ARSLAN, İsmail, *"XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettüat Defterleri'nin Yeri: İğdiç (Selimağa Köyü) Temettüat Defteri Örneği", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 57-86.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İkinci Baskı. İstanbul 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, "Temettü'-Temetrüat", *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*. On Üçüncü Baskı. Ankara 1996, Aydın Kitabevi Yayınla

KAYA, Bülent, *3179 Numaralı Temmettüât Defterine Göre Tekke-i Ümmi Kemal Karyesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme),* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.

KAYHAN, Mustafa Kazım, *Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Barla'nın Sosyal -Ekonomik Yapısı,* Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. (1995), "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri", *Belleten, LIX/225*, Ankara, s. 395-412.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus", *Belleten, C.LVII*, sayı 219, Ankara 1994, s.509-537.

PAKALIN, Mehmet Zeki. (1993), "Temettü' Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III,* İstanbul: MEB.

KÂMÛSÜ'L-A'LÂM'A GÖRE 19.YÜZYILIN SONUNDA VEZİRKÖPRÜ

Yavuz BAYRAM [*]

Özet

Köprü (ya da Vezirköprüsü), Sivas vilâyetinin Amasya sancağında ve Amasya'nın 70 kilometre kuzey batısında kaza merkezi bir kasaba olup 8.600 ahalisi, 13 cami-i şerifi, biri Köprülüzâde Fâzıl Paşa'nın vakfı olmak üzere 2 kütüphânesi, 6 medresesi, Köprülü Mehmed Paşa'nın vakıflarından birçok hayratı, 6 hanı, 5 hamamı, 646 dükkânı, rüşdiye mektebi, bedesteni, 3 tekkesi ve zâviyesi vardır. Ahalisiniñ 720'si üç farklı mezhepten Ermeni, 280'i Rum ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Her pazartesi günü kasabada pazar kurulur. Kızılırmak'a tâbi bir çayın üzerindeki köprüsünden dolayı bu isimle (Köprü) isimlendirilmiş olup uzun süre bu kasabada oturmuş ve hükümet idaresinde bulunmuş olan meşhur Köprülü Mehmed Paşa tarafından imar edildiğinden Vezirköprüsü de denilmiştür.

Köprü kazası, Sivas vilâyetinin kuzey batı köşesinden ibâret olup güneyde Osmancık, güney doğu yönünden Havza kazalarıyla, kuzey doğu yönünden Trabzon vilâyetinin Canik sancağıyla, kuzeyde ve batıda da Kastamonu vilâyetiyle kuşatılmış ve sınırlıdır. Kazanın 8 nahiyesi ve 160 köyü olup kazada 24.120 ahali meskûndur. Bunların 3.620'i üç farklı mezhepten Ermeni, 1.000'i Rum ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Arażisi engebeli ve dağlarla çevrili olup batı ve kuzey sınırını ayıran Kızılırmak'a dökülen 20 kadar çayı vardır ki bunların en büyükleri İstavlaz (İstavloz) ile Uluçay'dır. İki parça ormanı olup yerinde kullanılacak kadar kereste ve odun kesilir. Toprağı oldukça verimli olup çeşitli hubûbât yanında pamuk, sebze ve meyvelerin de türlüsü yetişir. Meraları da güzel olup ehil hayvanlardan koyun, keçi, sığır vesaire bulunur. Yöresel sanayi; sahtiyan (boyalı bir tür deri ve bundan üretilen eşya), kilim, çul gibi şeyler üretiminden ibarettir. Kaza dahilinde 18 cami, 75 mescid, 45 Müslüman ve 4 Hristiyan mektebi vardır.

Metin

Köprü (ya da Vezirköprüsü), Sivas vilâyetinin Amasya sancağında ve Amasya'nın 70 kilometre kuzey batısında kaza merkezi bir kasaba olup 8.600 ahalisi, 13 cami-i şerifi, biri Köprülüzâde Fâzıl Paşa'nın vakfı olmak üzere 2 kütüphânesi, 6 medresesi, Köprülü Mehmed Paşa'nın vakıflarından birçok hayratı, 6 hanı, 5 hamamı, 646 dükkânı, rüşdiye mektebi, bedesteni, 3 tekkesi ve zâviyesi vardır. Ahalisiniñ 720'si üç farklı mezhepten Ermeni, 280'i Rum ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Her pazartesi günü kasabada pazar kurulur. Kızılırmak'a tâbi bir çayın üzerindeki köprüsünden dolayı bu isimle (Köprü) isimlendirilmiş olup uzun süre bu kasabada

[*] *Doç. Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi, OÖSAEB Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.*

oturmuş ve hükümet idaresinde bulunmuş olan meşhur Köprülü Mehmed Paşa tarafından imar edildiğinden Vezirköprüsü de denilmiştir.

Köprü kazası, Sivas vilâyetinin kuzey batı köşesinden ibâret olup güneyde Osmancık, güney doğu yönünden Havza kazalarıyla, kuzey doğu yönünden Trabzon vilâyetinin Canik sancağıyla, kuzeyde ve batıda da Kastamonu vilâyetiyle kuşatılmış ve sınırlıdır. Kazanın 8 nahiyesi ve 160 köyü olup kazada 24.120 ahali meskûndur. Bunların 3.620'i üç farklı mezhepten Ermeni, 1.000'i Rum ve geri kalanı Müslüman ve Türk'tür. Arażisi engebeli ve dağlarla çevrili olup batı ve kuzey sınırını ayıran Kızılırmak'a dökülen 20 kadar çayı vardır ki bunların en büyükleri İstavlaz (İstavloz) ile Uluçay'dır. İki parça ormanı olup yerinde kullanılacak kadar kereste ve odun kesilir. Toprağı oldukça verimli olup çeşitli hubûbât yanında pamuk, sebze ve meyvelerin de türlüsü yetişir. Meraları da güzel olup ehil hayvanlardan koyun, keçi, sığır vesaire bulunur. Yöresel sanayi; sahtiyan (boyalı bir tür deri ve bundan üretilen eşya), kilim, çul gibi şeyler üretiminden ibarettir. Kaza dahilinde 18 cami, 75 mescid, 45 Müslüman ve 4 Hristiyan mektebi vardır.

Yararlanılan kaynak

Şemseddin Sâmî, "Köprü", *Kâmûsü'l-al'lâm,* C.5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314/1896, s.3906.

Orijinal metin:

کوپری { (یاخود وزیر کوپریسی) سیواس ولایتنك آماسیه سنجاغنده و آماسیه‌نك ۷۰ کیلومتره غرب شمالیسنده قضا مرکزی بر قصبه اولوب، ۸۶۰۰ اهالیسی، ۱۳ جامع شریفی، بری کوپریلی زاده فاضل پاشانك وقفی اولمق اوزره ۲ کتبخانه‌سی، ۶ مدرسه‌سی، کوپریلی محمد پاشانك اوقافندن بر چوق خیراتی، ۶ خانی، ۵ حمامی، ۶۴۶ دکانی، رشیدیه مکتبی، بدستانی، ۳ تکیه‌سی و ۲ زاویه‌سی واردر. اهالیسنك ۷۲۰ سی جماعات ثلثه‌یه منسوب ارمنی، ۲۸۰ ی روم وقصوری مسلم وترکدر. هر پازار ایرتسی کونی قصبه‌ده پازار قوریلور. قریل ایرماغه تابع بر چایك اوزرنده اولان کوپریسندن طولایی بو اسمله تسمیه اولنوب، طول مدت بو قصبه‌ده اقامت و اجرای حکومت ایتمش اولان مشهور کوپریلی محمد پاشا طرفندن اعمار اولنمغله، (وزیر کوپریسی) دخی دینلمشدر.

— کوپری قضاسی سیواس ولایتنك غرب شمالی کوشه‌سندن عبارت اولوب، جنوباً عثمانجق، جنوب شرق جهتندن حوضه قضاریله، شمال شرق طرفندن طربزون ولایتنك جانیك سنجاغیله، شمالاً وغرباً دخی قسطمونی ولایتیله محاط و محدوددر. قضا ۸ ناحیه و ۱۶۰ قریه‌لی حاوی اولوب، ۲۴۱۲۰ اهالی ایله مسکوندر، که بونلرك ۳۶۲۰ مذاهب ثلثه‌یه منقسم ارمنی، ۱۰۰۰ ی روم و قصوری مسلم وترکدر. اراضیسی عارضه‌لی وطاغلرله محاط اولوب، غرب وشمال حدودینی تفریق ایدن قزیل ایرماغه دوکیلور یکرمی قدر چایی واردر، که بونلرك الك بیوکلری (استولاز) ایله (اولوچای) در. ایکی قطعه اورمانی اولوب، محلنده استعمال اولنه‌جق قدر کراسته واودون قطع اولنور. طوپراغی خیلی منبت اولوب، حبوبات متنوعه ایله پاموق وسبزه ومیوه‌لرك انواعی حاصل اولور. سرحالری ده کوزل اولوب، حیوانات اهلیه‌دن قویون، کچی، صیغر وسائره بولنور. صنایع محلیه سختیان، کلیم، چول کبی شیلر اعمالندن عبارتدر. قضا داخلنده ۱۸ جامع، ۷۵ مسجد، ۴۵ اسلام و ۴ خرستیان مکتبی موجوددر.

VEZİRKÖPRÜ'NÜN NÜFUSU (1881-1927)

Nedim İPEK[*]

Bu çalışmada 1830- 1935 arası yüzyıllık bir süreçte Vezirköprü kazasının nüfus gelişimi ve değişimi tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Şehir Nüfusu

Köprü Köyü ismini Kızılırmak'a tabi bir çayın üzerine inşa edilmiş olan köprüden almıştır. Uzun müddet burada ikamet eden ve imar faaliyetlerinde bulunan Köprülü Mehmet Paşa'ya istinaden *Vezirköprüsü* şeklinde de isimlendirilir. Vezirköprü kasabası Köprü Köyü ile Gedegra Kalası'nın birleşmesiyle ortaya çıkan bir yerleşmedir. Nefs-i Gedegra'da nefer sayısı 1485'de 62, 1520'de 58 ve 1576'da 97 idi. Kale muhafızları, kadı ve maiyeti hesaba katıldığında kalede kalanların yaklaşık 350 kişi olduğu ifade edilmektedir[1]. 17. Yüzyılda Köprü Köyü ile Gedegra Kal'ası birleşmiş olup tahmini nüfusu 435 kadardır[2].

1869 yılında bölgeyi gezen Trabzon Konsolosu William Gifford Palgrave'ın kayıtlarına göre kasabanın nüfusu 1.185'i Hıristiyan olmak üzere toplam 5.594 kişidir[3]. Şemseddin Sami'nin verilerine göre kasabanın 1890'lardaki nüfusu 720'si Ermeni cemaatlarına, 280'i Rum cemaatine ait olmak üzere toplam 8.600 kadardı. Nüfusun geri kalan kısmı kâmilen Müslüman ve Türk idi[4]. Kasabada genel savaş öncesi 1.653'ü Ermeni, 265'i Rum ve 5.846'sı Türk olmak üzere toplam 7.764 kişi yaşamaktaydı[5].

İstatistiklere göre klasik dönemde Vezirköprü kasabasında gayrimüslim nüfus bulunmamaktaydı. Oysa 1860'larda kasaba nüfusunun % 21 gayrimüslimdir. Gayrimüslim nüfus 1914'de % 24 seviyesine çıkmıştır. Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere genel savaş esnasında güvenlik gerekçesiyle kasabadaki Ermeniler iç bölgelere sevk edilmişlerdir. Netice itibarıyla kasabada Rum ve Türk nüfus kalacaktır. Mübadele uygulaması sonucu Rumların da kasabayı terk etmesi sonucu Vezirköprü'nün nüfusu homojen bir hale gelecektir. 1935 nüfus sayımına göre ise şehirde 2.547'si erkek (% 45,3) ve 3.077'si kadın (52,9) olmak üzere toplam 5.624 kişi yaşamaktaydı[6].

---

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485- 1576)", *Belleten* 219, Ankara 1994, s. 523.

[2] Mehmet Öz, "Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus", *Geçmişten Geleceğe Samsun* 2. Kitap, Samsun 2007, s. 250.

[3] *Geçmişten Günümüze Vezirköprü* 2008, s. 96.

[4] Şemseddin Sami, "Köprü", *Kamus-ı Alam*, İstanbul 1314, c. 5, s. 3905.

[5] Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2010, s. 186.

[6] *Genel Nüfus Sayımı, Samsun Vilayeti*, c. 47, Ankara 1937, s.

Tablo 1. *1914 ve 1915 Yıllarında Vezirköprü Kasabasının Nüfusu*[7]

Yıl	*Müslim*	*Rum*	*Ermeni*	*Katolik*	*Protestan*	*Ermeni Kıpti*
1914	*5.846*	*165*	*1.031*	*7*	*302*	*313*
1915	*5.846*	*165*	-	-	-	-

Kır Nüfusu

Vezirköprü'nün kır nüfusunda 1485-1520 ve 1520-1576 arasında kayda değer artışların vuku bulduğu gözlemleniyor. Bir bütün olarak yörenin nüfusu 1485'de 11-20 bin iken, 1576'da %200 artarak 35-36 bin aralığına yükselmiştir. Nüfusun tamamı Müslüman olup yörede gayrimüslimlerin yaşamadığı anlaşılmaktadır. Buradan da yörenin Türkleşme ve Müslümanlaşma sürecinin Osmanlı öncesi tamamlandığı sonucuna varılabilinir[8].

1831 sayımına göre kazada 12- 35 yaş arası 1955'i yerli ve 65'i yabancı olmak üzere toplam 2.020 erkek nüfus vardır. 12 yaşından küçük ve 35 yaşından büyük erkek nüfusun toplamı 4.623'dür. Bunun 4.180'i yerli, 156'sı yabancı, 117'si hanlarda ikamet eden tüccar ve 60'ı yaşamını bahçelerde sürdüren Çingene gruplarıydı. Gayrimüslim erkek nüfus ise 419'dur[9]. Netice itibarıyla kazanın toplam nüfusu yaklaşık 14.124'dür. Buna göre kazadaki gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranı % 5.93'dür. Teferruatı aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 1881-1893 nüfus sayımında ise kazanın nüfusu 32.491 olarak tespit edilmiştir. Buna göre kazanın nüfusu 50 yılda % 138 oranında artmıştır. 1893-1914 aralığında ise % 48.82'lik bir artış ile 48.254'e ulaşmıştır. Gayrimüslim nüfusun kaza nüfusundaki payı bir misli artarak % 12.27'ye çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca güvenlik gerekçesiyle bölgedeki Ermeniler kaza sınırları dışına çıkarılmıştır. Netice itibarıyla geride Müslüman nüfusun dışında 18 Ermeni ve 4.856 Rum kalmıştır. Rum nüfusun 265'i kasaba dâhilinde yaşarken gerisi 31 köye dağılmış bir vaziyetteydi[10]. . Milli Mücadele'yi müteakip Rum nüfus mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir.

Bu arada kaybedilen bölgelerden gelen göçmenlerin bir kısmı da kaza dâhilinde iskâna tabi tutulmuştur. 1864 sonrası Vezirköprü'ye Kafkas göçmeni yerleştirildiği anlaşılmaktadır. 1864-1878 arasında ne kadar göçmen yerleştirildiği ile ilgili şimdilik elimizde herhangi bir istatistik bulunmamaktadır. 93 Savaşı sonrası da bölgeye göçmen yerleştirildiği anlaşılmaktadır. *1301 tarihli Sivas Vilayeti*

[7] Pelin İskender, "I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş Sırasında Amasya Sancağı'nın Nüfus Yapısı", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 2. Kitap, Amasya 2007, , s. 393.
[8] Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485- 1576)", *Belleten* 219, Ankara 1994, s. 526.
[9] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, 1831*, Ankara 1997, s. 149; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, s. 153.
[10] Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2010, s. 186.

Salnamesi'ne göre yeni yerleştirilenlerin sayısı 1.012 kadardı[11]. Söz konusu göçmenler tespit edebildiğimiz kadarıyla Kületek, Ağçaalan, Alanbaşı, Başfakı, Bektaş, Çersiyen, Doyran, Teberük, Duruçay, Kadıçayırı, Burhaniye köylerine yerleştirilmişlerdir[12]. 1923 sonrası iskân edilmek üzere kaza merkezine 183 hanede 689 Kayalar ve Drama mübadili gönderilmiştir.

Tablo 2. *Vezirköprü Kazasının Nüfusu (1881- 1915)*

Yıl	***Müslim***		***Rum***		***Ermeni***		***Kıpti***		***Toplam***
	E	***K***	***E***	***K***	***E***	***K***	***E***	***K***	
1881-1893 [13]	*16.142*	*13.284*	*932*	*925*	*697*	*606*	*-*	*-*	*32.586*
1903- 1904[14]	*18.257*	*18.590*	*1.671*	*1.706*	*543*	*638*	*132*	*135*	*41.672*
1909-1910[15]	*20.830*	*19.841*	*2.309*	*2.140*	*646*	*637*	*151*	*159*	*46.713*
1914 [16]	*21.142*	*20.585*	*2.470*	*2.386*	*690*	*668*	*139*	*174*	*48.254*
1915 [17]	*21.143*	*20.585*	*2.470*	*2.386*	*9*	*9*	*-*	*-*	*46.602*

Söz konusu nüfus hareketleri sonrası gerçekleştirilen 1927 nüfus sayımına göre kaza dâhilinde 15.706'sı erkek ve 18.948'i kadın olmak üzere toplam 34.654 kişi yaşamaktaydı. Buna göre kaza nüfusu % 28,18 azalmıştır. Bu azalmada en çok payı kazayı terk eden Ermeni ve Rum nüfus oluşturmaktadır (6.487). Buna karşılık 689 Kayalar mübadili kaza dâhiline sevk edilmiştir. Netice itibarıyla 1914 rakamlarına kıyasen 1927'de kazanın 13.600 kişilik bir nüfus kaybı söz konusudur. Bunun 6.487'i gayrimüslim olduğu düşünülürse Müslüman nüfusta net 7.113 azalma vardır. Aslında bu sayıya mübadil Türk nüfusu da ilave etmek gerekmektedir. Netice itibarıyla Vezirköprü'nün Müslim nüfusu 1914-1927 aralığında net 7.802 kayıp vermiştir. Bu da genel nüfusun % 22,51'ine denk gelmektedir. Söz konusu nüfus hareketleri neticesinde nüfus hemen hemen homojen bir hale gelmiştir. Yine sayım istatistiklerine göre kaza dâhilinde 667'si erkek, 726'sı kadın olmak üzere toplam 1.393 Kafkas ve 36 Arnavut göçmeni vardır[18]. Öte yandan aynı istatistiklerden

[11] *Sivas Vilayeti Salnamesi 1301*, s. 201.
[12] *Geçmişten Günümüze Vezirköprü* 2008, s. 311.
[13] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003s. 176.
[14] *Sivas Vilayeti Salnamesi 1321*.
[15] *Sivas Vilayeti Salnamesi 1325*, s. 257.
[16] Pelin İskender, "I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş Sırasında Amasya Sancağı'nın Nüfus Yapısı", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 2. Kitap, Amasya 2007, , s. 393. Karşılaştırınız. 1914 Nüfus Verilerine göre kazada 41.853 Müslim, 4.755 Rum, 1.032 Ermeni, 7 Katolik, 320 Protestan, 282 Kıpti ve 1 Yahudi yaşamaktaydı. Bkz. Karpat, s. 216.
[17] Pelin İskender, "I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş Sırasında Amasya Sancağı'nın Nüfus Yapısı", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 2. Kitap, Amasya 2007, , s. 393.
[18]

anlaşıldığı kadarıyla kaza dâhilinde doğum yeri itibarıyla İran, Yunanistan, Rusya ve Sırbistan'dan gelen göçmen sayısı 168'dir[19].

Tablo 3. *1927 nüfus sayımına Göre Nüfusun Sosyal Durumu*[20]

	Bekâr	***Evli***	***Dul***	***Boş***	***Mechul***	***Toplam***
Erkek	*8.817*	*6.652*	*213*	*19*	*5*	*15.706*
Kadın	*7.827*	*7.900*	*3.086*	*132*	*3*	*18.948*

Tablo 4. *Nüfusun Yaş Dağılımı*

Cins	***0-12 Yaş***	***13-19 Yaş***	***20-45 Yaş***	***46-70 Yaş***	***71+***	***Yaşı Bilinmeyen***
Erkek	*6.509*	*2.818*	*4.184*	*1943*	*244*	*8*
Kadın	*5.458*	*2.607*	*7.571*	*2.897*	*398*	*17*

Vezirköprü kazasının 1935 sayım sonuçlarına göre nüfusu 18.595'i erkek (% 46,8) ve 21.101 'i kadın (% 53,2) olmak üzere toplam 39.696 kişiden ibaretti[21].

[19] 28 Teşrinievel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, II, Ankara 1929, s. 199.
[20] 28 Teşrinievel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, II, Ankara 1929, s. 167.
[21] *Genel Nüfus Sayımı, Samsun Vilayeti*, c. 47, Ankara 1937.

CUMHURİYET DÖNEMİ VEZİRKÖPRÜ KENT VE KIR NÜFUSU

Cevdet YILMAZ [*]

Giriş

Genel olarak ifade edildiğinde nüfus; belirli bir zamanda, belirli bir alanda yaşayan insan sayısı olarak tanımlanır. Sadece ülke veya il düzeyinde değil, Vezirköprü örneğinde olduğu gibi, ilçe ve köyler düzeyinde de olsa nüfus miktarı ve onun çeşitli özelliklerinin bilinmesi bugünü anlamak ve gelecekle ilgili plânlar yapabilmek açısından son derece gereklidir. Çünkü bir yörenin gelişmişliği ya da geri kalmışlığı sahip olduğu nüfusun nitelikleri kadar, o nüfusu yerinde tutup tutamamasıyla da ilgilidir. Aşağıda, ayrıntılı bilgi ve yoruma girmeden, Vezirköprü nüfusunun gelişim süreci, kırsal ve kentsel dağılış özellikleri, cinsiyet durumu gibi özellikleri rakamsal olarak verilmiştir. Amaç, ilgili araştırmacılara temel bilgi sunmaktadır. Nüfusun analizi ise başka bir araştırma konusu olduğundan aşağıda sadece rakamsal verilerin sunulması ile yetinilmiştir.

1. Genel özellikler ve toplam nüfus miktarı

Vezirköprü ilçesi Türkiye'nin kuzeyinde Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun il sınırları içinde il merkezine göre ilin güneybatısında yer alır. İlçenin toplam *yüzölçümü 1.798 km*^{2}, TÜİK tarafından yapılan adrese dayalı nüfus tespitlerine göre *2012 yılsonu nüfusu ise 102.212, nüfus yoğunluğu ise 56,8* kişidir.

Şekil 1. *Vezirköprü ilçesi lokasyon haritası.*

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

2. Sayım yıllarına göre nüfusun gelişim süreci

Ülkemizde ilk modern sayımın yapıldığı 1927 yılında Vezirköprü ilçesinin toplam nüfusu 34.614 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihten itibaren ilçe nüfusu bazen hızlı bazen yavaş bir şekilde 2007 yılına kadar sürekli artış göstermiş *(Tablo 1),* bu tarihten itibaren yavaş yavaş azalmaya başlamış, en san 2012 yılında 2011 yılına göre % 2 gerileyerek 102.212 olarak gerçekleşmiştir *(Tablo 2).* Toplam nüfustaki bu gerilemenin kalıcı olup olmadığı önümüzdeki yıllarda belli olacaktır. Fakat net olan bir şey var ki o da kırsal nüfusun çok hızlı bir şekilde eridiği, ilçe merkezinin ise bu nüfusun bir kısmını kendine çektiği, fakat önemli bir kısmını ise ilçe dışına gönderdiğidir.

Tablo 1. *Vezirköprü ilçe nüfusunun gelişimi ve cinsiyete göre dağılımı (TUİK 2012).*

Yıllar	***Erkek***	***Kadın***	***Toplam***
1927	*15.778*	*18.836*	*34.614*
1935	*18.531*	*20.883*	*39.414*
1940	*13.763*	*15.133*	*28.896*
1945	*-*	*-*	*47.178*
1950	*-*	*-*	*52.308*
1955	*28.204*	*28.213*	*56.417*
1960	*31.325*	*30.979*	*62.304*
1965	*34.693*	*34.373*	*62.304*
1970	*36.460*	*37.451*	*73.911*
1975	*39.006*	*40.167*	*79.173*
1980	*43.405*	*45.515*	*88.921*
1985	*46.889*	*51.456*	*98.345*
1990	*48.316*	*54.187*	*102.503*
2000	*48.642*	*57.497*	*106.139*
2007	*53.230*	*54.638*	*107.868*
2008	*52.535*	*54.045*	*106.580*
2009	*51.958*	*53.932*	*105.890*
2010	*52.031*	*53.416*	*105.447*
2011	*51.600*	*52.717*	*104.317*
2012	*50.099*	*52.113*	*102.212*

Tablo 2. *Vezirköprü ilçesinin 2011yılı kentsel ve kırsal nüfus miktarı ve dağılış oranları.*

	Toplam nüfus	***Kentsel nüfus***	***Kırsal nüfus***	***Kent (%)***	***Kır (%)***
2011	*104.317*	*27.987*	*76.330*	*26,80*	*73,20*
2012	*102.212*	*28.807*	*73.405*	*28,18*	*71,82*
Değişim miktarı	*-2.105*	*820*	*-2.925*		
%	*-2,01*	*2,93*	*-3,83*		

Aşağıda Vezirköprü ilçe nüfusu 1927'den günümüze sayısal olarak kent ve kır ayrı ayrı olmak üzere tablolar halinde verilmiştir.

3. Vezirköprü kent (şehir) nüfusu

Vezirköprü ilçe merkezi çeşitli sosyo ekonomik sebepler yanında, fizikî coğrafyadan kaynaklanan bazı sorunlar nedeni ile Samsun ili içinde çoğu zaman geri planda kalmış, bu durum onun nüfusuna da yansımıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca bu nedenle nüfusunda belirgin bir artış olmamış, nüfus artış seyri hep düşük düzeyde kalmıştır *(Tablo 4).*

Tablo 3. *Vezirköprü Şehir Yerleşmesinde Nüfusun Yıllara Göre Değişimi (TUİK 2012).*

Yıl	*Toplam*	*Sayısal Artış*	*Artış Hızı (%)*
1927	*5.440*	*0*	*0*
1935	*5.624*	*184*	*3,27*
1940	*5.631*	*7*	*0,12*
1945	*5.497*	*-134*	*-2,43*
1950	*6.171*	*674*	*10,92*
1955	*6.802*	*631*	*9,27*
1960	*8.224*	*1.422*	*17,29*
1965	*9.431*	*1.207*	*12,79*
1970	*10.132*	*701*	*6,91*
1975	*11.705*	*1.573*	*13,43*
1980	*13.482*	*1.777*	*13,18*
1985	*18.373*	*4.891*	*26,62*
1990	*20.633*	*2.260*	*10,95*
1997	*22.182*	*1.549*	*6,98*
2000	*23.211*	*1.029*	*4,43*
2007	*25.852*	*2.641*	*10,21*
2008	*25.890*	*38*	*0,14*
2009	*26.724*	*834*	*3,12*
2010	*27.234*	*510*	*1,87*
2011	*27.987*	*753*	*2,69*
2012	*28.807*	*820*	*2,84*

4. Vezirköprü kır nüfusu

Vezirköprü ilçesine bağlı toplam 139 köy vardır. Bu köylerin büyük çoğunluğu 250-500 nüfus aralığında olup, yerleşme düzeni olarak çoğunlukla toplu, fakat az nüfuslu köyler olarak dikkati çekmektedirler.

Aşağıda, DİE ve TÜİK kaynaklarından faydalanılarak, Vezirköprü toplam köy nüfusları 1935-2012 arası sayım yıllarına göre tablolar halinde yorumsuz olarak verilmiştir *(Tablo 4).*

Tablo 4. *Cumhuriyet Dönemi Vezirköprü köy nüfusları (1935-2012)*

1935 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*598*
Ağcaalan	*219*
Ağcayazı	*41*
Ahmetbaba	*143*
Akören	*434*
Alan	*365*
Alanbaşı	*117*
Alanşeyhi	*546*
Arıca	*404*
Aşağınarlı	*649*
Avdan	*230*
Aydınlı	*130*
Aydoğdu	*199*
Ayvalı	*126*
Bahçekonak	*608*
Bakla	*346*
Başalan	*162*
Başfakı	*101*
Bayram	*386*
Bektaş	*53*
Beşpınar	*514*
Boğa	*334*
Boğazkoru	*214*
Boruk	*363*
Burhaniye	*61*
Büyükkale	*193*
Cebeli	*174*
Çakırtaş	*144*
Çal	*237*
Çalman	*181*
Çaltu	*335*
Çamlıca	*202*
Çamlıkonak	*104*
Çekalan	*330*
Çekmeden	*173*
Çeltek	*238*
Çorakdere	*665*
Danabaş	*132*
Darıçay	*938*
Doyran	*245*
Duruçay	*191*
Düzce	*106*
Elaldı	*436*
Elbeği	*131*
Elmalı	*102*
Erduası	*240*
Esen	*420*
Esenyurt	*143*
Göl	*640*
Gölgüney	*155*
Göllüalan	*267*
Gömlekhisar	*256*
Güder	*177*
Güldere	*410*
Habibfakı	*496*
Hacılı	*83*
Halilbaba	*159*
Halkahavlı	*144*
Hayranlı	*152*
İncesu	*488*
İnkaya	*183*
İsakyeri	*41*
Kadıçayırı	*173*
Kapaklı	*211*
Kapaklıeşme	*211*
Karabük	*155*
Karacaören	*107*
Karadoruk	*127*
Karaköy	*512*
Karanar	*263*

Karapınar	*96*
Karkucak	*471*
Karlı	*106*
Kavakpınarı	*158*
Kılıçgüney	*168*
Kıranalan	*619*
Kıratbükü	*66*
Kırma	*188*
Kızılcakoru	*178*
Kızılcaören	*219*
Kızılkese	*597*
Kocakaya	*334*
Kovalı	*189*
Köprübaşı	*145*
Kumral	*289*
Kuşcular	*258*
Kuyaş	*133*
Küçükkale	*90*
Kületek	*101*
Mahmatlı	*166*
Melikli	*51*
Meşeli	*464*
Mezraa	*653*
Orta	*153*
Oruç	*183*
Ovacık	*321*
Oymaağaç	*502*
Öğürlü	*591*
Örencik	*154*
Paşa	*306*
Pazarcı	*156*
Samukalan	*309*
Samur	*166*
Saraycık	*280*
Saraylı	*169*
Sarıalan	*536*
Sarıdibek	*985*
Sarıyar	*58*
Sırbaşmak	*263*
Sofular	*309*
Susuz	*725*
Tahtaköprü	*389*
Taşlıyük	*275*
Teberük	*109*
Tekkekıran	*106*
Tepeören	*457*
Türkmen	*562*
Yağcı	*271*
Yağınözü	*558*
Yarbaşı	*102*
Yeniçelik	*359*
Yukarınarlı	*372*
Yurtdağı	*200*
Yürükçal	*114*

1940 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*632*
Ağcaalan	*207*
Ağcayazı	*47*
Ahmetbaba	*168*
Akören	*438*
Alan	*406*
Alanbaşı	*111*
Alancık	-
Alanşeyhi	*536*
Arıca	*446*
Aşağınarlı	*662*
Avdan	*256*
Aydınlı	*160*
Aydoğdu	*232*
Ayvalı	*125*
Bahçekonak	*624*
Bakla	*387*
Başalan	*165*

Başfakı	*137*
Bayram	*432*
Bektaş	*54*
Beşpınar	*503*
Boğa	*338*
Boğazkoru	*229*
Boruk	*381*
Burhaniye	*69*
Büyükkale	*177*
Cebeli	*164*
Çakırtaş	*148*
Çal	*120*
Çalman	*183*
Çaltu	*349*
Çamlıca	*212*
Çamlıkonak	*99*
Çekalan	*346*
Çekmeden	*189*
Çeltek	*246*
Çorakdere	*680*
Danabaş	*134*
Darıçay	*922*
Doyran	*269*
Duruçay	*201*
Düzce	*110*
Elaldı	*464*
Elbeği	*123*
Elmalı	*105*
Erduası	*209*
Esen	*444*
Esenyurt	*161*
Göl	*711*
Gölgüney	*169*
Göllüalan	*169*
Gömlekhisar	*296*
Güder	*209*
Güldere	*445*
Habibfakı	*485*
Hacılı	*101*

Halilbaba	*184*
Halkahavlı	*151*
Hayranlı	*144*
İncesu	*517*
İnkaya	*207*
İsakyeri	*33*
Kabalı	*-*
Kadıçayırı	*165*
Kapaklı	*224*
Kapaklıeşme	*224*
Karabük	*149*
Karacaören	*119*
Karadoru	*140*
Karaköy	*535*
Karanar	*274*
Karapınar	*89*
Karkucak	*468*
Karlı	*101*
Kavakpınarı	*144*
Kılıçgüney	*188*
Kıranalan	*634*
Kıratbükü	*172*
Kırma	*185*
Kızılcakoru	*178*
Kızılcaören	*226*
Kızılkese	*530*
Kocakaya	*357*
Kovalı	*167*
Köprübaşı	*123*
Kumral	*308*
Kuşcular	*255*
Kuyaş	*151*
Küçükkale	*94*
Kületek	*106*
Mahmatlı	*169*
Melikli	*70*
Meşeli	*497*
Mezraa	*700*
Orta	*170*

Oruç	*198*
Ovacık	*337*
Oymaağaç	*518*
Öğürlü	*648*
Örencik	*146*
Paşa	*301*
Pazarcı	*172*
Samukalan	*328*
Samur	*171*
Saraycık	*279*
Saraylı	*169*
Sarıalan	*593*
Sarıdibek	*965*
Sarıyar	*68*
Sırbaşmak	*302*
Sofular	*328*
Susuz	*737*
Tahtaköprü	*424*
Taşlıyük	*279*
Teberük	*110*
Tekkekıran	*129*
Tepeören	*509*
Türkmen	*574*
Yağcı	*300*
Yağınözü	*560*
Yarbaşı	*84*
Yeniçelik	*382*
Yukarınarlı	*411*
Yurtdağı	*208*
Yürükçal	*137*

1950 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*702*
Ağcaalan	*242*
Ağcayazı	*58*
Ahmetbaba	*515*
Akören	*598*
Alan	*484*
Alanbaşı	*122*
Alancık	*198*
Alanşeyhi	*625*
Arıca	*448*
Aşağınarlı	*823*
Avdan	*311*
Aydınlı	*155*
Aydoğdu	*309*
Ayvalı	*145*
Bahçekonak	*803*
Bakla	*416*
Başalan	*192*
Başfakı	*104*
Bayram	*541*
Bektaş	*69*
Beşpınar	*618*
Boğa	*341*
Boğazkoru	*287*
Boruk	*462*
Burhaniye	*82*
Büyükkale	*208*
Cebeli	*190*
Çakırtaş	*185*
Çal	*240*
Çalman	*234*
Çaltu	*429*
Çamlıca	*247*
Çamlıkonak	*115*
Çekalan	*425*
Çekmeden	*222*
Çeltek	*345*
Çorakdere	*905*
Danabaş	*130*
Darıçay	*951*
Devalan	*384*
Doyran	*324*

Duruçay	*232*
Düzce	*167*
Elaldı	*517*
Elbeği	*130*
Elmalı	*128*
Erduası	*244*
Esen	*497*
Esenyurt	*195*
Göl	*831*
Gölgüney	*195*
Göllüalan	*290*
Gömlekhisar	*319*
Güder	*269*
Güldere	*597*
Habibfakı	*557*
Hacılı	*115*
Halilbaba	*195*
Halkahavlı	*179*
Hayranlı	*194*
İncesu	*632*
İnkaya	*272*
İsakyeri	*34*
Kabalı	*944*
Kabalıkarapınar	*128*
Kadıçayırı	*216*
Kapaklı	*266*
Kapaklıeşme	*266*
Kaplancık	*360*
Karabük	*182*
Karacaören	*142*
Karadoruk	*180*
Karaköy	*610*
Karanar	*302*
Karapınar	*128*
Karkucak	*555*
Karlı	*136*
Kavakpınarı	*142*
Kılıçgüney	*257*
Kıranalan	*753*

Kıratbükü	*65*
Kırma	*220*
Kızılcakoru	*210*
Kızılcaören	*264*
Kızılkese	*589*
Kocakaya	*415*
Kovalı	*210*
Köprübaşı	*122*
Kumral	*340*
Kuruçay	*1001*
Kuşcular	*304*
Kuyaş	*139*
Kuyumcu	*249*
Küçükkale	*93*
Kületek	*129*
Mahmatlı	*162*
Melikli	*73*
Meşeli	*595*
Mezraa	*916*
Orta	*196*
Oruç	*233*
Ovacık	*386*
Oymaağaç	*566*
Öğürlü	*828*
Örencik	*200*
Paşa	*349*
Pazarcı	*185*
Samukalan	*364*
Samur	*188*
Saraycık	*307*
Saraylı	*219*
Sarıalan	*682*
Sarıdibek	*1175*
Sarıyar	*89*
Sırbaşmak	*385*
Sofular	*364*
Susuz	*894*
Tahtaköprü	*520*
Taşlıyük	*321*

Tatarkale	*135*
Teberük	*150*
Tekkekıran	*190*
Tepeören	*616*
Türkmen	*659*
Yağcı	*351*
Yağınözü	*673*
Yarbaşı	*92*
Yeniçelik	*431*
Yolpınar	*390*
Yukarınarlı	*496*
Yurtdağı	*235*
Yürükçal	*211*

1955 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*697*
Ağcaalan	*227*
Ağcayazı	*61*
Ahmetbaba	*392*
Akören	*583*
Alan	*495*
Alanbaşı	*136*
Alancık	*212*
Alanşeyhi	*635*
Arıca	*510*
Aşağınarlı	*902*
Avdan	*331*
Aydınlı	*166*
Aydoğdu	*334*
Ayvalı	*149*
Bahçekonak	*913*
Bakla	*460*
Başalan	*206*
Başfakı	*100*
Bayram	*656*
Bektaş	*68*
Beşpınar	*660*

Boğa	*353*
Boğazkoru	*303*
Boruk	*447*
Burhaniye	*87*
Büyükkale	*201*
Cebeli	*217*
Çakırtaş	*240*
Çal	*352*
Çalman	*251*
Çaltu	*459*
Çamlıca	*278*
Çamlıkonak	*108*
Çekalan	*460*
Çekmeden	*228*
Çeltek	*379*
Çorakdere	*934*
Danabaş	*156*
Darıçay	*791*
Darıçayalanı	*367*
Devalan	*415*
Doyran	*361*
Duruçay	*244*
Düzce	*160*
Elaldı	*576*
Elbeği	*150*
Elmalı	*129*
Erduası	*271*
Esen	*518*
Esenyurt	*225*
Göl	*864*
Gölgüney	*226*
Göllüalan	*298*
Gömlekhisar	*325*
Güder	*264*
Güldere	*447*
Habibfakı	*650*
Hacılı	*121*
Halilbaba	*183*
Halkahavlı	*191*
Hayranlı	*187*
İmircik	*255*
İncesu	*701*
İnkaya	*291*
İsakyeri	*37*

Kabalı	*919*
Kabalıkarapınar	*149*
Kadıçayırı	*176*
Kapaklı	*273*
Kapaklıeşme	*291*
Kaplancık	*377*
Karabük	*157*
Karacaören	*143*
Karadoruk	*182*
Karaköy	*326*
Karanar	*311*
Karapınar	*134*
Karkucak	*578*
Karlı	*125*
Kavakpınarı	*168*
Kılıçgüney	*275*
Kıranalan	*735*
Kıratbükü	*93*
Kırma	*215*
Kızılcakoru	*226*
Kızılcaören	*286*
Kızılkese	*599*
Kocakaya	*444*
Kovalı	*228*
Köprübaşı	*193*
Kumral	*355*
Kuruçay	*1114*
Kuşcular	*339*
Kuyaş	*144*
Kuyumcu	*272*
Küçükkale	*121*
Kületek	*145*
Mahmatlı	*177*
Melikli	*76*
Meşeli	*639*
Mezraa	*1037*
Orta	*197*
Oruç	*243*
Ovacık	*416*
Oymaağaç	*598*
Öğürlü	*818*
Örencik	*208*
Paşa	*371*
Pazarcı	*221*
Samukalan	*378*
Samur	*204*
Saraycık	*316*
Saraylı	*217*
Sarıalan	*765*
Sarıdibek	*1305*
Sarıyar	*95*
Sırbaşmak	*413*
Sofular	*384*
Susuz	*957*
Tahtaköprü	*603*
Taşlıyük	*313*
Tatarkale	*151*
Teberük	*159*
Tekkekıran	*201*
Tepeören	*661*
Türkmen	*696*
Yağcı	*357*
Yağınözü	*721*
Yarbaşı	*101*
Yeniçelik	*483*
Yolpınar	*403*
Yukarınarlı	*535*
Yurtdağı	*233*
Yürükçal	*228*

1960 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*795*
Ağcaalan	*223*
Ağcayazı	*60*
Ahmetbaba	*466*
Akören	*619*
Alan	*558*
Alanbaşı	*128*
Alancık	*221*
Alanşeyhi	*692*
Arıca	*549*
Aşağınarlı	*1042*
Avdan	*358*

Aydınlı	*172*
Aydoğdu	*384*
Ayvalı	*163*
Bahçekonak	*971*
Bakla	*431*
Başalan	*224*
Başfakı	*73*
Bayram	*687*
Bektaş	*65*
Beşpınar	*761*
Boğa	*361*
Boğazkoru	*344*
Boruk	*474*
Burhaniye	*73*
Büyükkale	*253*
Cebeli	*233*
Çakırtaş	*269*
Çal	*377*
Çalman	*241*
Çaltu	*552*
Çamlıca	*297*
Çamlıkonak	*124*
Çekalan	*532*
Çekmeden	*246*
Çeltek	*367*
Çorakdere	*1105*
Danabaş	*164*
Darıçay	*865*
Darıçayalanı	*408*
Devalan	*473*
Doyran	*397*
Duruçay	*247*
Düzce	*175*
Elaldı	*633*
Elbeği	*149*
Elmalı	*140*
Erduası	*291*
Esen	*557*
Esenyurt	*221*
Göl	*1018*
Gölgüney	*217*
Göllüalan	*326*
Gömlekhisar	*347*
Güder	*316*

Güldere	*507*
Habibfakı	*686*
Hacılı	*144*
Halilbaba	*201*
Halkahavlı	*189*
Hayranlı	*233*
İmircik	*269*
İncesu	*772*
İnkaya	*311*
İsakyeri	*30*
Kabalı	*1017*
Kabalıkarapınar	*178*
Kadıçayırı	*177*
Kapaklı	*284*
Kapaklıeşme	*294*
Kaplancık	*440*
Karabük	*164*
Karacaören	*167*
Karadoruk	*202*
Karaköy	*379*
Karanar	*341*
Karapınar	*148*
Karkucak	*635*
Karlı	*140*
Kavakpınarı	*108*
Kılıçgüney	*291*
Kıranalan	*839*
Kıratbükü	*107*
Kırma	*238*
Kızılcakoru	*279*
Kızılcaören	*300*
Kızılkese	*660*
Kocakaya	*487*
Kovalı	*209*
Köprübaşı	*243*
Kumral	*424*
Kuruçay	*1352*
Kuşcular	*387*
Kuyaş	*164*
Kuyumcu	*299*
Küçükkale	*113*
Kületek	*157*
Mahmatlı	*167*
Melikli	*66*

Meşeli	*681*
Mezraa	*1107*
Orta	*198*
Oruç	*240*
Ovacık	*351*
Oymaağaç	*625*
Öğürlü	*883*
Örencik	*199*
Paşa	*399*
Pazarcı	*222*
Samukalan	*437*
Samur	*213*
Saraycık	*395*
Saraylı	*264*
Sarıalan	*814*
Sarıdibek	*1344*
Sarıyar	*102*
Sırbaşmak	*493*
Sofular	*411*
Susuz	*1051*
Tahtaköprü	*610*
Taşlıyük	*343*
Tatarkale	*161*
Teberük	*192*
Tekkekıran	*225*
Tepeören	*683*
Türkmen	*849*
Yağcı	*425*
Yağınözü	*824*
Yarbaşı	*95*
Yeniçelik	*514*
Yolpınar	*455*
Yukarınarlı	*594*
Yurtdağı	*216*
Yürükçal	*239*

1965 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*859*
Ağcaalan	*239*
Ağcayazı	*81*
Ahmetbaba	*523*
Akören	*690*
Alan	*567*
Alanbaşı	*139*
Alancık	*280*
Alanşeyhi	*743*
Arıca	*682*
Aşağıdarıçay	*480*
Aşağınarlı	*1177*
Avdan	*393*
Aydınlı	*189*
Aydoğdu	*469*
Ayvalı	*160*
Bahçekonak	*1096*
Bakla	*470*
Başalan	*244*
Başfakı	*61*
Bayram	*685*
Bektaş	*62*
Beşpınar	*872*
Boğaköy	*412*
Boğazkoru	*379*
Boruk	*508*
Burhaniye	*83*
Büyükkale	*297*
Cebeli	*238*
Çakırtaş	*292*
Çalköy	*382*
Çalman	*274*
Çaltı	*545*
Çamlıca	*320*
Çamlıkonak	*148*
Çekalan	*611*
Çekmeden	*264*
Çeltek	*364*
Çorakdere	*1134*
Danabaş	*192*
Darıçay	*566*
Darıçayalanı	*441*
Devalan	*496*
Doyran	*400*
Duruçay	*248*
Düzce	*223*

Elaldı	*732*
Elbeyli	*166*
Elmalı	*158*
Erduası	*432*
Esen	*681*
Esenyurt	*251*
Gölgüney	*242*
Gölköyü	*1113*
Göllüalan	*323*
Gömlekhisar	*386*
Güder	*328*
Güldere	*592*
Habibfakı	*760*
Hacılı	*153*
Halilbaba	*223*
Halkahavlı	*206*
Hayranlı	*251*
İmircik	*322*
İncesu	*832*
İnkaya	*330*
İsakyeri	*18*
K.karapınar	*222*
Kabalı	*1098*
Kadıçayırı	*179*
Kapaklı	*318*
Kapalıçeşme	*364*
Kaplancık	*501*
Karabük	*162*
Karacaören	*198*
Karadoruk	*247*
Karaköy	*389*
Karakucak	*699*
Karaner	*397*
Karapınar	*154*
Karlı	*172*
Kavakpınarı	*136*
Kılıçgüney	*323*
Kıranalan	*819*
Kıratbökü	*125*
Kırma	*243*
Kızılcakoru	*263*
Kızılcaören	*335*
Kızılkese	*621*
Kocakaya	*553*

Kovalı	*237*
Köprübaşı	*321*
Kumral	*449*
Kuruçay	*1443*
Kuşcular	*397*
Kuyaş	*173*
Kuyumcu	*284*
Küçükkale	*127*
Kületek	*180*
Mahmatlı	*203*
Melikli	*63*
Meşeli	*780*
Mezrea	*1240*
Ortaköy	*198*
Oruç	*269*
Ovacık	*468*
Oymaağaç	*689*
Öğürlü	*981*
Örencik	*239*
Paşaköy	*430*
Pazırcı	*243*
Samukalan	*431*
Samur	*229*
Saraycık	*481*
Saraylı	*303*
Sarıalan	*903*
Sarıdibek	*1376*
Sarıyar	*129*
Sırbasmak	*540*
Sofular	*504*
Susuz	*1094*
Tahtaköprü	*704*
Taşlıyük	*361*
Tatarkali	*181*
Teberük	*220*
Tekekıranı	*262*
Tepeören	*805*
Türkmen	*1005*
Yağcı	*496*
Yağınözü	*957*
Yarbaşı	*103*
Yeniçelik	*604*
Yolpınar	*378*
Yukarınarlı	*689*

Yurtdağı	*222*
Yürükçal	*249*

1970 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*993*
Ağcaalan	*236*
Ağcayazı	*99*
Ahmetbaba	*520*
Akören	*759*
Alan	*634*
Alanbaşı	*122*
Alancık	*303*
Alanşeyhi	*782*
Arıca	*678*
Aşağıdarıçay	*481*
Aşağınarlı	*1217*
Avdan	*432*
Aydınlı	*215*
Aydoğdu	*551*
Ayvalı	*168*
Bahçekonak	*1193*
Bakla	*506*
Başalan	*278*
Başfakı	*94*
Bayram	*710*
Bektaş	*55*
Beşpınar	*919*
Boğa	*440*
Boğazkoru	*418*
Boruk	*524*
Burhaniye	*84*
Büyükkale	*270*
Cebeli	*241*
Çakırtaş	*310*
Çalköy	*392*

Çalman	*261*
Çaltı	*660*
Çamlıca	*333*
Çamlıkonak	*158*
Çekalan	*671*
Çekmeden	*339*
Çeltek	*393*
Çorakdere	*1218*
Danabaş	*204*
Darıçay	*542*
Darıçayalanı	*429*
Devalan	*568*
Doyran	*415*
Duruçay	*211*
Düzce	*211*
Elaldı	*754*
Elbeği	*191*
Elmalı	*152*
Erduası	*345*
Esen	*663*
Esenyurt	*261*
Gölgüney	*287*
Gölköyü	*1386*
Göllüalan	*323*
Gömlekhisar	*419*
Güder	*348*
Güldere	*579*
Habibfakı	*806*
Hacılı	*165*
Halilbaba	*222*
Halkahavi	*230*
Hayranlı	*274*
İmircik	*325*
İncesu	*914*
İnkaya	*359*
İsakyeri	*5*
K.karapınar	*236*
Kabalı	*1075*
Kadıçayırı	*147*

Kapaklı	*339*
Kapaklıeşme	*402*
Kaplancık	*539*
Karabük	*164*
Karacaören	*204*
Karadoruk	*296*
Karaköy	*412*
Karanar	*429*
Karapınar	*174*
Karkucak	*705*
Karlı	*196*
Kavakpınarı	*113*
Kılıçgüney	*344*
Kıranalan	*914*
Kıratbükü	*126*
Kırma	*265*
Kızılcakoru	*237*
Kızılcaören	*386*
Kızılkese	*710*
Kocakaya	*583*
Kovalı	*229*
Köprübaşı	*278*
Kumral	*494*
Kuruçay	*1596*
Kuşçular	*396*
Kuyaş	*192*
Kuyumcu	*391*
Küçükkale	*131*
Kületek	*163*
Mahmatlı	*220*
Melikli	*83*
Meşeli	*885*
Mezrea	*1308*
Ortaköy	*209*
Oruç	*317*
Ovacık	*472*
Oymaağaç	*772*
Öğürlü	*1031*
Örencik	*253*
Paşaköy	*489*
Pazarcı	*265*
Samukalan	*372*
Samur	*226*
Saraycık	*543*
Saraylı	*331*
Sarıalan	*852*
Sarıdibek	*1506*
Sarıyar	*151*
Sırbaşmak	*673*
Sofular	*550*
Susuz	*1170*
Tahtaköprü	*795*
Taşlıhöyük	*373*
Tatarkale	*234*
Teberük	*231*
Tekekıranı	*299*
Tepeören	*836*
Türkmen	*781*
Yağcı	*519*
Yağınözü	*982*
Yarbaşı	*133*
Yeniçelik	*654*
Yeşilada	*314*
Yolpınar	*486*
Yukarınarlı	*774*
Yurtdağı	*244*
Yürükçal	*335*

1975 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1057*
Ağcaalan	*219*
Ağcayazı	*96*
Ahmetbaba	*547*
Akören	*786*
Alan	*639*

Alanbaşı	*129*
Alancık	*332*
Alanşeyhi	*843*
Arıca	*743*
Aşağıdarıçay	*497*
Aşağınarlı	*1436*
Avdan	*496*
Aydınlı	*220*
Aydoğdu	*591*
Ayvalı	*183*
Bahçekonak	*1286*
Bakla	*488*
Başalan	*262*
Başfakı	*83*
Bayram	*746*
Bektaş	*62*
Beşpınar	*967*
Boğa	*463*
Boğazkoru	*442*
Boruk	*488*
Burhaniye	*97*
Büyükkale	*282*
Cebeli	*259*
Çakırtaş	*364*
Çalköy	*422*
Çalman	*257*
Çaltı	*604*
Çamlıca	*334*
Çamlıkonak	*151*
Çekalan	*776*
Çekmeden	*376*
Çeltek	*376*
Çorakdere	*1186*
Danabaş	*206*
Darıçay	*1012*
Darıçayalanı	*324*
Devalan	*660*
Doyran	*444*
Duruçay	*175*
Düzce	*282*
Elaldı	*822*
Elbeği	*198*
Elmalı	*160*
Erduası	*324*

Esen	*712*
Esenyurt	*297*
Gölgüney	*270*
Gölköyü	*1264*
Göllüalan	*323*
Gömlekhisar	*468*
Güder	*394*
Güldere	*580*
Habibfakı	*872*
Hacılı	*201*
Halilbaba	*235*
Halkahavi	*236*
Hayranlı	*280*
İmircik	*340*
İncesu	*1066*
İnkaya	*417*
K.karapınar	*288*
Kabalı	*1093*
Kadıçayırı	*184*
Kapaklı	*352*
Kapaklıeşme	*371*
Kaplancık	*615*
Karabük	*148*
Karacaören	*228*
Karadoruk	*262*
Karaköy	*433*
Karanar	*519*
Karapınar	*216*
Karkucak	*746*
Karlı	*229*
Kavakpınarı	*111*
Kılıçgüney	*376*
Kıranalan	*987*
Kıratbükü	*118*
Kırma	*292*
Kızılcakoru	*267*
Kızılkese	*783*
Kocakaya	*604*
Kovalı	*244*
Köprübaşı	*332*
Kumral	*496*
Kuruçay	*1659*
Kuruçay	*1659*
Kuşçular	*435*

Kuyumcu	*398*
Kuyumcu	*398*
Küçükkale	*123*
Kületek	*188*
Mahmatlı	*246*
Melikli	*78*
Meşeli	*897*
Mezrea	*1339*
Ortaköy	*231*
Oruç	*290*
Ovacık	*554*
Oymaağaç	*867*
Öğürlü	*1064*
Örencik	*287*
Paşaköy	*501*
Pazarcı	*271*
Samukalan	*416*
Samur	*230*
Saraycık	*584*
Saraylı	*352*
Sarıalan	*1062*
Sarıdibek	*1424*
Sarıyar	*153*
Sırbaşmak	*615*
Sofular	*457*
Susuz	*1237*
Tahtaköprü	*866*
Taşlıhöyük	*321*
Tatarkale	*293*
Teberük	*239*
Tekekıranı	*337*
Tepeören	*864*
Türkmen	*878*
Yağcı	*599*
Yağınözü	*1132*
Yarbaşı	*100*
Yeniçelik	*635*
Yeşilada	*312*
Yolpınar	*506*
Yukarınarlı	*862*
Yurtdağı	*212*
Yürükçal	*336*

1985 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1315*
Ağcaalan	*157*
Ağcayazı	*93*
Ahmetbaba	*742*
Akören	*998*
Alanbaşı	*98*
Alancık	*383*
Alanköy	*776*
Alanşeyhi	*1001*
Arıca	*853*
Aşağıdarıçay	*577*
Aşağınarlı	*1563*
Avdan	*612*
Aydınlı	*359*
Aydoğdu	*652*
Ayvalı	*223*
Bahçekonak	*1608*
Bakla	*486*
Başalan	*357*
Başfakı	*108*
Bayramköy	*732*
Bektaş	*50*
Beşpınar	*1139*
Boğaköy	*580*
Boğazkoru	*457*
Boruk	*733*
Burhaniye	*97*
Büyükkale	*331*
Cebeli	*364*
Çakırtaş	*414*
Çalköy	*539*
Çalman	*316*
Çaltı	*819*
Çamlıca	*399*
Çamlıkonak	*184*
Çekalan	*913*

Çekmeden	*413*
Çeltek	*454*
Çorakdere	*1655*
D.alan	*683*
Danabaş	*245*
Darıçay	*699*
Devalan	*798*
Doyran	*492*
Duruçay	*190*
Düzce	*309*
Elaldı	*994*
Elbeyi	*212*
Elmalı	*89*
Erduası	*438*
Esen	*823*
Esenyurt	*298*
Gölgüney	*306*
Gölköyü	*1787*
Göllüalan	*398*
Gömlekhisar	*545*
Güder	*465*
Güldere	*575*
Habipfakı	*1151*
Hacılı	*277*
Halilbaba	*282*
Halkahavlı	*282*
Hayranlı	*297*
İmircik	*434*
İncesu	*1342*
İnkaya	*476*
K.karapınar	*253*
Kabalı	*1228*
Kadıçayırı	*128*
Kapaklı	*449*
Kapaklıeşme	*396*
Kaplancık	*678*
Karabük	*174*
Karacaören	*244*
Karadoruk	*317*

Karaköy	*642*
Karanar	*645*
Karapınar	*234*
Karkucak	*974*
Karlı	*303*
Kavakpınarı	*83*
Kılıçgüney	*476*
Kıranalan	*1160*
Kıratbükü	*177*
Kırma	*371*
Kızılcakoru	*255*
Kızılcaören	*479*
Kızılkese	*705*
Kocakaya	*613*
Kovalı	*332*
Köprübaşı (bm)	*363*
Kumral	*510*
Kuruçay	*1907*
Kuşçular	*512*
Kuyaş	*235*
Kuyumcu	*633*
Küçükkale	*114*
Kületek	*160*
Mahmatlı	*233*
Melikli	*97*
Meşeli	*1002*
Mezrea (bm)	*1536*
Ortaköy	*263*
Oruç	*389*
Ovacık	*463*
Oymaağaç	*1,165*
Öğürlü	*1474*
Örencik	*352*
Paşaköy	*551*
Pazarcı	*287*
Samukalan	*565*
Samur	*266*
Saraycık	*761*
Saraylı	*425*

Sarıalan	*1353*
Sarıdibek	*1504*
Sarıyar	*214*
Sırbaşmak	*716*
Sofular	*655*
Susuz	*1359*
Tahtaköprü	*1056*
Taşlıyük	*411*
Tatarkale	*302*
Teberük	*308*
Tekekıranı	*380*
Tepeören	*1086*
Türkmen	*1139*
Yağcı	*780*
Yağınözü	*1,373*
Yarbaşı	*52*
Yeniçelik	*742*
Yeşilada	*392*
Yolpınar	*502*
Yukarınarlı	*1018*
Yurtdağı	*192*
Yürükçal	*422*

1990 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1374*
Ağcaalan	*130*
Ağcayazı	*99*
Ahmetbaba	*809*
Akören	*1027*
Alanbaşı	*100*
Alancık	*97*
Alanköy	*862*
Alanşeyhi	*1082*
Arıca	*856*
Aşağıdarıçay	*566*

Aşağınarlı	*1696*
Avdan	*652*
Aydınlı	*232*
Aydoğdu	*695*
Ayvalı	*231*
Bahçekonak	*1811*
Bakla	*514*
Başalan	*404*
Başfakı	*103*
Bayramköy	*675*
Bektaş	*45*
Beşpınar	*1221*
Boğaköy	*589*
Boğazkoru	*398*
Boruk	*754*
Burhaniye	*98*
Büyükkale	*342*
Cebeli	*389*
Çakırtaş	*426*
Çalköy	*555*
Çalman	*307*
Çaltı	*805*
Çamlıca	*407*
Çamlıkonak	*186*
Çekalan	*975*
Çekmeden	*404*
Çeltek	*372*
Çorakdere	*1798*
D.alan	*647*
Danabaş	*264*
Darıçay	*690*
Devalan	*830*
Doyran	*496*
Duruçay	*183*
Elaldı	*928*
Elbeyi	*207*
Elmalı	*98*
Erduası	*398*
Esen	*795*

Esenyurt	*286*
Göl	*2801*
Göllüalan	*417*
Gömlekhisar	*519*
Güder	*505*
Güldere	*498*
Habipfakı	*1168*
Hacılı	*318*
Halilbaba	*298*
Halkahavlı	*305*
Hayranlı	*432*
İmircik	*405*
İncesu	*1488*
İnkaya	*509*
K.karapınar	*265*
Kabalı	*1,093*
Kadıçayırı	*112*
Kapaklı	*482*
Kapaklıeşme	*411*
Kaplancık	*525*
Karabük	*167*
Karacaören	*276*
Karadoruk	*347*
Karaköy	*699*
Karanar	*714*
Karapınar	*265*
Karkucak	*1036*
Karlı	*339*
Kavakpınarı	*87*
Kılıçgüney	*508*
Kıranalan	*1243*
Kıratbükü	*118*
Kırma	*383*
Kızılcakoru	*253*
Kızılcaören	*486*
Kızılkese	*663*
Kocakaya	*545*
Kovalı	*377*
Köprübaşı (bm)	*344*

Kumral	*555*
Kuruçay	*1397*
Kuşçular	*500*
Kuyaş	*240*
Kuyumcu	*639*
Küçükkale	*108*
Kületek	*121*
Mahmatlı	*246*
Melikli	*88*
Meşeli	*999*
Mezrea (bm)	*1566*
Ortaköy	*270*
Oruç	*410*
Ovacık	*492*
Oymaağaç	*1314*
Öğürlü	*1601*
Örencik	*381*
Paşaköy	*611*
Pazarcı	*306*
Samukalan	*596*
Samur	*267*
Saraycık	*761*
Saraylı	*441*
Sarıalan	*416*
Sarıdibek	*1858*
Sarıyar	*244*
Sırbaşmak	*840*
Sofular	*692*
Susuz	*1315*
Tahtaköprü	*1208*
Taşlıyük	*459*
Tatarkale	*286*
Teberük	*311*
Tekekıranı	*370*
Tepeören	*1112*
Türkmen	*1208*
Yağcı	*814*
Yağınözü	*1479*
Yarbaşı	*55*

Yeniçelik	*783*
Yolpınar	*590*
Yukarınarlı	*1025*
Yurtdağı	*194*
Yürükçal	*393*

2000 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1412*
Ağcaalan	*77*
Ağcayazı	*79*
Ahmetbaba	*562*
Akören	*1000*
Alanbaşı	*66*
Alancık	*98*
Alanköy	*761*
Alanköy	*429*
Alanşeyhi	*1134*
Altınkaya	*407*
Arıca	*875*
Aşağıdarıçay	*304*
Avdan	*731*
Aydınlı	*268*
Aydoğdu	*646*
Ayvalı	*235*
Bahçekonak	*1693*
Bahçesaray	*297*
Bakla	*486*
Başalan	*434*
Başfakı	*100*
Bayramköy	*538*
Bektaş	*31*
Belalan	*379*
Beşpınar	*1406*
Boğaköy	*583*
Boğazkoru	*331*
Boruk	*808*
Burhaniye	*94*
Büyükkale	*405*
Cebeli	*430*
Çakırtaş	*526*
Çalköy	*548*
Çalman	*242*
Çaltı	*483*
Çamlıca	*383*
Çamlıkonak	*160*
Çekalan	*920*
Çekmeden	*324*
Çeltek	*353*
Çorakdere	*600*
Danabaş	*249*
Darıçay	*375*
Devalan	*827*
Doyran	*510*
Duruçay	*139*
Elaldı	*962*
Elbeyi	*221*
Elmalı	*85*
Erduası	*228*
Esen	*751*
Esentepe	*204*
Esenyurt	*248*
Göl	*3627*
Göllüalan	*378*
Gömlekhisar	*612*
Güder	*435*
Güldere	*381*
Habipfakı	*1332*
Hacılı	*333*
Halilbaba	*324*
Halkahavlı	*321*
Hayranlı	*493*
İmircik	*348*
İncesu	*1672*
İnkaya	*588*

K.karapınar	*279*
Kabalı	*1,012*
Kadıçayırı	*94*
Kadıoğlu	*316*
Kapaklı	*525*
Kapaklıeşme	*373*
Kaplancık	*501*
Karabük	*98*
Karacaören	*266*
Karadoruk	*341*
Karaköy	*694*
Karanar	*665*
Karkucak	*1068*
Karlı	*329*
Kavakpınarı	*81*
Kılıçgüney	*463*
Kıranalan	*1116*
Kıratbükü	*143*
Kırma	*405*
Kızılcakoru	*281*
Kızılcaören	*474*
Kızılkese	*409*
Kocakaya	*503*
Kovalı	*452*
Köprübaşı	*242*
Kumral	*701*
Kuruçay	*920*
Kuşçular	*564*
Kuyaş	*224*
Kuyumcu	*608*
Küçükkale	*106*
Kületek	*101*
Mahmatlı	*256*
Melikli	*101*
Meşeli	*905*
Mezrea	*1012*
Narlısaray	*3252*
Ortaköy	*266*
Oruç	*438*

Ovacık	*410*
Oymaağaç	*1470*
Öğürlü	*1929*
Örencik	*414*
Özyörük	*190*
Paşaköy	*627*
Pazarcı	*243*
Samukalan	*559*
Samur	*286*
Saraycık	*873*
Sarıalan	*1602*
Sarıdibek	*2011*
Sarıyar	*243*
Sırbaşmak	*931*
Sofular	*620*
Soğucak	*318*
Susuz	*921*
Şentepe	*429*
Tahtaköprü	*1575*
Taşlıyük	*444*
Tatarkale	*226*
Teberük	*318*
Tekekıranı	*293*
Tepeören	*1169*
Türkmen	*1092*
Yağcı	*887*
Yağınözü	*1537*
Yarbaşı	*32*
Yeniçelik	*597*
Yenidüzce	*530*
Yeşiltepe	*247*
Yolpınar	*441*
Yukarınarlı	*1041*
Yurtdağı	*193*
Yürükçal	*365*

2007 YILI ADNK SONUCU	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1456*
Ağcaalan	*56*
Ağcayazı	*56*
Ahmetbaba	*646*
Akören	*982*
Alanbaşı	*42*
Alancık	*54*
Alanköy	*824*
Alanşeyhi	*1359*
Altınkaya	*428*
Arıca	*800*
Avdan	*650*
Aydınlı	*313*
Aydoğdu	*566*
Ayvalı	*267*
Bahçekonak	*1420*
Bahçesaray	*303*
Bakla	*515*
Başalan	*440*
Başfakı	*81*
Bayramköy	*466*
Bektaş	*31*
Belalan	*414*
Beşpınar	*1524*
Boğaköy	*585*
Boğazkoru	*241*
Boruk	*959*
Burhaniye	*84*
Büyükkale	*480*
Cebeli	*478*
Çakırtaş	*475*
Çalköy	*534*
Çalman	*246*
Çaltı	*398*
Çamlıca	*331*
Çamlıkonak	*154*
Çekalan	*806*
Çekmeden	*259*
Çeltek	*380*
Çorakdere	*651*
Danabaş	*172*
Darıçay	*274*
Darıçayalan	*318*
Devalan	*832*
Doyran	*522*
Duruçay	*78*
Elaldı	*1005*
Elbeyi	*234*
Elmalı	*98*
Esen	*786*
Esentepe	*276*
Esenyurt	*193*
Göl	*2822*
Göllüalan	*447*
Gömlekhisar	*640*
Güder	*404*
Güldere	*330*
Habipfakı	*1675*
Hacılı	*330*
Halilbaba	*336*
Halkahavlı	*347*
Hayranlı	*408*
İmircik	*303*
İncesu	*1540*
İnkaya	*645*
K.karapınar	*323*
Kabalı	*990*
Kadıçayırı	*55*
Kadıoğlu	*297*
Kapaklı	*533*
Kapaklıeşme	*190*
Kaplancık	*459*
Karabük	*86*
Karacaören	*229*
Karadoruk	*307*

Karaköy	*745*
Karanar	*587*
Karkucak	*1207*
Karlı	*320*
Kavakpınarı	*37*
Kılıçgüney	*485*
Kıranalan	*1222*
Kıratbükü	*178*
Kırma	*439*
Kızılcakoru	*314*
Kızılcaören	*459*
Kızılkese	*339*
Kocakaya	*530*
Kovalı	*511*
Köprübaşı	*157*
Kumral	*839*
Kuruçay	*904*
Kuşçular	*503*
Kuyaş	*184*
Kuyumcu	*669*
Küçükkale	*125*
Kületek	*80*
Mahmatlı	*284*
Melikli	*146*
Meşeli	*806*
Mezrea	*889*
Narlısaray	*2592*
Ortaköy	*298*
Oruç	*423*
Ovacık	*401*
Oymaağaç	*1599*
Öğürlü	*2320*
Örencik	*466*
Özyörük	*138*
Paşaköy	*744*
Pazarcı	*204*
Samukalan	*529*
Samur	*257*
Saraycık	*895*
Sarıalan	*1693*
Sarıdibek	*2810*
Sarıyar	*240*
Sırbaşmak	*1026*
Sofular	*652*
Soğucak	*315*
Susuz	*853*
Şentepe	*402*
Tahtaköprü	*2052*
Taşlıyük	*484*
Tatarkale	*194*
Teberük	*390*
Tekekıranı	*240*
Tepeören	*1134*
Türkmen	*1033*
Yağcı	*893*
Yağınözü	*1456*
Yarbaşı	*12*
Yeniçelik	*508*
Yenidüzce	*520*
Yeşiltepe	*278*
Yolpınar	*324*
Yukarınarlı	*1000*
Yurtdağı	*155*
Yürükçal	*289*

2008 YILI ADNK SONUCU	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1441*
Ağcaalan	*58*
Ağcayazı	*69*
Ahmetbaba	*660*
Akören	*965*
Alan	*809*
Alanbaşı	*43*
Alancık	*26*

Alanşeyhi	*1,353*
Altınkaya	*413*
Arıca	*796*
Avdan	*648*
Aydınlı	*290*
Aydoğdu	*564*
Ayvalı	*259*
Bahçekonak	*1375*
Bahçesaray	*316*
Bakla	*541*
Başalan	*423*
Başfakı	*78*
Bayramköy	*440*
Bektaş	*23*
Belalan	*438*
Beşpınar	*1529*
Boğaköy	*612*
Boğazkoru	*263*
Boruk	*971*
Burhaniye	*81*
Büyükkale	*472*
Cebeli	*468*
Çakırtaş	*495*
Çalköy	*527*
Çalman	*233*
Çaltu	*394*
Çamlıca	*331*
Çamlıkonak	*154*
Çekalan	*775*
Çekmeden	*265*
Çeltek	*378*
Çorakdere	*641*
Danabaş	*167*
Darıçay	*262*
Darıçayalan	*311*
Devalan	*880*
Doyran	*492*
Duruçay	*83*
Elaldı	*961*

Elbeyi	*234*
Elmalı	*104*
Esen	*777*
Esentepe	*262*
Esenyurt	*222*
Göl	*2435*
Göllüalan	*456*
Gömlekhisar	*633*
Güder	*399*
Güldere	*304*
Habibfakı	*1638*
Hacılı	*318*
Halilbaba	*327*
Halkahavlı	*344*
Hayranlı	*445*
İmircik	*282*
İncesu	*1546*
İnkaya	*618*
K.karapınar	*340*
Kabalı	*964*
Kadıçayırı	*51*
Kadıoğlu	*265*
Kapaklı	*511*
Kapaklıeşme	*185*
Kaplancık	*376*
Karabük	*79*
Karacaören	*228*
Karadoruk	*312*
Karaköy	*735*
Karanar	*577*
Karkucak	*1171*
Karlı	*312*
Kavakpınarı	*43*
Kılıçgüney	*469*
Kıranalan	*1193*
Kıratbükü	*175*
Kırma	*424*
Kızılcakoru	*293*
Kızılcaören	*451*

Kızılkese	*335*
Kocakaya	*489*
Kovalı	*500*
Köprübaşı	*158*
Kumral	*844*
Kuruçay	*879*
Kuşçular	*504*
Kuyaş	*179*
Kuyumcu	*651*
Küçükkale	*121*
Kületek	*69*
Mahmatlı	*284*
Melikli	*141*
Meşeli	*814*
Mezrea	*875*
Narlısaray	*2318*
Ortaköy	*285*
Oruç	*414*
Ovacık	*403*
Oymaağaç	*1622*
Öğürlü	*2395*
Örencik	*447*
Özyörük	*131*
Paşaköy	*716*
Pazarcı	*226*
Samukalan	*521*
Samur	*260*
Saraycık	*863*
Sarıalan	*1618*
Sarıdibek	*2872*
Sarıyar	*220*
Sırbaşmak	*1006*
Sofular	*638*
Soğucak	*310*
Susuz	*857*
Şentepe	*423*
Tahtaköprü	*2078*
Taşlıyük	*477*
Tatarkale	*182*
Teberük	*398*
Tekekıranı	*254*
Tepeören	*1201*
Türkmen	*1019*
Yağcı	*913*
Yağınözü	*1439*
Yarbaşı	*12*
Yeniçelik	*501*
Yenidüzce	*529*
Yeşiltepe	*260*
Yolpınar	*326*
Yukarınarlı	*998*
Yurtdağı	*160*
Yürükçal	*280*

2010 YILI ADNK SONUCU	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1414*
Ağcaalan	*57*
Ağcayazı	*54*
Ahmetbaba	*623*
Akören	*939*
Alan	*795*
Alanbaşı	*41*
Alancık	*27*
Alanşeyhi	*1307*
Altınkaya	*390*
Arıca	*783*
Avdan	*667*
Aydınlı	*307*
Aydoğdu	*509*
Ayvalı	*254*
Bahçekonak	*1285*
Bahçesaray	*295*
Bakla	*530*
Başalan	*414*

Başfakı	*64*
Bayram	*431*
Bektaş	*19*
Belalan	*403*
Beşpınar	*1,527*
Boğa	*575*
Boğazkoru	*222*
Boruk	*1008*
Burhaniye	*82*
Büyükkale	*477*
Cebeli	*475*
Çakırtaş	*469*
Çal	*482*
Çalman	*216*
Çaltu	*360*
Çamlıca	*326*
Çamlıkonak	*148*
Çekalan	*718*
Çekmeden	*271*
Çeltek	*358*
Çorakdere	*603*
Danabaş	*147*
Darıçay	*253*
Darıçayalanı	*302*
Devalan	*886*
Doyran	*465*
Duruçay	*72*
Elaldı	*853*
Elbeği	*230*
Elmalı	*96*
Esen	*767*
Esentepe	*253*
Esenyurt	*209*
Göl	*2270*
Göllüalan	*465*
Gömlekhisar	*601*
Güder	*384*
Güldere	*270*
Habibfakı	*1676*

Hacılı	*314*
Halilbaba	*320*
Halkahavlı	*329*
Hayranlı	*423*
İmircik	*263*
İncesu	*1488*
İnkaya	*640*
Kabalı	*912*
Kadıçayırı	*48*
Kadıoğlu	*260*
Kapaklı	*469*
Kapaklıeşme	*141*
Kaplancık	*353*
Karabük	*70*
Karacaören	*228*
Karadoruk	*312*
Karaköy	*702*
Karanar	*514*
Karapınar	*335*
Karkucak	*1118*
Karlı	*333*
Kavakpınarı	*39*
Kılıçgüney	*446*
Kıranalan	*1160*
Kıratbükü	*170*
Kırma	*442*
Kızılcakoru	*280*
Kızılcaören	*447*
Kızılkese	*292*
Kocakaya	*417*
Kovalı	*502*
Köprübaşı	*156*
Kumral	*834*
Kuruçay	*850*
Kuşcular	*443*
Kuyaş	*172*
Kuyumcu	*601*
Küçükkale	*117*
Kületek	*58*

Mahmatlı	*288*
Melikli	*145*
Meşeli	*784*
Mezraa	*814*
Narlısaray	*2017*
Orta	*250*
Oruç	*409*
Ovacık	*398*
Oymaağaç	*1684*
Öğürlü	*2437*
Örencik	*456*
Özyörük	*117*
Paşa	*719*
Pazarcı	*198*
Samukalan	*539*
Samur	*261*
Saraycık	*868*
Sarıalan	*1488*
Sarıdibek	*2,93*
Sarıyar	*220*
Sırbaşmak	*969*
Sofular	*661*
Soğucak	*318*
Susuz	*864*
Şentepe	*416*
Tahtaköprü	*2137*
Taşlıyük	*471*
Tatarkale	*174*
Teberük	*387*
Tekkekıran	*241*
Tepeören	*1238*
Türkmen	*906*
Yağcı	*878*
Yağınözü	*1429*
Yarbaşı	*16*
Yeniçelik	*480*
Yenidüzce	*504*
Yeşiltepe	*246*
Yolpınar	*321*
Yukarınarlı	*995*
Yurtdağı	*149*
Yürükçal	*269*

2012 YILI ADNK SONUCU	
KÖYLER	***NÜFUS***
Adatepe	*1,383*
Ağcaalan	*41*
Ağcayazı	*53*
Ahmetbaba	*608*
Akören	*917*
Alan	*683*
Alanbaşı	*41*
Alancık	*24*
Alanşeyhi	*1239*
Altınkaya	*339*
Arıca	*747*
Avdan	*662*
Aydınlı	*264*
Aydoğdu	*497*
Ayvalı	*256*
Bahçekonak	*1225*
Bahçesaray	*253*
Bakla	*484*
Başalan	*372*
Başfakı	*46*
Bayram	*417*
Bektaş	*22*
Belalan	*356*
Beşpınar	*1374*
Boğa	*526*
Boğazkoru	*212*
Boruk	*988*
Burhaniye	*75*
Büyükkale	*434*
Cebeli	*496*

Çakırtaş	*457*
Çal	*444*
Çalman	*200*
Çaltu	*329*
Çamlıca	*307*
Çamlıkonak	*135*
Çekalan	*665*
Çekmeden	*289*
Çeltek	*353*
Çorakdere	*505*
Danabaş	*131*
Darıçay	*229*
Darıçayalanı	*241*
Devalan	*852*
Doyran	*429*
Duruçay	*62*
Elaldı	*763*
Elbeği	*229*
Elmalı	*93*
Esen	*722*
Esentepe	*239*
Esenyurt	*187*
Göl	*2079*
Göllüalan	*452*
Gömlekhisar	*587*
Güder	*341*
Güldere	*242*
Habibfakı	*1682*
Hacılı	*310*
Halilbaba	*310*
Halkahavlı	*294*
Hayranlı	*415*
İmircik	*260*
İncesu	*1394*
İnkaya	*628*
Kabalı	*856*
Kadıçayırı	*33*
Kadıoğlu	*233*
Kapaklı	*447*

Kapaklıeşme	*135*
Kaplancık	*327*
Karabük	*69*
Karacaören	*222*
Karadoruk	*295*
Karaköy	*689*
Karanar	*434*
Karapınar	*338*
Karkucak	*1033*
Karlı	*305*
Kavakpınarı	*32*
Kılıçgüney	*400*
Kıranalan	*1074*
Kıratbükü	*162*
Kırma	*419*
Kızılcakoru	*231*
Kızılcaören	*378*
Kızılkese	*273*
Kocakaya	*368*
Kovalı	*481*
Köprübaşı	*141*
Kumral	*788*
Kuruçay	*760*
Kuşcular	*382*
Kuyaş	*161*
Kuyumcu	*535*
Küçükkale	*106*
Kületek	*51*
Mahmatlı	*285*
Melikli	*126*
Meşeli	*708*
Mezraa	*727*
Narlısaray	*1841*
Orta	*227*
Oruç	*391*
Ovacık	*378*
Oymaağaç	*1717*
Öğürlü	*2358*
Örencik	*438*

Özyörük	*98*
Paşa	*656*
Pazarcı	*190*
Samukalan	*528*
Samur s	*245*
Saraycık	*770*
Sarıalan	*1312*
Sarıdibek	*2844*
Sarıyar	*204*
Sırbaşmak	*864*
Sofular	*588*
Soğucak	*287*
Susuz	*750*
Şentepe	*386*
Tahtaköprü	*2171*
Taşlıyük	*466*
Tatarkale	*153*
Teberük	*379*
Tekkekıran	*214*
Tepeören	*1228*
Türkmen	*812*
Yağcı	*863*
Yağınözü	*1348*
Yarbaşı	*14*
Yeniçelik	*448*
Yenidüzce	*479*
Yeşiltepe	*245*
Yolpınar	*261*
Yukarınarlı	*953*
Yurtdağı	*146*
Yürükçal	*260*

İKİNCİ BÖLÜM

“Coğrafya ve Ekonomik Faaliyetler”

ŞAHİNKAYA YARMAVADİSİ[1]

Erdoğan AKKAN[*]

Kızılırmak, aşağı kesiminde, Gökırmak kolu ile birleşip, ikinci keskin dirseğini çizdikten sonra oldukça geniş tabanlı bir vadi içerisinde salınarak akar. Birçok kesimlerinde büyük çeltik tarlalarına yer verecek yığınaklar ve adalar teşkil ettikten *(Foto 1)* sonra, Vezirköprü'nün 17 km. kadar kuzeybatısında bulunan *(Şekil 1)* ve Şahinkaya (veya Şahinkayası) adı verilen mevkide birdenbire darlaşan çok dik yamaçlı bir boğaza girer *(Foto 2).* Takriben 5 km uzunluğunda bulunan bu boğazdan Kuruçay Köyü yakınlarında çıkan Kızılırmak yeniden genişleyen ve yayvanlaşan bir vadi ile Karadeniz'e doğru yoluna devam eder *(Şekil 2).* Bu iki geniş ve yayvan vadi arasındaki 5 km'lik çok dar ve sarp yamaçlı *(Foto 3-5)* boğaz, klâsik tarifine uygun bir yarma vadidir (Erinç 1958, İzbırak 1958, 1964).

Yamaçlarının çok dik ve dar oluşu ile ideal bir baraj yeri manzarası arz eden ve bu yüzden boğazın başlangıç kısmında halen Elektrik İşleri Etüd İdaresi tarafından baraj temel sondajları yapılan Şahinkaya Yarma vadisi, görünüşünün muhteşemliğiyle civarından her geçenin dikkatini çeken bir yer olması yanında; teşekkül tarzının açıklanması ile yalnız Kızılırmak vadisinin tekâmül safhalarına değil, Anadolu'nun hiç olmazsa kuzey kesiminin gelişme devrelerine ışık tutacak özellikte olması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bu sebepten Kızılırmak'ın aşağı kesiminde, birbiri ardınca görülen 3-4 boğazdan en dikkati çekeni olan Şahinkaya yarma vadisi hakkındaki ilk bilgileri burada vermeye çalışacağız.

Kızılırmak, Gökırmak ile birleşmeden önce, bir mermer kütle içerisinde açmış olduğu boğazdan henüz çıkmış bulunur. Daha önce güneybatı - kuzeydoğu yönünde akmakta iken, Gökırmak'la birleştiği Türkmenler Köyü civarında çok keskin bir dirsek çevirerek kuzeybatı - güneydoğu yönünde akmaya başlar ve bu noktadan itibaren tedrici bir kavisle yeniden eski yönünü alır *(Şekil 1).*

İşte bu dirsek noktasından itibaren Kızılırmak, genel olarak şistlerden müteşekkil bir "metamorfik seri" içerisinde akar *(Şekil 3).* Bu seri "Ilgaz Dağı Masifini"

---

[1] Bu makale daha önce; Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, 1966, Ankara, Sh.271-296'da neşredilmiş olup, burada yazarın varislerinin özel izni ile tekrar yayınlanmaktadır. Görüntü kalitesindeki olumsuzluk nedeni ile bazı fotolar ve bunlara yapılan atıflar metinden çıkartılmıştır.

[*] *Prof. Dr. Erdoğan Akkan* bu makaleyi yazdığı 1960'lı yıllarda Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde henüz Fiziki Coğrafya asistanıydı. O dönemde Altınkaya Barajı yoktu ve Kızılırmak doğal akışıyla vadiden geçiyor, Bafra ile Vezirköprü arasında sal ve kayıklarla ulaşıma da imkân veriyordu. Makale, Vezirköprü yöresi ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri olması nedeniyle önemlidir. Merhum hocamızı bu vesileyle rahmet ve minnetle anıyoruz. Mekânı cennet olsun (Editör).

teşkil eden metamorfik serinin batı uzantılarından olup, onunla gerek petrografik, gerekse stratigrafik özellik bakımından büyük benzerlik gösterir. Nitekim, bölgede oldukça detay jeolojik araştırmalar yapan Blumenthal (1948) "*Kızılırmağın arzâni mecrası batısında Ilgaz Dağı Masifi terimiyle tarif ettiğimiz bütün eski teşekküller, bu nehrin doğusundaki bölgede hayli uzağa doğru uzanırlar. Ilgaz Dağı şistleri Vezirköprü'nün biraz doğusundaki bir meridyene kadar devam eder*" demektedir.

Gerçekten kuzeydeki Karadeniz sıradağlarının yapısını teşkil eden ve çok geniş bir alana sahip olan Üst Kretase flişi teşekkülünün güneyinde, bu şistler yine oldukça geniş bir sahayı kaplarlar ve Vezirköprü çevrelerinde şistlerin üzerleri çakıl depoları ile kaplanmış bulunur.

Metamorfik serinin yaşı genellikle Paleozoik olarak kabul edilmekle beraber bu hususta paleontolojik bulguların mevcut olmaması, kesin yaş tayinine imkân vermemektedir. Nitekim Ketin (1962) "*fosil ihtiva etmeyen metamorfik serilerin yaşı genellikle Paleozoik olarak kabul edilmiştir. Fakat bunların mühim bir kısmının Mesozoik'e (hatta Kretase'ye) ait oldukları gerçektir. Bu husus, bazı yerlerde fosillerle (Globotruncana), bazı yerlerde de metamorfik seriden Lias, Jura ve hatta Kretase flişine geçişlerin belirsizliğiyle teyit edilmiştir*" der. Bu noktanın yarma vadinin içine yerleştiği kalkerlerle şistlerin münasebeti ve dolayısıyla vadinin teşekkül tarzı ile yakından ilgisi vardır.

Bahsi geçen geniş metamorfik seri içerisinde yer yer, küçük büyük, mermer ve kristalin kalker bloklarının bulunduğu görülmektedir *(Şekil 3).* İşte boğazın yerleştiği kütle böyle büyük bloklardan birisidir. Gerçekten Şahinkaya ve çevresinde şistlerden müteşekkil bu yaygın seri içerisinde yer yer aflöre eden geniş kalker blokları dikkati çeker. Adeta bir sıra üzerine dizilmişlercesine uzanan kalker bloklardan, Kızılırmak tarafından yarıldığı için, en dikkati çekeni Şahinkaya kalker kütlesi olmuştur.

Etrafı şistlerle çevrili bu blok, genel olarak kütlevi, yer yer tabakalaşma gösteren ve güney kesimleri psödo-oolitik bünyede görülen kalkerlerden müteşekkildir. Oldukça kristalin bir görünüş arz eden kalkerler gri renkli ve çok çatlaklıdır. Tabakalı görülen kısımlarında yatım, muhtelif yönlere 50-70 derece arasında değişmektedir. Gerek Blumenthal, gerekse E.İ.E. İdaresi tarafından yaptırılan paleontolojik etüdlerinde bazı Foraminifer ve bilhassa Miliolidaelerden başka Pseudocyclammina lituus Yokoy Conscinoconus alpinus Leup'un mevcudiyeti tesbit edilmiş ve bunlara göre kalkerlerin Alt Kretase veya Üst Jura yaşında oldukları anlaşılmıştır.

Bu stratigrafik duruma göre Jura - Kretase yaşlı kalkerlerin genel olarak Paleozoik yaşlı metamorfik seri üzerinde bulunması gerekir. Ancak, gezilerimiz sırasında kalkerlerin şistler altında görüldüğü ve hatta birçok kesimlerde şistlerin kalkerleri örtmüş bulunduğu müşahede edilmiştir. Nitekim, Şahinkaya sırtlarına

tırmanırken bir müddet şistler ve yine metamorfik seri içerisinde yer alan kristalin kumtaşları üzerinde yol alınmakta; ondan sonra, bu seri altına daldığı müşahede edilen kalkerlere ulaşılmaktadır *(Foto 2).* Blumenthal (1948: 87, 97-98) de genel olarak metamorfik seri içerisinde sık sık rastlanan kalker bloklarından bahsederken, önce "*kalker masifler Vezirköprü ile Durağan arasında Kızılırmak'ın her iki tarafında çıkıntı teşkil etmekte, kristalin seri üstünde durmakta....*" derken, birkaç paragraf sonra ve bizzat Şahinkaya'dan söz ederken "*Şahinkaya kalker kompleksi kristalin serinin bir kısmı imiş gibi bir intiba bırakıyor, çünkü şurada burada şistler altına dalmaktadır*" diyerek kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

Biraz önce metamorfik serinin yaşı hususundaki tereddütlerden bahsederken onların da Kretaseye kadar uzanabileceklerine dair Ketin'in (1962) fikrini belirtmiştik. Kalkerlerin yaşı kesin olarak tespit edilebildiğine göre, büyük kütlesi Paleozoik olarak kabul edilen kristalin serinin, Şahinkaya çevrelerinde daha genç olduğunu düşünmek veya hiç olmazsa kalkerlerle yaşıt bulunabileceğini kabul etmek gerekir.

Kalkerlerin şistler altında görülmeleri bu takdirde daha kola izah edilmiş olur. Şayet metamorfik seri bölgede de Paleozoik yaşta ise ki bazı araştırıcılar paleontolojik bulguya rastlamadıkları halde bunları Paleozoik olarak kabul etmektedirler (Tarhan 1964). O takdirde tektonik hadiselerle şistlerin kalkerler üzerinde itilmiş olduğunu kabul etme gerekir. Aslında bizce mühim olan husus, kalkerlerin şistler altında görüldüğü veya hiç olmazsa kalker kütlelerin büyük metamorfik seri içerisine adeta mercekler halinde gömülmüş olduğu ve üzerlerini şistlerle kaplanmış bulunduğudur. Yarma vadinin teşekkülü bakımından bu durumun stratigrafik veya tektonik yollarla meydan gelmesi büyük önem taşımamaktadır.

Kızılırmak vadisinin aşağı kesiminin yerleştiği bölge, geniş ölçüsüyle, incelenirse burada, vadi tabanlarından 600-700 m (denizden 750-800 m) yükseklikte hafif dalgalı emles bir topografyanın hâkim olduğu ve bu dalgalı düzlük içerisine vadilerin oldukça derin olarak gömüldükleri müşahede edilir. Bafra Deltasının hemen gerilerinden başlayan bu morfolojik görünüş, Şahinkaya'nın çok daha güneyine kadar büyük farklılık göstermeden devam eder.

Bu dalgalı düzlüğün Anadolu'nun topyekûn yükselmesi sonucu da bugün 750-800 metreye kadar yükselmiş bir yontukdüz olduğu muhakkaktır (Ardel 1963, Yalçınlar 1963, İnandık 1957). Ancak bu yazı çerçevesinde, yontukdüzden teferruatıyla değil, Şahinkaya Yarma vadisinin teşekkülünün açıklanmasına yardımcı olacağı nispette bahsedilecektir.

Bahsi geçen dalgalı düzlüğün üzeri pek çok yerde çakıl örtüleri ile kaplıdır. Bu örtüler Vezirköprü - Şahinkaya arasında müşahede edilebildiği gibi, Kızılırmak boyunun diğer kesimlerinde de tespit edilmiştir. Çakıl örtülerinin bazıları jeoloji haritalarında "*Neojen*" olarak gösterilmekte, büyük bir kısmından ise hiç

bahsedilmemektedir. Kanaatimizce bu akarsu çakılları, bahsi geçen düzlüğün meydana geldiği sırada, üzerlerinde yüzlek olarak akan, akarsuların bırakmış olduğu depolardır ve yaşlarının Anadolu'nun diğer yerlerine yapılan kıyaslamalarla Pliyosen olması gerekir (Erol 1956). Şu halde denilebilir ki, Pliyosen sonlarında Şahinkaya çevresinde geniş bir aşıntı düzlüğü bulunuyor ve bu düzlüğün üzerinde akarsular salınarak akarak çakıl depolarını meydana getiriyorlardı *(Şekil 4).*

Bu yontukdüzü, Şahinkaya'nın en yüksek kısımlarına çıkıp etrafa bakıldığı zaman, bütün ayrıntıları ile müşahede edebilmek mümkündür: Göz alabildiğince uzanan, akarsular tarafından parçalanmış dalgalı düzlük, üzerlerinde yine aşıntı izleri taşıyan ve ekserisin kalker bünyeli olan tepeler.

Bölge Pliyosen sonlarından itibaren, Anadolu'nun topyekûn yükselmesiyle ilgili olarak, yükselmeye başlayınca akarsular da yatakları boyunca gömülmüşler ve vadilerini derinleştirme yoluna gitmişlerdir (Chaput 1931, Salomon-Calvi 1931, 1940) *(Şekil 5).*

İşte bu safhadan itibaren Şahinkaya yarma vadisinin teşekkülü başlamıştır. Pliyosen çakıl dolguları ile örtülü kalker kompleks üzerinde akan Kızılırmak, vadisini bölgenin yükselmesi sonucunda derinleştirirken, yumuşak örtüyü kolaylıkla aşındırdıktan sonra, altında rastladığı sert kütleye de pek tabiî olarak gömülmüştür.

Etraftaki şistlerin mukavemeti de kalkerlere nazaran çok az olduğundan akarsu, yükselmelerin devamı süresinde, bu kesimlere kolaylıkla gömülmüş ve derine aşındırması yanında vadisini genişletme yoluna da gitmiştir. Pliyosen sonlarında bölgede geniş yayılım gösterdiği, bugün birçok kesimlerde rastlanmasıyla, anlaşılan çakıl depoları da bu arada pek tabiî olarak sıyrılıp süpürülmüş ve ancak aşınmalardan masun kalan havzalarda bugüne kadar intikal edebilen parçalar kalmıştır. Buna mukabil dayanıklı kalker kütlede derine aşındırma şiddetli ve fakat güç olmuş, akarsu yanlara aşındırma imkânı bulamamıştır.

Böylece bugün birçok yerlerinde yatağının 8-10 m'ye kadar daraldığı, yamaçlarının meyli bazı kesimlerde 70-80 m'yi bulan bir yarma vadi meydana gelmiştir *(Şekil 6-7), (Foto 2-4).*

Gömülmeye başlayan akarsuyun o zamanki büklüm yerlerini ifade eden iki belirgin gömük büklümü de ihtiva eden bu yarma vadi *(Şekil 2), (Foto 4-5),* kalker kompleksin genişliğine uygun olarak *(Şekil 3)* takriben 5 km'lik bir uzunluğa sahiptir.

Bu teşekkül tarzı ile Şahinkaya Boğazının bir Epijenez (Süperempoze) yarma vadi olduğu anlaşılmaktadır.

Epijenik karakteri hâkim ve bariz olmakla beraber, Şahinkaya Yarma vadisinin bugünkü yüksekliğini kazanmasına Antesedan unsurların da rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Topoğrafik durum incelenirse, yakın çevrede, aşıntı düzü içerisinde en yüksek bölümleri kalkerlerin ve bilhassa Şahinkaya kalkerlerinin teşkil ettiği görülür. Bunun, kalkerlerin şistlere nazaran sertliğinin tabiî bir sonucu olduğu düşünülebilir. Ancak, bu gerçeğin yanında, mevziî tektonik olayların kalkerleri daha da yükselttiği düşüncesini teşvik edecek bazı görünüş ve deliller mevcuttur.

Şahinkaya kalkerlerinin çok çatlaklı olduğundan bahsetmiştik. Çatlaklar yanında kalkerlerde birçok kırık yerinin mevcut olduğu da tespit edilmiştir. Nitekim jeoloji haritalarında bunlardan bir kısmı ve bilhassa Kızılırmak vadisine paralel olanları gösterilmiştir. Ancak, morfoloji yönünden asıl mühim olan fay, Kızılırmak'ın Şahinkaya'yı terk ettiği kesimde, yani kalker kütlesinin kuzeybatı kenarında bulunanıdır. Gerçekten yarma vadinin sona erdiği bu bölümde kalkerler 80 m'yi aşan dik bir yamaçla birden azami yükseklerine ulaşmaktadırlar. Adeta dik bir duvar şeklindeki bu uzanışın muntazamlığı topoğrafya haritasında bile dikkati çekicidir. Kuzeydoğu- güneybatı yönünde uzanan bu dikliğin bir fay sathına tekabül ettiğini kabul etmek gerekir. Kalkerlerin tabakalı görüldüğü kuzey kesiminde, tabaka başlarının bahsi geçen diklikle kesilmiş olması, yamacın normal gelişme ile meydana geldiğine dair herhangi bir delilin bulunmaması ve uzanışının adeta bir cetvel çizgisi intizamı göstermesi bu dikliğin bir fay yamacı olduğu fikrini teyit edici elemanlardır.

İşte bu fay hattı boyunca Şahinkaya kalkerlerinin, oldukça yeni bir safhada (muhtemelen Kuaterner ortalarında) mevziî olarak yükseldiği *(Şekil 6)* ve bu yükselmeler sonucunda, devam eden epijenik gömülmelere antesedan unsurların da eklendiği anlaşılmaktadır (Lobeck 1939, Erol 1963).

Şahinkaya Yarmavadisindeki antesedan gömülmeleri teyit eden başka morfolojik deliller mevcuttur. Bunlar Şahinkaya gerilerinde görülen sekilerdir.

Şahinkaya Yarmavadisinin başlangıç yerinden, Kızılırmak boyunca Durağan istikametine gidilirse, hem nisbî, hem de gerçek yükseklikleri tedricen azalan bir sıra sekiye (taraçaya) rastlanır. Şahin- kayanın hemen gerilerinde salınım yapan Kızılırmak tarafından büyük kısmı aşındırıldığı için bariz olarak görülemeyen bu çakıl depoları, Çel tek Köprüsü civarında 100 m'yi aşan bir nisbî yüksekliğe sahipken, Gökırmak kavşağına doğru bu değerini tedricen kaybeder. Böylece antesedan gömülme sırasındaki yükselme ve ona bağlı olarak akarsuyun boğaz gerisindeki beklemeleri ve yığmaları sonucunda teşekkül ettiği anlaşılan bu yükseklikteki sekilere, Şahinkaya Yarma vadisinden aşağıda rastlanmaması da ayrıca zikredilmeye değer.

Şahinkaya kalker kompleksinin üst yüzeyinin yüksekliği genel olarak 560-800 m arasında değişmektedir. Sağ yamaçtaki Yassıçal Tepe 650 m, Kocaçal Tepe 658 m, Domuzdamı Tepe 740 m, sol yamaçta Kızılpelit Tepe 819 m yüksekliğindedir. Yakın çevredeki şistlerden müteşekkil tepeler bu yüksekliğe ulaşmamaktadır. Yalnız, Kızılırmak veya ona karışan derelerin aşındırmalarından geniş ölçüde masun kalmış uzak çevrelerde, metamorfik seriden müteşekkil tepelerin Şahinkaya'dan ve civarındaki kalker bloklardan daha yüksek te bulundukları görülür. Bu husus kalkerlerin eskiden şistlerle örtülü bulunduğu hakkındaki düşüncemizi teyit eden delillerden birisidir. Bunun yanında Şahinkaya kalkerlerini yükselten fayın daha da ilerlere devam ederek, metamorfik seri içerisinde de tesirini gösterdiği, şistlerden müteşekkil tepelerin bilhassa bu fay hattının istikameti boyunca en yüksek bölümlerine eriştiklerinden anlaşılmaktadır.

Kızılırmak vadi tabanının yarma vadinin başlangıç yerinde yüksekliği E.İ.E. İdaresi tarafından 150 m olarak tespit edilmiştir. Böylece yarma vadinin 500-650 m'lik bir derinliğe sahip olduğu anlaşılır.

Bunun yanında, Şahinkaya Boğazının başlangıç yerinde inşası düşünülen baraj için yapılan temel sondalarında 39 m kalınlığında bir alüvyon örtüsünün bulunduğu tesbit edilmiştir. Derine aşınmaların hâkim olduğu bir boğazda bu kalınlıkta alüvyonun bulunması, Kızılırmak kaide seviyesinde, yani Karadeniz deki en yakın seviye yükselmelerinin ve dolayısıyla beliren alüvyon boğulmasının bir neticesidir (bkz. Erinç 1954).

Çok dik kenarlı ve oldukça uzun bir yarma vadide Kızılırmak'ın oldukça sakin akışı ve herhangi bir düşüşe sahip olmaması da seviye yükselmesinin bir eseri olabilir. Ancak, bu husus aslında konumuz dışında kalmakla beraber, boğazdaki derine aşındırmanın görülenden 40 m'ye yakın bir derinliğe daha sahip bulunduğunu ifade etmesi bakımından mühimdir.

Bütün bunlara göre yarma vadideki gömülmeler 600 m'yi aştığı halde, biraz önce bahsedilen sekilerin en yüksek kesimlerinde 100 m. civarında bulunması, vadiyi teşkil eden gömülmelerdeki antesedan yükselmelerin payını ortaya koyması yönünden önemlidir.

Bahsi geçen morfolojik delillerden sonra Şahinkaya Boğazının antesedan unsurların da ilâve edilmiş olduğu büyük bir *Epijenez (Süperempoze) yarma vadi* olduğu ortaya çıkmış bulunur.

Şahinkaya kalker kütlesindeki bu büyük ölçülü yarılma sonucunda meydana gelen vadinin yamaçları çok yerde büyük diklik arz eder. Bu durum resimlerde görüldüğü gibi topoğrafik haritadan da kolaylıkla anlaşılır. Yamaçların bu derece dik olarak teşekkül edişinde gömülmelerin şiddeti yanında kalkerlerin petrografik

özellikleri de önemli rol oynamışlardır. Gömülmelerin süratli oluşu, akarsuyun büklümlerinin gömülmesi sırasında herhangi bir kaymaya maruz kalmadan, kalkerler içine olduğu gibi yerleşmiş bulunmasından anlaşılmaktadır. Ancak, Şahinkaya kütlesini teşkil eden kalkerlerde birçok çatlağın bulunduğundan müteaddit defalar bahsedilmiştir. Bu çatlaklar pek çok yerlerde dikine bir uzanış göstermektedir *(Foto 4).* İşte bu çatlaklar boyunca kalkerlerin aşındırılması kolaylaşmış ve bu çatlakların istikametine uygun olarak yamaçlar büyük diklik kazanmıştır. Bundan böyle de yamaçların gerilemesi bu çatlaklar boyunca olacaktır.

Şahinkaya Yarmavadisini teşkil eden kalkerler içinde ve üzerinde, çok yaygın olmamakla beraber, karstik şekillere tesadüf edilmektedir Yanına yaklaşılması mümkün olmadığından tetkikine imkân bulamadığımız birçok mağaranın ağzı uzaktan görülmektedir *(Foto 3).* Ayrıca, yağmur sularının eritmesi sonucunda meydana gelmiş lâpya örneklerine sık sık rastlanmaktadır. Ancak resimde de görüldüğü gibi lâpyalar pek gelişmemiştir. Oldukça yağışlı bir bölgede bulunmasına rağmen karstik şekillerin fazla tekâmül edememelerinin sebebini, kalkerlerin çok sık yapılı ve kristalin olmaları yanında, üzerlerinin yakın zamana kadar bitki örtüsü ile kaplı olmasında aramak gerekir. Gerçi bitki örtüsünün bugünkü dununu, her yerde karstik şekillerin teşekkül ve tekâmülünü önleyecek kliniklerde değildir. Hakikaten yağışlı Karadeniz Bölgesinin içinde bulunan çevrede, tabiî bitki örtüsünün aslında bugünkünden çok daha gelişkin olması beklenirdi. Ancak, bugünkü durumu, insan tahribinin ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Şahinkaya çevresinde tahrip edilmiş orman örtünün izleri mevruttur. Yer yer mevcudiyetini edebilen veya yeniden yetişmek imkânını bulan çamların dışında, ekseri kısımlar meşelik ve fundalıklarla kaplıdır *(Foto 2)*. Dik yamaçlar ise tamamen çıplak olarak görülür.

Yarma vadinin beşeri hayata tesirlerinden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bu tesir diğer sahalardan ziyade bilhassa ulaşımda kendisini hissettirmektedir.

Kızılırmak vadisi, birçok kesimlerinde, karayolları için tabii güzergâh olmuştur. Birinci derecede önemli yollardan hemen hiçbirisinin Kızılırmak'ın aşağı kesiminde yer almamasına mukabil; Boyabat, Durağan, Vezirköprü, Kargı, Osmancık gibi ilce merkezlerini birbirine bağlayan yollar, hemen tamamen, Kızılırmak ve kollarının boyunu takip eder.

Şahinkaya Yarma vadisi bütün bu yolların son noktasıdır. Zira boğaz içerisinde herhangi bir kara vasıtasıyla imkânsız olduğu gibi, gibi, çok dik bir duvar şeklinde uzanışı ile de ulaşıma engel olmaktadır. Bu yüzden, Kızılırmak'ın Şahinkaya'dan, Bafra deltasının başlangıç, yerine kadar olan kesiminde, vadiyi takıp eden bir yola rastlamak mümkün değildir. Yalnız Alaçam ile Vezirköprü arasındaki bir "pazar yolu" Şahinkaya Yarma vadisinin kuzeybatısındaki Kuruçay Köyü civarında vadiyi dikine keserek geçer.

Ancak, Bafra deltasından, Şahinkaya gerilerine kadar olan Kızılırmak boyunun ürünlerini Bafra ve çevresinin tüketim merkezlerine sevk edecek en kısa ve ucuz yol Kızılırmak olduğundan, bu irtibat suyolu ile sağlanmakta ve Kızılırmak üzerinde yılın büyük kısmında kayıklar işlemektedir (Akkan 1963). Bu kayıklar, Kızılırmak Şahinkaya Yarmavadisi içerisinde de sakin aktığından, bilhassa pirinç hasadı zamanlarında boğazı da geçmekte ve böylece Bafra ve çevresi ile gerisindeki bölgenin irtibatı kısa yoldan temin edilmiş bulunmaktadır *(Foto 6).*

Boğazın çok dar ve gerisinde suların birikebileceği bir havzanın bulunması Şahinkaya'nın ideal bir baraj yeri olarak düşünülmesine sebep olmuştur (Çalışal 1965). Yalnız, çok çatlaklı, faylı ve karstik mağaralara sahip olduğunu söylediğimiz kalker kompleksin çok dar olan kesimlerinde bu yüzden bir baraj yapılmasının tehlikeli olacağı düşünülmüş; buna mukabil, baraj duvarlarının istinat edeceği sağlam dayanaklar olarak bu kalkerlerden istifade etmek yoluna gitmek şartıyla, boğazın oldukça geniş olan giriş yerinde *(Foto 2)* bir baraj yapma imkânı araştırılmak istenmiştir.

Kızılırmak üzerinde yapılması tasarlanan baraj yerlerinden bir tanesi olmaya namzet Şahinkaya Boğazında, bu imkânın olup olmadığı hususunda etütler temel sondajları yapılmakta ve bir sonuca ulaşılmak üzere çalışılmaktadır. Bu araştırmalar müspet netice verdiği ve baraj yapılabildiği takdirde, bugün beşeri hayat ve bilhassa ulaşım için büyük bir engel teşkil eden yarma vadi, başka bir yönden insanlık hizmetine sokulmuş olacaktır. 4.1.1965

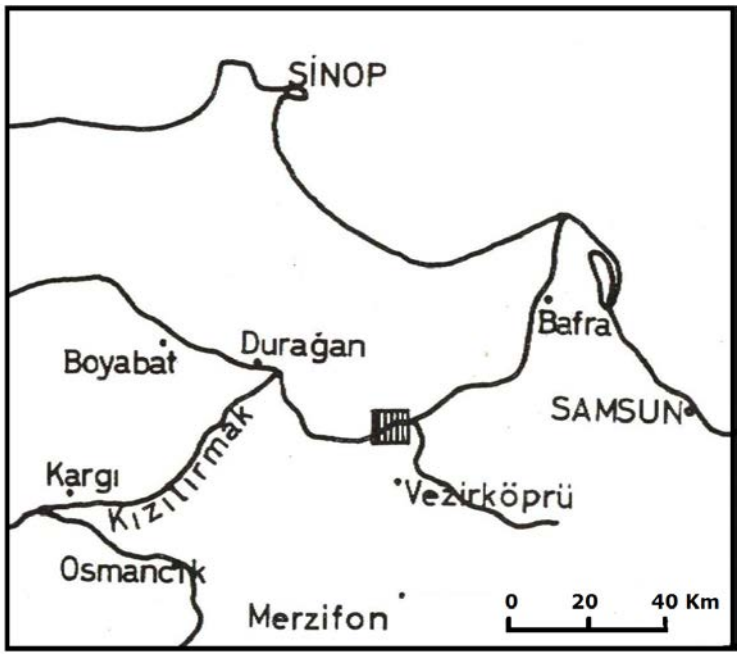

Şekil 1. *Şahinkaya boğazının bulunduğu yer (lokasyon haritası).*

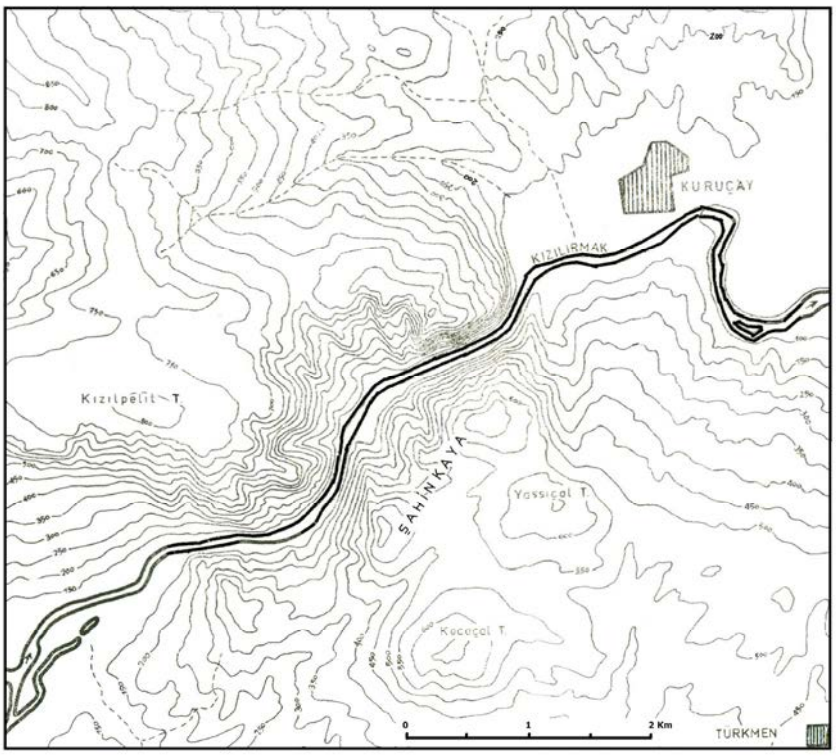

Şekil 2. *Şahinkaya çevresinin topografya haritası.*

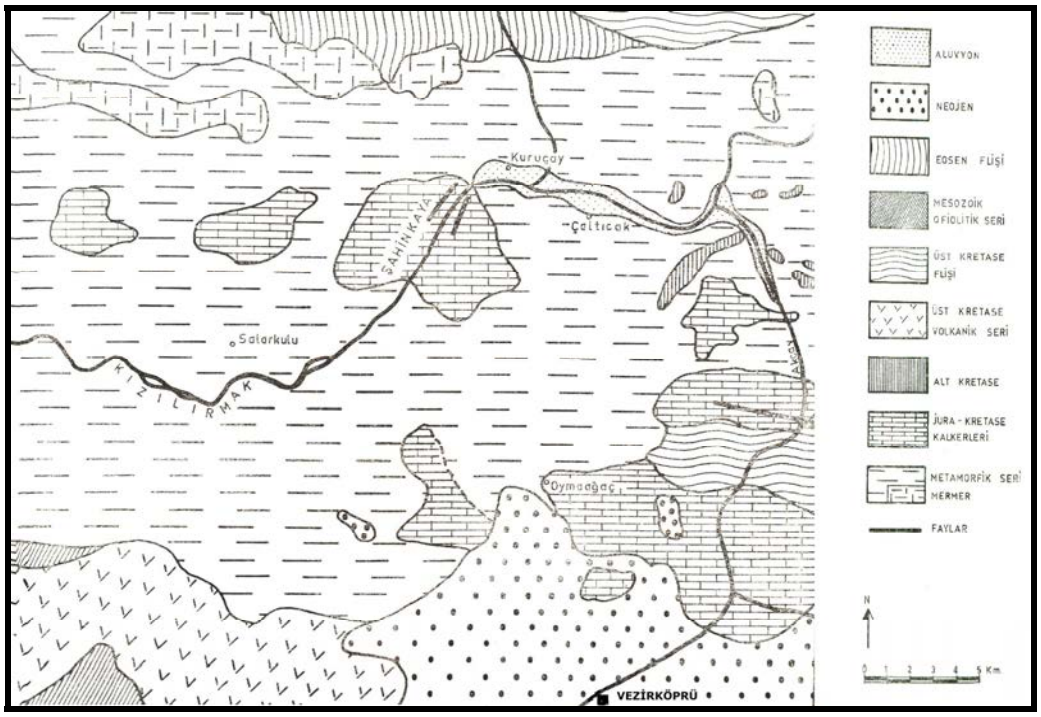

Şekil 3. *Şahinkaya çevresinin jeoloji haritası.*

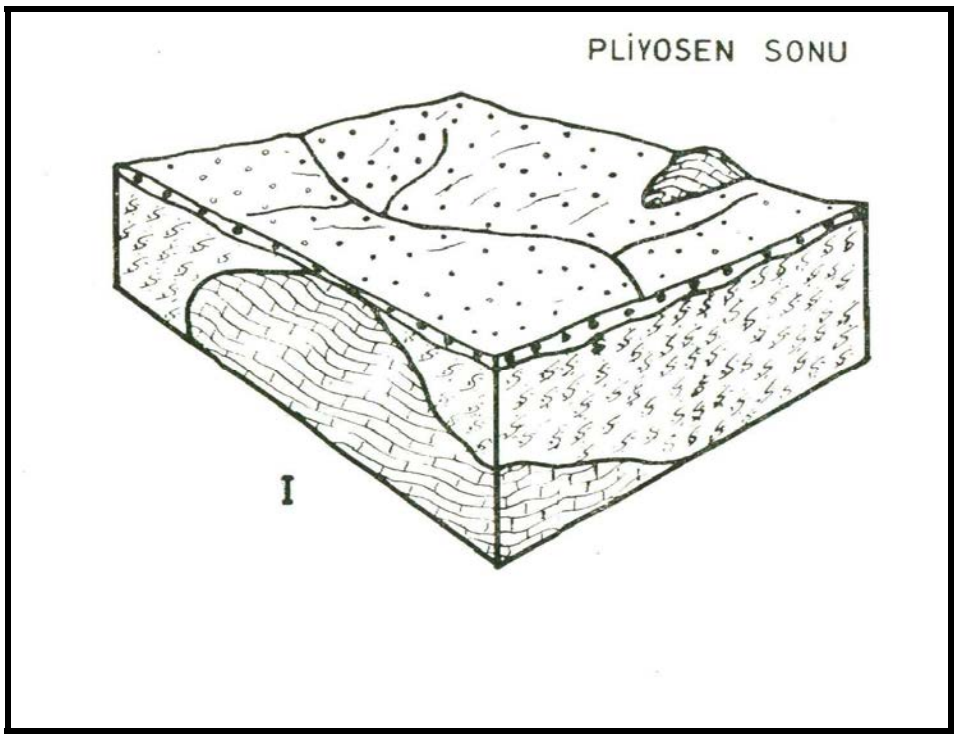

Şekil 4. *Şahinkaya Yarmavadisinin teşekkül safhaları; Pliyosen sonları.*

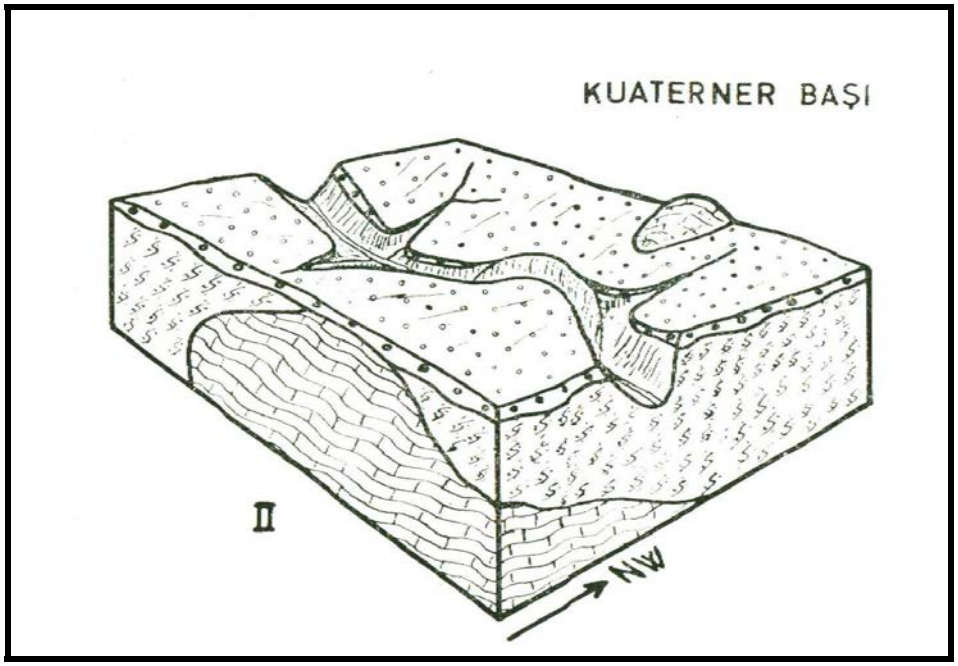

Şekil 5. *Şahinkaya Yarmavadisinin teşekkül safhaları; Kuaterner başları.*

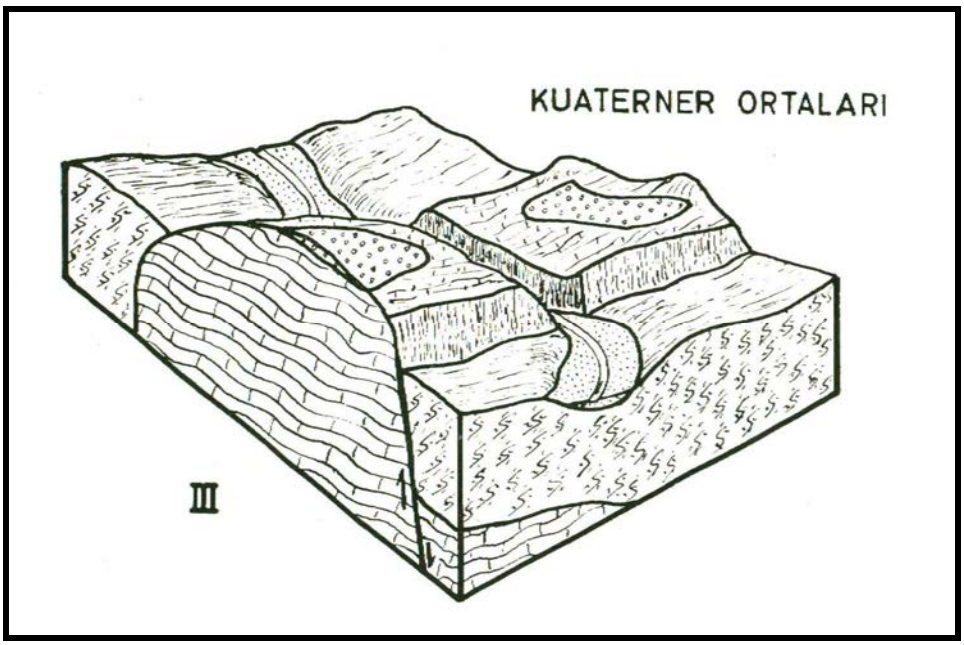

Şekil 6. *Şahinkaya Yarmavadisinin teşekkül safhaları; Kuaterner ortaları.*

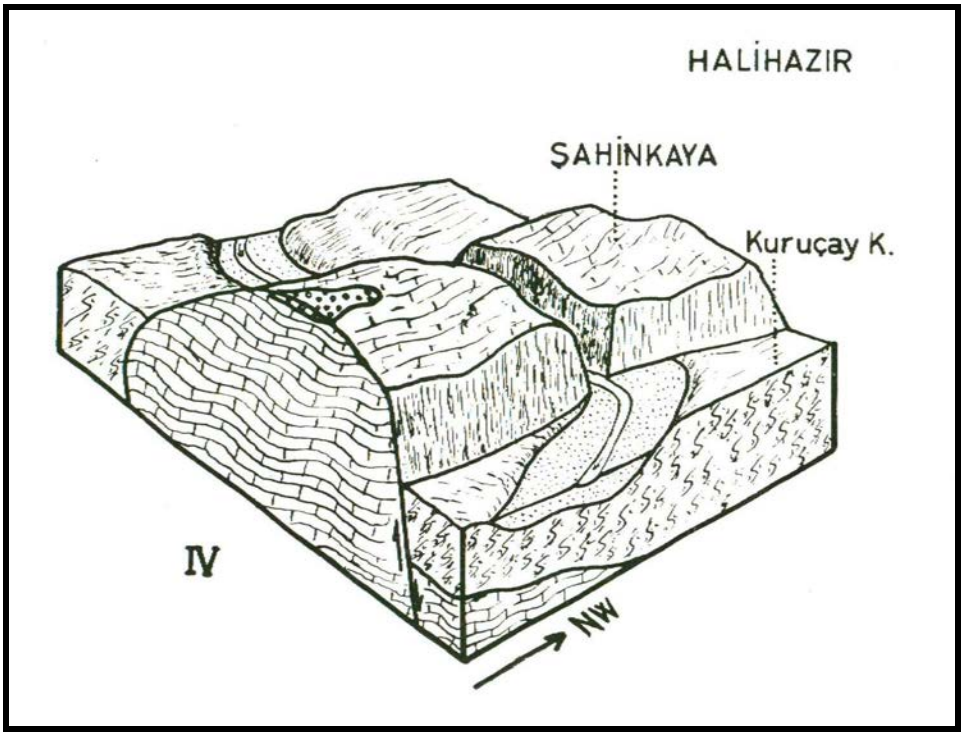

Şekil 7. *Şahinkaya Yarmavadisinin teşekkül safhaları; Günümüzdeki görünümü.*

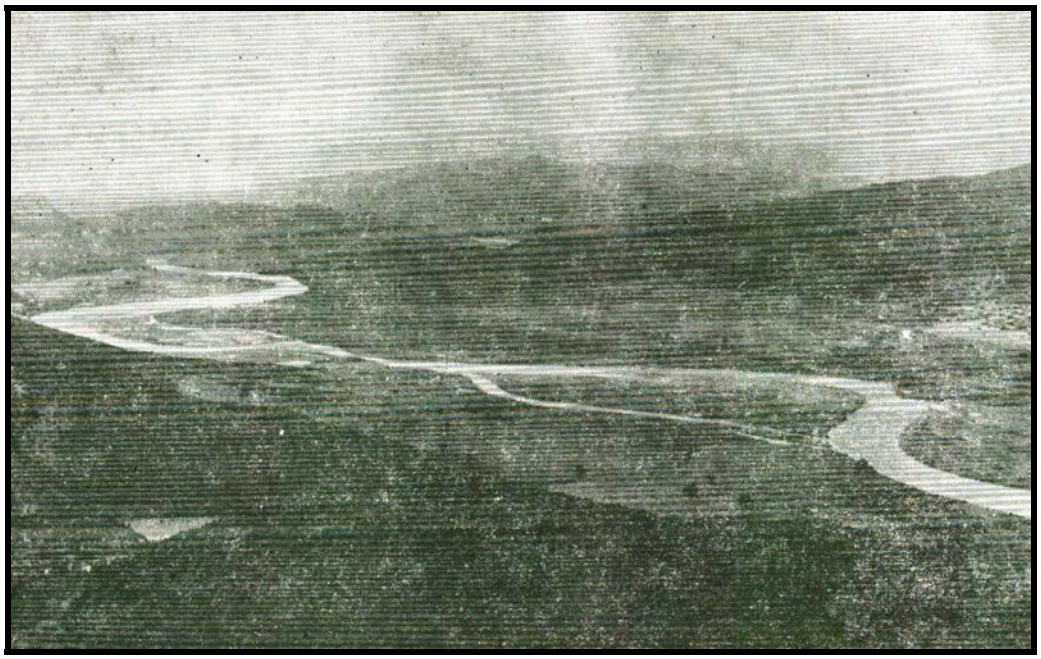

Foto 1. *Şahinkaya Yarmavadisi üzerinden güneye bakış. Fotoğrafta salınarak akan ve adalar teşkil eden geniş Kızılırmak vadisi görülüyor. Kızılırmak buradan 100-150 m sonra Şahinkaya Yarmavadisine girecek.*

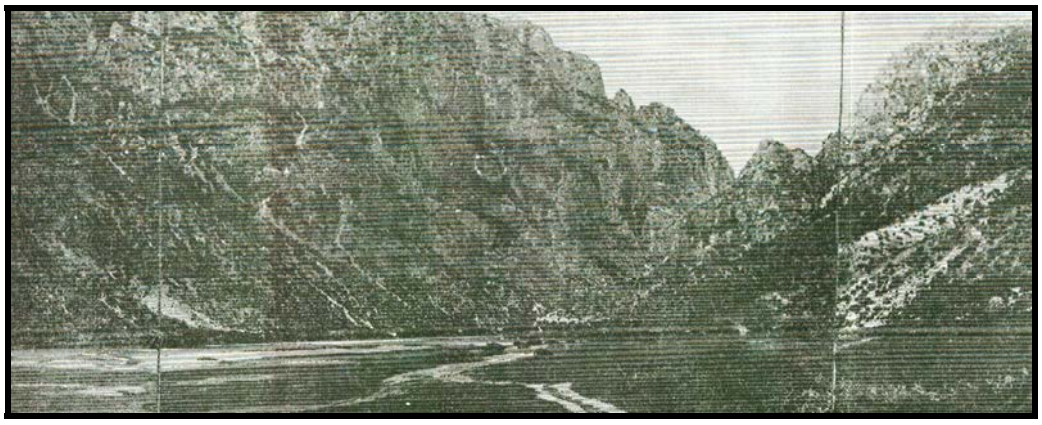

Foto 2. *Şahinkaya Yarmavadisinin başlangıç yeri, sağda kalkerler üzerinde şistler.*

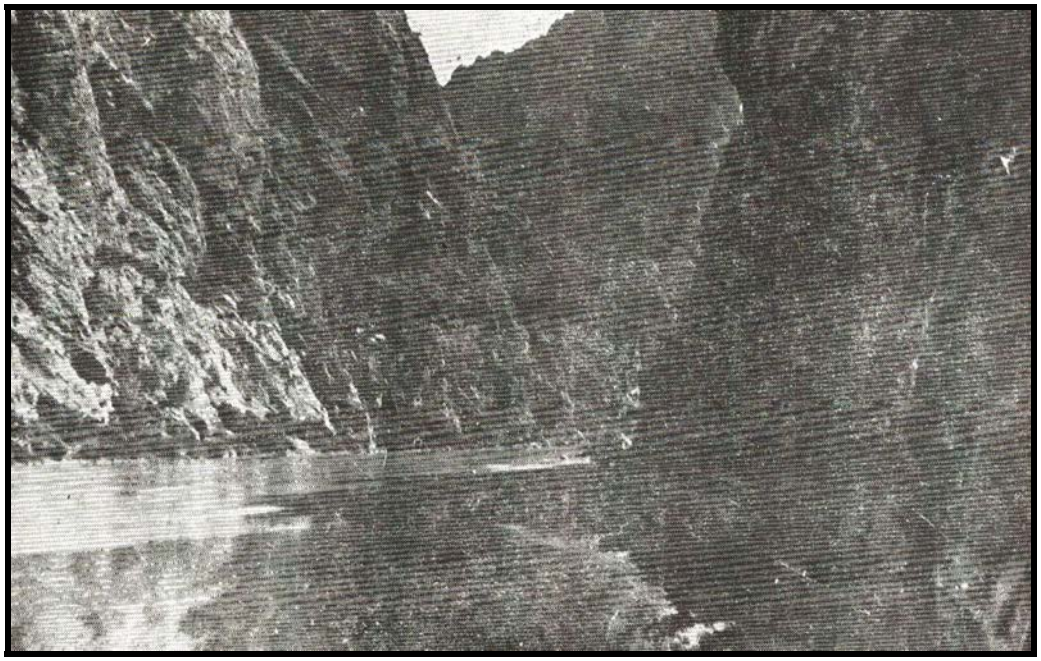

Foto 3. *Şahinkaya Yarmavadisinden bir görünüş. Sol yamaçta karstik mağara girişi.*

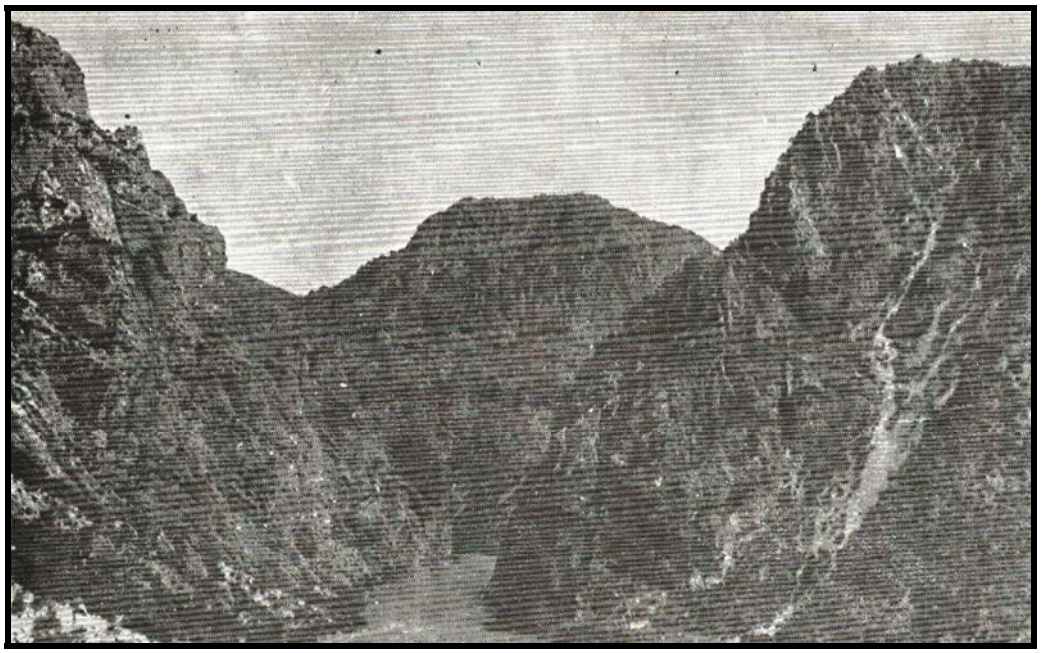

Foto 4. *Şahinkaya Yarmavadisi, Kızılırmak'ın bir gömük büklümü.*

Foto 5. *Yarmavadinin orta kesimlerinden başka bir görünüş.*

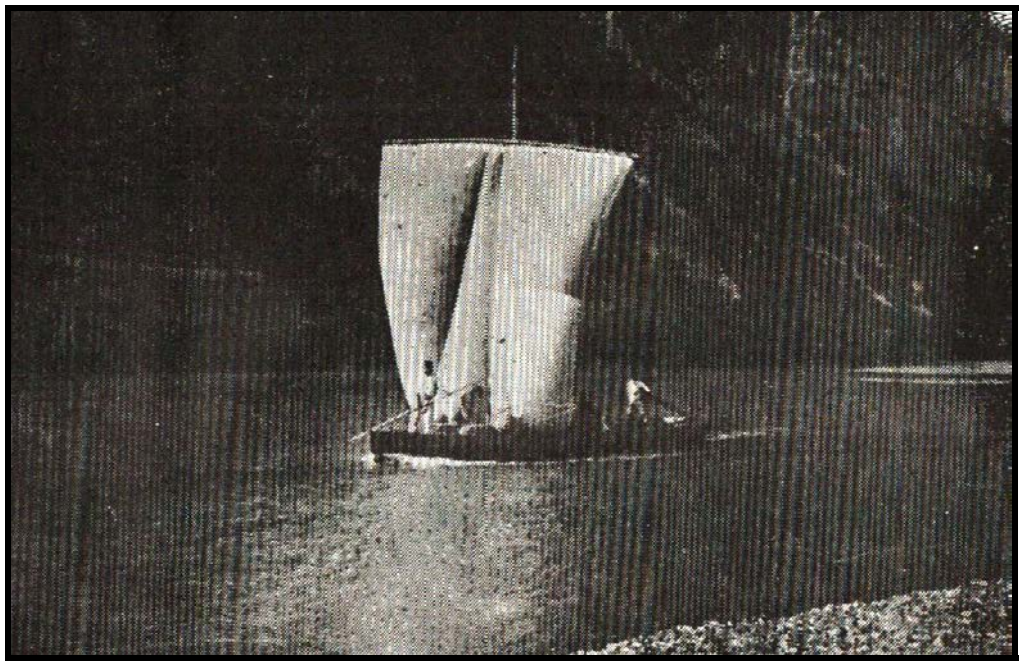

Foto 6. *Şahinkaya Yarmavadisini geçerek akış yukarı yol alan ve Kızılırmak üzerinde nakliyat yapan kayıklardan biri.*

Kaynakça

AKKAN, E. *Kızılırmak'ın Aşağı Kesiminde Kayıkla Nakliyat*. A. Üniv. D.T.C. Fak. Dergisi. C: XX. Sayı: 3-4. Ankara. 1963.

ARDEL, A. Samsunla Hopa Arasınadaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler. *İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. Cilt: 7, Sayı: 13*. İstanbul, 1963.

BLUMENTHAL, M.M. *Bolu Civarı ile Aşağı Kızılırmak Mecrası arasındaki Kuzey Anadolu Silsilelerinin Jeolojisi*. MTA Yayınları Seri: B. No: 13. (Sayfa: 88). Ankara, 1948.

CHAPUT, E. *Esquisse de L'evolution Tectonique de la Turquie (Türkiyenin Tektonik Tarihçesine Umumi bir Bakış).* İst. Üniv. Jeol. Enst. Neşr. Sayı: 6. İst., 1931.

ÇALIŞAL, M. *Kızılırmak - Şahinkaya (A) Baraj Aksı jeolojik Raporu*. E.İ.E. İdaresi Genel Direktörlüğü. Neşriyat No: 1/2-156. Ankara, 1965.

ERİNÇ, S. *Morfoloji I.* İst. Üniv. Yayın No: 789. Coğ. Enst. Yay. No: 23. İst. 1958.

ERİNÇ, S. Karadeniz Çevresinin Morfolojik Tekâmülü ve Pleistosen İklim Tehavvülleri Arasındaki Münasebetler. *İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., Sayı: 5-6.* İstanbul, 1954.

EROL, O. *Ankara, Haymana, Aydos Dağı Arasındaki Bölgenin Jeomorfolojisi* (Doçentlik Tezi), 1955, (Basılmamıştır).

EROL, O. *Ankara Güneydoğusundaki Elma Dağı ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Üzerine bir Araştırma*. MTA Yayın. Seri: D, No: 9 Ankara, 1956.

EROL, O. *Asi Nehri Deltasının Jeomorfolojisi ve Dördüncü Zaman Deniz-Akarsu Sekileri,* (sayfa 54-56), Ank. Üniv. D.T.C. Fak. Yayın. Sayı: 148. Ankara. 1963.

İNANDIK, H. Sinop Terme asasındaki kıyıların morfolojik ekidir. *T. Coğ. Der. Yıl XII-XIII, Sayı: 15-16, 17,* İstanbul, 1955, 1957.

İZBIRAK, R. - *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1964.

İZBIRAK, R. Jeomorfoloji (Analitik ve Umumi). Ank.Üniv. D.T.C.Fak. Yayın No: 127 Coğrafya Enst. No: 6. Ankara 1958.

KETİN, İ. *1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası: Sinop*. MTA Yay. Ankara. 1962.

LOBECK, A. K. *Geomorphology*, Mc. Graw.Hill Book Company Inc. New York and London, 1939, (sh. 172-173).

SALOMON CALVI, W. *Anadolu Ovalarının Teşekkülü*. Y.Z. Enst. Sayı: 30. Ankara, 1931.

SALOMON CALVI, W. *Türkiye'de Zelzelelere Müteallik Etüdler*. MTA Yayın. Sayı: 5 Ankara, 1940

TARHAN, F. *Kızılırmak - Şahinkaya Baraj Aksı Civarının Jeolojik Etüdü*. İst. Teknik Üniv. Maden Fak. Tatbiki Jeoloji Kürsüsü Diploma çalınması, 1964 (Basılmamıştır).

YALÇINLAR, İ. Türkiye'de Görülen Bazı Eski Aşınım Satıhları. *İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. Cilt: 7, Sayı: 13,* İstanbul, 1963.

ŞAHİNKAYA YARMAVADİSİNE AİT DİĞER GÖRSEL MATERYALLER

Hazırlayan: Cevdet YILMAZ[*]

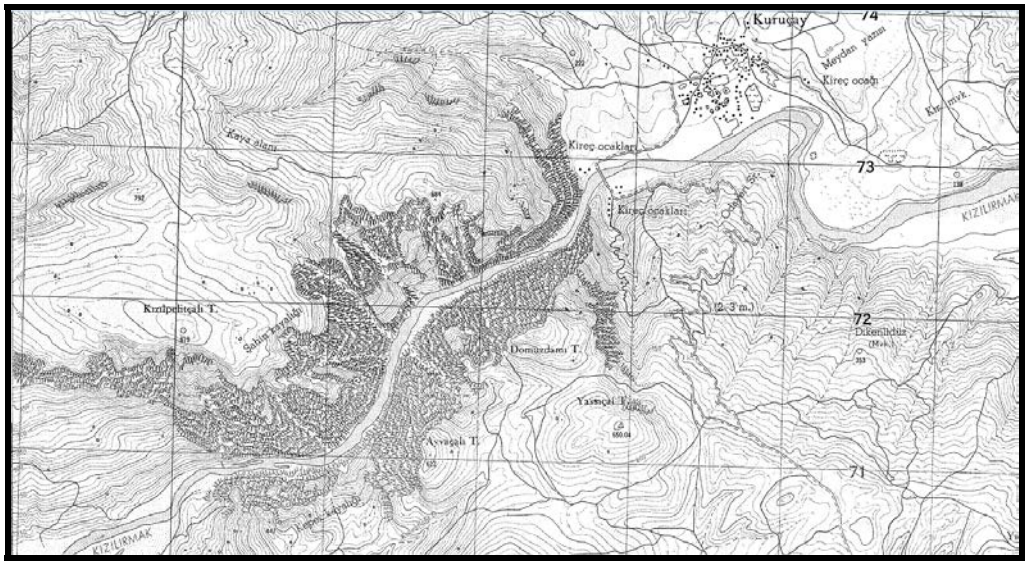

Şekil 1. *1/25.000'lik Topografya Haritasında Şahinkaya yarmavadisi ve Kuruçay köyü. Haritanın yayınlandığı tarihte henüz baraj gölü yok. (Sinop F 34- b3).*

Şekil 2. *Google Earth'de Şahinkaya Yarmavadisi (Görüntü tarihi 04.07.2012)***.**

[*] *Editör.*

Foto 1. *Şahinkaya yarma vadisinin uzaktan görünümü (Anonim).*

Foto 2. *Şahinkaya yarma vadisinin uçaktn görünümü (Kaynak: THK).*

Foto 3. *Şahinkaya yarma vadisinin yakından görünümü (Kaynak: Yücel Tanyeri).*

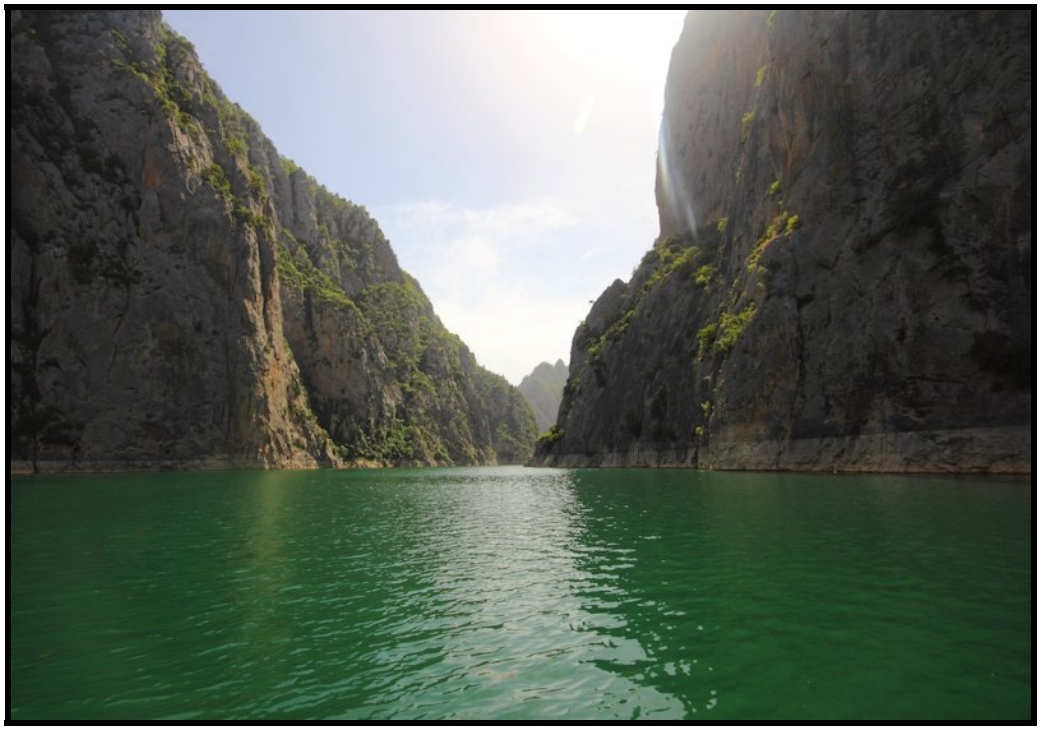

Foto 4. *Şahinkaya yarma vadisinin içten görünümü (Anonim).*

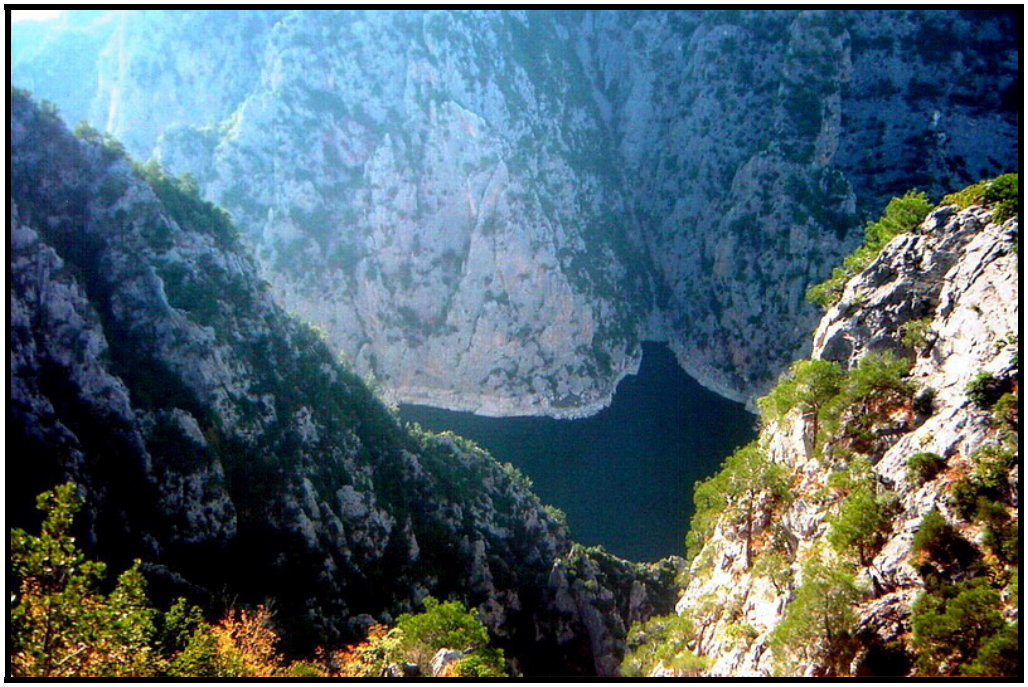

Foto 5. *Şahinkaya yarma vadisinin yukarıdan görünümü (Kaynak: Adnan İğci).*

Foto 6. *Şahinkaya yarma vadisinin içten görünümü (Anonim).*

Foto 7. *Şahinkaya yarma vadisinin içten görünümü (Anonim).*

Foto 8. *Şahinkaya yarma vadisinin içten görünümü (Anonim).*

Foto 9. *Şahinkaya yarma vadisinde turistik tekne turları (Anonim).*

Foto 10. *Şahinkaya yarma vadisinde turistik tekne turları (Anonim).*

Foto 11. *Vezirköprü Belediye Başkanı Sn. İbrahim Sadık Edis ve Samsun Valisi Sn. Hüseyin Aksoy Şahinkaya yarma vadisinde yörenin turizm potansiyeli hakkında ulusal medyaya bilgi verirken (Anonim).*

Foto 12. *Yarmavadinin yamaçlarında bulunan antik merdivenler bu bölgenin geçmişiyle ilgili olarak daha araştırılması ve yapılması gereken çok şey, çıkılması gereken çok basamak var dercesine bize göz kırpıyor (Kaynak: Bünyamin Kıvrak).*

ALTINKAYA BARAJI'NIN VEZİRKÖPRÜ'YE ETKİLERİ

Cevdet YILMAZ [*]

1.Giriş

Vezirköprü ilçesi Samsun il topraklarının güney batı kesiminde yer alır *(Şekil 1).* İdarî olarak ilçe merkezi dışında 2 belde (Göl ve Narlısaray), 3 bucak (Köprübaşı, Mezraa ve Beşpınar) ve 139 köyden (muhtarlık) oluşmaktadır. İlçenin merkezi Vezirköprü kentinin il merkezi Samsun şehrine uzaklığı 115 km'dir. Samsun-Kastamonu yolu üzerinde bulunan Vezirköprü'nün Samsun-Ankara ana karayoluna uzaklığı ise (Havza-Vezirköprü arası) 20 km olup, 15 dk'lık zaman mesafesiyle, bu yol üzerinden istenilen yere kolayca ulaşılabilen bir lokasyona sahiptir. İlçenin toplam yüzölçümü 1.713 km²'dir. 2012 yıl sonu ADNK sistemi verilerine göre ilçe toplam nüfusu 102.212'dir. Bu nüfusun 28.807'i ilçe merkezi olan Vezirköprü şehrinde, geri kalan 73.405 kişi ise kırsal kesimde yaşamaktadır.

Şekil 1. *Vezirköprü'nün lokasyon haritası.*

Aşağıda Altınkaya barajı, hidroelektrik santrali ve baraj gölünün genel özellikleri ile baraj gölü sahasının kamulaştırılması, barajın inşası, bitirilmesi, su

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

tutmaya başlaması ve baraj gölünün ortaya çıkma süreci ve sonrasında Vezirköprü yöresinde meydana gelen değişim ve etkiler ana hatları ile irdelenmiştir[1].

1.1. Altınkaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali

Altınkaya Barajı; Sivas Kızıldağ'dan doğarak Bafra'da Karadeniz'e dökülen ve ülkemizin en uzun akarsularından biri olan Kızılırmak üzerine inşa edilmiştir *(Foto 1,2,3).* 24.6.1980'de inşaatına başlanan baraj 28.01.1989'da bitirilmiştir. Kil çekirdekli kaya dolgu tipinde inşa edilen barajın temelden 140 m, talvegden yüksekliği 195 m'dir. Türkiye'nin en büyük hidro elektrik santrallerinden biri olan Altınkaya Barajı herbiri 175 MW'lık 4 üniteden meydana gelmekte olup, toplam 700 MW kurulu güce sahiptir. Yıllık 1 milyar 632 milyon KWh elektrik enerjisi üretme kapasitesine sahiptir.

Foto 1, 2, 3. *Altınkaya baraj inşa yerinin ilk hali, baraj inşaatı, baraj ve baraj gölünün bugünkü görünümü (güneye bakış).*

[1] Hiç şüphesiz bu etkiler bu makalede belirtilenlerden daha fazladır. Fakat bizim burada vurgulamak istediğimiz nokta Altınkaya Barajı'nın Vezirköprü'nün coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı üzerindeki etkilerini ana başlıklar altında vermektir. Şu da kabul edilmelidir ki bu başlıkların her biri ayrı bir tez konusu olacak kadar önemli hususlardır/etkilerdir. Bu anlamda bu makale bu bölgede yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için bir ön bilgi sunma hedefinden daha fazla bir iddiaya sahip değildir. Bunlardan; Kızılırmak üzerinde ilk çağlardan günümüze (baraj inşa edilene kadar geçen süre içinde) yapılan suyolu nakliyatı tarafımızdan ayrıca araştırılmaktadır. Bunun gibi, baraj inşası ile ortaya çıkan, yeniden yerleştirme, ekolojik ortamın değişmesi, yeni bir turizm sahasının ortaya çıkması vb. hususlar bizim burada yüzeysel olarak temas ettiğimiz başlıklar olup, bunların daha ayrıntılı olarak ele alınması gereken konular olduğu unutulmamalıdır.

1.2. Altınkaya Baraj Gölü

Altınkaya Barajı'nın inşası ile büyük bir sunî (yapay) göl ortaya çıkmıştır. Barajın esas kuruluş yerinin Bafra ilçe sınırları içinde ve bu ilçe merkezinin yaklaşık 36 km güneyinde yer almasına karşılık, ortaya çıkan baraj gölünün büyük kısmının Vezirköprü ilçe sınırları içinde kalması nedeniyle bu oluşumdan en fazla etkilenen ilçe Vezirköprü olmuştur.

Baraj gölü yer yer 3-4 km eninde, fakat genellikle dar bir vadi içinde (en dar yeri Şahinkaya yarma vadisi civarı olmak üzere), barajdan itibaren güneye doğru yaklaşık 50 km uzunluğa sahiptir *(Foto 4, 5).* DSİ verilerine göre barajın su toplama hacmi 5.763 milyon m^3 olup, normal su kotunda iken göl alanı 118 $km^{2,}$yi bulmaktadır. Baraj gölü Samsun'un Bafra ve Vezirköprü ilçeleri ile Sinop'un Durağan ilçesi sınırları içinde kalmaktadır.

Foto 4, 5. *Baraj gölünün çevresel etkileri dar vadi tabanlarında çok tesirli olmazken, Çeltek köyü civarında olduğu gibi, eğimin azaldığı yerlerde geniş tarım alanlarını sular altında bırakarak nüfus hareketlerine sebep olmuştur.*

Altınkaya Baraj inşaatı bitip su tutmaya başlamasıyla oluşan göl nedeniyle yörede büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim esas olarak yörenin; ulaşım, nüfus, yerleşme, tarım ve turizm faaliyetleri üzerinde görülmüştür. Aşağıda geçmişten günümüze Vezirköprü yöresinde görülen bu değişimin bir kısmı ana hatları ile açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Baraj suları altında kalan Köyler ve buna bağlı nüfus hareketleri

2.1. Altınkaya baraj gölünden etkilenen köyler

24 Nisan 1987 tarihinden itibaren su tutulmaya başlanan Altınkaya baraj gölünden Samsun'un Vezirköprü ilçesinin 20 köyü, Bafra ilçesinin 7 köyü, Alaçam ilçesinin 1 köyü, Sinop'un Durağan ilçesinin 10 köyü (toplam 38 köy ile bu köylere ait 5400 ha arazi) kısmen veya tamamen etkilenmiş, 4.926 aile kamulaştırma sorunu ile karşılaşmış, yaklaşık 5.300 ha tarım alanı sular altında kalacağı için devletleştirilmiştir.

Vezirköprü ilçesinde ise 2'si tamamen, 18'i ise kısmen sular altında kalan söz konusu bu 20 köyden2180 aile doğrudan ya da dolaylı olarak barajdan etkilenmiştir. Bu köylerin 13'ünde 1985-1990 yılları arasında belirgin bir nüfus azalması yaşanmasının başlıca sebebi Altınkaya baraj gölüdür. Nitekim bu durum söz konusu köylerin nüfuslarına bakıldığında açıkça görülmektedir *(Tablo 1).*

Tablo 1. *Vezirköprü'de baraj gölünden etkilenen köyler ve nüfuslarındaki değişim*

Köyler	***1985***	***1990***	***2000***	***2012***
Kuruçay	*1.907*	*1.397*	*920*	*760*
Yolpınar	*502*	*590*	*441*	*261*
Alancık	*383*	*97*	*98*	*24*
Kaplancık	*678*	*525*	*501*	*327*
Kabalı	*1.228*	*1.093*	*1.012*	*856*
Kıratbükü	*177*	*118*	*143*	*162*
Çeltek	*454*	*372*	*353*	*353*
Örencik	*352*	*381*	*414*	*438*
Yeşilada	*392*	-	-	-
Saraylı	*425*	*441*	-	-
Saraycık	*761*	*761*	*873*	*770*
Düzce	*309*	-	-	-
Erduası	*438*	*398*	*228*	-
Türkmen	*1.139*	*1.208*	*1.092*	*812*
Çaltı	*819*	*805*	*483*	*329*
Kocakaya	*613*	*545*	*503*	*368*
Karanar	*645*	*714*	*665*	*434*
Aşağınarlı	*1.563*	*1.696*	-	-
Güldere	*575*	*498*	*381*	*242*
İnkaya	*476*	*509*	*588*	*628*

2.2. Baraj gölünden etkilenen köylerde meydana gelen nüfus hareketleri

Bilindiği gibi bu tür büyük projelerden etkilenen yerleşmeler ve buralarda yaşayanlar için devlet çeşitli alternatifler sunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; kamulaştırma bedeli ödenerek köylüden toprakların satın alınması, diğeri ise arazilerine karşı tarım toprağı isteyenleri tarımsal faaliyetlerini sürdürebilecekleri uygun yerlere yerleştirmektir. Bunlardan birincisinde köylüler paralarını alarak istedikleri gibi hareket ederken, diğerinde devletin gösterdiği yere yerleşme durumu söz konusu olmaktadır.

Vezirköprü, Bafra ve Durağan'ın sular altında kalan köylerinde de devlet sular altında kalacak olan arazileri kamulaştırmak suretiyle bu köylerde yaşayanlara benzer alternatifler sunmuştur. Devletin Vezirköprü'de baraj gölünden etkilenen köylere

sunduğu bu alternatifler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler başlıca üç başlık altında özetlenebilir;

2.2.1. Köylerin bir kısmı, sular altında kalan arazileri için, kamulaştırma bedelini alıp geri kalan arazide yaşamaya devam etmişlerdir. Aşağınarlı, Örencik, Çaltı, Türkmen ve İnkaya köylerinde arazilerin bir kısmı sular altında kalmış, fakat geri kalan arazilerde köylüler tarımsal faaliyetlerine ve köyde ikamet etmeye devam etmişlerdir. Bu köylerde kamulaştırma sonrası bir kısım nüfus, eline aldığı paraya güvenerek yine de göç etmiş fakat adı geçen köyler tamamen boşalmamıştır. Bu gruba giren köylerden Çeltek köyü ise sular altında kaldığı için 1 km kadar yer değiştirerek kırsal alanda ikamete devam etmiştir *(Foto 6).* Bir zamanlar tarımla geçinen köylüler bugün tarımsal faaliyetlere ilave olarak kurdukları Su Ürünleri Kooperatifi vasıtası ile gölde balıkçılık yapmakta, turizm imkânlarından faydalanmaya çalışmaktadırlar.

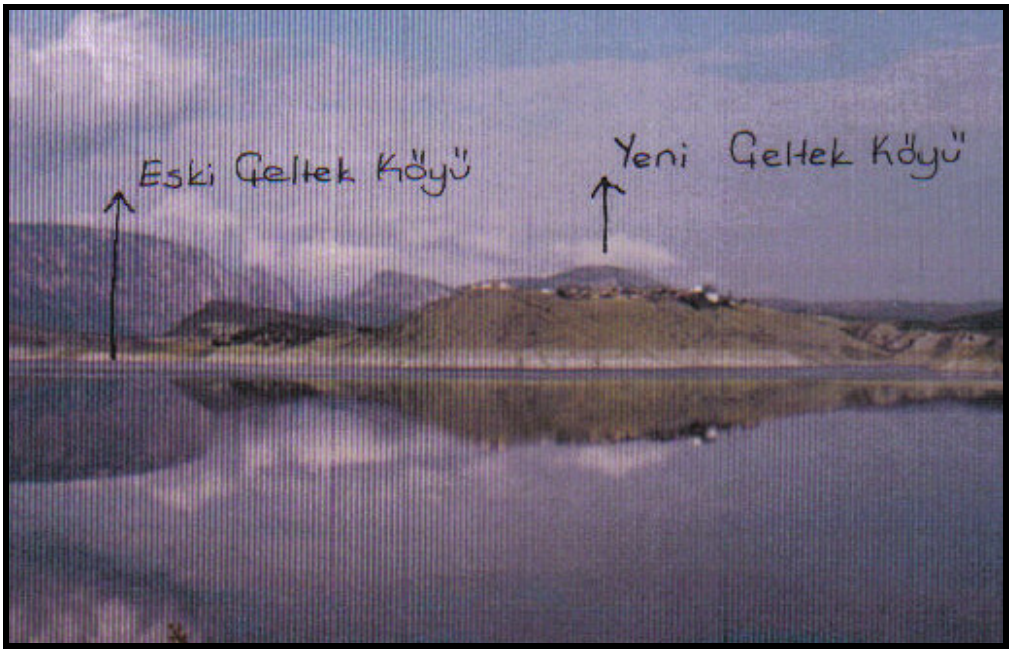

Foto 6. *Çeltek köyü civarında baraj gölünün genel görümü ve baraj gölünden eski çeltek ve yeni çeltek köyünün yeri (Foto: H. Çeker).*

Bu grupta yer alan bir diğer yerleşme de Kuruçay köyüdür. 350 haneli Kuruçay köyünün 165 hanesi baraj gölünden etkilenmiş, bunlardan 60 hane Hatay'a, 12 hane Tekirdağ'a, birkaç hane İzmir ve Bursa'ya göç etmiştir. Böylece aileler parçalanmıştır. Yamaçta kalan köyün bir kısmı her ne kadar göl altında kalmadığı için varlığını sürdürse de, bu kez karşı yakada kaldığı ve ilçe merkezi ile arasına baraj gölü girdiği için (Altınkaya köyü ile birlikte) ulaşım bağlantısı kesilmiştir.

Foto 7, 8, 9, 10, 11, 12.*Kuruçay köyü; eski halleri (üstte), kamulaştırma sonucu köyün boşaltılması, baraj sularının yavaş yavaş yükselerek köyü sular altında bırakması (ortada), aynı cepheden eski ve yeni görünümü (altta).*

2.2.2. Bazı köy(lü)ler kamulaştırma bedeli yerine arazilerine karşı arazi talep etmişler, tarımsal faaliyetlerini sürdürmek istemişlerdir. Devlet bu kişilere *Hatay ili, Reyhanlı ilçesi, Vazvaze köyü, Horlak mevkii*nden yer göstermiştir. Samsun'dan gidenler için burada *Tayfur Sökmen* adıyla bir köy kurulmuş, baraj gölü alında kalan ya da baraj gölü nedeniyle toprakları sular altında kalan ve devlete tarım yapmak istediklerini belirtenler buraya yerleştirilmiştir. Bu şekilde Baraj Gölü etki sahasından (Vezirköprü, Bafra ve Durağan'ın köylerinden) Hatay'a 235 aile göç ettirilmiştir. Bunların 234'ü erkek, 234'ü kadın ve 651'i çocuk olup toplam 1.119 kişidir. Bunlar içinde Vezirköprü yöresinden tarımsal iskânı talep eden; Yeşilada köyünden (11 aile; 50 kişi), Kuruçay köyünden (165 aile; 627 kişi), Alancık köyünden (23 aile; 135 kişi), toplam 199 aile; 812 kişi Reyhanlı'ya (Tayfur Sökmen köyüne) yerleştirilmiştir *(Foto 13, 14, 15, 16), (Şekil 2).*

Foto 13, 14, 15, 16, 17, 18. *(Üstte) Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde eski Amik gölü taban arazisine kurulan Tayfur Sökmen köyü (Google Earth'dan) , (ortada) köyden genel görünüm ve Samsun'dan buraya göç eden aileler, (altta) Amik ovasında pamuk yetiştiren Samsunlular (Fotolar: H.Denizli).*

Samsun'dan Hatay'a göç kolay olmamıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, devletin burada gösterdiği arazi DSİ tarafından drenajı yapılarak kurutulup tarıma açılan eski Amik gölünün taban arazileridir. Bu arazi taban suyu seviyesine yakın olduğu için hemen her şiddetli yağışta sular altında kalmakta, tarımsal faaliyet açından büyük olumsuzluklar içermektedir. Nitekim buraya yerleştirilenler uzun süre uyum problemi yaşamışlar, bu problemlerden biri olarak da "bastığımız yerden su çıkıyor, balçık içindeyiz" şikâyeti en sık dile getirilenlerden biridir. Diğer şikâyetler ise "*yörede konuşulan dil olan Arapçayı anlayamama, bu nedenle çevre köylerle iletişim problemi ve (Samsun'daki eski köylerine duyulan özlem, yani) vatan hasreti*"dir. Bu

problemlere rağmen “niçin toprak talep ettiniz, ya da niçin Hatay’a gittiniz” sorusuna verdikleri bir garip cevap ise; “*orada da bir toprağımız olsun istedik*” şeklindedir.

Devlet Hatay’a gidenlere 20-40 dönüm arası toprak (tarım arazisi) vermiş, bunlar için Tayfur Sökmen adıyla yeni bir köy kurmuş, bu köyde her bir aile için 4 odalı konutlar inşa etmiştir. Gidenler buğday ve pamuk yetiştirmişler, Samsun ile Hatay arasındaki iklim ve tarımsal faaliyet farkından dolayı birçok sorun yaşamışlardır. Bunlardan biri hiç şüphesiz hiç alışık olmadıkları, ya da daha önce hiç görmedikleri pamuk tarımıdır. Bu sorunlardan en ilginç olanı ise (topraklarının sular altında kalması nedeniyle göç etmelerine karşılık), yaklaşık 15 yıl çektikleri susuzluktur *(Foto 19).*

15 yıl sonra suya kavuşma sevinci

Reyhanlı'ya Bağlı Tayfur Sökmen köyü 15 yıl aradan sonra dün içme suyuna kavuştu. Açılışta köylülerin sevinçleri görmeye değerdi.

Eklenme: 24 Mayıs 2006 12:26 / Güncelleme: 24 Mayıs 2006 12:26 / 1,005 Okunma

Foto 19. *24 Mayıs 2006’da ulusal basında yer alan bir haber çok dikkat çekicidir; Köyleri ve tarım alanları sular altında kaldığı için göç etmek zorunda kalan Samsunluların devlet tarafından yerleştiril-dikleri arazide 15 yıl su özlemi çekmeleri tam bir ironi örneği olsa gerekir (Kaynak: www.haber7. com).*

Gerek gidilen yerde (Hatay’da) yaşanılan memnuniyetsizlik, gerekse Samsun’a duyulan özlem ve akrabalık ilişkileri bazı nüfus hareketlerine neden olmuştur. Bu nüfus hareketleri; Samsun’dan Hatay’a, Hatay’dan memnun olmayıp Samsun’a (Vezirköprü ve Bafra’ya) geri göç, Hatay-Samsun arasında gidiş-gelişler, (daha önce kamulaştırma bedelini alarak Samsun’dan İstanbul, Bursa gibi batıdaki illere göçle ilişkili olarak), Hatay’dan (kamulaştırma bedelini alarak) söz konusu bu batıdaki illere göç eden akrabaların yanına göç, yine hısımlık ve hemşehrilik ilişkilerine bağlı olarak akrabalar arasındaki gidiş gelişler şeklinde cereyan eden göçler şeklinde özetlenebilir. Örneğin bu göçler sonucunda Bafra ile Hatay arasında doğrudan otobüs seferleri başlamıştır.

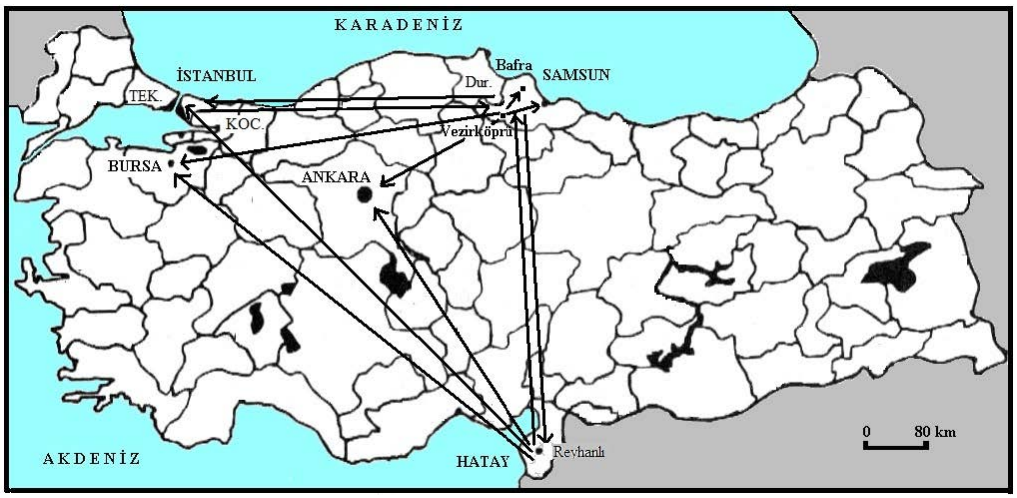

Şekil 2. *Altınkaya baraj gölü altında kalan köylerden göç eden nüfusun ortaya çıkardığı göç haritası (Yılmaz 2013'den).*

2.2.3. Bir kısım köy(lü)ler ise (sular altında kalan topraklarına karşılık) devletten kamulaştırma bedelini alıp istediği gibi davranmışlardır. Bunlar genellikle bağlı oldukları ilçe merkezleri ile batıdaki büyük şehirlere göç etmişlerdir.

2.2.3.1. Başka Şehirlere Gidenler

Göç edenlerin bir kısmı da İstanbul, Ankara, Bursa gibi büyük şehirlere gitmiştir. Bunlar içinde; Erduası köyünden 60-70, Kocakaya köyünün büyük kısmı ve Karanar köyünden 15 aile İstanbul'a yerleşmiş; Kabalıdan 5, Düzce köyünden 55 aile Bursa'ya, Güldere köyünden 20 aile Ankara'ya, Kuruçay'dan 12 aile Tekirdağ-Çorlu'ya yerleşmiştir (Şahin, 2000)

2.2.3.2. Vezirköprü'ye Gelenler

Kamulaştırma bedellerini nakit olarak alıp kendi başlarının çaresine bakanların bir kısmı Vezirköprü ilçe merkezine yerleşmişlerdir[2]. Bunların bir kısmı akrabalarının yanlarına yerleşirken, diğer bir kısmı da kent çevresinden arazi alıp toplu konutlar yaptırmışlardır. Vezirköprü'deki Kuruçay ve Yeşilada mahallelerinin isimleri, terk ettikleri köylerin adlarından gelmektedir.

Bu göçün Vezirköprü ilçe merkezine olumlu ya da olumsuz birçok etkisi olmuştur. Bunlardan bazıları şu şekilde özetlenebilir;

[2] Baraj gölü sadece Vezirköprü ilçesini değil Bafra ve Durağan'ı da etkilemiştir. Vezirköprü'ye bağlı köyler öncelikle Vezirköprü ilçe merkezini tercih ederken, Bafra ve Durağan köylüleri de kendi ilçe merkezlerini öncelikle tercih etmişlerdir. İstanbul, Bursa, Kocaeli ve Amik Ovası'na gidenler içinde sadece Vezirköprülüler olmayıp, diğer iki ilçenin baraj suları altında kalan köylüleri de buna dahildir.

- Vezirköprü'de ilçe merkezi (kent) nüfusu Cumhuriyet tarihi boyunca % 36,2 ile en fazla 1980-1985 yılları arasında artmıştır. 1987 yılına kadar 237 hane (yaklaşık 2.000 nüfus) Vezirköprü'ye yerleşmiştir. Bu rakam o dönemde kent nüfusunun % 10'una karşılık geliyordu. Bu artışın temel sebebi baraj suları altında kalan köylerdir.

- Köylüler sular altında kalan topraklarının bedeli olarak yaklaşık 20 milyar tl kamulaştırma bedeli almışlar, bu para bu dönemde büyük ölçüde Vezirköprü ekonomisine girmiştir. Bu sıcak paranın etkisi ile ilk yıllarda ilçe merkezinde arsa ve konut fiyatları hızla artmıştır.

- Kamulaştırma bedeli alanların % 20'si bu parayı iş kurmak için, % 75'i ev almak için, % 5'i de yakın çevreden tarım için toprak satın almak için kullanmıştır.

- Kamulaştırma bedellerini alarak Vezirköprü'ye yerleşenler burada Yeşilada, Kuruçay ve Bahçelievler mahallelerini kurmuşlardır. Gelenlerin bir kısmı da kent içine dağılmışlar, bunların da bir kısmı Çanaklı, Nalbantlı, Ortacamii, Tikenli mahallelerine, bir kısmı da şehrin güney ve güneybatısındaki Taşkale ve Cumhuriyet mahallelerine yerleşmişlerdir.

- Vezirköprü'ye yerleşenlerin bir kısmı uzun süre kente uyum sağlayamamış, zor günler yaşamışlardır. Kısa sürede ellerindeki parayı tüketmişlerin bir bölümü de, (köyden yeni geldikleri ve vasıfsız oldukları için) işsiz kalmışlardır.

3. Altınkaya Barajı'nın tarım arazileri üzerine etkileri

Altınkaya Barajı ve bu barajın inşaatının bitmesiyle ortaya çıkan baraj gölü Vezirköprü'de tarım toprakları üzerinde iki türlü etki yapmıştır.

Bunlardan *birincisi* baraj altında kalan köylerin tarım yaptıkları toprakların bir kısmı baraj gölü sular altında kalmış, böylece Vezirköprü ilçesinin toplam tarım alanı miktarı azalmıştır *(Foto 20, 21).*

Foto 20, 21. *Vezirköprü'de tarım alanlarının büyük kısmı baraj gölü suları altında kalan yerleşmelere örnek; (solda) Çeltek köyü. Devamı baraj suları altında kalan hafif eğimli diğer tarım alanlarına başka bir örnek (solda).*

Tarım alanları üzerindeki *ikinci etkisi* ise bundan çok farklıdır. Bilindiği gibi, Kızılırmak üzerinde, Sivas-Kızıldağ'dan çıkan kaynağından, Bafra Burnu'nda ırmağın Karadeniz'e ulaştığı yere (mansaba) kadar 25 tanesi işletmede olan (26'sı baraj, 5'i regülatör) 31 adet baraj ve regülatör yapılmıştır.

Özellikle 1988'de Altınkaya ve 1991'de Derbent barajlarının inşaatlarının tamamlanarak su tutmaya başlamaları ile Kızılırmak Deltası'nın sediment bütçesi bozulmuş, binlerce yıldır devam eden büyüme durmuş, hatta küçülme başlamıştır. 1990–2000 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Bafra Ovası güneye doğru 1 km gerilemiştir. Diğer yandan, Karadeniz'e ulaşamayan ve Kızılırmak'ın getirdiği bu alüvyal malzeme baraj göllerinde tutulmaya başlanmıştır *(Foto 22, 23, 24).*

Böylece, milyonlarca yıldan beri özellikle İç Anadolu'nun topraklarını taşıyarak Bafra Ovası'nı (deltayı) oluşturan Kızılırmak, Altınkaya Barajı'nın inşasıyla birlikte getirdiği malzemeyi Vezirköprü civarında birikmeye başlamış Vezirköprü-Durağan arasında yepyeni bir ovanın ortaya çıkmasına neden olmuştur[3] *(Foto 25).*

Bugün bu yörede baraj gölündeki su seviyesi değişikliklerine bağlı olarak geniş tarım alanları ortaya çıkmaktadır. Daha çok Kızılırmağın baraj gölüne karıştığı kesime yakın olan köylerde yaşanan bu durum (Durağan'ın Beybükü ve Erduası köylerine ilave olarak) Vezirköprü'nün (başta Saraycık köyü olmak üzere) bu kesimde yer alan köylerinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Vatandaşların kullandığı bu toprakların sahibi devlettir. Tarım alanları, özellikle kurak mevsimlerde baraj gölü seviyesinin düşmesine bağlı olarak ortaya çıktığı için, ziraî faaliyet açısından güvenilir ve istikrarlı olmamakla birlikte kısa dönem tarımsal faaliyetler için olumlu neticeler alınabilmektedir *(Foto 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33).*

Diğer yandan, Altınkaya'dan sonra Bafra Ovası'nı sulamak için inşa edilen Derbent Barajı örneğinden hareketle, aynı sudan Baraj gölü çevresindeki köylerin tarım alanlarının sulanması için gölden yararlanılıp yararlanılamadığı konusu belki merak edilebilir. Hemen belirtelim ki, baraj gölü suları vadi tabanını doldurduğundan, baraj gölü çevresinde olup, sulama gerektiren araziler (yüksekte kaldıkları için) baraj gölünden sulama amaçlı olarak yararlanma imkânına sahip değildirler.

[3] Bu nedenle Kızılırmak Deltasında büyüme durmuş, hatta kıyı akıntıları ve erozyonlar nedeniyle küçülmeye başlamıştır. Çünkü barajların devreye girmesi ile Karadeniz'e ulaşan alüvyal malzeme miktarı % 98 azalmıştır. Burada en önemli rolü 1988'de inşaatı tamamlanarak su tutmaya başlayan Altınkaya Barajı oynamıştır. Bu barajlar yapılmadan önce (1960 yılına kadar) Karadeniz'e çökelti akışı 23,1 milyon ton/yıl iken, Hirfanlı'nın yapılması ile bu miktar önce 18 milyon ton/yıl'a, daha sonra Altınkaya (1988) ve Derbent barajlarının (1991) su tutmaya ve ardından faaliyete geçmeleri ile çökelti akım miktarı 0,46 milyon ton/yıl'a düşmüştür. İşte daha önce Kızılırmak'a ulaşan bu malzemenin büyük kısmı şu anda Vezirköprü civarında Kızılırmak'ın Altınkaya Baraj gölüne kavuştuğu yerde birikmektedir.

Foto 22, 23, 24. *(Sol üstte) 1990'lı yılların başlarında (uçaktan çekilmiş bir video görüntüsünden elde edilen fotoğrafta) Kızılırmak nehrinin Karadeniz'e döküldüğü ağız kısmı. (Sağ üstte) Barajların malzeme akışını kesmesi sonucu deltanın kuzey kısmında başlayan gerilemeyi durdurmak için 2000 yılında başlatılan mahmuz inşaatları ile gerilemenin durdurulmaya çalışılması. Ok ile gösterilen kısım on yıllık süreçte gerçekleşen erozyonu açıkça ortaya koymaktadır. (Altta Google Earth'den) Günümüzdeki durum.*

Foto 25. *Kızılırmak İç Anadolu'dan getirdiği malzemeyi artık Bafra Ovası'na değil, Vezirköprü ve Durağan'da baraj gölüne kavuştuğu yere bırakmaktadır.*

Foto 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33. *Kızılırmak'ın Altınkaya baraj gölüne kavuştuğu kesimlerde alüvyal malzemenin birikmesine bağlı olarak ortaya çıkan vadi içi ovası (Google Earth'den), bu ovada baraj gölü su seviyesinin düşmesine bağlı olarak göl sularının çekilmesi ile ırmağın kendi yatağına gömülmesi ve bu sırada (Durağan'ın Erduası köyü ile Vezirköprü'nün Saraycık köyü) civarında ortaya çıkan tarımsal potansiyeli yüksek arazide bu köylerde yaşayan vatandaşlar tarafından yapılan çeltik tarımı (Foto: H. Denizli).*

Belki bir *üçüncü* etkiden bahsedilebilir ki oda şudur; baraj gölü çevresindeki köylerin bir kısmında balıkçılık faaliyeti başlamıştır. Bunlardan Çeltek köyünde tatlısu balıkçılığını geliştirmek üzere bir de su ürünleri kooperatifi kurulmuştur. Baraj gölü çevresindeki köylerin çekek yerlerinde rastlanan çok sayıda kayık ve bu işle ciddi olarak ilgilenmeye başlayan gençlerin varlığı bu yörede balıkçılık faaliyetinin ileride daha da önem kazanacağının bir işaretidir *(Foto 34, 35, 36).*

Foto 34, 35, 36. *Baraj gölü çevresindeki köylerde her geçen gün artan kayık sayısı ve bu işle ciddi olarak ilgilenmeye başlayan Vezirköprülüler.*

4. Altınkaya Barajı'nın köylerle ilçe merkezi arasındaki ulaşıma etkileri

Altınkaya Baraj gölü, Kızılırmağın batısında kalan köylerle Vezirköprü ilçe merkezinin karayolu ulaşımını büyük ölçüde engellemiştir. Vezirköprü'ye bağlı Kuruçay ve Altınkaya köyleri ile birlikte, bu köylerin gerisinde kalan ve idarî olarak Bafra ve Alaçam'a bağlı olan yaklaşık 35 köyün daha Vezirköprü ile ilişkisi zarar görmüştür. Diğer bir anlatımla, araya baraj gölünün girmesiyle Vezirköprü'nün ekonomik hinterlandı daralmıştır *(Foto 37, 38, 39, 40).*

Vezirköprü'de baraj gölü sularının yükselmesiyle esas olarak 2 köy (Kuruçay ve Altınkaya) ile bunlara bağlı 9 mahalle, 450 nüfus birinci derecede mağdur olmuştur *(Foto 41, 42, 43, 44).* Bu köylerin ilçe merkezi ile karayolu bağı kesilmiş, bu durum adı geçen köylerdeki sosyo ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkilemiştir.

Eski karayolu nakliyesinin yerini baraj gölü üzerinden ilkel feribotlarla ulaşımın alması, özellikle olumsuz hava şartları esnasında seyrüseferlerdeki riskler nedeniyle bu ulaşımın kolay olmaması gibi hususlar sadece ilçe merkezi ile iletişimi engellemekle kalmamış, eğitim, sağlık, alışveriş gibi birçok alanda olumsuzluklara neden olmuştur. Acil durumlarda köye itfaiye ve ambulansın ulaşamaması önemli bir sorundur. Ayrıca yol ve su gibi altyapı hizmetlerinden de yeterince yararlanılamamaktadır. Bu durum, bir yandan baraj gölünün karşı yakasında kalan köyler için adeta kader haline gelerek yöreden dışarıya göçleri teşvik ederken, diğer yandan köylülerin devlet büyüklerine şikâyetlerinin artarak devamına neden olmaktadır *(Foto 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56).*

Foto 37. *1950'li yıllarda Vezirköprü'den Durağan (Kastamonu) istikametine giden kamyondan bozma otobüsün kayık üzerinde karşıya geçişi,* ***38.*** *Aynı yıllarda Kuruçay'daki ahşap köprü,* ***39.*** *Sonraki yıllarda aynı yere inşa edilen beton köprü,* ***40.*** *Baraj suları yükselirken bu köprünün yavaş yavaş sular altında kalması,* ***41, 42, 43.*** *Baraj gölünün karayolu ulaşımını kesmesiyle birlikte ilkel sallar üzerinde Kuruçay'dan Vezirköprü'ye ulaşım,* ***44.*** *Bu yolculukla ilgili olarak 4 Kasım 2000 tarihli Hürriyet gazetesinden bir haber.*

Foto 45, 46, 47, 48, 49,50, 51, 52. *Geçen zamanla birlikte iki yaka arasında basit iskeleler inşa edilmiş, (teknolojik yeniliklere paralel olarak) Baraj gölü üzerinde ulaşım araçları da gelişmiş, daha güvenli ve modern hale gelmişlerdir. Fakat bu durum iyi havalar için geçerlidir. Olumsuz hava şartlarında göl üzerinde bu basit feribotlarla yolculuk yine de tehlikelidir.*

Foto 53, 54. *(Solda) 1950'li yıllarda Çeltek köyü civarında (Kızılırmak'tan) sal benzeri kayıkla karşıya geçen dönemin Samsun Valisi ve beraberindekiler, (sağda ise) 09.06.2012 tarihinde feribot benzeri kayıkla (Baraj gölünden) karşıya geçen Milletvekili ve Kaymakam. (Sizce aradan geçen 60 yılda ne değişti?)*

Foto 55, 56. *Yıllardır çözüm bekleyen ulaşım sorunu ile ilgili olarak yapılan "istişare" haberleri (18 Nisan 2012 tarihli gazeteler). İstişarelerin bir türlü somut adıma dönüşmemesi nedeniyle yetkililere (bu kez Vali hanımına) iletilen şikâyetler (2 Kasım 2012 tarihli gazeteler).*

5. Altınkaya Barajı'nın turizm ve rekreasyon alanları üzerine etkileri

Altınkaya Barajı yapılmadan önce Vezirköprü yöresi daha çok tarihsel geçmişi ve buna bağlı özellikleri ile dikkati çekiyordu. Başlıca doğal mekânlarından biri olan Kunduz ormanları ise gerek büyük merkezlere uzaklığı, gerekse başka yerlerde de görülebilecek özelliklerinden dolayı çok az ziyaret ediliyordu. Baraj gölünün ortaya çıkması ile Vezirköprü mevcut tarihî dokusu ve Kunduz ormanlarına ek olarak iki önemli çekicilik daha kazanmıştır. Bunlar baraj gölü ve buna bağlı çekicilikler ile Şahinkaya yarma vadisidir.

Şahinkaya yarma vadisi (kanyonu) Vezirköprü'ye öylesine bir katma değer katmıştır ki, buradan kaynaklanan sinerji Vezirköprü yöresinin tarihi ve doğal çekiciliklerinin yeniden yorumlanması ve bambaşka bir biçimde ziyaretçilere sunulmasına imkân vermiştir. Gerçekte Safranbolu ve Beypazarı gibi bir Osmanlı kenti olan Vezirköprü'nün bu özelliği belirgin bir biçimde öne çıkmaya başlamış,

restorasyon çalışmalarına hız verilmiştir. Hititlerin kutsal Nerik kenti olduğu düşünülen Oymaağaç kazıları daha bir önem kazanmıştır. Böylece Vezirköprü'de, yılların ihmaliyle kıyıda köşede kalmış algısı son bulmuştur. Artık Vezirköprü sadece tarihsel geçmişi ile değil, ormanı, gölü, kanyonu ve diğer kültürel özellikleri ile ülkemizin potansiyel arzeden en önemli destinasyon adaylarından biri haline gelmiştir. Bugün Vezirköprü yöresinde Altınkaya Baraj gölüne bağlı olarak; Baraj gölü üzerinde teknelerle gezinti, Şahinkaya yarma vadisine göl üzerinden teknelerle ziyaret, gölde amatör ve sportif balıkçılık ile yelkenli vb. su sporları, Baraj gölü çevresinde (ve Kunduz ormanlarında) av ve yaban hayatı turizmi, göl çevresinde off-road ve trekking rotaları vd. turizm ve rekreasyon faaliyetleri hız kazanmıştır.

Bütün bu fizikî çekicilikler ve faaliyetler Vezirköprü'nün tarihsel geçmişi ve kültürel özellikleri ile birleştiğinde ortaya çok önemli ve henüz keşfedilmemiş bir destinasyon (turizm mekanı) çıkmaktadır.

Foto 57, 58. *Altınkaya baraj gölü ye yer daralan, fakat çoğunlukla geniş vadiler arasında uzanır ve maviyle yeşilin buluştuğu muhteşem bir manzaraya sahiptir.*

Foto 59, 60. *Altınkaya Baraj gölünün ortalarında yer alan Şahinkaya yarma vadisinin kuşbakışı görünümü. Bu muhteşem güzellikleri daha yakından görmek için Vezirköprü Belediye Başkanlığı (ile Vezirköprü Kaymakamlığı KHGB) tarafından yaptırılan ve (19 Aralık 2012'de hizmete sunulan) gezi teknesi.*

Foto 61, 62. *Altınkaya Baraj gölünün tanınırlığı arttıkça hem ziyaretçi sayısı çoğalmaya başlamış, hem de buna bağlı olarak göl üzerinde gezi teknelerinin sayısında artış görülmüştür.*

Foto 63, 64. *Baraj gölünün görsel anlamda en çekici yeri Şahinkaya yarma vadisidir. Buradaki muhteşem manzara sadece her kesimden insanı cezbetmekle kalmıyor, aynı zamanda özellikle "fotosafari" için emsalsiz görüntüler yakalanmasına fırsat veriyor.*

Foto 65, 66. *Altınkaya Baraj gölü çevresi muhteşem göl manzarası yanında bol oksijenli ortamı ile "doğa yürüyüşü (trekking)" yapanlar için şehirlerin kalabalık ve gürültülü ortamından uzakta sağlık ve zindelik kazandırıyor.*

Foto 67, 68. *Baraj gölü, çevresindeki köyler için amatör ve ticari balıkçılık imkanları sunduğu gibi, turistler, doğa tutkunları ve sportif balık avcılığı yapmak isteyenlere de bu konudaki yeteneklerini gösterme fırsatları sunmaktadır.*

Foto 69, 70. *Baraj gölünün çevresi off road sporu yapmak isteyenler için de farklı etaplar ve ortamlar sunmaktadır.*

Foto 71, 72. *Baraj gölü çevresi yaban hayatı ve buna bağlı av turizmi için de büyük fırsatlar sunmaktadır. Vezirköprü'de İspanyol avcılar domuz avında (sağda). (Fotoğraf 17 Şubat 2011 tarihli gazetelerde yer alan bir haberden alınmıştır).*

Sonuç ve öneriler

Yeryüzünde birbirinin aynı olan iki yer yoktur. Coğrafyacılar bu yerler arasındaki farklılık ya da benzerliklerin sebep ve sonuçlarını araştırırlar. Nasıl ki eğitim için söylenen "her çocuk yaradılış itibarıyla bazı özellik ve niteliklere sahip olarak doğar ve en ideal eğitim sistemi çocukta gizli olan bu yeteneği ortaya çıkaran sistemdir" diye tanımlanıyorsa, mekândaki bu farklılıklar da her bir yerin kendine has bir potansiyeli olduğu fikrine dayanır. En ideal yönetim şekli ve en iyi idarecilik bir yerin gizli kalmış potansiyelini ortaya çıkarmak ve bunu halkın istifadesine sunmaktır. Bu yer elbette ki başka yerlerden farklı olacak ve mutlaka da kendine has bazı özellikler taşıyacaktır.

Foto 73, 74, 75. *Samsun Valisi Sn. Hüseyin Aksoy ve Vezirköprü Belediye Başkanı Sn. İbrahim Sadık Edis rehberliğinde, diğer il ve ilçe yöneticileri Vezirköprü'yü tanıtmak için her fırsatı değerlendirmektedirler.*

Vezirköprü, uzun yıllar ihmal edildikten sonra nihayet farkına varılan, gizli kalmış potansiyeli hızla ortaya çıkarılan, her geçen gün daha fazla oranda ilgi çekmeye başlayan bir yer olmuştur. Altınkaya Baraj gölü, her ne kadar nüfus ve yerleşme üzerinde bazı olumsuzluklar getirse de, turizm ve ilçenin tanınırlığı açısından bir milat oluşturmuştur. Vezirköprü Belediye Başkanlığı, il ve ilçe yöneticileriyle birlikte büyük bir uyum içinde turizmde arzu edilen hedeflere hızla ulaşmak için büyük bir gayret göstermektedir. Bütün Vezirköprülüler bu gayrete destek olmadır.

Kaynakça

ANONİM (1988) *DSİ Altınkaya Baraj Gölü Kamulaştırma Raporları*, Samsun.

AKKAN, E. (1962) *"*Kızılırmak'ın Aşağı Kısmında Kayıkla Nakliyat", *A.Ü. DTCF Dergisi, Cilt:XX, Sayı:3-4,* Ankara, (263-270).

AKKAN, E. (1966) *"*Şahinkaya Yarmavadisi", *A.Ü. DTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1***,** Ankara, (271-296).

ÇEKER, H. (2000), Altınkaya Baraj Gölünün Vezirköprü Yöresinde İç Göçlere Olan Etkileri, OMÜ Fen Ed. Fak. Coğrafya Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi), Samsun.

DENİZLİ, H. (2008) Durağan'da (Sinop) Coğrafi Gözlemler, OMÜ Fen Ed. Fak. Coğrafya Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi), Samsun.

ŞAHİN, K.(2000). "Altınkaya Baraj Gölü Suları Altında Kalan Köylerden Göç Edenlerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Vezirköprü Şehrine Etkileri", Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi. Özel Sayı, Eskişehir, (85-100).

YILMAZ, C. (2005) "Kızılırmak Deltasında Meydana Gelen Erozyonun Coğrafi Analizi", *TURQUA - Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V,* Bildiriler Kitabı, (Editörler: O. Tüysüz - M. K. Erturaç)**,** İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü Yayını, İstanbul,(227–234).

YILMAZ, C. (2007) *Bafra Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, (Genişletilmiş 2. Baskı), Kızılırmak Matbaası, Bafra, Samsun. ISBN: 978-975-01666.

YILMAZ, C. (2013) "Samsun İlinde Nüfus Hareketleri", *Samsun Araştırmaları; 2. Kitap,* (Ed.: C.Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Samsun, (349-378).

www.samsun.gov.tr

www.vezirkopru.bel.tr

www.vezirkopruvatandas.net (bkz. Baraj gölünde ulaşımla ilgili haber ve fotolar için)

wwww.halilibrahimonger.tr.gg (bkz. Kuruçay köyü eski fotoları için)

www.samsunozelidare.gov.tr

www.samdak.org

www.haberexen.com

www.facebook.com/akvsk (bkz. Balıkçılık fotoları için, Birol Usta)

ISTAVLOZ ÇAYI YUKARI HAVZASININ DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Seyfullah GÜL[*]

1. Giriş

Sürdürülebilir bir mekân kullanımı, mekânın beşeri ve doğal özellikler yönünden iyi tanınması ile olacaktır. Araştırma sahasında yaşayan insanlar şüphesiz mekânı tanımaktadırlar. Ancak doğal çevrenin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini dikkate almadıkları için tarımsal verimlilik düşmekte, hayvancılıktan gerektiği gibi yararlanılamamakta ve saha, dışarıya sürekli göç vermektedir. Yöre halkının doğal çevre faktörlerinden kaynaklanan sorunlarının çözümü doğal ve beşeri ortam koşullarının bir bütünlük içerisinde belirlenmesi, doğal, sosyokültürel ve ekonomik çevreye ait bütün bileşenleri bir arada ve çok yönlü düşünerek, kararların geliştirilmesi ve bunların sonucunda da planlar yaparak hayata geçirmekle mümkün olabilecektir.

Bu çalışmada, Istavloz Çayı yukarı havzasının doğal çevre özelliklerinin açıklanması amaçlanmıştır. Çalışmanın temelini, arazide yapılan gözlemlerin yanı sıra anket yoluyla elde edilen bilgiler ile kurum ve kuruluşlardan toplanan verilerin oluşturmuştur. Öncelikle sahanın doğal çevre koşulları ortayakonulmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma ortaya çıkaracağı sonuçlarla sahanın ekonomik kalkınması, doğal çevrenin korunması ve gelecekte arazi kullanımında rasyonel adımların atılmasına katkı sağlayacak olması bakımından bir model oluşturmaktadır.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Araştırma sahası, Karadeniz bölgesi Orta Karadeniz bölümünde kıyı boyu dağ sırası gerisinde, Samsun ili sınırları içinde olup Havza ve Vezirköprü ilçe sınırını oluşturan Istavloz Çayı yukarı havzasını kapsamaktadır[1]. Araştırma sahasının sınırları belirlenirken Istavloz Çayı'nın su bölüm çizgisi esas alınmıştır *(Şekil 1)*

[*] *Öğretmen, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Doktora öğrencisi.*

[1] Yapılan literatür çalışmasında Istavloz Çayı'nın farklı isimlerle kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin DSİ çalışma rapor ve haritalarında "istavroz" kelimesi kullanılırken bu akarsu halk dilinde "Istavlaz" diye bilinmektedir. Harita Genel Komutanlığı ve birçok kaynak tarafından "Istavloz" ismi kullanıldığı için birliktelik sağlanması açısından araştırmamızda akarsuyun isminin "Istavloz" şeklinde kullanılması uygun görülmüştür.

Şekil 1. *Lokasyon haritası.*

Doğu -Batı yönlü uzanan Tavşan dağı (1903 m) uzantıları, araştırma sahasının güney sınırını oluşturur. Batıda sınır Çangallı tepesinden (1548 m) başlayarak doğuya doğru Yuvalı tepe (1901 m.), Sırık tepe (1706 m), Kazancı tepe (1829 m), Takmezar tepe (1778 m) ve Kara tepenin (1638 m) zirvesini takip ederek Aytepe'ye kıvrılır. Kuzey doğuda Esenbey yaylasından kuzeye yönelen sınır Karlık tepe (880 m) ve Güvem tepenin (890 m) zirvelerinden İmircik dağına uzanır. Kuzey sınır ise Vezirköprü Barajı'ndan başlayarak doğu-batı istikametinde sırası ile Bayramköy, Tamalı, Tepeören, Elaldı ve Kuşçular sırtlarını takip ederek Büyükkale tepesine ulaşır.

Araştırma sahasının batı sınırı ise Dip dağından (1479 m) başlayıp Duruçay batısındaki sırtları izleyerek Göl dağına, buradan da Istavloz Çayının kaynağını aldığı Dobakçal tepeye (1525 m) ulaşır. Bu görünümü ile araştırma sahası kaba bir dikdörtgene benzemektedir.

Belirtilen sınırlar içerisinde araştırma sahası isimlendirilirken sahanın hem ekonomik hem de fiziki yapısının şekillenmesinde önemli bir yeri olan "*Istavloz Çayı Yukarı Havzası*" isminin kullanılması uygun görülmüştür. Istavloz Çayı yukarı havzası, Havza ve Vezirköprü yörelerine göre daha yüksek ve akarsular tarafından daha parçalanmış görünümlüdür.

1.2. Çalışmanın Amacı

Sürdürülebilir bir arazi kullanımı, mekânın beşeri ve doğal özellikler yününden iyi tanınması ile olacaktır. Araştırma sahasında yaşayan insanlar şüphesiz mekânı tanımaktadırlar. Ancak doğal çevrenin arazi kullanımı üzerindeki etkilerini dikkate almadıkları için tarımsal verimlilik düşmekte, hayvancılıktan gerektiği gibi yararlanılamamaktadır. Bunun sonucu olarak dışarıya sürekli göç vermektedir.

İşte bu çalışma Istavloz Çayı yukarı havzasında doğal çevre faktörlerini ana hatlarıyla tanıtmakta, farklı morfolojik ünitelerdeki arazi kullanım özelliklerini ortaya koymakta, doğal çevre faktörleri ile arazi kullanım özellikleri arasındaki ilişkileri ve sorunları tespit ederek geleceğe yönelik çözüm önerileri sunmaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için araştırma sahasının fiziki coğrafya potansiyeli ayrıntılı olarak sunulmuştur.

1.3. Malzeme ve Yöntem

Bu çalışma, coğrafya araştırma yöntemlerine bağlı kalınarak literatür taraması, kartografik ve sayısal verilerin toplanması, arazi gözlemleri ve büro çalışmaları olmak üzere dört aşamada ele alınmıştır. İlk olarak konu ile ilgili yayınlanmış kitap, dergi ve makalelerden yararlanılmıştır. Yöreyle ilgili literatür taraması yapılmıştır. İkinci aşamada kartografik malzemenin temini ve haritaların çizimine geçilmiştir. Sahasının tematik haritalarının yapımında 1/25000 ölçekli topografya haritasından yararlanılmıştır. DSİ Samsun Bölge Müdürlüğü'nden temin edilen Vezirköprü ve Beyören Barajı zemin etüt raporları sahanın jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerinin açıklanmasında kullanılmıştır. Araştırma sahasında önemli çalışmalarda ve tespitlerde bulunan Dirik (1994)'in "Kuzey Anadolu Transform Fay Zonunun Beşpınar-Havza Kesimindeki Neotektonik Özellikleri" adlı çalışması, MTA 1/100000 ölçekli jeoloji haritası, DSİ raporları ve Dirik'in diğer çalışmalarına bağlı kalınarak araştırma sahasının jeoloji haritası çizilmiştir. Beyören Barajı zemin etüt raporu yardımıyla sahada yüzeylenen jeolojik istif gençten yaşlıya doğru sıralanmış ve oluşumlarına göre ayrılarak yaşlıdan gence doğru açıklanmıştır.

Meteoroloji Samsun Bölge Müdürlüğü'nden temin edilen Havza-Vezirköprü ilçelerine ait 1999 yılına kadar olan meteorolojik veriler ile sahadaki yerleşim birimlerinde uygulanan 'Arazide Yapılacak Klimatoloji Gözlemleri ve Sorulacak Sorular' adlı anket çalışmasında ortaya çıkan sonuçlar yardımıyla sahasının iklim karakteri ve ekonomik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine sahanın iklim özelliklerinin açıklanmasında Orta Karadeniz kıyı yöresi ve kıyı ardı geçiş yörelerinde önemli çalışmalar yapan Nişancı'nın çalışmalarından da yararlanılmıştır. Kuraklık-Nemlilik özelliklerini daha iyi açıklaya bilmek için Thorthwaite'in iklim sınıflandırma

formülü esas alınarak su bilânçosu tablosu hazırlamış ve grafiklendirilmiştir. De Martonne ve Erinç formülleri ile kurak ve nemli aylar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Arazi gözlemleri ve 1/25.000 ölçekli topografya haritası yardımıyla araştırma sahasının jeomorfoloji haritası hazırlanmıştır. Toprak haritasının hazırlanması, ana toprak sınıfları ve toprak özelliklerinin tespitinde Samsun Topraksu Bölge Müdürlüğü'nden alınan paftalardan yararlanılmıştır. Orman Bölge Müdürlüğü'nden temin edilen harita ve arazi gözlemleri yardımıyla bitki örtüsü haritası hazırlanmıştır. Araştırma sahasının toprak, bitki örtüsü ve akarsu haritaları tek bir haritada toplanmış böylece bu unsurlar arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Araştırma Sahasının Doğal Çevre Şartları

2.1. Araştırma Sahasının Jeolojik Özellikleri

Araştırma sahası ve yakın çevresinin jeolojik özelliklerini açıklayabilmek için MTA 1/100.000 ölçekli jeoloji haritası izah namesi, Dirik'in (1991,1994) yörede yapmış olduğu çalışmalar ve DSİ Beyören Barajı (1999) ile Vezirköprü Barajı (1994) zemin etüt raporlarından yararlanılmıştır. Sahada yapılan gezi ve gözlemler ile daha önce tespit edilen seri ve formasyonlar yerinde görülerek fotoğrafları alınmıştır.

Araştırma sahasında Paleozoik'e ait yapının Permo-Tiryas döneminde oluşmuş metamorfiklerle temsil edildiği anlaşılmaktadır *(Şekil 2).* Metamorfik seri, Beyören köyü ve Düzyurt düzlükleri arasında kalan Bakırçay vadi tabanındaki dar bir alanda bulunmaktadır. DSİ Beyören Barajı etüt raporunda (1999: 6) bu serinin kalkşist, metovolkanit, metatortul ve amfibolitardalanmalı, kristalize kireçtaşı-mermer bantlı kayaçlardan oluştuğu belirtilmiştir. Aynı seri Blumenthal (1950: 117) tarafından 'Tokat masifi' olarak adlandırılmıştır.

DSİ zemin etüt çalışmaları ve stratigrafi kesitinde Mesozoik yaşlı Alt-Orta Jura'ya ait volkanik sedimanter serilerin varlığı belirtilmektedir *(Şekil 3).* Ancak Metamorfik seri içerisinde yer alan ve jeoloji haritasında görülmeyen bu seriye ait birimler araştırma sahasında Bakırçay vadi tabanında bulunmaktadır. Havza-Vezirköprü yörelerinde önemli çalışmalar yapan Gedik v.d. (1983: 61), kumtaşları ve çamur taşlarında hafif metamorfizma izleri tespit etmişlerdir. Volkanik sedimenter seriler genellikle sahada topografik olarak yükseltileri oluştururlar.

Mesozoik yaşlı bir diğer birim de Üst Jura Alt Kretase'ye ait kireçtaşlarıdır. Sahanın batısında ve Vezirköprü Barajı dolaylarında yüzeylenen birim; orta kalın tabakalı, genellikle masif platform tipi kireçtaşından oluşur *(Foto 1-2).* Sahada yapılan gezi ve gözlemlerde yumuşak kireç taşlarından oluşan bu seri üzerinde bitki örtüsünün zamanla ortadan kalktığı belirlenmiştir. Kireçtaşları üzerinde sel ve seyelanların etkisi ile aşınmaların oluştuğu ve bedlandsların ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

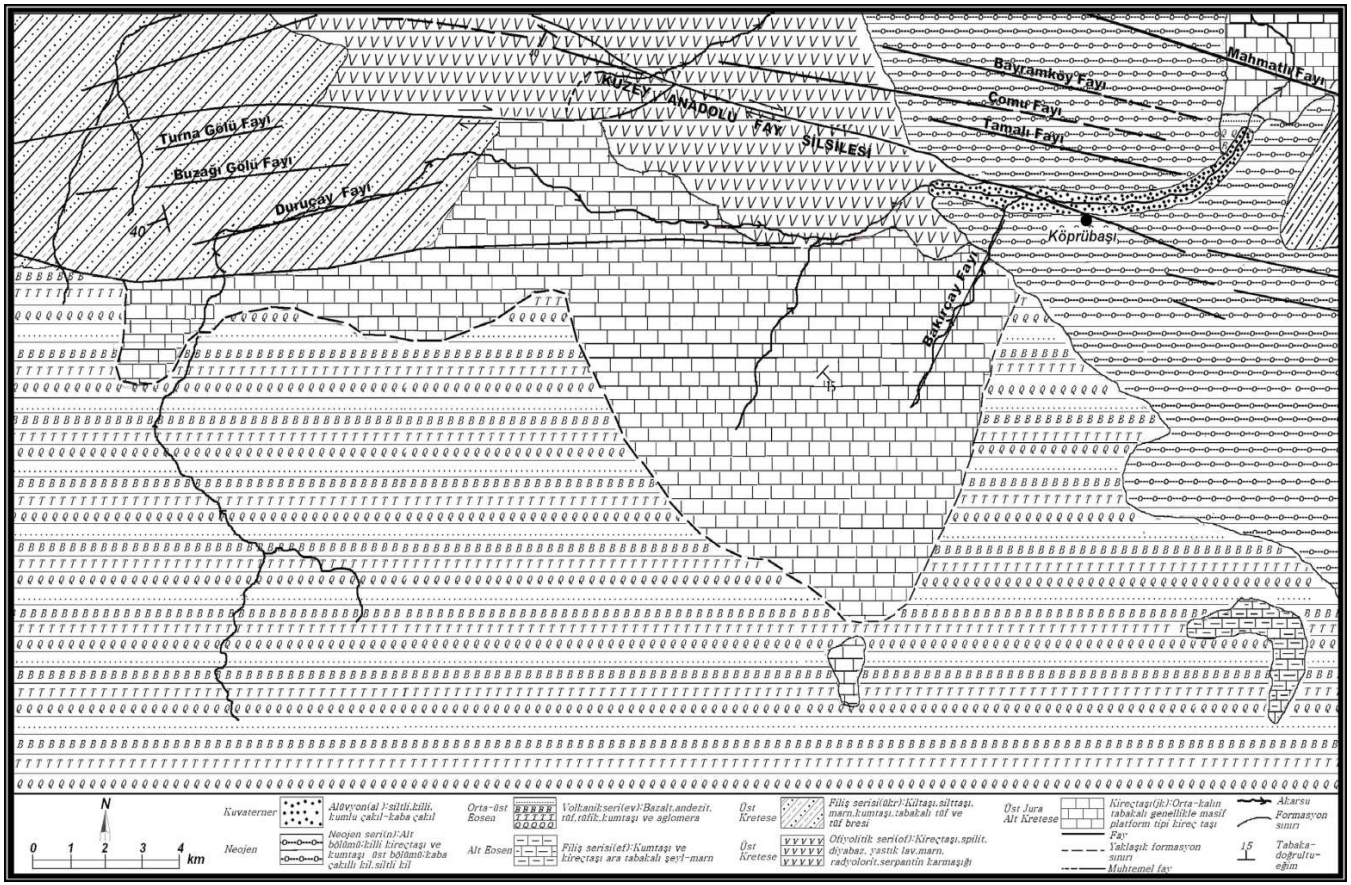

Şekil 2. *Araştırma sahası ve yakın çevresinin jeoloji haritası. Kaynak; Dirik (1994), DSİ Beyören Barajı (1999) ve DSİ Vezirköprü Barajı (1994) etüt raporlarından yararlanılmıştır.*

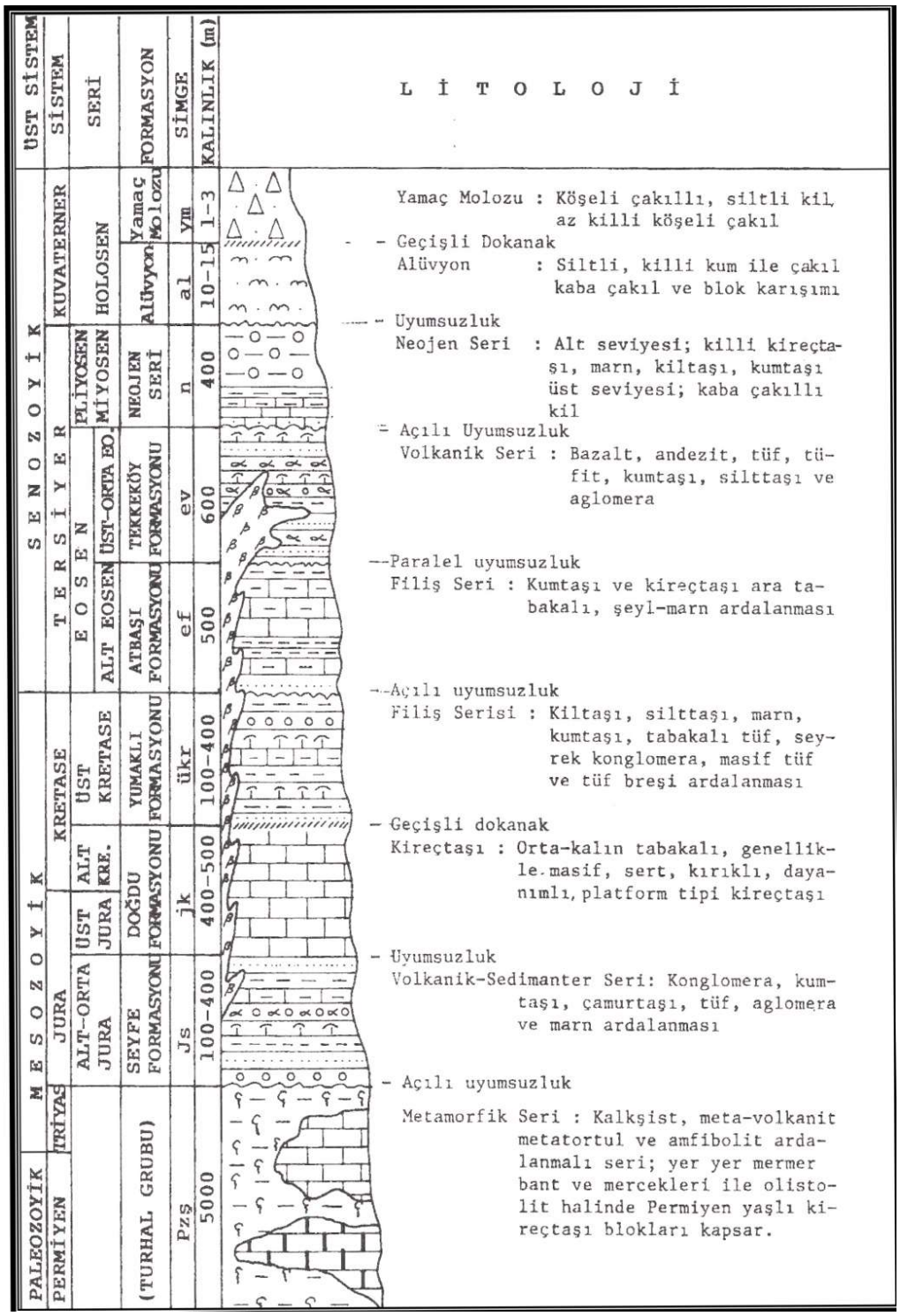

Şekil 3. *Araştırma sahası ve yakın çevresinin stratigrafi kesiti (Ölçeksiz). Kaynak; DSİ Beyören Barajı ve Yakın Çevresinin Jeoloji Etüt Raporu (Samsun, 1999).*

Foto 1-2. *Ortaklar köyü kuzeyinde halk dilinde 'Mantarlık' diye ifade edilen Üst Jura Alt Kretaseye ait kireç taşlarının yüzeye çıkması ve aşınıma uğraması ile oluşan bedlandsların güneyden görünüşü.*

Sahada yayılış gösteren diğer bir seri de Üst Kretase'ye ait fliş serisidir. Flişler, Istavloz Çayı'nın kuzeyinde Vezirköprü ovasına doğru uzanan geniş saha ile Vezirköprü Barajının doğusunda yüzeylenmektedir. DSİ Vezirköprü Barajı etüt raporunda (1992: 5) bu birimin kiltaşı, silttaşı, marn, kumtaşı, tabakalı tüf ve tüf breşinden oluştuğu tespit edilmiştir. Öztürk (1979: 32), birimi "Yumaklı Formasyonu" olarak adlandırılmıştır.

Vezirköprü Barajı dolaylarında alt eosen yaşlı fliş serisi bulunur. Küçük mostraları gözlenen birim kumtaşı ve kireçtaşı ara tabakalı şeyl-marn ardalanmasından oluşur. Pekmezciler (1960: 19), Çeltek (Suluova) yöresinde yaptığı çalışmalarda bu seriyi 'Armutlu Formasyonu' olarak adlandırmıştır. Gedik v.d. (1984: 37), ise Sinop yöresinde yaptıkları çalışmalarda aynı seriyi "Atbaşı Formasyonu" olarak tanımlanmışlardır.

DSİ Vezirköprü Barajı ve sulama kanallarının zemin etüt raporlarında (1992: 6) birimin türbüditik karakter gösterdiği: kırmızı, bordo ve bej renkli; orta ince ve kalın tabakalı, sert ve kırılgan yapılı kumtaşı, kireçtaşı ara tabakalı şeyl-marn ardalanmasından oluştuğu belirtilmiştir. Yapılan gezi ve gözlemlerde şeyl-marn tabakalarının özellikle araştırma sahasının kuzey doğusuna tekabül eden İmircik köyü

ve çevresinde linyit damarlarını kapsadığı görülmüştür. Bu sahadaki linyit yatakları bugün işletilmekte ve yöre ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır.

Araştırma sahasının güneyinde ve Vezirköprü Barajının kuzeyinde, Orta Üst Eosen yaşlı volkanik seri yer alır. Bazalt, andezit, tüf, tüfik, kumtaşı ve aglomera'dan oluşan bu seri Yoldaş v.d. (1985: 35), tarafından "Tekkeköy Formasyonu" adıyla tanımlanmıştır. Volkanik seri genellikle killi kireçtaşları, kumtaşı, kaba çakıllı kalker ile örtülüdür. Tavşan dağlarının kuzey yamaçlarında yer yer yüzeye çıktıkları görülür. Aktimur v.d. (1989: 17), birimin kalınlığının 600 m. civarında olduğunu tespit etmişlerdir.

Köprübaşı ile Havza arasında geniş bir alanda Neojen seri görülmektedir. Neojen seri killi kireçtaşı, kumtaşı, kiltaşı, marn ve çakıllı killi siltardalanmasından oluşup Gedik v.d. (1983: 67), tarafından "Havza Neojeni" adıyla incelenmiştir.

Vezirköprü Baraj Gölü'nün güneybatısında Çayır derenin Istavloz Çayına ulaşabilmek için yarmış olduğu vadi yamacında neojen seri yüzeylenmektedir.

Neojen serinin volkanik seri üzerinde geliştiği alt bölümünde açık sarı renkli, gevşek ve kireç çimentolu oldukları tespit edilmiştir. Bu tabaka üzerinde bol makro fosilli kireç taşları, killi kireç taşı, sarımsı kum taşlarının ardalanmalı olarak devam ettikleri görülmüştür *(Foto 3-4).*

Foto 3-4. *Vezirköprü Baraj Gölünün güneybatısında Çayırdere tarafından yarılan Neojen serinin kuzeyden görünüşü.*

Sahada Kuvaternere ait oluşuklar alüvyonlar şeklinde görülmektedir. Alüvyonlarla temsil edilen seri Istavloz Çayı, Bakırçay, Peynir dere, Kuyma deresi,

Kavakyolu deresi ve diğer dere yatakları boyunca görülür. Bu seri üzerindeki birimler araştırma sahasının genel jeolojik özelliklerini yansıtan volkanik, seyrek kireç taşı kökenli yuvarlak ve yarı yuvarlak çakıl ve kaba çakıllardan oluşur. Akarsu yataklarının genişlediği alanlarda; özellikle de Istavloz Çayının Köprübaşı ile Vezirköprü Baraj Gölü arasında kalan vadi tabanında yatak dışına doğru silt ve kum oranının arttığı görülür. Istavloz Çayı eski yatağındaalüvyon kalınlığı Köprübaşı ile Vezirköprü Baraj Gölü arasında 5-10 m. arasında iken Köprübaşı kuzeyinde 2-3 metre civarındadır *(Foto 5).*

Foto 5. *Dündarlı köyü kuzeyinde Istavloz çayının eski yatağını yarmasıyla ortaya çıkan kuzey yakadaki alüvyal kesitin güneyden görünüşü.*

2.2. Araştırma Sahasının Jeomorfolojik Özellikleri

Araştırma sahası jeomorfolojik olarak dört üniteden meydana gelmektedir. Bu üniteler Dağlık-tepelik alanlar, Platoluk alanlar, Eğimli yamaçlar ve Vadi tabanı düzlükleridir *(Şekil 4).* Sahanın jeomorfolojik yapısı ve özellikleri yükseklik basamakları haritasında daha net görülmektedir *(Şekil 5).*

2.2.1. Dağlık - Tepelik Alanlar

Sahayı kuşatan yüksek kütleler arasında; yükseklik, uzanış doğrultusu, kütlevilik gibi litolojik ve tektonik özellikler bakımından farklılıklar vardır. Sahadaki en önemli kütle "Tavşan Dağı"dır. Tavşan Dağı, araştırma sahasının güneyinde, Merzifon depresyonu ile Vezirköprü havzasını ayıran doğal bir sınır olup doruk noktası Yuvalı

Tepe (1901 m)'dir. Tavşan Dağı, Vezirköprü'nün güneyinden başlayıp Havza ilçesinin güney doğusuna kadar doğu-batı istikametinde yaklaşık 45 km uzunluğa sahiptir.

Merzifon depresyonu ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerini araştırdığı çalışmasında Erer (1983: 19), Tavşan Dağı'nın jeolojik olarak sade bir yapı gösterdiğini, zirve kesimlerinin kalkerlerle örtülü iken aşağı kısımlara doğru yoğunluk kazanan ancak kütlenin güneybatı kesiminde Merzifon depresyonu tabanına yakın sahalarda rastlanan volkanik ara katkılı flişlerin varlığını belirtmiştir.

Araştırma sahasında önemli çalışmalar yapan Dirik (1994: 47), Vezirköprü yöresini bir çöküntü havzası olarak tanımlamıştır. Araştırmacı bu çöküntü havzasının oluşumunun hemen tümüyle Kuzey Anadolu Transform Fay sistemine bağlı faylar tarafından denetlendiğini belirtmektedir.

Kuzey Anadolu Transform Fay Zonu'nun Havza-Kargı arasında önce batıya, daha sonra da güneye bükülmesi sahada sıkışma ve rotasyonlara yol açmıştır. Sıkışma sonucu çalışma alanının güneyinde kalan Tavşan Dağı yükselirken kuzeyindeki ve güneyindeki alanlar çökmüştür. Yöredeki yükselmenin günümüzde de devam etmesine koşut olarak havzada şu anda çok hızlı bir aşınma mevcuttur (Dirik 1991: 97).

Tavşan dağ sırası üzerinde Yuvalı Tepe'den başka Çangallı Tepe (1548 m), Takmezar Tepe (1778 m), Elmalı Tepe (1576 m), Kazancı Tepe (1829 m) ve Kara Tepe (1638 m) gibi tepeler yer alır. Bu sıra tepeler Istavloz Çayı havzasını Merzifon depresyonundan ayıran yüksek tepelik alan görünümündedir.

Tavşan Dağı kütlesi, kuzey ve güneyden akarsular tarafından derin şekilde parçalanmıştır. Sahanın doğu ve kuzeyinde yüksekliği 750-1500 m arasında değişen tepeler vardır. Bu tepeler akarsular ve derelerin açmış oldukları vadilerle birbirinden ayrılır. Bunlar Kızıl tepe (729 m) Tuzla Tepe (863 m), Budamardı Tepe (920 m) Çırdağın Tepe (1020 m), Kıran Tepe (1029 m), Arılıkkayası Tepesi (1029 m) ve Kale Tepe (1394 m)'dir. Bu tepelerin güney yamaçları Istavloz Çayı vadisinin kuzey yamacın karşılık gelip parçalı bir görünüm arz ederler. Sahanın kuzeyi ve doğusunda yer alan tepelerin üst kesimlerinde eğim değerlerinin düşük olması buraların tarım alanı olarak kullanılmasına yardımcı olmuştur.

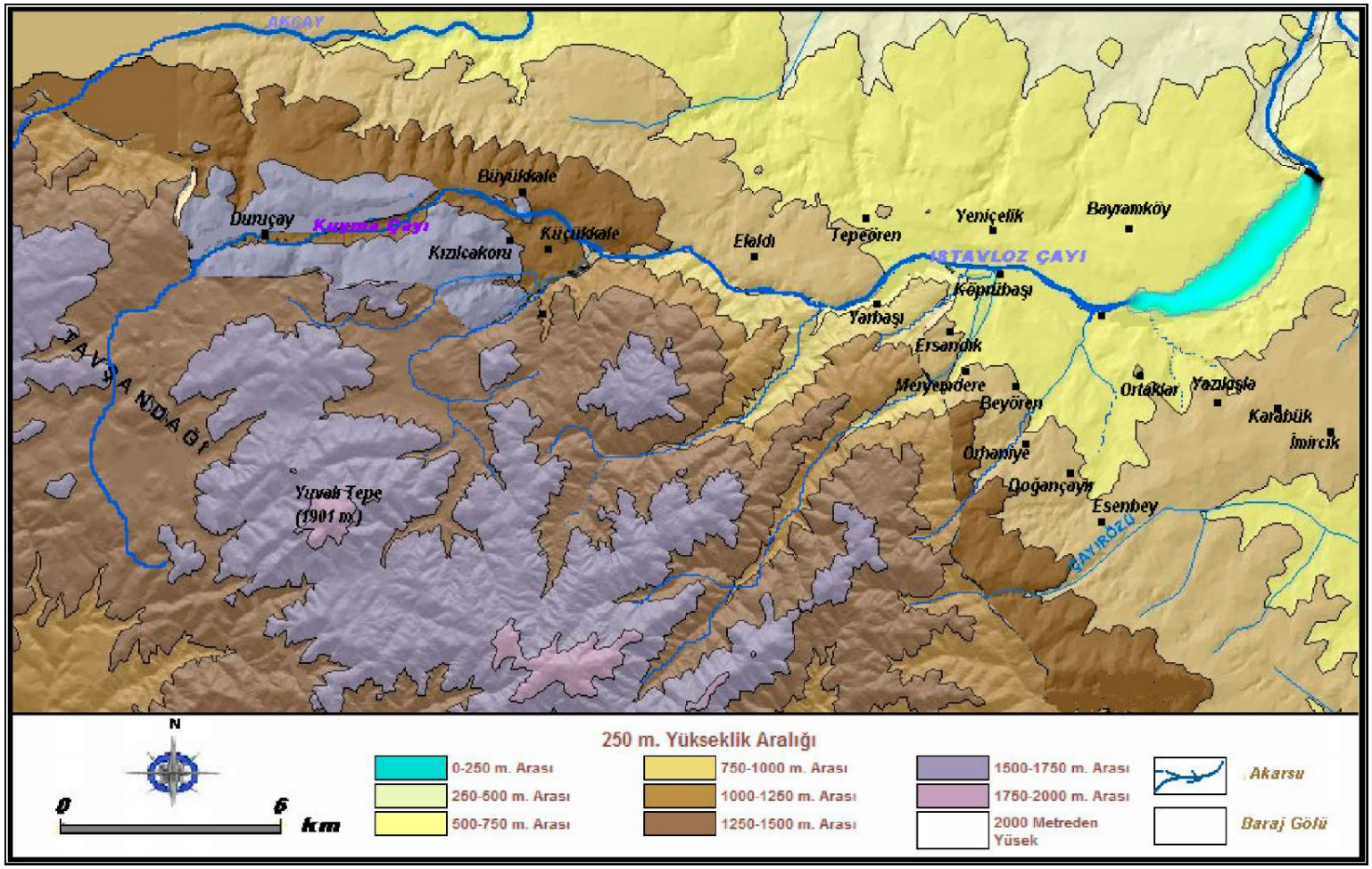

Şekil 4. *Araştırma sahasının yükseklik basamakları haritası (Kaynak: Harita Genel Komutanlığı, 2008).*

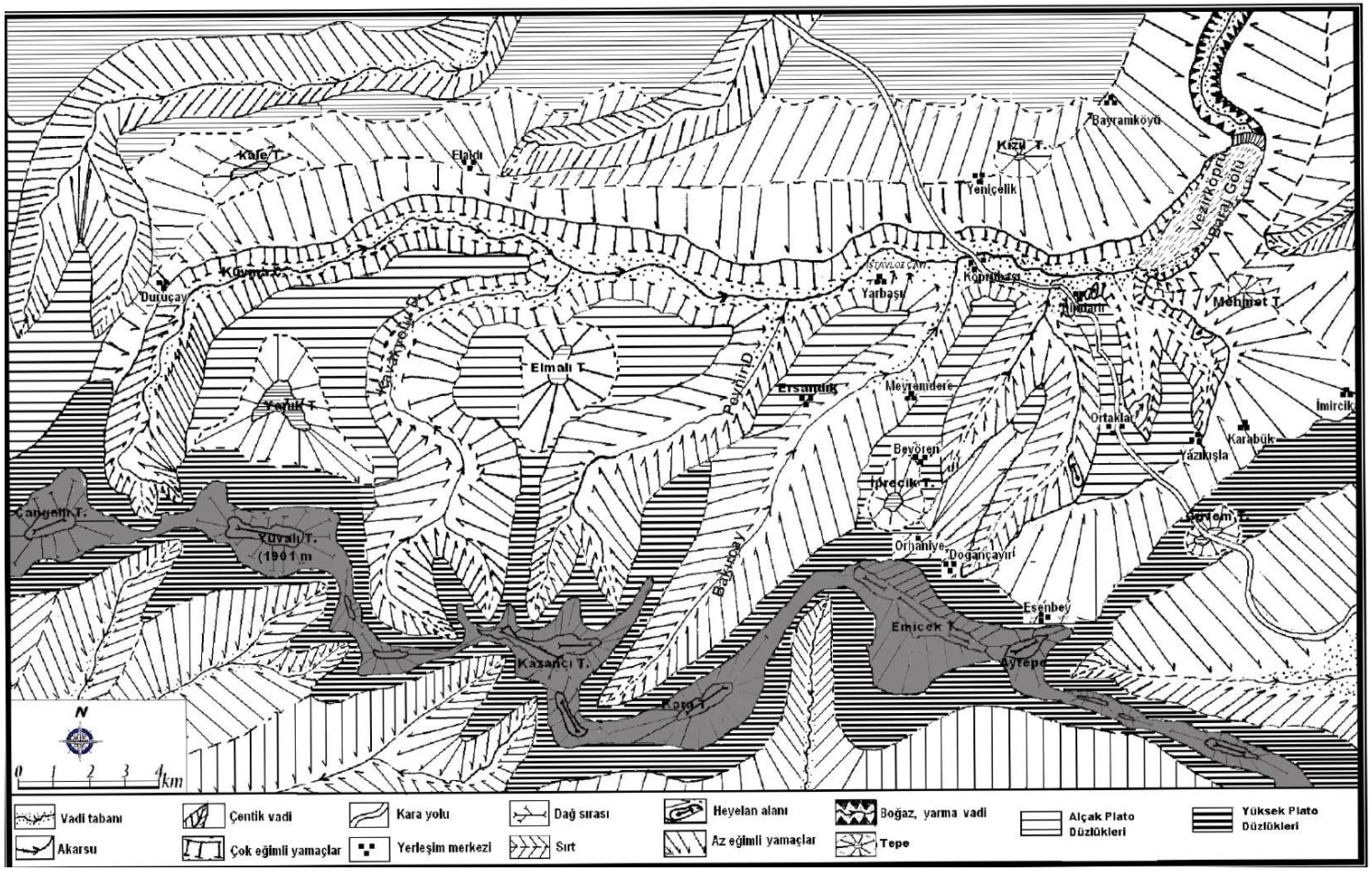

Şekil 5. *Araştırma sahasının jeomorfoloji haritası (bu haritanın yapımında Şahin: 1997'den yararlanmıştır).*

2.2.2. Platoluk Alanlar

Araştırma sahasında plato düzlükleri geniş yer kaplamaktadır. Sahada akarsu vadi tabanlarından itibaren güneye doğru birbirinden farklı aşınım yüzeyine karşılık gelen düzlükler bulunmaktadır.

Istavloz Çayı vadi tabanının güneyi ile Tavşan Dağı'nın kuzey yamacı arasındaki sahada (650-1250 m) plato düzlüklerine karşılık gelen yükselti basamakları bulunmaktadır. Ancak plato düzlüklerine karşılık gelen bu yer şekilleri, kendi içerisinde alçak ve yüksek plato düzlükleri şeklinde ayrılabilmektedir. Tavşan Dağı'nın kuzey yamaçlarında yüksek plato düzlükleri olarak gelişen alanlar (900-1250 m), yörede daha çok yaylacılık faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Armutlu, Beyören, Yağcı, Düzyurt, Kuşçular, Taşlıbük ve Kelboncuk Yaylaları bunlardan bazılarıdır.

Erol'a (1991) göre bu yapı Alp Orojenik kuşağının kuzey kanadına ait, aşınım yüzeyli, yüksek plato görünümlü, kıvrımlı Mesozoik oluşum evresinin ofiolit ve serpantin formasyonlarından oluşmaktadır. 650-900 metreler arasında yer alan plato düzlükleri üzerinde Çamlık Tepe (750 m), Karlık Tepe (870 m) ve Mehmet Tepe (712 m) gibi az eğimli yamaçlara sahip tepeler yer almaktadır. Alçakplatoluk alanlar araştırma sahasının Yazıkışla, Ortaklar, Esenbey, Doğançayır, Orhaniye, Ersandık, Tepeören, Ersandık, Bayramköy ve Yeniçelik köyleri arasında kalan kuzeydoğu bölümünde yer alır. Bu alanlar sahanın en önemli tarım alanını oluştururlar.

2.2.3. Eğimli Yamaçlar

Sahada eğimli alanlar, aşınım yüzeylerinden geçişler ile vadi yamaçlarında görülürler *(Şekil 6).* Eğim değerlerinin yüksek olması ve arazinin parçalanmasında jeolojik yapı ve tektonizmanın etkisi vardır. Flüvyal etkilerin güçlü olması nedeniyle şiddetli aşınmaya uğrayan araştırma sahasında farklı eğim özelliği gösteren yamaçların geliştiği görülmektedir. Eğimli alanlar kendi arasında az eğimli ve dik eğimli alanlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Dik eğimli alanlar, şiddetli aşınma sonucunda oluşan, daha çok vadi yamaçları ya da dağlık alanlarla platoluk alanlar arasındaki kesime karşılık gelmektedir. *Şekil 6* incelendiğinde Tavşan dağ sırasının kuzey yamaçlarında eğim değerinin % 40-60 arasında olduğu görülmektedir. Bu dağ sırasının Bakırçay ve Peynir dere vadilerince parçalandığı kesimlerinde ise eğim değeri %60'ın üzerine çıkmaktadır. Istavloz Çayı vadisinin Köprübaşı ile Dündarlı köyleri arasında kalan orta çığırında nispeten dik yamaçlar görülmektedir.

Sahanın güney doğusunda Köprübaşı ile Yarbaşı köyleri arasında kalan alanda da eğim değerleri (% 40- 60) fazladır. Büyük ve Küçük Kale köyleri çevresindeki sahada eğim değeri (% 40-60) oldukça yüksektir. Duruçay fayına yerleşen Kuyma deresi bu fayın doğrultusuna paralel uzanmakta ve dik yamaçlar oluşturmaktadır.

Eğim değerlerinin fazla olduğu bu alanlarda tarım yapmak oldukça güçtür. Çayır dere, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu açmış olduğu dik yamaçlı vadisine gömülü olarak akmaktadır. Çayır dere vadisinin güney yamacında eğim değerinin kuzey yamaca göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Dirençsiz kumtaşı, kil, siltli killerden oluşan güney ve kuzey yamaçta eğim değeri % 20-40 arasında iken tabakalı tüf ve tüf bresinden oluşan güney yamaçta eğim % 6-12 arasındadır.

Araştırma sahasında Çayır dere vadisinin güney yamaçlarında, Ortaklar köyünün güneyinde, Karlık tepenin batı yamaçlarında, Istavloz Çayı vadisinin güney yamacında çeşitli zamanlarda oluşmuş ve lokal heyelanlar tespit edilmiştir *(Foto 6).* Hattâ bu heyelanların bazen dere yataklarını tıkayarak küçük set gölleri oluşturmuşlarsa da göller önlerindeki setlerin dere tarafından parçalanması ile ortadan kalkmıştır. Yine bu heyelanlar Ortaklar köyü kuzeyinde Vezirköprü-Havza karayolunda bozulmalara ve ulaşımda aksamalara neden olmaktadır.

Foto 6. *Istavloz çayı vadisinin güney yamacında lokal olarak oluşan toprak kaymasının kuzeyden görünüşü (2007).*

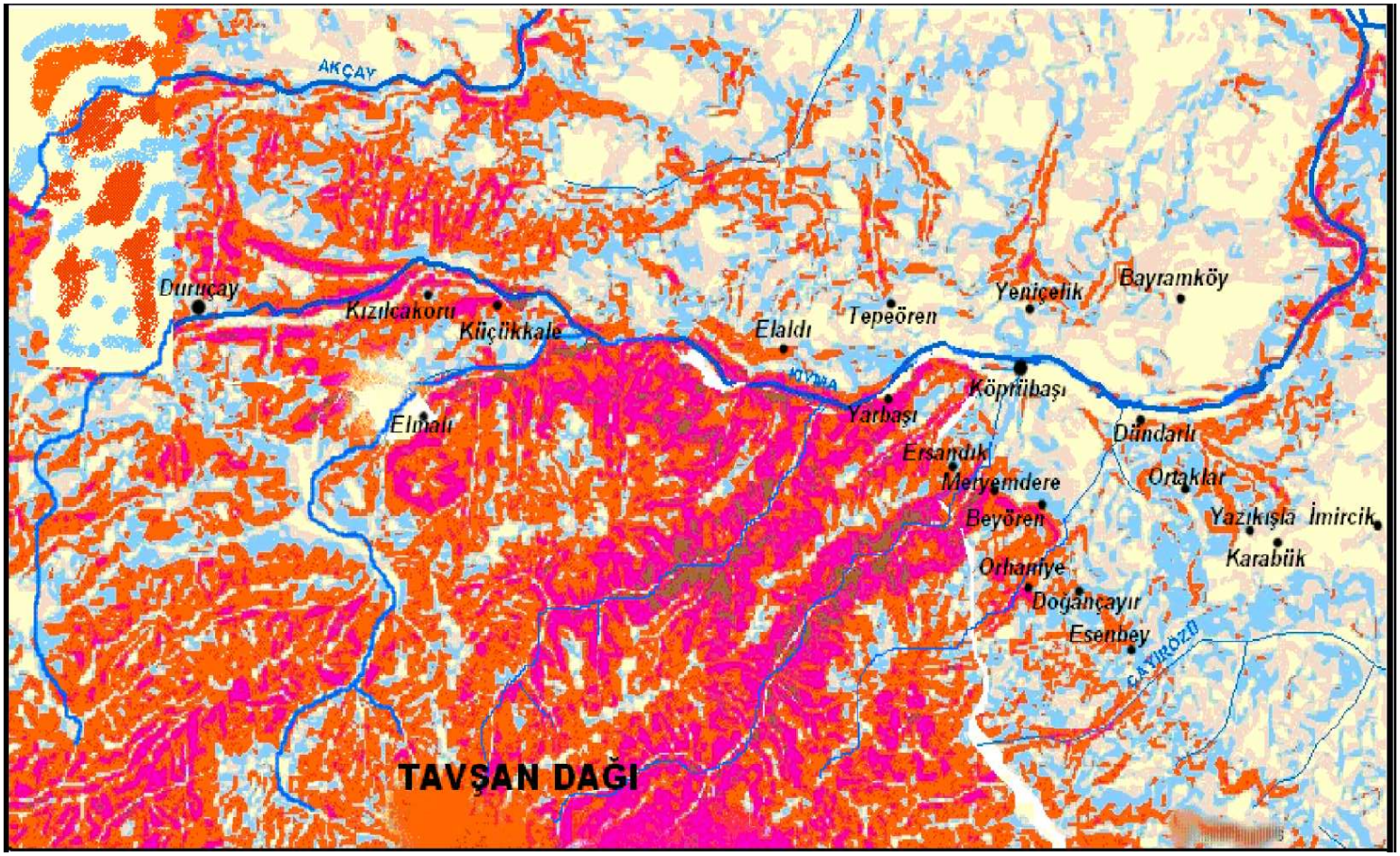

Şekil 6. *Araştırma sahası ve yakın çevresinin eğim grupları haritası (Kaynak: Harita Genel Komutanlığı, 2008).*

2.2.4. Vadi Tabanı Düzlükleri

Akarsu yatağının genişlediği, derine aşındırmanın nispeten azaldığı buna karşılık yana aşındırmanın ve biriktirmenin ön plana çıktığı vadi tabanı düzlükleri genellikle akarsuların aşağı çığırlarında bulunmaktadır *(Foto 7).*

Vadi tabanının en geniş olduğu saha Köprübaşı ile Dündarlı köyleri arasında kalan ve halk dilinde 'Çayüstü' olarak bilinen yerdir. Dündarlı köyünden Vezirköprü Baraj gövdesine doğru vadi tabanı genişliği azalarak devam eder. DSİ Vezirköprü Barajı zemin etüt raporunda eski ve yeni dolgu olarak iki farklı dolgu tespit edilmiştir. Aynı raporda eski dolgunun kalınlığı 9 m. olarak belirtilmektedir. Bakırçay vadisinin Istavloz Çayına karıştığı yerden güneye doğru yaklaşık 3 km'lik bir alanda eğim değeri son derece düşük (% 0-6) olup sulamalı tarım yapılmaktadır.

Foto 7. *Köprübaşı doğusunda Istavloz çayı eski ve yeni vadi tabanın kuzeydoğudan görünüşü.*

2.3. İklim Özellikleri

Nişancı (2002: 3), Türkiye'de görülen mevsimlik hava tiplerini, ülkemizin konumu ve genel atmosfer sirkülasyonu ile ilişkili 'planeter' faktörler yanında, coğrafi özelliklerine bağlı olarak meydana gelen termik ve dinamik modifikasyonların (Rejiyonal ve lokal iklim faktörleri) tayin ettiğini belirtmektedir. Türkiye'nin iklim kuşakları bakımından; kışları yağışlı Subtrobikal İklim Bölgesi (Akdeniz iklim tipi) ile Batı rüzgârları kuşağının nemli ılıman iklim bölgesi (Karadeniz iklim tipi) etki alanı içerisinde yer aldığı aynı çalışmada vurgulanmıştır. Türkiye kısaca 40° enleminin

kuzeyinde ılıman kuşak iklimleri ile 40° enleminin güneyinde subtropikal kış yağmurları iklim kuşağının etki alanı içerisinde kalmaktadır.

Nişancı (1989: 70), kıyı kuşağından iç kısımlara gidildikçe çeşitli dereceden karasal iklim koşullarının etkilerinin görüldüğünü belirtmektedir. Araştırmacı kıyı ile iç kesimler arasındaki iklim farklılıklarını topografyanın etkisi ile yükselti faktörüne bağlamaktadır.

Kış mevsimini temsilen Ocak ayında, "Merkezi Alçak Basınçlı" hava durumlarının görüldüğü günlerde ülkemiz genelinde kararsız hava koşulları, kısa sürede önemli sıcaklık değişimleri ve frontal yağışlar etkili olmaktadır. Yine özellikle iç kısımlarda, kuru soğuklar ardından ılık günler yaşanmaktadır. Buna karşılık "Merkezi Yüksek Basınçlı" hava durumları kış aylarında kararlı, soğuk ve yağışsız hava devreleri şeklinde etkili olmakta; bu yüzden kuru-soğuk kış günleri yaşanmaktadır (Nişancı 1992: 156).

Sahada kış mevsiminde görülen yağışlar, genellikle kar şeklinde olmaktadır. Fakat çalışma alanındaki yerleşim birimlerinde yapılan anket sonuçlarında kar yağışının görüldüğü gün sayısı ve karın yerde kalma süresinin dikey yönde farklılıklar gösterdiği ve don olaylarına sıklıkla (ort. 97 gün) rastlanıldığı tespit edilmiştir.

Yaz yarıyılında ülkemizin yüksek görünüş sıklığıyla, etkisi altında kaldığı hâkim hava durumu, Asor Yüksek Basınç Alanı ile Basra Alçak Basınç Merkezi arasında gelişmektedir. Böylece yüksek seviyelerin Subtrobikal Yüksek Basınç Bölgeleri kontrolünde, uzun sureli (10-15 gün), sıcak ve yağışsız yaz günleri yaşanmaktadır. Ancak bu uzun devreli, kararlı hava durumları zaman zaman kuzey enlemlerden sokulan "Soğuk cephe sağanak yağışlı" hava durumları ve yüksek troposferin "soğuk hava damla" durumlarıyla kısa süreli serin-yağışlı hava devreleri şeklinde aralanmaktadır. Ayrıca ilkbahar ayları ve yaz başlarında yüksek atmosferdeki soğuk hava damlaları ve yeryüzünde olan kuvvetli ısınma ile gelişen kararsızlık sonucu meydana gelen konveksiyonel karakterdeki yağışlar görülmektedir (Nişancı,1992: 165).

Araştırma sahasının iklim tipini ortaya koymak için iklim elaman ve faktörlerini, alan ve zaman içindeki değişimleriyle analiz etmek uygun olacaktır. Bu düşünceyle Havza meteoroloji istasyonu rasat değerleri kullanılmıştır. Havza meteoroloji istasyonu rasat değerlerinin tercih edilmesinde, araştırma sahasına yakınlık ve istasyon yüksekliğinin araştırma sahasının yüksekliğine yakın olması etkili olmuştur. Karşılaştırma yapmak amacıyla Samsun ve Vezirköprü istasyonlarına ait rasat değerleri analize dâhil edilmiştir. Böylece araştırma sahasının iklim tipinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

2.3.1. Sıcaklık

Sıcaklık şartları Havza, Vezirköprü ve Samsun meteoroloji istasyonlarından sağlanan rasat değerleri ile sahada yapılan anket sonuçları ve gözlemlerden elde edilen bilgilere göre değerlendirilmiştir. Yıllık sıcaklık ortalaması Havza da (750 m) 10,3°C, Vezirköprü (260 m)'de 12,5°C ve Samsun (4 m) da 14,2°C'dir *(Tablo 1).* Havza'nın yıl içindeki aylık sıcaklık amplitüdü 18,5°C dir. Sıcaklık amplitüdü Vezirköprü'de 20,4°C, Samsunda ise 16,1°C'dir. Meteoroloji istasyonlarından elde edilen aylık ortalama sıcaklık değerlerine bakıldığında en düşük değerlerin Samsunda Şubat ayına, Havza ve Vezirköprü de ise Ocak ayına aittir. Havzada mart ayından itibaren sıcaklık değerlerinde belirgin bir yükseliş fark edilmektedir.

Tablo 1. *Samsun, Havza ve Vezirköprü'nün yıllık ortalama sıcaklık değerleri (°c), standart sapma ve değişkenlik katsayısı oranları (%).*

	O	**Ş**	**M**	**N**	**M**	**H**	**T**	**A**	**E**	**E**	**K**	**A**	**Ort.**
Samsun	*6,9*	*6,5*	*7,6*	*11,0*	*15,1*	*19,7*	*22,7*	*23,0*	*19,7*	*15,9*	*12,0*	*8,9*	*14,2*
Standart Sapma	*1,6*	*1,9*	*1,4*	*1,4*	*1,2*	*1,1*	*0,9*	*1,1*	*1,4*	*1,7*	*1,7*	*1,7*	
Değişkenli Katsayısı %	*23,9*	*29,8*	*18,4*	*13,4*	*8,0*	*5,9*	*4,3*	*4,8*	*7,1*	*10,7*	*14,9*	*19,9*	
Havza	*0,9*	*1,6*	*5,0*	*10,1*	*13,4*	*17,0*	*19,1*	*19,4*	*15,8*	*12,2*	*6,2*	*2,5*	*10,3*
Standart Sapma	*2,6*	*2,5*	*1,4*	*1,8*	*0,9*	*0,6*	*1,0*	*1,0*	*1,2*	*1,6*	*2,0*	*1,6*	
Değişkenlik Katsayısı %	*29,3*	*158,7*	*28,2*	*18,2*	*7,3*	*3,9*	*5,3*	*5,2*	*7,9*	*13,1*	*32,4*	*66,8*	
Vezirköprü	*2,1*	*3,4*	*7,5*	*12,2*	*16,0*	*19,7*	*22,1*	*22,5*	*18,9*	*13,8*	*7,6*	*3,9*	*12,5*
Standart Sapma	*2,1*	*2,1*	*1,5*	*1,6*	*1,2*	*0,5*	*1,1*	*1,6*	*0,7*	*1,5*	*1,6*	*1,8*	
Değişkenlik Katsayısı %	*45,8*	*18,7*	*20,9*	*13,6*	*8,0*	*2,9*	*5,3*	*7,1*	*4,2*	*11,0*	*21,4*	*47,5*	

Kaynak: Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü verileri (1974-1999).

Nisandan sonra sıcaklık ortalamalarında yaklaşık 4°C'lik hızlı artışın Mayıs ve Haziran aylarında da devam ettiği görülmektedir. Yaz aylarının devamı şeklinde görülen Eylül ayından sonra ortalamadaki yaklaşık 4°C'lik düşüş Ekim ayında da devam etmektedir. Kasım ayından sonra ise ortalama sıcaklıklardaki düşüş hızlanmakta ve ortalama 6°C'yi bulmaktadır.

Havza'da standart sapma en çok 2,64 ve 2,5 ile Ocak ve Şubat aylarındadır. Vezirköprü'de ise sapmanın 2,11 ve 2,16 ile yine Ocak ve Şubat aylarında olduğu görülmektedir. Samsun'da ise standart sapmanın en çok 1,94 ile Şubat ayında, en az 0,99 ile Temmuz ayındadır. Havza ve Vezirköprü de en az sapma 0,58 ve 0,68 değerleri ile Temmuz ayındadır. Ortalama değişkenlik değerlerinin Samsunda Şubat

ve Ocak (% 29,8, % 23,9) aylarında, Havza'da Ocak (% 29,3) Vezirköprü'de ise Aralık (% 47,58) aylarında maksimuma ulaştığı görülmektedir.

En yüksek standart sapma ve ortalama değişkenlik değerleri kış aylarındadır. Bu değerler sıcaklık bakımından, kış aylarında görece termik kararsızlığın arttığını ortaya koymaktadır. Ortalama değişkenlik değerleri minimuma Samsun'da Temmuz (% 4,3) ve Havza (% 3,94) ve Vezirköprü de (% 2,94) Haziran ayında ulaşmaktadır. Yine % 4,8, % 5,25 ve % 4,22'lik değerler ile Ağustos ve Eylül ayları en düşük değerlere sahiptirler. Aylık ortalamalara göre Havza'da yazlar sıcak kışlar serin geçmektedir. Samsun ve Vezirköprü de 21°C civarındaki mevsimlik ortalamalar ile yazlar çok sıcak olmayıp etkili yaz sıcakları Temmuz ve Ağustos aylarında görülmektedir.

Havza'da yaz mevsimi sıcaklık ortalaması 18,5°C, Vezirköprü'de 21,4°C Samsun'da ise 21,8°C'dir. Havza'nın (750 m) yükseltisinin diğer merkezlere göre nispeten yüksek oluşunun bu farklanma üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Kış aylarında ortalama sıcaklıklar her üç istasyonda da 0°C'nin üzerindedir. Aylık ortalama sıcaklıkların 10°C'nin altında olduğu ay sayısı Havza ve Vezirköprü'de Kasım- Mart arasındaki 5 aylık bir dönemi kapsarken Samsun'da Aralık-Mart arasındaki dört aya karşılık gelmektedir. Bu aylarda don olayı muhtemel olup vejetasyon devresi, kıyı kuşağının nemli iklimini temsil eden Samsun'da (8 ay) iç kesimleri temsil eden Havza ve Vezirköprü'den (7 ay) uzundur.

2.3.2. Yağış

Uzun yıllara ait meteorolojik verilere bakıldığında sahada yağışın tüm aylara dağıldığı görülmektedir *(Tablo 2).* 1974-1999 yılları arasında, Havza'nın yıllık ortalama yağışı 610,9 mm, Vezirköprü'nün 564,7 mm, Samsun'un ise 681,0 mm'dir. En yüksek ortalama yağış Havza'da (79,88) ve Vezirköprü'de (74,2 mm)

Mayıs, Samsun'da ise Ekim (88 mm) ayında kaydedilmiştir. En düşük aylık ortalama yağış miktarları Havza'da 10,5 mm ve Vezirköprü'de 24,8 mm ile Ağustos, Samsun'da ise 31,5 mm ile Temmuz ayında ölçülmüştür. Yapılan gözlem ve anket çalışmalarından sahada ilkbahar ve sonbaharda yağışların genellikle sağanaklar şeklinde düştüğü tespit edilmiştir. Yaz yağışları ise özellikle gündönümünde vadi tabanı düzlüklerinde kısa süreli sağanak yağışlar şeklinde görülmektedir. Dağlık tepelik alanlarda ise uzun süreli (birkaç günlük) çise şeklinde düşmektedir *(Foto 8).*

Sahada nispi yükselti farkı yaklaşık 1250 m'dir. Yağışın her 100m'lik yükselişe karşılık 54 mm arttığını kabul eden Schreiber'in formülüne göre nispi yükseltiye bağlı yağış farkı yaklaşık 620,1 mm'dir. Bu sonuç araştırma sahasında dikey yönde yerel farkların olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. *Samsun, Havza ve Vezirköprü'de aylık ve yıllık ortalama yağış miktarı (mm), (1974 - 1999).*

Aylar	***Samsun***	***Havza***	***Vezirköprü***
I	*56,3*	*41,2*	*36,6*
II	*46,3*	*39,4*	*35,6*
III	*51,2*	*45,2*	*42,0*
IV	*59,9*	*73,1*	*63,8*
V	*51,2*	*79,9*	*74,2*
VI	*47,8*	*77,5*	*72,2*
VII	*31,5*	*43,7*	*32,3*
VIII	*34,1*	*10,5*	*24,8*
IX	*50,6*	*10,5*	*24,1*
X	*88,0*	*55,2*	*55,0*
XI	*52,5*	*59,7*	*48,9*
XII	*71,9*	*61,9*	*48,9*
Yıllık Ortalama	*681*	*610,9*	*564,7*

Kaynak; Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü (Samsun- 2008).

Foto 8. *Dağlık tepelik alanlarda yaz yağışları daha çok çise şeklinde düşmektedir (Duruçay köyü, Temmuz 2008).*

Kıyı ardı geçiş kuşağına karşılık gelen sahada kış mevsiminde daha çok frontal yağışların hüküm sürdüğü ve geniş bölgeleri etkilediği belirtilirken yerel farklılıkların ise yeryüzü şekillerinin etkisinden kaynaklandığı Nişancı (1974: 42), tarafından belirtilmektedir. Yaz aylarında yağışsız ay bulunmamaktadır. Bu, yaz aylarında oluşan hava durumlarının bölgeye az veya çok yağış bırakmasıyla ilgilidir. Yine yaz aylarında düşük değerde de olsa, hâkim hava durumu olan "Meltem Hava Durumu" ve kuzeyin soğuk hava baskını ile bağlantılı hava durumları buraların az veya çok yağışlı olmasını sağlamaktadır (Nişancı 1974: 42), *(Şekil 7).*

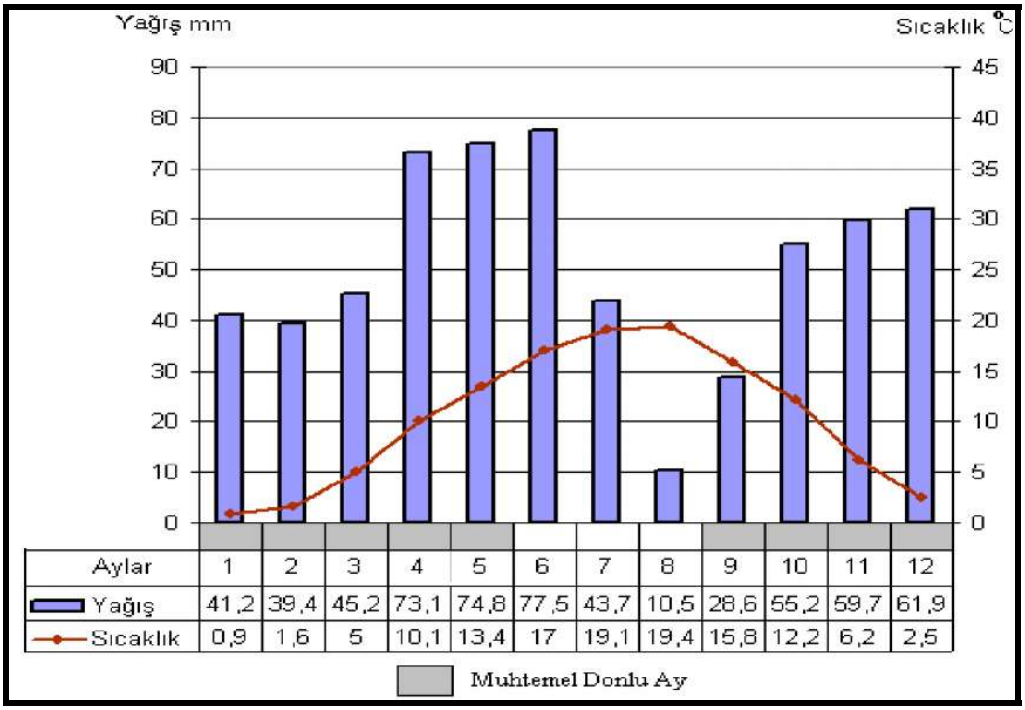

Şekil 7. *Havza'nın aylık ortalama sıcaklık ve yağış grafiği (1974-1999). Kaynak; Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü (Samsun- 2008).*

Yağışın mevsimlere dağılışı gözden geçirildiğinde *(Şekil 8), (Tablo 3)* Havza ve Vezirköprü'de yağış maksimumu ilkbahar Samsun'da ise sonbahardır. Saha, yağış maksimumu ve yağışın yıl içindeki dağılışı ile kıyı ardı geçiş kuşağının yağış rejimi tipine benzerlik göstermektedir.

Araştırma sahasında kar yağışları Aralık, Ocak, Şubat aylarında etkili olmaktadır. Uzun yıllık (1974-1999) rasat verilerine göre ortalama kar örtülü günler sayısı Samsun'da 13, Vezirköprü'de 13,1 ve Havza'da 20,1'dir. Yağışlarda ve sıcaklık koşullarında olduğu gibi kar yağışının vadi tabanı düzlüklerinden dağlık tepelik alanlara çıkıldıkça farklandığı yapılan gezi ve gözlemlerde tespit edilmiştir. Dağlık alanları temsil eden Duruçay (1.450 m), Küçükkale (1.360 m), Elmalı (1.340 m) ve

Kızılcakoru (1395 m) köylerinde kar yağışlı gün sayısı yılda 35'den az ve karın yerde kalma süresi 20-40 gün arasındadır. Vadi tabanı düzlüklerini temsil eden Köprübaşı (650 m), Dündarlı (640 m) ve Yarbaşı (660 m) köylerinde ise kar yağışlı gün 30 günden az, karın yerde kalma süresinin ise 10-20 gün arasında olduğu belirtilmiştir. Kar yağışlarının başlama ve bitiş tarihleri de yükselti faktörüne bağlı olarak değişmektedir. Tavşan Dağları ve bu dağ eteklerindeki yerleşim birimlerinde (Küçükkale, Duruçay, Elmalı, Kızılcakoru) kar yağışının başlangıcı Kasım ayını bulmakta, bitiş tarihleri ise Mart ayı sonlarını bulabilmektedir.

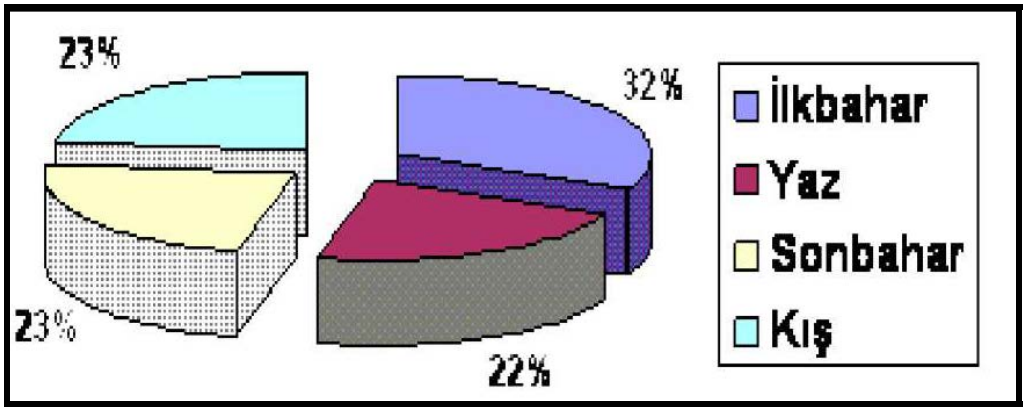

Şekil 8. *Havza'da ortalama yağışın mevsimlere göre dağılışı (1974-1999). Kaynak: Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü Verileri (Samsun 2008).*

Tablo 3. *Samsun, Vezirköprü ve Havza'da ortalama yağışın mevsimlere dağılışı (mm), (1974-1999).*

	İLKBAHAR	***YAZ***	***SONBAHAR***	***KIŞ***
Havza	*193,1*	*131,7*	*143,5*	*142,5*
%	*32*	*22*	*23*	*23*
Vezirköprü	*182,0*	*129,3*	*130,0*	*123,1*
%	*32*	*23*	*23*	*22*
Samsun	*162,1*	*113,4*	*221,1*	*174,2*
%	*24*	*17*	*33*	*26*

Kaynak: Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü Verileri (Samsun 2008).

2.3.3. Rüzgârlar

Meteoroloji istasyonlarının yıllık ve aylık ortalama değerleri ile sahada yapılan anket sonuçlarına göre rüzgârların genel atmosfer sirkülâsyonuna bağlı yerel isimlerle tanımlanan tipleri olduğu görülmektedir. Rüzgârların esme sayılarının toplam değerlerine bakıldığında genel olarak Havza'da kuzey, kuzeydoğu ve güney yönlü, Vezirköprü'de ise doğu, batı ve kuzey yönlü rüzgârların daha sık aralıklarla estiği görülür *(Tablo 4).*

Tablo 4. *Havza Meteoroloji İstasyonu uzun yıllık ortalama değerlerine göre rüzgâr esme sayısı ve hızı (m/s).*

Yönler/Aylar	***O***	***Ş***	***M***	***N***	***M***	***H***	***T***	***A***	***E***	***E***	***K***	***A***	***Top.***
N Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*158*	*176*	*164*	*158*	*138*	*187*	*214*	*236*	*239*	*222*	*165*	*154*	*2211*
N Rüzgârın Ort. Hızı	*2,0*	*2,0*	*2,0*	*2,0*	*1,9*	*1,9*	*2,0*	*1,9*	*1,8*	*1,9*	*2,1*	*2,1*	*2,0*
NE Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*80*	*74*	*96*	*141*	*215*	*246*	*309*	*365*	*286*	*218*	*115*	*88*	*2233*
NE Rüzgârın Ort. Hızı	*2,0*	*2,1*	*2,0*	*2,1*	*2,2*	*2,1*	*2,1*	*2,0*	*2,0*	*1,9*	*1,9*	*2,0*	*2,0*
E Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*1*	*2*	*2*	*-*	*1*	*1*	*-*	*-*	*1*	*2*	*4*	*5*	*19*
E Rüzgârın Ort. Hızı	*2,0*	*1,0*	*1,0*	*-*	*2,0*	*1,0*	*-*	*-*	*1,0*	*2,5*	*1,5*	*1,0*	*1,4*
SE Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*34*	*29*	*45*	*36*	*22*	*25*	*-*	*-*	*2*	*8*	*18*	*33*	*252*
SE Rüzgârın Ort. Hızı	*2,2*	*2,2*	*2,1*	*1,9*	*2,2*	*2,0*	*-*	*-*	*2,0*	*2,4*	*2,1*	*2,1*	*2,1*
S Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*442*	*356*	*269*	*188*	*163*	*152*	*111*	*90*	*83*	*182*	*385*	*431*	*2852*
S Rüzgârın Ort. Hızı	*2,4*	*2,4*	*2,4*	*2,3*	*2,2*	*1,9*	*1,7*	*1,6*	*1,7*	*2,1*	*2,3*	*2,5*	*2,3*
SW Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*156*	*68*	*30*	*38*	*42*	*38*	*19*	*18*	*11*	*71*	*102*	*159*	*752*
SW Rüzgârın Ort. Hızı	*2,8*	*2,7*	*2,8*	*2,8*	*2,5*	*2,1*	*2,0*	*2,7*	*2,0*	*2,4*	*2,7*	*2,8*	*2,6*
W Rüzgârın Esme Sayıları Toplamı	*2*	*1*	*3*	*1*	*2*	*3*	*-*	*3*	*1*	*7*	*2*	*2*	*27*
W Rüzgârın Ort. Hızı	*1,5*	*2,0*	*1,3*	*2,0*	*1,5*	*3,0*	*-*	*2,0*	*1,0*	*1,4*	*1,0*	*1,0*	*1,6*
NW Rüzgârın Esme SayılarıToplamı	*4*	*8*	*6*	*17*	*6*	*4*	*38*	*10*	*12*	*44*	*17*	*4*	*170*
NW Rüzgârın Ort. Hızı	*2,3*	*2,4*	*2,2*	*2,8*	*2,3*	*2,5*	*2,0*	*1,6*	*2,1*	*2,1*	*1,9*	*2,0*	*2,1*

Sahada kış mevsiminde güney yönlü, yaz mevsiminde ise kuzey yönlü rüzgârların egemen olduğu görülmektedir *(Şekil 9).* Şubat sonundan mart ayı ortalarına kadar esen Akyel ise sıcak esip karları eritmesi ve güney (Kıble) yönlü olmasıyla bilinir. Temmuz - Ağustos aylarında ise Kuzeydoğudan esen (poyraz) rüzgârlar özellikle buğday hasadında kullanılan aletlerin (Patos) kurulma yönlerinde etkili olup halk arasında "Harman rüzgârı" olarak bilinir.

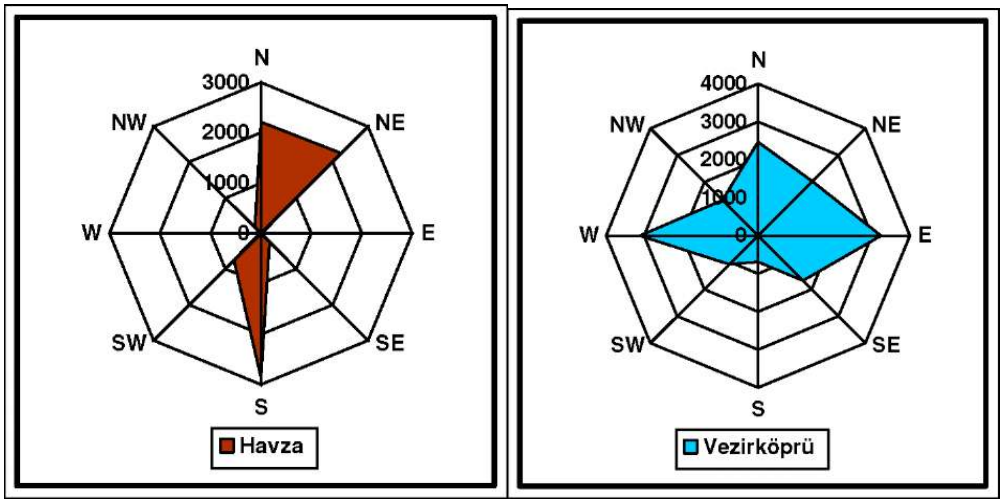

Şekil 9. *Havza ve Vezirköprü'de rüzgâr esme sayılarının yönlere göre dağılışı (Kaynak: Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü, 2008).*

2.3.4. Kuraklık - Nemlilik

Yeryüzünün hemen bütün Subtropikal kuşak iklim bölgelerinde olduğu gibi, Türkiye'nin en önemli iklim özelliklerinden biri de kuraklıktır. Nitekim ekonomik yönden toprağa bağlı faaliyetler ve arazi kullanımında büyük problemler oluşturan kuraklığın alan ve zaman içindeki etkilerinin araştırılmasının önem taşıdığı Nişancı (1986: 73) tarafından belirtilmektedir. Bu bağlamda çalışma alanında elde edilen sayısal verilere dayalı olarak kuraklık değişik araştırmacıların formülleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma alanında Erinç'in iklim sınıflama formülü (Erinç 1984: 47) uygulandığında 35,3 indis değeri (Im) elde edilmiştir *(Şekil 10).* Bu indis değerine göre saha "Yarı nemli iklim tipine" karşılık gelmektedir.

De Martonne'ye *(Şekil 11)* göre Nisan, Mayıs, Haziran, Kasım ve Aralık aylan nemli aylar; Ocak, Şubat, Mart, Temmuz, Eylül ve Ekim aylan ise yarı kurak aylardır. Araştırma sahasında Ağustos ayında indis 10'un altındadır. Bu ay kurak ay olarak görülmektedir. De Martonne'nin formülü tüm yıla uygulandığında 18,14 indis değeri (Ia) elde edilir. Bu değer indiste "Step-Yarı nemli" sahalara işaret etmektedir.

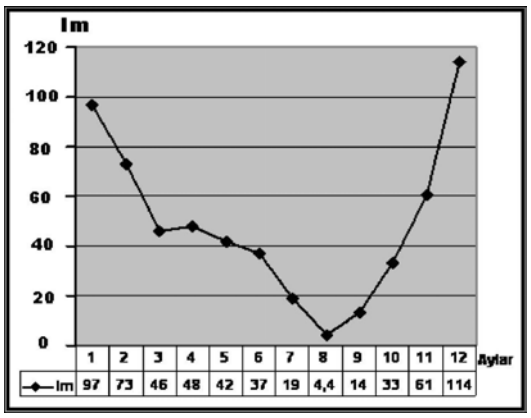

Şekil 10. *Erinç'in formülüne göre araştırma sahasının kuraklık indisi diyagramı.*

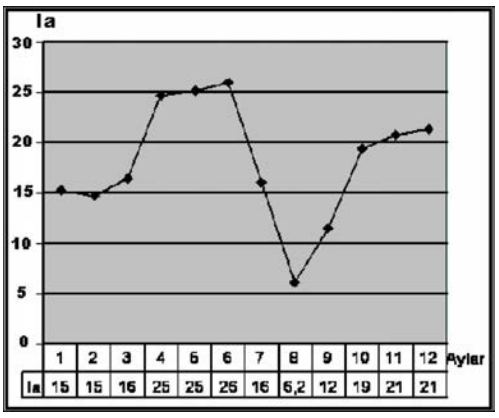

Şekil 11. *De Martonne'un aylık kuraklık indis formülüne göre havza'da kurak ve nemli aylar.*

Araştırma sahasının Thorntwaite iklim tasnifi için Havza meteoroloji istasyonunun verileri kullanılarak su bilânçosuna ait tablo *(Tablo 6)* ve diyagram *(Şekil 12)* hazırlanmıştır. Tabloda görüldüğü gibi ekim ayında yağışlar PE'den fazla olmaya başlar ve bu aydan itibaren toprakta su birikir.

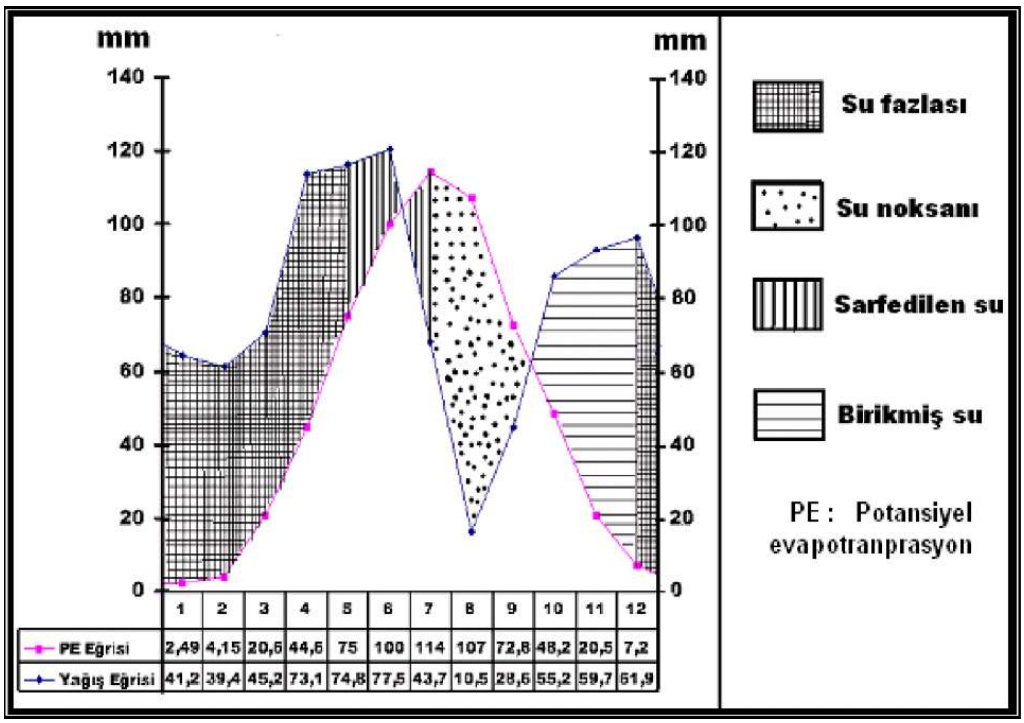

Şekil 12. *Havza Meteoroloji İstasyonu rasat değerlerine göre hazırlanan su bilançosu diyagramı (1974-1999).*

Tablo 6. *Araştırma Sahasının Havza Meteoroloji İst. rasat değerleri kullanarak hazırlanan su bilânçosu Tablosu (mm).*

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Sıcaklık	0,9	1,6	5,0	10,0	13,4	17,0	19,1	19,4	15,8	12,2	6,2	2,5	
Sıcaklık indisi	0,7	0,18	1,0	2,86	4,45	6,38	7,61	7,79	5,71	3,86	1,35	0,35	42,74
Düzeltilmemiş PE	3,0	5,0	20,0	40,2	60,0	80,0	90,0	90,2	70,0	50,2	25,0	9,0	
Düzeltilmiş PE	2,49	4,15	20,6	44,62	75,0	100,0	114,3	107,33	72,8	48,20	20,5	7,2	617,18
Yağış	41,2	39,4	45,2	73,1	74,8	77,5	43,7	10,5	28,6	55,2	59,2	61,9	610,9
Birikmiş suyun aylık değişmesi	0	0	0	0	-0,2	-22,5	-70,6	-96,83	0	7,0	39,2	54,7	
Birikmiş su	100	100	100	100	99,8	77,3	6,7	0	0	7,0	46,2	100	
Hakiki Evapotranspirasyon	2,49	4,15	20,6	44,62	75,0	100	114,3	17,2	28,6	48,2	20,5	7,2	482,75
Su noksanı	0	0	0	0	0	0	0	90,1	44,2	0	0	0	134,33
Su fazlası	38,71	35,25	24,6	28,47	0	0	0	0	0	0	0	0,9	127,03
Akış	19,58	27,41	26,00	27,40	13,6	6,8	3,4	1,7	0,8	0,4	0,2	0,45	127,03
Nemlilik oranı	15,54	8,49	1,19	0,6	0,002	0,2	0,6	0,9	0,35	0,15	0,91	7,6	

Ekim ve Kasım ayları su birikmesinin olduğu aylardır. Aralık ayında ise artık toprak suya doymuştur. Çünkü Kasım'da toprakta 46,2 mm birikmiş su mevcuttu; Aralık ayında yağış PE den 54,7 mm fazlalık gösterdiğinden 45,3 mm'si toprağı doyurmaya yetmiştir. Geriye kalan 0,9 mm ise su fazlasını teşkil etmiştir. Su fazlalığı Nisan ayına kadar devam eder. O halde Mayıs ayına kadar su fazlalığı görülür.

Mayıs ayından itibaren durum değişir ve PE yağıştan fazla olmaya başlar. Ancak toprak su ile doymuş olduğundan Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında birikmiş su kullanılır ve bu aylarda su eksikliği söz konusu değildir. Bu aylar diyagramda birikmiş suyun harcandığı aylar olarak görülmektedir.

Mayıs ayından sonra sahada devamlı olarak yağış buharlaşmadan az olduğundan birikmiş su azalmaya başlar. Temmuzdan sonra artık toprakta birikmiş su kalmamıştır. Bu durum yağışların PE'den fazla olduğu ekim ayına kadar devam eder ki diyagramda bu aylar su eksikliğinin olduğu aylar olarak görülür. Zira PEyağışlardan daima fazla ve toprakta birikmiş su kalmamıştır. Thornthwaite tasnifinde sahanın ikliminin ''C2 B1 s B3" harfleriyle ifade edilen yarı nemli, birinci dereceden mezotermal (orta sıcaklıktaki iklimler), su noksanı yaz mevsiminde orta derecede olan ve tali iklim, oseanik (okyanusal) şartlara yakın iklim tipine girdiği anlaşılır.

2.4. Hidrografik Özellikleri

Araştırma sahasında Istavloz Çayı kendine bağlı pek çok yan kolla bir akarsu ağı oluşturur. Güneyde Tavşan Dağı (1901 m.), doğuda Güvem Tepe (890 m), ve Karlık Tepe (870 m) arasında bulunan alan sık bir akarsu şebekesine sahiptir. Bu sıklığa Tavşan Dağlarının kaynak suları bakımından zengin ve sahanın az çok her mevsim yağışlı oluşu neden olmaktadır. Istavloz Çayı ve onun yan kolları olan Kavakyolu deresi, Bakırçay sürekli akarsular iken Kuruçay (Köy deresi), Çayır dere (Bulanık dere) ve Peynir dere ise sahadaki geçici akarsulardır *(Foto 10, 11).*

Foto 10-11. *Istavloz çayının yatağında her mevsim su taşıdığı ve kar erimelerinden sonra akarsuyun akımının arttığı görülmektedir (Foto10: Ağustos 2007, Foto 11: Nisan 2008).*

Istavloz Çayı, kaynağını Tavşan dağlarının kuzey yamacındaki Hodulca Tepeden (1599 m) alır. Hodulca Tepe ile Duruçay arasında Göldağı deresi adıyla

bilinen akarsu bir süre Kuzey -Güney yönlü akar. Duruçay ile Köprübaşı arasında Kuyma adı alan akarsu Duruçay Köyü güneyinde doğuya kıvrılır. Köprübaşından itibaren Istavloz adını alan akarsu Köprübaşı ile Dündarlı arasında KAF tarafından bir kıvrımla ötelenir (Dirik 1994: 43). Tekkekıran mevkiinde Kuz dereye katılan akarsu Kartalkayası tepesi güneybatısında Uluçay ile birleşerek Akçay adını alır. Kabalı köyü (Vezirköprü) batısından Altınkaya baraj gölüne ulaşır.

Istavloz çayının uzun yıllar (1976-2003) aylık ortalama akım grafiği incelendiğinde sonbahar yağışlarıyla birlikte Ekim ve Kasım aylarında akım değerlerinin arttığı görülür *(Şekil 13).* Ancak akarsu en fazla akım değerlerine kar erimelerine de bağlı olarak ilkbahar mevsiminde ulaşmaktadır.

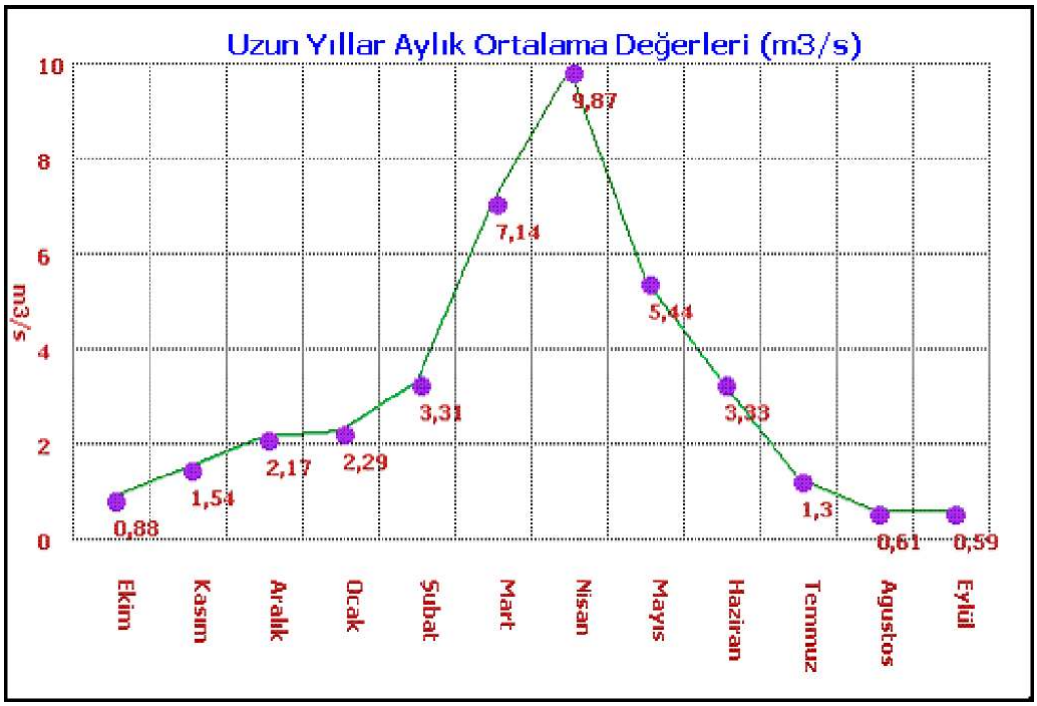

Şekil 13. *Istavloz çayı uzun yıllar(1976-2003) aylık ortalama akım grafiği (m^3/sn) (DSİ Kayabaşı İstasyonu-2007).*

2.5. Toprak Özellikleri

Araştırma sahası ve yakın çevresinin toprak özellikleri 1/100.000 ölçekli toprak varlığı haritası ile 'Samsun İli Arazi Varlığı' adlı rapordan elde edilen bilgilere göre aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır. Sahada beş farklı toprak tipi yayılış göstermektedir. Bunlar: Kestane Renkli Topraklar, Kahverengi Orman Toprakları, Gri Kahverengi Podzolik Topraklar, Alüvyal ve Kolüvyal topraklardır.

Kestane renkli toprakların oluşum materyalleri, yumuşak kireç taşından marna ve çakıllı kil depozitlere kadar değişir. Ana kaya genellikle neojen yaşlıdır. Bu

topraklar kalın, koyu renkli, organik maddece zengin ve üzerlerinde drenaj oldukça iyidir.

Kestane renkli topraklar sahanın doğu ve güneyini kaplayan geniş alanda yayılış gösterirler. Ancak Istavloz Çayı'nın Köprübaşı ve Dündarlı köyleri arasında kalan kesiminde alüvyal topraklarla kesintiye uğrarlar. Bu topraklar son derece verimli olup sahanın en önemli tarım alanlarını oluştururlar. Esenbey, Doğançayır, Beyören köyleri güney batısı ile Bakırçay arasında ise genellikle geniş yapraklı ormanlar ve orman içi otlaklarla kaplıdırlar.

Kahverengi orman toprakları, kireçli şistler, gnays, kil, marn ve değişik kalkerler üzerinde oluşmuşlardır. Profilleri A (B) C seklinde olup horizonlar birbirine tedricen geçiş yapar. A horizonu çok gelişmiş olduğundan iyice belirgindir. Koyu kahverengi ve dağılgandır. B horizonunun rengi açık kahverengi ile kırmızı arasında değişir. Reaksiyonu A horizonundaki gibidir. Kahverengi orman toprakları genellikle geniş yapraklı orman örtüsü altında oluşur. Bunlarda etkili olan toprak oluşum işlemleri kalsifikasyon ve biraz da podzollaşmadır. Drenajları iyidir.

Kahverengi orman toprakları, sahanın batısında Durçay, Küçükkale ve Kızılcakoru köyleri çevresinde bulunur. Bu köyler çevresinde tarım alanı olarak kullanılan toprak grubu genellikle orman ve orman içi otlaklarla kaplıdır. Tarıma alınmış olanlarının verimleri iyi olup üzerlerinde temel ürünler yetiştirilmektedir.

Gri Kahverengi Podzolik Topraklar, çoğunlukla nemli ve yarı nemli iklimlerde yaprağını döken kısmen de iğne yapraklı ağaçlardan oluşan orman örtüsü altında oluşurlar. ABC profili hafif podzollaşmış topraklardır. Yüzeylerinde ince çürümüş yaprak katı; bunun altında koyu grimsi kahverengi granüller, 5-10 cm kalınlıkta humus katı bulunur. Humus katı, geçişli olarak grimsi-kahverengi mineral A1 Horizonuna dönüşür. A1 Horizonunda organik madde mull şeklindedir. A2 Horizonları gri veya sarımsı kahverengi 12,5-30 cm kalınlıktadır. B Horizonunun üst kısmı sarımsı kahverengiden açık kırmızımsı kahverengiye kadar değişir. Silikat killerinin birikmesi nedeniyle bünye A Horizonundan daha ağır olup çoğunlukla blok yapıdadır.

Bu toprakların önemli bir bölümü sahasının güneybatısında Tavşan Dağları üzerine yayılış gösterirler. Verimlilikleri ana maddenin özelliğine göre değişen Gri kahverengi podzolik topraklar üzerinde tarım sadece Elmalı köyü çevresinde dar bir alanda yapılmaktadır.

Alüvyal topraklar, yüzey sularının tabanlarında veya tesir sahalarında akarsular tarafından taşınarak yığılmış bulunan genç sedimentler üzerinde yer alan; düz, düze yakın meyile sahip, (A) C profilli azonal genç topraklardır. Profillerinde horizonlaşma ya hiç yok ya da çok az belirgindir. Mineral bileşimleri akarsu havzasının litolojik bileşimi ile jeolojik periyotlarda yer alan toprak gelişimi sırasındaki erozyon ve

birikme devirlerine bağlı olup heterojendir. İklim, drenaj ve kullanma tarzına göre organik madde miktarları geniş bir değişiklik gösterir. Yüzey nemli ve organik maddece zengin verimli topraklardır.

Alüvyal topraklar, Istavloz Çayı vadisinde Vezirköprü baraj gölü ile Köprübaşı köyünün kuzeyi arasında yaklaşık 10 km'lik bir uzunluğa sahip alan ile Bakırçay, Kuruçay, Kavakyolu ve Kuyma gibi yan derelerinin Istavloz Çayı ile birleştiği alanlarda oluşturduğu birikinti konilerinde bulunur. Akarsular tarafından taşınıp depolanan materyaller üzerinde oluşan genç topraklardır. Sahada yapılan gezi ve gözlemlerde A katının 30 cm ve ana materyalin kalınlığı ise 45 cm olarak ölçülmüştür.

Sahada Alüvyal topraklar üzerinde genellikle sulu tarım yapılmakta olup verim son derece yüksektir. Ancak Vezirköprü baraj gölü kuzeyi Dündarlı ve Köprübaşı köyleri çevresinde bu toprak grubu üzerinde dar alanlıda olsa otlak ve sazlıklarda mevcuttur.

Kolüvyal topraklar, eğimli yerlerde yerçekimi, toprak kayması ve yüzey akışına bağlı olarak oluşan taşınmış topraklardır. Araştırma sahasında bu topraklar genellikle litolojiye bağlı orak az killi köşeli çakıldan ve yamaç molozlarından meydana gelip kolay ayrışan gevşek yapılı birimlerden oluşur. Kalınlık 1-3 metre arasında değişir. Tavşan Dağı eteklerinde Beyören köyü çevresi Duruçay köyü kuzeyi ve Kuyma çayı boyunca Kolüvyal topraklara rastlanmaktadır. Oldukça verimli olan bu topraklar tarım alanı durumundadır.

2.6. Bitki Örtüsü Özellikleri

Sahanın geçiş iklimi özelliği taşıması bitki örtüsünü de etkilemiştir. Araştırma sahasında gür ve sık ormanlar yanında kısa boylu fundalık - ağaççıklar ve tarım alanları arasına sıkışmış koruluklar ile çeşitli ot formasyonlarına ait bitkileri görmek mümkündür. Sahanın güneyindeki Tavşan Dağlarının kuzey yamaçlarında vejetasyon katlarının varlığının güneye bakan yamaçlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu özellik bakı faktörüyle açıklanabilir. Araştırma sahasında bitki örtüsünü formasyon özelliklerine göre 5 bölümde ele almak mümkündür *(Şekil 14).*

2.6.1. Orman Formasyonu

Araştırma sahası zengin orman varlığına sahiptir. Ormanın üst sınırı olarak kabul edilen 2000 m. (Atalay 1990: 47) ve üzerinde olan yükseltiler sahada bulunmamaktadır. Zira sahanın en yüksek yeri Yuvalı Tepe (1901 m) dir.

Sahadaki orman varlığının büyük bölümü Tavşan Dağlarının kuzey yamaçlarında bulunur. Esenbey, Doğançayır, Orhaniye, Ersandık, Beyöeren ve Meyremdere köylerinden itibaren yukarılara gidildikçe orman örtüsü yayılış gösterir. Tavşan Dağı ormanlarında genellikle yayvan yapraklı ağaçlar hâkim vejetasyondur.

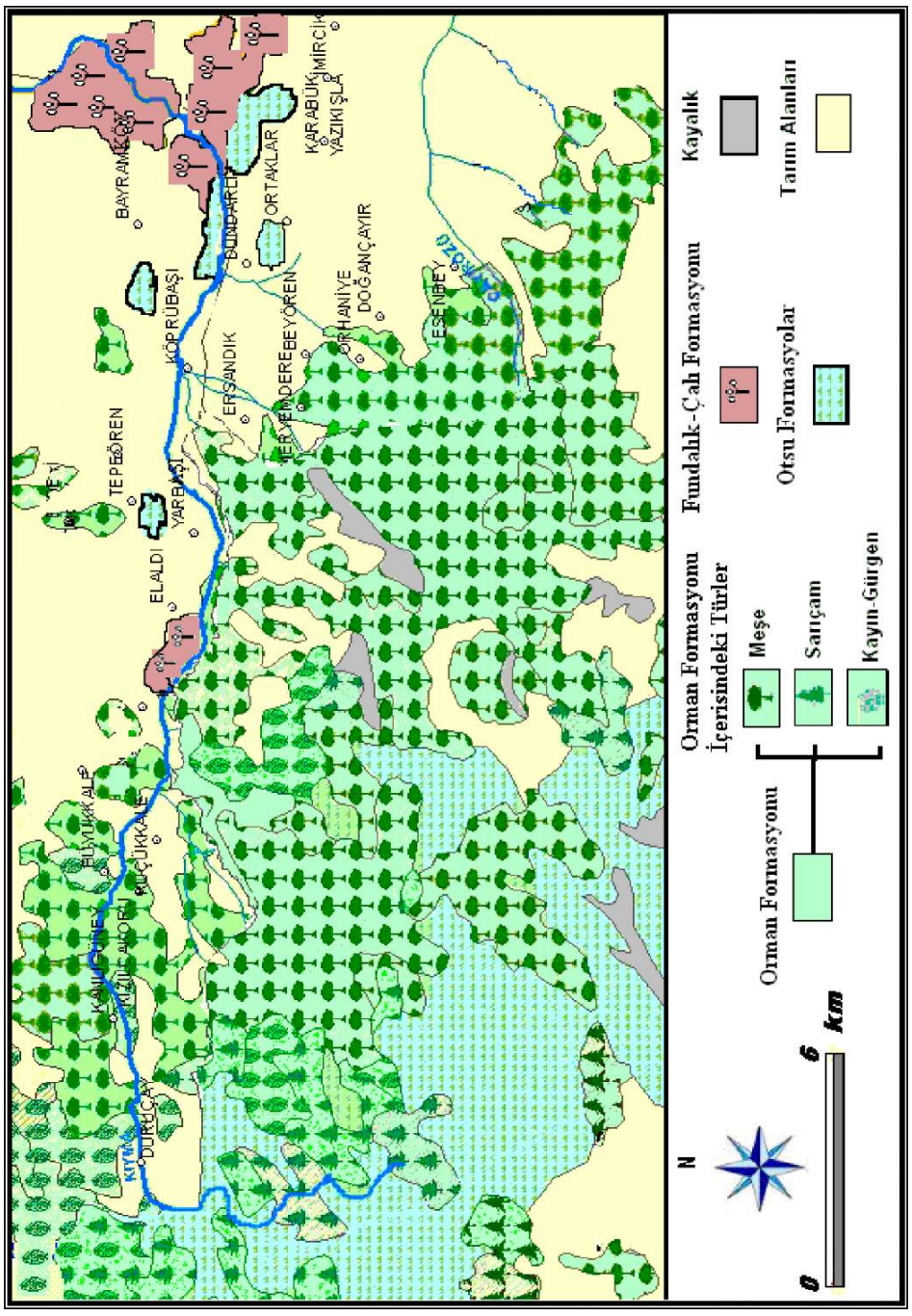

Şekil 14. *Araştırma sahası ve yakın çevresi bitki örtüsü haritası (Kaynak: Vezirköprü Orman İşletmesi Md. Verileri ve Arazi Gözlemleri Yardımıyla Hazırlanmıştır).*

Yayvan yapraklı türler içerisinde bulunan kayın (F. Orientais) sahada 1000 m.-1700 m. yükseltiler arasında Tavşan Dağlarının kuzey yamaçlarında Duruçay köyü güneyi ve akarsu vadilerinin kuytu yamaçlarında görülmektedir. Kayın ağaçlarının altında genellikle alıç (Crataeguscurvisepale), üvez (Sorbustorminalis) gibi 1,5-2 m. boyunda ağaççık türleri ile orman gülleri (Rhodedon-dronpontikum) ve koşkoz

(Lathyrus) gibi otsu türler yayılış gösterir. Sahada yayılış gösteren diğer bir yayvan yapraklı ağaç türü ise meşe (Quercus) dir. Meşe türleri içerisinde de tüylü meşe (Q. Pubescens) ve saçlı meşe (Q. Cerris) hâkimdir. Sahada meşeler Ersandık, Beyören, Esenbey, Doğançayır ve Orhaniye köyleri güneyinde Tavşan Dağlarının kuzey eteklerinde geniş alanda yayılış gösterir. Buralara yakın olan yerleşim birimleri meşe ormanlarının tahrip olmasına neden olmaktadır. Gürgen (Corpinus) ise kayın gibi Tavşan Dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında akarsu vadi boylarında yayılış gösterir. Hâkim gürgen türü ise adi gürgen (C.Betulus) dir.

Sahada kayın ve meşe topluluklarından daha yükseklerde ise sarıçam (P. Sivestris) görülmektedir. İğne yapraklı tür olan sarıçam, yayvan yapraklı meşe ve kayın ağacına göre soğuğa karşı daha dayanıklı ve su ihtiyacı daha azdır. (Atalay 1990: 63). Duruçay, Elaldı, Küçükkale, Elmalı ve Kızılcakoru köyleri güneyinden itibaren sarıçam hâkim ve yer yerde homojen türler olarak görülmektedir. Sarıçam ormanları altında, ardıç (Juniperuscommunis), kuzukulağı (Rumexscutatus) ve muşmula (Mespilusgermenica) gibi çalı formasyonu türleri görülür. Bu formasyonun altında ise kaplan otu (Doronicumorientale) ve eğrelti otu (Pteridiumaquilinum) gibi otsu türler bulunur.

2.6.2. Fundalık - Ağaççıklar

Araştırma sahasının alt yükselti basamağının (500-750 m) bazı kesimlerinde genellikle boyları birkaç metreyi aşmayan fundalık-çalılık formasyonlar yayılış gösterir *(Foto 12-13).*

Foto 12-13. *Vezirköprü Baraj Gölü kuzey yamaçlarında bozuk baltalık şeklinde gelişen, boyları birkaç metreyi geçmeyen fundalık ve çalılıkların kuzeyden görünüşü.*

Bu formasyonlara Vezirköprü Baraj Gölü'nün her iki yakası ile Yazıkışla köyü kuzeyi, İmircik Dağı kuzey yamaçları, Duruçay köyü kuzeybatısında ve Kuyma çayının

Kavakyolu deresi ile birleştiği sahanın kuzeyinde rastlanılır. Fundalıklarda hakim tür adi gürgen (C.Betulus), meşe (Quercus) ve karaçalı (Paliurusaculeatus)dır. Yabani gül (Rosacanina), geyik dikeni (Crateagusmonogyna), karamuk (Berberiscrataegina), silcan dikeni (Hippophaerhamnioides), patlak (Stahyleapinnata), alıç (Crataeguscurvisepale), çoban püskülü (Ilexaguifolium), ahlat (Pirusinsittia), kızılcık (Cornusmas) ve yabani elma (Maluscommünis) fundalıklar arasına serpişmiş olarak yer alır.

2.6.3. Otsu Formasyon

Araştırma sahasında Vezirköprü baraj gölü batısı, Istavloz Çayı'nın Dündarlı köyü kuzeyindeki vadi yamacı, Çayır derenin kuzey yamaçları ve Duruçay köyü çevresinde muhtemelen ormanların insanlar tarafından tahrip edilmesi ile oluşmuş step görünümlü (antropojen step) formasyonlar vardır. Erozyona uğramış ana kayanın yüzeye çıktığı çıplak görünümlü bu sahalarda yağışlarla yeşeren yazkuraklığı ile kuruyan bir yıllık otsu bitkiler yer alır. Devedikeni (Carduusmarianus), boğa dikeni (Eryngiumcampestre), geven (Astragalus) ve türleri baskındır. Dere ve yol boyları ile tarım alanları sınırlarında yüksek boylu otlar görülür. Kırmızı renkli gelincik (Papaverrhoeas), papatya (Matricariachamomilla), kara yulaf (Avena), leylek sarımsağı (Alliumkurtzianum) karabaş otu (Lavandulastoechas), pıtrak (Xantiumspinosum) ve karahindiba (Taraxacumofficinalis) ve sığırkuyruğu (Verbascumdensiflorum) bunların başlıcalarıdır. Dere boylarında ise su kamışları ve su sarmaşığı yaygındır. Sahada otlak olarak kullanılan alanlarda ise çayır örtüsü içinde madımak, kekik domuz ayrıkotu (Cynodondactyloon), papatya (Matricariachamomilla) ve ebe gömeci (Malvasylvestris) gibi otsu türler yanında ot ıslahı yapılmadığı için çoban kaldıran (Centaureacalcitrapa), deve dikeni (Carduusmarianus), köygöçüren (Cirsiumarvens,) ve namzan (Sinapisarvensis) gibi hayvanların sevmediği dikensi türler gelişmiştir. Otlak alanlarının nemli kuzey yamaçlarında ise hatmi (Althaeaofficinalis), köpek otu (Marrubiumvulgare), kuzukulağı (Rumexacetosella), yabani hindiba (Cichoriumintybus), sinirliot (Plantagolanceolata), atkuyrukları (Equisetumarvense), şekerci boyası (Phytolaccaamericana) ve duduka (Cressocephalum) gibi türlerden oluşan otların yaygın olduğu görülür *(Foto 14,15,16,17).*

Araştırma sahasının yüksek kesimlerine rastlayan, daha çok yaylaların bulunduğu kesimlerde ormanların tahrip edilmesi ile oluşmuş orman içi otluklar vardır. Dümbek, Beyören, Armutlu, Duruçay yaylarında yaylaçiçeği (Chenopodimambrosioides), kara kekik (Coridothymuscapitatus), burçak (Lathyrusavrus), koyungözü (Convulvulus), kokulu menekşe (Violaodorato) ve tesbih otu (Corxlacrimajobi) gibi yüksek boylu otlar yayılış gösterir *(bkz. Şekil 14).*

Foto 14-15. *Nemli alanlarda ortaya çıkan at kuyrukları (Equisetumarvense) ve kaya eğreltisi (Polypodiumvulgare).*

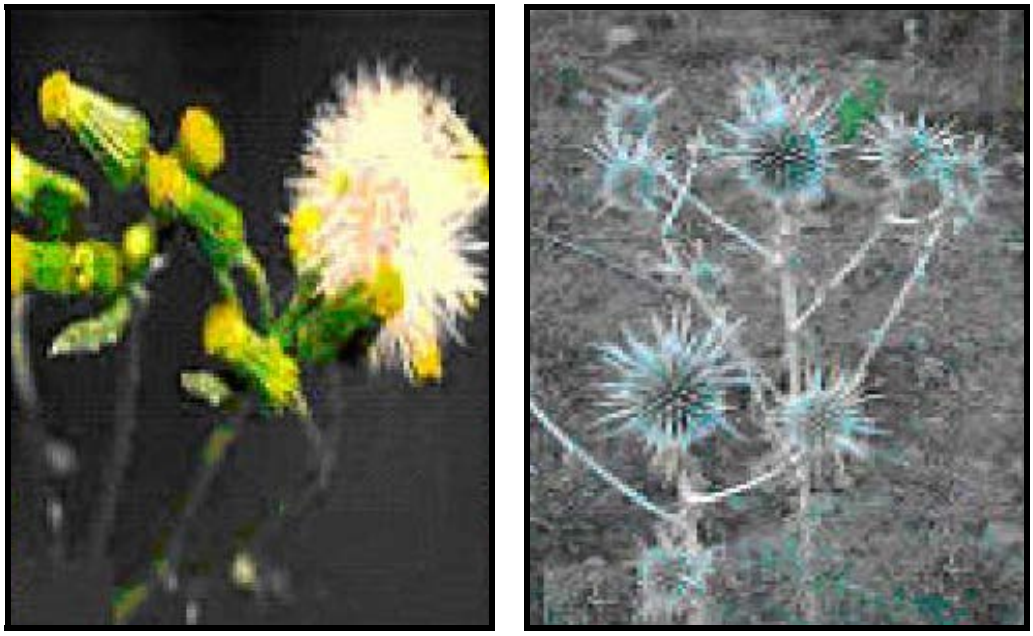

Foto 16-17. *Kurakçıl kanarya otu (Seneciovulgaris) ve deve dikeni (Carduusmarianus).*

2.6.4. Koruluklar

Sahada tarım alanları arasına sıkışmış büyüklükleri 20 ile 30 dekar arasında değişen, genelde palamut meşesi (Quercus ithaburensis) ve karaağaçlardan (Ulmus) oluşan koruluklar bulunur. Koruluklar içerisinde kızılcık (Cornusmas),yabani elma (Malus Commünis) ve ahlat (Pyrusinsittia) gibi ağaççık türleri serpişmiş durumdadır *(Foto 18,19,20).*

Foto 18-19-20. *Yazıkışla köyü batısında tarım alanları arasına sıkışmış at mezarı koruluğu. Koruluğun hâkim türü palamut meşesinin yaprağı ve meyvesi.*

Sahada sıkça kullanılan Çamlık, Pelitli, Karaağaç, Çatal Pelit, Meşelik v.b. arazi isimlerinden koruluklar çevresinde bugün tarla olarak kullanılan alanların çoğunun geçmişte orman olduğu anlaşılmaktadır. Yazıkışla köyü kuzeybatısında yer alan "At Mezarı Koruluğu", "Cayvaz Koruluğu", "Budamalık" ve "Meşelik" ile Ortaklar köyü kuzeyindeki "Kocapelit" bu koruluklardan bazılarıdır. Kestane renkli topraklar üzerinde gelişen koruluklardan seyreltmek ve budamak suretiyle ailelerin yakacak ihtiyaçları karşılanır.

2.6.5. Higrofitler

Sahada, Istavloz Çayı ve yan kolları kenarlarında su istekleri fazla olan ağaçlar yaygın olarak görülür. Kavak, Sögüt ve süpürgelik çalısı gibi higrofitler şeritvari yayılış gösterir. Eski değirmen arkları kenarları higrofil toplulukların görüldüğü diğer alanlardır. Yine Tavşan dağlarında geniş yapraklı ormanlar içerisine sokulmuş dereler boyunca da higrofil topluluklar bulunmaktadır. Istavloz Çayıvadi yatağında taban suyunun yüzeye çıktığı dar alanlarda su yosunu, su sarmaşığı, dereotu, sazlık ve kamışlıklar bulunur *(Foto 21, 22, 23).*

***Foto 21-22-23**. Istavloz çayı vadi tabanı düzlüğünde lokal olarak gelişmiş sazlıklar, su otları ve süpürge çalılarından bir görünüş.*

Sonuç

Araştırma sahası Karadeniz bölgesi Orta Karadeniz bölümünde Karadeniz kıyı boyu dağ sırası gerisinde, Samsun ili sınırları içinde olup Havza ve Vezirköprü ilçe sınırını oluşturan Istavloz Çayı havzası orta ve yukarı kesimine karşılık gelen bir çöküntü havzasıdır.

Sahada Paleozoik'e ait yapı, Permo-Tiryas döneminde oluşmuş metamorfiklerle temsil edilmektedir. Metamorfik seri içerisinde Mesozoik yaşlı Alt ve Orta-Jura'ya ait volkanosedimanter seri yer almaktadır. Mesozoik yaşlı bir diğer birim de Üst Jura Alt Kretase'ye ait kireçtaşlarıdır. Sahada yayılış gösteren başka bir seri de Üst Kretase'ye ait Fliş serisidir. Alçak platoluk alanların büyük kesimi gevşek Neojen formasyonları ile kaplıdır. Sahada Kuvaternere ait oluşuklar alüvyonlar şeklinde görülmektedir. Alüvyal birikintiler Istavloz Çayı, Bakırçay, Peynir dere, Kuyma deresi, Kavakyolu deresi ve diğer dere yatakları boyunca görülür. Saha Kuzey Anadolu Fay Sistemi içerisindeki uzantılar tarafından denetlenmektedir.

Araştırma sahası jeomorfolojik olarak dağlık-tepelik alanlar, platoluk alanlar, eğimli yamaçlar ve vadi tabanı düzlükleri olmak üzere kendi aralarında bütünlük oluşturan dört üniteden meydana gelmektedir. Sonraki dönemlerde (Kuvaterner) ise akarsuların etkisiyle geçmiş dönemlerde oluşmuş bu morfolojik birim bugünkü topografik görünümünün kazanmasına neden olmuştur. Tavşan Dağı yükseltileri sahanın güneyinde doğu- batı istikametinde uzan en önemli morfolojik birimdir.

Istavloz Çayı havzası ve yakın çevresinde kış soğuklarının kısa süreli oluşu, yazların sıcak ve uzunca geçtiği buna karşılık güneye doğru yükseklere çıkıldıkça kışların uzadığı ve kar yağışlarının arttığı yazların ise serin geçtiği ve kuraklığın azaldığı görülmektedir. Bu özellikleri ile sahada yarı nemli ılıman iklim tipi güneydeki dağlık alanlara çıkıldıkça farklılıklar göstermekte kışlar daha soğuk geçmekte yaz kuraklığı ise daha az etkili olmaktadır.

Sahanın en önemli akarsuyu yatağında tüm yıl boyunca su taşıyan Istavloz Çayı'dır. Dandritik ağ sistemine sahip bu akarsu basit rejimli olup daha çok kar ve yağmur suları ile beslenmektedir.

Araştırma sahasında Kestane renkli topraklar, Kahverengi orman toprakları, Gri kahverengi podzolik topraklar, Alüvyal ve Kolüvyal topraklar yer almaktadır. En geniş yayılış alanına sahip olan Kestane renkli topraklar tarımsal faaliyetlerin en yoğun yapıldığı toprak tipidir. Gri Kahverengi Podzolik Topraklar ise genelde ormanlarla kaplıdır.

Sahanın güneyinde Tavşan Dağı boyunca orman formasyonları yayılış gösterirken tarım alanları içerisine sıkışmış koruluk ve fundalıklara da rastlanmaktadır.

Kaynakça

AKTİMUR, H.TAHSİN. v.d. 1989. "Tokat D-22 ve D-23 Paftaları Jeolojisi". *MTA Raporu (Yayınlanmamış).* No. 8894, sayfa:53.

ATALAY, İbrahim. 1989. *Toprak Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi YAY. No: 8.

BLUMENTHAL, Mark. 1943. "Lâdik Deprem Hattı". *MTA. Dergisi. 1/33,* sayfa: 153-162

BLUMENTHAL, Mark. 1950. "Orta ve Aşağı Yeşilırmak Bölgelerinin (Tokat, Amasya, Havza, Erbaa, Niksar) Jeolojisi ". *MTA Dergisi. Seri D, sayı: 4*, sayfa: 1-153.

DİRİK, Kadir. 1991. *Tectono-Stratigraphy Of The Vezirköprü Area (Samsun-Turkey).* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: H.Ü.

DİRİK, Kadir. 1994. "Kuzey Anadolu Transform Fay Zonunun Beşpınar-Havza Kesimindeki Neotektonik Özellikleri". *MTA Dergisi. Sayı:116*, sayfa: 37- 50.

ERER, Sermet. 1983. *Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etütü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay. No:2600

ERİNÇ, Sırrı. 1984. *Klimatoloji ve Metotları*. (3. Baskı) İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3278

EROL, Oğuz. 1991. *Türkiye Jeomorfoloji Haritası.* Ankara: MTA. Yay.

GEDİK, Abdullah, Tuncay Ercan, Sadettin Korkmaz. 1983. "Orta Karadeniz (Samsun-Sinop) Havzasının Jeolojisi ve Volkanik Kayaçların Petrolojisi". *MTA Dergisi. Sayı 99,* sayfa: 35-50.

GEDİK, Abdullah, Saadettin Korkmaz. 1984. "Sinop Havzasının Jeolojisi ve Petrol Olanakları". *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Yayım Organı, Sayı: 19*, sayfa: 53-79.

KETİN, İhsan, Cahit Erentöz. 1962. *1/500000 Türkiye Jeoloji Haritası*. Sinop Paftası İzahnamesi. Ankara: MTA Yay.

NİŞANCI, Ahmet. 1974. "Türkiye İklim Bölgeleri ve Yağış Özellikleri". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi. Sayı: 5,* sayfa: 139-151.

NİŞANCI, Ahmet. 1986. "Türkiye'nin Kurak Aylar Sayısına Göre Belirmiş İklim Bölgeleri ve Bitki Örtüsü". *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi. Fasikül:2, Sayı: 15,* sayfa: 73-88.

NİŞANCI, Ahmet. 1989. "Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler" *Coğrafya Araştırmaları Dergisi. Cilt: 1, Sayı: 1,* sayfa: 70.

NİŞANCI, Ahmet. 1992. "Rasat Verileri ve Türkiyede Görülen İklim Değişmeleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayfa:153-167.

NİŞANCI, Ahmet. Kemalettin Şahin. 2003. "Trafik ve Yol Güvenliği İle Yerşekilleri ve Hava Koşulları Arasındaki İlişkiler: Samsun Örneği". *Kastamonu Eğitim Dergisi. Ekim, Cilt: 11, No:2,* sayfa: 467-480.

ÖZTÜRK, Ali. 1979. "Lâdik-Destek Dolayının Stratigrafisi". *Türkiye Jeoloji Kurultayı Bülteni. 22/1*, sayfa: 27-34.

PEKMEZCİLER, Sadettin. 1960. "Çeltek Kömür Havzası Hakkında Rapor". *MTA Dergisi*. Sayfa:19.

ŞAHİN, Kemalettin. 1997. *Vezirköprü ve Yakın Çevresinin Uygulamalı Fiziki Coğrafya Araştırması.* Yayınlanmamış doktora tezi. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi.

TÜYSÜZ, Okan, M. Korhan Erturaç. 2005. "Kuzey Anadolu Fayının Devrez Çayı ile Soruk Çayı Arasındaki Kesiminin Özellikleri ve Fayın Morfolojik Gelişimdeki Etkileri". *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu Bülteni*. Sayfa:26

YOLDAŞ, Rıfat, v.d. 1985. "Samsun ve Dolayının (Kızılırmak-Yeşilırmak Arasındaki Bölgenin) Jeolojisi ve Petrol Olanaklarına İlişkin Rapor". *MTA Rapor (Yayınlanmamış), No: 8130*, sayfa:35.

Raporlar, İstatistikler ve Haritalar

Harita Genel Komutanlığı. 2008. *1/25.000 Ölçekli Sayısallaştırılmış Sinop ve Çorum Paftaları.*

Havza İlçe Tarım Müdürlüğü.2007.Tarımla ve Hayvancılıkla İlgili İstatistiksel Veriler.

Samsun Devlet Su İşleri Müdürlüğü, 1992. "*Samsun-Vezirköprü Barajı Mühendislik Jeoloji Planlama Raporu"*. Sayfa: 3-6., 1999.

"*Samsun-Havza Beyören Barajı Mühendislik Jeoloji Planlama Raporu".*Sayfa: 4-8.

Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü.2008. *İklim Özellikleri İle İlgili Veriler.*

Topraksu Genel Müdürlüğü. 1970. *Samsun İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu*. Sayfa:19-25, 1974.

Kızılırmak Havzası Toprakları. No: 286,sayfa: 46.

VEZİRKÖPRÜ VE DEPREM

Ali UZUN[*]

Amaç

Bu sunu Vezirköprü Sempozyumu çerçevesinde yöre insanının deprem konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Vezirköprü, Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı ardı çöküntü kuşağında kurulmuş önemli yerleşmelerden biridir.

Yöntem

Arazi çalışması yapıldı. 1943 Vezirköprü depremini yaşayanlarla görüşüldü.

Arazi çalışmasından bir kesit

Depremin tanıklarından; 1932 doğumlu Vefai Teker (Yerel gazeteci).

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.*

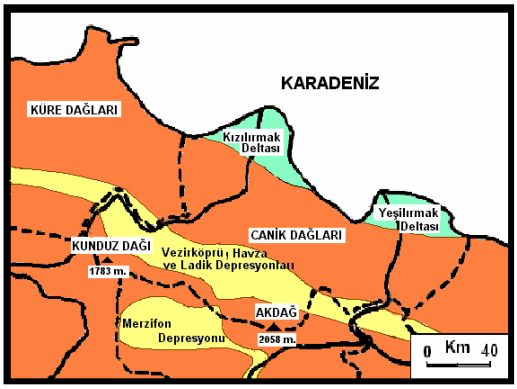

Vezirköprü havzası
kuzey ve güneyinden geçen faylar
boyunca çökmüştür.

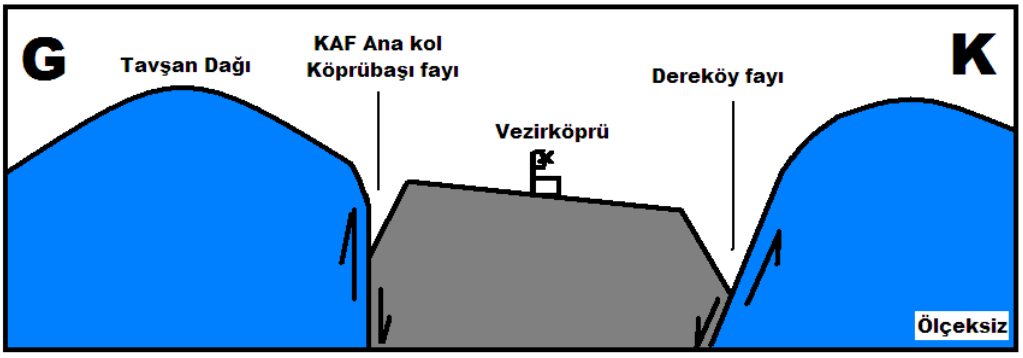

Vezirköprü ilçe merkezi bu
fay hatlarından biri
üzerindedir.

Vezirköprü, tarihî dönemlerde önemli
depremler geçirmiş bir deprem
yöresidir.

Fay hatlarına yerleşen akarsular Neojen dolgularını yarmış ve saha plato görünümü kazanmıştır.

Vezirköprü kendine özgü mimarisiyle yörenin önemli yerleşme merkezlerinden biridir.

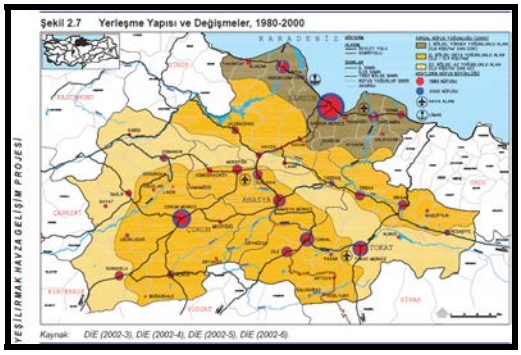

KAF hattı boyunca sıralanmış *Tektonik havzalar* depremsellikleri bir tarafa bırakılacak olursa, yerleşmeler için genellikle uygun coğrafi özellikler sunarlar

Köprübaşı köyü, KAF hattı üzerinde kurulmuş önemli yerleşmelerden biridir.

Ortaklar köyü 1943 depreminde en çok can kaybının olduğu yerleşmelerden biridir.

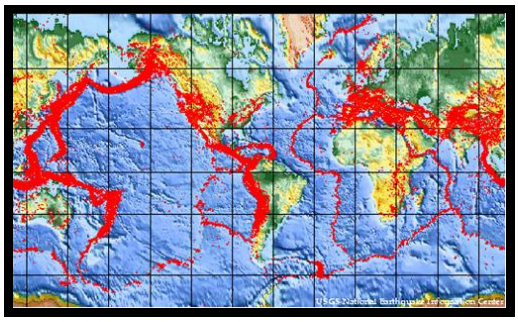

Türkiye, Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerinde yer alan önemli bir deprem ülkesidir.

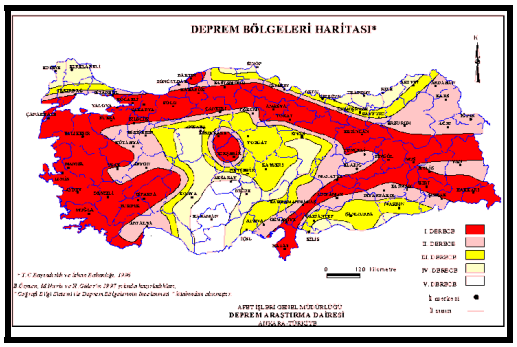

Vezirköprü
Türkiye'nin birinci derece deprem kuşağı üzerinde yer alır.

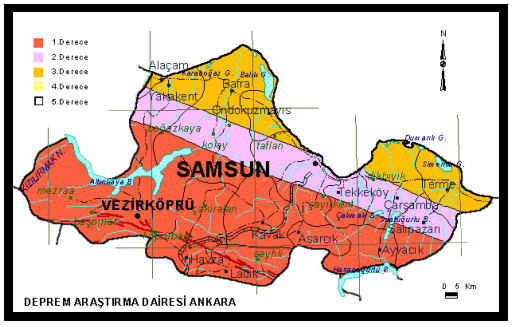

Türkiye'nin en önemli aktif fay kuşaklarından biri olan Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF) Vezirköprü yöresinden geçer.

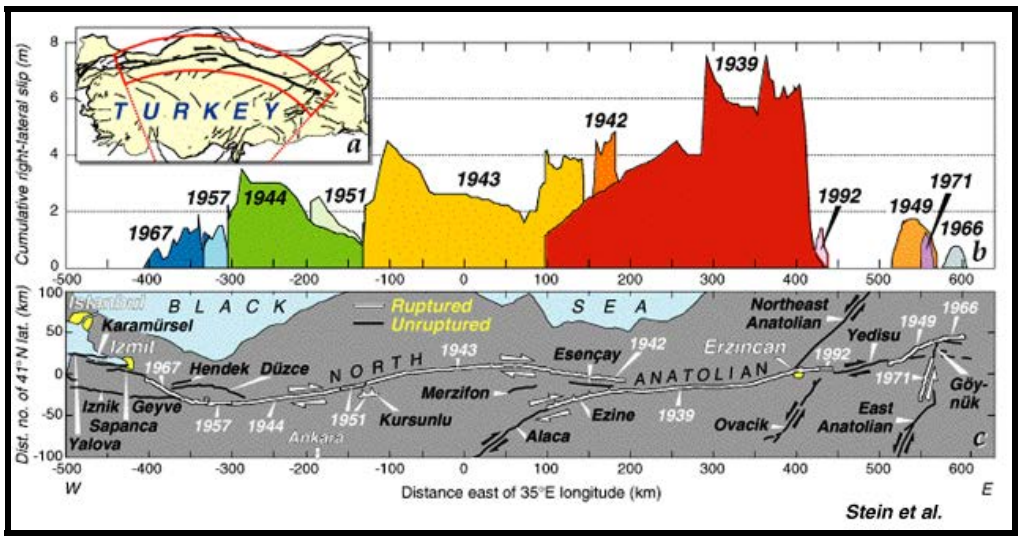

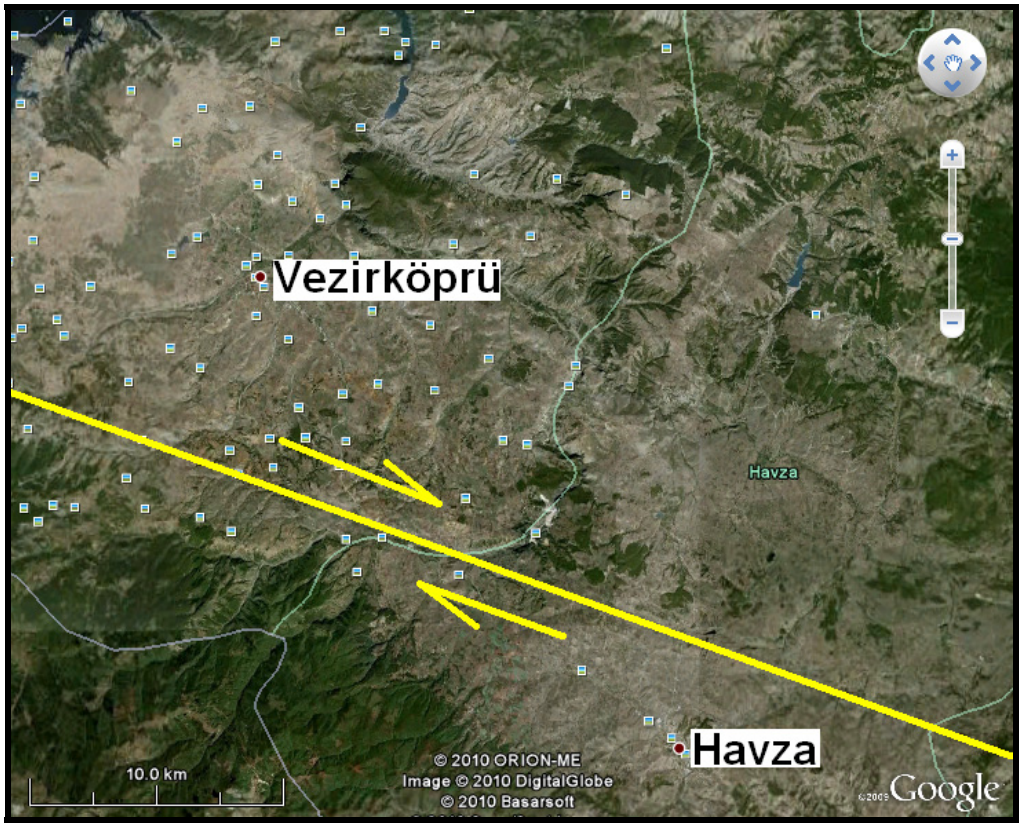

Kuzey Anadolu Fayı her yıl yaklaşık 25 mm bükülmekte ve enerji biriktirmektedir. Vezirköprü'nün de yer aldığı KAF kuşağında önemli depremler meydana gelmiştir. Kuzey Anadolu Fayı her yıl yaklaşık 25 mm bükülmekte ve enerji biriktirmektedir.

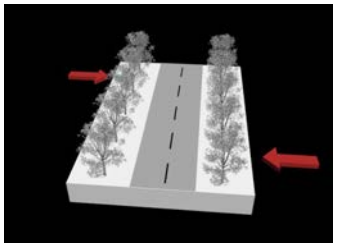

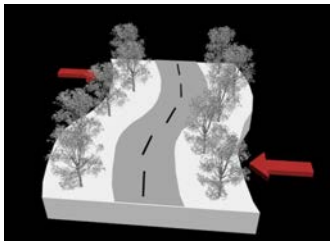

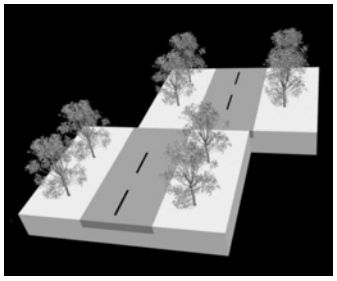

Deprem nedir?
Yer kabuğunun kırılması sırasında meydana gelen titreşim dalgalarının yer-yüzünü sarsmasıdır

(1999 İzmit Depremi)

Deprem olur;
insanlar, evler, ağaçlar her şey etkilenir.

(1943 Vezirköprü depremi)

Yırtılmış bir ağaç
(1999 Körfez depremi)

Binalar çöker.
(1992 Erzincan depremi)

Elektrikler kesilir.
(1999 Adapazarı)

Yollar kapanır

Ocaklar söner.

Enkaz altında yardım beklenir.
(1999 Körfez Depremi)

Ölenle ölünmez!

Enkaz kaldırılır.
(Gölcük, Mart 2000)

İbret alınsaydı…

(Erzincan 1992)

… tekerrür mü ederdi?
(Adapazarı 1999)

Deprem değil, cehalet öldürür.

*"*Keşke" dememek için
kendi eylem planını hazırla.
(1992 Erzincan Depremi)

Nasıl mı?

Bir bilene sor.

Öğrendiklerini sevdiklerine öğret.

Vezirköprü 1943'te böyle oldu.

Dikkat edelim yarın böyle olmasın.

VEZİRKÖPRÜ YÖRESİ [Samsun] ENDEMİK VE NADİR BİTKİLERİNİN EKOLOJİK ÖZELLİKLERİ*

*Fergan KARAER***

Giriş

Dünya nüfusunun hızla artışına bağlı olarak yeryüzündeki yaşama alanlarının büyük bir kısmı ile çok sayıda canlı türünün kitleler halinde yok olduğu bilinen bir gerçektir. Canlı türlerinin kitleler halinde yok olması önceki dönemlerde genel olarak doğal afetler sonucu ortaya çıkarken, günümüzde doğal afetlerle birlikte özellikle insan etkisi önemli rol oynamaktadır. Kendisi dışında diğer canlıların hızlı şekilde azalması, insanoğlunun geleceğini de olumsuz etkileyeceğinden besin zincirindeki önemi dikkate alındığında mevcut bitki türlerinin ve alanlarının özelliklerinin bilinmesi ve korunması gereklidir. Bu nedenlerle bir ülke ya da bölgenin bitki zenginliğinin önemli göstergesi olan endemik[1] ile nadir türlerin ve yaşama alanlarının korunması gerekmektedir.

Türkiye, diğer doğal kaynaklarda olduğu gibi bitkisel kaynaklar bakımından da dünyanın zengin ve ilginç ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye'nin bu zengin ve ilginçliği, Avrupa ve Güney Batı (GB) Asya floraları arasında köprü durumunda olması, Avrupa-Sibirya, İran-Turan ve Akdeniz floristik bölgelerinin karşılaştığı yerde bulunması yanında çeşitli iklimlerin hüküm sürmesi, topoğrafik, jeolojik yapısındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin flora zenginliğini sağlayan diğer önemli nedenler ise çok sayıda cinsin gen merkezi ve endemizm oranının yüksek olması aynı zamanda savaşlar, göçler vb pek çok değişik insan etkileridir. Avrupa ülkelerine göre daha G yer alan Türkiye, topoğrafik özellikleri ile buzul çağından fazla etkilenmemesi flora zenginliğinin diğer nedenleri olmuştur (Davis 1965).

Türkiye, bu zenginliğini ve doğal yapısını artan çevre sorunlarına rağmen, yer yer koruyabilmiş nadir ülkelerden biridir. Birçok ülkede, özel önlemlerle yapay olarak varlığını sürdürebilen çok sayıda canlı türü, bugün Anadolu'da yaban hayatını tüm güzelliği ve doğallığı ile sürdürmektedir. Bu zenginliğin korunması, kullanılması ve yenilenmesini sağlayacak çalışmaların yapılması da zorunludur.

---

* Bu çalışma, 1992 -1997 yılları arasında DPT tarafından TUBİTAK aracılığı ile desteklenen "*Türkiye Endemik Bitkileri projesi proje no: TBAG/DPT-Ç SEK-4*" ve 1998–2009 yılları arasında Türkiye ve özellikle Karadeniz bölgesi endemik bitkileri kapsamında yürütülen çalışmaların bir bölümüdür.

** *Yrd. Doç. Dr, OMÜ, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Fen Bilgisi Eğitimi ABD Öğretim Üyesi.*

[1] Endemik tür: Yayılış alanları belirli bir ülke veya bölgeye ait, yerel, ender ve çok ender bulunan türler- dünyada sadece o ülke, bölgede bulunan.

Vezirköprü(Samsun) ve çevresi, Anadolu'da yaban hayatının tüm güzelliği ile doğallığını sürdüren alanlardan birisi olup coğrafik olarak İç Anadolu ile Orta Karadeniz Bölgeleri (OKB) arasında, bitki coğrafyası bakımından Avrupa-Sibirya, İran-Turan floristik bölgeleri arasında bir geçiş bölgesinde bulunmaktadır. Bu tip geçiş bölgeleri bir yandan Karadeniz'in nemli diğer taraftan İç Anadolu'nun kurak ikliminin etkisi altında olması ile her iki bölgeye ait bitkileri içermekte ve bitki biyoçeşitliliği bakımdan ilginç özellikler göstermektedir. Vezirköprü, bu özelliklerinin yanında Samsun'un en geniş yüz ölçümüne, en fazla köyüne, en fazla vakıf eserlerine (% 80) ve Hititlerin kutsal şehri Nerik'in (Oymaağaç Köyü) bulunduğu (Anon 2008, Czichon 2007) bir ilçedir. Osmanlı Devletinin yükselişinin en istikrarlı dönemini yaşatan, Köprülü Mehmet Paşa ve oğullarının doğduğu Vezirköprü, aynı zamanda Amasya'da şehzadelik yapan padişahların yazın yayla olarak kullandıkları bir yöredir (Sümer 1952, Hüsameddin, 1935). Bunlarla birlikte Samsun'da ki endemik türlerin fazla bulunduğu Vezirköprü, coğrafi, tarihi, kültürel, bitki biyoçeşitliliği ile büyük bir turizm potansiyeline ve Tabiat parkı özelliklerine sahip çok sayıda alana da sahiptir.

Bu çalışmada Vezirköprü ve çevresinin biyolojik zenginliğin önemli göstergeleri olan endemik ve nadir bitkiler ile ekolojik özellikleri araştırılmıştır.

Materyal ve Metot

Bu çalışmanın materyalini, 1992-1997 yılları arasında DPT tarafından TUBİTAK aracılığı ile desteklenen "*Türkiye Endemik Bitkileri projesi* (Ekim ve ark 1998) ve 1998–2009 yılları arasında Türkiye ve özellikle Karadeniz bölgesi endemik bitkileri kapsamında toplanan bitki örnekleri oluşturmaktadır. Bitki örnekleri toplanırken çeşitli populasyonları temsil etmesine ve tayin işlemleri için gerekli karakterleri taşımasına özen gösterilmiştir. Bitkilerin tayinleri ve ekolojik özellikleri için Türkiye Florası (Davis, 1965–1985) ve ekleri (Davis 1988, Güner ve ark 2000,2012) ile Engin ve Korkmaz (1990, 1991), Erik (1992), Kılınç ve Korkmaz (1996), Kılınç (1985,1990), Korkmaz ve Engin (1995, 1997, 2001), Ekim ve ark (2000), Özen (2002), Duran ve Duman (2002), Korkmaz ve ark (2005), ve IPNI (2007) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Vezirköprü ve çevresinin coğrafik durumu ve topoğrafik yapısı ile ilgili bilgiler, 1/100 000 ölçekli harita, Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliğinden alınan haritalar(2005) ve Samsun çevre raporundan (Anon 2005), büyük toprak gruplarına ait bilgiler Anon (1974, 1984, 1992)'dan yararlanılarak hazırlanmıştır. Vezirköprü ve çevresinin jeolojisine ait bilgiler, 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası ve bu haritaya ait raporlar (Erentöz ve Ketin 1962) ve ilgili çalışmalardan (Erer 1983, Toprak 1983, Yılmaz ve Tüysüz 1984, Dirik 1991, 1994,) yararlanılmıştır.

Vezirköprü ve çevresinin iklim özellikleri, Samsun ve Vezirköprü meteoroloji istasyonlarına ait verilerden (Anon 2008) yararlanarak değerlendirilmiştir.

Vezirköprü ve çevresinin tespit edilen endemik bitkilerinin sıralamasında Davis (1965–1988)' in sistemi esas alınmıştır. Buna göre taksonlar ve bunlarla ilgili bilgiler yazılırken sırasıyla familya ile cins ve tür adı, varsa türaltı takson adları yazılmıştır. Lokalite ile ilgili bilgilerde; taksonun yayılış gösterdiği ilçe, bulunduğu ekosistem, yön, yükseklik, fitocoğrafik elementi, türlerin tehlike durumu ile hayat formu yazılmıştır. Endemik ve nadir bitkilerin hassas durumları dikkate alınarak bitkinin yayılış gösterdiği köy, mevkii ile detaylı habitat özellikleri ve fazla yer kaplamaması için toplandığı tarih, toplayanın adı soyadı ve örnek numarası yazılmamıştır.

1. Vezirköprü ve Çevresinin Genel Özellikleri

1.1.Tarihi, Coğrafik ve Ekolojik Özellikleri

İlk olarak Hititler tarafından (M.Ö.2000-M.Ö.700), bugünkü ilçe merkezinin 2,5 km Kuzeyinde (K) kurulan Vezirköprü, MÖ 1200 yıllarında, Frigya ve Paflogonyalıların idaresine girmiştir. Geçmiş dönemde önemli kervan yolunun (Bağdat-Sinop) üzerinde bulunan Vezirköprü, çeşitli nedenlerle iki kez yıkılmış, Selçuklu Sultanı Mesud tarafından 1160'da *Gedekara* adı ile üçüncü kez kurulmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde *Sinder (Köprü)* olarak bilinen Vezirköprü, Osmanlı döneminde ki Celâlî isyanları ile sık sık baskına uğramış, yağmalanmış ve yıkılmıştır. Vezirköprü'de doğan Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, yıkılan yapıları tamir ettirmiş ve yeni eserler de yaptırmıştır. Bu dönemde Vezirköprü adını alan geçmişte idari olarak Sivas Beyler Beyliğine bağlı Amasya mutasarrıflığına, daha sonrada Amasya'ya bağlı olan Vezirköprü, 1925 yılında Samsun'a bağlanmıştır (Sümer 1952, Ertem 1980, Hüsameddin 1935) .

Kuzey Anadolu Dağları'nın (KAD) ikinci sırasında, Aşağı Kızılırmak vadisinin kıyı ardında yer alan Vezirköprü, 35º 01'-35º 48' Doğu (D) boylamları ile 41º 00'- 41º 19' K enlemleri arasında bulunmaktadır. Altınkaya Baraj Gölü'nün önemli bir kısmının içinde yer aldığı Vezirköprü, Samsuna kuş uçuşu yaklaşık 71 km, karayolu ile 115 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1713 km² olan Vezirköprü, batıda (B) Boyabat (Sinop) ve Osmancık (Çorum), D'da Havza, güneyde Merzifon, Gümüşhacıköy (Amasya) ile kuzeyde Alaçam ve Bafra ilçeleri ile çevrilidir *(Şekil 1).*

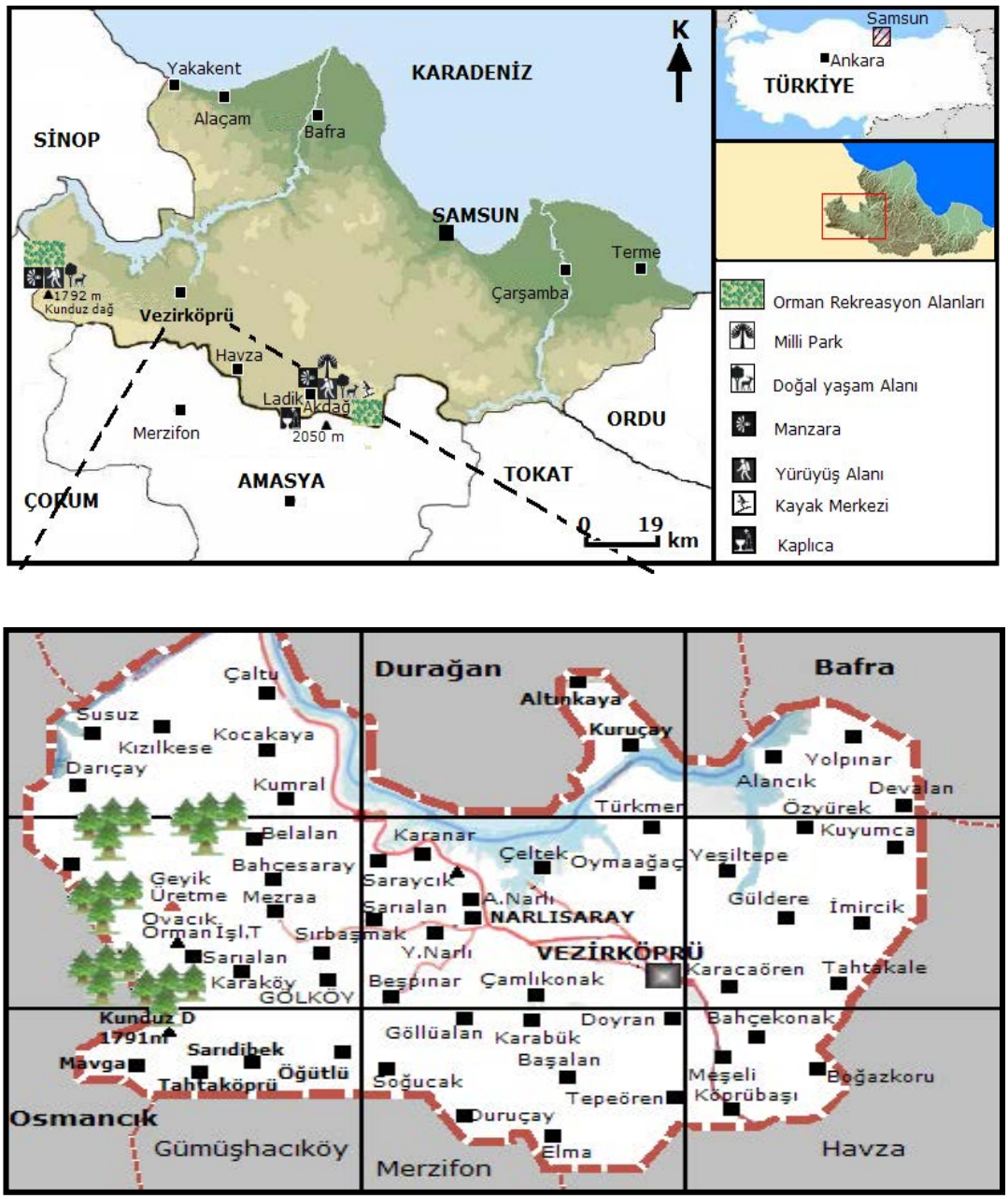

Şekil 1. *Samsun ve Vezirköprü'nün genel coğrafik durumu (Şahin ve Yılmaz, 2009'dan değiştirilerek çizilmiştir).*

1.2. Yeryüzü Şekilleri

Vezirköprü ve çevresi yükselti ve yer şekilleri bakımından, yüksek alanlardaki dağlık alanlar, alçak kesimlerdeki havza tabanı düzlükleri ile bu iki oluşum arasında Güneyde basamaklı bir yapı gösteren birden fazla aşınım düzlükleri olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir (Anon 2005).

a) Kuzeydeki Dağlık Alan: Orta Karadeniz Bölgesinde (OKB), yükseltilerini kaybeden kıyıdan itibaren hemen yükselmeyip içeri doğru geniş bir alana yayılan KAD, genel olarak dalgalı bir görünümden çok bir aşınım düzlüğü özelliği göstermektedir. Vezirköprü'nün Kuzeydeki dağlık alanı Kızılırmak'ın her iki tarafında yay şeklinde uzanan KAD'ın ilk sırasını KB-GD yönünde uzanan Canik (D'da) ve Küre (İsfendiyar) Dağları (B'), oluşturmaktadır. Bu alanın başlıca yükseltileri Dedem (1162 m), Hamurcu Tepesi (1.111 m) ile Yund (1.194 m) ve Sıralı Dağı (1162 m)'dır *(Şekil 2).*

Şekil 2. *Vezirköprü ilçesinin yüzey şekilleri (Anon. 2004).*

b) Güneydeki Dağlık Alanlar: Vezirköprü ve çevresi G, GD-KB yönünde uzanan bu dağlar arasında Merzifon (Amasya) ve Vezirköprü 'yü doğal olarak ayıran Tavşan Dağı (1.900m) bulunmaktadır. Ayrıca Kale Tepesi (1479 m) ve Kunduz Dağı (1.791 m) yer almaktadır.

c) Batıdaki Dağlık Alan: Oldukça arızalı, akarsularla parçalanmış ve faylarla desteklenen topografyanın hâkim olduğu alanın yükseltileri, gerek jeolojik gerekse oluşum bakımından Kunduz Dağı'na benzer ve yükseltisi ortalama 1000 m'dir. Bu alanın önemli yükseltileri Asarcık (1.092 m), Küre Sırtı (1.049m), Eğri Kale (1.082m) ve Gölün Kaşı Tepeleri (933 m)'dir.

d) Doğudaki Dağlık Alan: En önemli yükseltileri, Aladağ ve Sıralıdağ olup en yüksek tepesi Aladağlar üzerinde Killik Tepe (1.194 m) ile Çakıralan Tepesi (1.226 m)'dir.

Yayla, Ova, Akarsu, Baraj ve Göletler:

Vezirköprü ve çevresinin dağlık alanlarındaki düzlüklerde çok sayıda yayla bulunmaktadır. Günümüzde yaylacılık geleneğinin az da olsa sürdürülen Vezirköprü ve çevresindeki önemli yaylalar, Susuz, Boruk, Esenköy, Uzun Çayır ve Kunduz'dur.

Vezirköprü ovası eğimi, G-K yönünde ve ortalama yüksekliği 350m'dir. İncesu, İnkaya, Örencik, Avdan, Adatepe, Yağınözü köyleri ve arazilerini içine alan ova Çayözü, Çorakdere ve kolları ile hafifçe yarılmıştır.

Vezirköprü ve çevresinin en önemli akarsuyu Kızılırmak, İç Anadolu'da büyük bir yay çizdikten sonra Vezirköprü'de de kısa bir yayçizer ve Bafra Burnu'ndan Karadeniz'e dökülür. Vezirköprü ve çevresinin diğer akarsuları Kızılırmak'ın iki büyük kolu olan Akçay ile Gölçay-Kürtler Çaylarıdır. Bunların dışında Kuyma Deresi ve Bakırçay kolları olan Istavloz Çayı (Tavşan dağı), Esenli Çayı (Karaböcük Deresi), Sokullu Deresi, Uluçay yer almaktadır. Vezirköprü'de Altınkaya, Vezirköprü, Duruçay barajları ile Adatepe, Aşağı ve Yukarı Narlı, Güldere, Bahçekonak ve İncesu sulama göletleri bulunmaktadır.

Vezirköprü ve çevresinde özellikle D ve GD'da bulunan akarsular, boğaz görünümlü vadilerden geçerek, taşıdıkları malzemeyi yörenin ana akarsuyu Akçay'a ve Altınkaya Baraj Gölüne ulaştırmaktadır. Tipik birer birleştirme boğazı veya yarma vadi özelliği gösteren Varadoy ve Kayalı Boğazları ile Vezirköprü'nün 17 km KD'daki Şahinkaya Yarma vadisi, Altınkaya Baraj Gölü'nü ikiye ayıran önemli bir boğazdır *(Foto 1).*

Şekil 3. *Şahinkaya yarma vadisi (Foto: B. Kıvrak).*

1.3. Jeolojik Yapı

Morfolojik ve hidrolojik bir ünite olduğu kadar jeolojik bir ünite olan Vezirköprü havzası, çevreden merkeze doğru, en dışta (B kesimi) Paleozoik yaşlı formasyonlar ile Üst Kretase Alt Jura yaşlı kireçtaşları ve daha alçak kesimlerde Neojen formasyonları ile Kuaterner depolarına sahiptir *(Şekil 3).* Havzanın temelini Paleozoik yaşlı Metamorfik serilerine ait kayaçlar, bunların üzerine yörenin çeşitli yerlerinde yayılış gösteren Mesozoik yaşlı formasyonlar diskordans olarak oturmaktadırlar. Ayrıca D'da geniş bir yayılış gösteren Üst Kratese yaşlı fliş serileri, Yukarı Narlı Köyü'nün K'de Neojen yaşlı formasyonlar ise havza tabanında hâkim durumdadır. Bu formasyonlar bir önceki formasyonlar üzerine diskordans olarak oturmaktadır. En genç oluşumlar ise Kuaterner dönemine ait alüvyal dolgulardır. Bu durumlara göre karışık bir yapıya sahip arazi, genel olarak kalker tabakaları ile kil, yeşil renkli greler, kum, marn ve beyaz tebeşirlerden ibarettir. Bölgenin B'sı Metamorfik taşları ihtiva eden toprak yapısına sahip olup sist ve kristalin şistlerde bulunmaktadır. (Erentöz ve Ketin 1962, Erer 1983, Toprak 1983, Yılmaz & Tüysüz 1984, Dirik 1991, 1994).

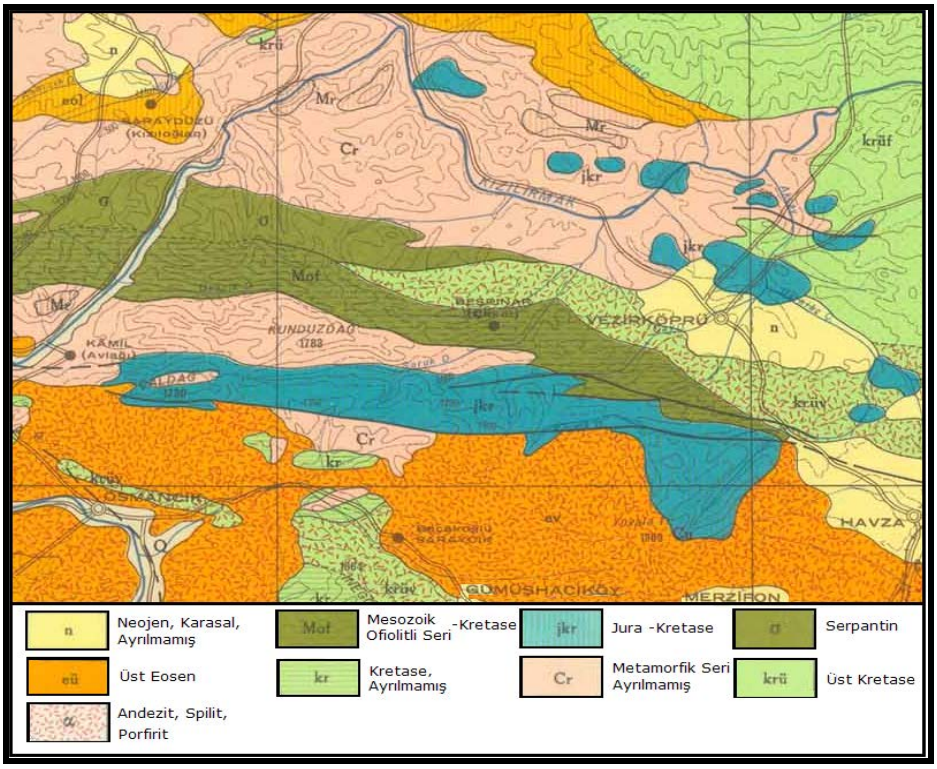

Şekil 3. *Vezirköprü ve çevresinin jeolojik yapısı (1/500000 haritadan sadeleştirilmiştir).*

1.*4. Büyük Toprak Grupları ve Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıfları*

Vezirköprü ve çevresinde kahverengi (M), gri kahverengi podzolik (G) kestane rengi (C), alüvyal (A), kolüvyal (K) ve kireçsiz kahverengi orman toprakları (N), olmak üzere altı büyük toprak grubu ile 8 tip arazi kullanım kabiliyet sınıfı bulunmaktadır (Anon 1974, 1984, 1992).

1.5. İklim

Coğrafi konumu ile İç Anadolu ve OKB arasında geçiş durumunda bulunan Vezirköprü ve çevresinde, yer yer her iki bölgenin iklim özelliklerini görmek mümkündür. Ayrıca yörenin, topoğrafik ve orografik yapısı ile jeomorfolojisi bölgenin iklimi üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim yörenin G yamaçlarında (600–700m) ve Kızılırmak vadisinde lokal olarak Akdeniz kökenli bitkilerin bulunması, yörede Akdeniz iklimi etkilerinin bulunduğunu doğrularken Vezirköprü ve çevresinin iklimi, kıyı kuşağından farklı özellikler göstermektedir *(Şekil 4).*

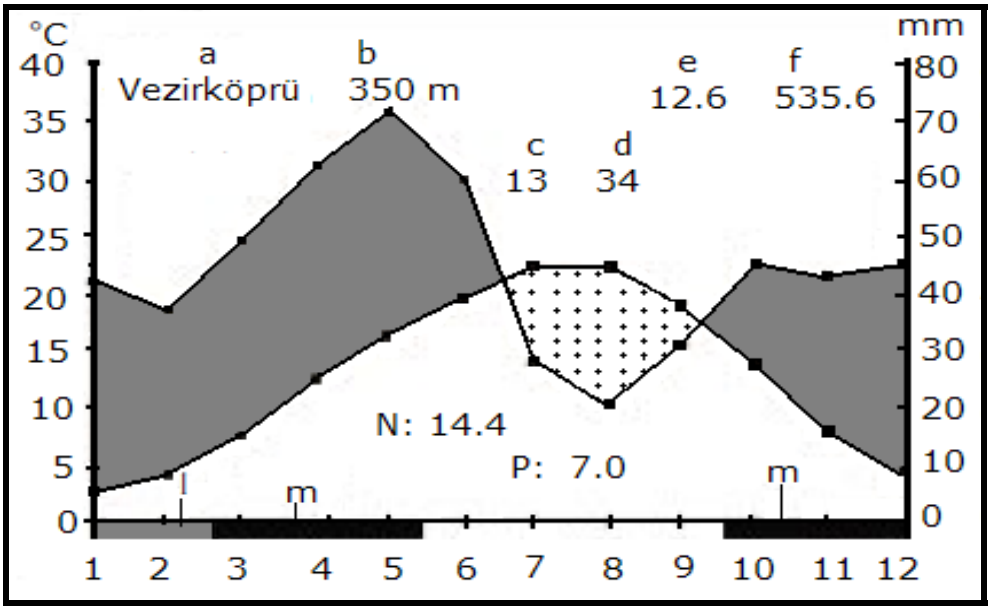

Şekil 4. *Vezirköprü'nün Walter metoduna göre iklim diyagramı.*

Sıcaklıklar: Vezirköprü'de yıllık sıcaklık ortalaması 12,6ºC olup aylık ortalama 10ºC'nin altındaki 11.-3. aylar arasında karlı ve soğuktur. Vezirköprü 'de kararsız hava şartlarının yoğun olduğu günlerde, nem ve sıcaklık değişimleri ile birlikte cephe yağışların etkisiyle ılık günler de görülebilmektedir. Vezirköprü 'de, uzun yıllar ortalamalarına göre 7-9. aylarda, mutlak yaz kuraklığı, yağışsız veya az yağışlı-sıcak hava tipleri egemendir. Sıcaklığın yıl içindeki aylara dağılımına göre en yüksek sıcaklık 8. ay (22,3 ºC), en düşük 1.ay'da (2,5ºC) görülürken ortalama vejetasyon sıcaklığı 17 ºC'dir. Ortalama donlu gün sayısı en fazla 1. ayda görülmektedir.

Yağışlar: Aylık ortalama yağışın 29,5 mm, yıllık yağışın 535,6 mm olduğu Vezirköprü'nün yağışları, karasallık, denize uzaklık ve yükselti vb nedenlerle Samsun (735 mm)'den daha düşüktür. Bu faktörler Vezirköprü'de yağışın kar şeklinde olmasına ve yağış miktarının düşmesine neden olmaktadır. İlçede kar yağışları en fazla 1.ayda (3,2 gün) görülürken, kar yağışlı günler ve yağan karın yerde kalma süresi, yükselti ve bakı şartlarına göre değişmektedir. Vezirköprü ve çevresinde, yaz yağışları kıyı kuşağına göre daha az iken, daha iç kesimlere göre (Merzifon ve çevresi) daha fazladır. Vezirköprü ve çevresinde sıcaklık terslemesinin görüldüğü zamanlarda yer radyasyonunun etkisiyle özellikle 12.-2. aylar arasında alçak kesimlerde (500–600 m) yıllık ortalama sisli günlerin sayısı 11,4 olup yükselti faktörünün etkisiyle havza tabanından dağlık alanlara doğru farklı yerel iklim tipleri de görülmektedir. Nitekim G'deki dağlık alanlarda bulunan Kuşçular, Kovalı, Başalan, Kale ve Duruçay vb. 850m'den fazla olan köyler ve çevresi, kışın alçak kesimlere oranla daha uzun süreli, daha yağışlı ve soğuk, yaz ayları, az yağışlı ve serindir. Vezirköprü ve çevresinin K kesimlerinde, kış ayları yağışlı (çoğunlukla kar şeklinde) ve soğuk, yaz ayları sıcak ve az yağışlıdır. 550-850 m'lerde, alçak kesimlerin iklim tipi ile yüksek dağlık alanların ikim tipleri arasında geçiş özelliği göstermektedir.

Vezirköprü'de rüzgâr esme sayılarına göre en etkili olan D rüzgârları olup en kuvvetli rüzgârlar, kışın KB, yazın B yönlüdür.

Biyoiklimsel Sentez: Meteorolojik olayların bir bütünü olan iklim elemanları, bitkiler üzerinde tek tek değil bütün halinde etkilidir. Düşük sıcaklıklar bitkilerin gelişmesini sınırlayan önemli bir faktör olup soğuk olan Vezirköprü ve çevresinde bitkilerin yetişme süresi daha kısadır. Vezirköprü'deki yükseklik farklılıkları (400-1800 m), sıcaklık ve yağış değerlerinde farklılıklara, bu farklılıklarda bitki örtüsünün çeşitlenmesine neden olmaktadır. Nitekim Vezirköprü'de G bakan yamaçlar ile özellikle Kızılırmak vadisinde G yamaçlarda fazla olmak üzere Akdeniz bitki örtüsünün bulunması bu alanlarda lokal olarak Akdeniz ikliminin etkisinin görüldüğünü desteklemektedir.

Emberger'e (1952) göre Vezirköprü yöresinde Q değerine göre Akdeniz biyoiklim katlarından, "Yarı Kurak Akdeniz" iklim katı, yağış-sıcaklık emsali ve donlu devrelerin süresi m' ye göre "Kışı Soğuk Akdeniz ile Soğuk Akdeniz" biyoiklim katlarının alt bölümleri görülmektedir (Akman, 1990). Yağış rejimine göre en fazla yağış ilkbahar(İ)'da en az ise yazın(Y) görülmektedir. Buna göre Vezirköprü yöresinde yağış rejimi Akdeniz eğimli geçiş -D Akdeniz tip 2 (İKSY)'dir. Sonuç olarak Vezirköprü ve çevresi iklim bakımından kışın ne kıyı kuşağı kadar ılıman, iç kesimler kadar soğuk, yazın ise, ne kıyı kesimi kadar nemli ne de iç kesimler kadar kurak ve sıcaktır. İklim tipi kışları soğuk-yağışlı, yazları sıcak-kurak ile kıyı ve iç kesimler arasında "geçiş iklimi" özelliği göstermektedir.

2. Bulgular

2.1.Vezirköprü yöresinde Bulunan Vejetasyon Katları

Bir bölgedeki ekolojik olayların, ekosistemlerin, türlerin ve genlerin bir bütünü olan biyoçeşitlilik, günümüzde ekosistem, tür, genetik ve ekolojik olaylar çeşitliliği olarak bilinmektedir. Her ekosistem sahip olduğu iklim, toprak, topoğrafya ve biyotik özellikleri ile diğer ekosistemlere göre, az çok farklılıklar göstermektedir. Bunun sonucunda ekosistem çeşitliliği (orman, mera, sazlık bataklık, göl, akarsu, step vb) ortaya çıkmaktadır. Ekosistem çeşitliliği arttıkça, potansiyel olarak ekosistem içinde yer alan habitat ve tür çeşitliliği de artmaktadır. Aslında ekosistem çeşitliliği, tür çeşitliliğini tetikleyen, ya da sınırlayan bir etken olup farklı türlerin yaşayabilmesi için farklı habitatların, farklı ekolojik fonksiyonların ve en sonunda da bunların denge halinde karışımını sağlayan, farklı klimaks (denge) birliklerinin oluşmasını sağlamaktadır (Işık 1997, Doğan, 2003).

Vezirköprü ve çevresi coğrafi konumu, topografik, jeolojik ve jeomorfolojik yapısı ile çeşitli ve zengin bir bitki biyoçeşitliliğine sahiptir. Kuşkusuz bu çeşitlilikte insan (antropojen) etkisinin de önemli rolü vardır. Nitekim sürekli tahrip sonucu Vezirköprü ve çevresinin bazı yerlerinde klimaks vejetasyon doğal yapısını kaybetmiş ve bozulan ekolojik dengeye bağlı olarak sekonder bitki toplulukları ortaya çıkmıştır. Vezirköprü ve çevresinde bitki örtüsü yükseklik, yön, topografya, sıcaklık ve yağış gibi ekolojik ve coğrafik faktörlere bağlı olarak belirgin bir tabakalaşma göstermektedir *(Şekil 5, Foto 2).*

Buna göre alt kesimlerden yüksek kesimlere doğru farklı vejetasyon katları görülürken K yamaçları genellikle 1000 m'ye kadar olan alanlarda yaprak döken ormanlarla kaplıdır. Bu yamacın yüksek kesimlerinde ise *Abies nordmanniana* (Göknar), *Pinus sylvestris* (sarıçam)*, Fagus orientalis* (kayın) ormanları yaygındır. Bu ormanların tahribi sonucunda *Quercus cerris* var. *cerris-Carpinus orientalis* ormanları 650-1000m'de yaygındır. Vezirköprü ve çevresinin G yamaçları, K yamaçlarına göre daha farklı ve çeşitli vejetasyon katlarına sahiptir. Nitekim alt kesimlerde antropojen etkilerle açılan tarlalar, bunların üzerinde ve özellikle Kızılırmak vadisinde Akdeniz köklenli bitkiler (*Pinus brutia, Arbutus andrachne, Styrax officinalis, Phillyrea latifolia*) ile bu katın üst kesimlerinde (1000-1500 m) *P. nigra* (karaçam) dağılış göstermektedir.

Vezirköprü ve çevresinin alt kesimlerinde, insan etkisinin fazla olduğu alanlarda ova stepi 800m'ye kadar yaygın iken, yüksek kesimlerde (1500 m) alpinik stepler yaygındır. Ayrıca Vezirköprü yöresinde bulunan Kızılırmak Vadisi, dereler ile baraj ve göletler çevresinde sucul bitki örtüsü bulunmaktadır.

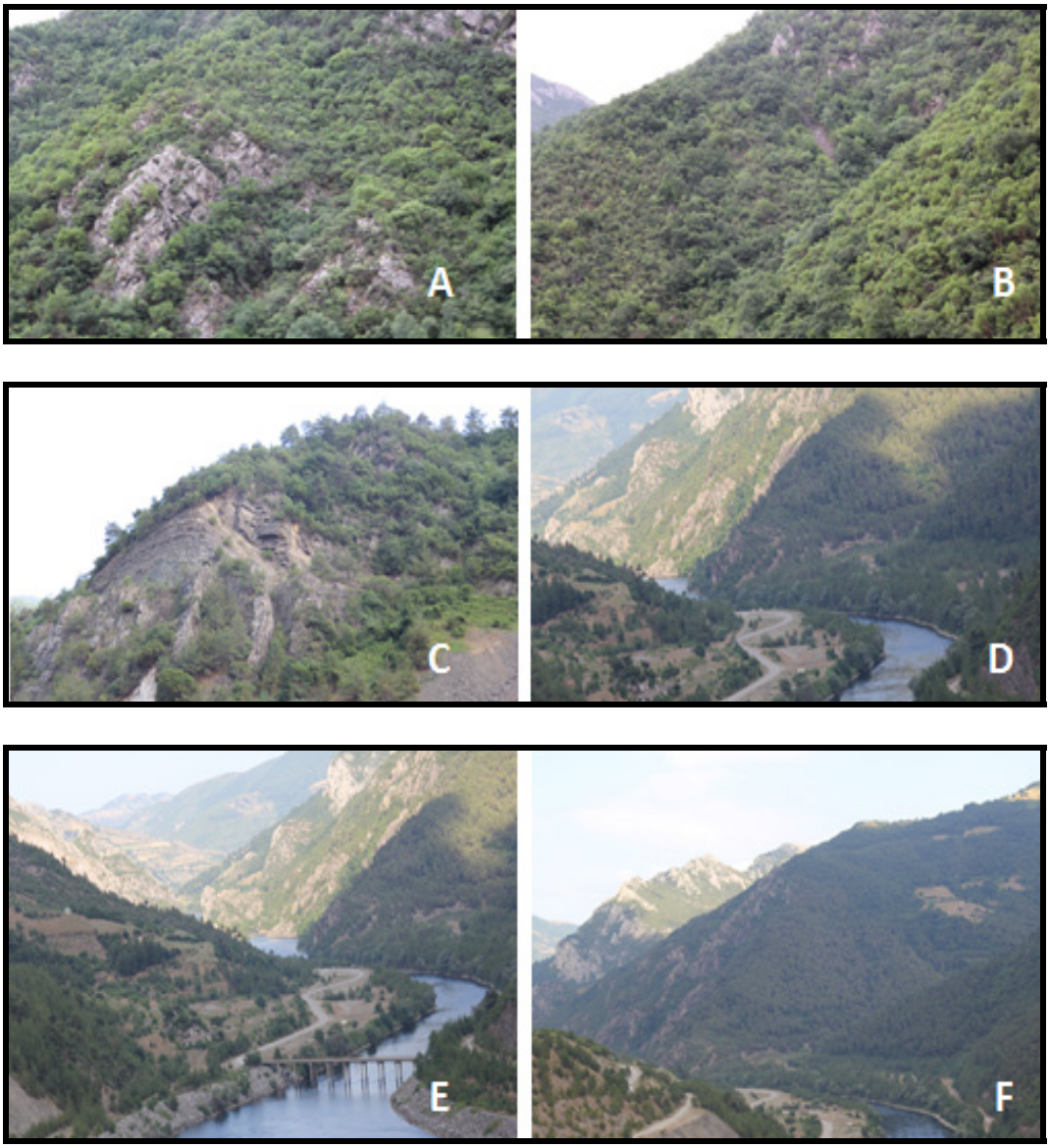

Foto 2. *Vezirköprü ve çevresindeki Kızılırmak Vadisinin bitki örtüsü (Bafra-Vezirköprü yönünde A-C: Pinus brutia orman, D-F: Sucul ekosistem*

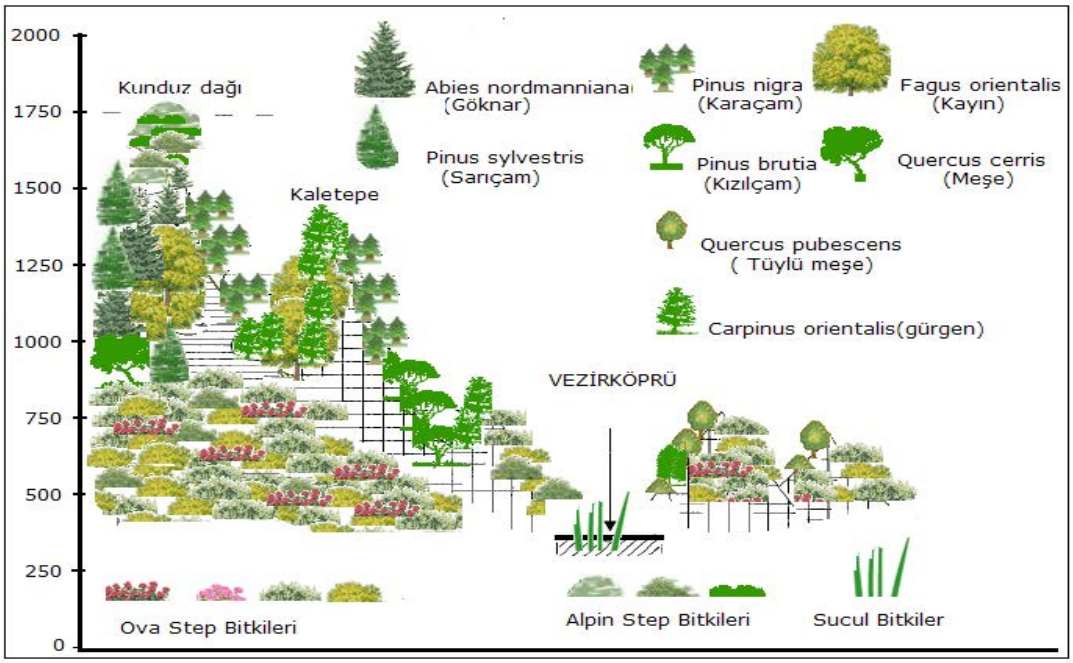

Şekil. 5. *Vezirköprü ve çevresinin vejetasyon katları, semboller, türlerin veya vejetasyon tipinin o yükseltide dominant olduğunu ifade etmektedir.*

2.2. Vezirköprü ve çevresinin Vejetasyon Tipleri

Quezel ve ark. (1980), Karadeniz bölgesinin vejetasyonunu biyocoğrafik ve yüksekliğe bağlı olarak altı vejetasyon katına ayırmış olup Vezirköprü ve çevresi Akdeniz ile Üst Akdeniz Prepontik katta bulunmaktadır. Zohary (1973), Öksin bölgesini Karadeniz sahili-İç Anadolu yönünde asıl öksin, alt öksin ve kurak öksin alt bölümlerine ayırmıştır. Bu duruma göre Vezirköprü yöresi kurak öksin alt bölümünde yer almaktadır.

Vezirköprü ve çevresinin bitki örtüsü, orman, bozuk orman, maki, step, hidrofil (sucul), higrofil (nemli dere) ve kaya olmak üzere yedi vejetasyon tipi ne ayrılmaktadır.

2.2.1. Orman Vejetasyonu

Vezirköprü ve çevresinin 750-1500m arasında en yaygın vejetasyon tipi orman vejetasyonu olup. *A. nordmanniana P.nigra, F. orientalis, P.sylvestris,* ormanları halinde bulunmaktadır.

A. nordmanniana özellikle Kunduz dağı ve çevresinde(Ovacık Köyü ve çevresi) yaygındır. *P. nigra* ormanlarının Vezirköprü yöresinde dağılışı devamlı olmayıp B ve GB ile KD ‘da 950–1250 m arasında yayılış gösterirken en iyi topluluklarını 1100–1200 m. ler arasında Kızılırmak Vadisinin üst kesimlerinde (Duruçay, Kocakaya, Belalan vb) oluşturmaktadır. *P. nigra* 950-1100m.’de *Q. petrea* ve *Q. pubescens* ile 1250 m'den

itibaren *P. sylvestris* ile karışımlar yapmaktadır. *P.nigra* ormanları bölgede geniş çapta tahrip edilmiş olup bu ormanların tahrip edildiği yerlerde *Q. pubescens* ve *Juniperus oxycedrus* daha hâkim duruma geçmiştir. *P. sylvestris* ormanları, Vezirköprü ve çevresinin K ve G'de 1100-1500m arasında bazen saf, bazen *F. orientalis* ile birlikte yayılış gösterirken en iyi toplulukları Kunduz ormanlarında görülmektedir. Bu ormanlar gerek kalite gerekse verim açısından bölgenin önemli ormanlarıdır. *F.orientalis* ormanları, *P. sylvestris* ormanları gibi Vezirköprü ve çevresinin K yamacının üst kısımlarında 1000-1600m arasında yaygındır.

2.2.2. Bozuk Orman Vejetasyonu

Vezirköprü ve çevresinin hemen her yükseklik ve yönünde bulunan bu ormanlar daha çok K ve G yamaçlarda geniş alanları kaplamaktadır. *P. nigra, P. sylvestris* ve *P. brutia* ormanlarının tahribi ile meydana gelmiş olan bu vejetasyonunun en tipik örneklerini *Q. cerris* var*. cerris, Q. pubescens. Q. petrea, C. orientalis* ormanları ve *J. oxycedrus* toplulukları teşkil etmektedir.

2.2.3. Maki Vejetasyonu

Maki vejetasyonu, genel olarak iklime, arazinin topoğrafik yapısına, toprak özelliklerine ve biyotik faktörlerin etki derecelerine göre geçmişte geniş alanlara yayıldıkları halde günümüzde dar ve sınırlı alanlarda bulunmaktadır. Vezirköprü ve çevresinde lokal olarak Akdeniz enklavları halinde bulunan maki vejetasyonu, Karadeniz Bölgesinin iç kesimlerindeki dağılışında vadilerin durumu, denizden uzaklığı, yönü vb. faktörler etkili olmuştur. Akdeniz bitkilerinin Karadeniz bölgesinde hala varlıklarını sürdürmeleri, Akdeniz ikliminin özelliği olan lokal alanlarda izole olarak bulunmalarına, bitkilerin çoğunun iki veya daha fazla floristik bölgede yayılış göstermelerine ve ekolojik toleranslarının yüksek olmalarına bağlıdır (Karaer ve ark 2001, 2010).

P. brutia orman vejetasyonunun tahribi ile ikincil olarak meydana gelen maki vejetasyonu, Vezirköprü ve çevresinin G yamaçları ile özellikle Kızılırmak Vadisinin G yamaçlarında (Susuz, Altınkaya, Yolpınar vb.) 300-750m'de yayılış göstermektedir. Bu vejetasyonun floristik kompozisyonunda *Arbutus andrachne, Phillyrea latifolia, Fontanesia phyllaroides, Thymbra spicata* var*. spicata, Clematis flammula, Styrax officinalis, Cistus creticus* ve *Q. infectoria* subsp**.** *infectoria* vb. taksonlar yer almaktadır.

2.2.4. Step Vejetasyonu

Vezirköprü ve çevresinde *P. Nigra, P. Brutia, P. sylvestris* ve *F. orientalis* ormanlarının tahribi sonucu meydana gelen step vejetasyonu tabana yakın kesimlerinde ova stebi, alpin bölgelerde alpinik step olmak üzere iki bölüme ayrılır. Bu

vejetasyonda *Acantholimon acerosum* var. *acerosum, Silene spergulifolia, Astragalus microcephalus* ve *A. angustifolius* yoğun olarak bulunmaktadır.

2.2.5. Kaya Vejetasyonu

Vezirköprü ve çevresinin tabanı ile vadi içinde ve yüksek kesimlerdeki kayalık alanlarda yaygın olan bu vejetasyonun karakteristik türleri *Sedum album, Sedum hispanicum* var. *hispanicum, Paronychia kurdica*, *Johrenia tortuosa* ve *Minuartia erythrosepala* vb türlerdir.

2.2.6. Dere, Göl ve Akarsu Vejetasyonu

Bu vejetasyon başta Altınkaya baraj gölü olmak üzere diğer baraj ve göletler ile Kızılırmak kıyıları ve diğer akarsular boyunca, taban suyunun bol olduğu nemli alanlarda görülür. Bu vejetasyonun yaygın olan ağaç ve çalı türleri *Salix triandra, S. caprea* ve *Vitex agnus-cactus'*dur. Bu türlerin yanında *Mentha quatica, Veronica beccabunca, Polygonum hydropiper, Typha domingensis, Arundo donax, Epilobium montanum*, *Lythrum salicaria, Eupatorium cannabinum*, *Senecio aqauaticus*, *Aster tripolium*, *Leonurus marrubiastrum* ve *Cyperus longus* vb. otsu türler yaygındır.

2.3. Biyotik faktörlerin bitki örtüsüne etkisi

Vezirköprü ve çevresinin bitki örtüsünün tahrip olmasına neden olan biyotik faktörlerin başında, tüm Türkiye'de olduğu gibi tarla açma, kerestelik tomruk ve yakacak ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan kesimler ve otlatma gelmektedir. Uzun ve kısa zaman aralığı içerisinde yapılan biyotik etkiler sonucunda ormanların yayılış alanları gerilemekte ve toprak erozyonuna neden olmaktadır.

Vezirköprü yöresinde ormana yapılan usulsüz müdahale ve tahribatlar, özellikle yerleşim yerlerine yakın olan yerlerin K ve G yamaçlarda *P.sylvestris, P. nigra, Quercus* sp., *F. orientalis* ormanlarında çok belirgindir. Bu ormanlarının tahribi ile *Q. cerris, Q. pubescens* ve *C. orientalis* dominant hale gelmiş bunların da tahribi sonucu özellikle 500-800m'.ler arasında step vejetasyonu yaygınlaşmıştır. Ancak özelikle son yıllarda Vezirköprü'de köyden kente göç ile köylerdeki nüfus azalması ile ormana yapılan baskının azalması sonucu süksesyonda geriye doğru dönüşü sağlamıştır.

2.4. Vezirköprü yöresinde bulunan Endemik ve nadir taksonlar

Listede verilen endemik ve nadir taksonlardan nadir olanlar **(⊛)** ile işaretlenmiş olup diğerleri endemik taksonlardır.

- İr.-Tur.=İran Turan, Av.-Sib =Avrupa-Sibirya, Akd.=Akdeniz,Öks= Öksin
- CR: (Kritik tehlikede): Doğal hayatta soyu tükenme tehlikesi had safhada olan türler.
- EN: (Tehlikede): Doğal hayatta soyu tükenme tehlikesi çok büyük olan türler.
- VU:(Hassas): Doğal hayatta soyu tükenme tehlikesi büyük olan türler.

- NT:(Neredeyse tehdit altında): Şu anda tehlikede olmayan fakat yakın gelecekte VU, EN veya CR kategorisine girmeye aday olan türler.
- LC:(Asgari endişe): Yaygın bulunan türler.
- DD:(Yetersiz veri): Üzerinde yeterli bilgi bulunmayan türler.
- Raunkiaer'e göre bitkilerin Hayat formları Ph= Fanerofitler, Ch=Kamefitler, H=Hemikriptofitler, Cr=Kriptofitler, Th=Terofit**, Ge:** Geofit,

RANUNCULACEAE

1.*Delphinium venulosum* Boiss.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, 1200m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

CRUCIFERAE

2.*Thlaspi violascens* Boiss.

Vezirköprü: Yayla, tarla kenarı, 1200 m, 6.ay, NT, Th.

3.*Alyssum praecox* Boiss. & Bal. var. ***praecox***

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Açık alanlar, 950m, 6.ay, LC, Ch.

4. *Erysimum eginense* Hausskn. ex Bornm.

Vezirköprü: Kayalık yamaçlar, 300 m, 6. ay, VU, H.

5.*Aubrieta canescens* (Boiss.) Bornm. subsp. ***canescens***,

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı kayalıklar, 1400-1500m, 6. ay LC, H.

6.*Hesperis buschiana* Tzvelev.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, kayalıklar, 1400-1550m., 6. ay, NT, H.

CARYOPHYLLACEAE

7.*Eromogone ledebouriana* Fenzl. var. ***ledebouriana***

Merzifon, G.hacıköy, Osmancık: Yayla, yol kenarı, kayalıklar step, 1600m., 6.ay, LC, H.

8.*Arenaria filicaulis* Fenzl subsp. ***filicaulis***

Vezirköprü: Kaya yamaçları, 650 m, 5.ay, VU. H

9.*Minuartia corymbulosa* (Boiss & Bal.) Mc Neil. var. ***corymbulosa***

Merzifon, G.hacıköy, Osmancık :Yol kenarı, kayalıklar, 1250 m., 6.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

10. *M. anatolica* (Boiss.) Woron. var. ***arachnoidea*** McNeill

Vezirköprü: Açık alanlar, 300 m, 7.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

11. *Dianthus leucophaeus* Sibth. & Sm. var. ***leucophaeus***

Vezirköprü: *P. brutia* ormanı, 400 m, 8. ay, NT, H.

12. *D. balansae* Boiss.

Osmancık, Durağan: Vadi yamaçları, kayalık alanlar, 400 m, 6.ay, LC, H.

13. *D. kastembeluensis* Freyn & Sint.

Vezirköprü: *J. excelsa* çalılıkları, 300 -400 m, 6.ay, Av.-Sib, NT, H

14. ***D. carmelitarum*** Reut. ex Boiss.

Vezirköprü: *Fagus orientalis* ormanı, 1200 m, 6-7.ay, Av.-Sib el, NT, H.

15. ***Saponaria prostrata*** Willd. subsp. ***prostrata***

Vezirköprü, Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Açık alanlar, 550-800m, 6.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

16. ***Silene olympica*** Boiss.var. ***olympica***

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, *P. sylvestris* ormanı, 1500 m, 6. ay, NT, H.

17. ***S. capitellata*** Boiss.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Kayalık alanlar, 1300-1400m, 6.ay, LC, H.

GUTTIFERAE (Hypericaceae)

18. ***Hypericum avicullariifolium*** Jaub. & Spach

Vezirköprü, Durağan: Vadi yamacı, maki, 350-400m, 6.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

MALVACEAE

19. ***Alcea apterocarpa*** (Fenzl) Boiss.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık, Durağan: Vadi boğazı, 300 -500m, 7-8.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

GERANIACEAE

20. ***Geranium subacutum*** (Boiss.) Aedos,

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık, Durağan: Yayla, kayalık alanlar, 1400-1500m, 5-7. ay, İr –Tur. el, LC, H.

21. ***Erodium amanum*** Boiss. & Kotschy.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, 1450-1580 m, 9. ay, İr.-Tur. el, LC, H.

LINACEAE

22. ***Linum flavum*** L. subsp. ***scabrinerve*** (P.H.Davis) P.H.Davis Vezirköprü: *P. brutia* ormanı, 350-400m, 5.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

23. ***L hirsutum*** L. subsp. ***pseudoanatolicum*** P.H.Davis

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık, Saraydüzü: Açık alanlar, 500-600 m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

LEGUMINOSAE(Fabaceae)

24. ***Genista aucheri*** Boiss.

Vezirköprü: *P. brutia* ormanı, 350-400m, 6.ay. , İr.-Tur. el, LC, Ch.

25. ***Astragalus densifolius*** Lam. subsp. ***amasiensis*** (Bornm) Aytaç & Ekim

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı kayalıklar, 1400-1500m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

26. ***A. listoniae*** Boiss.

Merzifon, G.hacıköy, Osmancık: *P. nigra* açıklıkları, 1100-1300 m, 7.ay, İr.-Tur. el, CR, Ch.

27. ***A. leucothrix*** Freyn & Bornm.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Step, 600-1100 m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, Ch.

28. ***A. pinetorum*** Boiss

Vezirköprü: Açık alanlar, 650 -700m, 6.ay, İr.-Tur. el, NT, Ch.

29. ***A. pseudocaspius*** Fisc.

Vezirköprü: Vadi yamacı, kayalık yamaçlar, 300-750m, 7-8 ay,CR,Ch

30. ***A. strictispinsis*** Boiss.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, kayalıklar, 1300-1500 m, 7-8 ay, NT, Ch.

31. ❀ ***A. plumosus*** Willd. Var.. ***plumosus***.

Vezirköprü, Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, G yamaçlar, 1200-1600 m, 6-7. ay, İr.-Tur. el, NT, Ch.

32. ***A. micropterus*** Fisc.

Vezirköprü, Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Açık alanlar, 800-1400 m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, Ch.

33. ***A. baibutensis*** Bunge.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Açık alanlar, 1400-1500 m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, Ch.

34. ***A. dipsaceus*** Bunge

Vezirköprü: Vadi yamacı, 350-400m, 7. ay, İr.-Tur. el, CR, Ch.

35. ***A. lycius*** Boiss.

Vezirköprü, Saraydüzü: Açık alanlar, 450 m, 5.ay, NT, Ch.

36. ***A. hirsutus*** Vahl

Osmancık: Yayla, kaya yamaçları, 1400-1600 m, 6. ay, NT, Ch.

37. ***A. amoneus*** Boiss. & Noé.

Osmancık: Yayla*, P.sylvestris* ormanı, 1400-1500m, 6. ay, Ir.-Tur el, NT, Ch.

38. ***A. karamasicus*** Boiss & Ball.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, Yol kenarı, kayalık yamaçlar, 1400-1550 m., 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

39. ***A. kastamonuensis*** Chamb. & Matthews

Vezirköprü: Açık alanlar 400 m, 6. ay, CR, Ch.

40. ***Lathyrus tukhtensis*** Czeczott

Vezirköprü: *P.nigra* ve *P. sylvestris* orman açıklıkları 1100 -1200 m, 6 ay, LC, H.

41. ***L. czeczottianus*** Bassler.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, kayalıklar, 1300 -1400 m., 5 ay, Av.-Sib el. LC, H.

42. ***L. laxiflorus*** subsp. ***angustifolius*** (Post ex Disnm)Davis

Vezirköprü: *P. sylvestris* ormanı, D yamaçları, 1350-1500 m, 7 ay, D Akd. el, LC, H.

43. ***Trifolium aureum*** Pollich subsp. ***barbulatum***

Vezirköprü, Osmancık: *F. orientalis* ormanı, 1500 m, 7. ay, NT, H.

44. ***T. elongatum*** (Willd.)

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, yol kenarı, *P.nigra* ormanı açıklıkları, 1100-1500 m, 6.ay, LC, H.

45. ***T. caudatum*** Boiss.

Vezirköprü: *F. orientalis* orman açıklıkları, KB yamaçları, 1500- 1600 m, 7. ay, LC, H.

46. ***Medicago rhytidocarpa*** (Boiss& Balansa)E. Small

Vezirköprü: Vadi, KB yamaçları, 750-800m, 5-6. ay, LC, H.

47. ***Onobrychis armena*** Boiss. & Huet

Osmancık: Açık alanlar, 850-1250m, 6. ay, LC, H.

48. ***O. argyrea*** Boiss. subsp. ***argyrea.***

Vezirköprü, Osmancık: Kuru dere yatağı, 500 m, 7. ay, İr- Tur. el, NT, H.

49. ***O. huetiana*** Boiss.

Vezirköprü, Osmancık: *P. brutia* ormanı, 350 -400 m, 8. ay, VU, H.

50. ***O. tournefortii*** (Willd.) Desv.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık, Saraydüzü: Orman kenarı, 550-950m, 6. ay, LC, H.

ROSACEAE

51. ***Crataegus tanacetifolia*** (Lam.) Pers.

Vezirköprü: Yayla, B yamaçları, 1350 m, 6.ay, NT, Ph.

CRASSULACEAE

52. ***Sempervivum gillianae*** Muirhead subsp. ***brevipilum*** (Muirhead) F. Karaer

Vezirköprü: Yayla kayalık, 1400m., 7-8 ay, NT, Ch.

ONAGRACEAE

53. ***Epilobium dodonaei*** Vill.

Osmancık: Yayla, *F. orientalis* ormanı, 1500-1600 m, 7 ay, Avr.- Sib. el, N, H.

UMBELLIFERAE (Apiaceae)

54. ***Astrantia maxima*** Pall. subsp. ***haradjianii*** (Grint.) Rech.

Osmancık: *F. orientalis* ormanı, 1500 m, 6.ay, NT, Th.

55. ***Trinia scabra*** Boiss. & Noe

Vezirköprü: *P. sylvestris* açıklıkları, KB yamaçları, 1250-1400m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, Th.

56. ***Bupleurum sulphureum*** Boiss. & Bal.

Vezirköprü, Osmancık: *J. excelsa* açıklıkları, 600 -1000m, 6-7. ay, İr.-Tur. el, LC, Th.

57. ***Ferulago pauciradiata*** Boiss. & Heldr.

Vezirköprü, Osmancık: Açık alanlar, 400-500 m, 8.ay, İr- Tur. el, NT, H

58. ***F. platycarpa*** Boiss. & Bal

Vezirköprü, Osmancık: Yayla, dere kenarı, 1300 m, 6. ay, İr.- Tur.el, NT, H.

59. ***Peucedanum palimbioides*** Boiss.

Vezirköprü, Saraydüzü: Vadi yamaçları, 300 -400m, 6. ay, İr.- Tur. el, NT, H.

60. ***Peucedanum chryseum*** (Boiss. & Heldr.) Chamb.

Vezirköprü: Yayla, tarla kenarı, 1200 m, 7.ay, NT, H.

61. ***Heracleum pastinacifolium*** C.Koch subsp. ***incanum*** (Boiss. & Huet) P.H. Davis

Vezirköprü, Osmancık: Vadi yamacı, 350-400m, 8. ay, NT, H.

CAPRIFOLIACEAE

62. ***Lonicera caucasica*** Pall. subsp. ***orientalis*** (Lam.) Chamb. & Long

Vezirköprü, Osmancık: Yaylası, *Abies* & *Fagus* ormanı 1100 -1400 m, 6. ay, NT, Ch.

63. ***Dipsacus fullonum*** L.

Vezirköprü, Osmancık: *J. excelsa* çalılıkları, 600 m, 6. ay, H.

COMPOSITAE (Asteraceae)

64. ***Helichrysum arenarium*** (L.) Moench. subsp. ***aucheri*** (Boiss.) Davis & Kupicha.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Dağ stebi, 1550-1650m., 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

65. ***Achillea phrygia*** Boiss. & Ball.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla yol kenarı, kayalık alanlar, 1200 -1300m., 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

66. ***Tripleurospermum rosellum*** (Boiss. & Orph.) Hayek var. ***album*** E.Hossain

Vezirköprü, Osmancık: *P. brutia* ormanı, 500 m, 6. ay, NT, H

67. ***Ptilestemon afer*** (Jacq.) subsp. ***eburrneus*** Greuter

Vezirköprü: Yol kenarı, 1100-1200 m, 7-8.ay, LC, NT, H.

68. ***Jurinea pontica*** Hausskn. & Freyn ex Hausskn.

Vezirköprü, Osmancık: Vadi yamaçları, kayalık alanlar, 750-800m, İr.-Tur. el, NT, H

69. ***Centaurea consanguinea*** DC.

Vezirköprü: Vadi yamaçları, 500 m, 7. ay, Öks. el, NT, H.

70. ***C. cankiriense*** A.Duran & H.Duman,

Merzifon, G.hacıköy, Osmancık: Orman altı, nemli habitat, 1250-1400m, 7. ay, DD, H.

71. ***Cirsium pseudopersonata*** Boiss.& Ball subsp. ***pseudopersonata***

Vezirköprü: *P. sylvestris* ormanı, 1150m., 6-7 ay, Öks. el, NT, H.

72. ***Tragopogon aureus*** Boiss.

Vezirköprü, Osmancık: Yayla, tarla kenarı, 1500 m, 8.ay, NT, H.

73. ***Taraxacum revertens*** G.E. Haglund

Vezirköprü: Yayla, Dağ stebi, G yamaçlar, 1600 m, 6. ay, İr.-Tur. el, NT, H.

74. ***Crepis macropus*** Boiss. & Heldr.

Vezirköprü: *P.nigra* ormanı açıklıkları, 1100 m., 8. ay, İr.-Tur. El, NT, H.

CAMPANULACEAE

75. ***Campanula saxonorum*** Gandoger

Vezirköprü: Yayla, kayalıklarr, 1400-1500 m, 6-7.ay, İr.-Tur. el? NT, Th.

76. ***C. pterocaula*** Hausskn.

Osmancık: Yayla, tarla kenarı, 1500 m, 8-9.ay, Öks. el, CR,H.

77. ***C. psilostachya*** Boiss. & Kotschy.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, orman altları, 1200-1300 m., 4-5ay, D Akd. el, NT, H.

78. ***Asyneuma limonifolium*** (L.) Janch. subsp. ***pestalozzae*** (Boiss.) Dambolt

Vezirköprü: Vadi yamaçları ve *P. nigra* ormanı altları, 600-1200 m, 5-6 ay, NT, H.

79. ***A. rigidum*** (Willd.) Gross subsp. subsp***. sibthorpianum*** (Roem. & Schult.) Damboldt

Vezirköprü: Yayla, yol kenarı 1200 m, 7.ay, D. Akd.(Dağ) el, NT, H.

APOCYNACEAE

80. ***Vincetoxicum fuscatum*** (Hornem.) Reichb. subsp.***boissieri*** (Kusn.) Browicz.

Merzifon, G.hacıköy, Osmancık: Yayla, çalı altları, 1300-1500 m., 6. ay, İr.-Tur. El, LC, H.

CONVOLVULACEAE

81. ***Convolvulus holosericeus*** Bieb. subsp. ***macrocalycinus*** Hausskn. & Bornm.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: *Quercus* çalılıkları, 900m, 6.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

82. ***C. assyricus*** Griseb.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, dağ stebi, kayalıklar, 1300 m., 5.ay, İr.-Tur. el, LC, Ch.

83. ***C. cataonicus*** Boiss. & Hausskn.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, G yamaçlar, kayalık alanlar, 1000-1250m., 6. ay, İr.-Tur. el, LC, Ch.

ERICACEAE

84. ***Moneses uniflora*** (L.) Gray

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, *Abies* & *Fagus* karışık ormanı, dere kenarı, 1300 -1400m, 6. ay. R. H.

BORAGINACEAE

85. ***Paracaryum ancyritanum*** Boiss.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yol kenarı, kayalık alanlar, 100-1150 m., 6. ay, İr.-Tur. el, LC, H.

86. ***P.paphlagonicum*** (Bornm.) R.R.Mill,

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Quercus çalılıkları, 900m., 6 ay, İr.-Tur. el, LC, H.

87. ***Onosma isauricum*** Boiss. & Heldr.

Merzifon, Gümüşhacıköy, Osmancık: Yayla, yol kenarı, kayalıklar, 300m., 6.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

88. ***O. bracteosa*** Hausskn. & Bornm.

Vezirköprü, Saraydüzü: Vadi, yol kenarı, 450 -800m, 6. ay, İr.-Tur. el, NT, Ch.

89. ***Onosma bornmuelleri*** Hausskn.

Vezirköprü, Osmancık: Yayla, yol kenarı, 1300 m, 6.ay, NT, Ch.

90. ***Onosma armena*** DC.,

Vezirköprü, Merzifon: Yayla, yol kenarı, kayalıklar, 1400-1550 m., 6.ay, LC, H.

SCROPHULARIACEAE

91. ***Verbascum krauseanum*** Murb.

Merzifon: Açık alanlar, 950m. 6. ay, l, İr.-Tur. el, NT, H.

92. ***V. songaricum*** Schrenk ex Fisch. & Mey. subsp. ***subdecurrens*** Hub.- Mor.

Merzifon: Yayla, yol kenarı, 1500m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

93. ***V. wiedemannianum*** Fisch. & C.A.Mey.

Vezirköprü: Vadi, yol kenarı, 450 m, 6. ay, İr.-Tur. el, NT, H.

94. ***V. eriocarpum*** (Freyn & Sint.) Bornm.

Vezirköprü: Yayla, *F. orientalis* ormanı, 1400-1500 m, 6.ay, Öks. el, CR,H.

95. ***V. bithynicum*** Boiss.

Vezirköprü, Osmancık: Yayla, *P. sylvestris* ormanı, 1600 -1700m, 6.ay, Av.- Sib el, NT, H.

96. ***V. abieticolum*** Bornm.

Vezirköprü, Osmancık: Yayla, dere kenarı, 1300 m, 6.ay, Öks. el, NT, H.

97. ***V. pseudovarians*** Hub.-Mor.

Vezirköprü: Vadi yamacı, 350-400m, 8.ay, Öks. el, CR,H.

98. ***V. tossiense*** Freyn & Sint.

Vezirköprü: Yol kenarı, 500 m, 6. ay, İr.-Tur. el, LC, H.

99. ***V. cheiranthifolium*** Boiss. var. ***asperulum*** (Boiss.) Murb.

Vezirköprü: Yol kenarı, açık alanlar, 350 -900m, 7. ay, LC, H.

100. ***Scrophularia libanotica*** Boiss. subsp. ***libanotica*** var. ***pontica*** R.Mill.

Vezirköprü: Vadi boğazı, 600 m, 5.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

PLANTAGINACEAE

101. ***Linaria corifolia*** Desf.

Vezirköprü: Step, yol kenarı, 600 -1500m, 6.ay, İr.-Tur. el, LC, H.

102. ***Digitalis lamarckii*** Ivan.

Vezirköprü: Orman kenarı, 800- 1300m, 6-7 ay, İr.-Tur. el, LC, H.

LABIATAE (Lamiaceae)

103. ***Scutellaria salviifolia*** Bent.

Vezirköprü: Vadi, G yamaçları, 350 -1250m, 6-7. ay, LC, H.

104. ***Phlomis russeliana*** (Sims) Bentham.,

Vezirköprü: Çalılık, yol kenarı, kayalıklar, 950-1250m., 7. ay., Öks. (Dağ) el, LC, H.

105. ***Ballota glandulossima*** Hub.-Mor.& Patzak

Vezirköprü: Vadi, yol kenarı, 600-1250 m, 5-6 ay, D Akd. el, LC, Ch.

106. ***Marrubium globosum*** Montbret & Aucher ex Bent. subsp. ***globosum***.

Vezirköprü: Yayla, yol kenarı, 600-1250 m, 5-6 ay, İr.-Tur. el, NT, Ch.

107. ***M.cephalanthum*** Boiss. & Noé.

Vezirköprü: Yayla, *Astragalus* stebi, 1600-1750m, 6.ay,İr.-Tur. el, NT, Ch.

108. ***M.heterodon*** (Benth.) Boiss. & Bal.,

Vezirköprü: Yayla, dağ stebi, 1600-1750 -m., 8. ay, D Akd.el, LC, H.

109. ***Sideritis amasiaca*** Bornm.

Merzifon: Yayla, yol kenarı, kayalıklar, 1350 m, 8. ay, NT, H.

110. ***S. dichotoma*** Huter

Vezirköprü: Vadi içi, D yamaçları, 400-550 m, 8.ay, NT, H.

111. ***S. germanicopolitana*** Bornm. subsp. ***germanicopolitana***

Vezirköprü: Vadi G yamaçlar, kayalık alanlar, 350-500 m, .6. ay, NT, H.

112. ***Salvia hypargeia*** Fisch & Mey.,

Vezirköprü: Yol kenarı, kayalıklar, 1150 m., 6. ay, Ir.- Tur. el, LC, H.

113. ***Stachys cretica*** L. subsp. ***anatolica*** Rech.

Vezirköprü: Vadi tabanı, dere kenarı, 600 m-1100m, 6.ay, NT, H.

114. ***Stachys iberica*** M.Bieb. subsp. ***iberica*** var. ***densipilosa*** Bhattacharjee

Vezirköprü, Osmancık: Kayalık ve açık alanlar, 850 m, 7.ay, İr.-Tur. el, NT, H.

115. ***Satureja wiedemanniana*** (Av.-Lall.) Velen.

Vezirköprü, Merzifon, Gümüşhacı köy, Osmancık: Orman altı açıklıkları, 950 m,-1250m,7-8 ay, LC, Ch.

116. ***Thymus leucostomus*** Hausskn. & Velen. var. ***leucostomus.***

Vezirköprü: Vadi, *J. excelsa* çalılıkları, 600 m, 6ay, İr.-Tur. El., NT, H.

PLUMBAGINACEAE

117. ***Acantholimon caryophyllaceum*** Boiss. subsp. ***parviflorum*** Bokhari

Vezirköprü: Vadi, Erozyonlu tepelikler 350-400m, 7 ay, NT, Ch.

EUPHORBIACEAE

118. ***Euphorbia anacampseros*** Boiss. var. ***anacampseros.***

Vezirköprü: Yayla, *Astragalus* stebi, 1500-1600 m, 6. ay, NT, H.

119. ***E. erythrodon*** Boiss. & Heldr.

Vezirköprü: Yayla, *Astragalus* stebi, 1600 m, 6. ay, İr.-Tur. el, NT, H.

120. ***E. cardiophylla*** Boiss & Heldr.

Vezirköprü: Açık alanlar, kayalıklar, 750-950 m, 6-8 ay, NT, G.

RUBIACEAE

121. ***Asperula nitida*** Sm. subsp. ***subcapitellata*** Ehrend.

Vezirköprü: Yayla, *Astragalus* stebi, 1600 m, 6 ay, İr.-Tur. el, CR,H

122. ***A. pestalozzae*** Boiss.

Vezirköprü: Orman kenarı, 1100 m, 6 ay, Öks. el, NT, H.

123. ***Galium fissurense*** Ehrend. & Schönb.-Tem.

Vezirköprü: Kayalıklar 150-2200m 6-7 ay, NT, H.

MONOCOTYLEDONES ARACEAE

124. ***Arum euxinum*** R.Mill.

Vezirköprü: Yayla, yol kenarı, kayalıklar, 1600 m., 5-7 ay, Öks. el, LC, G.

ASPARAGACEAE

125. ***Anthericum ramosum*** L.

Vezirköprü, Durağan: Vadi B yamaç-ları, *P. brutia* ormanı, 400 m, CR,G.

126. ***Muscari bourgaei*** Baker,

Vezirköprü, Merzifon: Yayla, yol kenarı, kayalıklar, 1400-1550m, Akd (Dağ) el, LC, G.

127. ***Hyacinthella micranta*** Boiss. (Baker)

Vezirköprü: Yol kenarı, çalılıklar**,** kayalıklar, 900-1000 m, 750m, NT, G.

IRIDACEAE

128. ***Iris kerneriana*** Ascherson & Sint.ex Baker.,

Vezirköprü, Merzifon: *P.nigra* ormanı açıklıkları, 900-1100 m., 6 ay, Av.- Sib.el, LC, G.

129. ***Crocus ancyrensis*** (Herbert) Mathw.

Vezirköprü, Merzifon: Yayla, yol kenarı, 1200 m., 3-4 ay, 1400-1500m, İr.-Tur. el, LC, G.

130. ***C. speciosus*** Bieb. subsp. ***ilgazensis*** Mathew.

Osmancık: Yol kenarı, 1600 m., 9. ay, Av.-Sib. el, NT, G.

131. ***C. speciosus*** M.Bieb. subsp. ***xantholaimos*** Mathews

Vezirköprü, Osmancık: *F. orientalis* ormanı kenarı, 1000-1500 m, 9. ay, Öks. el, CR,G.

ORCHIDACEAE

132. ***Epipactis pontica*** Taub.

Vezirköprü: *P. brutia* ormanı, 400-1600 m, Öks. el, NT, G.

133. ***Dactylorhiza nieschalkiorum*** H.Bauman & Kinkele

Vezirköprü, Osmancık: Nemli çayırlıklar, 1400-1500 m, 6 ay, CR,G.

134. ***D. osmanica*** (Kl.) So. var. ***osmanica***.

Vezirköprü, Osmancık: *P. sylvestris* ormanı, 1100-1500 m, NT, G.

GRAMANIEAE (Poaceae)

135. ***Festuca woronowii*** Hack. subsp. ***turcica*** Markgr.-Dann.

Vezirköprü, Osmancık: *Astragalus* stebi, 1200-1400 m, Öks. (Dağ) el. LC, H.

Sonuç ve Tartışma

Vezirköprü ve çevresi coğrafik olarak İç Anadolu ile OKB'leri, fitocoğrafik bakımdan Avrupa-Sibirya ve İran-Turan floristik bölgeleri arasındaki bir geçiş bölgesinde yer almaktadır. Bu gibi geçiş bölgeleri bir yandan Karadeniz'in nemli, diğer taraftan İç Anadolu'nun kurak ikliminin etkisi altında kalması nedeniyle her iki bölgenin iklim, bitki ve ekolojik özelliklerini göstermektedir. Ayrıca yerel olarak Akdeniz ikliminin görülmesi ve Akdeniz enklavlarının geniş alana yayılmış olması nedeniyle de zengin ve ilginç bitki biyoçeşitliliğine sahiptir.

Vezirköprü ve çevresi jeolojik bakımdan, K ve Orta Anadolu tektonik ünitelerinin sınırını teşkil eden, aynı zamanda KAF içinde yer aldığı hareketli ve karmaşık bir yapı göstermektedir. Bununla birlikte alanda Kretase ve Jura yaşlı kalker kayalar ile Kuvaterner'e ait alüvyonlar da vadi tabanında yer almaktadır.

Vezirköprü ve çevresi kahverengi orman toprakları en yaygın toprak grubu olup 8 tip arazi kullanım sınıfının toprakları yer almaktadır.

Vezirköprü yöresinde coğrafi konumu nedeniyle hem kara hem de Karadeniz (oseyanik) ikliminin etkileri sonucu geçiş iklimi ve yerel olarak Akdeniz ikliminin etkileri özellikle Kızılırmak vadisinde daha fazladır. Bu durumu Vezirköprü ve çevresinin flora ve vejetasyonundan farklı olarak Akdeniz enklavlarının bulunması desteklemektedir. Vezirköprü yöresinde, Emberger'e (1952) göre alanda Akdeniz biyoiklim katlarından yazın "Yarı kurak Akdeniz", kışın ise "Kışı Soğuk ile Soğuk Akdeniz biyoiklim katları ile Akdeniz eğimli geçiş -D Akdeniz tip 2 (İKSY) yağış rejimi görülmektedir.

Vezirköprü ve çevresinde bitki örtüsü, geçmişte çeşitli biyotik faktörlerle (tarla açma, yakacak yangın, otlatma vb.) tahrip edilmiştir. Bunun en dikkat çekici örneği, Vezirköprü'de bulunan *P. brutia* ormanlarının tahribi olup bu ormanlar geçmişte geniş alana yayıldıkları halde günümüzde dar ve sınırlı alanlarda parçalar halinde kalmış ve bunun yerini, bazı bölümlerde maki kökenli türler hâkim duruma geçmiştir. Bölgede bu uzun ve kısa zaman aralığında yapılan ileri derecedeki tahribatlar bir yandan ormanların yayılışını geriletirken diğer yandan toprak erozyonlarına neden olmaktadır. Ancak son yıllarda biyotik etkilerde azalma dikkati çekmektedir.

Vezirköprü ve çevresindeki endemik ve nadir taksonların taksonomik yönden değerlendirilmesi sonucunda; 29 familya, 76 cinse ait 135 takson tespit edilmiştir. Taksonların tamamı *Angiospermae* aittir. Bu taksonların 123 tanesi *Dicotyledonae*, 12 tanesi ise *Monocotyledonae* alt sınıflarına aittir. Vezirköprü ve çevresinde *Leguminosae* (26), *Labiatae* (14), *Compositae* (11) ve *Caryophyllaceae* (11) *Scrophulariaceae* (10) en fazla taksona sahip familyalar olup bunları *Umbellifera* (8), *Boraginaceae* (6), *Crucifera* (5) ve *Campanulaceae* (5) izlemektedir. Vezirköprü ve çevresinde *Compositae* **(**10), *Labiatae* (9), *Umbelliferae* (6) ve *Leguminosae* (6) fazla cins bulundururken en fazla fazla tür ve türaltı takson içeren cinsler *Astragalus* (15)*, Verbascum* (9), *Onobrychis* (4)'tir *(Tablo 1).*

Tablo 1. *Vezirköprü ve çevresindeki yöresinde en fazla taksona ve cinse sahip familyalar ile en fazla taksona sahip cinsler (TS: Takson Sayısı).*

Familya	**TS**	**Familya**	**Cins**	**Familya**	**TS**
Leguminosae	26	*Compositae*	10	*Astragalus*	15
Labiatae	14	*Labiate*	9	*Verbascum*	9
Scrophulariaceae	14	*Umbelliferae*	6	*Onobrychis*	4
Compositae	11	*Leguminosae*	6		
Caryophyllaceae	11				

Vezirköprü ve çevresinin endemik ve nadir taksonları, IUCN(2008)'e göre değerlendirildiğinde 5 tanesi nadir olmak üzere 17 takson tehdit altında ve 68 taksonda tehdit altına girebilir özelliktedir. 49 takson için bugün tehdit bulunmazken 1 tanesi hakkında veri yetersizdir. Bir alandaki taksonların hayat formları, onların ekolojik özelliklerini (rekabet, habitat, mevsime bağlı özellik vb) göstermektedir. Buna görei taksonların 92'si Hemikriptofit (H), 26'sı kamefit (Ch), 11 tanesi yumrulu, 5 tanesi kısa ömürlü, 1 tanesi çalıdır *(Tablo 2).*

Vezirköprü ve çevresindeki endemik ve nadir taksonlardan en fazla Vezirköprü (63) ve çevresinde (25) bulunmaktadır. Çevre ilçelerde bulunan ancak Vezirköprü'de bulunmayanların sayısı ise 45'dir *(Tablo 2, 3).*

Vezirköprü ve çevresinde tespit edilen taksonların 64 tanesi İran Turan, 19 tanesi Avrupa-Sibirya ve 5 Akdeniz floristik bölgelerine ait olup 47 takson çok bölgeli ya da floristic bölgesi bilinmeyenlerdir *(Tablo 2).* Buna göre İran- Turan elementlerinin fazla olması Vezirköprü ve çevresinde stepik etkinin fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. *Vezirköprü ve çevresindeki endemik ve nadir türlerin, ilçelere dağılışı, tehlike sınıfları, hayat formları ve fitofoğrafik bölge durumları.*

Tehlike Sınıfı		***Hayat Formu***		***Vezirköprü***		***Komşu İlçe***		***Fitocoğ. Bölge Elementi***	
NT	*68*	*H*	*92*	*V*	*63*	*MGO*	*30*	*Ir.-Tur.*	*64*
LC	*49*	*Ch*	*26*	*VO*	*18*	*O*	*7*	*Av.-Sib.*	*19*
VU	*3*	*Ge*	*11*	*VDu*	*1*	*M*	*7*	*Akd*	*5*
CR	*9*	*Tr*	*5*	*VM*	*2*	*OD*	*1*	*Bilinmeyen*	*47*
DD	*1*	*Ph*	*1*	*VS*	*2*				
Nadir	*5*			*VMGO*	*4*				
Toplam	*135*		*135*		*90*		*45*		*135*

V: *Vezirköprü,* ***Du:*** *Durağan,* ***O:*** *Osmancık,* ***M:*** *Merzifon,* ***G:*** *Gümüşhacıköy,* ***S:*** *Saraydüzü.*

Tablo 3. *Vezirköprü ve çevresinde CR, VU, (DD) olan taksonların dağılışı.*

CR, VU, DD ve nadir Türler	**V**	**VDu**	**VO**	**VMGO**	**O**	**MGO**
Astragalus listoniae CR						+
Astragalus pseudocaspius CR	+					
Astragalus dipsaceus CR	+					
Astragalus kastamonuensis CR	+					
Campanula pterocaula CR					+	
Verbascum eriocarpumCR	+					
Verbascum pseudovarians CR	+					
Asperula nitida Sm. subsp. *Subsp.capitellata CR*	+					
Crocus speciosus subsp. *xantholaimos* CR			+			
Dactylorhiza nieschalkiorum CR			+			
Onobrychis huetiana VU	+					
Erysimum eginense. VU	+					
Arenaria filicaulis subsp. *filicaulisVU*	+					
Astragalus plumosus var.plumosus(N)	+					
Dipsacus fullonum (N)	+					
Moneses uniflora(N)						+
Anthericum ramosum (N)		+				
Epilobium dodonaei (N)					+	
Centaurea cankiriense (DD)						+

V: Vezirköprü, **O:** Osmancık, **M:** Merzifon, **G:** Gümüşhacıköy. **Du:** Durağan, (x): Endemik Değil

Vezirköprü yöresindeki elde edilen bulgu ve sonuçlara göre biyoçeşitliliğin önemli göstergesi olan endemik ve nadir türlerin korunması gereklidir. Bu koruma sadece biyolojik bir olay olmayıp bunun politik, ekonomik, sosyal ve hatta etik yönleri vardır. Bu zenginliğin korunması ile ilgili uygulamalar, yerel yönetimler, politikacılar, biyologlar, ormancılar, tarımcılar, mühendisler, ekologlar, sosyologlar ve ekonomiciler tarafından yapılmaktadır. Bu durumda biyoçeşitliliği koruma ve geliştirme işlemlerinin yerine getirilebilmesi için, bütün ilgili tarafların eş-güdüm ve işbirliği ile bütünüyle sorumlu, yerinde ve etkin kurumların kurulması ve çalıştırılması gerekmektedir. Çünkü bir canlı türünün temel ihtiyaçlarını karşıladığı habitatlar yok olursa veya bu habitatta daha önce bulunmayan ve tehdit edici etken devreye girerse o tür için yok olma tehlikesi başlamış demektir. Ayrıca canlı için önemli olan elemanlardan biri veya birkaçı habitattan çıkarılırsa, canlı türü, önce tek tek, sonra da toplum olarak kitleler halinde, o bölgeden yok olmak zorunda kalmaktadır. Bunlarla birlikte başka yörelerde, aynı şartları ve aynı canlı türünü taşıyan "yedek" habitatlar bulunmuyorsa, artık o canlı türü veya o ırk, yeryüzünden tamamen yok olmuş, nesli tükenmiş anlamına gelmektedir.

Vezirköprü'de Kızılırmak'ın oluşturduğu Şahinkaya yarma vadisi ile Akçay'ın oluşturduğu Kayalı boğazının sunduğu doğal turistik çekicilik Samsun turizm envanterinde yer almaktadır. Kunduz ormanları ve yaylalarının, iç içe olması ve başta dağ orman ekosistemleri olmak üzere çeşitli ekosistemlerini barındırmasıyla yerli ve yabancı ziyaretçilerin uğrak yeridir. Yaban hayatı, geyik üretme çiftlikleri, yaz ve kış doğal manzarası, konaklama tesisiyle çeşitli rekreasyon ve tatil imkanı sunan Kunduz ormanları, her mevsim belirli sayıda ziyaretçiyi kendine çekmektedir. Burası yayla turizminin yanı sıra, doğa yürüyüş yerlerine (trekking), bisiklete binme, piknik yapma, doğa incelemeleri ve kamp yapma gibi rekreasyon faaliyetlerine uygun ortamlara sahiptir. Bölgedeki işletme tesisleri yaz, kış gelenlerin dinlenme ve konaklama ihtiyacını karşılamaktadır. Kunduz ormanlarında her yıl Haziran ayında geleneksel yayla Şenlikleri de yapılmaktadır (Şahin ve Yılmaz 2009, Şahin ve Uzun 2000).

Öneriler

Vezirköprü yöresinde Samsun'da bulunan endemik türlerin en fazla bulunduğu, coğrafi, tarihi, kültürel, bitki biyoçeşitliliği ile büyük bir turizm potansiyeline Tabiat parkı özelliklerine olan çok sayıda alana sahiptir. Bu nedenle tarihin akıl defterlerini iyi yazmak, iyi doldurulması için biyoçeşitlilik envanterinin (tüm canlılar için) çıkarılarak Vezirköprü yöresinde kaybolmuş ve kaybolmakta olan türler başta olmak üzere endemik ve nadir türlerin korunması çalışmalarının yapılması,

Vezirköprü'de var olan doğal zenginliklerin (ekosistem ve endemik tür sayısı) dikkati çekilerek (koruma tedbirleri ile birlikte) doğa ve ekolojik turizmin yaygınlaştırılması,

Kunduz Dağı ve yaylalarından Vezirköprü - Altınkaya Baraj Gölü ve sahile kadar ekolojik özellikler dikkate alınarak ulaşım ağının yapılması,

Kunduz Dağı ve çevresi Altınkaya dâhil Milli park ya da tabiat parkı özelliklerine son derece elverişli olması nedeniyle (Kültür, yayla, botanik turizminin yanı sıra doğa yürüyüşleri, su sporları, balık avcılığı, motor gezileri, kamp) turizm açısından değerlendirilmesi

Amasya örneğinde (marka kültür ve turizm ili) olduğu gibi marka kültür ve turizm ilçe özellikleri araştırılmalı, eski Vezirköprü maketinin hazırlanarak bir bütün halinde gelenlere aktarılarak ön bilginin verilmesi Amasya Vezirköprü bağlantısının araştırılması (yaylacılık ve bitkiler yönünden bu araştırma devam ediyor)

Kentlilik ve turizm bilincinin geliştirilmesi amacıyla eğitici programların okullardan medyaya kadar yaygınlaştırılması,

Havza ve Lâdik Turizm Merkezlerine yönelik yatırım imkânlarına Vezirköprü dâhil edilerek Vezirköprü tarihi (Oymaağaç) ve biyolojik zenginlikleri ön plana çıkarılmalıdır.

Doğal kaynaklara dayalı turizm, yer aldığı alandaki kırsal yerleşmeler için önemli bir kazanç haline gelmektedir. Bu açıdan özellikle Vezirköprü ve çevresinde düşük tarım gelirleriyle ekonomik gerileme içindeki yerleşmelerde, tarıma alternatif olarak turizmin geliştirilmesi, turizmden gelir ve istihdam sağlanması, ekonomik olarak yeniden canlanmasını sağlayacaktır. Bu durum, ekonomik nedenlerle göç veren Vezirköprü ve çevresinin, ekonomik sıkıntı ve nüfus kaybından kurtulmaları için de önemli fırsat oluşturacaktır.

Vezirköprü Florasından örnekler

Convolvulus assyriacus

Linum anatolicum

Digitalis lamarkii

Hypericum avicularifolium subsp. depilatum var. depilatum

Verbascum wiedemannianum

Scutellaria salviifolia

Onosma paphlagonicum

Euphorbia crdiophylla

Kaynakça

AKMAN, Y. 1990. *İklim ve Biyoiklim*, 287–308, Palme Yayınları**,** Mühendislik Serisi:103. Ankara.

ANONİM, 1974*. Kızılırmak Havzası Toprakları*. Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Toprak Su Genel Md, Yay. No:203. Ankara.

ANONİM, 1992. *Samsun ili arazi varlığı*, Tarım Orman ve Köy İsleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Rapor No: 06, Ankara.

ANONİM. 2008. *Samsun iklim verileri,* Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Ortalama Ekstrem Sıcaklık ve Yağış Değerleri*,* Ankara.

ANONYMUS, 1984. *Samsun İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu.* Tarım Orman Köy İşleri Bak Yay No 23 Genel Yay. No 760. Ankara:

BAYRAM, Y. (ed) .2007. *Amasya il Yıllığı*. 538 Amasya.

DAVİS, PH. 1965–1985*. Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Vol.1–9. Edinburgh: Edinburgh Univ Press.

DAVİS, P.H. (ed.), Mill, R.R., Tan, K. 1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands,* (supplement). Vol. 10. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.,

DİRİK, K. 1991. *Tectono-stratigraphy of the Vezirköprü Area* (Samsun-Turkey): Ph. D. Thesis, METU (yayımlanmamış), Ankara.

DİRİK, K. 1994. Kuzey Anadolu Transform Fay Zonunun Beşpınar-Havza Kesimindeki Neotektonik Özellikleri. MTA Dergisi, 116, 37- 50.

DOĞAN, M. 2003. Türkiye'de Biyolojik Çeşitliliğin Korunması. FAO / UNTG Türkiye'de Biyolojik Çeşitlilik ve Organik Tarım Çalıştayı: 15–16 Nisan. Ankara.

DURAN, A. DUMAN. H. 2002.Two New Species Of *Centaurea*(Compositae) From Turkey. *Ann. Bot. Fennici* 39, 43–48.

EKİM, T. ve ark, 1998. Türkiye'nin Endemik Bitkileri projesi- Proje no TBAG/ DPT-ÇSEK–4. Ankara

EKİM, T. KOYUNCU, M. VURAL, M. DUMAN H. AYTAÇ Z. ADIGÜZEL, N. 2000. *Red Data Book of Turkish Plants (Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı),* Ankara: Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

EMBERGER, L. 1952. *Sur Le Quotient Pluviothermique*. *C.R. Acad. Sci*.234: 2508–2510.

ENGİN, A. KORKMAZ H. 1990. Bafra-Altınkaya Baraj Gölü Alanının Baraj Gövdesi Şahinkaya Boğazı Arasında Kalan Kesimi (Aşağı Göl Alanı) ve Yakın Civarının Florası: *I. X. Ulusal Biyoloji Kongresi, Botanik bildirileri,* Cilt I, pp. 111–120. Erzurum.

ENGİN, A. KORKMAZ H. 1991. Bafra-Altınkaya Baraj Gölü Alanının Baraj Gövdesi Şahinkaya Boğazı Arasında Kalan Kesimi (Aşağı Göl Alanı) ve Yakın Civarının Florası: II. *Ondokuz Mayıs Üniv. Fen Derg.* 3: 278–309.

ERENTÖZ, C. KETİN, Ü. 1962. *Türkiye Jeoloji Haritası* 1/500.000 ölçekli Sinop paftası. Ankara: MTA Enst. Yay. Ankara.

ERER, S. 1983, *Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü*. İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 3100 İstanbul.

ERİK, S. 1992. Beytepe Florasında Yer Alan Endemik Bitkilerin Tehlike Sınıfları Açısından İncelenmesi. *100. yıl Üniv. Fen - Edebiyat Fak. Fen Bil. Dergisi*, 3 (3): 29 – 34.

ERTEM, H. 1980. *Hitit Devletinin İki Eyaleti Pala-Tum(m)ana İle Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları. Ankara,

Fotoğraf: http://i1.treknature.com/photos/2183/04.03.07.p.-053.jpg

GÜNER, A. Özhatay, N. Ekim, T. Baser, K.H.C. 2000. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, (supple. 2), Vol. 11, Edinburgh Univ. Press., Edinburgh.

HÜSAMEDDİN, H.A. 1935. *Amasya Tarihi*, Aydınlık matbaası. İstanbul.

IPNI, 2007. *International Plant Name Index*, http://www.ipni.org,

IUCN, 2008. *IUCN Red List Categories*: Version 3.1, Prepared by the IUCN Species Survival Commission, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, 1 – 23, UK, 2008.

KARAER, F. Kılınç, M. 2001. The Flora of Kelkit Valley, *Turkish Journal of Botany*, 25: 195–238.

KARAER, F. 2007. *Amasya'nın Bitki Biyoçeşitliliği*. In. Bayram, Y. (ed) 2007. *Amasya İl Yıllığı,* 71–111 Amasya.

KARAER, F. et al. 2010. Phytosociological And Ecological Structure Of Mediterranean Enclaves Along The Stream Valleys İn İnner Parts Of Black Sea Region. *J Environ Biol.* 31(1–2):33–50.

KILINÇ, M. KORKMAZ, H. 1996. Samsun Sınırları İçinde Bulunan Endemik Bitkiler. *XIII. Ulusal Biyoloji Kongresi, Bitki Morfolojisi, Anatomisi ve Sistematiği Seksiyonu* 17–20 Eylül 1996, 1, 262–273. İstanbul.

KILINÇ, M.1985. İç Anadolu- Batı Karadeniz Geçiş Bölgesinde Devrez Çayı ile Kızılırmak Nehri Arasında Kalan Bölgenin Florası:1, *Doğa Bilim Dergisi*, Seri A2 Cilt 9 Sayı 2, Sayfa 283–314.

KILINÇ, M.1990. İç Anadolu- Batı Karadeniz Geçiş Bölgesinde Devrez Çayı ile Kızılırmak Nehri Arasında Kalan Bölgenin Florası II, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları* No: 64, s.53.Samsun.

KORKMAZ, H. ENGİN A. 1995. Altınkaya (Bafra, Samsun) ve Boyabat (Sinop) Barajları Altında Kalan, Türkiye'nin Nadir ve Endemik Bitkileri. *II. Ulusal Ekoloji ve çevre Kongresi Bildirileri*, pp. 395- 404. Ankara.

KORKMAZ, H. ENGİN A 1997. Kızılırmak Vadisinde Regressif Süksesyon. *XIII. Ulusal Biyoloji Kongresi Bildirileri* Çevre Biyolojisi Seksiyonu, Cilt III, pp. 53–63. İstanbul.

KORKMAZ, H. ENGİN, A. 2001. The Flora of the Boyabat (Sinop) Dam and Its Environs. Turk J. Botany. 25: 397-435.

KORKMAZ, H. YALÇIN, E. ENGİN, A.YILDIRIM, C. 2005. Flora of Tavşan Mountain (Merzifon/Amasya), *Ot Sistematik. Botanik dergisi*, 12, 2, 103–140.

ÖZEN, F. - KILINÇ, M. 2002. The Flora and Vegetation of Kunduz Forests (Vezirköprü / Samsun). *Turk J Botany*, 26, 371–393.

QUEZEL, P. - BARBERO, M. - AKMAN, Y. 1980. Contribution al etude de la vegatation, forestiere de Anatolie Septentrionale. *Phytococnologia* 8, 365–519.

SÜMER, F. 1952. Osmanlı Tarihinde Celâlilik*, Resimli Tarih Mecmuası*, 3 (33) 1722–1725

ŞAHİN, K. YILMAZ, A. 2009. Samsun ilinde doğal kaynaklara dayalı turizm arzı ve planlaması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(7) 218–231

ŞAHİN, K. UZUN, A. 2000. Vezirköprü Yöresinin Doğal Turistik Çekicilikleri, *OMÜ. Fen-Edb. Fak. Dergisi Coğrafya Serisi.* 1: 47–58.

TOPRAK, G. M. V. 1983, *Geology of the Havza-Vezirköprü area*, Samsun-Turkey: M.S. Thesis ODTÜ (yayımlanmamış), Ankara.

YILMAZ, Y. VE TÜYSÜZ, O. 1984. *Kastamonu-Boyabat-Vezirköprü-Tosya arasındaki bölgenin jeolojisi (Ilgaz-Kargı masifinin etüdü):* MTA Rapor 7838 (yayımlanmamış), Ankara.

ZOHARY M (1973). *Geobotanical Foundations of the Middle East*. Vol. 1-2. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.

http://www.vezirkopru.gov.tr/resimler/album/yeni/buyuk/4011.jpg

ALTINKAYA BARAJ GÖLÜ BALIK FAUNASI

Nazmi POLAT [*]

Giriş

Kara ve okyanuslarla karşılaştırıldığında daha küçük alan işgal etmesine karşın, tatlısular biyoçeşitlilik bakımından daha zengindir. Birim alana düşen tür oranı, karalardan % 10, okyanuslardan % 150 daha fazladır. Her ne kadar yaklaşık 45.000 tatlısu hayvan, bitki ve mikroorganizma türü bilimsel olarak tanımlanmış ve isimlendirilmiş olsa da, bilim adamları en az 1 milyon türün isimlendirilmediğini tahmin etmektedir (McAllister ve ark. 2001).

Tatlısularda biyoçeşitlilik düzenli dağılım göstermez. Örneğin Amazon, Kongo, Nil ve Mekong havzalarında yüksek sayıda tür ve endemikler bulunur. Tür bakımından zengin olan böyle alanlara "sıcak nokta" (biodiversity hotspot) denilmektedir. Türkiye'nin de büyük bir bölümü sıcak nokta olarak değerlendirilmektedir.

İnsanların tatlısu kullanımı; tatlısu, acısu, kıyı ve karasal biyoçeşitliliğin hayatta kalmasını tehdit etmektedir. Küresel seviyede karasal omurgalıların %11-25, tatlısu gruplarının % 13-65'i tehdit altındadır (McAllister ve ark. 2001). Bu çalışmada tatlısu biyoçeşitliliği üzerine barajların etkisine dikkat çekilmiştir.

Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu'na (ICOLD) göre, temelden yüksekliği 15 m, 3 hm^3 veya daha fazla su kapasiteli rezervuarlara sahip barajlar "büyük baraj" olarak nitelendirilmektedir. Bu değerlerden az özelliklere sahip barajlar "gölet ya da küçük baraj" olarak isimlendirilmektedir (DSİ Genel Müdürlüğü). Dünyada, 15 m'den yüksek 45.000 adet ve yüksekliği 15 m'den küçük 800.000 adet baraj bulunmaktadır. Dünyadaki barajların % 70'inin yüksekliği, 30 m'den küçüktür. Ayrıca dünyadaki barajların yalnızca % 1'i, 100 m'den yüksektir (Bakış ve ark. 2009). ICOLD standartlarına göre şu anda Türkiye'de 673 baraj vardır. 260'ı büyük su işleri, 413'ü küçük su işleri kapsamında inşa edilmiştir (DSİ Genel Müdürlüğü).

Bu çalışma, Kızılırmak üzerine kurulan Altınkaya Baraj Gölü'nde yürütülmüştür. Kızılırmak, Sivas ilinde Kızıldağ'ın güney yamaçlarından doğar, sırasıyla Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Aksaray, Çankırı, Çorum ve Samsun illerinden geçerken çok sayıda dere ve çayın sularını toplayarak Bafra Burnu'ndan Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 1.355 km'dir.

Kızılırmak üzerinde membadan mansaba doğru bitmiş ve inşa halinde 12 önemli baraj vardır. Bunlar sırasıyla; İmranlı, Yamula, Bayramhacılı, Hirfanlı,

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.*

Kesikköprü, Kapulukaya, Buğra, Obruk, Dutludere, Boyabat, Altınkaya ve Derbent'dir (Yılmaz, 2005).

Samsun'un önemli baraj göllerinden biri olan ve yöre halkının protein gereksiniminin bir kısmını karşılayan balıklara sahip Altınkaya Baraj Gölü'nün su ürünleri yönünden daha iyi şekilde değerlendirilebilmesi için, gölde bulunan balık türlerinin belirlenmesi gereklidir. Yapılan literatür taramasında Altınkaya Baraj Gölü İhtiyofaunası üzerine yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Mevcut boşluğun kapatılması için bu çalışmaya gereksinim duyulmuştur.

Materyal ve Metot

Altınkaya Baraj Gölü balık faunasını belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, Temmuz 2003-Eylül 2005 tarihleri arasında yürütülmüştür *(Şekil 1).* Altınkaya Barajı, enerji üretmek amacıyla 1980-1988 yılları arasında inşa edilmiştir. Akarsu yatağından yüksekliği 195 m, normal su kotunda göl hacmi 5763 hm^3, normal su kotunda göl alanı 118,31 km^2dir (DSİ Genel Müdürlüğü).

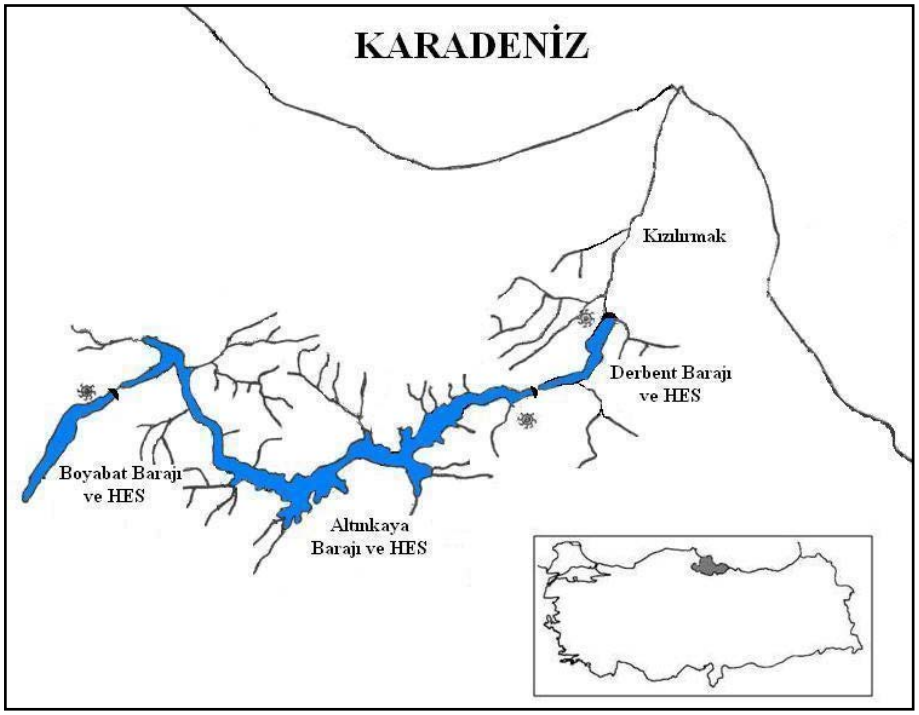

Şekil 1. *Araştırma alanı.*

Avlanma esnasında kanat uzunlukları 50–500 m, derinlikleri 2–18 m, göz açıklıkları 10–90 mm arasında değişen fanyalı ve fanyasız ağlar kullanılmıştır. Yakalanan balık türlerinin renk ve desen özellikleri incelenip, % 4'lük formaldehit çözeltisine konularak muhafaza altına alınmıştır.

Balıkların sistematikteki yerlerini belirlemek amacıyla familya, cins ve tür düzeyinde teşhisleri yapılırken Berg (1964, 1965), Blanc ve ark. (1971), Kuru (1980a, 1980b), Geldiay ve Balık (1988), Balık ve Ustaoğlu (1992)'dan yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırma alanından yakalanan 112 numunenin değerlendirilmesi sonucu Altınkaya Baraj Gölü'nde Cyprinidae familyasından *Barbus tauricus, Capoeta sieboldii, Capoeta tinca, Chalcalburnus chalcoides, Chondrostoma regium, Cyprinus carpio, Squalius cephalus*; Siluridae familyasından *Silurus glanis*; Percidae familyasından *Sander lucioperca*; Atherinidae familyasından *Atherina boyeri* yaşadığı belirlenmiştir. Teşhis edilen türlerin tip lokalitesi literatürden, Türkçe adı yöre halkından, diagnostik özellikleri elde edilen bulgulardan yararlanılarak verilmiştir.

Familya: Cyprinidae
Barbus tauricus Kessler, 1877
Tip lokalitesi: Salgır Nehri, Kırım
Türkçe adı: Bıyıklı balık
Diagnostik özellikleri: TB: 312 mm. D: IV 8, V: II 8, A: III 5, P: I 16, L.lat.: 65, L.tran: 14/10, FD: 2.3.5-5.3.2, Numune sayısı: 1.

Capoeta sieboldii (Steindachner, 1864)
Tip lokalitesi: Amasya
Türkçe adı: Saçaklı siraz balığı
Diagnostik özellikleri: TB: 263-425 mm. D: IV 8-9, V: II 8, A: III 5, P: I 17-18, L. lat.: 54-61, L. tran: 8-11/8-10, FD: 2.3.4-4.3.2, Numune sayısı: 6.

Capoeta tinca (Heckel, 1843)
Tip lokalitesi: Nilüfer Çayı, Bursa
Türkçe adı: Siraz balığı
Diagnostik özellikleri: TB: 248-358 mm. D: IV-V 8-9, V: II 8-9, A: III 5, P: I 17-20, L.lat.: 60-85, L.tran.: 13-17/9-14, FD: 2.3.4.-4.3.2, Numune sayısı: 14.

Chalcalburnus chalcoides (Güldenstädt, 1772)
Tip lokalitesi: Rusya'nın güneyindeki akarsular
Türkçe adı: Tuna inci balığı
Diagnostik özellikleri: TB: 253-256 mm. D: III 8, V: II 8-9, A: III 13-14, P: I 15-16, L.lat.: 65-66, L.tran.: 11/4, FD: 2.5-5.2, Numune sayısı: 2.

Chondrostoma regium (Heckel, 1843)
Tip lokalitesi: Asi Nehri (Antakya), Dicle Nehri (Halep-Musul)
Türkçe adı: Kababurun balığı

Diagnostik özellikleri: TB: 266-300 mm. D: III 8-9, V: II 8-9, A: III 10, P: I 15-17, L.lat.: 65-69, L.tran.: 10/5-6, FD: 6-6, 6-5, Numune sayısı: 8.

Cyprinus carpio Linnaeus, 1758
Tip lokalitesi: Avrupa
Türkçe adı: Sazan
Diagnostik özellikleri: TB: 215-420 mm. D: III-IV 17-22, V: II 8, A: III 5-6, P: I 13-16, L. lat.: 37-40, L.tran.: 6-7/5-6, FD: 1.1.3-3.1.1, Numune sayısı: 19.

Squalius cephalus (Linnaeus, 1758)
Tip lokalitesi: Kuzey Avrupa
Türkçe adı: Tatlısu kefali
Diagnostik özellikleri: TB: 168-278 mm. D: III 8-9, V: II 8, A: III 8-9, P: I 16-18, L.lat.: 41-44, L. tran.: 8/3-4, FD: 2.5-5.2, Numune sayısı: 5.

Familya: Siluridae
Silurus glanis Linnaeus, 1758
Tip lokalitesi: Doğu Avrupa gölleri
Türkçe adı: Yayın balığı
Diagnostik özellikleri: TB: 296-392 mm. D: I 3-4, V: I 11-12, A: I 85-92, P: I 15-18, C: 15-18, Numune sayısı: 14.

Familya: Atherinidae
Atherina boyeri Risso, 1810
Tip lokalitesi: Nice, Fransa
Türkçe adı: Gümüş balığı
Diagnostik özellikleri: TB: 55-86 mm. D1: VII-IX, D2: II-10, V: I 5, A: II 12-14, P: II 12-13, Sq: 45-50, Numune sayısı: 5.

Familya: Percidae
Sander lucioperca (Linnaeus, 1758)
Tip lokalitesi: Avrupa gölleri
Türkçe adı: Sudak, Akbalık
Diagnostik özellikleri: TB: 187-445 mm. D1: XIII-XV, D2: II-III 18-22, V: I 5, A: II-III 10-12, P: 15-16, L. lat.: 86-95, Numune sayısı: 38.

Tartışma

Araştırma bölgesinden yakalanan numunelerin değerlendirilmesi sonucu teşhis edilen türlere ait diagnostik özelliklerin, benzer çalışmalarda rapor edilen verilerinden önemli bir farklılık arz etmediği belirlenmiştir. Bu çalışmada her ne kadar

10 takson belirlenmişse de, yakalanamayan balık tür ya da alt türleri olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Akarsular üzerinde enerji üretimi, sel kontrolü ve sulama amaçlı inşa edilen hidroelektrik santralleri (HES) nedeniyle yeni ekolojik koşullar meydana gelmektedir. Akarsuyun doğal yapısı ve yataklarının değiştirilmesi, balıkların yaşam döngüsünü etkileyerek zamanla bazı türlerin ortadan kalkmasına veya belirli alanlara izole olmalarına sebep olabilmektedir. Tabanın dolmasıyla oluşabilecek oksijensizlik ve silt birikimi balıklar üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.

Ünver ve Erk'akan (2005)'a göre; baraj, gölet yapımı gibi antropomorfik aktiviteler sonucu akarsuların modifikasyonu, iklim değişikliği, ortama egzotik türlerin katılımı doğada çok nadir gerçekleşen hibridizasyon oluşma aralığını artırabilir.

Nehir sistemleri üzerine kurulmuş olan hidroelektrik santrallerinin, akarsuların daha çok potamon bölgelerini tercih eden *Anguilla anguilla*, *Salmo trutta labrax* türlerinin üst havzalarına kadar yayılışlarını engellediği bilinmektedir. Araştırma bölgesinde HES yapımından sonra, beslenme ve üreme göçü yapan anadrom ve katadrom balıklar, Kızılırmağın üst bölgelerine ulaşamamış ve mevcut bireyler zamanla azalmış (*Anguilla anguilla*, *Salmo trutta labrax*) ya da nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (*Acipencer* sp.) (Akbulut ve ark. 2005).

Hidroelektrik santrallerinin ihtiyofaunaya yararlı etkisi de vardır. Örneğin baraj gölleri kuruldukları nehir havzalarında yaşayan bazı balık türlerinin daha büyük populasyonlara ulaşmasında etkili olur. Bu ortamlar daha çok nehir sistemlerinin yavaş akan ve durgunlaşan habitatlarını tercih eden türler için uygundur.

Hidroelektrik santralleri kurulurken, deniz ve tatlı su arasında geçiş yapan her tür balık için göç yollarının açık bulundurulması gerekmektedir. Uygun yumurtlama yerlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla, balıkların kolayca geçebileceği su geçitleri (balık geçitleri, balık asansörleri) oluşturulmalıdır. Altınkaya ve Derbent Barajlarında balık merdivenleri bulunmamaktadır.

Altınkaya Baraj Gölü İhtiyofaunasını belirleme çalışması tatlı su balıklarımızın envanterlerinin ortaya çıkarılmasında, zincirin bir halkasını oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Kaynakça

AKBULUT B, KURTOĞLU, İZ, ÇAKMAK E, ÇAVDAR Y, SAVAŞ H, AKSUNGUR N, ERGUN H. 2005. *Karadeniz Bölgesinde Mersin Balığı Üretim İmkânlarının Araştırılması*. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Proje No: TAGEM/HAYSÜD-2001-07-01-04. Trabzon. 35 s.

BAKIŞ R, BİLGİN M, TUNCAN A, ALTAN M. 2009. *Porsuk Havzasındaki Çok Amaçlı Barajlardan Elektrik Üretiminin Araştırılması*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi Cilt: XXII, Sayı: 2, 15-43.

BALIK S, USTAOĞLU MR. 1992. *Türkiye Tatlısu Balıklarını Tanımlama Esasları*. No: 97, Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Kitaplar Serisi, Bornova-İzmir, 58 s.

BERG LS. 1964. *Freshwater Fishes of the U.S.S.R. and Adjacent Countries,* Academy of Sciences of the U.S.S.R. Zoological Institute, Guide to the Fauna of the U.S.S.R. Volume: II, Number: 29, Fourth edition, Translated from Russian, Israel Program for Scientific Translations, 504 p.

BERG LS. 1965. *Freshwater Fishes of the U.S.S.R. and Adjacent Countries*, Academy of Sciences of the U.S.S.R. Zoological Institute, Guide to the Fauna of the U.S.S.R. Volume: III, Number: 30, Fourth edition, Translated from Russian, Israel Program for Scientific Translations, 518 p.

BLANC M, BANARESCU P, GAUDET JL, HUREAU JC. 1971. *European Inland Water Fish*, A multilingual Catalogue, FAO, Fishing News (Books) Ltd. London-England, 187p.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. http://www.dsi.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 13.09.2010)

GELDİAY R, BALIK S. 1988. *Türkiye Tatlısu Balıkları* (Ders Kitabı), Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Kitaplar Serisi, No: 97, Bornova–İzmir, 519 s.

KURU M. 1980a. *Türkiye Tatlısu Balıkları Katoloğu*, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları Yardımcı Ders Kitapları Dizisi, Seri: 12, Bölüm: 1, Sayı: 1, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Basımevi, Beytepe, 73 s.

KURU M. 1980b. *Key to the Inland Water Fishes of Turkey, Part I, II, III*, Hacettepe Bulletin of Natural Sciences and Engineering, Volume: 9, 103–133.

MCALLİSTER DE, CRAİG JF, DAVİDSON N, DELANY S, SEDDON M. 2001. *Biodiversity Impacts of Large Dams*. Background Paper Nr. 1. Prepared for IUCN/UNEP/WCD. 68 pp.

ÜNVER B, ERK'AKAN F. 2005. A natural hybrid of *Leuciscus cephalus* (L.) and *Chalcalburnus chalcoides* (Güldenstädt) (Osteichthyes-Cyprinidae) from Lake Tödürge (Sivas, Turkey), The Fisheries Society of the British Isles, *Journal of Fish Biology, 66,* 899–910.

YILMAZ C. 2005. Kızılırmak Deltası'nda Meydana Gelen Erozyonun Coğrafi Analizi, *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, TURQUA-V,* İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran 2005, 227-234.

VEZİRKÖPRÜ İLÇESİ HAYVANCILIĞININ SORUNLARI, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ergin ÖZTÜRK [*]

Giriş

Türkiye tarım ve hayvancılık alanında cumhuriyet tarihi boyunca önemli gelişmeler kaydetmekle birlikte gelişmiş ülkelere göre birim alandan veya hayvan başına elde edilen üretim miktarı, verimlilik ve toplam gelir bakımından daha geri durumdadır. Temel tarımsal sorunların tam olarak çözülmemesinden kaynaklanan bu durum bu alanda daha çok mesafe kaydetmemiz gerektiğini de göstermektedir. Nitekim AB Giriş sürecinde ülkemizin en kapsamlı ve aşılması en zor olan sektörünün tarım sektörü olduğu ve bu alandaki müktesebatın uygulanmasında zorluklar yaşandığı konusunda görüş birliği mevcuttur. Hayvancılık alanında milli bir politika uygulanmaması temeline dayalı bir dizi soruna, kırsaldan şehre göç olgusu da eklenince, 1980'lerde başlayan hayvan sayısının azalması daha çok kırmızı et üretim yetersizliği ile Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer işgal etmeye devam etmektedir *(Tablo 1 ve Tablo 2).*

Tablo 1. *Türkiye Hayvan Varlığının Yıllara Göre Değişimi (bin baş) TÜİK 2009*

Yıllar	***Sığır***	***Koyun***	***Keçi***	***Tavuk***	***Manda***
1928	*6.934*	*13.632*	*12.106*	*-*	*795*
1940	*9.759*	*26.272*	*16.896*	*19.757*	*947*
1950	*10.123*	*23.082*	*18.464*	*20.544*	*948*
1960	*12.435*	*34.463*	*24.633*	*28.821*	*1.140*
1970	*12.756*	*36.471*	*19.483*	*34.289*	*1.117*
1980	*15.894*	*48.630*	*19.043*	*61.450*	*1.031*
1990	*11.377*	*40.553*	*10.977*	*102.262*	*371*
2000	*10.765*	*28.492*	*7.201*	*258.168*	*146*
2009	*10.726*	*21.750*	*5.128*	*299 969*	*87.2*
	Yerli 2.594				
	Kültür ırkı 3.724				
	Melez 4.406				

[*] *Prof. Dr., OMÜ Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü Öğretim Üyesi.*

Tablo 2. *Hayvansal Gıda Üretim ve Tüketimi (TÜİK, 2009).*

Ürün	***Hayvan sa.***	***Üretim(ton)***	***Tüketim (kişi/kg)***		
			Türkiye	***EU***	***ABD***
Süt		*11.952.095*	*164*	*241*	*258*
İnek	*4.133.088*	*11.573.313*			
Kültür	*1.470.886*	*5.713.004*			
Melez	*1.686.064*	*4.585.859*			
Yerli	*976.198*	*1.284.450*			
Koyun	*9.407.866*	*734.219*			
Keçi	*1.830.813*	*192.210*			
Kırmızı Et		*412,599*	*5,7*	*75*	*125*
Sığır	*1502073*	*325.286*			
Koyun	*3997348*	*74.633*			
Keçi	*606042*	*11.675*			
Manda	*4857*	*1.005*			
Beyaz Et	*720.414.503*	*1.323.625*	*18*	*21*	*48*
Yumurta	*66.500.461*	*829.964*	*11.4*	*8.5*	*15*
Bal	*5.339.224*	*82.000*	*1.1*		
Toplam Hayvansal Protein Tüketimi			*30g/gün/kişi*		

Ticaret Odaları verilerine göre kayıt dışı üretimle bu miktarlar artmaktadır.

Sığırcılık, koyunculuk, keçicilik, mandacılık, tavukçuluk, arıcılık ve yem bitkileri üretimi konusunda verimlilik ve karlılığı artırılabilmek, temel sorunları gidermek, üretimi artırmak ve kaliteyi iyileştirmekle mümkündür. Bu amaçla alternatif yem kaynakları bulmak, bakım ve besleme şartlarını iyileştirmek ve uygun yöntem ve teknolojilerle yetiştirme sistemleri geliştirmek ve uluslar arası rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Türkiye genelinde olduğu gibi hayvan sayısındaki azalma Samsun ve ilçelerinde de yaşanmaktadır. Hayvan sayısındaki azalma dolayısıyla hayvansal ürünler üretiminde görülen azalma, sağlıklı ve dengeli beslenmenin temelini oluşturan hayvansal ürünlerin üretiminin artırılması ve işletmelerin daha verimli ve karlı çalıştırılması gerektiğini bir kez daha gündemimize taşımaktadır. Samsun Kızılırmak ve yeşil ırmak nehirlerinin denizle buluştuğu Çarşamba ve Bafra Ovalarını barındırması başta olmak üzere Havza, Lâdik, Vezirköprü, Alaçam vd ilçeleriyle sebze ve meyve üretiminde Türkiye'nin sayılı illeri arasında yer almaktadır (TÜİK, 2009). Samsun ilindeki 274 bin baş olan büyükbaş hayvan sayısının çoğu Bafra, Çarşamba, Vezirköprü ve Havza ilçelerinde yoğunlaşmıştır. İl ve ilçelerde elde edilen sütün önemli bölümü süt sığırcılığından sağlanmaktadır. Et üretiminde ise Bafra ve Vezirköprü ilçeleri ön plana çıkmaktadır. Ülke genelinde

büyükbaş hayvanların % 34,7'si kültür ırkı sığırlardan oluşmasına karşın, bu oran Samsun'da Türkiye ortalamasının yarısı (% 18,5) düzeyindedir (Tablo 3).

Tablo 3. *Samsun İlçelerinin Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim Miktarları, TÜİK 2009.*

İLÇE	***Sığır***			***TOPLAM***	***Manda***	***SÜT (ton)***	***ET (ton)***
	Yerli	*Kültür*	*Melez*				
Alaçam	*3.895*	*2.892*	*11.083*	*17.870*	*2.140*	*6.774*	*93,7*
Asarcık	*7.370*	*555*	*2.154*	*10.079*	*319*	*6.462*	*5,3*
Ayvacık	*4.237*	*486*	*2.073*	*6.796*	*4*	*2.351*	*15,0*
Bafra	*7.450*	*9.250*	*24.600*	*41.300*	*3.800*	*44.418*	*493,2*
Çarşamba	*7.355*	*4.845*	*21.440*	*33.640*	*685*	*27.417*	*128,3*
Havza	*2.085*	*6.758*	*13.932*	*22.775*	*488*	*29.108*	*117,9*
Kavak	*5.885*	*3.182*	*4.741*	*13.808*	*413*	*15.041*	*128,5*
Ladik	*1.170*	*2.518*	*6.267*	*9.955*	*329*	*11.707*	*94,9*
19 Mayıs	*2.155*	*2.235*	*5.615*	*10.005*	*545*	*12.688*	*329,9*
Salıpazarı	*2.228*	*1.495*	*3.737*	*7.460*	*138*	*7.787*	*95,6*
Tekkeköy	*2.614*	*3.062*	*7.504*	*13.180*	*10*	*9.117*	*175,3*
Terme	*6.301*	*1.591*	*11.498*	*19.390*	*850*	*19.992*	*211,1*
Vezirköprü	*8.925*	*7.140*	*18.420*	*34.485*	*805*	*32.886*	*579,9*
Yakakent	*3.042*	*610*	*1.850*	*5.502*	*110*	*3.313*	*0,0*
Atakum	*2.803*	*2.462*	*7.165*	*12.430*	*70*	*11.813*	*216,7*
Canik	*4.150*	*481*	*5.009*	*9.640*	*40*	*6.428*	*1.324*
İlkadım	*1400*	*1.150*	*3.165*	*5.715*	*23*	*2.766*	*35,6*
TOPLAM	*73.065*	*50.712*	*150.253*	*274.030*	*10.769*	*250.092*	*4.044*

Büyükbaş hayvan sayısı bakımından ülkemizin belli başlı illeri arasında olan Samsun, ıslah edilmiş kültür ırkı düzeyinin düşük olması ve diğer nedenlerle hayvansal üretimde henüz hak ettiği yeri alamamıştır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı ile Samsunda ön plana çıkan Vezirköprü Samsun ile karşılaştırıldığında; Sığır sayısının % 12'sine, manda sayısının % 8,8'ine, koyun sayısının % 28,5'ine, kümes hayvanı sayısının % 14,6'sına ve tek tırnaklı hayvan sayısının (at, katır ve eşek) % 12'sine sahiptir (Tablo 4)

***Tablo 4**. Samsun İli ve İlçelerinin Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim Miktarları, TÜİK, 2008 ve 2009*

İLÇE ADI	*Koyun (yerli)*	*Kıl Keçisi*	*Eşek Katır At*	*Kaz Ördek Hindi*	*Y Tavuk (Bin)*	*Etçi (Bin)*
İl Toplamı 2009	*122.371*	*5.222*	*14.468*	*80.479*	*1.105*	*797*
İl Toplamı 2008	*157.796*	*7.940*	*16.154*	*73.305*	*1.137*	*703*
Merkez	*8.993*	*50*	*1.120*	*2.200*	*41*	*24*
Alaçam	*17.000*	*500*	*1.825*	*8.050*	*68*	*0*
Asarcık	*800*	*0*	*2.502*	*2.667*	*13*	*0*
Ayvacık	*1.500*	*150*	*1.930*	*355*	*30*	*0*
Bafra	*27.000*	*3.000*	*3.066*	*5.950*	*201*	*0*
Çarşamba	*5.940*	*0*	*146*	*5.217*	*195*	*0*
Havza	*7.703*	*0*	*606*	*19.000*	*45*	*20*
Kavak	*5.000*	*550*	*600*	*816*	*121*	*580*
Ladik	*12.700*	*0*	*243*	*2.362*	*13*	*0*
Ondokuzmayıs	*1.500*	*0*	*19*	*615*	*24*	*0*
Salıpazarı	*0*	*0*	*270*	*504*	*25*	*0*
Tekkeköy	*10.750*	*400*	*140*	*770*	*37*	*0*
Terme	*3.350*	*0*	*560*	*31.300*	*206*	*0*
Vezirköprü	*45.000*	*3.000*	*1.950*	*13.433*	*108*	*20*
Yakakent	*10.560*	*290*	*1.177*	*10*	*9.4*	*60*

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde yaklaşık 33 000 sığır mevcudu ile Bafra'dan sonra ikinci sırada yer alan Vezirköprü, 40 000 civarındaki koyun varlığı ile Samsunun koyun varlığının 1/3 lük kısmını karşılamaktadır. Kırsal kesimde istihdam oluşturması ve küçük aile işletmelerine gelir getirici bir faaliyet olması itibariyle Vezirköprü'de koyunculuğun geliştirilmesi ilçe ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır. Koyun ve keçi yetiştiriciliği, ülkemizde yapılabilecek en ucuz maliyetli hayvancılık olmasına karşın, koyun ve keçi eti tüketim alışkanlığının giderek azalması kar marjının düşmesi, son yıllarda kırsal kesimden göç, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin azalmasının nedenleri arasında sayılabilir. Meralarımızın çoğunluğunun düşük verimli olması, merayı en iyi şekilde değerlendiren ve yılın her döneminde merayı kullanabilen küçükbaş hayvancılık açısından daha uygundur. Ülkemizin kırmızı et açığının kapatılması, ucuz hayvansal gıda elde edilmesi ve istihdam oluşturması nedeniyle keçi ve koyunculuk sektörü yeniden mercek altına alınmalıdır.

Küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi yanı sıra süt sığırcılığının hayvan bakım besleme koşullarının iyileştirilmesi, koruyucu hekimliğin yaygınlaştırılması ve bilimsel

yöntemlerle hayvancılık yapılması, sürü ve işletme yönetiminin profesyonel olması halinde gerek süt sığırlarından elde edilen süt ve döl veriminde artış olacak gerekse besicilik daha karlı bir şekilde yapılacaktır. Elde edilen ürünlerin sağlıklı ve kaliteli olması ürünlerin hem daha kolay alıcı bulmasına hem de elde edilen karın önemli ölçüde artmasına ve oluşan istihdamla bölgede genç nüfusun barındırılmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte tüm Türkiye'de olduğu gibi hayvancılığın temel sorunlarının çözülmesi İlçe hayvancılığın gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Mevcut sorunlar

Yem ve diğer girdiler pahalı, sermaye yetersiz, bakım, besleme!!, barınaklar!!!, hijyen, sağlık koruma tedbirleri!, geleneksel yetiştirme, yemlerin hangi besin maddelerini sağladığına bakılmaması…

- *Hayvanların ihtiyaçlarının hesaplanmaması*
- *Ürün fiyatlarındaki dengesizlik*
- *Veri eksikliği ve kayıt dışılık*
- *Suni tohumlamanın yaygınlaşmaması*
- *Destekleme yetersizliği*
- *Pazarlamada aracıların hâkimiyeti*
- *Karma yemin öneminin bilinmemesi!*

Hayvansal Üretim ve Ürünler İle İlgili Diğer Problemler

İşletmelerin Küçüklüğü: Ayrıca bölgedeki işletme yapısının çok küçük olması, yeterli ekonomik büyüklüğe sahip olunmadığı için verimli ve karlı bir hayvancılık yapılamamaktadır. İşletmelerin ürettikleri sütleri Samsun merkezindeki semt pazarlarında haftanın belli günlerinde satışa sunmaları, sokak sütçülüğünün ilçenin en önde gelen geçim kaynakları arasında olmasına neden olmuştur.

Örgütlenme Yetersizliği: Bu durumun oluşmasının en önemli nedenleri arasında örgütlenme yapısının çok iyi olmaması, süt ve et ürünleri işleme tesislerinin eksikliği başta gelmektedir.

Pazarlama Yetersizliği: Köylerde üretilen süt ve süt ürünleri semt pazarlarında sebze ve meyvelerle birlikte satılarak haftalık ihtiyaçlar karşılamaktadır.

İşsizlik Sorunu: Özellikle son 15-20 yıldır tarımda çalışanlar bu işi ancak geçimlerini sağlamak amacıyla yapmaktadırlar. Üreticilerin ürünlerini değer fiyata satamamaları, girdi fiyatlarının yüksekliği (mazot, ilaç, gübre vb) fiyat istikrarsızlığı, çiftçinin fakirleşmesine yol açmıştır.

Göç Sorunu: Gençler artık köyde çalışmak istememekte, askerliğini bitirdikten sonra başta İstanbul olmak üzere Türkiye ve yurtdışına çalışmak amacıyla ilçeden ayrılmaktadırlar. Samsun da yeterli istihdam alanının olmayışı bu göçün hazırlanmasına etken oluştur. İstihdamın artık sanayiye veya tarım sektörü dışına kayması olumlu bir gelişme olarak görünse de durum tamamen tersi yöndedir. Bu sorunun çözülmesi ve göçlerin engellenmesi amacıyla yeni çalışma alanları oluşturulmalıdır.

Ayrıca;

- *Genotipin ıslahına yönelik çalışmaların yetersiz olması,*
- *Pazar ve pazarlamadaki eksiklik ve hatalar,*
- *Hayvan hastalıklarının yaygınlığı,*
- *Kaliteli kaba yem üretiminin yetersizliği,*
- *Bakım ve yönetim eksiklikleri,*
- *Kayıt tutma ve bilgi denetlemedeki eksiklikler.*
- *Maliyetlerin yüksekliği,*

Çözüm Önerileri

Örgütlenme: Bölge hayvancılığını kalkındırmak amacıyla üreticilerin örgüt çatısı altında birleştirilmesi sağlanmalıdır. Üreticilerin kendi sorunlarını çözmelerini sağlamak üzere, kooperatifler ve üretici birlikleri teknik ve ekonomik yönden desteklenmelidir.

Fiyat İstikrarı: Et ve et ürünleri ile Süt ve süt ürünlerinin fiyat istikrarında yaşanan olumsuzluklara Tarım Bakanlığı ve ilgili kurumlarca gerekli tedbirler ivedilikle alınmalıdır.

Büyük İşletmeler: Ekonomik gelir düzeyi hesaplanıp, ona göre bir iletme yönetimi planlanmadığından entansifleşme konusunda önemli bir yol kat edilememiştir. Karlılığın artırılması için işletme ölçeklerinin artırılması sağlanmalıdır.

Modern Barınak: İşletme yapısı küçük, evlerin alt kısmına inşa edilen modern olmayan ahırlar verim düşüklüğüne neden olmaktadır. Ahır içi tamamen kapalı olup hayvanların üşümesini önlemek amacıyla açık olan kısımlarda kilim, naylon vb. şekilde kapatılmaktadır.

Eğitim: Üretim kaybının başlıca nedenlerinden biri de küçük aile işletmelerinin eğitim ve bilgi düzeyinin yetersiz olması ve olaya ekonomik olarak bakmamasıdır. Yetiştiricilerin sürekli olarak bilgilendirilmesi, görsel ve yazılı basın ve yayın ile kurs ve diğer eğitim çalışmaları ile bilgi aktarılmalıdır. Tüm bu unsurlar

dikkate alındığında bölgede hayvancılık alanında bakım besleme, yetiştirme konularında uygulamalı eğitim çalışmaları yürütülmelidir.

Destekler: Geleneksel ürün ve üretimlerin yanı sıra, tohumculuk, süs bitkileri, tıbbi ve aromatik bitkiler yetiştiriciliği, bodur meyvecilik, örtü altı yetiştiriciliği, organik tarım gibi yeni ürün ve üretim şekillerine geçiş özendirilmeli, üreticilere teknik ve ekonomik destek sağlanmalıdır. Gübre, ilaç, mazot, elektrik, traktör ve ekipmanları gibi tarımsal girdilerin üzerindeki vergi yükü azaltılarak, girdi maliyetleri üreticilerimizin diğer ülkeler ile rekabet edebilecekleri düzeye çekilmelidir.

Doğal Üretim: Bölge özellikle organik tarım için oldukça uygun olup, yayla turizmi konusunda büyük bir potansiyel oluşturmaktadır.

Arazi Toplulaştırma: Tarım arazilerinin bölünmesi engellenmeli, toplulaştırma çalışmaları hızlandırılmalıdır.

Yem Bitkileri Üretimi: Uzun dönemde verimliliği korumak ve sürdürülebilir tarım yapabilmek için, yem bitkilerine dayalı ekim nöbeti planları yapılıp, uygulanmalı ve hayvancılık özendirilmelidir.

Kırsal Kalkınma Programı: Etkili kırsal kalkınma programları ile kırsal altyapı güçlendirilmeli, buralarda yaşayan insanların refah düzeyleri artırılmalıdır. AB Tarımsal ve Kırsal Kalkınmaya Destekleme Kurumu hibe destekleri bu kapsamda önemli fırsatlar sunmaktadır.

Teşvikler: Süt ve süt ürünlerini pazarlayabilmek için bölgede mandıra, işleme tesisi gibi yatırımların teşviki amacıyla gerekli girişimlerin en kısa zamanda hayata geçirilmesi sağlamalıdır. 1 Ağustos 2010 tarihinden itibaren Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Süt sığırcılığı, damızlık etçi sığır yetiştiriciliği, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği (sığır-manda), küçükbaş hayvan yetiştiriciliği (koyun-keçi) yatırımlarında ve büyükbaş hayvan besiciliği işletme kredilerinde sıfır faizli kredi uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır

Ayrıca;

Tarım arazilerinin başka amaçlarla kullanılması önlenmelidir.

Örgütlenme yetersizdir. Bitkisel ve hayvansal üretim yapan işletmelerin örgüt çatısı altında birleştirilmesi için kooperatifleşme teşvik edilmelidir.

Bölgede süt ve et ürünlerini işleyecek tesislerin kurulması sağlanmalıdır. Bitkisel ürünlerin değerlendirilmesi konusunda da aynı teşebbüslerde bulunulmalıdır.

Bazı köylerde göçler nedeniyle üretim yapacak genç nüfus kalmamıştır. Özellikle yoğun işgücü gerektiren ürünlerin yetiştirildiği yerlerde, üretimin sürekliliğini sağlayabilmek için, gençleri köyde kalmaya özendirecek önlemler alınmalıdır.

Diğer Çözüm Önerileri

- *Bakım-beslemenin iyileştirilmesi,*
- *Kaliteli kaba yem üretiminin artırılması ve istikrarlı bir yem pazarının oluşmasını sağlayacak tedbirlerin alınması,*
- *Hayvan sağlığının korunması ve tedavi için gereken önlemlerin alınması,*
- *İşletmelerde hijyen ve hijyen şartlarının sağlanması, sütün kalitesinin düşmesine neden olan unsurları ortadan kaldıracak tedbir ve uygulamaların da destekleme kapsamına alınması,*
- *İşletmelerin her bakımdan kayıt altına alınmasının sağlanması, kayıt sistemlerinin güvenilirliğinin ve etkinliğinin yükseltilmesi,*
- *Üretim için yapılan destek ve teşviklerin büyümeyi ve maliyetleri düşürmeyi özendirecek şekilde olmasının sağlanması,*
- *Suni tohumlama çalışmalarının etkin, kolay ve düşük maliyetle yaygın biçimde yürütülmesi,*
- *Hayvancılık örgütlerinin amaca yönelik kurulması ve özellikle kamunun örgüt enflasyonuna katkısının önlenmesi ve örgütlere müdahalesinin azaltılmasını sağlayacak düzenlemeler yapılması,*
- *Üretici örgütlerinin etkinliğinin artırılması ve bunların özellikle ürün işleme ve pazarlamada etkin olmasının sağlanması,*
- *Hayvancılık örgütlerinin, yayım, bilgi toplama ve sağlık koruma faaliyetleri başta olmak üzere çeşitli hizmetler için özendirilmesi,*
- *Hayvan ıslahının etkin kılınmasını sağlayacak tedbirlerin alınması ve damızlık pazarının oluşmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılması,*
- *Bölgelere uygun üretim sistemleri ve genotiplerin belirlenmesi ve kullanılması,*
- *Koyunculuk başta olmak üzere damızlık nüve işletmelerin desteklenmesi,*
- *Destek ve teşviklerin damızlık üretimi için örgütlenmeyi özendirecek şekilde kullandırılması,*
- *İhracata dayalı üretimin özendirilmesi, ihracat imkânı oluşturulması ve ihracatın artırılması,*
- *Pazarda istikrar sağlanması ve pazarlama zincirinin altyapısının iyileştirilmesi,*
- *Kamunun, koşulları önceden belirlenmiş müdahale alımlarına katılmasının sağlanması ve bunu sağlayacak müdahale edecek kurumların kurulması,*
- *Hammaddesi hayvansal ürünler olan nitelikli işleme (süt, et) tesislerinin yaygınlaşmasının sağlanması,*

- *Başta sanayi ve pazarlama olmak üzere, üretiminden- tüketime her aşamada rekabetin artırılmasına yönelik önlemler alınması,*
- *Sanayinin süt başta olmak üzere kaliteli hammadde talep etmeye özendirilmesi, kalite-fiyat ilişkisinin güçlendirilmesi,*
- *Sanayici talebinin üreticiye aktarılmasını sağlayacak mekanizmaların oluşturulması ve işletilmesi,*
- *Tüketimi artırıcı tedbirlerin özendirilmesi, ürünlerin değer fiyatına pazarlanmasına imkân sağlayacak yapı ve düzenlemelerin desteklenmesi,*
- *Yetiştirici ve teknik personelin düzenli eğitiminin sağlanması,*

Sonuç

Vezirköprü'de hayvancılığın problemleri diğer il ve ilçelerimizden çok farklı değildir. Yukarıda belirtilen sorunlar ve çözüm önerileri uzun vadede önemli katkılar sağlamaya yöneliktir. Bununla birlikte ilçenin hayvancılıktan geçinen nüfusu dolayısıyla hayvancılıkla uğraşan, bu alanda tecrübe sahibi yetiştiricilerin bulunması, ilçenin arazi varlığı çok önemli altyapı fırsatları sunmaktadır. Ondokuz Mayıs Üniversitesinin ilçemizin yanı başında olması İşletme yönetimi bakım, besleme, hastalıklar vd konularda teknik hizmet ve danışmanlık misyonundan yararlanma imkânının devreye sokulması halinde Vezirköprü'de yapılan hayvancılık çok daha verimli ve karlı olabilecektir. Bu kapsamda gerek Tarım Bakanlığı hibe ve destekleri, gerekse Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun AB destekli hibe projelerinden yararlanılması da ilçe hayvancılığının gelişmesine ivme kazandırabilecek fırsatlar sunmaktadır.

Kaynakça

AKMAN,N., AKSOY,F., ŞAHİN, O., KAYA, Ç.Y., ERDOĞDU, G. 2006. *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Türkiye'nin Hayvansal Üretimi.* Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği Yayınları No: 4, 128 sayfa.

ANONİM, 2006. T.C. *Samsun İl Özel İdaresi Strateji Planı* (2007-2009).

ANONİM, 2006. *Belirli Tarım Ürünleri için Sektör Analizi Raporlarının Hazırlanması* Taslak Nihai Rapor– Kanatlı Eti Sektörü Raporu. Agri-Livestock Consultants Ltd & WDC World Development Consultants S.A.,

ANONİM, 2006. Belirli Tarım Ürünleri için Sektör Analizi Raporlarının Hazırlanması. TÜRKİYE Kırmızı Et Sektörü Nihai Raporu,. SARAP/TR 0406.01/FWC/022.

ANONİM, 2007. *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013).* DPT, Ankara.

ANONİM, 2007. *AB Giriş Süreci Çerçevesinde Türkiye'de Süt Ve Süt Ürünleri Sektörüne Genel Bakış*. FAO Avrupa Ve Orta Asya Bölge Ofisi Politika Yardımları Şubesi. Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı. Birleşmiş Milletler Gıda Ve Tarım Örgütü. Roma.

ANONİM, 2008. Samsun Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları, Samsun

ANONİM, 2009. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Türkiye İstatistik Yıllığı (TÜİK).

ANONIM, 2010. www.vezirkopru.gov.tr/kurumsal/koyler/avdan.htm

KUTLU, H.R., 2006. *Karma Yem Sanayi Ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*(Gdo) Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü ADANA.

ÖZTÜRK, E., 2007. *Bafra Ovasında Üreticilere Yönelik 'Tarımda Verimlilik Eğitimi Verilmesi Ve Üretim Metotlarında Dönüşüm' Projesi*'.Aralık 2006-Nisan 2007. Tr0305.02/Ldı/058 Nolu Proje.

ÖZTÜRK, 2009. *Ladik İlçesinin Tarım Ve Hayvancılığının Sorunları*, Çözüm Önerileri. Lâdik'in Dünü Bugünü Sempozyumu.

ÖZTÜRK, 2009. Samsun İli Stratejik Plan Taslağı. OMÜ Ziraat Fak. Zootekni Bl. Samsun.

ÖZTÜRK, 2010. *Süt Ve Et Sığırcılığında Verimlilik, Karlılık ve Sürdürülebilirlik*-IPARD Projeleri. Bafra Tarım İlçe Müdürlüğü Samsun.

VEZİRKÖPRÜ'DE BAHÇE BİTKİLERİ TARIMI

Muharrem ÖZCAN [*]

Giriş

Genel olarak tarımda ve özelde bahçe bitkileri yetiştiriciliğinde başarılı olabilmenin en önemli koşulları, ekolojilere uygun tür ve çeşitlerin seçilmesi ile kültürel uygulamaların doğru ve yeterli düzeyde yapılmasıdır.

Türkiye gibi ekoloji zenginliğine sahip bir ülke için ekolojiye göre üretim materyalinin seçilmesi çok daha büyük önem taşımaktadır. Türkiye, sahip olduğu çok farklı ekolojiler yanında birçok meyve-sebze türünün anavatanı olmasıyla birlikte önemli bir konuma sahiptir. Hatta Anadolu'nun birçok yöresi belirli meyve ve sebze türleriyle birlikte anılır hale gelmiştir.

Türkiye' de 7 414 411 dekar alanda sebze ve 28 944 228 dekar alanda meyve yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ülkemizin yıllık bahçe bitkileri üretimi 17 492 066 ton meyve ve 24 848 577 ton sebze olmak üzere toplam 42 340 643 tondur (**1**). Bu üretim değeriyle ülkemiz, bahçe bitkileri alanında, dünya genelinde önemli bir yere sahiptir.

Bahçe bitkileri yetiştiriciliğinin ülkemiz tarım alanları içindeki payını sınırlandıran önemli bir faktör sulama durumudur. Sulama imkanı olmayan alanlarda (yağış rejimi uygun değilse) ticari meyve-sebze yetiştiriciliği yapmak hemen hemen imkansız hale gelmektedir. Kurak ortamlara uyum sağlayan ve bu ortamlarda rahatlıkla yetişebilen (antepfıstığı, zeytin, vişne, kuşburnu, keçiboynuzu vb) meyve türleri olmakla birlikte bu türlerde de sulama, verim ve kaliteyi arttırmaktadır.

Ülkemiz bahçe bitkileri yetiştiriciliğinde öne çıkan pazarlama sorunlarına neden olan faktörleri, pazar isteklerine uygun tür ve çeşitlerin yetiştirilmemesi, standart çeşitlerle kitlesel üretimlerin yapılmaması, bir tür bazında küçük alanlarda çok sayıda çeşitle küçük çaplı üretimlerin yapılması ile her yerde her şeyi yetiştirme isteğine göre hareket edilmesi olarak sıralayabiliriz. Özellikle küçük arazi varlığına sahip çiftçilerin birlik olmadan kendi başlarına üretim planlamalarını yapmaları, pazarlama ve pazar fiyatları konusunda sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada, Samsun ili Vezirköprü ilçesinin, tarımsal faaliyetleri içinde bahçe bitkileri yetiştiriciliğindeki mevcut durumunun ve geliştirilebilmesi için yapılması gerekenlerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü Öğretim Üyesi.*

1. Vezirköprü İlçesinin Tarımsal Yapısı

Vezirköprü iklim koşulları bakımından nemli ılıman iklim tipi ile karasal iklim tipi arasında, geçiş kuşağının kendine özgü sıcaklık ve nemlilik özelliklerine sahip bir ilçedir. Kışları, kıyı yörelere göre daha soğuk (Ocak ayı ortalama sıcaklığı 2.5oC), yazlarda daha sıcak geçmektedir (Ağustos ayı ortalama sıcaklığı 22.3oC). Yıllık yağış miktarı 527mm dolayındadır. Yüksek kesimlerde yağış artışıyla birlikte kar şeklindeki yağışların etkili olduğu görülmektedir. Yıl içinde yağışların mevsimlere göre dağılışına bakıldığında en fazla yağış (% 35.5) ilkbahar mevsiminde düşmektedir. Yaz aylarında ise yıllık yağışın % 18.6' sı düşmekte ve artan buharlaşmalar sonucu yaz kuraklığı etkili olmaktadır (**2**).

Vezirköprü (2009 yılı verilerine göre), 170 742 hektarlık yüzölçümüyle, 957 888 hektar yüzölçümüne sahip Samsun ilinin yaklaşık % 18'ini oluşturmaktadır. İlçe yüzölçümünün % 27' si tarım alanı olarak değerlendirilirken, % 1.3' ü tarım dışı faaliyetlerde kullanılmaktadır *(Çizelge 1).*

Çizelge 1. *Vezirköprü ilçesinin arazi sınıflandırılması (**3**)*

Yüzölçümü	*170 742 ha*
Tarım Alanı	*52 590 ha*
Orman Ve Fundalık	*100 921 ha*
Çayır-Mera	*15 000 ha*
Tarım Dışı Alan	*2 231 ha*

Vezirköprü ilçesi tarım alanlarının üretim faaliyetlerine (2009 yılı verilerine) göre, dağılımına bakıldığında tarla bitkilerinin % 93.7 ve bahçe bitkilerinin % 2.9' luk bir paya sahip olduğu görülmektedir *(Çizelge 2).*

Çizelge 2. *Vezirköprü tarımında bahçe bitkilerinin kapladığı alan değerleri (**1**)*

ÜRÜN GRUBU	*KAPLADIĞI ALAN (DA)*	*TOPLAMDAKİ PAYI (%)*
Tarla bitkileri	*437 788*	*93.7*
Sebze	*9 955*	*2.1*
Meyve	*3 573*	*0.8*
Nadas	*16 000*	*3.4*
Toplam	*46 7316*	*100*

Samsun ilinde (2009 yılı verilerine göre), tarım alanlarının üretim faaliyetlerine göre dağılımına bakıldığında bahçe bitkilerinin % 32,2'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir *(Çizelge 3).* Samsun il geneline göre Vezirköprü ilçesinde, bahçe bitkilerine ayrılan alan daha düşüktür.

Çizelge 3. *Samsun tarımında bahçe bitkilerinin kapladığı alan değerleri (**1**)*

ÜRÜN GRUBU	*KAPLADIĞI ALAN (DA)*	*TOPLAMDAKİ PAYI (%)*
Tarla bitkileri	*252 0393*	*64.2*
Sebze	*319 455*	*8.1*
Meyve	*944 526*	*24.1*
Nadas	*142 842*	*3.6*
Toplam	*3 927 216*	*100*

Vezirköprü yöresinde, tarla bitkileri tarımı içerisinde en fazla payı yaklaşık % 73 ile buğday almaktadır. Diğer yandan ilçede sulanabilen tarım alanlarının, toplam tarım alanları içindeki payının düşük olması, kuru tarıma uygun tarla bitkileri yetiştiriciliğini zorunlu kılmıştır. Sulanabilir arazi varlığının az olması yanında, yıllık yağışın da düşük olması (ortalama 527mm/yıl), su isteği fazla olan bahçe bitkileri yetiştiriciliğini sınırlandırmakta ve bu durum yörenin arazi değerlendirme şekillerine de yansımaktadır (**2**).

Vezirköprü' de devlet tarafından yapımı tamamlanmış 8 adet gölet ve yapım çalışmaları hali hazırda devam eden Vezirköprü ve Duruçay barajları da bulunmaktadır. Yapımı devam eden sulama baraj ve göletlerin tamamlanmasıyla Vezirköprü'nün sulanabilir tarım alanlarının 120 000 dekara ulaşması beklenmektedir (**4**).

2. Vezirköprü İlçesinde Bahçe Bitkileri Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu

Vezirköprü'nün, 2009 yılı verilerine göre, bahçe bitkileri üretimi 28 737 tondur. Bu üretimin 20 304 tonu sebze ve 7 158 tonu meyveden oluşmaktadır *(Çizelge 4).* Sebzeler içinde meyvesi yenen sebzeler ve meyveler içinde yumuşak çekirdekli meyveler en önemli üretim gruplarını oluşturmaktadır.

Samsun ilinin en son verilere göre bahçe bitkileri üretimi 1 399 679 tondur. Bu üretimin 1 284 514 tonu sebze ve 115 165 tonu meyveden oluşmaktadır *(Çizelge 5).*

Çizelge 4. *Vezirköprü tarımında bahçe bitkilerinin 2009 yılı üretim değerleri (**1**)*

TÜR		*ÜRETİM (TON)*		*% PAYI*
Sebze	*Meyvesi yenen sebzeler*	*16 448*	*20 304*	*70.7*
	Baklagil sebzeler	*1 764*		
	Yaprağı yenen sebzeler	*1 736*		
	Soğan, yumru ve kökü yenen sebzeler	*356*		
	Yumuşak çekirdekliler	*3 172*		
	Sert çekirdekliler	*2 202*		

Meyve	*Üzüm ve üzümsü meyveler*	*1 287*	*7 158*	*29.3*
	Sert kabuklular	*490*		
	Zeytin	*7*		
Toplam		*28 737*		*100*

Çizelge 5. *Samsun tarımında bahçe bitkilerinin 2009 yılı üretim değerleri (**1**)*

TÜR		*ÜRETİM (TON)*		*% PAYI*
Sebze	*Meyvesi yenen sebzeler*	*871 124*	*1 284 514*	*91.8*
	Baklagil sebzeler	*114 817*		
	Yaprağı yenen sebzeler	*263 165*		
	Diğer sebzeler	*26 253*		
	Soğan,yumru ve kökü yenen sebzeler	*9 155*		
Meyve	*Yumuşak çekirdekliler*	*21 779*	*115 165*	*8.2*
	Sert çekirdekliler	*16 352*		
	Üzüm ve üzümsü meyveler	*7 219*		
	Sert kabuklular	*69 771*		
	Zeytin	*44*		
Toplam		*1 399 679*		*100*

Vezirköprü ilçesinde, Samsun genelindeki bahçe bitkileri üretim deseninde olduğu gibi sebze üretimi meyve üretimine göre daha yüksek oranlara sahip olmakla birlikte, il toplam üretimine katkısının çok düşük olduğu görülmektedir. Bunda Bafra ve Çarşamba ovaları ve sahil şeridinde yeralan alanların sahip olduğu avantajların etkin olduğu söylenebilir.

Vezirköprü ilçesi meyve üretiminin türlere göre dağılımı incelendiğinde, elma en fazla üretilen tür olup toplam meyve üretiminin yaklaşık % 31' ini oluşturmaktadır. Elmayı, 545-880 ton arasında değişen üretimleriyle, üzüm, armut, kiraz ve kızılcık izlemektedir *(Çizelge 6).*

Çizelge 6. *Vezirköprü tarımında 2009 yılı meyve üretim değerleri (**1**)*

TÜR	*ÜRETİM (TON)*	*TÜR*	*ÜRETİM (TON)*
Elma	*2 198*	*Erik*	*228*
Armut	*800*	*Zeytin*	*7*
Ayva	*174*	*Üzüm*	*880*
Kiraz	*620*	*Ceviz*	*450*
Vişne	*410*	*Dut*	*300*
Kızılcık	*545*	*Nar*	*58*
Şeftali	*399*	*İncir*	*48*
Badem	*21*	*Çilek*	*1*
Fındık	*19*	*Toplam*	*7 158*

Vezirköprü ilçesi sebze üretiminin türlere göre dağılımı incelendiğinde, domates en fazla üretilen tür olurken bunu, karpuz, hıyar, taze fasulye lahana ve kavun izlemektedir *(Çizelge 7).*

Çizelge 7. *Vezirköprü tarımında 2009 yılı sebze üretim değerleri (**1**)*

TÜR	*ÜRETİM (TON)*	*TÜR*	*ÜRETİM (TON)*
Lahana (beyaz)	*1 275*	*Karpuz*	*4 500*
Marul	*110*	*Balkabağı*	*300*
Ispanak	*250*	*Sakız kabağı*	*300*
Pırasa	*100*	*Patlıcan*	*104*
Maydanoz	*1*	*Biber (dolma)*	*24*
Taze fasulye	*1 761*	*Biber (sivri)*	*420*
Taze Bakla	*3*	*Sarımsak*	*16*
Domates	*6 040*	*Taze soğan*	*220*
Salçalık domates	*1 500*	*Turp (bayır)*	*60*
Hıyar	*2 260*	*Turp (kırmızı)*	*60*
Kavun	*1 000*	*Toplam*	*20 304*

Vezirköprü ilçesinin, gerek meyve ve gerek sebze üretimlerine bakıldığında, farklı türlerin rahatlıkla yetiştirilebildiği görülmektedir. Bu durum, yöre ekolojisinin bu üretim dalları için uygunluğunu da göstermektedir. Ancak sulama imkanlarının olup olmaması üretimin sınırlarını belirleyen bir etken olmaktadır.

Vezirköprü ilçesinde örtüaltı tarımı da yapılmakta olup plastik seralardan oluşan örtüaltında, yalnız sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yaklaşık 14 dekar alanda yapılan ve toplam 116 ton üretimin gerçekleştiği örtüaltı yetiştiriciliğinde, en fazla hıyar ve domates yetiştirilmektedir *(Çizelge 8).* Samsun genelinde ise 10 111 da plastik sera ve 3 411 da plastik tünelden oluşan toplam 13 522 da alanda örtüaltı tarımı yapılmaktadır (**5**).

Çizelge 8. *Vezirköprü tarımında 2009 yılı örtüaltı sebze üretim değerleri (**1**)*

TÜR	*ÜRETİM (TON)*
Taze fasulye	*1*
Sakız kabağı	*1*
Hıyar	*60*
Patlıcan	*4*
Domates	*40*
Marul	*10*
Toplam	***116***

3. Vezirköprü İlçesinde Bahçe Bitkileri Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler

Vezirköprü ilçesinde bahçe bitkileri tarımının geliştirilebilmesi için yapılması gerekenleri genel hatlarıyla aşağıda sıralanmıştır (**6**);

- Sulanabilir tarım arazi miktarının arttırılmasına yönelik projeler yapılarak uygulamaya konulmalıdır.

- Sulu tarım alanlarında meyve-sebze üretimlerine öncelik verilmelidir.

- Mevcut durumda yetiştirilen çok sayıda tür ve çeşit yerine, standart birkaç tür ve çeşide ağırlık verilmesi gerekmektedir. Ancak bu yolla ticari bir üretim yapılıp farklı pazarlara sunulabilir. Aksi halde üretilen ürünlerin mahalli pazarların dışına çıkabilmesi mümkün olamaz.

- Üretim planlamasında, üreticilerin arazi varlıklarının küçük olması da dikkate alınarak çiftçiler bazında değil köyler bazında belirli ürünlere yönelinmelidir.

- Destekleme ve teşvik projelerinin her köy veya çiftçiye değil, dönem dönem belirli köylere uygulanması, bu kaynakların daha etkin kullanımını sağlayabilecektir.

- Yörede sulanabilen alanlarda çilek, elma, armut, ayva gibi meyve türleri ve sebze türlerinin; sulama imkanının kıt olduğu yerlerde ise kızılcık, vişne, badem gibi türlerin yetiştiriciliğine ağırlık verilmelidir.

- İlkbahar geç donlarının etkili olduğu yörede, bu donlardan etkilenme riski yüksek kayısı, kiraz gibi türlerin yetiştiriciliğinden kaçınılmalı veya bu türlerin geç çiçek açan çeşitlerinin yetiştiriciliği yapılmalıdır.

- Yaşlanan bahçe veya ağaçların sökülerek yeni bahçe kurulması durumunda, o türler bazında pazarların tuttuğu, piyasa değeri olan standart çeşitlerin seçilmesine önem verilmelidir.

- Meyve yetiştiriciliğinde başarılı olabilmenin önemli bir faktörü de, uygun zaman ve teknikle hasat ve hasat sonrası işlemlerin yapılmasıdır. Bu nedenle türler, çeşit bazında yapılarına ve pazar isteklerine uygun olarak hasat edilerek, en az kayıpla ve en yüksek kalitede tüketiciye ulaştırılmaya çalışılmalıdır.

- Modern meyvecilikte, verim ve kaliteyi arttırmanın yanında üretim masraflarının da azaltılarak karlılığın arttırılması hedeflenmektedir. Bu amaçla, meyve yetiştiriciliğinde (özellikle elma, armut, kiraz gibi türlerde), bodur yetiştiriciliğe yönelmek, yörenin kıt olan meyve alanlarının daha iyi değerlendirilmesini sağlayabilir.

- Bodur yetiştiricilikte bodurluğun derecesine bağlı olarak sıra üzeri mesafeler 1-4m, sıra arası mesafeler ise 3-4m arasında seçilebilir. Sıralar kuzey - güney yönünde oluşturulmalı, bodur ve yarı bodur tesislerde telli sistemler uygulanmalıdır (**7**).

- Yörede meyve üretiminin çok çeşitli ve küçük miktarlarda olması nedeniyle üretilen meyvelerin tamamının sofralık (taze) olarak tüketime sunulması yerine farklı ürünlere işlenerek ekonomiye kazandırılması yoluna da gidilmelidir.

Kaynakça

Anonim, 2010a. *Bitkisel Üretim İstatistikleri*. http://www.tuik.gov.tr.(1)

Anonim, 2010b. *İklim ve Bitki Örtüsü*. http://www.vezirkopru.gov.tr.(2)

Anonim, 2010c. *Tarımsal Varlık.* http://www.vezirkopru.gov.tr.(3)

Anonim, 2010d. *Akarsu-Göl-Barajlar*. http://www.vezirkopru.gov.tr.(4)

Anonim, 2010e. *İstatistiklerle Samsun Tarımı*. http://www.samsuntarim.gov.tr.(5)

Özcan, M., 2004. *Yerköy Yöresinde Meyve Yetiştiriciliği*. Her Yönüyle Yerköy Sempozyumu, 6-8 Ekim, 2004, Yerköy/Yozgat.(6)

Ünal, A., 2001. *Elmalarda Bodur Yetiştiricilik*. Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu. Eylül – 2001 Çivril.(7)

Foto 1-2. *Vezirköprü'de meyvecilik (Foto: Adnan Aci).*

VEZİRKÖPRÜ İLÇESİ'NİN MERMER POTANSİYELİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Halil İbrahim ZEYBEK[*]

1. Giriş

Ülkelerin, bölgelerin ve yörelerin gelişip, kalkınmasında sahip oldukları doğal ve beşeri kaynakların değerlendirilebilmesinin önemli payı vardır. Vezirköprü, Samsun ilinin 17 ilçesi arasında toplam nüfus bakımından 102.212 nüfusu ile 5. sıradadır (31.12.2012). İl nüfusunun % 8,16'sı Vezirköprü ilçesinde yaşamaktadır. DPT illerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmasına göre (2003) gelişmişlik endeksi eksi olan ilçeler arasında ve 5 grupta yer almaktadır. Vezirköprü, Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasında Türkiye'deki 872 ilçe arasında, Vezirköprü 710. sıradadır .

1.1. Araştırma Sahasının Yeri

Vezirköprü ilçesi, Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun ilinin batı kesiminde yer almaktadır *(Şekil 1).* İnceleme alanının Karadeniz kıyılarına uzaklığı kuş uçuşu 56 km'dir. İlçe arazisinin önemli bir kısmını morfolojik olarak Vezirköprü havzası oluşturmaktadır.

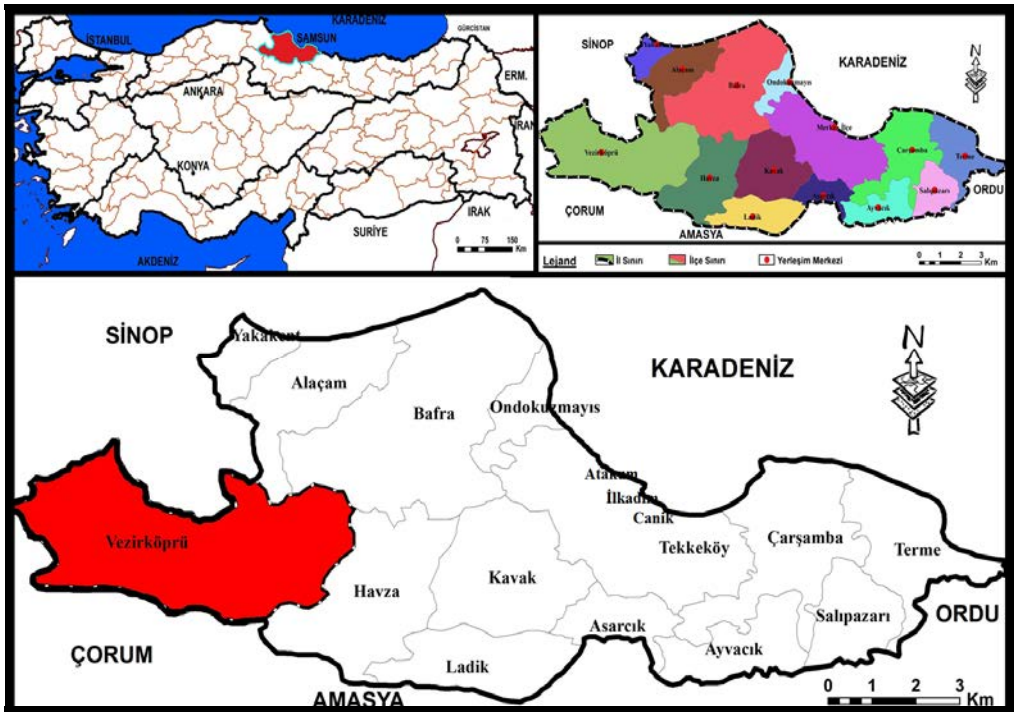

Şekil 1. *Lokasyon haritası*

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.*

1.2. Amaç

Dünya ölçeğinde ülkelerin, ülke içerisinde ise yörelerin gelişip kalkınmasında ekonomik imkânlarının önemli rolü bulunmaktadır. Yeraltı ve yerüstü kaynakları da bu imkânları belirleyen temel unsurlardır. Bir sahanın sahip olduğu yeraltı kaynakları ile jeolojik özellikleri arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Bu çalışmada Vezirköprü ilçesinde jeolojik yapının ortaya çıkardığı ekonomik imkânların, özellikle mermer potansiyeli ve değerlendirilmesinin tespiti hedeflenmiştir.

2. Vezirköprü Havzası'nın Jeolojik Özellikleri

Sahanın kuzey ve batı bölümünde daha yaşlı, güney ve doğu kesimlerinde ise daha genç birimler yayılış gösterir *(Şekil 2).* Vezirköprü havzasının dolgularını ise Miyosen-Pliyosen ve Kuvaterner yaşlı birimler oluşturmaktadır.

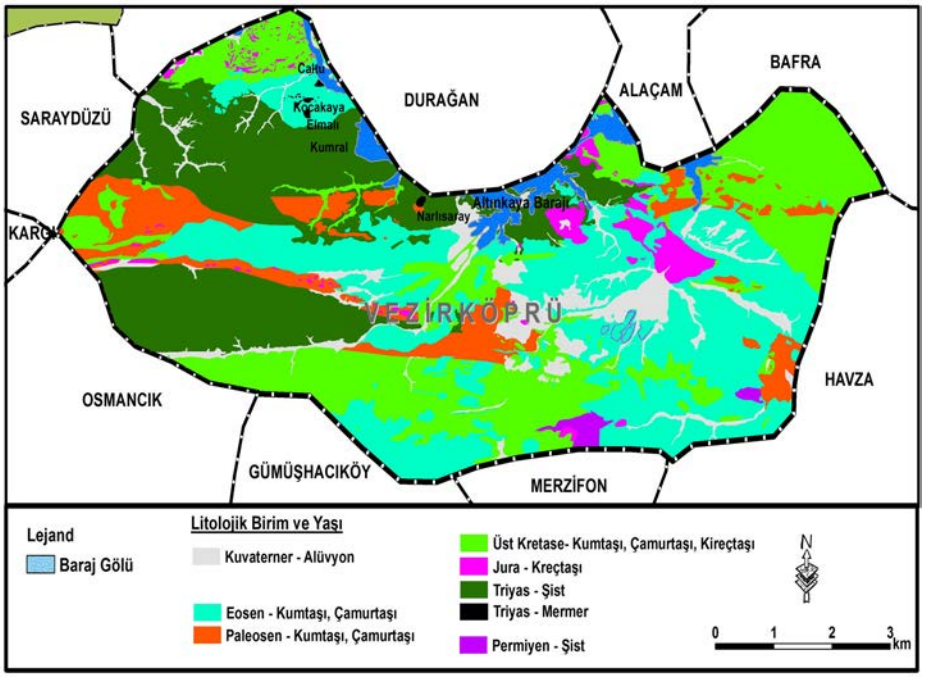

Şekil 2. *Vezirköprü İlçesi'nin jeoloji haritası*

Vezirköprü Havzası ve yakın çevresindeki birimleri temele ait formasyonlar ve bunları diskordant olarak örten örtü formasyonları olarak iki grupta incelemek mümkündür. İlçe arazisinde yayılış gösteren en yaşlı birimi Permiyen yaşlı şistler oluşturur. Şistler, Merzifon ve Havza sınırlarına yakın sahalarda yayılış gösterirler.

Yörede Mesozoyik yaşlı arazilerin en eski olanları Triyas yaşlı mermer ve şistlerdir. Bunlardan, çalışmaya da konu olan mermerler daha çok kuzeyde ve parçalar halinde yayılış gösterirken, şistler daha çok geniş alanlı olarak batı ve kuzeyde dağılışa sahiptirler. Jura yaşlı kireçtaşları ise Altınkaya baraj gölü güney ve güneydoğusunda yer alırlar. Vezirköprü ilçe arazisindeki Üst Kretase yaşlı kayaçlar fliş

karakterindedirler. Nitekim kumtaşı, çamurtaşı ve kireçtaşı gibi kayaçlardan oluşan bu topluluk yöredeki en yaygın formasyonlardan birini oluşturmaktadır. Söz konusu yayılış, Üst Kretase'de yörenin geniş alanlı sığ bir denizin parçasını oluşturduğunu düşündürmektedir.

Vezirköprü ilçesinde Tersiyer yaşlı formasyonları ise Paleosen ve Eosen yaşlı kumtaşı-çamurtaşı serileri oluşturur. Her iki birim de Vezirköprü havzasının daha çok orta kesimlerinde yayılışa sahiptirler. Eosen yaşlı kayaçlar, yörede en geniş yayılışa sahip formasyonu temsil etmektedirler.

Vezirköprü ilçesi arazisinin en genç birimlerini Kuvaterner yaşlı alüvyonlar oluşturur. Alüvyonlar, Vezirköprü depresyonunun tabanında ve akarsu vadi tabanlarının genişlediği sahalarda yayılış gösterirler.

3. Jeolojik Özelliklerin Ekonomik İmkânları ve Değerlendirilmesi

Ülkelerin ve yörelerin yeraltı zenginlikleri veya doğal kaynakları, her şeyden önce, o ülkenin jeolojik yapısına bağlıdır. Nitekim bazı madenler (Fe, Ag, Pb-Zn, Sb, Mo…) mağmatik kayaçlara, bazı madenler (mermer, zımpara taşı…) metamorfik kayaçlara, bir kısmı ise (linyit, taşkömürü, petrol, jips…) tabakalı tortul kayalara bağlı olarak, onlar içinde, onlarla birlikte oluşur ve gelişirler.

Vezirköprü havzası ve çevresinde farklı jeolojik zamanlara ait araziler sahip oldukları kayaçlar ve minerallerle çeşitli ekonomik imkânlar da sunmaktadırlar. Mermer, jips, manganez, linyit kömürü bu yer altı kaynaklarının başlıcalarını oluştururlar.

3.1. Linyit

Vezirköprü Havzası'nın doğusunda yayılış gösteren Alt Miyosen yaşlı Köprübaşı formasyonu içerisinde linyitlere rastlanmaktadır.

Kalınlıkları 2 m'yi bulabilen kömür damarları, bu formasyonun yayılış gösterdiği çukurluklarda kil ve siltlerle ardalanmalı olarak istiflenmişlerdir.

3.2. Jips (Alçıtaşı)

Vezirköprü, ülkemizde alçıtaşının bulunduğu yedi önemli yöreden birini oluşturur. Özellikle Akören-Adatepe ve Hacılı köyleri çevresinde yer alan jipslerin muhtemel rezervi 53.900.000 tondur.

Yörede jipslere iki farklı formasyonda rastlanmaktadır. Bu formasyonlardan birini havzanın kuzeyinde yayılış gösteren Paleosen-Eosen yaşlı seri oluşturmaktadır. Dirik (1993) tarafından Danabaş formasyonu olarak isimlendirilen bu seri çakıltaşı, kumtaşı ve marn ardalanması ile başlamakta, marn, şeyl, kumtaşı ardalanması ile

devam etmektedir. Birimin en üst seviyelerini marn ve jips ardalanması oluşturmaktadır.

Vezirköprü yöresinde jipsler daha geniş alanlı olarak Miyosen-Pliyosen yaşlı Hacılı formasyonu içerisinde yer alırlar. Jipsler, alt seviyelerini çakıltaşı, silttaşı ve marnların oluşturduğu bu birimin üst seviyelerinde silttaşı ve marnlarla ardalanmalı olarak bulunurlar. Bu seviyede jipsler kristal, yumru ya da katmanlanmalı olarak üç değişik şekilde gözlenir (Dirik, 1994). Jipslerin varlığı, Hacılı formasyonunun kapalı bir sedimantasyon havzasının bir parçası olduğunu düşündürmektedir.

3.3. Manganez

Manganez yatakları ilçe topraklarının kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır.

4. Vezirköprü İlçesi'nin Mermer Potansiyeli

Mermer, kalker ve dolomitlerin metamorfizmaya uğraması sonucu meydana gelen, ekonomik değeri de olan bir metamorfik kayaçtır. Mermerler tabiatta saf veya diğer minerallerle karışık olup olmamalarına bağlı olarak farklı renklerde bulunabilmektedir. Şayet mermer saf ise *beyaz* renklidir. Buna karşılık bitümlü maddeler barındırıyorsa mermer *siyah* renkli olmaktadır. Eğer mermer serpantin, talk, hornblend veya diopsit gibi mineraller ihtiva ediyorsa *yeşil* renkli olmaktadır. Yine, mermer hematit mineraline de sahipse *kırmızı*, limonit ihtiva ediyorsa *kahverenkli* olmaktadır.

Yöredeki mermerler Triyas yaşlı olup, daha çok Vezirköprü Havzası'nın kuzeyinde yayılış göstermektedirler. Vezirköprü ilçe arazisi içerisindeki başlıca mermer yatakları Caltu, Kocakaya köyleri ve Narlısaray kasabaları çevrelerinde bulunmaktadır *(Tablo 1, Şekil 3).*

Tablo 1. *Vezirköprü'de mermer yataklarının yayılış gösterdiği başlıca yerleşmeler.*

Litolojik Unsur	***Köy adı***	***Saha (km^2)***
Triyas-Mermer	*Çaltu*	*8*
Triyas-Mermer	*Kocakaya*	*32*
Triyas-Mermer	*Kocakaya*	*6*
Triyas-Mermer	*Kocakaya*	*2*
Triyas-Mermer	*Kocakaya*	*1*
Triyas-Mermer	*Kocakaya*	*9*
Triyas-Mermer	*Kocakaya*	*4*
Triyas-Mermer	*Narlısaray*	*18*
	Toplam	*80*

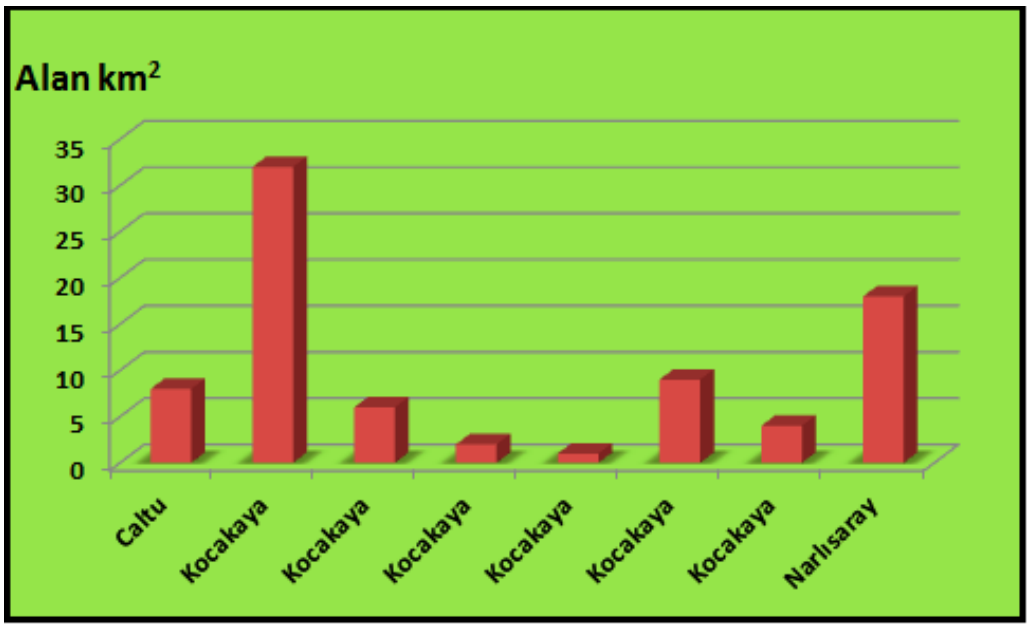

Şekil 3. *Vezirköprü İlçesi'nde mermer yataklarının yayılış gösterdiği başlıca yerleşmeler ve yaklaşık yayılış sahaları.*

Söz konusu yataklar 80 km^2 lik bir alanda yayılış göstermektedir. Bunlar içerisinde en geniş yayılışa Kocakaya Köyü çevresindeki yataklar sahiptir. Parçalar halinde yayılış gösteren buradaki yatakların yayılış sahası 54 $km^{2'}$yi bulmaktadır. İlçenin bir başka önemli ve hâlihazırda işletilen tek mermer sahasını Narlısaray Kasabası arazisi içerisinde yer alanlar oluşturmaktadır. Söz konusu kasaba çevresindeki yatakların yayılış sahası ise 18 $km^{2'}$dir.

Vezirköprü ilçesindeki mermer yatakları işletilmeyi beklemektedir. İlçede mermer çıkarıp işleyen tek bir işletme bulunmaktadır (Estetik Mermer) *(Tablo 2).*

Tablo 2. *Estetik Mermer İşletmesine Ait Mermer Üretim, Pazarlama Durumu ve Diğer Bazı Özellikleri.*

Üretime başlama tarihi	*2006*
Mermer bloklardan üretilen ürünler	*Taban döşeme, merdiven, denizlik, balkon malzemeleri*
Yıllık üretim kapasitesi	*70.000 m²*
Yıllık üretim	*15.000-20.000 m²*
Pazar (Yurtiçi)	*Samsun, Boyabat, Sinop, İstanbul, Ankara, Trabzon*
İhracat	*İsrail, Portekiz, Azerbaycan*
Makine-Teçhizat	*İki adet blok kesme makinesi (ST), üç adet tirmik (ebatlama) makinesi, otomatik silim makinesi*
İstihdam	*15-20 kişi*

Söz konusu işletme hâlihazırda Narlısaray Kasabası'nda iki ocaktan mermer çıkarımı yapmakta olup, üç tane de ruhsatlı sahaya sahip bulunmaktadır. Bu işletmeye ait ocaklarda kesilen mermerler bloklar halinde fabrikaya götürülecek halde istiflenir *(Foto 1, 2, 3).*

Foto 1. *Vezirköprü ilçesinde yer alan tek işletmeye ait ocaktan bir görünüm.*

Foto 2. *Vezirköprü ilçesi Narlısaray Kasabası sınırları içerisinde yer alan mermer ocağında mermerler bloklar halinde kesilerek fabrikaya götürülmek üzere hazırlanır.*

Nakliye araçlarına yüklenen bloklar fabrikaya taşınıp, burada çeşitli makinalarla işlenip satışa uygun hale getirilir *(Foto 4, 5, 6, 7).* Burada üretilen mermerler yurtiçi ve yurtdışında taban döşeme, merdiven, denizlik ve balkon malzemeleri gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır *(Foto 8, 9).*

Foto 3. *Mermer ocağında bloklar halinde kesilen mermerler iş makinaları ile yükleme alanına istiflenmektedir.*

Foto 4. *Mermer bloklar iş makinaları yardımıyla fabrikaya götürülmek üzere nakliye araçlarına yüklenmektedir.*

Foto 5. *Nakliye araçları yardımıyla işleme tesisine getirilen mermer bloklar hareketli taşıma sistemine ait makinalar yardımıyla indirilmekte ve fabrika içerisine alınmaktadır.*

Foto 6. *Fabrika içerisine alınan mermer bloklar kesme makinalarına taşınmaktadır.*

Foto 7. *Fabrika içerisinde mermer bloklar özel makinalar yardımıyla inşaat sektöründe kullanılacak hale getirilmektedir.*

Foto 8. *Estetik Mermer İşletmesinde üretilen yöre mermerleri kullanılarak oluşturulmuş bir inşaatın taban döşemesi.*

Foto 9. *Estetik Mermer İşletmesinde üretilen Vezirköprü yöresi mermerlerinin kullanıldığı bir merdiven döşemesi.*

5. Sonuç ve Öneriler

Vezirköprü ilçesi, jeolojik özellikleriyle bağlantılı linyit, alçıtaşı, manganez ve mermer gibi çeşitli yer altı kaynaklarına sahiptir. Söz konusu kaynaklar içerisinde potansiyeli en yüksek olanı mermerdir.

İlçede mermerler, kuzey ve kuzeybatıdaki arazilerde yaklaşık 80 $km^{2'}$lik alanda yayılış gösterirler.

Birçok sanayi dalında hammaddeye ciddi bedeller ödenirken, mermer işletmeciliğinde böyle bir bedel ödenmemektedir. Bu yüzden, mermer işletmeciliği oldukça karlı bir sektördür. Buna rağmen ilçedeki mermer yataklarının sadece sınırlı kısmı tek bir işletme tarafından değerlendirilmektedir.

Mevcut mermer yataklarının işlenmesi yöre ekonomisine girdi çeşitliliği oluşturacak, istihdama katkı sağlayacak, ülke içi ve dışına pazarlanarak gelir artışına katkıda bulunacaktır. Bu katkıların gerçekleşebilmesi için de mevcut işletme ve yeni kurulacak işletmeler yerel birimlerce desteklenmeli, cesaretlenmelidir.

Hâlihazırda üretilen mermerler aracı firmalar vasıtasıyla satılmakta, bu da gelirin bir kısmının ilçeden kaçması anlamına gelmektedir. Mermer işletmelerine sağlanacak destekler, aracı firmaların devreden çıkarılması sağlanabilir.

İşletmeler destek kredilerinden yararlanabilmelidir. Bu destekler, işletmelerin makine-teçhizat ve teknolojilerini yenilemelerine, fuarlarda Vezirköprü yöresinde üretilen mermerlerin ülke içinde ve dışında tanıtımına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

DİRİK, K., 1993, Vezirköprü Havzası'nın Jeolojisi ve Tektonik Evrimi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi *Araştırma Fonu Projesi, No: AFP-88-03-09-05*, Ankara.

DİRİK, K., 1994, Kuzey Anadolu Transform Fay Zonunun Beşpınar-Havza Kesimindeki Neotektonik Özellikleri, *MTA Dergisi, Sayı: 116*, Ankara.

ZEYBEK, H. İ., 2006, Sosyoekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye'deki Yeri. *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu* (4-6 Mayıs 2006), Samsun.

http://www.antalci.com/faydali-bilgiler/4/alci-rezervleri.html

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“Mimari ve Kültürel Miras”

VEZİRKÖPRÜ YÖRESİNİN PREHİSTORYASI (OYMAAĞAÇ KAZILARI)

Rainer Maria CZICHON[*]

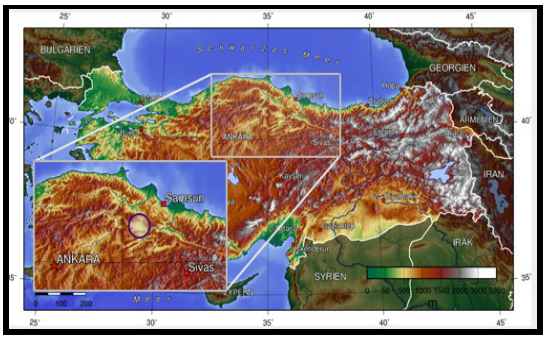

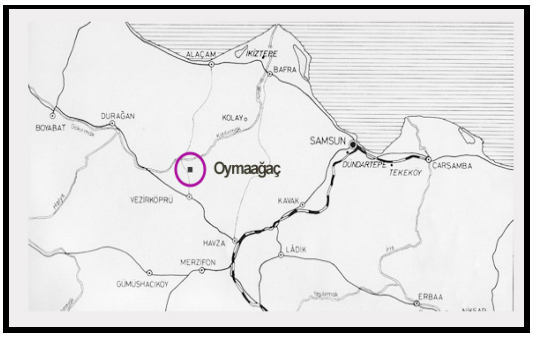

[*] *Prof. Dr., Berlin Freie Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.*

Editörün Notu:

Samsun İli Vezirköprü İlçesinde bulunan ve yaklaşık 4-5 hektar büyüklüğünde bir saha kaplayan Oymaağaç Höyük Vezirköprü Ovasının en önemli antik yerleşmesidir. Uygun bir iklim, verimli tarlalar, yeterli su kaynakları, Tavşan Dağların bakır yatakları ve Kızılırmağın geçişi nedeniyle Oymaağaç Höyük ilk insanlar tarafından Kalkolitik dönemden itibaren yerleşmeye açılmıştır. Orta Tunç ve Geç Tunç Çağı dönemlerinde Oymaağaç Höyüğün Hititlerin dini merkezi "Nerik" olduğu tahmin edilmekte, 2005 yılında başlayan ve Almanya-Berlin Freie Üniversitesi'nden Prof. Dr. Rainer Czichon ve Prof. Dr. Klinger başkanlığında yürütülen kazı ve yüzey araştırma projesi bu tahminin (hipotezin) doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

Her yıl T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığın izni yanında, Gerda Henkel Vakfı ve Alman Araştırma Fonu desteğiyle bilim adamları, öğrenciler ve yerli işçilerden oluşan 50-60 kişilik bir grup bahar ve yaz aylarında Oymaağaç Höyük ve onun yakın çevresinde çeşitli metotlar uygulayarak kazı çalışmalarına devam etmektedirler. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda Vezirköprü yöresinin prehistorik dönemden günümüze ulaşan özellikleri aydınlatılacak, Samsun-Vezirköprü yöresi binlerce yıl öncesine ait tarihsel geçmişinden haberdar olacaktır.

Bu makaledeki bilgiler Vezirköprü Sempozyumu esnasında Dr. Czıchon tarafından sunulan bildirinin görsellerini (slaytlarını) içermektedir. Sempozyum sonrasında yazar yayınlanmak üzere bu sunuyu teslim etmiş, ayrıca bir metin vermemiş, projenin internet adresinde aktif olarak sunulan bilgileri referans olarak göstermiştir. Nitekim, bu slaytlarla ilgili ayrıntılı bilgiler *www.nerik.de* internet adresinde, 2006'dan başlayarak 2011'e kadar her yıl sonunda kamuoyu ile paylaşılan kazı raporlarında geniş şekilde yer almaktadır. Metinde sunulan görsel malzeme ile ilgili ayrıntılı bilgi için (online olarak herkese açık olan) bu adrese bakılabilir (Ed. Cevdet Yılmaz).

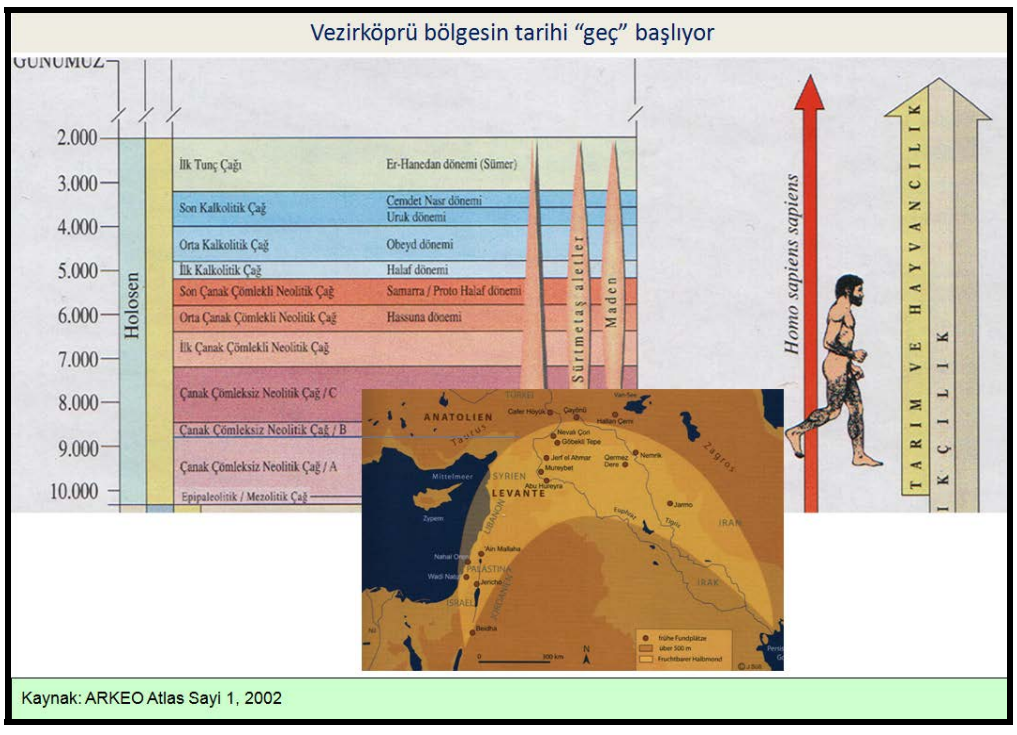

Kaynak: ARKEO Atlas Sayi 1, 2002

Vezirköprü bölgesinde ormanlar vardı

Vezirköprü bölgesinin tarihi Kalkolitik Çağında başlıyor

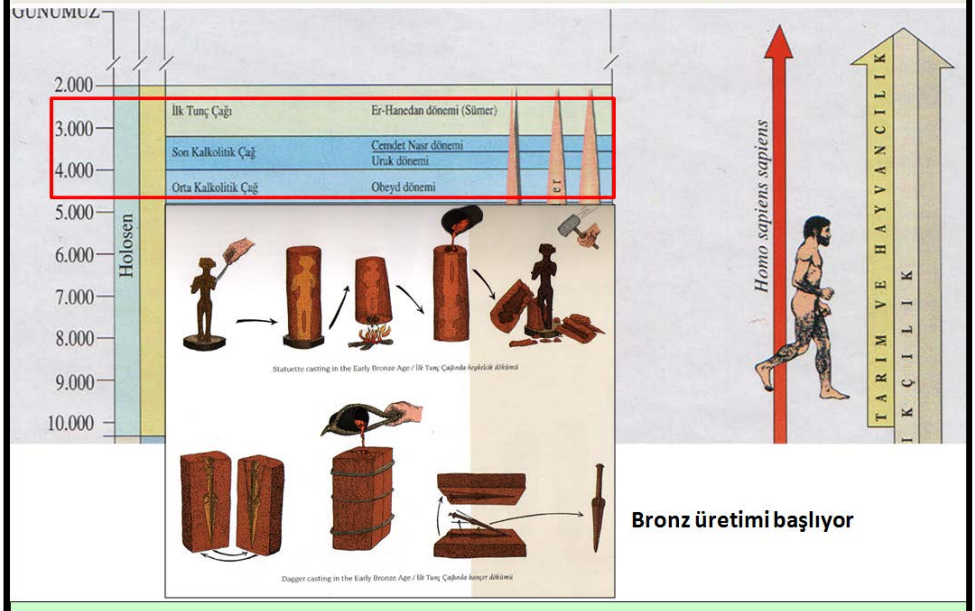

Kaynak: ARKEO Atlas Sayi 1, 2002

Tavşan Dağları zengin bakır yataklarına sahipti.

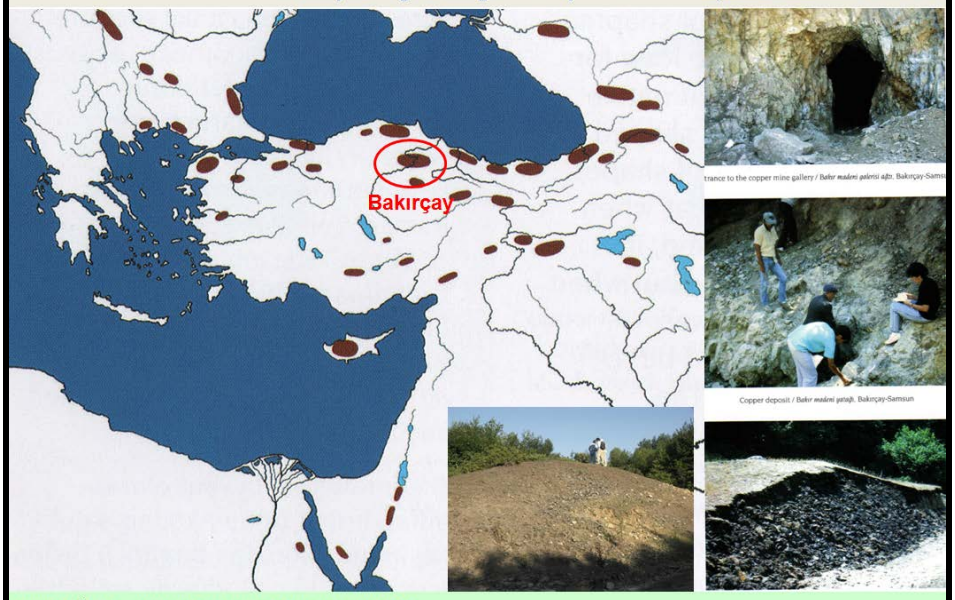

Kaynak: Ö. Bilgi, Anatolia, Cradle of Metals, Istanbul 2004

Bakırçay'ın bakırı nereye götürüldü

İkiztepe yolu kenarında Kalkolitik/ETÇ yerleşmeleri

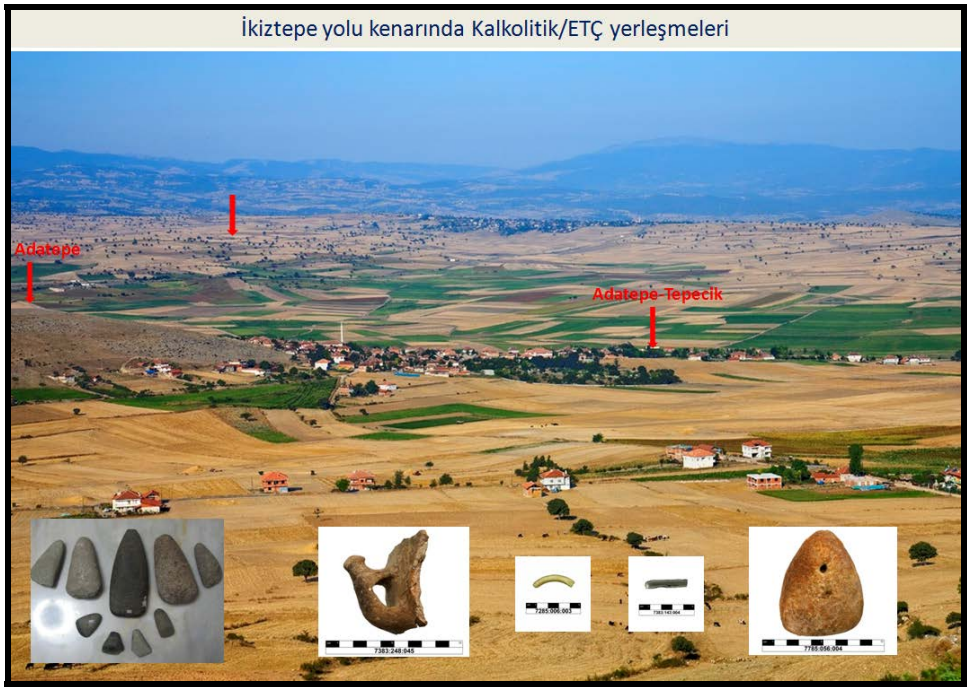

Kızılırmak nehrine çok yakın olan Oymaağaç Höyük

Asur Koloni Çağında Oymaağaç (M.Ö. 19./18. Yüzyıl)

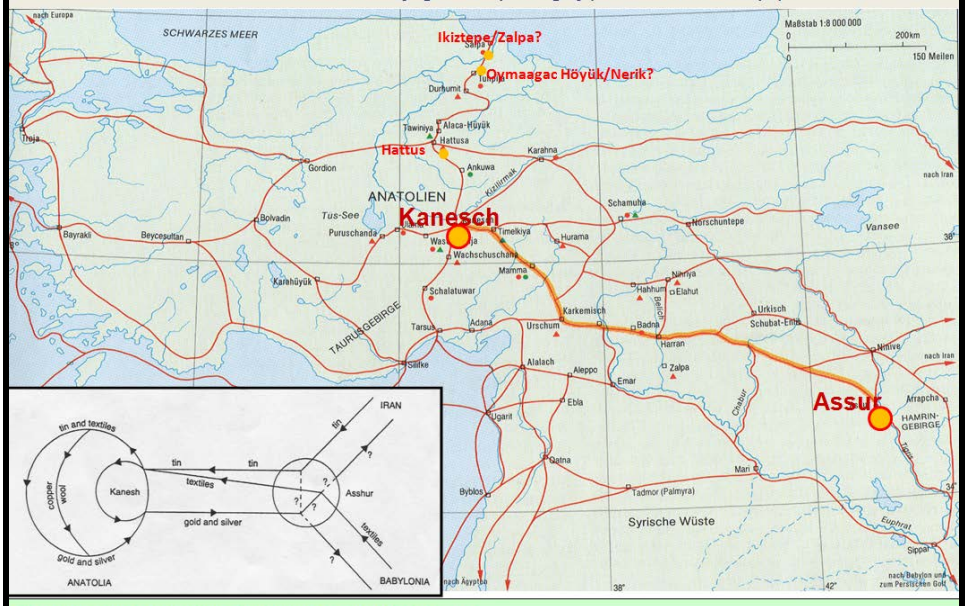

Quelle: M. Roaf, Cultural Atlas of Mesopotamia, Oxford 1996, 113

Hititler Döneminde Oymaağaç (M.Ö. 16.-13. Yüzyıl)

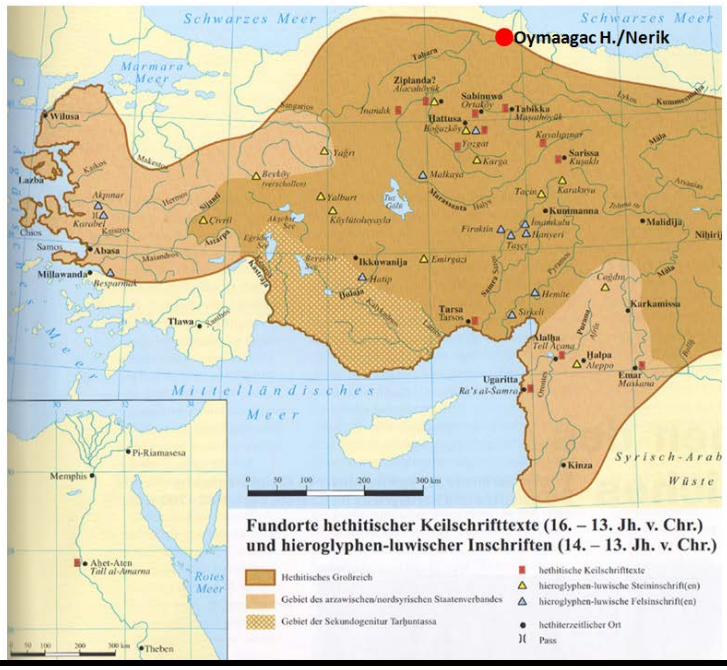

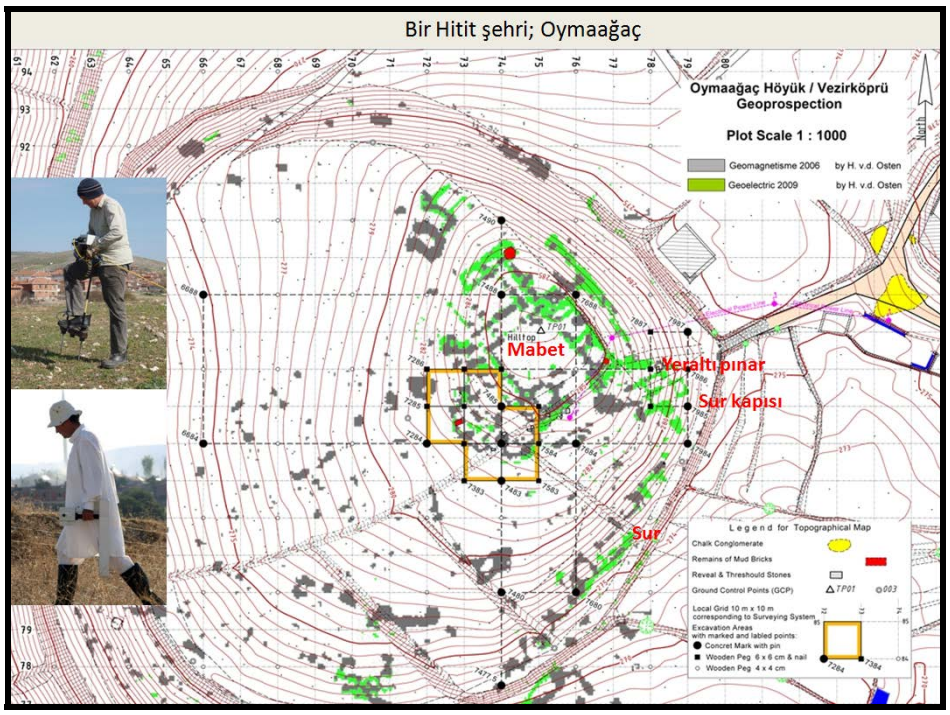
Bir Hitit şehri; Oymaağaç
Oymaağaç Höyük / Vezirköprü
Geoprospection
Plot Scale 1 : 1000
Geomagnetisme 2006 by H. v.d. Osten
Geoelectric 2009 by H. v.d. Osten
Mabet
Yeraltı pınar
Sur kapısı
Sur
Legend for Topographical Map
Chalk Conglomerate
Remains of Mud Bricks
Reveal & Threshould Stones
Ground Control Points (GCP)
Local Grid 10 m x 10 m
corresponding to Surveying System
Excavation Areas
with marked and labled points:
Concret Mark with pin
Wooden Peg 6 x 6 cm & nail
Wooden Peg 4 x 4 cm

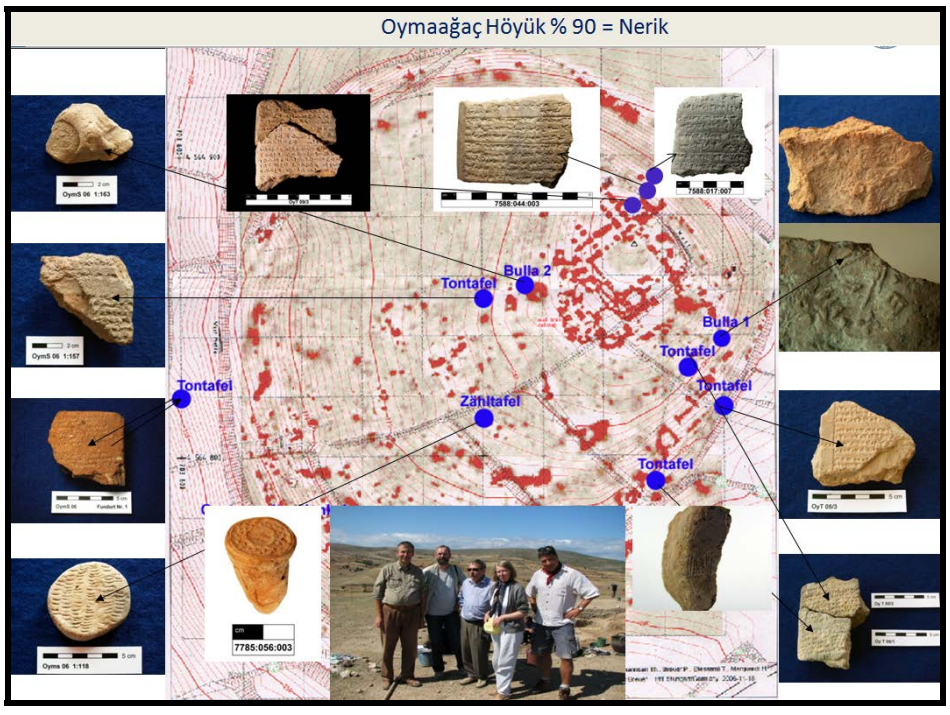
Oymaağaç Höyük % 90 = Nerik
Bulla 2
Tontafel
Bulla 1
Tontafel
Tontafel
Tontafel
Zahltafel
Tontafel
7785:056:003

Hava tanrı mabetinin görüntüleri

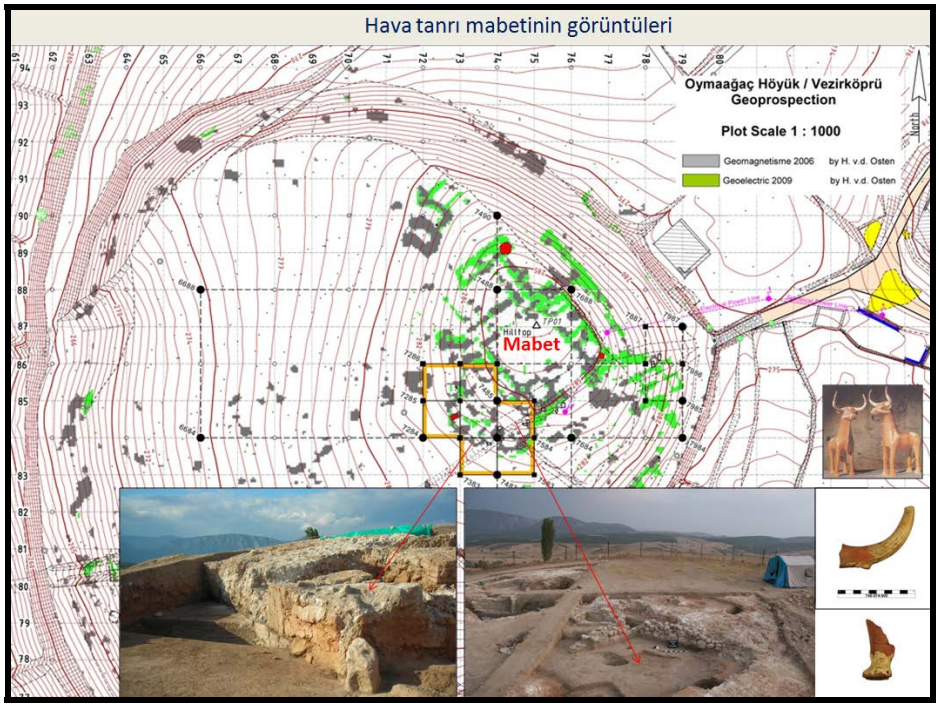

Mabetin görüntüleri

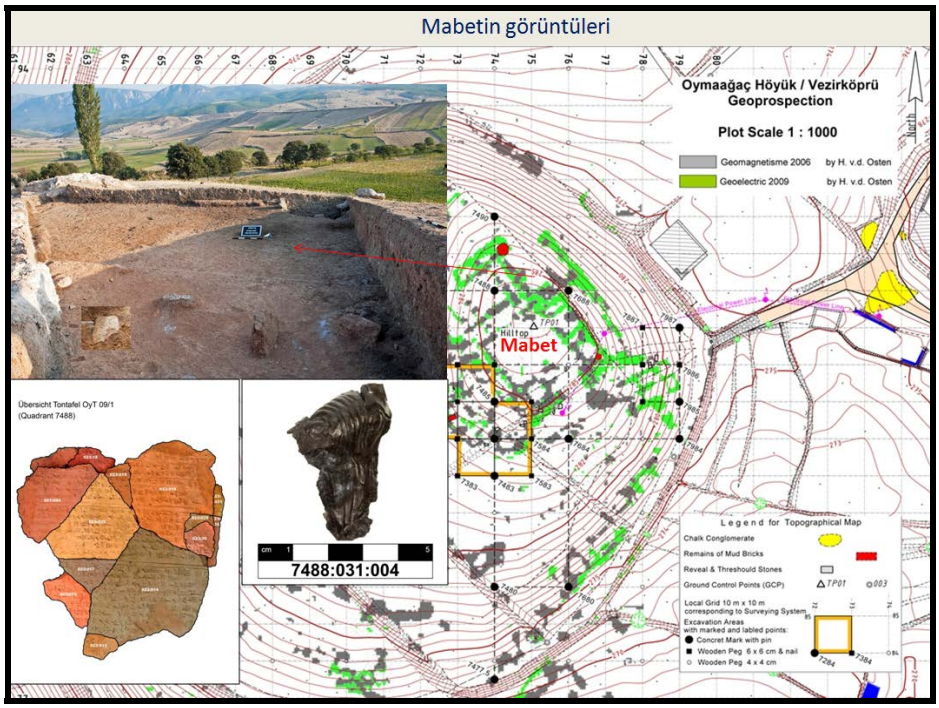

Sur kapısı

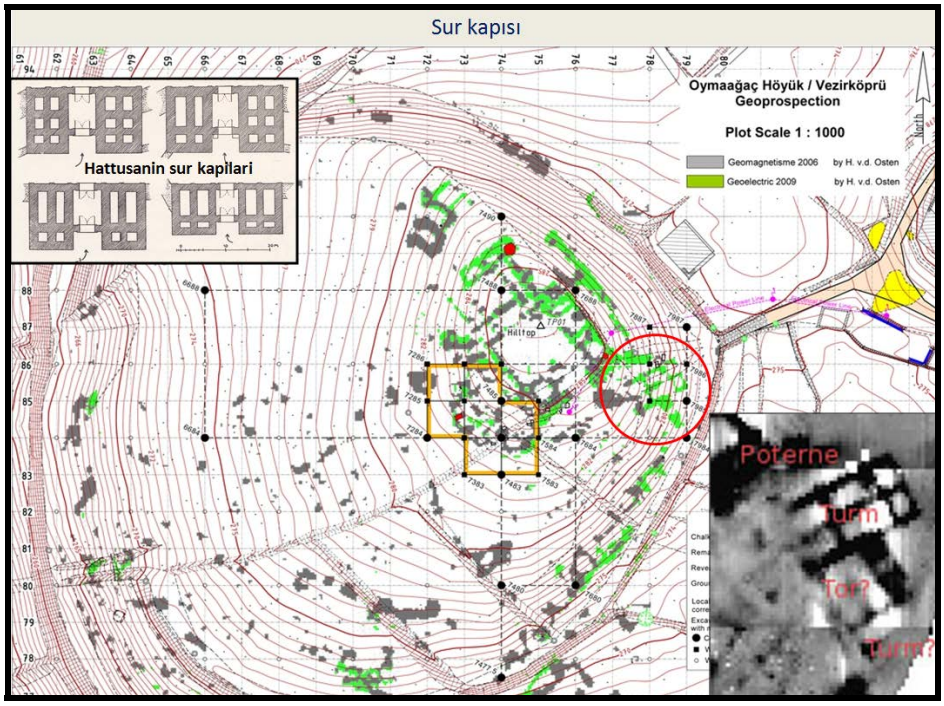

Kapı kulenin görüntüsü

Kapı kulenin envanteri

Yeraltı pınarının girişi

Yeraltında pınarın girişi

Yeraltına doğru, pınarın girişi

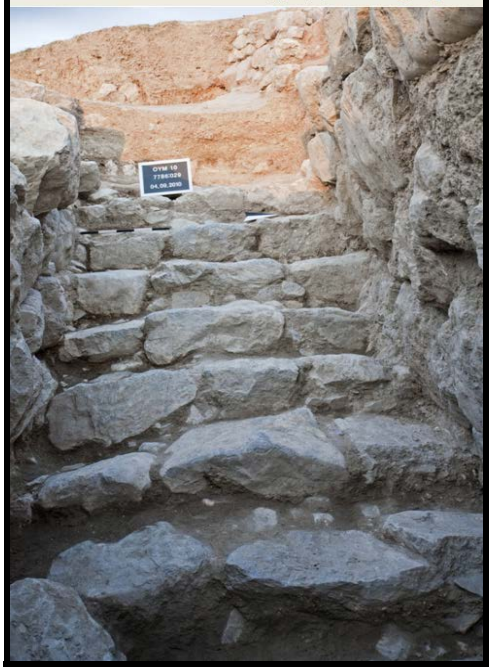

Pınarın girişi

Demir Çağ (M.Ö. 1200-400)

Helenistik-Roma-Bizans Dönemi (M.Ö. 4.Yüzyıl – M.S. 12.Yüzyıl)

Imp(erator)
Caesar
M(arcus)
Aur(elius)
Severus
Tarih: MS. 222

Merkez degisiyor: Nerik'ten Neapolis'a

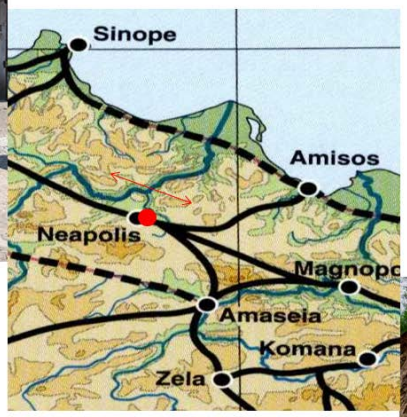

Doyranköy

Neapolis-Neoclaudiopolis'in kalıntıları

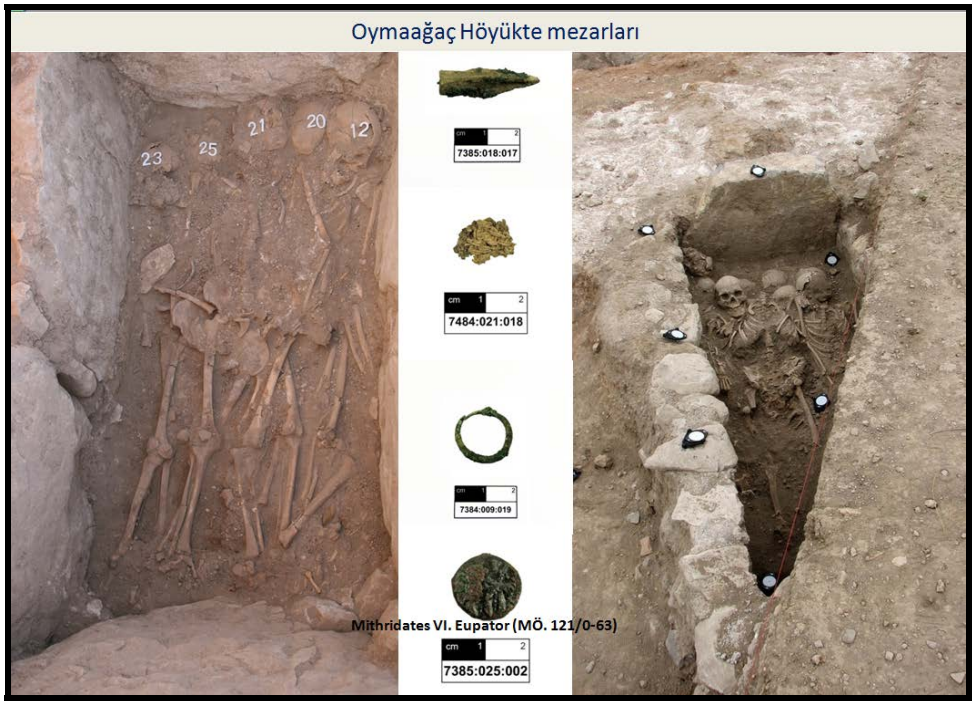
Oymaağaç Höyükte mezarları
23
25
21
20
12
7385:018:017
7484:021:018
7384:009:019
Mithridates VI. Eupator (MÖ. 121/0-63)
7385:025:002

Oymaağaç Höyükte Bizans mezarları

Vezirköprü'de Bizans dönemine ait kalıntılar

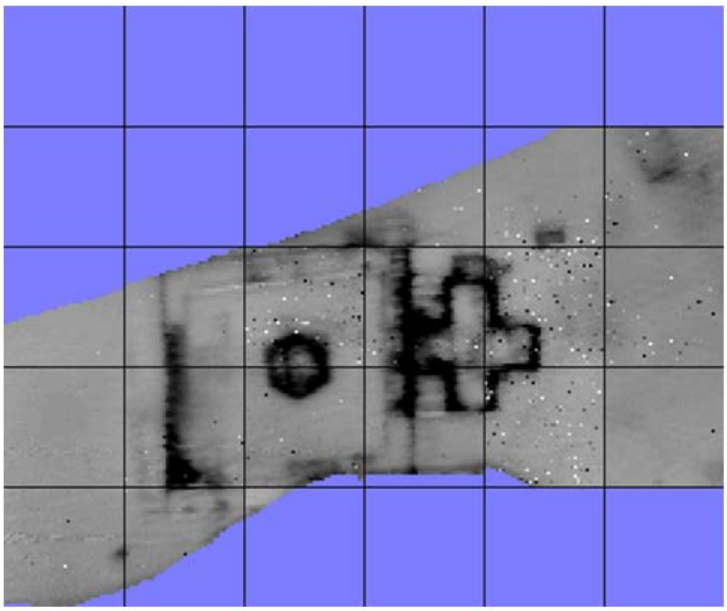

Definecilik bir hobi değildir – Tarihî eserlerimizi koruyalım!

VEZİRKÖPRÜ'DE TARİHÎ YAPI MİRASIMIZ

Mehmet Sami BAYRAKTAR **

Bu çalışmada Vezirköprü ilçe sınırları dahilinde günümüze ulaşan tarihi yapılar tanıtılıp geleneksel yapı sanatımız içerisindeki yerleri değerlendirilerek ilçenin tarihi yapı mirasının bir profili çıkarılmaya çalışılacaktır.[1] İlçede prehistorik devirden kalma epey sayıda höyük, tümülüs, nekropol, kaya mezarı, açık hava kutsal alanı ve yerleşme kalıntıları bulunmaktadır. Günümüzde ayakta kalan yapıların hemen tamamı Türk devrine aittir. Yaklaşık 5 asır boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan ilçedeki ayakta duran yapıların tamamı bu dönemden kalmadır. Daha önceki Türk devirlerinde inşa edilen yapılardan günümüze ulaşan olmamıştır.

M.Ö. 5500 yıllarından iskân olunan Vezirköprü ve çevresinde Türklerden önce Hitit, Frig, Roma, Kimmer, Lidya, Pers ve Bizans egemenliği görülmektedir.[2] İlçede hâkimiyet kuran ilk Türk hanedanı burayı Bizans'tan alan Danişmentliler olmuş akabinde, Selçuklu Sultanı Mesud devrinde şehir Selçuklu idaresine geçmiş ve bu dönemde "Gedegara" adıyla anılmıştır.[3] Selçukluların zayıflamasıyla birlikte Canik bölgesinde görülen ve Canik Beyleri adıyla anılan yerel beylerden Emir oğlu Taşan Bey, Merzifon, Havza ve Vezirköprü'de (Gedegra) kendi beyliğini kurmuştur.[4] Taşanoğulları'nın, fetret devrinde Vezirköprü, Havza ve Zeytun'da, Çelebi Sultan

* *Yrd. Doç. Dr. OMÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Araştırmamızın esası 2005 yılında tamamladığımız "Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri" adlı doktora tezimize dayanmaktadır. Tez sonrası dönemden günümüze kadar geçen sürede yapıları tekrar inceledik. Aradaki zamanda ortaya çıkan yeni yayınlar, restorasyon, yıkılma gibi farklı durumlarla yapılarda meydana gelen değişiklikler bu çalışmaya yansıtılmıştır. Ayrıca tez kapsamında olmayan bazı başlıklar ("Vezirköprü'de Geleneksel Konut Mimarisi", "İlçe Merkezinde Atölye Gibi Bir Grup Küçük Ticari Yapı", "Vezirköprü'de Kırsal Mimari", "Orijinalliğini Yitiren ve Ortadan Kalkan Yapılar") ilçenin mimari mirasının sağlıklı şekilde değerlendirilmesi maksadıyla, ancak akademik bir giriş niteliğinde çalışmıştır. Esasen belirtilen konulardaki yapıları detaylı inceleme fırsatı bulamadık. Belirtilen başlıklar müstakil, uzun soluklu ve kapsamlı bilimsel çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca yerinde ayrıntılı olarak inceleme fırsatı bulamadığımız birkaç yapı çalışmanın dışında tutulmuştur. Bunlar, Doyran Köyü girişinde gayet basit görünümlü iki eski çeşme, Göl Beldesinde tek gözlü eski bir köprü, Bahçelievler Mahallesi'nde bulunan bir meydan çeşmesi, Çorakdere ve Karanar Köylerinde bulunan iki çantı camidir. Bu yapıların varlığından Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü Arşivi'de bulunan dosyalar ve "Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2009" ve "Geçmişten Günümüze Vezirköprü" adlı kitaplar vasıtasıyla haberdar olduksa da yerinde inceleme fırsatı bulamadık.

[2] Anonim, Geçmişten Günümüze Vezirköprü, İstanbul, 2008, s. 83-90.

[3] B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., İ.A., C.XIII, İstanbul, 1988, s. 315.

[4] K. DİLCİMEN, Canik Beyleri, Samsun, 1940, s. 55-57; M. ÖZ. XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara, 1999, s. 21; İ. TELLİOĞLU, Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Trabzon, 2004, s. 167.

Mehmed'e itaatle hüküm sürdüğü bilinmektedir.[5] Yörgüç Paşa'nın Samsun ve havalisini kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine soktuğu yıllarda Vezirköprü'de (Havza'da dâhil olmalı) hüküm süren Taşanoğlu Haydar Bey'in, mukavemet göstermeden kenti teslim ettiği kaydedilmektedir.[6] Vezirköprü'ye bağlı Gölköy Kasabası'nda bulunan dört kadar kitabeli mezar taşının Taşanoğullarına ait olduğu kabul edilmektedir.[7] Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa zamanında büyüyerek "Vezirköprü" ismini alan[8] şehir Köprülü Mehmed Paşa ve aile fertlerinin imar ve vakıf faaliyetleriyle bir hayli gelişmiştir. Vezirköprü, Osmanlı döneminde idari bakımdan Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya Sancağı'na bağlı iken 1925 yılından itibaren Samsun İline bağlı ilçe merkezi haline gelmiştir.[9]

1647 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Vezirköprü'den epey genişçe söz etmektedir. [10] Evliya Çelebi'nin de bahsettiği bir köprü sebebiyle, şehre "Köprü" denildiği, yan yana iki şehrin zamanla birleşerek Vezirköprü'yü oluşturduğu anlaşılmaktadır.[11] Evliya Çelebi şehirlerden "Kocakayası" ve "Köprü" şeklinde bahsetmektedir. Çelebi, Köprü'deki kalenin harap hale geldiğini, "celâlî şerrinden" taş kaleye bitişik bir toprak kale inşa edildiğini, Kocakayasında kalede bir cami, su sarnıçları, ambarlar, birkaç dükkân bulunduğunu, hamam, han, bedesten ve imaret gibi yapıların bulunmadığını belirtmektedir. Yüz kırk köye sahip Köprü'de taş bir kale, ayrıca taşkaleye bitişik toprak bir kale, çam direklerinden yapılmış sağlam bir köprü, kurşunlu camiler, han, hamam, imaret, arasta bulunduğunu, çarşı ve pazarıyla mamur bir halde olduğundan bahsetmektedir. Çelebi, Köprülü Mehmed Paşa'nınki başta olmak üzere, şehirde 70 hamamlı saray, 40 mihrap (cami ve mescid), 7 tekke, 11 han, 2 imaret, 5 medrese, 48 sıbyan mektebi, 1000 dükkân, 1 bezzâzistân", bulunduğunu bildirir. 1943 yılı depremi şehir ve tarihi eserler bakımından hayli yıkıcı olmuştur.[12] Bu

[5] Çelebi Sultan Mehmed'e itaat etmeyerek bağımsız davranan Kubadoğlu Ali Bey'in Taşanoğlu Ahmed Bey tarafından öldürüldükten sonra, Samsun'un idaresi Taşanoğlu Ahmed Bey'e verilmiş, kısa bir süre sonra Ali Bey'in oğlu Cüneyd Bey'in, Taşanoğlu Ahmed'i öldürüp (H. 817, M. 1414–15) kısa bir süre sonra, padişahın affıyla tekrar Samsun'u almıştır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C. III, İstanbul, 1331, s. 192.

[6] Aşıkpaşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi, (Hazırlayanlar: K. YAVUZ - M. A. Y. SARAÇ), İstanbul, 2003, s.185-86; K. DİLCİMEN, Canik Beyleri, s. 58.

[7] A. ALTAYLI, Samsun Tarihi, Samsun, 1967, s. 20. K. DİLCİMEN, Canik Beyleri, s.56; M. ÖZKAN, Samsun ve Çevresindeki Bazı Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi, F.E.F. Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1999, s. 43-46. Dilcimen'in ifadelerinden, şimdiki halde yerleri değişmiş, kısmen kırılmış ve tahrip olmuş durumdaki mezar taşlarının vaktiyle sekizgen plânlı bir türbe kalıntısı içerisinde bulunduğu anlaşılır.

[8] B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 314-315.

[9] B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315.

[10] Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İkinci Kitap (Hazırlayanlar, Z. KURŞUN – S. A. KAHRAMAN – Y. DAĞLI), İstanbul, 1999, s. 208-210.

[11] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C. 1, Ankara, 1986, s. 305-06.)

[12] Geçmişten Günümüze Vezirköprü, İstanbul, 2008, s. 108.

depremde birçok tarihi yapı eski ev yıkılıp ortadan kalkmış, bir kısmı tamirlerle ayağa kaldırılmıştır.

Günümüz Vezirköprü'sü tarihi yapılarının yoğunluğu ve pek fazla modernleşmemiş haliyle tarihi görünümünü bir ölçüde koruyabilen şehirlerimizdendir *(Foto. 1-2).*

1. Kâgir Camiler

1.1. Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii Çizim 1-4 * Fotoğraf 3-10

Cami ilçe merkezinde Çanaklı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Çeşitli yayınlarda "Taceddin Paşa" ve "Kurşunlu" adlarıyla anılan[13] caminin inşa kitabesi yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan H. 27 Şaban 900 / M 23 Mayıs 1495 tarihli üç sayfalık Arapça vakfiyesi[14] ve tercümesinden[15] anlaşıldığına göre yapı, "Hacı Beyzade Mevlana Safiyyüddin oğlu İbrahim Paşa" tarafından yaptırılmıştır. Cami vakfiyenin düzenlendiği 1495 yılı civarında yaptırılmış olmalıdır. Vakfiyede yapı, "imaret" ifadesiyle kaydedilmiştir. "Gayet muntazam ve muhteşem surette" inşa edilen imaretin, üç bölümden oluştuğu belirtilmektedir. Buna göre, misafirlerin istirahatlarına yönelik her birinin önünde sofa bulunan iki odadan oluşan tabhaneler birinci bölümü, cami ikinci, "mutfak, ekmehane, kiler, ambar ve diğer alet ve edevat, ahır, abdesthane vs. müştemilât" ise üçüncü bölümü oluşturmaktadır.[16] Günümüzde; duvarlarla çevrili geniş bir avlu içerisinde, vakfiyede "imaret" olarak nitelenen cami ve tabhane bölümlerini içeren, önünde şadırvanı bulunan, yan mekânlı bir cami mevcuttur. Vakfiyede üçüncü grubu oluşturan bölümlerin yerlerine dair bir işaret yoktur. Bunların bir kısmının bugünkü yapı bünyesinde olabileceği düşünülebilir. Ancak vakfiyede epey tefarruatlı sayılan ve müstakil bir alanda bulunması mümkün olabilecek mutfak, ekmekhane, kiler, ambar, ahır, abdesthane gibi bölümlerin vaktiyle caminin çevresinde bugünkü avlu dahilinde inşa edilmiş olabilecekleri düşünülebilir.[17] Vakfiyede, vâkıfın tayin ettiği personelin nitelikleri, görev ve ücretleri, imarete vakfedilen mal ve mülkler, (divan, köy, mezra tarla, han, hamam, bedesten, boyahane, dükkân) mütevelli tayini ve vakfın şartına muhalif davranacaklar için

---

[13] A. O. BAŞ vd., Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun, Samsun, 1997, s. 126, H. YİĞİT, Samsun, Bafra, 2002, s. 255.

[14] V.G.M.V.K.A., 731 numaralı defter, s.16, sr. 15.

[15] V.G.M.V.K.A., 1767 numaralı defter, s. 401, sr. 92.

[16] Vakfiye hakkında detaylı bilgi için Bkz. M. E. YURDAKUL, "Taceddin İbrahim Paşa'nın Vakıfları İle Vakıfın Merzifon'da İnşa Ettirdiği Hana Bitişik Mescidinde Yapılan Restorasyon Çalışmaları", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. III, Ankara, 1983, s. 1619–26.

[17] 1989–1999 yıllarındaki restorasyonda yeniden düzenlenen avluda, bu yapılara ait olabilecek bir kalıntı bugün mevcut değildir. Yurdakul 1983 yılında yayınlanan araştırmasında, caminin batısında bu yapılara ait olabilecek temel izleri bulunduğunu belirtmektedir. M. E. YURDAKUL, a.g.m., s. 1620.

müeyyidelerle ilgili düzenlemeler yer almaktadır.[18] Bugün caminin 50 m kadar güneydoğusunda, cami avlusunun batısından geçen sokak kenarındaki bir evin altında bulunan hamam, imaretin vakıfları arasında görülmektedir.[19] İ. A. Yüksel, Hüseyin Hüsameddin'e dayanarak ve yukarıda belirttiğimiz vakfiyeden hareketle "Taceddin Paşa"nın bu cami ile birlikte bir külliye dahilinde "birer mekteb, imaret, tabhane, zaviye, hamam ve saray (şehzade Sultan Ahmed Sarayı)" yaptırdığını bildirmektedir. [20]

Arapça vakfiyenin derkenarında "Tacüddin" ifadesiyle kaydedildiği belirtilen[21] İbrahim Paşa, tarihi kaynaklarda "Taceddin İbrahim Paşa" şeklinde geçmemekle birlikte Kamus'ul A'lam'da geçen bir İbrahim'in bani ile aynı kişi olabileceği belirtilmektedir.[22] Hüseyin Hüsameddin Taceddin Paşa'nın "Alâeddin Şirvan'nın torunlarından" olduğunu 896 / 1491'de "Amasya Valisi Şahzede Ahmed'in divan kâtibi" olduğunu, bundan sonra Köprü Köyü'nde bir cami, bir imaret, bir hamam ve İstavloz Çay'ının kenarında Sultan Ahmed adına bir saray yaptırdığını belirtmektedir.[23]

---

[18] Vakfiyede tafsilatlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bkz. M. E. YURDAKUL, a.g.m., s. 1619-1625.

[19] "Tahta Hamamı" adıyla incelediğimiz yapı, söz konusu vakfiyeye göre İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış ve hamamı bu camiye ("imarete") vakfedilmiştir. V.G.M.V.K.A., 731 numaralı defter, s. 16, sr. 15. 8. Vakfiyenin vakıflardaki tercümesi için bkz. V.G.M.V.K.A., 1767 numaralı defter, 401. sayfa, 92. sıra.

[20] İ. A. YÜKSEL, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520), C. 5, İstanbul, 1983. s. 407-10. Yüksel, cami ve caminin bir alt sokaktaki bir evin bodrumunda kaldığını belirttiği hamamın haricindeki yapıların günümüze ulaşamadığını belirtmektedir.

[21] M. E. YURDAKUL, a.g.m., s. 1626.

[22] Bu İbrahim'lerden biri, aynı tarihlerde Amasya ve civarında bulunup saray ile alakası olan "Mevlayı Seyyit" İbrahim'dir. Kamus'ul Alam'a istinaden babası evliyaullahtan bir zat olup İran'dan gelerek Amasya civarında yerleşmiştir. İbrahim ilk önce babasının zaviyesinde terbiye olmuş, sonra ilim tahsili için Bursa'ya gitmiştir. Daha sonra Karaman'lı Vezir Mehmed Paşa'nın oğlu ile Sultan Mehmed Han hazretlerinin sağlığında Sultan Beyazıt'ın oğlu Şahzade Korkut'un talimine memur olmuştur. Merzifon, Karahisar, Amasya gibi bazı şehirlerde müderrislik yapmış ve Amasya Kadılığı'na tayin olmuştur. Nihayet tedris ve kazadan el çekip Sultan Beyazıt'ın bağladığı tekaudiye ile yetinmiş, Yavuz Sultan Selim hazretleri de kendisine İstanbul-Eyüp Sultan'da bir ev bağışlamış ve 90 yaşını geçkin olduğu halde 935 tarihinde vefat etmiştir. M. E. YURDAKUL, a.g.m., s. 1626. Sicil-i Osmanî'de "Taczâde" başlığı *altında "II. Bayezıd devri (1481–1512) ricalinden Tâc Bey'in oğulları Cafer Çelebi ve Sa'di Çelebi torunlarıdır. Adları yarım asır kadar sürmüş olan kimselerdir"* ifadeleriyle kayıtlı olan kişinin isimler tam uyuşmasa da Taceddin İbrahim Paşa olabileceği düşünülebilir. Danişmend'in kitabında geçen "Nişancı Tacizâde Cafer Çelebi" de Taceddin İbrahim Paşa'nın oğlu olabilir. Mehmed Süreyya, "Taczâde" mad., Sicil-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri, C. 5, İstanbul, 1996, s. 1610; İ. H. DANİŞMEND, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1, İstanbul, 1947, C. 1, s. 251, 422, 455, 464-65, 472, 485. Ayrıca bkz. A. TUZCU, Vezirköprü Meşhurları, Samsun, 2010, s. 41-42.

[23] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 307. Yazar ilerleyen sayfalarda Taceddin Paşa'nın Şeyh Alâeddin-i Şirvani'nin oğlu Lalacık Gazi Bey'in torunu olduğunu, ayrıca Şeyh İbrahim Baba için bir tekke, bundan hariç bir mektep yaptırdığını ifade etmekte, Taceddin Paşa'nın katkısına vurgu yapmaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin a.g.e., C. I, s. 308, Ayrıca Bkz., B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315; A. SARCAN, Samsun Tarihi, Ankara, 1966, s. 116.

“Taceddin İbrahim Paşa’nın” Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Taceddin Paşa’nın bu yapısıyla birlikte Merzifon'daki cami ve imaretine ait “evkafı mahsulat ve ihracat muhasebesi” ile “irad ve masarıfat muhasebesi” kayıtları (tarihsiz) bulunmaktadır.[24]

1943[25] depreminde caminin mihrap önü kubbesi, son cemaat yeri ve minaresinin tamamen yıkıldığı, 1955 yılında mahalle sakinleri tarafından bazı tehlikeli kısımları da yıkılarak, orijinal duvarlar üzerinde, moloz taşla, ahşap tavanlı ve kiremit çatılı olarak yenilendiği, tabhane odaları (yan mekânlar), minare kaidesi, son cemaat yeri sütunları ve başlıkları ile ahşap kapı kanatlarının bu yıllarda orijinalliklerini muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır.[26] 1955 yılındaki onarımın basit oluşu ve yapının orijinaline uygun düşmeyişi sebebiyle Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1989 yılında başlatılan, uzun yıllar durakladıktan sonra nihayet 2000 yılı civarında biten bir restorasyonla[27] cami, orijinale uygun olarak restore edilmeye çalışılmıştır. Cami, ibadete açık olup bakımlı durumdadır.

Orta büyüklükte yan mekânlı bir yapı olarak karşımıza çıkan cami, duvarlarla çevrili genişçe bir avlu içerisinde, düz bir alanda kurulmuştur. Yapı dıştan, doğu-batı ekseninde (minare dahil) 25.20 m, kuzey-güney ekseninde 18.60 mlik bir alana oturmaktadır. Duvar kalınlıkları kuzeyde 1.25 m, tabhane odalarında ise 1.05 m’dir.

Cami, orta eksende kubbelerle örtülü sofa ve mihrap önü, sofanın iki yanında yine kubbelerle örtülü birer tabhane, bunların önünde beş gözlü, kubbelerle örtülü bir son cemaat yeri, minare ve şadırvandan oluşmaktadır. Minare batıdaki tabhanenin yanına bitişirken, sekizgen şadırvan caminin 7-8 m kadar önünde yer almaktadır.

Son restorasyonda yapının dış cephelerinin hemen tamamı kesme taşla kaplanmıştır. Mihrap önü bölümünün subasman seviyesinde birinci taş sırası hariç olmak üzere, tamamı yenidir. Kubbeler betonarme olup son restorasyondan kalmadır. Subasman seviyesindeki açık renkli taşların ilk yapıdan kaldığı ve restorasyonda tekrar kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Tabhane duvarlarında görülen açık sarı kesme taş örgü, depremde zarar görmeyen orijinal dokudur. Bu kesimlere

[24] B.O.A., EV.d., d.n. -1 /-1, g.n. 10923; B.O.A., EV.HMH.d., d.n. -1 /-1, g.n. 4381; d.n. -1 /-1, g.n. 3985; d.n. -1 /-1, g.n. 3986; d.n. -1 /-1, g.n. 4645.

[25] Tarih Yurdakul’da 1939 olarak geçmektedir. Bkz., M. E. YURDAKUL, a.g.m., s. 1620.

[26] M. E. YURDAKUL, a.g.m., s. 1620. Ayrıca bkz A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 126; H. YİĞİT, a.g.e., s. 251.

[27] Bu restorasyonda camiinin avlu duvarı elden geçirilmiş, çevre düzenlemesi yapılmış, üst örtüsü yıkılan şadırvanın oturakları yenilenmiş, mihrap önü ve sofanın 1955 yılından kalma çatıları kaldırılıp, orijinale benzer şekilde, ancak betonarme kubbelerle değiştirilmiş, üst örtünün kurşunları yenilenmiş, minare kaide yukarısından itibaren yeniden yapılmış, son cemaat yeri aslına benzetilerek yeniden yapılmış, tüm cami sıvanarak hasar gören duvarlar elden geçirilmiştir.

bakarak, caminin orijinalde düzgün kesme taş işçilikli olduğu anlaşılmaktadır. Son cemaat yeri de son restorasyondan kalmadır. 1994 yılındaki araştırmamızda 1955 yılında yapılan sundurmanın kaldırılmış olduğunu gördük. Yine 1994'te, kuzey cephenin taş ve tuğla karışımı duvar örgüsü, revakın örtüsünü taşıyan tuğla kemer izleri, kuzey duvarda bu kemerleri taşıyan kesme taş konsollar ve orijinal sütun altlıkları, zemine yerleştirilmiş vaziyette görülmekteydi. Şimdiki son cemaat yerinin sütun altlık ve başlıkları kemer ve kubbeleri son restorasyondan kalma olup eski sütun başlıkları, avluda sergilenmektedir. Son cemaat yerinin bu günkü hali orijinale uygun bir görünüme sahiptir. Zira 1994'te konsol ve kemer izlerine bakarak, bu kesimde orijinalde de beş gözlü, sütunlara oturan kubbeli bir revak olduğu anlaşılmaktaydı.

Avluda bulunan sütun altlıkları muntazam kesme taş işçilikli olup, ikisi baklava dilimli, diğerleri basitçe profilli olup, badem ve mukarnas oymalarla bezelidir. Son cemaat yeri revakı orta gözünün zemini yanlardan 0.40 m alçaktır. Cephenin ortasında yer alan taçkapının sağ ve solunda, sofaya açılan birer pencereye yer verilmiştir. Kuzey cephede bunlardan başka, tabhane odaları hizasında birer mihrabiye ve tabhanelere açılan birer pencere daha bulunmaktadır.

Yapı dıştan, son derece yalındır. Giriş olarak düzenlenen kuzeyde, revak, taçkapı, minare, pencere, mihrabiye ve kubbelerin yer aldığı hareketli bir cephe düzeni görülür. Doğu ve batı cepheler, batıdaki minare haricinde birbirinin aynısıdır. Tabhane odalarında kıble cephesinde ortada bir alt, iki üst pencere açılmıştır. Alt pencereler, kuzey cephe ve mihrap önü bölümünün alt pencerelerinde olduğu gibi, lokmalı demir şebekelerle muhafaza altına alınmış dikdörtgen açıklık ve kör sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Diğer cephelerinde olduğu gibi sivri kemerli üst pencereler, ajurlu alçı şebekelidir. Tabhanelerin yan duvarlarında batıdakinde bir, doğudakinde iki pencere açılmıştır. Batıda, minare kaidesi, simetriğinde bulunan pencerenin açılmasını engellemiştir. Mihrap önün bölümünde doğu, batı ve güneyde, altlı üstlü ikişer pencere yer alır.

Sofa ve mihrap önün kubbeleri mevcut haliyle hafif oval olup aynı yükseklik ve çaptadır (6.30 m). Tabhane odaları daha alçakta olup, kubbe çapları 5 m'ye düşmektedir. Caminin kubbe geçişlerinin tamamı pandantif olup kasnaklar sekizgendir.[28]

Kare kaidenin kuzey yüzündeki basık kemerli bir açıklıkla girilen minarenin, kısmen orijinal olan kaide haricindeki bölümleri, son restorasyonda yapılmıştır.

Caminin 8 m kadar kuzeyinde kapı ekseni üzerinde bulunan şadırvanın su

[28] Daha öncede değindiğimiz gibi mihrap önü, sofa ve son cemaat yeri kubbeleri son restorasyonun ürünüdür.

haznesi orijinaldir. Her biri yek pare kesme taş bloktan imal edilen sekiz köşeli haznenin haricindeki kesimler, son restorasyonda yenilenmiştir. 1994 yılında şadırvanın ahşap direklerle taşınan sekiz omuzlu kırma çatısı yıkılmış idi. Su haznesinin her yüzünde, kaş kemerli kartuşlar, bunların ortasında, iç içe oyulmuş dairelerden oluşan basit bir kompozisyon görülür.

Kuzey cephenin ortasındaki taçkapı, yapının en orijinal ve gösterişli elemanıdır. Düzgün kesme taş işçilikli kapı, yapının inşa tarihiyle uygun düşen bir kuruluşa sahiptir. Duvardan 0.30 m kadar ileri çıkan, basık kemerli kapının açıklığı üstünde boş bir kitabelik yer alır. İki yanda kum saati şeklinde atlık ve başlıklara sahip sütuncelerle sınırlandırılan açıklığı, ortası kırılan yayvan bir kemer kuşatmaktadır. İki yanında mukarnas kavsaralı mihrabiyelere yer verilen taçkapı, silmelerle kuşatılmıştır. Kapı kuşatma kemerinin zemine bakan yüzünde, palmet dizilerinden oluşan kalemişi nakışlar görülür. Taş üzerine uygulanan stilize nakışların yakın benzerleri, açıklığı üstten dolanan geniş silmelerde de yer almaktayken, son restorasyonda nakışlardan kalan izler, iyice silinmiştir. 1994 yılında tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu kesimde kartuşlar içerisine alınmış iki yazı panosu ile bunların arasında, yarı natüralist çiçek ve yapraklardan oluşan bitki dekoru bulunmaktaydı. Belirtilen tarihte rozetlerin silindiği, nakış ve yazıların siyah konturları ise büyük ölçüde seçilebilmekteydi. Kartuşlardan soldaki silinmiş, sağda tek satırlık sülüs hatlı Arapça olanı ise okunabilmekteydi.[29] Taçkapı boşluğunu örten düz tonoz, on iki kollu yıldızlardan dağılan geometrik bir kompozisyonla bezelidir. Yüzeyin oyulmasıyla kabartılan yıldızların göbeğinde sarkıt ve gülbezekler yer alır. Soldaki sarkıt düşmüş, diğerlerinin ucu kırılmıştır. Taçkapının üzerinde yer alan küçük sivri kemerli pencere, son restorasyonda dıştan kapatılarak, yapı içine bakan, küçük bir nişe dönüştürülmüştür. Taçkapının harime bakan yüzü, dilimli kaş kemerli bir kuşatma kemeri içerisine alınmıştır.

Taçkapının, ortadakiler büyük olmak üzere üçer panoya ayrılan, birbirinin simetriği ahşap çifte kanatları, kısmen kündekâri tekniğiyle imal edilmiştir. Yüzeysel oymalarla bezenen üst panolarda, T şeklinde dönerli geometrik bordürlerle sarılan kitabelikler yer alır. Zeminini stilize kıvrık dal, yaprak ve çiçeklerden oluşan, gayet zarif bitkisel dekorasyonla bezeli celi sülüs kitabelerde sağda *"Lailaheillalah"*, solda *"Muhammedurresulullah"* olmak üzere Kelime-i Tevhid yazılıdır. Kündekâri panolarda, on kollu yıldızdan dağılan geometrik bir kompozisyon görülür. Geçmeler arasında oluşan yıldız, beşgen ve çeşitli geometrik yüzeylerde, gayet zarif oyulmuş stilize çiçek ve yapraklara yer verilmiştir. Bulundukları geometrik alanlara uydurulan kompozisyonlarda, rumi palmet, kıvrık dal ve hatayîler görülmektedir. Altı kollu yıldızdan dağılan geometrik bir kompozisyonun görüldüğü kündekâri alt panolarda,

[29] Kitabenin okunuşu: *"babuna meftuhun limen rahale dehale"* anlamı ise *"kapımız gelip girene açıktır"* şeklindedir.

panonun ortasındaki yıldız, zarif stilize çiçeklerle bezenmiştir. Kanatların ortasındaki profilli bininin üzerinde, alt ve üst kesimlerde birer palmet yer alır. Kanatlarda ve binide zarif kıvrık dallar arasında rumi ve palmetlerle süslü küresel metal plakalar görülür. Kanatları sövelere tutturmak için dövme demir menteşeler kullanılmıştır.

Kapıdan yapının sofa bölümüne ulaşılır. Aynı ölçülerdeki sofa ile mihrap önü bölümünü geniş bir kemer ayırır. Bu kesimlerde orijinal görünümden hemen hiçbir şey kalmamıştır. Mihrap önü bölümünde yer alan mihrap, minber ve kürsü yenidir.

Geniş bir kemerle sofaya açılan, simetrik düzende, birer ocak ve ikişer dolap nişine yer verilen kare şeklindeki tabhaneler, pandantiflerle geçilen tek kubbelerle örtülüdür. Ocak ve dolap nişleri ve pencere çerçevelikleri son restorasyonda elden geçirilmiş, üst pencere içlikleri vitraylı olarak yenilenmiştir.

1.2. Kale (Taşkale /Ayşe Hatun) Camii Çizim 5-8 * Fotoğraf 11-23

Cami ilçe merkezinde, Taşkale Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan yapının batısında, avlu duvarının üzerinde, sonradan konulduğu anlaşılan iki satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Ayşe Hanım'ın H. 1077 / M 1666 –1667 yılında yaptırdığı bir su yapısına işaret eden ve yapıyla ilgili bir bilgi vermeyen kitabe kanımızca cami ile ilgili değildir.[30] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyeye[31] göre cami, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi "Yusuf Ağa kızı Ayşe Hanım"[32] tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyede cami görevlileri[33] ücret ve görev taksimatı, camiden başka aşağıda sayacağımız diğer vakıf eserleri için vakfedilen taşınmaz mallar, vâkıfın şartları vb. hususlarda geniş bilgiler yer almaktadır. Vakfiyede camiden başka, Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'de Toprakkale'de "müceddeden" inşa ettirdiği camiden (Toprakkale Camii), Taşkale içinde yaptırdığı bir çamaşırhaneden,[34] çarşı içinde "müceddeden" inşa ettirdiği "iki kıt'a" hamamdan

[30] Kitabe ve işaret ettiği yapı için "Vezirköprü Ayşe Hanım'a Ait Bir Su Yapısıyla (Çeşme?) İlgili Kitabe" başlığına bakınız.

[31] Vakfiye, V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfada, 303. sırada kayıtlıdır.

[32] Köprü voyvodası Yusuf Ağa'nın kızı olarak, Köprülü Mehmed Paşayla evlenen Ayşe Hanım'ın, H.1085 M. 1674'de vefat ettiği ve Kocasının İstanbul - Çemberlitaş'taki türbesine defnedildiği anlaşılmaktadır (A. V. ÇOBANOĞLU, "Köprülü Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s.90). Ayşe Hanım'ın Vezirköprü dışında, Bafra, Çarşamba ve Safranbolu'da çok sayıda cami ve mescit, namazgâh çeşme, han, hamam ve medrese yaptırdığı anlaşılmaktadır K. YAŞAROĞLU, "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1999. s. 160.

[33] Yukarıda belirttiğimiz vakfiyede, Taşkale Camii için Kur'an okumakla görevli bir şahıs, mütevelli, imam ve hatip, vaiz, iki müezzin, kayyum, ulemadan bir şeyh, Kur'an okuyacak bir başka "alim kişi", ferraş ve katipten oluşan geniş bir personel kadrosu görülmektedir.

[34] Vakfiyede çamaşırhaneyle ilgili olarak, adı dışında kayda değer bir bilgi geçmemektedir. Bunun vaktiyle Anadolu'da yaygın olduğu bilinen, günümüzde halen kimi bölgelerde

(Çifte Hamam ve Kale Hamamı olabilir),[35] Gedegara Kasabası etrafında yaptırdığı bir takım çeşme[36] ve bunların suyollarından, Ramazan ayında fukara için yemek pişirilip dağıtılmasına mahsus bir imaretten[37] ve bunlara vakfedilen taşınmazlardan[38] söz edilmektedir. Vakfiyeye göre cami, yakınında bir veya daha fazla çeşme ve çamaşırhaneyle birlikte inşa edilmiştir.[39]

Hüseyin Hüsameddin Ayşe Hanım'ın, kocası Köprülü Mehmed Paşa'nın başlattığı suyollarını tamamlattığını, bunlara ilaveten bir cami, iki hamam ve büyük bir bedesten yaptırdığını kaydetmektedir.[40] Evliya Çelebi şehrin camilerini anlattığı satırlarında üç camiden bahsetmektedir. Bunların ilkinin bu cami olabileceği anlaşılamamaktadır.[41] Yöreyle ilgili bazı yayınlarda kaynak gösterilmeksizin yapının

---

görülmekle birlikte, yayınlara neredeyse hiç yansımayan ve bazı bölgelerde "yunak" olarak anılan çeşme ve çamaşır yıkamaya mahsus bir mahal olabileceği akla gelmektedir. Yayınlanmış iki örnek için bkz. F. İLTER, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", Anadolu (Anatolia), XIX, 1975-76, Ankara, 1980, s. 43-45.

[35] Vakfiyede önce iki kıt'a (parça), sonra üç kıt'a şeklinde geçen hamamların isimleri kaydedilmediğinden, vakfiyede geçtikleri *"Pazar içinde müceddeden bina buyurdukları .. iki kıt'a hamamı ... ol üç hamam ... ol üç kıt'a ve hamam ve bezzazistan illesinden yevmi altı akçaya mütesarrıf ola..."* şeklindeki ifadelere bakarak, bunların bedesten yakınındaki Çifte Hamam ile konumuz olan caminin doğu bitişiğindeki Taşkale Hamamı olabileceği akla gelmektedir. Yine aynı ifadelerden, Çifte Hamam'ın "müceddeden" (yeniden) inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hamamların gelirlerinden bir kısmının cami ve diğer eserlere vakfedildiği görülmektedir. Hamamlardan önce iki kıt'a (parça), sonra üç kıt'a şeklinde bahsedilmesine, Çifte Hamam'ın iki ayrı parça olarak düşünülmesi yol açmış olmalıdır.

[36] Çeşmelerin sayı ve yerlerini vakfiyeden tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, geçen ifadelerden, şehrin merkezinde ve çevredeki beş ayrı köyde çeşme ve suyolları yaptırıldığı gibi, bunlara personel tayin edildiği anlaşılmaktadır. Çeşmeleri bu gün tespit etmek mümkün değildir. Caminin avlu duvarında bulunan, yukarıda anlattığımız kitabe, bu çeşmelerden birine ait olmalıdır. Bugün, cami yakınlarında olması beklenen çeşmeden, bu kitabe dışında bir eser yoktur. Şehirde bilinen mevcut bazı çeşmelerin, vakfiyede geçen çeşmeler olabileceği akla gelmektedir. Ancak, hâlihazırda şehirdeki çeşmelerin birçoğunun, kitabe ve hatta bir isimden yoksun oluşu, konu hakkında kesin bir tespiti imkânsız kılmaktadır.

[37] Vakfiyede Ramazan ayında fukaralara yemek dağıtılmasıyla ilgili ifadelerde, açık bir şekilde bir imaret binasından bahsedilmemekte, dolayısıyla bu fonksiyonu yerine getirecek yapının niteliği, açık bir şekilde anlaşılmamaktadır.

[38] Yukarıda saydığımız eserlere gelir getiren taşınmazlar bir hayli yekün tutmaktadır. "Bezzazistan"da (bugün Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni olarak bilinen yapı) ve Han-ı Kübra'da (Bugün Taşhan adıyla bilinen yapı olabilir), bir takım dükkân, bedesten ve Çifte Hamam yakınlarında çok sayıda dükkân, "üç kıt'a" hamamın ve bedesten bunlar arasındadır.

[39] Aynı vakfiyeden, caminin doğu bitişiğindeki Ayşe Hatun (Kale) Hamamı, birkaç yüz metre ilerideki Çifte Hamam ve Fazıl Ahmet Paşa Bedesteni'nin, caminin inşasından önce mevcut oldukları anlaşılmaktadır.

[40] Yazar yapıların isim ve yerleri konusunda bir açıklama getirmemektedir. Caminin Taşkale Camii, hamamların Taşkale ve Çifte Hamam, bedestenin ise Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni olabileceği anlaşılmaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309.

[41] Evliya Çelebi'nin ifadesiyle şehirde on biri minberli ("on bir hutbedir") olmak üzere kırk cami bulunmaktadır. Çelebi cami faslını *"Taş Kal'a da Hacı Yusuf Ağa Camii havz ve şâzirvânlı ve bir*

Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Hatun tarafından 1659'da yaptırıldığı kaydedilmektedir.[42] Aslanapa'ya göre cami, Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni ve Medresesiyle birlikte bir külliye dahilinde, Fazıl Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.[43] Darkot'a göre yapı, Vezirköprü Bedesteni ve Arasta'sı ve Çifte Hamam'la birlikte, bir külliye dahilinde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.[44]

1943 depreminde caminin minaresinin ve son cemaat yeri kubbelerinin yıkıldığı, 1960'dan sonra aslına uygun olarak yenilendikleri anlaşılmaktadır.[45] Minarenin orijinale benzetilerek yenilendiği düşünülebilir. 2006 yılında vakıflarca elden geçirilen yapı bakımlı bir vaziyette olup ibadete açıktır.

Doğuda Kale Hamamı'yla kısmen bitişen, diğer yönlerden sokaklarla çevrilen ve düz bir alanda bulunan caminin duvarlarla çevrili küçük bir avlusu bulunmaktadır. Cami tek kubbeli olarak ele alınmıştır. Tromplarla geçilen, sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülü kare şeklindeki harimin kuzeyinde, kadınlar mahfili yer alır. Yapının önünde, sütun ve sivri kemerlerle taşınan üç gözlü, kubbelerle örtülü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinden ulaşılan minare, caminin kuzeybatı köşesindedir.

Beden duvarlarının ilk 1.2 mye kadarı, büyük blok devşirme taşlarla[46] inşa edilmiştir. Bundan yukarıda alt kat pencere alınlıklarına kadar düzgün kesme taş kaplama, bunun da üstünde, üç sıra tuğla bir sıra kesme taş olmak üzere, almaşık örgü görülür. Almaşık örgü kubbe kasnağında da aynı düzende tekrar edilir.

Profilli bir kornişle son bulan beden duvarlarında, kuzeyde iki alt, diğer yönlerde ikişer alt, birer üst olmak üzere, üç kat halinde simetrik düzende, on bir pencere açılmıştır. Dikdörtgen açıklık ve sivri kemer alınlıklı alt pencereler, lokmalı demir şebekelerle muhafaza altına alınmıştır. Daha küçük tutulan üst pencereler, sivri kemerli ve ajurlu alçı şebekelidir. Kubbenin oturduğu sekizgen kasnağın dört

---

minareli rasâs-ı has ile mestur câmi'-i cedîddir. Ve Eski Câmi' dahi kurşunludur. Ve Mahkeme Câmi'-i tahta minarelidir" ifadeleriyle tamamlamaktadır. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İkinci Kitap, s. 209. Ancak görüldüğü üzere yapı Ayşe Hatun'un babası Hacı Yusuf'a maledilmektedir. Bunun ayrı bir cami olabileceği de ihtimal dahilindedir.

[42] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 126; S. CEMBELOĞLU- M. CEMBELOĞLU, İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı, Ankara, 1981, s. 139 (bu eserde tarih verilmemektedir.); Anonim, "Samsun" mad., Yurt Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1982–83, s. 6647; İ. ÇAKAN, Karadeniz Bölgesi, Ankara 1994, s. 481.

[43] O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986, s. 357–58.

[44] B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315.

[45] V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55 09.01/3 numaralı dosyadaki tarihsiz "Vezirköprü'de Taşkale Camisi" başlıklı rapor.

[46] B. UMAR, Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), İstanbul 2000, s. 193.

yönünde, üst pencerelerin yakın benzeri, dört küçük pencere açılmıştır. Duvarlardan hafif içe çekilen sekizgen kasnağın köşelerinde, içteki tromplar, hafifçe dıştan belli olmayacak şekilde yükseltilmiştir. İki sıra kirpi saçakla son bulan kasnağın üzerinde, kurşunla kaplı, 10.80 m çapındaki hafif basık kubbe yükselmektedir. Kubbe dış kitlede yapıya hakimdir.

Harimin kuzeyindeki son cemaat yeri revakı, pandantiflerle geçilen kasnaksız üç kubbeyle örtülü olup, sonradan camekânla kapatılmıştır. Revakın batısı duvarla, doğusu ise yapıya bitişik durumdaki hamamla kapalıdır. Ön cepheye iki sütuna oturan, üç sivri kemerle açılan revakın zemini, iki yanda, 0.40 m kadar yükseltilmiştir. Profilli kaidelerinin köşeleri prizmatik unsurlarla hareketlendirilen sütunların, gövdelerinin alt ve üstünde madeni bilezikler yer alır. Sütun başlıkları, prizmatik üçgenli olup yapının tarihiyle uyumlu unsurlardır. Caminin diğer yerlerinden farklı olan revakın örgüsünde, taş tuğla almaşığı yerine, beyaz ve kiremit kırmızısından oluşan, iki renkli taş işçiliği görülür. Ortadaki daha geniş tutulan kemerlerin kilit taşlarında, birer gülbezek kabartılmıştır.

Son cemaat yerine açılan, basık kemerli bir kapıyla ulaşılan minare, harimin kuzeybatı köşesinde, duvarla kaynaşmış bir kaide üzerinde yükselmektedir. Eski resimlerde gövde başlangıcından 1 m kadar yukarısının sağlam olduğu görülen minarenin, bu kesimden yukarısı yenidir. Orijinal kesiminde düzgün kesme taş işçilik dikkat çekmektedir. Beden duvarlarının yarısına kadar yükselen ve bir silmeyle sınırlandırılan kaidenin üzerinde, prizmatik üçgenli bir papuçluk, bilezik ve çokgen gövde yükselmektedir.[47]

Son cemaat yerinin doğu köşesinde, duvar içerisine açılan rampa tonozlu, merdivenli bir geçitle, kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Geçidin mahfile dönen kesimi küçük bir tekne tonozla örtülüdür. Geçidin sonunda dıştan sivri kemer içerisine alınan basık kemerli bir kapı yer alır.

Harime, kuzey duvarı ortasında yer alan, kesme taş işçilikli, basık kemerli bir kapıyla ulaşılmaktadır. Silmelerle çevrilen kapının üstünde, kartuşlar içerisine alınarak yan yana tekrar edilen kitabede, iki ayrı Kelime-i Tevhid yazılıdır. Kitabede ve kapının diğer kesimlerinde görülen lacivert, sarı, kahverengi ve damarlı mermer görünümlü yağlı boyalar yenidir. Kapı kemerinin kilit taşında, iki kulplu bir vazodan çıkan natüralist çiçeklere yer verilmiştir. Yaldız boyalı vazonun ortasından uzanan sapın ucunda altı kollu bir yıldız, bunun iki yanında ince dallarda yeşil yapraklar ile uçlarında

[47] Yenilenen gövde, üstten benzer şekilde bir bilezikle son bulmaktadır. Şerefe altı üst üste bindirilmiş profilli olup, korkuluk kesme taş bloklarla örülmüştür. Çerçeve içerisine alınan bir selvi ağacı motifinin kabartıldığı blokların, orijinale bakılarak yenilenmiş olabileceği akla gelmektedir. Kısa petek ile konik külahın da orijinale benzetilerek yenilenmiş olabileceği düşünülebilir.

birer lâle görülür. Fırçayla sürülerek işlenen bir başka kelem işi kompozisyon kapı kemeri köşelerindedir. Sağlı sollu simetrik kompozisyonda buket şeklinde, ince işlenmiş dallar, natüralist çiçek ve yapraklar yer alır. Kemerin ortasında, ince bir çelenk içerisinde çok kollu bir yıldız kabartılmıştır. Son cemaat yerine bakan pencere alınlıklarında, kapıdakinin benzeri kalemişi nakışlar görülür. Açık mavi, kahverengi, yeşil ve sarının donuk tonlarda kullanıldığı kompozisyonun ortasında, natüralist pembe bir gül, alınlığı kuşatan bordürlerde, palmet dizileri, stilize kıvrık dal ve yapraklar görülmektedir. Harimde örtü ve geçiş unsurlarında görülen yeni kalem işlerinden farklı duran ve mihraptakilere benzeyen nakışların, orijinal olabileceklerini düşünmekteyiz.

Harime açılan kapının çakma tekniğinde yapılan ahşap çifte kanatları, iyi durumda olup simetrik düzende bezenmiştir. Prizmatik üçgenlerle oyulan, çok kollu yıldız benzeri bir kompozisyonla bezenen bordürlerin çevrelediği panolar, kare ve dikdörtgen kasetlerden oluşmaktadır. Ortada basit profillerle hareketlendirilen binilerin görüldüğü kanatlarda, stilize çiçek ve palmet şeklinde, sarı yaldızlı metal plakalara yer verilmiştir.

Caminin iç mekânı alışıldık tek kubbeli cami düzenindedir. Pencere sayısının azlığı ve ölçü itibariyle küçük tutulmaları, harimin biraz loş kalmasına sebep olmuştur. Derin tutulan trompların ağızları, sivri kemerlerle harime açılmaktadır. Kemerler duvar yüzeylerinden 0.15–0.20 m kadar dışa taşırılan, üst üste birkaç sıra halindeki mukarnaslara oturmaktadır. Aynı mukarnaslar, yedi sıra halinde duvar köşelerinde de tekrar edilmiştir. Tromplarla sekizgene dönüşen üst yapının köşelerindeki küçük pandantiflerle kubbeye geçilir.

Harimin kuzeyini kaplayan basit bir parmaklık sınırlanan kadılar mahfili, ikisi ortada bağımsız olmak üzere, ahşap direkler üzerinde yükselmektedir. Kuzey duvarda mahfil kirişlerinin oturması için taş konsollara yer verilmiştir. Mahfil direkleri arasındaki profilli köşeliklerle, yalancı kemer görüntüsü elde edilmiştir.Alt pencerelerinin çakma tekniğinde yapılan ve üçer panoya ayrılan ahşap çifte kanatlarının ortasında basit profillerle hareketlendirilmiş birer bini yer alır. Kanatlarda sarı yıldız boyalı, stilize çiçek ve palmetle bezeli, dekoratif madeni plakalar görülmektedir. Alt pencerelerden kuzeydoğudaki, yakın zamanlarda kapatılarak dolap nişi olarak düzenlenmiştir. Üst pencere içliklerinde görülen vitraylar yenidir.

Kıble duvarı ortasında yer alan mihrap, tatlı kireçten yapılmıştır. Duvardan hafifçe harime taşan mihrabın beş köşeli nişi üzerindeki beş sıralı mukarnas kavsarasında, kartuşlar içerisine alınmış halde, yan yana iki ayrı Kelime-i Tevhid kitabesi yer alır. Mihrabı üç yandan ince silmelerle çevrilmiş geniş bir bordür dolanmaktadır. Üstte den-danlı bir taç ile sınırlanan tatlı kireç mihrapta, ahşap kalıplar kullanılarak yapıldığını sandığımız kabartmalar ve kalemişi nakışlar görülür.

Kabartmalar, bordür, kitabelik ve taç kısmında görülmektedir. Çok kollu yıldız geçmeli geometrik bir kompozisyonun yer aldığı bordürde, yıldız ve çeşitli geometrik şekiller içerisinde, stilize bitki ve çiçekler yer alır. Bordürü saran ince silmelerden birisi burmalı olup, bordürde olduğu gibi sarı yıldızla boyalıdır. Diğer silmeler yağlı boyalıdır. Mihrabın tacında, ince sarmal yivli fitiller arasında, irice stilize bitki motiflerine yer verilmiştir. Kavsara üstündeki kitabelikte, kartuşlar içersinde, yaldızlı zemin üzerinde siyah celi sülüs hattın yanı sıra stilize bitki kıvrımları görülür.

Mihrapta yer alan dikkat çekici bir başka bezeme, kalemişi nakışlardır. Fırçayla sürülerek uygulanan nakışlar, mihrap nişi, kavsara ve kavsara köşeliklerinde yer almaktadır. Mihrap nişi vişneçürüğü bir perde motifiyle doldurulmuştur. Açıklı koyulu renklerle gölgelemenin yapıldığı perdenin üstünden geçen sarı süslü şerit ve buna asılı püsküller gayet ince işlenmiştir. Perdenin ortasından aşağıya sarkıtılan kandillerde yeşil yapraklı, kırmızı ve beyaz, yarı natüralist çiçekler görülür. Mukarnas yuvalarında sarı yaldız, yeşil ve bordo boyamalar, en alt sırada palmet dizisi yer alır. Kavsara köşelerinde son derece zarif çiçek demetleri ve birer rozet görülmektedir. Hafifçe kabartılan ve yeşil, sarı, kırmızı ve beyaza boyanan rozetlerin ortalarında çok kollu yıldız benzeri bir göbek yer alır. İnce dallardan çıkan küçük yeşil yapraklar arasında, menekşeyi andıran çiçek buketleri ilgi çekicidir. Sarı, pembe, mor ve kırmızıya yakın bir başka pembeyle bezeli, yarı natüralist çiçeklerin yaprakları, detaylı bir şekilde işlenmiştir. Mihrabın orijinalliği konusu düşündürücüdür. İlçede yakın geçmişte tatlı kireçten yapıldığı bilinen birkaç mihraba[48] nazaran, çok daha gelişkin ve süslü duran mihrabın, orijinal olabileceğini düşünmekteyiz.

Mihrabın sağında yer alan ahşaptan çakma tekniğinde yapılan ve koyu siyah boyalı minber, gayet zengin bir bezeme ve güzel bir işçiliğe sahiptir. Klasik bölüm ve elemanlara sahip, camiyle uyumlu ve tüm kesimleri karşılıklı simetrik işlenen minber, derin olmayan düz satıhlı oymalarla bezenmiştir. Süpürgelik, yan yana dizilmiş, üçünün içleri zarif dilimli kemerlerle boşaltılan, dört panodan oluşmaktadır. Bunlardan kapıya yakın panoda, altı kollu yıldızlardan dağılan geometrik bir kompozisyon görülür. Panoları birbirlerinden ayıran bordürlerde görülen kıvrık dal ve rumiler, minberin diğer kesimlerindeki bordürlerde de (kapı dikmeleri hariç) tekrar edilmiştir. Yan aynalık, biri geniş diğeri dar olmak üzere, iki bordürle çevrilmiş büyük bir üçgendir. Aynalığın ortasında stilize çiçekleri hatırlatan, daire içerisine alınmış altı kollu bir motif yer alır. Uçları ve içi stilize bitki kıvrımlarıyla doldurulmuş on iki kollu yıldızdan gelişen göbek, üçgenin kollarına doğru uzatılmıştır. Kompozisyonda rumi, palmet, kıvrık dallar ve benek şeklinde küçük yuvarlaklar görülmektedir. Aynalığı kuşatan dar bordür, süpürgelikte ve aynalığın korkuluk kesimindeki diğer bordürlerle

[48] Namazgâh, Yukarı Nabantlı ve Toprakkale Camileri ve 1940'lı yıllarda yenilenen Abdulgani Camii'nde benzer mihraplar görülmektedir.

aynıdır. Geniş bordürde, kıvrık dallar arasında stilize yaprak ve iç içe palmetler tekrar edilmiştir. Yanları kapalı olan minber köşkünün, kapıya bakan yüzü açıktır. Köşkün yan yüzeylerinde, alt alta üç ayrı on kollu yıldızdan dağılan, madalyon şeklinde geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Madalyonların arasında, kazıma usulüyle işlenmiş, küçük geometrik rozetler ve stilize lâleler dikkat çeker. Uzunca dikdörtgen şeklindeki panonun altı, dilimli kemerli zarif bir açıklıktır.

Palmet dizileriyle bezenen ve iki dikme arasına alınan minber kapısının üstü, boş bir kitabelik ve ajurlu bir taç ile değerlendirilmiştir. Yıldız kompozisyonlu yarım daire şeklindeki tacın iki yanında, profilli birer alem yer alır. Çifte kanatlı kapı açıklığın üstüne kemerli bir görünüm verilmiştir. Köşeler büyükçe stilize bitki motifleriyle değerlendirilmiştir. Kapı kanatlarında, kanatlar kapandığında tamamlanan, karşılıklı, simetrik işlenen, iki büyük madalyon kompoze edilmiştir. Madalyonların ortasında altı kollu küçük bir rozet yer alır. Rozetlerden dağılan stilize bitki kompozisyonu, altı kol halinde madalyonun kenarlarına doğru uzanmakta, aralarda ise kıvrık dal, rumi, palmet ve benek şeklinde küçük daireler yer almaktadır. İnce birer bordürle sarılan madalyonların arasında kalan kesimler, stilize bitki kıvrımlarıyla doldurulmuştur. İki sıra oylumlu bir kaideye oturan, sekiz köşeli piramidal minber külahının üstünde, Kelime-i Tevhid yazılı, yaldızlı metal bir alem yer alır.

Caminin iki vaaz kürsüsü vardır. Mihrap duvarının doğusunda bulunan ahşaptan çakma olarak yapılan çeyrek daire şeklindeki kürsü, yeni bir görünüm vermektedir. Diğeri doğuda, iki alt pencere arasında, duvardan taşırılan iki taş konsol üzerinde yükselmektedir. Taş konsol üzerinde, ajurlu yıldız kompozisyonlu ahşap bir korkuluk yer alır. Duvar içerisinde açılmış bir çıkış yolu bulunmadığına bakarak, kürsüye asma ahşap bir merdivenle çıkıldığı düşünülebilir. Caminin kubbe trompların içleriyle pencere çevreliklerinde kalemişi nakışlar yer almaktadır. Stilize bitkisel bezemeli nakışların yeni oldukları anlaşılmaktadır.

2. Hımış Camiler

2.1. Toprakkale Camii Çizim 9 * Fotoğraf 24-26

Cami, ilçe merkezinde, Kale Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami adını, vaktiyle iç kaleyi çeviren, günümüze ulaşmayan toprak surdan almıştır.[49] Caminin inşa kitabesi yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan H. Ramazan 1107 / M Nisan-

[49] İç kale civarında H. 1009 / M. 1600 yılında celâli isyanlarının şiddetlenmesi üzerine, eşkıyadan korunmak için toprak bir kale yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, a.g.e., s.209, Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, C. 1, Ankara, 1986; s. 306, B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 3156; Z. CEVHER, 1986 Vezirköprü Albümü, Vezirköprü, 1986, s. 19.

Mayıs 1696 tarihli, Ayşe Hanım adına düzenlenen bir vakfiyeye[50] göre yapı, vakfiye tarihi olan 1696'dan önce, Ayşe Hanım tarafından "müceddeden" (yeniden) inşa edilmiştir. Şimdiki caminin yerindeki ilk caminin yenilenmeye ihtiyaç duyar bir vaziyette, 1695 yılından önce mevcut olduğu anlaşılır. Son derece sade tutulan ve mimari özellikleri bakımından geç devre işaret eden yapının, 1943 depreminde bir ölçüde zarar gördükten sonra elden geçirilmiş olabileceği akla gelmektedir. Kuzey cephede metal bir tabelada "yapılış tarihi 1658" şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Yapı 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından elden geçirilerek güzel bir görünüme kavuşturulmuştur.

Düz bir alanda kurulan, kuzey ve doğusunda sokaklarla çevrilen caminin güneyinde, 3 m arayla bir ev, batısında ise avlusuyla birlikte başka bir ev bulunmaktadır.

Cami dikine dikdörtgen plânlı olup, içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. Kuzeyinde kadınlar mahfiline yer verilen harimin önünde bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının girişi kuzeyde, minaresi ise son cemaat yerinin güneybatı köşesindedir.

6.15 x 14.25 m ölçülerindeki yapı, dikine dikdörtgen bir form göstermektedir. Harim duvarında, kuzeyde iki alt, doğu ve batıda genişlikleri ve yerleri farklı, ikişer üst pencere açılmıştır. Son cemaat yerinin kuzeyinde altlı üstlü ikişer pencereye yer verilirken, diğer kesimlerinde pencere açılmamıştır. Ön cephedeki pencereler, alttakiler küçük, üsttekiler büyük olmak üzere yuvarlak kemerlidir. Harim duvarlarının doğu ve batısındaki pencereler, yuvarlak kemerli ve büyükçedir. Doğu duvarın kuzey ucuna yakın bir yerde üst hizada bulunan dikdörtgen bir iz, burada sonradan kapatılan bir pencereye işaret etmektedir. Harimin kuzey duvarındaki pencereler dikdörtgen açıklıklıdır. Pencerelerin boyut ve şekil itibariyle farklı oluşu, kuzey cephede alışıldığın tersine üst pencerelerin daha büyük tutulması, yapının pencereleriyle oynanmış olabileceğini göstermektedir. Basit bir açıklıktan ibaret pencerelerin kasa ve muhafazaları yenidir. Yeni kiremitlerle kaplı çatının saçakları duvarlardan 1.00 m kadar taşırılmıştır.

Caminin minaresi son cemaat yerinin güneybatı köşesinde olup çıkışı, mahfil katından sağlanmıştır. Çinkoyla kaplı minare; ahşap silindirik gövde ve petek, konik bir

[50] V.G.M.V.K.A'nde 604 numaralı defterin 208. sayfa ve 303. sırasında kayıtlı H. 1107 /M. 1695–96 tarihli dört sayfalık Osmanlıca vakfiye, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Hanım adına kayıtlıdır. Vakfiyenin çeşitli yerlerinde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın annesi olarak geçen "Yusuf Ağa" kızı Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'deki vakıfları arasında bulunan cami *"Toprak Kalesi içinde müceddeden bina buyurdukları camii şerif"* şeklinde geçmektedir. Vakfiyeden cami için bir imam ve hatip, bir müezzin, bir kayyum ve ferraş görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

külah ve basit bir şerefeden oluşmaktadır.

Kuzey cephenin ortasındaki basık kemerli geniş bir kapıyla girilen enine dikdörtgen şeklindeki son cemaat yeri, yapının dışında olduğu gibi oldukça sadedir. Son cemaat yerinin batı yanında, mahfile çıkış merdiveni, bunun güneyinde ise minare kaidesinin bulunduğu kesime denk gelen bir nevi depo gibi kullanılan kapalı bir bölüm yer alır. Harime dikdörtgen şeklinde basit bir kapıyla girilmektedir. Dikine dikdörtgen şeklinde ve pencerelerin yetersizliği nedeniyle hafif karanlık kalan harimin kuzeyini kaplayan kadınlar mahfili, son cemaat yerinin üzerine uzatılarak bir hayli geniş tutulmuştur. Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinden çıkılan mahfil, basit bir parmaklıkla sınırlandırılmıştır.

Kıble duvarının ortasında yer alan, harime doğru hafifçe girinti yapan beş köşeli mihrap nişi mukarnas kavsaralıdır. Bitkisel kompozisyonlarla bezeli bordürlerle çevrilen, yörede eskiden beri bilinen "tatlı kireç"[51] şeklinde tabir olunan esasen bir tür alçı taşından elde edilen malzeme ile yapılan mihrap, Cumhuriyet devri eseri de olabilir. Kıble duvarının batı köşesindeki minber ve doğu köşesindeki vaaz kürsüsü de aynı şekilde tatlı kireç olup yakın zamanlardan kalmış olmalıdır.

Caminin duvarları, batı dış cephe haricinde iç ve dışta sıvalıdır. 0.16 m kalınlıktaki (kıble duvarı 0.25 m) duvarlar batı cephede görüldüğü üzere hımıştır. Ahşap iskelet kerpiç doldurularak sıvanmıştır. Doğu duvarı boyunca 0.60 m

[51] "Orta Anadolu'da Çorum, Yozgat, Çankırı, Tokat gibi illerde kullanılan alçıya tatlı kireç adı verilmektedir. Bu alçı ile hemen bütün eski evlerin dış sıvaları ve tepe pencereleri yapılmaktadır… Bu harç ne yazık ki yöre dışında tanınmamakta ve alçı olduğu kesin olsa da içeriğindeki katkı maddeleri bilinmemektedir..." Bkz. H. TAYLA, Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem Ve Elemanları I, İstanbul, 2007, s. 151. Tayla, toz halinde bir cins alçı olan tatlı kirecin su ile karıştırılarak kullanıldığını normal alçıya göre dış etkilere karşı daha dayanıklı olduğunu ve eskiden yapıların dış yüzlerinde rahatlıkla kullanıldığını, el yakmadığı için "tatlı kireç" adını aldığını belirtmektedir. (H. TAYLA, a.g.e., s.151, 155). Tatlı kirecin Tayla'nın belirttiği alanlar dışında Vezirköprü'de bu ve diğer bazı eserlerde mihrap ve minber gibi yapı elemanlarında da uygulandığını görmekteyiz. (Namazgâh, Yukarı Nabantlı ve Toprakkale Camileri ile 1940'lı yıllarda yenilenen Abdulgani Camii'nde benzer mihraplar görülmektedir.) Yöre sakinlerinden öğrendiğimiz kadarıyla "tatlı kireç'in" hazırlanması şu şekildedir: Çevrede özellikle çatılık verimsiz arazilerden yumuşakça, açık renkli, kalker türü bir taş çıkartılıyor. Taş, çalı çırpıyla yakılıp ağaç tokmaklarla dövülüp parçalanıyor. Sonra kalburda elenip toz haline getiriliyor. Bundan sonra suyla karıştırılıp harç yapılıyor ve kalıplama, kesme ve benzeri tekniklerle mihrap, minber, vaaz kürsüsü gibi mimari elemanların yapımında kullanılıyor. Vezirköprü'de olduğu gibi yakın ilçelerde de, yakın zamana kadar uygulanan tekniğin, halen kullanılıp kullanılmadığı ayrıca araştırılabilir. Eskiden, Vezirköprü'de pazarlarda satıldığı söylenen kırık veya toz haldeki tatlı kirecin izine araştırmamız kapsamında rastlanılmamıştır. Aynı tabir Amasya – Gümüşhacıköy yöresinde de kullanılmaktadır: *"… tatlı kireçle sıvanmış olan giriş kapısına …"* A. ANKARALI - S. CİN - A. G. TUNCAY, Dünden Bugüne Gümüşhacıköy (basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 86.

genişliğinde, bir o kadar da yükseklikte bir taş subasman görülür. Bu cepheden geçen yol, yapı zemininden biraz yüksektedir.

2.2. Yukarı Nalbantlı Camii Çizim 10 * Fotoğraf 27-28

Cami, ilçe merkezinde Nalbantlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Caminin doğu duvarının dış yüzünde, çatıya yakın orta kesimde, yaklaşık 1.15 x 0.30 m ölçülerinde duvardan hafif dışa taşırılan taş üzerine yazılmış bir kitabe yer alır. Üç satırlık celi nesih Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

"صاحب الخيرات

الحاجى حسين

عمل مصطفى ١١٦٢"

"Sahibü'l-hayrat / *El-Hacı Hüseyin* / Amele Mustafa / 1162."

Kitabeye göre cami, H. 1162 / M 1748–49 yılında Hacı Hüseyin tarafından amele Mustafa'ya yaptırılmıştır. 1748–49 yılını, yapının inşa yılı olarak kabul edebiliriz. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yapıya ait bir şahsiyet kaydı bulunmaktadır.[52] Yapı 2007'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından elden geçirilerek güzel bir görünüme kavuşturulmuştur.

Düz bir alanda kurulan, batısında yeni bir evle bitişen, doğusu sokağa açılan caminin, kuzey ve kıble yönünde yakın zamanlarda yapılan duvarlarla çevrili dar bir avlu yer alır.

İçten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülen, dikine dikdörtgen şeklindeki hariminin önünde kapalı, yeni bir son cemaat yeri, kuzeybatı köşesinde ahşap bir minare yer alır. Cami dıştan; 8.50 x 14.50 m (harim 8.50 x 10.60 m) boyutlarında olup son derece sadedir. Kuzey duvarın ortasında yer alan kapıyla son cemaat yerine ulaşılmakta, aynı eksen üzerindeki bir başka kapıyla harime geçilmektedir. Caminin pencereleri iki katlı, asimetrik bir düzen göstermektedir. Yapı kuzeyde bir alt iki üst, doğuda üç alt iki üst, batı ve güneyde birer üst olmak üzere, on pencereyle aydınlatılmıştır. Bunlardan dördü son cemaat yerine açılır. Harimin kuzeyinde, ayrıca bir pencere daha açılmıştır. Harimin batı duvarındaki izler, bu duvarda (doğudaki iki pencerenin simetriğinde) vaktiyle, iki pencere bulunduğuna işaret etmektedir.[53]

Çinkoyla kaplı ahşap minareye mahfil katındaki bir kapıyla çıkılmaktadır. Çatı

[52] V.G.M.V.K.A., 2270 numaralı Samsun Fihristi, s. 57, sr. 54. S.K.V.K.K.A.'nde bulunan, yapıya ait bir envanter kaydında, caminin arka bahçesinde (kıble tarafta) Nalbantlı Caddesine bakan duvara bitişik, üçgen alınlıklı ve yalağı bulunan bir çeşmeden söz edilmektedir. Tarif edilen yerde, bir çeşme olmadığı gibi mahalle sakinlerinin çeşmeden habersiz olduklarını gördük.

[53] Bitişikteki ev sebebiyle pencerelerin sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır.

hizasında başlayan gövdenin üzerinde, dışa taşkın bir şerefe altı, silindirik basit bir petek ve konik külah yer almaktadır.

Enine dikdörtgen şeklindeki son cemaat yerinin batı kesimi, imam odası olarak düzenlenmiş, doğusuna ise ikinci kata çıkışı sağlayan bir merdiven yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin asli şekli hakkında bir fikir yürütmek gerekirse, yapıyla uyumlu olması bakımından yanları kapalı bir sundurma, akla yakın gelmektedir.

Caminin içi, dışta olduğu gibi son derece sadedir. Harimin kuzeyinde bulunan kadınlar mahfilinin altı, parmaklıkla çevrili basit bir seki şeklindedir. Aynı şekilde parmaklıklarla çevrili mahfilin ortası, yarım yuvarlak şekilde kıbleye doğru taşırılmıştır. Harimin kuzeybatı köşesinde, mahfile çıkan bir merdiven ve minare kaidesi yer alır. Batı duvardaki pencerelerin kapatılması ve kıbledeki pencerelerin sayıca yetersiz oluşu, harimin biraz loş kalmasına sebep olmuştur. Ortasında, dört yöne uzatılan lâle benzeri oymalarla bezeli, ahşap oymalı, fırfırlı, küçük yuvarlak bir göbeğe yer verilen tavanın, diğer kesimleri sade tutulmuştur.

Kıble duvarı ortasındaki mihrap, bunun sağındaki minber ve güneydoğu köşede yer alan vaaz kürsüsü, yağlı boyalı olup tatlı kireçten yapılmışlardır. Yörede diğer bazı camilerde görülen bu tekniğin, yakın zamanlara kadar uygulandığı, camide saydığımız elemanların da yakın zamanlarda yapılmış oldukları anlaşılmaktadır.[54] İçten ve dıştan sıvanan duvarların, 0.20 m kalınlıkta olduğuna bakılırsa, hımış olabileceğini söyleyebiliriz.[55]

2.3. Namazgâh Camii Çizim 11 * Fotoğraf 29-30

Cami, ilçe merkezinde, Namazgâh Mahallesi'nde, Köprülüler Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Yapı, tarihi namazgâha 40–50 m mesafede bulunduğundan bu adla anılmaktadır. Caminin inşa kitabesi yoktur. Bazı yayınlarda bugünkü caminin yerindeki eski caminin Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı, 1906 depreminde yıkılarak sadece minber ve mihrabı kaldığı, 1915 yılında aynı yerde mahalle sakinleri tarafından şimdiki caminin yaptırıldığı belirtilmektedir.[56] Köprülü Mehmed Paşa adına düzenlenen H. Zilkade 1061 / M Ekim 1654 tarihli vakfiyede, paşanın kasabada inşa ettirdiği yapılar ve vakıfları arasında yapıdan söz edilmediği

[54] Caminin imamı, bu elemanların 40–50 yıllık olduklarını belirtmiştir. Mahalle sakinlerinden, caminin içinde kıble duvarı boyunca uzanan şimdiki sunta sekinin yerinde, eskiden basit bir parmaklık olduğunu öğrendik.

[55] Toprakale Camii'nde 0.16 m. kalınlıktaki duvarların sıvasız batı dış yüzünde, ahşap ve taş-toprak dolgu görülmekteyken bu yapıda, sıva duvar yüzeyinin tamamını kapatmıştır. Hımış duvar, ilçenin tarihi konutlarında da yaygın bir şekilde görülür.

[56] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 126; H. YİĞİT, a.g.e., s. 251. Caminin kuzey cephesinde duvar üzerine asılı metal bir levhada 1915 yılı kayıtlıdır.

görülmektedir.[57] Yapı 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından elden geçirilerek güzel bir görünüme kavuşturulmuştur. Bu onarımda kuzey ve batısında caddelerle çevrilen caminin doğu bitişiğine, sonradan eklenen bölüm kaldırılmıştır.[58] Ayrıca yapının kiremit kaplı çatısı aktarılmış, yapının kuzeydoğu bitişiğinde bulunan çeşme de ön cephesi kuzeye bakacak şekilde 90 derece döndürülerek tamir edilmiştir.

Caminin kıble yönünde hemen yanıbaşında, "Köprülü Mehmet Paşa Camii" adı verilen yeni ve büyük bir cami yapılmıştır. Namazgâh Camii'ne adını veren tarihi Namazgâh, yeni caminin kıble duvarına birkaç metre, Namazgâh Camii'ne ise yaklaşık 50 m mesafededir. Yapının giriş cephesinde, yarım boy briket duvarla çevrili küçük bir avlu son restorasyonda kaldırılmıştır.

Düz bir alanda inşa edilen caminin, dikine dikdörtgen şeklindeki harimi önünde, kapalı bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Harim ve son cemaat yeri içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. Harimin kuzeyinde bir mahfil katı, son cemaat yerinin güneybatı köşesinde bir minare yer alır.

Dışarıdan gayet yalın görünen 9.15 x 13.15 m ölçülerindeki caminin duvarlarının kalınlığı 0.25 mdir. İçten ve dıştan sıvalı duvarlar hımış olmalıdır.[59] Harim duvarlarında kuzeyde iki alt, doğuda iki alt bir üst, kıblede iki üst olmak üzere, asimetrik düzende, on pencere açılmıştır. Bunlardan başka, son cemaat yerinin kuzeyinde, üstte üç pencere daha bulunmaktadır. Pencereler son derece basit dikdörtgen açıklıktan ibarettir. Duvarlardan 0.90 m kadar taşırılan yeni kiremitlerle kaplanan çatı yakınlarda bir onarım görmüş olmalıdır.

Son cemaat yerinin batı köşesinde yer alan çinkoyla kaplı ahşap minareye, son cemaat yerinin üstündeki kadınlar mahfilinden geçilerek ulaşılmaktadır. Çatı seviyesinde başlayan silindirik gövde üzerinde, hafifçe taşırılmış bir şerefe, kısa silindirik bir petek ve konik külah yükselmektedir. Kuzey cephenin ortasındaki dikdörtgen açıklıklı basit bir kapıyla ulaşılan son cemaat yerinin batı köşesindeki merdivenlerle kadınlar mahfiline çıkılır. Düz tavanla örtülen son cemaat yerinde, kayda değer bir unsur görülmez. Son cemaat yerine girilen kapıyla aynı eksende bulunan, bunun benzeri bir başka kapıyla harime ulaşılmaktadır. Yapının dışında olduğu gibi, harim de gayet yalın tutulmuştur. Kıble duvarı boyunca önü parmaklık şeklinde düzenlenen, ahşap bir seki görülür.

---

[57] Vakfiye V.G.M.V.K.A.'nda 610. defterin 284. sayfasında kayıtlıdır. Aynı konuyla ilgili olarak Namazgâh bahsine bakılabilir.

[58] Briketten yapılan bu kesimle caminin doğrudan bir bağlantısı yok idi. Çevre sakinlerinden buranın caminin deposu ve çocukların Kur'an okumalarına mahsus bir yer olarak düşünüldüğünü öğrenmiş idik.

[59] Duvar köşelerinde, duvara gömülü halde ahşap dikmeler görülmektedir.

Kıble duvarı ortasında yer alan ve harime doğru hafifçe taşırılan mihrap, basık yarım yuvarlak bir niş ve sivriltilmiş küresel bir kavsaraya sahiptir. Cami cemaati mihrabı saran tatlı kireç bordürlerin 1943 depreminden sonra yapıldığını belirtmektedir. Kıble duvarının batı köşesindeki ahşap minber ile doğu köşesindeki ahşap vaaz kürsüsü yeni unsurlardır.

Harimin kuzeyi boyunca uzanan kadınlar mahfili; kenarlarda duvarlar, kıble tarafta ise dört ahşap direk üzerinde yükselmektedir. Ortası kıbleye doğru dörtgen şeklinde taşırılan, basit bir parmaklıkla çevrilen mahfil, kuzeye doğru, son cemaat yerinin üzerini kaplayacak şekilde uzatılmıştır.

3. Ahşap Camiler

3.1. Çaltu Köyü Camii Fotoğraf 31-33

Vezirköprü'nün 52 km kadar kuzeybatısındaki Çaltu Köyünde bulunan caminin harime açılan ahşap kapısı üstündeki kirişte zeminin oyulması suretiyle yazılmış Osmanlıca kitabede *" 'Avreçli? Kazasından Ali Usta karındaşı Hasan Maşallah Teala 11 Receb-i Şerif sene 1231"* ifadeleri yazılıdır. Aynı tarih mihrabın üstünde rakamla yazılıdır. Buna göre cami, 7 Haziran 1816 senesinde "Hasan Usta" tarafından yapılmıştır.

Subasman katı üzerinde çantı tekniğinde inşa edilen cami, yaklaşık 7x7 m ölçülerinde bir harim ve "U" şeklindeki kapalı bir revaktan oluşmaktadır. İki katlı cephe görüntüsüne sahip yapı, dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. Yakın zamanlarda yapılan tuğla duvarlar ve çeşitli eklemelerle yapının asli görüntüsü bir hayli bozulmuştur. Duvarlar, köşelerde kurt boğazı geçmelerle geçirilen sarıçam perdelerle inşa edilmiştir.

Kıble duvarı ortasındaki ahşap mihrabın bordür ve kavsarasında kirişteki teknikle işlenmiş aynı şekilde taşra karakteri taşıyan stilize bitkisel dekor yer alır. Kompozisyonda kırmızı, yeşil, sarı ve beyaz boyalı kıvrık dal ve lale motifleri görülür. Çakma teknikle imal edilen yalın tutulan ahşap minberin kapı tacında profiller ve ajurlu rozetler dikkat çeker. Caminin içerisinde kıbleye "U" şeklinde kollarla uzanan bir kadınlar mahfili bulunur. Harimde alt katta iki, üstte sekiz bezemesiz ahşap direk mahfil ve tavana destek verir. Kuzey yüzünün ortası kıbleye doğru taşırılan mahfil basit bir korkulukla sınırlanmıştır. Korkuluğu ve tavanı taşıyan doğu ve batı kirişlerinin alnında kuşak halinde stilize bitki dekoru kabartılmıştır.

4. Medreseler

4.1. Fazıl Ahmet Paşa (Köprülü / Taş / Kurşunlu) Medresesi Çizim 12 * Fotoğraf 34-41

Medrese, ilçe merkezinde, Fazıl Ahmed Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bulunduğu mahalleye adını veren yapının inşa kitabesi yoktur. K. Pektaş Fazıl Ahmed

Paşa'nın ölümünden iki yıl sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Fazıl Ahmed Paşa adına düzenlediği bir vakfiyede, yapının vakıflarının tanzim edildiğini bildirmektedir.[60] Bir başka araştırmacı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunduğunu belirttiği, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa adına düzenlenen, 25 Safer 1089 (Mart 1678) tarihli vakfiyeye dayanarak yapıyı, vakfiyesinin düzenlendiği 1678-79'den kısa bir süre önceye tarihlemektedir.[61] Hüseyin Hüsameddin, medresenin, Fazıl Ahmed Paşa tarafından yapıldığını belirtir.[62] M Sözen, kaynak göstermeksizin yapının ilçedeki bedesten ve arastanın Fazıl Ahmed Paşa tarafından yapıldığını kabul etmektedir.[63] O. Aslanapa'ya göre medrese, Kale Camii ve bedestenle birlikte bir külliye dahilinde yaptırılmıştır.[64] Yöresel yayınlarda herhangi bir belge gösterilmeksizin yapının Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1661[65] ve 1668'de[66] yaptırıldığı kaydedilmiştir. Yukarıdakilerden yapının banisinin Fazıl Ahmed Paşa[67] olduğu anlaşılmakla birlikte

[60] K. PEKTAŞ, XVI. Yüzyıl Sonrası Klasik Tarzda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerindeki Medreseler, Yüzüncü Yıl Ü., S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 1993, s. 30.

[61] Z. KÖŞKLÜ, 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi, C. 1, Atatürk Ü. S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999, s. 93. Aynı arşivde yaptığımız araştırmada bahsi geçen vakfiyeye rastlayamadık.

[62] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309.

[63] M. SÖZEN vd., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975, s. 268, 271.

[64] O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 357-58.

[65] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 127.

[66] S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı, s. 139.

[67] H. 1045 / M. 1635-36'da Vezirköprü'de (Köprü) doğan Fazıl Ahmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Annesi, Köprü Voyvodası Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hanım'dır. Yedi yaşında babasıyla birlikte İstanbul'a giderek ünlü ilim adamlarından çeşitli alanlarda ders alan paşa, mülâzımlık ve müderrislikten sonra mülkiyeye geçti. 1659'da vezirlik rütbesiyle Erzurum Valisi, 1660'da Şam Valisi, kısa bir süre sonra Halep Valisi olan paşa, bu göreve henüz başlamadan İstanbul'a çağırılarak İstanbul Kaymakamlığı'na getirildi. Kısa bir süre sonra babasının rahatsızlanması üzerine Edirne'ye gidip Sadaret Kaymakamı, babasının vefatıyla da Kasım 1661'de henüz yirmi yedi - yirmi sekiz yaşlarındayken sadrazam oldu (Şemseddin Sami, Kamûs'ül- Â'lam, C. V, İstanbul, 1314, s. 3908; A. ÖZCAN, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa" mad., T.D.V.İ.A., C. 26, İstanbul, 2000, s. 260; T. ÖZCAN, "Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzâde)" Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. I, İstanbul, 1999, s. 439-40; İ. H. DANİŞMEND, a.g.e., C. 5, s. 43 ; İ. H. DANİŞMEND, a.g.e., C. 2, s. 429-30). 1676'da vefat eden paşa cenazesi babasının İstanbul - Çemberlitaş'taki türbesine defnedilmiştir. Aralıksız on beş yıldan fazla sadaret makamında kalan ve bu sürenin yaklaşık dokuz yılını cephelerde geçiren paşanın yerli ve yabancı tarihçiler tarafından itidalli, müsamahakâr, azimli, ileri görüşlü, ilim ve sanat hamisi, en yaygın olarak da "fazıl" gibi iyi vasıflarla anılmıştır. Derviş Ali'den meşk eden icazetli bir hattat olduğundan söz edilen (Süleyman Sâadeddin Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattatîn (Yayınlayan, İbnülemin Mahmut Kemal, İstanbul, 1928, s. 82) Fazıl Ahmed Paşa'nın babasının vasiyeti üzerine Anadolu'daki vakıfları, Rumeli'de yarım kalmış içtimai ve dini müesseselerle, İstanbul - Çemberlitaş'ta babasının başlattığı külliyeyi tamamlattığı bilinmektedir (H. KOÇ, "Köprülü Kütüphanesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 90-91; A.V. ÇOBANOĞLU, "Köprülü Külliyesi" mad., s. 89. Paşa'nın bugün yurtdışında kalan Uyvar, Kamanice, Yanova, Kisoma, Kalkandelen, Şam ve Kandiye'de, yurt içinde İstanbul, İzmir, Karasu, Çorlu, Vezirköprü'de çeşitli eser ve vakıfları görülmektedir (Mehmed Süreyya, "Ahmed

inşa tarihi konusunda kesin bir şey söylenemez. Paşa'nın sadarette bulunduğu 1661-76 yıllarını inşa tarihi olarak kabul etmek mümkündür.

Medresenin 1943 depremini hafif çatlaklarla atlattığı, orijinalde kurşunla kaplı çatının kurşunlarının sökülerek önce kiremitle, ardından 1974'deki onarımda bakırla kaplandığı bilinmektedir.[68] Yapı 1964 yılından beri, İlçe Halk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.[69] Yeni fonksiyonunu ifa ederken yapıya zarar verilmediğini görmek sevindiricidir.[70] 2010 yılı civarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bir restorasyonla yapı elden geçirilmiştir. Bu sırada avluyu çeviren revaklara yeni bir camekân çekilmiştir.

Kuzeyden güneye doğru hafifçe alçalan meyilli bir alanda kurulan yapının kuzey cephesi sokağa, diğer cepheleri duvarlarla çevrili avluya açılmaktadır. Tipik açık avlulu medrese semasında inşa edilen yapı dört yanı revaklarla çevrili dikine dikdörtgen şeklindeki şadırvanlı bir avlu, avlunun kuzey ve güneyinde karşılıklı, altışardan on iki hücre ve doğuda ana bünyeden dışa taşırılan büyükçe bir dershane-mescidden oluşmaktadır. Dershane, hücreler ve revakların hücrelerin önüne gelen kuzey ve güney kolları kubbe, revakın doğu ve batı kollarının ortalarda tekne tonoz, yanlarda oval kubbeler görülmektedir. M Sözen'in plânında revakın, dershane- mescit ve giriş önündeki kesimlerde orta gözlerde tekne, iki yandaki birer gözde de aynalı tonoz görülmektedir. Bu değişikliği M Sözen'den sonraki restorasyona bağlamak mümkündür.

Yapının dış cephesinin tamamında, avluya bakan iç kesimlerde ise, kapı, pencere, dolap ve ocak nişi çevreliklerinde muntazam kesme taş işçilik görülür. Dershane ve hücrelerin içi ve avluya bakan yüzeyler sıvayla kaplıdır. Ocak bacalarında

---

Paşa (Fâzıl) mad., a.g.e., C. 1, s. 209; A. ÖZCAN, a.g.mad., s. 262; T. ÖZCAN, a.g.mad., s. 441; N. ŞİMŞİR, "Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın İzmir'deki Vakıflarına Ait Hicri 1141 Tarihli Bir Muhasebe Bilançosu", Tarih İncelemeleri Dergisi, S. XII, İzmir, 1997, s. 155 – 181; N. SAKAOĞLU, "Köprülüler" mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 93; Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, C. I-II (Sadeleştiren Notlar ve Açıklamaları Ekleyen, N. ÇAĞATAY), Ankara, 1992, s. 310; O. KÖPRÜLÜ, "Kandiye'de Köprülüler'e Ait Kitabeler", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara, 1988, s. 493 - 94 ; V. ÇABUK, Köprülüler, İstanbul, 1988, s. 159; İ. H. UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, C. III/1, Ankara, 1995, s. 401-28; İ. H. DANİŞMEND, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 3, s. 445; M. T. GÖKBİLGİN, "Köprülüler" mad., İ.A. C. VI, İstanbul, 1967, s. 897-905. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih (Hazırlayanlar: F. Ç. DERİN - V. ÇABUK) İstanbul, 1985, s. 185; J. BLAŞKOVİÇ, "Sadrazam Köprülüzade (Fazıl) Ahmed Paşa'nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları 1664-66", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 9, İstanbul, 1978, s.293-342; M. O. BAYRAK, İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978), İstanbul 1979, s. 51).

[68] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 127.

[69] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 127.

[70] Dershane-mescit okuma salonu, talebe hücreleri kitap deposu, kuzey kolun doğu kolundaki hücre müdür odası, batı ucundaki hücre ise eşya deposu olarak kullanılmaktadır.

tuğla kullanılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan 37.60 x 30.10 m boyutlarındaki[71] yapının girişi, batıdadır. Batı cephenin ortasında ana kapı, bunun solunda ise küçük bir başka kapı yer alır. Doğu ve güney cephede dikdörtgen açıklıklı pencerelerden başka hareketli bir unsur görülmez. Pencere açılmayan kuzey cephe sağırdır. Tüm cephelerde duvarlar, profilli kesme taş bir kornişle son bulur.

Dershanenin cephe düzeninde biraz daha bir fazla özen gözlenmektedir. Dikdörtgen açıklıklı alt pencerelerin üzerinde, sivri kemer içerisine alınmış, içleri sade alınlıklar görülür. Kuzeyde içe bakan iki dolap nişi sebebiyle, bu cephede alt katta pencere açılmamıştır. Dershanenin kuzey, güney ve doğu cephelerinde duvar ortasında, ajurlu alçı şebekeli sivri kemerli, birer ince uzun üst pencere açılmıştır. Bu pencerelerin kemer kilit taşlarında birer rozet kabartılmıştır. Medresenin dış cephelere bakan alt pencerelerinin tamamı, lokmalı demir şebekelerle muhafaza altına alınmıştır. Yapının cephelerinde geçirdiği depremlere rağmen, ciddi bir bozulma görülmemektedir.

Dershaneyi, tromplarla geçilen, yüksek sekizgen kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Diğer birimlerin üzerini örten kubbe ve tonozlar hemen hemen aynı hizadayken, bu onların iki katına yakın bir büyüklükte ve yükseklikte tutularak vurgulanmıştır. İçteki tromp geçişlerin, hafifçe dışa yansıtıldıkları dikkat çeker.

Hücrelerin tamamı, revakın doğu ve batı kollarının orta kesimleri haricinde kalan birimleri pandantiflerle geçilen kasnaksız kubbelerle örtülmüştür. Hücreleri örten kubbelerin arasında, dikdörtgen kesitli, tuğla bacalar yükselir. Dershaneyi örten kubbenin metal alemine karşılık, diğer kubbelerde gayet zarif, "karacaören taşı"ndan kesilmiş taş alemler kullanılmıştır. Soğanvari şekilde başlayıp ince bir bilezik ve sivri bir tepelikle son bulan alemler, ters çevrilmiş cam kandilleri hatırlatmaktadır.

Batı cephenin ortasına yerleştirilen kapı, mütevazı ölçülerde basit bir açıklıktır. Üç yandan ince bir silmeyle çevrilen kapı açıklığı, basık kemerlidir. Kemerin kilit taşında, küçük bir rozet kabartılmıştır. Bunun solunda yer alan ikinci kapı, aynı işçilik ve formu taşımaktadır. Daha küçük tutularak ana kapının cephedeki rolünü destekleyen küçük kapı bugün, kullanılmamaktadır. İçte revaka açılan girişi sonradan kapatılan kapının, bu kesimde eskiden var olduğu düşünülen[72] tuvaletlere giriş için yapılmış olması muhtemeldir. Kapının basık kemerinin ortasındaki kilit taşında, küçük bir rozet görülmektedir.

Ana kapıdan girilince; dört yanı revakla çevrili, ortasında ongen bir şadırvan bulunan, üstü açık avluya ulaşılmaktadır. Oturma yerleri, fıskiye ve üst yapısı

[71] 8.00 x 8.70 m. ölçülerindeki dershane dahildir.

[72] M. Sözen'in plânında, kapının yanında avlunun kuzeybatı köşesini oluşturan kesimde "helâ yıkılmış" şeklinde bir not düşülmüştür. M. SÖZEN vd., a.g.e., s. 272, 604 numaralı şekil.

bulunmayan şadırvan, düzgün kesilmiş blok taşlarla meydana getirilen bir su haznesinden ibarettir. Avlunun zemini revakta da olduğu gibi kesme taş kaplamalıdır. Yekpare, düzgün, kesme taş sütunlarla taşınan, revakın şadırvanın hizasında bulunan karşılıklı iki sütunu yuvarlak, diğerleri sekizgendir.[73] Diğerlerinde kare kaidelerin köşeleri pahlanarak gövdeye geçirilmektedir. Tüm sütunlarda aynı tip başlık kullanılmıştır. Köşeleri prizmatik üçgenlerle pahlanan mukarnaslı başlıklar, altlıklara nazaran daha hareketlidir. Sütunların arasına ve sütunlarla hücre duvarları arasına atılan sivri kemerler, üzengi hizasında uzatılan dövme demir gergilerle sağlamlaştırılmışlardır. Revakın giriş ile dershane-mescit önündeki orta gözleri daha alçak ve dar kemerlerle vurgulanmıştır. Revakın giriş önündeki kemeri, üstten üç yanı dolanan ince bir silmeyle çevrilmiş olup, kemerin kilit taşında bir gülbezek görülür. Bugün revak kubbelerinin sadece birkaçında bulunan stilize bitki kompozisyonlu kalemişi nakışların, vaktiyle diğerlerinde de bulunduğunu düşünebiliriz. Bunların benzerleri dershane-mescit kubbesinde hâlen mevcuttur.

Avlunun kuzey ve güneyindeki hücreler, ölçü ve örtü itibariyle birbirinin tam simetriğidir. Ancak kapı, pencere, niş yerleri gibi iç düzende, kuzey ve güneyde kendi içlerinde birbirinin aynısı olmak üzere, farklı bir düzen görülmektedir. Kuzeydeki hücrelerde avluya açılan, birer kapı ve pencereye yer verilmiştir. Doğu uçta, bugün müdür odası olarak kullanılan hücrenin yapı dışına açılan penceresi, bu kanatta simetrinin dışına çıkan tek unsurdur. Kapı ve pencere açıklıkları, medresenin güney kolunda olduğu gibi, dikdörtgen şeklinde olup söve ve lentoları tek parça blok taştan kesilmiştir. Pencere açıklıklarında medresenin, tüm alt kat pencerelerinde olduğu gibi, lokmalı demir şebekeler görülmektedir. Kuzey kolda bulunan hücrelerde, kuzey duvarının ortasında birer ocak, iki yanında ise birer dolap nişine yer verilmiştir. Kare şeklindeki ocak nişleri, basık yuvarlak kemer içerisine alınmış olup, üçgen şeklinde sivri bir tepelikle son bulmaktadır.[74] Dikdörtgen şeklindeki dolap nişlerinin üstünde, içleri boşaltılmış ve yuvarlak kemerle kuşatılmış alınlıklara yer verilmiştir. Alınlıkların benzerleri, hücre kapıları üzerinde de görülür.

Medresenin güney kolunda yer alan hücrelerde, kuzeyden farklı olarak, dışa açılan ikişer pencereye yer verilmiş, revaka bakan penceresiz yüzde, hücrelerin batı duvarı yakınında birer kapı açılmıştır. Hücrelere girilince, ocak ve dolap nişlerinin yerinin, kuzeye göre değiştirilerek, hücreleri ayıran duvarlara alındığı göze çarpar. Hücrelerin doğu duvarında bulunan ocak ve dolap nişi düzeni, kuzeydekiyle aynıdır. Hücrelerin kapı, pencere, ocak ve dolap nişleri düzenlemelerinde fonksiyonel bir tutum sergilendiği dikkat çekmektedir. Hücrelerin kapı ve pencere kanatları yenidir. Şimdiki kapılarda menteşe kullanılmaksızın kanatlara oturtulan demir parçaların alt ve

[73] Yuvarlak sütunlardan güneydeki, çap olarak diğerlerinden biraz daha büyüktür.
[74] Ocak şekli diğer kolda da aynıdır.

üstte kesme taşlarda açılan yuvalar içerisinde dönerek çalıştırıldığı görülmektedir. Orijinal kapıların da aynı esas ile çalıştırıldığını düşünmek yerindedir.[75]

Medrese bünyesinden dışa taşırılan dershane - mescidin avluya bakan cephesinde ortada bir kapı, iki yanında birer pencere yer alır. Yüksekçe bir eşikle geçilen ve ana kapının yakın bir benzeri olan kapıda, basık kemerli bir giriş açıklığı, bunun üzerinde, dikdörtgen boş bir kitabelik dikkat çeker. Kapı açıklığının dershane - mescide bakan iç yüzü de aynı şekilde basık kemerle kapatılmış olup, kapının duvar kalınlığından ibaret derinliği, düz bir tonozla örtülmüştür. Dershanenin güney duvarı ortasında bulunan yalın bordürlerle çevrili mihrap, yarım yuvarlak bir niş ve sivri kemerli küresel bir kavsaradan müteşekkildir. Kavsara köşeliklerinde basit iki rozet kabartılmıştır. Dershanede güney ve doğuda ikişer alt pencere, kuzeyde bunların yerine iki dolap nişi, üstte duvar ortalarında vitrayla bezeli yeni içlikleriyle sivri kemerli birer (kuzey hariç) küçük pencere yer alır.[76]

Sivri kemerle kuşatılan trompların aralarında, aynı şekilde, kör sivri kemerler atılmıştır. Kubbede, tromp ve kör kemerlerde, üzerlerinden gidilerek orijinal canlılığını kaybetmiş kalemişi nakışlar görülür. Stilize kıvrık dal, rumi, palmet ve hatayîlerin yer verildiği ve mavinin hakim olduğu bitkisel kompozisyonda kırmızı, sarı ve yeşil görülmektedir. Kubbe eteğinde bir dizi iri palmet içerisinde, aynı kompozisyon tekrar edilmiştir. Kubbe içinde alt ve üstte palmetlerle son bulan oval kartuşlar, benzer motiflerle doldurulmuştur. Trompların hizasında, bulundukları üçgenimsi alana uydurulmuş halde, ortada içi doldurulmuş iri bir palmetten başlayarak, köşelere doğru yönelen stilize bir bitki kompozisyonu tekrar edilmiştir.

Dershane-mescitte dikkat çeken bir başka orijinal unsur, dolap nişlerinin ahşap çifte kanatlarıdır. Birbirinin simetriği çakma kanatlar, ortası büyük olmak üzere, üçer panoya ayrılmıştır. Alt ve üst panoların sade bırakılmasına karşılık ortadakilerde, stilize çiçek şeklinde dekore edilmiş metal birer plaka dikkat çeker. Bunların benzerleri kanatların arasındaki binide ve kanatların alt ve üstündeki dövme demir menteşelerde görülür.

5. Şehir Hanları

5.1. Taş Han Çizim 13-20 * Fotoğraf 42-52

Han, ilçe merkezinde, Orta Camii Mahallesi'nde, Orta Camii'nin 30 m kadar

[75] Benzer bir düzenek Çarşamba'da Yaycılar Köyü'nde Şeyh Habil Camii'nde de (ahşap dişlerle) görülmektedir.

[76] S.K.V.K.K.A.nde bulunan yukarıda sözünü ettiğimiz dosyada üst pencerelerin sonradan açıldığı belirtilmekle birlikte bir izah getirilmemektedir. Bunların sonradan açılmış oldukları hissini veren bir işaret göremedik. Özellikle klasik devir ve sonrası medreselerimizdeki pencere düzeni dikkate alındığında hayli yüksek tutulan duvarlardaki üst pencerelerin, bu yapıda da orijinal olabileceği akla yakın gelmektedir.

kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Yapıya ait inşa kitabesi yoktur. İnşası konusunda bir belgeye de rastlayamadık. Yöreyle ilgili yayınların pek azında sözü edilen yapının, geç Osmanlı devrine ait olabileceğine işaret edilmekle birlikte, herhangi bir belge gösterilmemektedir.[77] Yapının malzeme ve teknik özellikleri, birkaç asırdan daha eskiye gidemeyeceğine işaret etmektedir. Vezirköprü'nün Köprülüler zamanından sonra hızla büyümesiyle birlikte artan ticari kapasiteye binaen, yapının 17. yüzyılın sonlarıyla 19. y.y.arasında yaptırılmış olabileceğini kabul edebiliriz.[78] Hayli bakımsız durumda iken yapı 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından esaslı bir restorasyonla ihya edilmiştir. Restorasyonda hanın güney duvarına bitişen muhdes dükkânlar kaldırılmış, bu yönde sonradan açılan ve kapı olarak kullanılan açıklık kapatılmış, her iki katta yıkılan veya eriyen kâgir duvar ve ahşap kiriş direk gibi unsurlar yenilenmiş, avlu ortasındaki yıkılmış ancak izi belli olan sekizgen şadırvanın yeni bir benzeri yapılmış, alt ve üst kat odalara birer ocak ve dolap nişi konulmuştur. Bunlar batıda onarım öncesi yıkık vaziyette bulunan ocaklar ve dolap nişlerine benzetilerek yapılmıştır. Yapının çatı kaplaması yeni kiremitlerle değiştirilmiş, hemen tüm yüzeyler elden geçirilirken hücreleri ayıran duvar dolgularında yeni kör tuğlalar kullanılmıştır.[79] 1943 depreminde, hanın kuzey duvarının büyük ölçüde yıkıldığı ve bu tarihten sonra ikinci kat hizasının aslı taş iken, hımışla yenilendiğini 2002 ve 2003 yılındaki incelememizde tespit edebilmiş idik. Belirtilen yıllarda zemin kattaki hücrelerin birçoğu depo veya ahır, avlu park yeri, üst kattaki birimler, dükkân veya büro olarak kullanılmaktaydı. Bugün yapı çeşitli etkinliklerin de düzenlendiği otel olarak hizmet vermektedir. Gerekli hallerde eskiyen ahşap aksam aslına benzetilerek yenilenmiş, dokunulmayan kesimler ise ahşap yüzey temizleyicilerle elden geçirilerek gayet güzel ve orijinale yakın bir görünüm elde edilmiştir.

Yapı, güneyden kuzeye doğru alçalan bir alanda kurulmuştur. Girişin bulunduğu batı cephe Taceddin İbrahim Paşa Camii'ne kadar uzanan bir sokağa açılmakta, güneye bakan cephe ise 100. Yıl Caddesi'ne bakmaktadır. Hanın asıl ve tek girişi, kemerli açıklığına sahip olan batıdaki kapıdır. Güneyde son restorasyondan önce buradaki dükkânların yıkılması suretiyle sonradan açılmış geniş bir açıklık bulunmaktaydı. Girişin bulunduğu batı cephede yer alan kapı hariç tutularsa dış cepheler sağır duvarlarla şekillendirilmiştir.

---

[77] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 128.

[78] Köprülülere ait olarak elde edebildiğimiz vakfiye ve benzeri türden belgelerde yapının geçmemesi ve halk arasında bu yolda bir rivayet bulunmaması, yapının Köprülülere ait olmadığına bir işaret sayılabilir.

[79] Onarımda ahşap ve diğer malzemelerden kullanılabilir durumda olanlar tekrar kullanılmış, muhdes bazı duvar ve duvar kaplamaları tavan kaplaması, kirişler kaldırılmış gerekli hallerde orijinale uygun bütünlemeler yapılmıştır. Yeniden kullanılan ahşap ve metal aksam yapı kimyası standartlarına göre temizlenip boyamıştır. S.K.V.K.K.A.nde bulunan 55.11/29-I ve 55.11/29-II numaralı dosyalar.

Han, dıştan 33 x 39 m ölçüsünde, hafif yamuk bir dikdörtgen şeklinde olup, ortadaki avlunun çevresinde sıralanan iki katlı hücre ve revaklar ile kuzeyde bir develikten oluşmaktadır. Küçük bir avludan ibaret develik, geniş ve basit bir açıklık vasıtasıyla hanla irtibatlı iken son restorasyonda yukarıda da değindiğimiz gibi bu kesim bir tür depo ve hizmet alanı olarak konumlandırılarak ana bünyeden kısmen koparılmıştır.

Yapının dış duvarları kâgir, diğer kesimlerindeki duvarları hımıştır. Hanı çeviren kâgir duvarlarda, yer yer devşirme blok taşların seçildiği moloz taş örgü görülmektedir. Kapı çevreliklerinde kesme taş, kirpi saçakta ve hücrelerdeki ocak çevreliklerinde tuğla kullanılmıştır. Hanın üst örtüsü, her iki katta da düz tavan olup, ikinci katta, tavanın üstünde, kırma çatı görülmektedir. Alaturka kiremitle kaplı iken son restorasyonda yenilenen çatının saçakları, hafifçe taşırılmıştır.

Hanın penceresiz kâgir dış duvarlarının görünümü oldukça sadedir. Batıya açılan kapı düzgün kesme taş çevrelikli, sivri kemerli, diğerlerine nispetle daha dar bir açıklıktan ibarettir. Dövme demir çivilerle yan yana çakılarak yapılan kapı kanatları, epey eskiye delalet etmekle birlikte, ilk yapıdan kalıp kalmadığı belli değildir.[80] Sokak seviyesinin 0.40 m kadar yükselmesiyle, biraz basık görünen kapının, kemer kilit taşında basit bir rozet kabartılmıştır. Kapı çevreliğinin alt kesiminde, iki yanda büyükçe beyaz blok kesme taşlar kullanılmıştır. Açıklığın üstünde, sağlı sollu iki taş konsol ve kapı kemerinin iki yanındaki deliklere yerleştirilen eliböğründelerle taşınan basit kapı sundurması, yakınlarda elden geçirilmiş gibi görünmektedir.

Hanın güneye bakan giriş cephesinde, son restorasyondan önce çeşitli müdahalelerle orijinalliği bir hayli bozulmuş vaziyetteydi. Şehrin sosyal ve ticari trafiğinin zamanla bu yönde gelişmesi sebebiyle bu cepheden birkaç dükkânın yıkılarak kapı alanı açılmış idi ancak son restorasyonda bu açıklık kapatılarak hana orijinal görünümü iade edilmiştir.

Kuzey kolu daha genişçe tutulan yamuk dikdörtgen şeklindeki avlunun ortasında son restorasyondan önce sekizgen kesme taş döşeme, vaktiyle burada bir şadırvan bulunduğuna işaret etmekteydi.[81]

Avluyu çeviren birimlerin orijinalde, altlı üstlü, büyük ölçüde simetrik tutulmuş olduğu, ancak sonraları çeşitli tarihlerde bölme, genişletme, tamir gibi müdahalelerle asli yapının bir ölçüde değiştirilmiş olduğu görünmektedir.[82] Son

[80] Diğer iki kapının açıklıklarında yeni demir doğramalar görülür.

[81] Hanın son restorasyonla ihya edilmesinden önce park yeri olarak kullanıldığı düşünülürse, şadırvanın yer kazanmak için sökülmüş olabileceği akla gelmektedir.

[82] Her iki katta birçok birimin kilitli olması ve sahiplerinin ilçe dışında bulunmaları sebebiyle, birimlerin yarısına yakınını içten göremediğimizden, plân krokide bunların hepsini göstermek mümkün olmamıştır.

restorasyondan önce hanın alt katında girişin bulunduğu güney kesimde, kapının sağında dört, solunda bir olmak üzere, dört bölme (depo), üst katta kapının sağında iki, solunda bir olmak üzere üç dükkân yer almaktaydı. Güneyde caddeye bakan dış yüzde ise tek kat halinde, doğu kolda üç, batıda dört dükkân, doğuda alt katta beş bölme (depo), üstte yedi dükkân, batıda kapıya kadar olan güney kolda, alt katta, üç bölme (depo), üstte üç dükkân, kuzey kolda altta üç bölme (ahır) bulunmaktaydı. Bu kesimin ve kuzey holün üst katında, bölme duvarları yıkık olduğundan bu kesimler uzun bir revak-hol görünümünde idi. Kuzey yönde alt katta, beş bölme (depo ve ahır) bulunmaktaydı. Alt kattaki çeşitli birimlerin büyük çoğunluğu, ahır olarak kullanılmakta idi. Orijinalde yapının alt katının ahır, üst katının ise tüccarların ikametine mahsus odalar olarak kullanılmış olabileceği akla yakın gelmektedir. Ancak alt katta ahırların haricinde, diğer bazı birimlerin dükkân, depo veya tamir atölyesi (nalbant vb.) olabileceği beklenir. Asli halde hanın alt katındaki birimleri dükkân ve servis birimleri (nalbant vb.), üst kattakiler ise tüccarların ikametine mahsus hücreler olduğu anlaşılmaktadır. Bu düzen şehir hanlarının genel şemasına uymaktadır. Son restorasyonda yapıya yeni işlev verilirken bu düzenin bozulmaması esas alınmıştır. Şimdilerde alt kat restoran, idari, hizmet birimleri ve dükkânlar, üst kat ikamete mahsus otel odaları olarak şekillenmiştir.

Ortadaki avluyu her iki katta ahşap direklerle taşınan revaklar ve bunların gerisinde kalan hücreler çevrelemektedir. Son restorasyondan önce hanın oda ve revak düzeni epey bozuk bir haldeydi. Alt katta revakların birçoğu avluya bakan yüzlerine çekilen muhdes duvarlarla kapatılmış halde idi. Kimi yerlere sonradan ara duvarlar çekilerek hücreler bölünmüştü. Restorasyonda bu muhdes unsurlar kaldırılmıştır. Karşılıklı ve altlı üstlü bakılınca, hücre boyutları ve ocak ve dolap nişi gibi iç müştemilatı bakımından hücrelerde birbirinden farklı bir düzen görülmekle birlikte genel bir simetriden söz edilebilir. Zamanla yapılan müdahaleler muhtemelen daha simetrik olması gereken hücre düzenini olumsuz etkilemiştir.

Alt katta şimdiki halde batı cephede kapının sağ ve solundaki hücreler idari ve hizmet birimleri olarak düzenlenmiştir. Bu cephede güney uçtaki iki hücre dükkân, diğerleri güneye doğru sıralı sayarsak kabul yeri, lobi, muhasebe, müdür odası, tuvaletler ve mutfak olarak şekillenmiştir. Hücrelerin boyutları, aralardaki bölme duvarlarla büyüklü küçüklü olmuştur. Handaki diğer ara duvarlarda olduğu gibi birimleri ayıran ara duvarlar hımış esaslıdır. Duvarlara sıva ve kireç badana ile kaplanmıştır. Ahşap karkasın arası tuğla ile doldurulmuştur. Hanın alt kat kuzey cephesi mutfak ve restoran-kafeterya olarak düzenlenmiştir. Bu kesimde develik olduğunu düşündüğümüz ana bünyeden dışa taşan üstü açık alan, bir nevi depo olarak kullanılmaktadır. Alt katta doğu cephede yer alan sekiz birim dükkândır. Cephenin güney ucu sözünü ettiğimiz restoran-kafeterya olarak kullanılan ve yaklaşık beş dükkân boyunca uzatılan dikdörtgen holün köşesini oluşturmaktadır. Kuzey

cephedeki köşeleri de sayarsak sekiz hücre bulunmaktadır ki bunlar da dükkân olarak düzenlenmiştir. Hanın ikinci katına avlunun kuzeydoğu ve güneybatısına düşen ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır.

Yapının ikinci katını basit korkuluklarla sınırlandırılan ve ahşap direklerle taşınan revaklar kuşatır. Revakların gerisindeki hücreler otel odası olarak düzenlenmiştir. Buna uygun şekilde teşrif edilen hücrelerde birer ocak ve dolap nişine yer verilmiştir. Hücrelerin kimileri iki hücre büyüklüğündedir. Restorasyondan önce özellikle batı ve kuzey cephede, ara duvarlar yıkılarak hücre düzeni bozulmuş bu kesimler uzun bir hole dönüşmüş idi. Bu katta şimdiki halde 22 hücre teşkil edilmiştir. Bunlardan batıda taçkapının üstüne denk gelen holün kuzey bitişiğindeki hücre kat ofisi, diğerleri otel odası olarak donatılmıştır. Her iki kattaki birimlerin tavan döşemeleri aslına uygun bir şekilde ahşap kirişleme üzerine tahta çakılarak yapılmıştır.

Orijinal ocakların yaşmakları, tuğladan sivri kemerlerle kuşatılmış olup, sade bir görünüm verir. Yaşmakların içi küçük dilimli kemerlidir. Bazı ocaklar son restorasyonda orijinale bakılarak yeniden yapılmıştır.

Birimlerin avluya bakan cephelerinde görülen ve çeşitli zamanlarda yenilen kapı ve pencere çevrelikleri son restorasyonda büyük ölçüde aslına benzetilerek ve birbiriyle aynı şekilde yenilenerek eskiye nazaran daha uyumlu bir görünüm elde edilmiştir. Birçoğu yeni olan kapı ve pencere kanatlarının çakma usullü, dövme demir işçilikli bir kısmında, kayda değer bir eskilik görülmekle birlikte, sanatsal bir değer yoktur.

Revakı taşıyan ahşap direklerin hemen tamamı, altlık ve başlıksız olarak, son derece yalın tutulmuştur. Alt katta duvara gömülü bazı direklerde yalın profilli başlıklar, üst kattaki direkler arasında son derece yalın bir ahşap korkuluk görülür. Çatıyı taşıyan kiriş ve tavan detaylarında ve hücrelerde, ahşap iskelette çam ve meşe ağırlıktadır.

5.2. Üzüm Hanı Çizim 20-21 * Fotoğraf 53-56

Yapı ilçe merkezinde, Orta Cami Mahallesi'nde, Orta Camii'nin kıble yönünde, sokak aşırı karşısında bulunmaktadır. Yöreyle ilgili yayınlarda adından söz edilmeyen yapının inşa kitabesi yoktur. İnşa ile ilgili olabilecek bir belgeye de rastlayamadık. Tarihlemesi konusunda, hanın mimarisi, belli bir tarihe işaret etmekten uzaktır. Ancak şehrin ticari açıdan canlanmaya başladığı Köprülüler döneminde veya akabinde yapılmış olabileceği düşünülebilir. Taş Han'la mimari açıdan yakınlık gösteren yapının, ona yakın tarihlerde, 17. yy. sonlarıyla 19. yy. arasında yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yaklaşık; 17 x 50 m ölçüsündeki,

nispeten düzlük bir alanda kurulan yapı, doğu ve batıdan dükkân ve evlerle çevrilidir. Kuzey ve güneyde sokaklarla sarılan yapının girişi, kuzey cephenin ortasından biraz batıya kaymış durumdadır. Bugün şahıs mülkiyetinde bulunan hanın sahibi, hanın ölçüsünü alıp rölövesini çıkarmamıza izin vermediğinden, çalışmamıza yapının basit bir plan krokisini koymak zorunda kaldık.[83]

Han, uzun, dikdörtgen, revaksız bir avlunun etrafında, tek kat halinde sıralanan hücreler ve güneyde ahırdan oluşmaktadır. Avlunun kuzeydoğu köşesindeki dükkânlarla, gerideki ahırın birleştiği kesimde, 2003 yılı civarına kadar yerinde görülen yarı müstakil tek yüzlü çeşmeden eser kalmamıştır. Ahır günümüzde büyük ölçüde yıkıktır. Ahırın ortada küçük bir avlu ve etrafındaki kapalı birimlerden oluştuğu mahallindeki yaşlı kişilerce belirtilmektedir. Hanın aslını oluşturan kesimde, ortadaki avlunun doğu, batı ve kuzeyinde dükkânlara yer verilmiştir. Kuzey cephede kapı açıklığının sağ ve solunda, sokağa açılan dükkânlar yer almaktadır.[84]

Doğu ve batıda hana bitişik dükkânlar, önlerindeki sokaklara açılmaktadır. Sokağa bakan cepheleri giriş olarak değerlendirilen dükkânların sırtı, hanın avlusuna açılan dükkânlara dayanır. Yer yer yenilenen ve bazılarının üst katına ev çıkılan bu dükkânların, hanla direkt bir ilgisi bulunmamaktadır. Ancak hanın inşasını takiben yapılmış olabilecekleri düşünülebilir.

Han, tek katlı olup, kırma çatıyla örtülüdür. Giriş kapısının solunda sokağa bakan dükkânda olduğu gibi, bazı kesimlerine kat çıkılan veya bazı duvarları yıkılıp, yenilenen yapı, orijinal ifadesini kısmen muhafaza etmektedir. Yapının duvarlarında, ahşap iskeletin arasında moloz taş, tuğla ve kerpicin kullanıldığı hımış-strüktür görülür. Hımış duvarların üzerindeki samanlı sıva tabakası büyük ölçüde dökülmüştür. Duvarların ana iskeletinde, çatıyı taşıyan kirişlerde ve çatı aksamında, çam ve meşe kullanılmıştır. Hücreler, saçakları duvarlardan hafif dışa taşırılan, alaturka kiremitle kaplı çatıyla örtülüdür. Dükkân aralarındaki duvarlar ve avluya açılan kapı ve pencere çevrelikleri, büyük ölçüde değişmiştir.

Yaklaşık 3.50 m genişliğinde ve kırma çatıyla örtülü kapı açıklığını, basit çakma usullü kanatlar örtmektedir. Kapı açıklığının avluya bakan yüzü, ortada ahşap bir direk, kenarlarda dükkânların duvarlarına oturan bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Zemini moloz taş döşeli avlunun, diğer kesimlerinde revak görülmez.

---

[83] Kroki, yapıyı incelerken adım ve göz kararı ölçümlerimiz ile belediyeden edindiğimiz 1/1000 ölçekli şehir imar plânından çıkarılmıştır. Diğer çizime nazaran çok basit duran bu kroki özellikle çeşmenin yerini belgelemek açısından konulmuştur.

[84] Hanın sahibi tüm ısrarlarımıza rağmen yapının ölçülerini almamıza razı olmamış, ancak fotoğraf çekmemize ve açık bulunan kesimlere göz gezdirmemize izin vermiştir. Avlunun iki yanındaki dükkânlardan hemen tamamı kapalı olduğundan, bu kesimleri kapı pencere camlarından ve camekânlardaki aralıklardan gözlemleyebildik.

6. Bedesten ve Arasta

6.1. Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası Çizim 22-31 * Fotoğraf 57-82

Yapı ilçe merkezinde, Orta Camii Mahallesi'nde, Orta Camii ile Çifte Hamam arasında bulunmaktadır. Çeşitli yayın, belge ve halk nazarında "Köprülü", "Fazıl Ahmet Paşa", şeklinde adlandırılan yapıların inşa kitabesi yoktur. Evliya Çelebi, bedesteni çeviren arastadan bahsetmeksizin, bedestenin Hacı Yusuf Ağa hayratı olduğunu bildirmektedir.[85] Hüseyin Hüsameddin yapının banisi olarak gösterdiği Köprülü Mehmed Paşa'nın şehirdeki diğer yapılarıyla birlikte H. 1078'de (M1667) vakfiyesini düzenlediğini bildirmektedir.[86] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyede[87] adı sık sık geçen bedesten ve arastaya ait dükkânların, vakfiye tarihinden önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede, Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'deki vakıf eserlerine gelir sağlayan taşınmazlar arasında görülen bedesten ve arastanın inşa ve banisine ışık tutacak bir bilgi bulunmaz. M Tunçel, A. S. Ülgen'in bahsettiği vakfiyelere[88] dayanarak bedesten ve çevresindeki dükkânların inşasının Köprülü Mehmed Paşa tarafından başlatıldığını ölümü üzerine eşi Ayşe Hanım tarafından tamamlatılmış olabileceğini belirterek yapıyı, 1657–67 yılları arasında tarihlemektedir.[89] G. Özdeş ve M Sözen kaynak göstermeksizin bedestenin, 17. yüzyılda Fazıl Ahmed Paşa tarafından yaptırıldığını bildirmektedir.[90] M Cezar yapıyı, mimari görünüşüne göre 17. yüzyıl'a tarihlendirmekte, bedestenin banisi hakkında Evliya Çelebi'nin ifadelerine yer vermekte, arastanın ise Çelebi'de geçmediğine bakarak Çelebi'nin şehre geldiği tarihten (1645) sonra, Köprülüzâdelerden Mustafa Paşa, Numan Paşa veya bir başkası tarafından yapılmış olabileceğini belirtmektedir.[91] Darkot'a göre yapı, Vezirköprü Bedesteni ve Arasta'sı ve Çifte Hamam'la birlikte, bir

[85] Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, a.g.e., s. 210.

[86] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309. Hüseyin Hüsameddin vakfiyenin nerede olduğuna dair bir açıklamada bulunmamaktadır.

[87] V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfada, 303. sırada kayıtlı vakfiye sureti. Vakfiyede bedesten içinde 4 yeni dükkân, 66 adet dolap, bedesten dışında dört tarafa açılan 29 bab dükkân, bedestenin karşısında 58 dükkândan bahsedilmektedir.

[88] Tunçel'in "H.1102 ve 1107 tarihli iki vakfiye ile mükerrer nüshaları" şeklinde bahsettiği vakfiyelerden 1107 tarihlisi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulduğumuz ve yukarıda değindiğimiz vakfiye olmalıdır.

[89] M. TUNÇEL, Osmanlı Mimarisinde Bedestenler, A.Ü.D.T.C.F., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1980, s. 124.

[90] G. ÖZDEŞ, Türk Çarşıları, Ankara, 1998, s. 136; M. SÖZEN vd., a.g.e., s. 271

[91] M. CEZAR, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, 1985, s. 282. Cezar, Köprülüler hakkında bir kitabı bulunan Ahmed Refik ve Köprülüler'in hayır eserlerini yazan Mustafa Nuri Paşa'nın yapılardan bahsetmediğine dikkat çekmektedir. Cezar'ın dikkat çektiği gibi yukarıdaki kaynakların haricinde köprülüler hakkında bilgi veren diğer tarih ve kaynaklarda yapıdan söz edilmektedir.

külliye dahilinde, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.[92] Yerel yayınlarda kaynak gösterilmeksizin yapının, Ayşe Hanım'ın babası "Yusuf Ağa" tarafından yaptırıldığı tekrar edilmektedir.[93] Yukarıdakilere nazaran kesin bir şey söylemek mümkün değilse de Ayşe Hanım adına düzenlenen vakfiyede, Ayşe Hanım'ın vakıflarına gelir sağlayan dükkânların anılan bedesten ve arastanın vakfiye tarihinden (1696) önce Köprülü Mehmed Paşa tarafından başlatılmış, ölümüyle yarım kalan inşanın hanımı tarafından tamamlatılmış olabileceği düşünülebilir. Ancak Köprülü Mehmed Paşa adına düzenlenen ve Paşa'nın ilçedeki vakıflarından söz eden H. Evahir-i Şehri Zilkade 1064 / M Ekim 1654 tarihli Osmanlıca vakfiyede,[94] bedesten ve arastadan bahsedilmemesi yapıların Köprülü Mehmed Paşa tarafından başlatılmış olabileceği ihtimalini zayıflatmaktadır.[95] Bu durumda böylesine büyük bir yapı topluluğunun güçlü bir bani tarafından yapılabileceğini hesaba katarak baninin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa veya oğlu Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa olması gerektiğini düşünmekteyiz. Yapıları 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemeyi uygun görmekteyiz.

Bedesten Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından; 1950, 1969, 1975, 1998 yıllarında onarılmıştır.[96] 1990'lı yıllarda tütün deposu olarak kullanılan bedestenin, yine bu yıllarda kuzeydeki hariç olmak üzere, kapılarının önündeki eyvanların kapatılarak dükkân olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır.[97] 1998 yılı civarındaki restorasyonda, kapı önlerindeki muhdes dükkânların kaldırılarak, kapılar özgün görünüme kavuşturulmuştur. Sadece bedesten ve bedestenin güneydoğu ve batı kenarları karşısındaki dükkânlar ile bu kesimlerdeki taçkapıları içeren restorasyonda o yıllarda sac[98] olan çatı kaplamasının kurşuna dönüştürüldüğü, belirttiğimiz kesimlerdeki dükkân saçaklarının orijinale uygun olarak yenilendiği, dükkân kepenklerinin orijinalde olduğu gibi ahşap camekân yapıldığı, duvarların elden geçirildiği anlaşılmaktadır.[99] Bedestenin zeminine ve sekisine beton dökülerek

[92] B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315.
[93] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 129; Samsun Turizm Envanteri 2002, (basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 153.
[94] Vakfiye V.G.M.V.K.A. nda 610. defterin 284. sayfasında kayıtlıdır.
[95] Köprülü Mehmed Paşa'nın ilçedeki vakıfları konusunda Vezirköprü - Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı ve Vezirköprü - Namazgâh (Köprülü Mehmed Paşa ?) Çeşmesi bahsine bakınız.
[96] V.G.M.A.Y.İ.D.A.nde 55.09/9 numaralı dosyada bulunan V.E.E.F.
[97] S.K.V.K.K.A.nde bulunan A 23 numaralı Tescil Fişi.
[98] Eski resimlerde ve arastanın kuzeyindeki dükkânlarda bugün de görüldüğü üzere, külliyenin çatı kaplaması alaturka kiremit idi.
[99] Restorasyon projesinde yer verildiği üzere bedestenin içine duvar boyunca sıralanması düşünülen 16 yeni dükkânın inşasından vazgeçildiği görülmektedir. V.G.M.A.Y.İ.D.A.ndeki 55.09./9 numaralı dosyada bulunan V.E.E.F ve A.E.E.O.F. ve 13.11.1990 tarihli bir rapor.

düzlenmiştir.[100] 2007 itibariyle yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir şekilde restore edilmiştir. Halen şehrin ticari merkezi konumunda bulunan külliyenin, bedesten haricindeki tüm dükkânları faaliyetlerine devam etmektedir.[101]

Bedesten ve arasta; yaklaşık 77 x 55 m ölçüsünde, geniş bir alana yayılan büyük bir ticari site/külliye oluşturmaktadır. Külliyenin kuzeyinde sokak aşırı karşısında Orta Camii, güneybatı bitişiğinde Çifte Hamam, doğusunda Hükümet Konağı, batısında yol aşırı karşısında Üzüm Hanı bulunmaktadır. Yapının bulunduğu alan doğudan batıya doğru, hafifçe alçalmaktadır. Külliyenin merkezini, dış cepheleri dükkânlarla sarılı, cephe ortalarında birer kapısı bulunan, dört kubbeyle örtülü bedesten oluşturmakta, bunun dört yanındaki arasta sokaklarının gerisinde ise arastayı oluşturan dükkânlar sıralanmaktadır. Bedestenin ana girişinin bulunduğu kuzeyde, arasta, yamuk dikdörtgen şeklinde kuzeye doğru "U" şeklinde uzatılmıştır. Arastanın büyük bir kısmını oluşturan bu kesiminde, ortada, aralarındaki dar bir sokakla ayrılmış halde, doğu ve batıda on birerden toplam yirmi iki dükkândan oluşan iki dükkân bloğu yer alır. Bunların dışında külliyenin dış çerçevesini oluşturan duvarın, içe bakan yüzüne dizilmiş olarak, kuzeyde 4, doğuda 20, güneyde 13, batıda 19, olmak üzere toplam 56 dükkân bulunmaktadır. Arastayı oluşturan duvarların dış yüzünde, doğuda 7, batıda 17 olmak üzere, 24 dükkân daha bulunmaktadır. Bedestenin duvarlarına dıştan bitişik halde, her kenarda sekizerden toplam 32 dükkân daha bulunur. Böylece ortadaki iki ayrı kümede 22, bedestene dıştan bitişik 32, duvarlar boyunca tüm yönlerde içe bakan 56, duvarlar boyunca tüm yönlerde dışa bakan 24 olmak üzere toplam dükkân sayısı 134'ü bulmaktadır. Arastanın dış duvarına sonradan yapılan bazı dükkân ve bina ilaveleri son restorasyonda kaldırılarak yapı daha aslî ve güzel bir görünüme kavuşturulmuştur.

Arastanın kuzeydoğu kapısının sol iç yanındaki dükkânın, kıbleye bakan duvarına bitişik halde bir çeşme bulunmaktadır. Güneybatıda arasta sokağının bedestene bakan yüzünde bulunan çeşme yenidir.[102] Külliyenin güneydoğu köşesinde, dükkânların arasında kubbeyle örtülü bir mescide yer verilmiştir. Külliyeye biri kuzeyde, ikisi kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde, diğeri ise güneyde orta eksenden biraz batıya kaymış durumdaki, anıtsal dört kapıyla ulaşılmaktadır.

Külliyenin ana yapısı olan bedesten, arastanın diğer birimlerinden hayli yüksek tutulduğundan, etkileyici bir tesir bırakır. Klasik Osmanlı bedesteni şemasında,

---

[100] Orijinali moloz taş döşeli olan zeminde beton tabla arasında bırakılan küçük kanalları su tahliyesine yöneliktir.

[101] Arastanın güneybatı kolunda bedestene bakan güney uçtaki dükkân, içine beton eklemeler yapılarak tuvalete dönüştürülmüştür. Genellikle semaver ve soba ve benzeri teneke işleri yapan zanaatkârların bulunduğu dükkânlarda ayrıca, ayakkabıcı, lokanta, terzi, kasap gibi küçük esnaflar bulunmaktadır.

[102] Bunun yerinde vaktiyle eski bir çeşme olabileceği akla gelmektedir.

bir birine eş büyüklükte dört kubbeyle örtülen 31.50 x 31.50 m ölçülerinde kare şeklinde bir alana oturan yapının dört yönünde, kenar ortalarında sivri kemerli abidevi taçkapılar yer alır. Tromplarla geçilen sekizgen kasnaklı kubbeler, kapı eksenleri üzerinde atılan gayet geniş sivri kemerler vasıtasıyla, kenarlarda duvar ve duvar payandaları, ortada ise büyükçe bir ayakla taşınmaktadır. 4.70 x 4.70 m ölçülerindeki kare ayağın içinde, altlı üstlü kubbelerle örtülü iki küçük hücre yer alır.

Yapının silueti gayet başarılı, akıcı bir tesir bırakır. Bedesteni saran dükkânlar, beden duvarlarının yarısını aştıktan biraz sonra son bulur. Dükkânların geniş saçakları epey aşağılara uzanarak tok bir etki bırakmaktadır. Tuğladan geniş bir yuvarlak kemerle kuşatılan dükkânların camekânlarının çoğu yenilenmiştir. Dükkân cephelerini saran kör kemerlerin içinde, üç sıra halinde altışar tane, üçgen kesitli 0.20 m kadar kenar uzunluğu bulunan küçük dekoratif açıklıklar yer almaktaydı. Son restorasyondan önce kısmen mevcut iken belirtilen restorasyonda tamamı kapatılan açıklıklar, cephelere karakteristik bir görünüm vermekteydi. Dekoratif yönleri bir yana bırakılırsa bunların, genişçe tutulan saçağın gölgelendirdiği dükkânlara ışık sağlamaya yönelik olabilecekleri anlaşılmaktadır. Bugün tüm üst örtüde olduğu gibi son restorasyonda yenilenmiş (bir öncesi çinko, orijinali oluklu kiremit olmalı) kurşunla kaplı saçak, köşelerde ve dükkânları ayıran ara duvar hizalarında, birer eliböğründelerle desteklenmiştir. Beşik tonozlarla örtülü dükkânların arasında yer alan, geniş sivri kemerlerle kuşatılan, eyvan tipi taçkapıların ağırlığı, cephelerde hemen hissedilir.

Bir sıra kirpi saçakla sınırlandırılan bedesten duvarları, takriben 9 mde son bulur. Bedestenin örtüsü gayet akıcı bir görünüm vermektedir. Kapılarla ortadaki paye arasında uzatılan ve üstte küçük kubbecikle bağlanan geniş kemerlerin üstü, dükkân saçaklarında olduğu gibi, rampa şeklinde alçalmaktadır. Yüksek sekizgen kasnaklar üzerinde yükselen hafif basık kubbeler, yapının siluetine hakimdir. Üstte kubbe yayları, aşağıda tromp ve orta eksendeki eğik çizgilenme, ortada duvarların düşey çizgileri ve bunları dengeleyen kirpi saçaklardaki yatay çizgiler, yapının üst örtüsünde hareketli ve ilgi çekici bir tesir meydana getirir. Duvarların üst hizalarında, kesme taş çevrelikli, lokmalı demir şebekelerle korunan dikdörtgen açıklıklı mazgal pencerelere yer verilmiştir. Kubbeler, boğumlu metal alemlerle son bulmaktadır.

Bedestenin duvarlarında büyük ölçüde moloz taş kullanılmıştır. İçte, kemerlerin başlangıcına kadar yer yer tuğlaların da görüldüğü örgüde, ana malzeme moloz taştır. Ancak kapı çerçevelerinde düzgün kesme taşla birlikte iri devşirme blok taşlar görülür. Ortadaki payede, köşelerde yer yer iri kesme taşlar olmak üzere, büyük ölçüde moloz taş işçilik, duvarların dış yüzünde daha kaliteli ve özenli bir işçilik göze çarpar. Bu kesimlerde bir sıra taş, üç sıra tuğla olmak üzere almaşık düzen görülmektedir. Aynı düzen kubbe kasnaklarında da görülür. Duvarların üst hizasındaki

pencerelerde, yukarıda değindiğimiz gibi düzgün kesme taş işçilik göze çarpar. Örtüye geçiş elemanları, kemerler, üst örtü ve taçkapıların kuşatma kemerleri, dükkânların cepheye açılan kemerleri ve yukarısında tuğla, dükkân saçakları ve camekânlarında ahşap malzeme kullanılmıştır.

Bedestenin dört yöne açılan, düzgün kesme taş çevrelikli, basık kemerli taçkapılarının önünde, sivri kemerli beşik tonozlu eyvanlar görülmektedir. Kapı açıklığının önündeki eyvanların sıvaları yenidir. Kuzeye bakan ana kapının açıklığı üzerinde sivri kemerli kör bir alınlık görülür[103]. Kapının önündeki eyvanın doğuya bakan yüzünde zemine yakın bir yerde, devşirme bir yazıt bulunmaktadır. Doğudaki kapı eyvanının kuzeye bakan yüzünde yerden 1.80 m kadar yüksekte duvar yüzeyine gömülü bir başka devşirme kitabe yer alır. Diğerinde olduğu gibi taş levhaya, kazıma usullü Latince yazılan yazıt, okumayı hayli güçleştirecek şekilde aşınmıştır. Diğer kapılardaki görünüş, antik kitabeler (kuzey ve doğu kapıda var) ve boş kitabelik (kuzey kapıda var) haricinde bunların aynısıdır. Zeminden 3.50 mye kadar yükselen kapı açıklıklarındaki ahşap çifte kanatlar, dıştan dövme demir levhalarla kaplıdır. 7 cm kalınlıktaki meşe olması muhtemel düşey kalaslar, içten yatay parçalara, dövme demir çiviler çakılarak tutturulmuştur. Kapılar yapı içine, tuğladan örülen sivri kemerlerle açılır.

Bedestenin içinde yalın bir hava hakimdir. Etkileyici büyük bir boşluk hissi uyandıran yapıya girilince ilk bakışta, ortadaki ayak ve çevresindeki seki dikkat çeker. 0.80 m yükseklikte 1.90 m genişlikteki kâgir sekiye, kuzeydeki beş basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. İçten haçvari plânlı ayağın kuzeyinde bir kapı açılmıştır. Orijinalde lentoyla kapatılan açıklığın üstünde, sivri kemerli tuğla bir alınlık bulunurken, son onarımda alınlık boşaltılarak kapı, sivri kemerli bir açıklığa dönüştürülmüştür. Yüksekçe bir eşikle girilen kapının kanatları yoktur. Kuleyi andıran ayağın içine girilince, dört yanda sivri kemerlerle genişletilen, pandantiflerle geçilen, kubbeyle örtülü küçük, haçvari bir mekânla karşılaşılır. Kubbenin güneydoğu köşesindeki dörtgen açıklıkla, ayağın içinde üstteki küçük sekizgen mekâna ulaşılır ki, bunun da üzeri, bedestenin ortasını taçlandıran küçük basık kubbecikle örtülüdür. Üst üste iki hat halinde düzenlenen payenin içine yerleştirilen küçük mekânlar, hayli ilginçtir. Payenin dört yanında mazgal, küçük dikdörtgen pencereler alttaki hücreyi aydınlatmada yetersiz kalmakta, üstteki hücrenin ise ışık alacak bir açıklığı bulunmamaktadır. Bu kesimlerin bedestenlerde saklandığı bilinen değerli evrak veya mücevheratın muhafaza edildiği bir tür kasa işlevine hizmet ettikleri düşünmekteyiz.[104]

Arastanın güney kesimi, bedesteni dolanan sokağın iki yanına “U” şeklinde

[103] Bunun içinde vaktiyle bir kitabe olabileceği akla gelmektedir
[104] A. ÖDEKAN, “Bedesten” mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1997, s. 209.

dizilen dükkânlardan oluşur. Bedestenin ana girişi önünde bulunan kuzey kesim, bedestene bakan "U" şeklinde ayrı bir blok oluşturur. Bu kesim ortasındaki ara sokakla birbirinden ayrılan bir birinin aynısı ikiz bloklar gibidir.

Arastanın doğu ve batısında açılan ve bedestenin giriş cephesinin iki yanını tutan taçkapılar, bedestenin merkezi konumuna işaret etmektedir. Ticari sitenin hem kendi içindeki akışını, hem de şehirle irtibatını sağlayan kapılar, yerli yerinde ve yeteri sayıda plânlanmıştır. Bloklar arasındaki arasta sokakları da aynı fonksiyona hizmet eder.

Arastanın kuzey ve güneye açılan kapıları, diğerlerine nispetle oldukça yalın tutulmuştur. Eksenden hafif batıya kayan kuzey kapıya, yeni dükkânlar arasında kalan dar bir sokakla ulaşılmaktadır. Dışarıya kesme taş çevrelikli, yayvan bir sivri kemerle açılan kapının içe bakan yüzünde, açıklığı kuşatan sivri kemer ve beşik tonozla örtülü küçük bir eyvan yer alır. Açıklık kemerinin kilit taşında, basit bir kandil motifi kabartılmıştır. Açıklık kemeri ve çevresinin düzeni, kapının sonradan açılmış olabileceği izlenimini vermektedir.[105] Kapıdan girilip sağa dönülünce doğudaki taç kapıya kadar sivri beşik tonozla örtülü sırt sırta vermiş içte 10, dışta 7 dükkân yer almaktadır. Cephe düzenleri birbirinin aynı olan dükkânlardan, kuzeydoğudakilerin üzerinde, bağdadi duvarlı, kırma çatılı muhdes bir yapı yer alır. Dükkânları aşarak öne uzatılan yapının, bu kısımdaki çıkması, taş altlıklara oturan altı ahşap direğe oturtulmuştur. Dükkânların önüne denk gelen direklerin başlıkları, basit profillidir. Birbirinin aynısı olan dükkân cephelerinde, sıva altında izi kalmış, yuvarlak kemerli açıklıklar ve dükkânları ayıran bölme duvarlarının üst hizalarında taş konsollar dikkat çekmektedir. Vaktiyle dükkânların önündeki saçakların oturtulduğu konsolların benzerleri, kuzey koldaki dükkânlarda da mevcuttur.

Yukarıda değindiğimiz üzere, doğu kolda, bedestene yakın dükkânın, güney duvarı bitişiğinde bir çeşme bulunmaktadır.[106] Arastaya doğudan girişi sağlayan taçkapı, sivri beşik tonozlu bir eyvan şeklinde külliyeye açılmaktadır. Dışa kesme taş çevrelikli, kilit taşında küçük bir gülçe kabartılan basık sivri kemerle açılan kapının üstü, kalkan şeklinde taş ve tuğla sıralarıyla yükseltilerek, tek sıra kirpi saçaklı kornişle son bulur. Kapı, önündeki küçük eyvanı da içine alan, eğimli çatıyla örtülüdür. Bu kapının güneyinde, arastanın doğu kolunu oluşturan külliye içine bakan, on üç dükkân yer alır. Bedestenin güneyinde "U" şeklinde dizilen dükkânlar ile bedestene bitişen dükkânların cephelerine çekilen ahşap camekân ve saçaklar, son restorasyonda birbirinin aynısı olarak yenilenmiştir. Bu kolun ucunda güneydoğu köşede, küçük bir kubbeyle örtülü, kuzeydoğuya açılan bir kapı ve penceresi bulunan bölüm, mescid olarak düzenlenmiştir.

[105] Aynı hususa Tunçel de işaret etmektedir. M. TUNÇEL, a.g.t., s. 129.
[106] Buna "çeşmeler" başlığında değineceğiz.

Arastanın güney kolunda bu kesimdeki kapının doğusunda 10, batısında 3 olmak üzere 13 dükkân yer alır. Bunların da cephe düzeni ve örtüsü diğerlerinin aynısıdır. Kesme taş çevrelikli basık kemerli bir açıklıktan ibaret kapı, batısındaki üç dükkânla birlikte Çifte Hamam'ın odun deposuna bitişiktir. Üstü dükkânlarla aynı seviyeye çıkan kalkan duvarla yükseltilen kapının önünde, beşik tonozla örtülü, küçük bir giriş eyvanı oluşturulmuştur. Dıştan, dükkânları örten çatı altına alınan kapı, kuzeydeki gibi cepheden yukarıya taşırılmıştır.

Arastanın batı kolunda; güneyden başlayıp batıdaki taçkapıya kadar sırt sırta vermiş halde içte ve dışta sekizerden toplam 16 dükkân bulunmaktadır. İçteki dükkânlar, öncekilerin benzerleridir. Dışa açılan dükkânlar, alçalan arazi zeminine uyarak, içtekilerden biraz daha aşağıda kalmıştır. Bunlar içe bakan dükkânlar gibi son restorasyonda elden geçirilmediklerinden, daha orijinal bir görüntü vermekle birlikte, cephelerine çekilen camekân ve kepenkler muhdestir. Bunların kuzey ucunda, kapının hemen yanındaki dükkânın dövme demir kenet ve gergilerle tutturulan ahşap kepenkleri, orijinal cephe düzenine dair ipuçları vermektedir. Bunlar belki birkaç yüz yıllık, belki de ilk inşadan kalmış olabilirler.

Arastaya batı yönden girişi sağlayan taçkapı, doğudakinin yakın bir benzeridir. Hem iç hem de dışta önünde küçük, sivri beşik tonozla örtülü birer eyvanı bulunan kapının üstü, dükkân seviyesinden yukarıya uzatılmıştır. Tek sıra kirpi saçakla son bulan kapı, eğimli çatıyla kapatılmıştır. Düzgün kesme taş çevrelikli basık kemerli açıklıkla geçilen kapının iç yüzünde, eyvanın sivri kemeri içine alınmış bir başka sivri kemere yer alır. Kapının oturduğu alan, batıdan doğuya doğru yükseldiğinden, içe bakan eyvan söz konusu kemerle yükseltilerek basıklığı giderilmiştir. Bu kapının da açıklık kemeri üstündeki tonoz ve kemerlerde tuğla, daha yukarıda ise taş-tuğla almaşığı görülür. Diğerlerinde olduğu gibi, bu kapıda da kalın ahşap kalaslardan çakma usulüyle yapılmış çifte kanatlar dikkat çeker. Dövme demir çivi, gergi ve kenetlerle sağlamlaştırılan kanatlar, kesme taş sövelere demir menteşelerle tutturulmuştur.

Arastanın batı kanadındaki taç kapının kuzey kesiminde ise 11 iç, 9 dış dükkân bulunur. Ortadaki bloklara yönelen dükkânlar, arastanın kuzeyindeki diğer dükkânlarla ortak özellikler göstermektedir. Arastanın kuzeyini oluşturan kesimde ortada kalan iki paralel blokta 11'şer dükkân bulunmaktadır. Dört yönden sokaklarla sarılan bloklar, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ortak duvarın, sağ ve solunda sırt sırta vermişlerdir. Bedestene bakan güney köşeleri çapraz ara duvarlarla bölündüğünden, bu kesimdeki dükkânlar, bedestenin dört köşesindeki dükkânlarda olduğu gibi, üçgen şeklindedir. Blokların kuzey uçlarındaki dükkânlar "U" şeklinde dışa açılır. Üçgen şeklindeki dükkânlar, bedestenin köşelerindeki gibi, iki kademeli yarım konik tonozlarla örtülmüştür.

7. Namazgâh[107]

7.1. Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı Çizim 32-33 * Fotoğraf 83-85

Yapı, Namazgâh Mahallesi'nde, Namazgâh Camii'nin 40 m kadar güneyinde bulunmaktadır.[108] Yapı kentsel sit alanının güney ucunda bulunmaktadır. İlçenin tarihte olduğu gibi bugün de ticari çekirdeğini ve merkezini teşkil eden Vezirköprü Bedesteni ve Arastası'nın etrafında gelişen kentsel ticari sit alanının 250 m kadar güneyine düşen bu kesimin, namazgâhın inşa edildiği yıllarda ilçenin meskûn mahal sınırında olduğunu düşünmekteyiz. Namazgâhın inşa kitabesi yoktur. Köprülü Mehmed Paşa adına düzenlenen H. Evahiri Şehri Zilkade[109] 1064 / M Ekim 1654 tarihli iki sayfa Osmanlıca vakfiyede[110] geçen *"kasaba-i mezkurede bina ettiğim musallata..."* şeklindeki ifadelerinden Paşa'nın Vezirköprü'de bir namazgâh inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede geçen 1654 yılı Mehmed Paşa'nın[111] 1651 yılı civarında

---

[107] Namazgâhı daha önce yayınlanmıştık. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, "Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı ve Samsun Sultan Abdülaziz Namazgâhı İnşa Kitabesi", V. D., S. 37, Ankara, 2012, s. 31-46.

[108] Namazgâh Camii'ne isim veren namazgâhın vaktiyle şehir merkezinin güney doğu ucunda (veya biraz ilerisinde) kurulduğu düşünülebilir.

[109] Zilkade ayının sonu.

[110] Vakfiye, V.G.M.V.K.A.nde 610. defterin 284. sayfasında kayıtlıdır. Aynı vakfiyeden paşanın bir semahane, bir suyolu yaptırdığı anlaşılmaktadır. Vakfiyede namazgâha biri Taşkale Camii'nin diğeri Orta Camii'nin hatipliğini de üstlenecek iki hatip atandığı görülmektedir.

[111] Bilindiği üzere Köprülü Mehmed Paşa Osmanlı'nın meşhur sadrazamlarındandır. Aslen Arnavutluk'un Berat Sancağı'na bağlı Rudnik Köyü'nden olan paşanın hanımı Ayşe Hatun, Köprü (Vezirköprü) kasabasından olduğu ve Mehmed Paşa görevden azledildiği dönemleri burada geçirdiği için kendisine "Köprülü" denilmiştir. Osmanlı döneminde Köprülüler olarak bilinen vezirler ailesinin kurucusudur (K. YAŞAROĞLU, "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1999, s. 160; A. R. ALTINAY, Köprülüler, İstanbul, 2001, s. 14-16). Genç yaşta devşirilerek sarayda Enderun'da yetişip, birkaç küçük çaplı memuriyetten sonra Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığında onun hazinedarı olan Paşa, daha sonra Amasya Sancak Beyliği, çeşitli voyvodalıklarda, ihtisap ağalığında, tophane nazırlığında, sipah ve silâhdar ağalıklarında bulundu. Çorum sancak beyi iken Bağdat seferine katılan (1638) paşa rikâb-ı hümayun kapıcılar kethüdası ve mirâhur, ardından yeniden Amasya Sancak Beyi iken vezirlik verilerek Trabzon Valiliği'ne tayin edildi. 1647'de Şam Mütesellimi, ardından Karaman Beylerbeyi olan paşanın bir süre Vezirköprü'de vakit geçirdiği bilinmektedir. Valide Turhan Sultan'ın kethüdası olan memleketlisi Mimar Kasım Ağa'nın gayretleriyle 1656'da sadrazam oldu (Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., a.g.e., C. 4, s. 1061; Şemseddin Sami, Kamûs'ül-Â'lam, C. V, İstanbul, 1314, s. 3907). Beş yıl kadar süren sadaretinde "siyasi ve askeri disiplin tesisinde büyük gayret gösterdiği" (M. İLGÜREL, "Köprülü Mehmed Paşa" mad., T.D.İ.A., C. 26, İstanbul, 2000, s. 258) kaydedilen paşanın hayır işlerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Macaristan'da, Erdel'de Arad Kasabası'nda, Şam Eyaleti'nde Cisruşugur'da, Limni Adası, Lefke, Yanova, Rudnik, İstanbul, Bozcaada, Geyve, Kastamonu, Akhisar, Turhal, Osmancık, Vezirköprü, Bolu, Bilecik, Gümüşhacıköy, Taraklı, Safranbolu ve Antalya'da vakıfları bulunan (Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l- Vukuat (Sadeleştiren ve Açıklamaları Ekleyen, N. ÇAĞATAY), C. I - II, Ankara, 1992, s. 310; K. YAŞAROĞLU, a.g.m., s. 162; N. SAKAOĞLU, "Köprülüler" mad., s. 93; V. ÇABUK,

Köstendil Sancağı Beyliğinden azledilerek 1655'de Trablusşam Valiliğine atanıncaya kadar, Köprü'de ikamet ettiği döneme rastlamaktadır. Paşa'nın bu yıllarda eşinin memleketinde hayır ve imar işleriyle meşgul olduğu görülmektedir.[112] Hüseyin Hüsameddin'e göre namazgâh, Köprülü Mehmet Paşa tarafından sadrazamlığı sırasında yaptırılmıştır.[113] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1317 / M 1899–1900 tarihli bir belgede Paşa'nın ilçede yaptırdığı bir namazgâh ve meydan çeşmesinden söz edilmektedir.[114] Köprülülerle ilgili araştırmasıyla tanınan V. Çabuk, Paşa'nın, Vezirköprü'de bir namazgâh yaptırdığını bildirilmektedir.[115]

Yakın zamanlara kadar kendi haline terk edilen namazgâh, 2008 yılı civarında çevre düzenlemesi ve küçük çaplı bir restorasyonla ihya edilmiştir. Restorasyondan önce duvarlar, minber ve mihrabın üst kesimlerindeki yıkılan yerler, tuğla ve betonarme ilavelerle tamamlanmış iken bunlar kaldırılarak duvarlar kesme taş harpuşta ile nihayetlendirilmiş aslına yakın bir görüntü sağlanmıştır.

Namazgâh, 6.40 m uzunluğunda bir kıble duvarı, bu duvarın doğu kenarında bir mihrap ve batı kenarında bulunan bir minberden müteşekkildir. Bulunduğu alanın zamanla yükselmesi nedeniyle yapının mevcut zemin kotu, 1.7 m kadar aşağıdadır. Günümüzde yapıya son restorasyonda yapılan basamaklarla inilmektedir. Restorasyondan önce kıble duvarı haricinde yapı, üç yönden briketten yapılmış muhdes bir duvarla çevrili idi. Kıble duvarıyla aynı uzunluktaki briket duvarın sınırladığı alan, 6.40 x 4.70 m ölçülerinde yatık bir dikdörtgen şeklindeydi.

Köprülüler, s. 70) paşanın İstanbul'da yapımını başlattığı külliyesinin bazı bölümlerini oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın tamamlattığı bilinmektedir (H. KOÇ, "Köprülü Kütüphanesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 90. 31). Ekim 1661'de Edirne'de seksen küsur yaşında vefat eden Paşa, İstanbul-Çemberlitaş'taki türbesine defnedilmiştir (Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Rical, (hazırlayan, F. DERİN), İstanbul, 1978, s. 12 – 13; A. V. ÇOBANOĞLU, "Köprülü Külliyesi" mad., s. 90; İ. H. DANİŞMEND, a.g.e., C. 3, s. 429; M. O. BAYRAK, İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar, İstanbul, 1979, s. 50). Paşaya ait bir vakfiye ve kapsamlı bir vakıf defterine daha önce çeşmeler bahsinde değinmiştik. Paşanın hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için yukarıdaki eserlere ilaveten ayrıca bkz. M. T. GÖKBİLGİN, a.g.mad., s. 892 -897; İ. H. UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, C. III/2, Ankara, 1995, s. 414-18; İ. H. DANİŞMEND, a.g.e., C. 5, s. 42-43.

[112] Paşanın ilçedeki vakıfları konusunda Namazgâh Çeşmesi bahsine bakılabilir.

[113] Yöreyle ilgili yayınlarda adından söz edilmeyen namazgâh, Amasya tarihinde *"Köprülü Mehmed Paşa, sadrazamlığı sırasında, bu köprü şehrin imar ettirmek için çok gayret sarfetmiştir. Bu meyanda, şehrin doğu tarafında, büyük bir namazgâh ve fakir fukara için yemekhane yaptırmıştır…"* şeklinde geçmektedir. Bugün tarihi dokunun güneydoğu ucunda (günümüz Vezirköprü'sünün ortasında) bulunan namazgâhın yeri H. Hüsamettin'in tarifine uymaktadır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C.1, s. 308-309.

[114] B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 29. Belgede geçen çeşmenin "Namazgâh Çeşmesi" adıyla bilinen çeşme olabileceğine daha önce değinmiştik. Belgeden namazgâhın bu tarihte kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

[115] V. ÇABUK, Köprülüler, s. 70.

Restorasyonda hemen hemen aynı ölçülerde bırakılan namazgâh zeminine üç yönden inen basamaklar, görünümü biraz değiştirmiştir. Namazgâhın önünde yer alan ve yakın zamanda yapılan Köprülü Mehmet Paşa Camii arsasının (belki bir kısmı), vaktiyle namazgâh alanına dahil olması beklenir.[116]

Mihrap yarım daire şeklindeki basit bir niş ve sivri kemerle kuşatılan yalın bir kavsaradan oluşur. Kiremit rengine çalan kırmızımtırak düzgün kesme taş[117] işçiliğin görüldüğü mihrabın önünde; 1.37 x 0.74 m ölçülerinde, 0.10 m kalınlığında, üzeri kabartılarak bezenmiş, tek parça, blok bir kesme taş bulunmaktadır. Alt ve üstte yalın birer bordürle sınırlanan taşın ortasında, üç selvi ağacı ve birinin içerisinde hançer tasviri bulunan, iki büyük daire yer almaktadır. Oldukça yalın işlenen motiflerin üzerinde, herhangi bir detay görülmez.

Minberin köşk ve yukarı kesimindeki betonarme kesimler, yakın zamanlarda yapılmıştır. Son restorasyonda bu kesimlere dokunulmamıştır. Orijinal kesimleri oluşturan korkuluk ve basamaklarda kesme taş, diğer yerlerde moloz taş kullanılmıştır. Basamaklardaki taşlar kırmızımtırak, korkuluktakiler ise beyazdır. Korkuluklardaki blok beyaz kesme taşlar yapı kalıntılarından devşirme olmalıdır. Korkuluk ve köşkü kuşatan büyük blok taşlar, dövme demir kenetlerle raptedilmiştir. Yan yüzleri sağır moloz taş dolgudan ibaret minberde, süs unsuru görülmez. Kıble duvarında, minberin korkuluk ve basamak haricindeki orijinal kesimlerde moloz taş, mihrap, minberin korkuluk ve basamaklarında kesme taş kullanılmıştır.

8. Hamamlar[118]

8.1. Taceddin İbrahim Paşa (Tahta) Hamamı Çizim 34 * Fotoğraf 86

Hamam, ilçe merkezinde Çanaklı Mahallesi'nde, Taceddin İbrahim Paşa Camii'nin 50 m kadar kuzeydoğusundaki bir evin bodrum katında bulunmaktadır. Yapıyı bugün, dışarıdan görmek mümkün değildir. Cami bahsinde de değindiğimiz

[116] Hüseyin Hüsameddin'in "büyük bir namazgâh" şeklindeki ifadelerine son restorasyonda kaldırılan muhdes briket duvarla çevrili küçük alan uymamaktadır. Bu duvarın cami inşaatı sırasında çekilmiş olabileceği akla gelmektedir. Kitaptaki çizimimiz namazgâhın son restorasyondan önceki briket duvarla çevrili zamana aittir.

[117] Karacaören taşı olduğu anlaşılan kırmızımtırak taşı ilçe ve yakın bölgede başka yapılarda da görülmektedir. Benzer şekilde selvilerle bezeli aynı renk ve bezeme işçilikteki taşlar Vezirköprü'de Kale Camii ve Bafra Ulu Camii minarelerinin şerefe korkuluklarında da görülmektedir. Aynı taş Fazıl Ahmet Paşa Medresesi'nde inşa malzemesi olarak kullanılmıştır.

[118] Bu başlık altında inceleyeceğimiz hamamları daha önce yayınlanmış idi. Fakat basım için ayrılan sayfaların son derece kısıtlı olması nedeniyle belirtilen yayında buradaki metni neredeyse üçte bir oranında kısaltmak zorunda kalmış idik. Burada, yapıları daha detaylı tanıtmak ve değerlendirmek fırsatı bulmak sevindiricidir. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, "Vezirköprü ve Lâdik'te Osmanlı Dönemi Hamamları", XV. Uluslararası Katılımlı Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, C.I, (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 19-21 Ekim 2011), 2012, s. 155-167.

üzere hamam Taceddin İbrahim Paşa adına düzenlenen vakfiyeye[119] göre, Taceddin İbrahim Paşa[120] tarafından yaptırılarak camiye vakfedilmiştir. Camide olduğu gibi inşa kitabesi bulunmayan yapının vakfiye tarihi olan 1495 yılından kısa bir süre önce yaptırılmış olabileceğini kabul edilebiliriz. 1983 yılında Yurdakul[121] tarafından plânıyla birlikte yayınlanmıştır. İ. A. Yüksel, 1495 tarihli vakfiyeye dayanarak hamamın Taceddin Paşa tarafından cami ve diğer yapılarla birlikte bir külliye dahilinde inşa edildiğini bildirmekte, içerisine girilebildiğini fakat ölçü almanın mümkün olamadığını belirtmektedir.[122] Bugün özel mülkiyette bulunan yapının üstündeki evin hamamın kubbelerinin kaldırılarak yaklaşık kırk yıl önce inşa edildiğini öğrendik.[123]

Mevcut bölümleriyle yaklaşık olarak 18.90 x 8.30 m ölçülerinde; dikine dikdörtgen şeklindeki hamamın, inşa malzemesi, sıva sebebiyle görülemese de benzerleri gibi duvarların moloz taş, yıkılan üst örtünün tuğla olabileceği düşünülebilir. Yapıya üstünde bulunan evin batı cephesindeki merdivenlerden geçip, kuzeye bakan bir kapıyla ulaşılmaktadır. Kapıdan girildiğinde kareye yakın genişçe bir mekânla karşılaşılmaktadır. Batısındaki sivri kemerli kapı açıklığıyla hamamın içine girilen bu kesim soyunmalık bölümüdür. Günümüzde depo olarak kullanılan soyunmalıkta orijinal tek husus yukarıda değindiğimiz kapıdır. E. Yurdakul'un plânında soyunmalık pandantiflerle geçilen kubbeyle örtülü gösterilmektedir. Kapıdan girildiğinde sağı yarım çapraz tonoz, ortası kubbeyle örtülü bir mekân bulunmaktayken (Yurdakul'un plânına göre) sonradan kubbeli kesime muhdes bir duvar çekilip, sol tarafın bir hücre şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. E. Yurdakul'un plânında kuzeyde görülen niş kaldırılarak yerine bir kapı açılmıştır. Orijinalliği bozulmadan önce bu kesimin sağ tarafının helâ-tıraşlık, geçiş niteliğindeki

[119] Vakfiye ve caminin tarihçesi için ilgili bölüme bakılabilir.

[120] Taceddin İbrahim Paşa hakkında cami kısmında bilgi vermiştik.

[121] M. E. YURDAKUL, "Taceddin İbrahim Paşa'nın Vakıfları İle Vâkıfın Merzifon'da İnşa Ettirdiği Hana Bitişik Mescidinde Yapılan Restorasyon Çalışmaları", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. III, Ankara, 1983, s. 1619–1629, Levha 497–500. Yurdakul, Taceddin İbrahim Paşa adına kayıtlı vakfiyede geçen yapılarla ilgili bölümde imaret-cami ile birlikte hamamdan da söz etmektedir. Hamamın mimari tanıtımına girmeyen araştırmacı, yapının plânını yayınlamıştır. Hâlihazırdaki yapıya uygun plânı kontrol ederek kullanmayı uygun gördük. Esasen buna mecbur kaldık. Zira yaşlı ve hasta olan hamam sahibi, yapı üzerinde kısa bir süre çalışabileceğimizi bildirdiğinden, plânı şekil itibariyle kontrol edip birkaç ölçü alarak çalışmamızı tamamladık. Bu vesileyle hamamın sahibi Kemal KAYALIOĞLU'na bir kez daha teşekkür etmek isterim.

[122] İ. A. YÜKSEL, a.g.e., İstanbul, 1976, s. 407-10.

[123] Kayalıoğlu, hamamı uzun yıllar atıl bir vaziyette tuttuğunu, şimdilerde içindeki hafriyatı boşaltıp, duvarlarını sıvayarak yapıyı hizmete açacağını ifade etmiştir. 2002 yılında hafriyatın tamamlandığını, sıvanın ise kaba sıvası bitmiş olarak devam ettiğini gördük. Kemal Bey hafriyat sırasında yapının içinde birkaç kamyon toprak çıkarıldığını, içerideki rutubetin önlenmesine yönelik olarak, güneyde duvara küçük bir delik açtıklarını ve kayda değer bir mimari elemana tesadüf etmediklerini belirtmiştir.

ortasının ise ılıklık fonksiyonunu karşıladığını düşünmekteyiz. Bu kesimlerde duvarlarda üç niş yer alır. Kuzeye doğru ilerleyerek sivri kemerli bir kapıdan kare şeklinde yine yıkılmadan önce kubbeyle örtülü olduğu anlaşılan küçük bir hücreye ulaşılmaktadır. Batı ve kuzeyinde bir nişle teşkilatlandırılan ve halvet olabileceği anlaşılan hücrenin kuzeyindeki bir başka sivri kemerli kapıdan, bunun benzeri bir başka halvete geçilmektedir.[124] Halvetlerde dilimli kemerli, genişçe nişler dikkat çeker. Bunların arkasında sağdaki halvetle bir pencere bağlantısı olan külhan yer alır.[125]

İçi yeni bir sıvayla kaplı hamamda, hiçbir süsleme unsuru yoktur. Büyükçe bir soyunmalık bunun ilerisinde, ılıklık, tuvalet-tıraşlık, iki halvet ve külhandan oluşan yapının mekân düzeni, tam simetrik olmasa da derli toplu bir görünüm vermektedir.

8.2. Şifa Hamamı Çizim 35 * Fotoğraf 87-90

Yapı ilçe merkezinde, Köprülü Mehmet Paşa Mahallesi'nde Kale Camii'nin 50–60 m kadar güneyinde bulunmaktadır. Hamamın inşa kitabesi yoktur. Kayıtlı bir vakfiyesine de rastlayamadığımız yapı halka göre Köprülü Mehmet Paşa tarafından, ailesi için özel olarak yaptırılmıştır. Yapının tarihlemesi konusunda elimizdeki tek ipucu, halkın dilindeki bu rivayettir. Köprülü Mehmet Paşa'nın yapıyı, 1651 yılı civarında Köstendil Sancağı Beyliğinden azledilerek, 1655'de Trablusşam Valiliğine atanıncaya kadar, Köprü'de ikamet ettiği dönemde yaptırmış olabileceği kabul edilebilir. Paşa'nın bu yıllarda, eşinin memleketinde hayır ve imar işleriyle meşgul olduğu görülmektedir.[126] Köprülü Mehmed Paşa'nın asıl konağının bu hamamdan 150 m kadar güneyde olduğu ve 1943 depreminde yıkıldığı,[127] yıkılmadan önce A. S. Ülgen tarafından rölövesinin çıkarılıp daha sonra yayınlandığı bilinmektedir.[128] Plân ve mekân düzeni itibariyle bir konak hamamı olabilecek yapının, Köprülü Mehmed Paşa'nın kayınpederi, Vezirköprü voyvodası[129] Yusuf Ağa'ya ait olabileceği de

[124] Bu hücrenin gerideki ılıklığa bakan duvarındaki kapı açıklığı yakınlarda yapılan hücreye geçit vermektedir.

[125] Külhana giremedik.

[126] Paşanın ilçedeki vakıfları konusunda "Vezirköprü - Karlık Mezarlığı Karşısındaki İsimsiz Çeşme" ve "Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı" bahislerine bakılabilir.

[127] R. BASKIN, Şu Samsun'un Evleri, Samsun, 1998, s. 60. B.C.A., sayı no. 2/5225, d.n. 143-161, yer no. 68.71..6'da kayıtlı, konağın rölövesinin hazırlanmasıyla ilgili bir takım hazırlıkları konu alan 1936 tarihli bir belgeden, konağın bu tarihte ayakta olduğu görülmektedir. Fazıl Ahmed Paşa Medresesi'nde gördüğümüz takriben 2 m. çapındaki süslü ahşap tavan göbeğinin, 1943 depreminde yıkılan Köprülü Konağına ait olduğunu bir müddet bedestende saklandıktan sonra buraya getirildiğini öğrendik.

[128] A. S. ÜLGEN, "Köprülü Konağı", Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 565-80. Konakla ilgili olarak ayrıca bkz. M. SÖZEN vd., a.g.e., s. 282-83; C. E. ARSEVEN, Türk Sanatı, İstanbul, 1970, s. 110; F. GÜNİNDİ vd., Geçmişten Günümüze Vezirköprü (Editörler: N. İĞCİ, B. KIVRAK), İstanbul, 2008, s.107-108.

[129] B. DARKOT, " Vezirköprü", mad., s. 315.

düşünülebilir. Her iki ihtimali göz önüne alarak yapıyı 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlemeyi uygun bulmaktayız.

Ait olduğu konağın bilemediğimiz bir tarihte yıkılmasından sonra hamamın önüne kırma çatıyla örtülü bir soyunmalık eklenerek mahalle hamamı olarak işletildiği bilinmektedir. Ancak bunun ne zaman yapıldığını tespit etmek mümkün olmadı. Yakın zamanlara kadar kullanıldığı bilinen ve kısmen yıkılan hamam, harabeye dönüşme yolundadır.[130]

Yapı, güneyden kuzeye doğru hafifçe alçalan meyilli bir arazide kurulmuştur. Dıştan kabaca 15.75 x 16.80 m ölçülerindeki hamamın batısında, kendi adıyla anılan bir sokak, güneyinde dar bir geçit, kuzey ve doğusunda komşu evlerin avlu duvarıyla bitişen dar bir avlu bulunur.

Hamamın duvarlarında, köşelerde yer yer iri blok taş olmak üzere, moloz taş ve tuğla görülmektedir. Moloz taşa nispetle az ve hayli düzensiz görülen tuğla sıraları, kubbe kasnaklarında bir taş sırasına karşılık üç sıralıdır. Duvarlardaki düzensizliği tamirlere bağlamak mümkündür.[131] Büyük ölçüde yıkılan muhdes soyunmalığın duvarları, diğer bölümlerden farklı olarak hımıştır. Diğer birimlerin kemer, örtüye geçiş ve örtü elemanlarını kapatan sıva malzemeyi büyük ölçüde gizlemektedir. Ancak bazı kemer ve kubbelerde görülen tuğlalar, üst yapıda -bir ölçüde- tuğla kullanılmış olduğunu göstermektedir.[132] Dıştan son derece yalın tutulan yapının batı duvarlarında, kırmızımtırak kesme taştan yapılan, üç çörten dikkat çeker. Üst kesimleri dökülen duvarların[133] ne şekilde son bulduğu belli değildir.

2003 yılındaki ziyaretimizde hamamın enine dikdörtgen şeklindeki muhdes soyunmalığının oluklu kiremitlerle kaplı kırma çatısı, büyük ölçüde yıkılmış, hücrelerin kapı, pencere ve duvarları yer yer tahrip olmuş vaziyetteydi.

Hamamın güney batısında küçük bir külhan, bunun önünde bir odunluk, birisi büyük olmak üzere üç halvet, halvetlerin doğusunda iki küçük hücre yer alır. Bunların tıraşlık ve helâ olabileceği anlaşılmaktadır.[134] Mekân düzeni bakımından biraz karmaşık ve asimetrik olan hamama, soyunmalığın kuzeyindeki yuvarlak kemerli bir

[130] 2003 yılında çatı ve duvarları kısmen yıkık durumda bulunan soyunmalık kısmının, 2010 yılında ortasındaki oval havuzu yerinde olmak üzere tamamen yıkıldığına şahit olduk.

[131] Bugün duvarların üst hizalarında tuğlanın diğer yerlere nazaran biraz daha yoğun olduğu görülmektedir. Batı cephenin kıble ucunda yıkılan birkaç metrelik kısmın muhdes briket duvarla yenilenmiştir.

[132] Halvetlerden birinin kubbesinin içten görünümünde sıva altında seçilen sıralar tuğladan çok moloz taş sırasına benzemektedir. Buna bakarak üst örtüde taş ve tuğlanın birlikte kullanılmış olabileceği akla gelmektedir.

[133] Dökülen kesimlerin bir kısmı da beton şapla yenilenmiştir.

[134] Büyük halvetin yanında bulunan ve sonradan örülen muhdes bir duvarlarla teşkil edilen üstü açık kare mekânın su deposu olarak kullanıldığı kanısındayız.

kapıyla girilmektedir. Kapıdan girilince tromplarla geçilen sekizgen kasnaklı kubbeyle örtülü kare şeklinde bir hücreye ulaşılır. Diğerlerine nispetle büyük tutulan hücrenin, soyunmalık vazifesini de gören bir halvet olabileceğini düşünmekteyiz. Ortasında yuvarlak muhdes bir şadırvan bulunan hücrede, biri yeni, diğer üçü orijinal ve bezeli dört kurna ve yer almaktadır. Kurnaların pahlı kenarlarında, uçları palmet ve mızrak ucu şeklinde son bulan kabartmalar görülür. Kubbede ortadaki biraz daha büyük ve altıgen diğerleri küçük ve yuvarlak dokuz tepe ışıklığı açılmıştır.[135] Kubbenin kaplaması, büyük ölçüde sökülmüştür. Diğer kubbelerde beton şap görülmektedir.[136]

Büyük halvetin sağında sivri kemerli dar bir kapıyla geçilen tuvalet, iki ışıklıklı düz bir tonozla örtülüdür. Büyük halvetin kuzeyindeki sivri kemerli bir kapıyla küçük halvetler ve tıraşlık olabilecek diğer bir bölmeye ulaşılmaktadır. Doğu kenardaki bu kesimde, öncekilerin benzeri, taş bezemeli bir kurna yer alır. Güneyinde küçük bir niş bulunan hücre, iki altıgen ışıklık açılan beşik tonozla örtülüdür. Bunun batısında yer alan iki halvetin düzeni, büyük ölçüde aynıdır. Birincisinin doğu ve kuzey duvarında, derin ve sivri kemerli birer niş, batı duvarında, yandaki halvetle bağlantılı sivri kemerli bir pencereye yer alır. Halvetin güneydoğu köşesinde duvarda, konsol şeklinde basit bir kandillik dikkat çeker. Hamamın diğer kubbeli hücrelerindeki gibi; köşelerdeki sivri kemerli tromplar, bunların arasındaki kör sivri kemerler görülür. Tromplarla, sekizgene dönüşen duvarların üzerinde, biri ortada, sekizi bunun etrafında, olmak üzere, dokuz ışıklık açılan bir kubbe yükselmektedir. Bunun sağındaki diğer halvet duvardaki niş ve pencere düzeni haricinde yukarıdakinin aynısıdır. Sivri kemerli dar bir kapıyla geçilen halvetin batı duvarında çok küçük, kuzeyinde genişçe sivri kemerli bir başka niş, kuzeyinde ise üst hizada, külhana açılan küçük sivri kemerli bir pencere açılmıştır. Doğu halvetteki iki kurnadan, orijinal olanının köşelerinde, büyük halvettekilerin benzeri kabartmalar görülür. Batıdaki halvette aynı şekilde üç kurna bulunmaktadır. Kurnalardan birinin iki kenarında birer rozet, diğerlerinde ise ucu palmet şeklinde son bulan kabartmalar dikkat çeker.

Beşik tonozla örtülü olduğunu sandığımız[137] külhanın, kuzeye bakan dış yüzünde yuvarlak kemerli, derince bir niş yer alır. Kuzeye doğru birkaç metre devam eden ve büyük ölçüde tahrip olan odunluğu, kuzey taraftan 1 m kadar yükselen bir duvar sınırlamaktadır. Bu kesimin zemini yoldan 1 m kadar aşağıda kalmıştır.

8.3. Çifte (Orta / Köprülü) Hamam Çizim 36-39 * Fotoğraf 2,91-99

Hamam, ilçe merkezinde, Ganioğlu Mahallesi'nde, Hacıköy Caddesi üzerinde, Fazıl Ahmet Paşa Arasta ve Bedesteni'nin bitişiğindedir. Yapının inşa kitabesi yoktur.

[135] Bunlardan kenarlardaki beşi sonradan kapatılmıştır.
[136] Kubbelerin orijinal kaplaması kiremit olabilir.
[137] Külhana girmek mümkün olmadı. Ancak dikdörtgen şeklinde oluşuna bakılarak örtüsünün beşik tonoz olabileceğini söyleyebiliriz.

Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi Ayşe Hanım adına düzenlenen, H. Ramazan 1107 / M Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyede[138] yapının, Ayşe Hatun tarafından "müceddeden" inşa edildiği kayıtlıdır. Hüseyin Hüsameddin'e bakarak yapının Ayşe Hatun tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülebilir.[139] Evliya Çelebi'nin *"… Toprak Kal'a kapusundan taşra Çifte Hammâm, Ahmed Paşa'nındır …"*[140] şeklindeki ifadelerine göre yapı, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (Ayşe Hatun'un oğlu) tarafından yapılmıştır. M Sözen'e göre hamam, Ayşe Hatun tarafından yaptırılmıştır.[141] Bir başka araştırmada yapının Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığı kaydedilmektedir.[142] Yerel yayınlarda yapının Ayşe Hatun tarafından 1660 yılında yaptırıldığı tekrar edilelmektedir.[143]

Yukarıdaki kaynak ve araştırmalar içinde en sağlıklısı vakfiye görünmektedir. Vakfiyede geçtiği üzere hamam, Ayşe Hatun tarafından "müceddeden" inşa edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1317 / M 1899–1900 tarihli bir belgede de yapı, "Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi Ayşe Hanım vakfı" olarak görülmektedir.[144] Bundan önceki yapının banisi ve tarihi konusunda elimizde bir belge yoktur.[145] Hamamın plân ve mimarisi "müceddeden" inşa edildiği, 1695–96 yıllarına uygun düşmektedir. Hamamın, 1964–65 ve 1976 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.[146] Son olarak 2007 yılında elden geçirilerek bakımlı ve güzel bir görünüme kavuşturulan yapı, çifte hamam olarak fonksiyonunu sürdürmektedir. Bu restorasyonda hamamı kuzey duvarına bitişik bulunan muhdes dükkânlar kaldırılmıştır.

Hamam doğudan batıya doğru alçalan bir arazide, aynı doğrultuda uzanan, dıştan 29.30 x 35.80[147] m ölçülerinde bir alana oturmaktadır. Yan yana eş büyüklük ve

---

[138] V.G.M.V.K.A. 604 numaralı defter, 208. sayfada, 303. sırada kayıtlı vakfiye. Daha önce Vezirköprü Kale Camii bahsinde vakfiyeye genişçe yer vermiştik.

[139] *"Ayşe Hanım kendisi de bir cami-i şerif iki hamam ve büyük bir bedesten yaptırarak 1078 (1667) tarihinde bunların vakıflarını tanzim etmiştir"* Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309.

[140] Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, a.g.e., s. 210.

[141] M. SÖZEN vd., a.g.e., s. 273.

[142] B. DARKOT, "Vezirköprü" mad., s. 315.

[143] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 128; R. GÖKÇEN- O. YALÇIN, Samsun ve Karadeniz Bölgesi, İstanbul, 1986. s. 45; İ. ÇAKAN, a.g.e., s. 480; H. YİĞİT, a.g.e., s. 251; Samsun Turizm Envanteri 2002, s. 153 (İlk yayında yapının Ayşe Hanım tarafından vakfedildiği geçmekte, diğerlerinde ise Ayşe Hanım yapının banisi olarak gösterilmektedir); Anonim, "Samsun" mad., Yurt Ansiklopedisi, s. 6648.

[144] B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 27.

[145] Taş Kale (Ayşe Hatun) Hamamı'nda bir ihtimal olarak düşündüğümüz gibi, yapının Ayşe Hatun'a, babasından intikal etmiş olabileceği düşünülebilir.

[146] V.G.M.A.Y.İ.D.A., 55.09.01/4 numaralı dosyadaki, V.E.E.F.

[147] Ölçüye odunluğu dahil etmedik. Mevcut haliyle orijinalliğini koruduğunu varsayarsak odunlukla birlikte yapının uzunluğu 43.60 m.yi bulmaktadır.

aynı plânda inşa edilen çifte hamamın erkekler bölümü, arastaya çıkan bir ara sokağa, kadınlar kısmı ise caddeye açılmaktadır. Araştırmamız sırasında kadınlar kısmına girmek mümkün olmadı. Ancak erkekler hamamını işleten şahıs, bu kısmın her yönüyle erkekler hamamıyla aynı olduğunu belirtmiştir.[148]

Erkekler hamamı, tromplarla geçilen tek kubbeyle örtülü büyük bir soyunmalık, bunun önünde iki kubbeyle örtülü ılıklık, ılıklığın iki yanında aynalı tonozlarla örtülü tuvalet (solda), bunun da önünde sıcaklık, sıcaklığın bitişiğindeki, su deposu, külhan ve odun deposundan oluşmaktadır. Sıcaklıkta, dört eyvanlı, dört köşe halvetli, klasik bir mekân düzeni görülür. Göbek taşının bulunduğu orta ve köşedeki halvetler kubbe, eyvanlar aynalı tonozlarla örtülüdür. Yapının soyunmalıkları ana çerçeveden biraz içeri çekilmiştir. Duvar köşelerinde güneydoğuda büyük, güneybatıda ise küçük bir pah görülür.

Dışta 1.45 m iç bölmelerde 0.70–1.25 m kalınlıktaki duvarlarda çoğu kaba yonu, bir kısmı kesme taş olmak üzere, bir sıra taş, iki ve üç sıra tuğla olmak üzere, almaşık düzen görülmektedir.[149] Soyunmalık cephesini oluşturan batı duvarda alt kesimlerde, köşelerde iri olmak üzere, sadece taş örgü görülür.[150] Bu kesimde almaşık örgü 1.80 mnin üstünde görülmeye başlar. Batı cephe, arsanın eğimi sebebiyle diğerlerinden hayli yüksek tutulmuştur.

Dıştan son derece yalın ve sağır bir etki uyandıran duvarlar, dışa doğru, 0.30 m kadar taşırılan iki sıralı kirpi saçakla son bulmaktadır. Duvarları çepeçevre kuşatan saçak, kubbelerin kasnaklarında da tekrar edilmiştir. Soyunmalık kubbeleri büyük ve yükseklikleriyle yapıya hakimdir. Bunlardan biraz daha alçak tutulan sıcaklığın orta kubbeleri diğer birimlerden hafif yüksek ve genişçe tutularak vurgulanmış, külhan ve odunluk, ana kütleden aşağıda tutulmuştur. Kadınlar hamamının güney doğusundaki hariç olmak üzere, halvet kubbeleri kasnaksızdır. Bundan başka tüm kubbeler, sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Kasnaklardan soyunmalıktakiler yüksekçe tutularak vurgulanmış, sıcaklık ortası, orta halli diğerleri ise oldukça kısa tutulmuşlardır. Bunlar bu halleriyle üst örtüde belirgin değildir.

Soyunmalık kubbeleri kasnaklarında birbirlerine bakan yüzleri hariç, tuğla çevrelikli sivri kemerli üçer pencereye yer verilmiştir.[151] Soyunmalık kubbeleri oluklu kiremitlerle kaplı olup tepelerinde, sekizgen bir ışıklık bulunur. Açıklığın üstünde,

---

[148] S.K.V.K.K.A.nde bulunan tescil fişinde hamamın kadınlar kısmını anlatan satırlar erkekler hamamıyla tamamen aynı görülmektedir.

[149] V.G.M.A.Y.İ.D.A.ndeki 55.09.01/4 numaralı dosyadaki 1978 tarihli V.E.E.F.nde *"dış duvarlarda taş, içte tuğla malzeme kullanılmıştır"* şeklindeki ifade bugün içte tamamen sıvalı ve mermer kaplı duvarların tuğlayla örüldüğüne işaret etmektedir.

[150] Bu kesimde iri birkaç devşirme taş görülmektedir. Umar, bunların Roma veya Bizans'a ait olabileceklerini belirtiyor. B. UMAR, a.g.e., s. 194-95.

[151] Soyunmalık haricindeki kubbe kasnaklarında pencere görülmez.

1994 yılında gördüğümüz, soğanvari minik bir kubbe görünümü veren, baldaken form, yenilenerek bozulmuştur. Soyunmalık kubbeleri dışındaki tüm örtü elemanlarının üzerindeki beton şap son restorasyonda kaldırılarak yerine aslına uygun olarak kurşun kaplama yapılmıştır. Eski resimlerde bunların soyunmalık kubbelerinde olduğu gibi oluklu kiremitlerle kaplı oldukları görülmektedir. Erkekler hamamının kuzey ve doğu cepheleri kısmen, Fazıl Ahmet Paşa Arastası'nın dış sırasındaki dükkânlarla bitişiktir. Hamamın girişi kuzey cephenin batı ucuna yakın bir yerde, bu duvara sonradan sıralanan yeni dükkânlar arasında kalmıştır. Dükkânlar arasında bırakılan boşlukla ulaşılan kapı, basık kemerli bir açıklık olup, soyunmalığa açılmaktadır.

Soyunmalık içten, 10.60 x 10.60 m ölçülerinde, kare şeklinde olup, üstü tromplarla geçilen 10.40 m çapında bir kubbeyle örtülüdür. Girişin karşısındaki dört soyunma hücresi ile kapının sağ yanındaki büro kısmı yenilenmiştir. Diğer kesimlerde, birer taş basamakla çıkılan sekiler yer alır. Sekilerin altı sivri kemerli nişlerle; papuçluk olarak değerlendirilmiştir. Soyunma hücrelerinin önünde üçer basamaklı taş merdivenler görülmektedir. Kubbeye geçişte mukarnaslı konsollara oturan, sivri kaş kemerlerle çevrilmiş, tromplar görülür. Trompların arasında aynı form, kör kemerlerle tekrar edilmiştir. Trompların bitimiyle sekizgen kasnak hizasında, köşelerde iki sıra mukarnas dizisine yer verilerek kubbeye geçilmiştir. Kubbenin ortasındaki sekizgen ışıklık ve kasnak hizasındaki dört sivri kemerli pencere, soyunmalığı aydınlatmada yetersiz kalmıştır. Soyunmalığın ortasındaki sekizgen kaide üzerinde yükselen kesme taş bloklarla teşkil edilen, sekizgen şadırvanın, her yüzünde birbirinin aynısı taş bezeme görülür. Yüzeyden hafifçe kabartılan ve üzerine yağlı boya çekilen kompozisyonda ortada bir daire, iki yanında birer selvi ağacı görülmektedir. Motiflerde başka bir detay görülmez.

Soyunmalığın doğusundaki dikdörtgen kapı açıklığıyla, ılıklığa ulaşılır. Ilıklık, ortada genişçe bir kemer ve iki yanında pandantiflerle geçilen iki kubbeyle örtülmüştür. Doğusunda sıcaklığa geçit veren kapının iki yanında, sivri kemerli birer niş yer alır. Ilıklığın sağ yanında basık kemerli bir kapıyla helâya, solunda ise aynı şekilde bir kapıyla tıraşlığa ulaşılır. Her ikisi de aynalı tonozla örtülüdür. Tuvalettekinde dört, diğerinde üç altıgen ışıklık görülür. Ilıklık kubbelerinde ortada sekiz kollu yıldız, etrafında ise iki sıra halinde, her birinde on üç ışıklık açılmıştır.[152]

Fırfırlı kör kemerle kuşatılan dikdörtgen açıklıklı bir kapıyla ulaşılan sıcaklığın ortasında, büyükçe sekizgen bir göbek taşı görülür. Mermerle kaplı göbek taşının

[152] Sağdakinde kenar sıradaki üç, soldakinde ise yine aynı yerde dört ışıklık sonradan kapatılmış gibi gözükmektedir. Solda bu kesimde, kubbeyi yırtarak dışa çıkan, ışıklıkların orijinal düzenini bozan muhdes olabileceğini düşündüğümüz bir baca dikkati çeker.

1978 yılından sonraya ait olabileceğini düşünmekteyiz.[153] Eyvan ağızlarındaki sivri kemerler ve duvarlara oturan sıcaklığın ortasındaki kubbeye, halvet kapılarının bulunduğu köşe hizasındaki pandantiflerle geçilmektedir. Kubbe eteğinde soyunmalık kubbesinde olduğu gibi mukarnas dizisi yer alır. Kubbenin ortasında sekiz kollu yıldız şeklinde bir ışıklık yer alır. Etrafında üç sıra halinde[154] altı köşeli kırk ışıklık açılmıştır.

Üçer yanı yıkanma sekisiyle donatılan birbirinin simetriği eyvanlar, dörder altıgen ışıklık açılan aynalı tonozlarla örtülüdür. Sıcaklığın ortasına bakan köşelerindeki, sivri kemerli kapılarla ulaşılan halvetler, üç yandan sekilerle çevrili olup, tromplarla geçilen kubbelerle örtülüdür. Halvetler üst örtüdeki ışıklıklar haricinde birbirinin simetriğidir. Halvet kubbelerinin ışıklıklarında sayı, düzen ve şekil bakımından bir çeşitlenme görülmektedir.[155] Hamamın zemin, seki ve duvarlarında takriben 1.80 m'ye kadar görülen mermer kaplama, yakınlarda yenilenmiştir. Eyvan ve halvetlerde görülen kurnalar da yenidir. Bugün odunluğun kapısı önünde, üst üste yığılmış halde duran mermer kurnalardan bazıları kırılmıştır. Burada yer alan ince profilli ve köşeleri pahlı bir kısım kurna orijinaldir.

Hamamın doğu cephesi boyunca uzanan külhan ve su deposuna girilememiştir. Hamamda köşe geçişlerindeki mukarnas dizileri, dışta kirpi saçaklar ve tepe ışıklıklarının dekoratif görüntüsü ve şadırvanın su haznesinin dış yüzündeki taş kabartmalar haricinde, bir süs unsuru görülmez.

8.4. Kale (Taşkale / Ayşe Hanım) Hamamı Çizim 40-41 * Fotoğraf 100-104

Yapı ilçe merkezinde, Taşkale Mahallesi'nde, Kale Camii'nin doğu bitişiğinde bulunmaktadır. Hamamın inşa kitabesi yoktur. Ayşe Hatun adına düzenlenen H. Ramazan 1107 / M Nisan-Mayıs 1696 tarihli, dört sayfalık Osmanlıca vakfiyede[156] geçen, "üç kıt'a (parça) hamamdan" birinin, bu yapı olabileceği anlaşılmaktadır.[157]

---

[153] V.G.M.A.Y.İ.D.A.nde bulunan 55.09.01/4 numaralı dosyadaki 1978 tarihli V.E.E.F.nde göbek taşının dikdörtgen şeklinde olduğu belirtilmektedir.

[154] İçten dışa doğru; ilk sırada sekiz, diğer sıralarda on altışar ışıklık görülmektedir. Bunlardan ilk sıradaki sekiz ışıklık, uçları ortadaki yıldıza doğru uzatılmış yamuk altıgen şeklindedir.

[155] Soyunmalığa yakın sağ köşedeki kubbenin ortasında ışıklık görülmezken, etrafındaki yuvarlak çökertme içinde üç, etrafında sekiz olmak üzere, on bir altıgen ışıklık açılmıştır. Bunun karşısındaki sol halvetin kubbesinde, kilit taşında bir, hemen yanında dört olmak üzere, beş yuvarlak, bunların etrafında sekiz altıgen olmak üzere, toplam on üç ışıklık görülür. Külhana bitişik halvetlerden sağdakinin kubbesinde, ortadaki sekiz kollu yıldız şeklindeki ışıklığın etrafındaki sekizgen çerçeve içinde dört ışıklık açılmıştır. Bunların ikisi sekiz kollu yıldız, diğer ikisi altıgendir. Dış sıradaki sekiz altıgen ışıklıkla birlikte sayı on üçü bulmaktadır. Bunun karşısındaki halvetin kubbesinde, ortada beş yuvarlak, etrafında önce sekiz yuvarlak, dışta ise sekiz altıgen olmak üzere, yirmi bir ışıklık yer alır.

[156] V.G.M.V.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfa, 303. sırada kayıtlı vakfiye sureti.

[157] Vakfiyeye camiler bahsinde "Vezirköprü Kale (Taş Kale / Ayşe Hatun) Camii" başlığı altında genişçe değinmiştik.

Vakfiyede geçen ifadelerden, hamamın, vakfiyenin düzenlendiği 1696'dan önce mevcut ve Ayşe Hatun'un tasarrufunda bulunduğu ve gelirinden bir kısmının Taşkale Camii ve diğer bazı eserlere vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Yerel bazı yayınlarda yapının Ayşe Hanım tarafından 1659'da yaptırıldığı[158] belirtilmekle birlikte herhangi bir kaynak gösterilmemektedir. Hüseyin Hüsameddin'in Ayşe Hanım'ın Vezirköprü'de iki hamam inşa ettirdiği şeklindeki ifadelerine[159] bakarak birinin bu hamam, diğerinin çifte hamam olabileceği düşünülebilir. Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesi'nde *"Cümleden Hacı Yûsuf Ağa Hammamı'nın âb [u] hevâsı ve binâsı hûb hamâmdır"*[160] ifadeleriyle, bu hamamı kastettiği düşünülebilir. Şu halde hamamın banisinin Ayşe Hanım'ın babası Hacı Yusuf Ağa olabileceği anlaşılır ki bu durum, yukarıda değindiğimiz vakfiyedeki kayda uygun düşer.[161] Hamamın vakfiyenin düzenlendiği 1696'dan biraz önce yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Hamamın mimari özellikleri de bu tarihe uygundur. 1945 yılı depremini ciddi bir hasar görmeden atlatan yapı 1960'dan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. [162] Son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 2007 yılında restore edilerek bakımlı ve güzel bir görünüme kavuşturulan yapı, hamam olarak fonksiyonunu sürdürmektedir. Üç yönden sokaklarla çevrili yapı, batıda Kale Camii ile bitişiktir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan tek fonksiyonlu yapı, dıştan 12.60 x 28.50 m boyutlarındadır. Girişi kuzey yönden sağlanan hamam, tek kubbeli, büyükçe bir soyunmalık, bunun önünde solu tuvalet olarak düzenlenen, kubbe ve beşik tonozla örtülü ılıklık, üç eyvanlı üç köşe halvetli bir sıcaklık buna bitişik su deposu ve külhandan oluşmaktadır.

Kalınlığı 0.85–1.10 m arasında değişen moloz taş duvarların köşelerinde yer yer kesme taş, kubbe kasnaklarında, kasnak pencereleri çevreliğinde ve kasnak kornişlerinde ise tuğla kullanılmıştır. Kasnaklar tuğla moloz taşla almaşık düzendedir.

Etrafındaki sokakların zamanla yükselmesi, duvarların basık görülmesine yol açmıştır. Duvarlarda yer yer kesme taş çörtenler görülmektedir.[163] Son derece yalın

---

[158] H. YİĞİT, a.g.e., 25; A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 129; S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı, s. 139 (Bu üç yayında tarih verilmemektedir); İ. ÇAKAN, a.g.e., s. 480; Samsun Turizm Envanteri 2002, s. 153; R. GÖKÇEN- O. YALÇIN, a.g.e., s. 98.

[159] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C.I, s. 309.

[160] *"Ve cümle (…) hammâmdır. Cümleden Hacı Yûsuf Ağa Hammamı'nın âb [u] hevâsı ve binâsı hûb hammâmdır. Ve toprak kal'a kapusundan taşra Çifte hammâm, Ahmed Paşa'nındır ve cümle hammâmlardan rûşen binâdır. Ve Eski Câmi' kurbunda Eski Hamâm dahi latîfdir. Girdiğim hammâmlar bunlardır"* Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, a.g.e., s. 210.

[161] Yukarıda değindiğimiz gibi vakfiyede geçen ifadelerden hamamın vakfiyenin düzenlendiği 1696'dan önce mevcut olup Ayşe Hatun'un tasarrufunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hamamın Ayşe Hatun'a babasından intikal etmiş olabileceği düşünülebilir.

[162] S.K.V.K.K.A.nde bulunan "Vezirköprü'de Kale Hamam…" başlıklı bir yeni bir belge.

[163] Kırmızımtırak taş Karacaören taşına benzemektedir. Mevcut çörtenler üç tanedir.

tutulan duvarlarda herhangi bir bezeme unsuru yoktur. Diğer kesimlere nazaran yüksek ve büyükçe tutulan soyunmalığın hakim olduğu hamamda, sıcaklık kesimde de benzer şekilde, orta mekâna doğru bir kademelenme görülmektedir. Soyunmalık ve sıcaklığın orta kubbesi; diğerlerine nispetle biraz şişkince, kasnakları da yüksekçedir.[164] Soyunmalık kubbesi kasnağında ara yönlerde birer sivri kemerli pencere yer alır.[165]

Soyunmalığın dışa hafifçe yansıtılan trompları ve kubbesi, oluklu kiremitle kaplanmıştır. Kubbenin ortasında küçük sekizgen bir ışıklık açılmıştır. Son restorasyondan önce beton şapla kaplı duran diğer örtü elemanları restorasyonda kurşun kaplanarak aslına uygun hale getirilmiştir.

Soyunmalığa açılan kapının önündeki küçük muhdes giriş mekânı son restorasyonda kaldırılmıştır. Hamama, soyunmalığın kuzey duvarının ortasında açılan basık kemerli, ortasında küçük bir rozet kabartılan, kesme taş çevrelikli bir kapıdan girilmektedir. Kapının içe bakan yüzü, sivri kemer açıklıklıdır. Soyunmalığın dört yanında, altları kemerli nişler şeklinde değerlendirilen, sekiler yer alır. Aralarında kör sivri kemerler atılan ve profilli konsollara oturan sivri kemerlerle kuşatılan trompların üstünde, kubbe yer alır.

Hamamın neredeyse tüm dörtgen mekânları hafif yamuktur. Duvarları köşelerde bozuk bir 90 derecelik açıyla birleşmektedir. Kimi yerlerde duvar kalınlıklarında hafif farklılıklar görülür. Yamukça kare şeklindeki soyunmalığın ortasında kesme taş işçilikli, sekizgen bir şadırvan yer alır. Ortasında, dörtgen şeklinde, kenarları fırfırlı yekpare bir çanak bulunan hazneye bitişik dikdörtgen taş bir kurna görülmektedir.[166] Zemin kesme taş döşelidir. Seki önlerinde birer taş basamak görülür.

Soyunmalığın güneyinde hafif sağa kaymış durumdaki sivri kemerli bir açıklıkla, ılıklığa geçilir. Sol yanı, üç yönde, içine sekiler yerleştirilen nişlerle genişletilen ılıklığın ortası, beşik tonozla örtülüdür. Solunda küçük bir aynalı tonozla örtülü tuvalet yer alır. Sol taraftaki bölüm pandantiflerle geçilen bir kubbeyle örtülüdür. Kubbede biri ortada, diğer dördü etrafında sıralanmış halde, beş tepe ışıklığına yer verilmiştir.

Sivri kemerli basit bir kapıyla ulaşılan sıcaklığın ortasında, sekiz köşeli su haznesi ve basit bir fıskiyeden oluşan, gayet alçak bir şadırvan yer alır. Burada olması

[164] Diğer kubbeler kasnaklarıyla beraber gayet basık tutulmuştur.

[165] Bunlardan camiye bakan batıdaki sonradan kapatılmıştır. Diğer kasnaklarda pencere görülmez.

[166] Üzerindeki yağlı boya taşın rengi ve cinsi hakkında fikir yürütmemize engel olmaktadır. Bunun da benzer örneklerde olduğu gibi kırmızımtırak Karacaören taşı olabileceğini düşünmekteyiz.

beklenen göbek taşı görülmez. Sıcaklığın merkezini teşkil eden ve pandantiflerle geçilen tek kubbeyle örtülü merkezin üç yanında eyvanlar, köşelerde; güneyde iki halvet, soyunmalık tarafında tıraşlık olarak kullanılan küçük bir hücre görülür. Eyvanlar beşik tonoz, halvet ve tıraşlık pandantiflerle geçilen kubbelerle örtülüdür. Hücre ve eyvanlar sıcaklığın merkezinden 0.40 m kadar yüksektedir. Girişin karşısındaki eyvanda 2 m kotundaki yuvarlak kemerli pencere, gerideki halvete açılmaktadır. Halvet kapıları yüksekçe ve sivri kemer açıklıklıdır.

Sıcaklığın ortasındaki kubbede ortada bir, bunun etrafında ilk sırada dört, ikinci ve üçüncü sırada sekizerden toplam, yirmi bir altıgen ışıklık açılmıştır. Halvetlerde ortada bir, etrafında dört olmak üzere, beşer altıgen ışıklık, eyvanlarda ise aynı şekilde birer ışıklık görülmektedir. Sıcaklıkta orijinal ve bezeli dört mermer kurma görebildik. Epeyce aşınan kurnalarda, köşelerde, mızrak ucuna benzer palmet ve püsküller, kenar ortalarında çok kollu yıldız ve hatayî tarzı rozet ve gülçeler görülür. Kurnalardan birinin, gayet zarif, mukarnas dizleriyle genişleyen bir kaidesi ilgi çekicidir. Bir başka kurnanın aynalığında, ince silmeler içinde zarif kaş kemerle basit bir rozet yer alır.[167]

Külhan, sıcaklık duvarı boyunda uzunca bir dikdörtgen alan olup doğu köşesinde genişçe bir pah, pahın bulunduğu yüzde ve sağ yanında iki açıklık bulunur. Bunlardan biri duvarda sonradan açılan bir deliktir. Diğeri külhana giriş olmalıdır.[168] 1994 yılında pahlı yüzdeki delikten içeriye girerek külhanın cehennemlik ağzındaki basık kemerli ocak ve bunun üstündeki sivri üçgen şeklindeki yaşmağı görebildik. Külhan, dışa semer dam şeklinde yansıtılan uzun bir tekne tonozla örtülmüştür.

8.5. Yalı Hamamı Çizim 42 * Fotoğraf 105-106

Yapı ilçe merkezinde, Nalbantlı Mahallesi'nde, Kendirciler Çıkmazı'nda bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan ve iki bölümden oluşan yapı, batı yönde yeni bir evin[169] avlusuna bitişiktir. Günümüz kubbeleri yıkılarak ulaşan hücrelerin kubbe mesabesinde beton bir tabla bulunur. Yöreyle ilgili yayınlarda adından bahsedilmeyen ve eski bir konağa ait olduğu bildirilen[170] hamam, bugün depo olarak kullanılmaktadır. Gayet yalın ve süslemesiz hamamın mimari görünüşü, 18 veya 19. yüzyılda yapılmış olabileceği izlenimi vermektedir.

Mevcut haliyle 4.65 x 8.70 m ölçülerinde ve 0.75 m kalınlığındaki duvarlarla

[167] Benzerlerinin vaktiyle diğer kurnalarda da olabileceği akla gelmektedir.
[168] Kilitli bu kapıya açmak mümkün olmadı.
[169] Ev Mehmet SEVİMER'e aittir. Hamam da aynı şahsın mülkiyetindedir.
[170] Bu bilgiyi Taceddin İbrahim Paşa Hamamı'nın hâlihazırda sahibi bulunan Kemal KAYALIOĞLU'dan öğrendik. Kemal Bey hamamın yakın zamanlara kadar "Yalı Hamamı" adıyla bilindiğini ve konak hamamı olarak, vaktiyle hane sahibi tarafından yapıldığının söylenegeldiğini belirtmektedir.

çevrili yapı, eş büyüklükte iki bölümden oluşmaktadır. Hamamın olması muhtemel diğer bölümleri hakkında, çevrede bir ipucu görülmemektedir.[171] Yer yer devşirme büyük blok taşların görüldüğü duvar örgüsünde, karmaşık düzende moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Bugün beton tabla ile son bulan duvarlar, yer yer aşınmıştır. Doğu ve güney yönde sağır bırakılan duvarların, kuzey ve batısında birer kapı açıklığı görülmektedir. Yapının kuzeybatı köşesinde birbirine yakın kapılardan batıdaki, sonradan kapatılmıştır. Bugün yapının tek girişi konumundaki diğer kapı, kapatılan kapıda olduğu gibi, sivri kemerli bir açıklıktan ibarettir. Kapıdan girilince doğuda, zarif kaş kemerli bir niş, kuzeyde, kapı üstü hizada, sonradan açılmış bir delik göze çarpar. Sıvası yer yer dökülen duvarların üstünde, tromplar ve tuğla kubbe eteği görülmektedir. Trompların arasında, trompları kuşatan sivri kemerlerin benzeri kör kemerler görülür. Bu hücrenin güneyinde, öncekilerin benzeri bir başka kapı açıklığıyla, ikinci hücreye girilir. Mimari kuruluşu aynı olan hücrenin kuzey duvarında, bir öncekinin benzeri bir nişe yer verilmiştir. Mevcut yapıda herhangi bir süs unsuru görülmez. Hücrelerin, halvet olabileceklerini düşünmekteyiz.

9. Köprüler

9.1. Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü

Çizim 43 * Fotoğraf 107-111

Köprü, Vezirköprü - Havza sınırını çizen İstavloz Çayı üzerinde, Vezirköprü'ye bağlı Tekkekıran Köyü ile Havza'ya bağlı Kayabaşı (Tahna) Köyü arasında, Vezirköprü'nün 17 km kadar doğusunda yer almaktadır.[172]

İnşa kitabesi bulunmayan köprünün, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Köprünün mimari görünüşü, malzeme ve teknik özellikleri, erken dönemlere (14–16. yüzyıl arası) işaret etmektedir. [173] Bir hayli bakımsız durumda olan köprü, 2007 yılı civarında restore edilmeden önce gerek tabiat, gerek insan eliyle kısmen tahrip olduğundan yıkılma noktasına gelmiş idi.[174] Kayalık arazide, patika yolları bağlayan köprü, yaya trafiğine açıktır.

Yapı güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan vadinin dar bir yerinde, kayalık iki yaka arasında kurulmuştur. Boyu 87.00 m, genişliği ortalama 4.60 m, yüksekliği 13.50 m olan köprünün, ortasında bulunan ayak üzerinde sivri kemerli iki

[171] Duvar kalınlığının az, mevcut kesimlerin küçük oluşuna bakarak, hamamın söylendiği gibi, küçük bir konak hamamı olabileceği düşünülebilir.
[172] Kayabaşı Köyü köprüye yaklaşık 1 km, diğeri ise 2 km. kadar mesafede bulunmaktadır.
[173] Yerel bir yayında yapı mimari özelliklerine göre 13-14. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 130).
[174] Köprüyü restorasyondan sonra görme imkânı bulamadık. Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü Arşivindeki dosya üzerinden görüldüğü kadarıyla yapı etraflıca elden geçirilmiştir.

gözü, yapının esasını oluşturur. Bunların doğusunda, daha küçük, sivri kemerli bir başka göz, batıda ise küçük sivri bir boşaltma kemeri görülür. Ortadaki iki büyük gözden doğudaki, 17.75 m, batıdaki 18.90 m açıklıktadır. Bunların altında düz olarak devam eden dere yatağı, kemerlerin bitiminden itibaren, kayalık dik yokuşla buluşmaktadır. Kayalık arazinin doğusundaki küçük gözün zemini, ortadaki payenin zemin kotundan 4.50 m, batıdaki boşaltma kemeri 7.10 m yüksektedir. Doğudaki göz 5.20 m'lik açıklığıyla, bir boşaltma gözü gibidir. Batıdaki boşaltma kemeri, 3.30 m açıklığa sahiptir. Bir başka boşaltma kemeri, ortadaki 3.90 m genişliğindeki ayağın üzerinde bulunmaktadır. 3 m genişlikteki bu göz de diğerleri gibi sivri kemerlidir.

Köprü yolu düz olup son restorasyondan önce epey tahrip olmuş haldeydi. Kenarlarında kaba yontu yatay blok taşlar görülmekle birlikte, iki yanda olması beklenen korkuluktan bir iz yok idi. Köprünün kaynak (menba) tarafında, ortadaki ayağın alt kesimindeki belli belirsiz iz ve kaba taş döküntüleri burada vaktiyle bir selyaranın bulunduğuna işaret sayılabilir. Köprünün diğer kesimlerinde selyaran veya topuk bulunmadığı gibi böyle bir iz de görülmez. Köprü ayağının üstündeki boşaltma kemerinin batıya bakan yüzünde, kemerli bir açıklık görülmektedir. Köprü bünyesinde küçük bir hücre olabilecek bu kesime ulaşmak mümkün olmamıştır. Anadolu'da az sayıdaki köprüde saptanan bu tip bir odanın, bu köprü için de geçerli olabileceğini düşünmekteyiz.[175]

Genel ölçüleri ve kemer açıklığıyla etkileyici bir görünüm veren köprünün, inşa malzemesi ilginçtir. Zeminden yaklaşık 5.50 m'ye kadar taş, bunun üstünde ise bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla kullanılmıştır. Aşağı kesimlerdeki kimi kaba yontu, kimi düzgün taşlar arasında Roma veya Bizans'tan devşirilmiş kimileri bezeli taşlar görülmektedir. Devşirme taşlar pek düzgün olmayan taş sıralarındaki düzeni iyice bozmuştur. Üst kesimlerde devşirme taşlar nadiren görülür. Üst hizadaki almaşık örgü, ortadaki paye çevresinde muntazam, özellikle kenarlarda intizamsızdır. Ortadaki iki büyük kemerde taş tuğla almaşığı, diğer kemerlerde ise sadece tuğla kullanılmıştır. Ortadaki büyük kemerlerin iki sıralı alnında, içte taş tuğla almaşığı, dışta sadece tuğla kullanılmıştır. Genel olarak baktığımızda, taş sıralarında ve taş boyutlarında bir düzensizlik dikkat çekmektedir. Bu haliyle yapı ilk inşadan sonra tamir görmüş olmalıdır. Taşlarda beyaz, kiremide çalan kırmızımtırak bir renk ve az miktarda siyah görülmektedir. Ortadaki büyük kemerlerin karnında üzengi hizasından başlayarak yukarıya doğru periyodik aralıklarla sağ ve sol kenarlarda karşılıklı olmak üzere 0.20 m civarında delikler görülmektedir. Deliklerin ayrım gözetmeksizin hem taş, hem de

[175] Bu tip odaların, köprü dizdarları için yapılmaktadır. Konuyu daha detaylı ele alacağımız değerlendirme başlığı altındaki köprüler kısmına bakılabilir.

tuğla sıralarına denk düştüğü dikkat çekmektedir.[176] Yapıda herhangi bir bezeme unsuru görülmez. Devşirme taşlar arasında, üzerine haç oyulmuş küçük bir parça dikkat çekmektedir.[177]

9.2. Mezbahane Mevkiinde İsimsiz Köprü Çizim 44 * Fotoğraf 112

Köprü, ilçe merkezinin batı kenarında, halkın mezbahana olarak adlandığı bir mevkide, küçük bir akarsu üzerinde bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan köprünün, ne zaman, kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Yöreyle ilgili yayınlarda adı geçmeyen köprü, bugün bir isimden de mahrumdur. Moloz taş, tek kemer açıklıklı basit köprünün en fazla birkaç yüzyıllık olabileceği düşünülürse 19. yy. veya 20. yy. başlarından kalmış olabileceğini kabul edebiliriz.

Günümüzde araç trafiğine kapalı olan köprünün, birkaç metre güneyindeki betonarme yeni köprü bu işlevi yüklenmiş durumdadır. Köprü yolu ve cephelerde özellikle kemer yayının üstünde yer yer dökülmelerin görüldüğü yapı, harap olma yolundadır.

Güneyden kuzeye akan çok küçük bir dere üzerinde kurulan köprünün boyu 8.75 m genişliği 4.20 mdir. 4.20 m genişlikte tek gözlü yuvarlak kemerli köprünün yolu, düz olup üzerinde bugün bir korkuluk bulunmamaktadır. Mevcut halde 4.30 m kadar yükselen köprünün üstü kısmen tahrip olmuştur. Kemer bitiminden itibaren köprü yolunun doğuda 5.55 m, batıda ise 6.50 mye kadar genişlemiştir.

İnşa malzemesi yer yer kabaca düzeltilmiş moloz taştır. İrili ufaklı taş dizilerinin kemer alnında olanları, diğerlerine göre bir nebze düzgün ve biraz daha büyükçedir. Kemer kavisinin muntazam olmayıp yer yer şekil bozukluğu gösterdiği dikkat çekmektedir. Son derece yalın bir görünüm veren yapıda süs unsuru görülmez.

10. Çeşmeler

10.1. Namazgâh (Köprülü Mehmed Paşa) Çeşmesi Çizim 45 * Fotoğraf 113-114

Çeşme, ilçe merkezinde, Namazgâh Mahallesi'nde, Namazgâh Camii'nin doğu bitişiğindedir. Çeşmenin kuşatma kemeri içinde, beyaz taş üzerine, celi nesih hatla, kazıma usulüyle yazılmış, beş satırlık Osmanlıca bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin metni şöyledir:

"صاحب الخيرات محمد اغا سنة ١٠٥٢ "

"Sahibü'l / Hayrat / Muhammed Ağa / Sene / 1052."

Kitabeden çeşmenin Muhammed Ağa tarafından, H. 1052 / M1642–43 yılında

[176] Söz konusu deliklerin fonksiyonel bir yönü var mıdır? Nasıl meydana gelmişlerdir? Bunlar köprü inşa edilirken kurulan kalıptaki direk başlarının oluşturduğu boşluklar olabilir.
[177] Devşirme taşların büyük çoğunluğu profiller veya oyuklar işlenmiş yapı taşı parçalarıdır.

yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere "Muhammed" "Mehmed" şeklinde de okunabilmektedir. Dolayısıyla kitabede geçen şahsın daha sonra sadrazam olacak ve Köprülü namıyla anılacak olan Mehmed Paşa olması muhtemeldir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivin'nde bulunan, Köprülü Mehmed Paşa adına düzenlenen ve kitabeden on iki yıl sonrasının tarihini taşıyan (H. Evahiri Şehri Zilkade 1064 / M Ekim 1654) iki sayfalık Osmanlıca bir vakfiyeden[178] ve bazı araştırmalardan[179] Paşa'nın ilçede bir suyolu ve çeşmeler yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu suyoluna bağlı epey çeşme yaptırdığı, ölümüyle yarım kalan işlerin eşi Ayşe Hatun tarafından tamamlatıldığı şeklindeki kayıtlara bakarak ilçedeki çoğu tarihsiz ve isimsiz çeşmenin Paşa ve eşine ait olabileceğini düşünmekteyiz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1317 / M 1899-1900 tarihli bir belgede[180] *"… Köprülü Mehmed Paşa vakfı namazgâh ve meydan çeşmesinin kullanılmaması üzerine …"* şeklinde geçen ifadelerle bu çeşmeden bahsedilmiş olabilir. Yöreyle ilgili yayınlarda üzerindeki inşa kitabesine değinilmeden, çeşmenin camiyle birlikte Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı tekrar edilmektedir.[181] Namazgâh Camii'nin yanı başında bulunan çeşme camiyle birlikte yapılmış olabilir.[182] Çeşme 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından cami ile birlikte restore edilmiştir. Eskiden caminin kuzeydoğusunda avlu duvarına bitişik olan ve ön cephesi doğuya bakan çeşme, restorasyonda 90 derece döndürülerek kuzeye bakar şekilde konumlandırılmıştır.

Çeşme, 2.70 x 0.95 m'lik küçük bir alana oturmaktadır. 2.35 m'ye yükselen, yuvarlak kemerle kuşatılan, doğuya bakan cephesinde, dikdörtgen şekilde kirli beyaz blok kesme taştan bir yalak[183] yer alır. Yalağın iki yanında aynı cins taşın görüldüğü testi sekilerinden soldaki, kısmen tahrip olmuştur. Kemer üzengi hizasının altında, yan

[178] Vakfiye V.G.M.V.K.A.'nde 610. defterin 284. sayfasında kayıtlıdır.

[179] V. ÇABUK, Köprülüler, s. 70; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309. Hüseyin Hüsameddin'in ifadelerine göre çeşmelerin ve bağlı bulundukları suyollarının inşasına Köprülü Mehmed Paşa başlamış, fakat bu yıllarda vefat edince eşi Ayşe Hanım yarım kalan çeşmelerin inşasını tamamlatmıştır (Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309). Köprülü Mehmet Paşa'nın Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 6 numaralı gözde 81(yeni) 2238/2144 (eski) numarayla kayıtlı (Y. KURT, "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi Vakf-ı Cedîd Tasnifi Katalog Çalışması", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri, Konya, 2000, s. 465) H. Cemaziye'l-Evvel 1068 / M. Şubat 1658 tarihli, 107 sayfalık vakıf defterinin Vezirköprü'de yaptırdıkları da dahil, vakıfları konusunda, epey teferruatlı bilgiler içerdiği tahmin edilebilir. Ancak birkaç sayfası hariç tamamı siyakatla yazılan belgeyi okutmak mümkün olmadı.

[180] B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 29.

[181] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 129; Samsun Turizm Envanteri 2002, s. 155.

[182] 1906 depreminde tamamen yıkıldıktan sonra 1915'de mahalle sakinleri tarafından yeniden yaptırılan caminin yerindeki eski yapının Köprülü Mehmed Paşa tarafından yapıldığı yolundaki rivayetlere daha önce camiler bahsinde değinmiştik.

[183] Yalağın ortasının sağ kesiminde küçük bir parça kırılarak kaybolmuştur.

yana iki lüle deliği açılan kesimde, testi sekileri ve yalakta kesme taş görülürken, çeşmenin diğer kesimlerinin malzemesi sıvayla kaplandığından belli değildir. İlçedeki benzer birçok çeşmede olduğu gibi, bu kesimlerde tuğla veya almaşık örgü kullanılmış olabilir. Bugün kuşatma kemerinin 0.15 m yukarısındaki muhdes sac kaplamayla kesilen çeşmenin, harpuşta veya kirpi saçaklı bir kornişle sonlandığı düşünülebilir.

10.2. Orta Camii Yanındaki Çeşme Çizim 46 * Fotoğraf 115-116

Çeşme ilçe merkezinde, Orta Camii'nin (Yörgüç Paşa Camii) doğu duvarına 8–10 m mesafedeki tarihi iki dükkânın arasında, kuzeye bakan cephede duvara bitişik vaziyettedir. Alanın tahminimizce 0.40-0.50 m kadar yükselmesi sonucu mevcut halde çeşmenin alt kesimleri, toprak altında kalmış böylece yapı basık bir görünüm kazanmıştır. Çeşmenin lülelerinin üstünde orta hizada bir kitabe bulunur. Kitabenin üçüncü satırındaki ifadelerden H. 1053 / M 1643 yılında yapılan bir su yapısına (çeşme) ait olabileceği anlaşılmaktadır. İkinci satırda Muhammed Ağa şeklinde adı geçen şahsın, ilçede bir suyolu ve çeşmeler yaptırdığı bilinen[184] Köprülü Mehmed Paşa olabileceği akla gelmektedir.

Mevcut haliyle kabaca ve beş satır halinde celi nesih hatla yaklaşık olarak 0.35 x 0. 45 m ölçüsünde, taş üzerine kabartılarak yazılan kitabenin metni şöyledir:

"صاحب الخيرات

محمد اغا

قد وقع جريان الماء

في ثلاث و خمسين و الف

سنة ١٠٥٣"

"Sahibu'l-hayrat / Muhammed Ağa / Kad vega'a cereyânü'l-mai / Fi selase ve hamsine ve elf / sene 1053."

Kitabenin üstünde yeni yazı ile yüzeye kazınarak yazılan "1932" ifadesi bu yılda yapılan bir tamire veya inşaya işaret edebilir. Zira yukarıdaki Osmanlıca kitabe bu çeşmeye ait ise 1932 tarihli olanı, 1932 yılında yapının tamir edildiğine işaret sayılabilir. Şayet eski kitabe başka bir yapıya ait olup bu çeşme üzerine sonradan konuldu ise bu durumda çeşmenin inşasının diğer kitabede kayıtlı 1932 yılı olduğu sonucu çıkarılabilir. Mahallinde yaptığımız araştırmada bu konuda kesin bir bilgi edinemedik. Mevcut yapı geleneksel tarzda inşa edilmiş bir cephe çeşmesidir. Birbirine bitişik konumdaki iki dükkânın kuzeye bakan cephesindeki çeşme dükkânların kırma çatısı altında korunaklı bir konumdadır. 2.5 m yüksekliğindeki dükkân cephesinde mevcut zeminden 1.65 m kadar yükselen çeşme 0.80 m

[184] Konuya Vezirköprü çeşmeleriyle ilgili bahiste daha önce değinmiştik.

genişliğindedir. Cepheden 0.15 m kadar ileri taşan çeşmenin önünde ortada yarım daire şeklinde taş bir yalak, yalağın iki yanında taştan testi sekileri görülür. Dış yüzünde pek alışıldık olmayan basit dairevi şekilleri ve stilize bitki motifleri kabartılan yalağın içerisi beton dökülerek doldurulmuştur. Tek lüleli çeşme, biçimi müdahalelerle hafifçe bozulan basık bir yuvarlak kemerle kuşatılmıştır. Kemerin içerisinde yüzeye gömülü vaziyette sözünü ettiğimiz kitabe yer alır. Kitabenin üstünde 1932 yazılı diğer Latin harfli kitabe bulunur. Kuşatma kemerinin iki yanında ve yukarısındaki kesimlerde karşılıklı yerleştirilmiş üç rozet yer alır. Çeşmenin sınırını çizen üst kesimde, içleri stilize basit bitki dekorlu, muntazam olmayan baklava dilimi şeklinde süslü, yüzeyden hafifçe ileri taşırılan taş öğelere yer verilmiştir.

10.3. Arasta Çeşmesi Çizim 47 * Fotoğraf 76

Çeşme, arastanın doğu kapısının yanındaki doğu kolda, içe bakan dükkânlardan kapıya yakın olanının güney duvarına bitişiktir. İnşa kitabesi bulunmayan çeşmenin, bedesten ve arastayla birlikte, 17. yüzyıl ortalarında[185] yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz. 2002 yılının Ağustos ayındaki incelememizden sonra Şubat 2003'te yapıyı tekrar ziyaretimizde kemer çevresi ve üst kısmının insan eliyle kasten tahrip edildiğine şahit olduk. Çeşmenin suyolunun faaliyeti durmuş haldedir. Yapının önüne çekilen yeni tesisat şehir şebeke suyuna bağlıdır.[186]

Son olarak 2007 yılındaki bedesten ve arasta restorasyonunda elden geçirilen çeşme bakım kabilinden küçük müdahalelerle birlikte, orijinal görüntüsünü büyük ölçüde korumaktadır. 1.38 x 0.70 m'lik bir alana oturan, çeşme 2.20 m yüksekliğinde ve tek cephelidir. Güneye bakan cephesinde tek lüle deliği bulunan çeşmenin, gayri muntazam sivri kemerin oturduğu üzengi hizasının altında, kesme taş üstünde ise büyük bir kısmı sıva altında kalmış olmakla birlikte, son yıkımda açığa çıktığı üzere tuğla kullanılmıştır. Çeşmenin önünde, iki yanı kesme taş döşeli testi sekisiyle değerlendirilen, basit dikdörtgen bir yalak bulunmaktadır. İç içe silmelerle belirlenen kuşatma kemerinin altındaki zarif, kaş kemerli taslığın iki yanında, benzer şekilde yüzeysel bir kemer görülmektedir. Ortası hafif içe çekilen çeşmenin iki yanındaki çevrelik, kesme taş bloklardan ibarettir. Çeşme tek sıra kirpi saçak üzerinde profilli bir kornişle son bulmaktadır.[187] Yer darlığı sebebiyle çeşmenin boyuna nispetle cephesinin dar tutulduğu ve sol köşesinin yalak hizasında pahlandığı dikkat çekmektedir.

10.4. Karlık Mezarlığı Karşısındaki İsimsiz Çeşme Çizim 48 * Fotoğraf 117-118

Çeşme, ilçe merkezinin batısında, Karlık Mezarlığı'nın yol aşırı karşısındadır.

[185] Vezirköprü Bedesten ve Arastası için ilgili bölüme bakılabilir.
[186] Çeşmenin önüne çekilen metal boru ve musluk yapının tarihi havasını bozmuştur.
[187] Tuğla dolgunun üzerindeki sıvayla oluşturulan profiller yakın zamanların eseri olabilir.

Büyük bir kısmı yolun altında kalan çeşmenin üzerinde, ilk iki satırı açıkta kalan bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabe ikinci satırının alt kesimleri de dahil olmak üzere toprağa gömülü haldedir. Kesme taş üzerine celi sülüs hatla kabartılarak yazılan kitabenin üzerine çekilen badana, okunmasını hayli güçleştirmiştir. Dahası ikinci satırın alt kesimi noktalama hizası itibariyle toprağa gömülü olduğundan, kitabenin ancak birinci satırını okuyabilmek mümkün olmuştur. Okuyabildiğimiz kesimin metni şöyledir:

"صاحب الخيرات والحسنات عائشه خاتون

".....

"Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat Aişe Hatun

……"

Mevcut haliyle 0.45 x 0.23 m ölçüsündeki kitabenin alt kesiminde olması muhtemel tarih satırı, toprağa gömülüdür. İlk satırdan çeşmeyi "Ayşe Hatun"un yaptırdığı anlaşılmaktadır. Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi olduğunu bildiğimiz Ayşe Hatun'un[188] Taşkale Camii ile birlikte Vezirköprü'deki diğer vakıflarının kaydedildiği vakfiyede[189] geçen yapılardan birinin de bu olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce değindiğimiz H. Ramazan 1107 / M Nisan-Mayıs 1696 tarihli, vakfiyeden Ayşe Hanım'ın kasabada ve civar köylerde külliyetli miktarda çeşme yaptırdığı anlaşılmaktadır.[190] Çeşmenin vakfiyenin düzenlendiği H. 1107 /M 1696 tarihinde veya birkaç yıl önce yapılmış olabileceği kabul edilebilir. Önünden geçen caddenin zamanla yükselmesiyle büyük kısmı toprak altında kalan çeşme, kendi haline terk edilmiştir.

Çeşme, bugün arkasındaki Kur'an Kursu'nun duvarına bitişiktir. Mevcut haliyle 1.05 x 0.75 m'lik bir alana oturan çeşmenin, üstten 0.45 m boyunda sıvayla kaplı kesimi, yuvarlak kemerle kuşatılmıştır. İnşa malzemesini gizleyen sıvanın, çeşmeyi korumak için sonradan yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

10.5. Askerlik Şubesi Çeşmesi Çizim 49 * Fotoğraf 119

Çeşme, ilçe merkezinin batı kesiminde, Dikenli Mahallesi'nde, Askerlik Şubesi'nin arka bahçesinde bulunmaktadır. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen ve inşa kitabesi bulunmayan çeşmeden yerel yayınlar bahsetmemektedir. Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi'nde adına bir tescil fişi düzenlenen yapının, mimari ve süsleme özellikleri geç Osmanlı devrine işaret etmektedir. Çeşmenin köşelerindeki sütünceler, başlık ve kör kemerli düzenleme, 19. yy. sonlarıyla 20. yy. başına uygun düştüğünden yapının, bu yıllarda yapılmış olabileceğini

[188] Ayşe Hanım hakkında geniş bilgi için Vezirköprü Kale Camii bahsine bakılabilir.
[189] Vakfiyeye daha önce Vezirköprü Kale Camii bahsinde değinmiştik.
[190] Vezirköprü Namazgâh (Köprülü Mehmed Paşa ?) Çeşmesi bahsine bakılabilir.

düşünmekteyiz. Yeni musluklar takılan çeşme, halen kullanılmaktadır.

Etrafı açık, düz bir alanda bulunan çeşme, kareye yakın, 4.45 x 3.10 m ölçüsünde bir alana oturmaktadır. 3.20 m yüksekliğinde dört cepheli çeşmenin sağır duvarları, iç örtünün şeklini tespit etmemize engel olmuştur. Dıştan, yeni beton bir tablayla kapatılan çeşmenin, içten kubbeyle örtülmüş olabileceğini düşünmekteyiz.

Kuzey ve güney cephelerinde ikişer lüleye ve önlerinde dikdörtgen şeklinde, iki yanı testi şekilleriyle değerlendirilen yalaklara yer verilen yapının yan cepheleri, sağır tutulmuştur. Çeşmenin köşelerinde, profilli altlık ve başlıklı silindirik sütünceler görülür. Sütuncelerin arasında iki kademe halinde basık, yayvan kör kemerlere yer verilmiştir. Çeşmede, düzgün kesme taş işçiliği görülür. Duvar yüzeyleri ve kurnalarda, büyük ölçüde kirli sarı renkli bir taş, sütuncelerde gri tonlu başka bir cins taş, sütünce başlıklarıyla, basık kemerlerde kırmızımtırak Karacaören taşı ile beyaz, mermere yakın bir tür kalker taşı kullanılmıştır. Bu kesimlerde az da olsa ilk sırada saydığımız sarı renkli taş da görülür. Taşların renkleri ve cinslerine göre muntazam bir program göstermedikleri dikkat çekmektedir.[191] Çeşmenin ortasındaki kesim, su haznesi olarak değerlendirilmiş olup güney cephede üst hizada bir delik bırakılmıştır. Bugün yeni bir boru konulan deliğin, haznenin doldurulması için bırakılmış olabileceği akla gelmektedir.

10.6. Abdülgani Camii'nin Karşısındaki İsimsiz Çeşme Çizim 50 * Fotoğraf 120

Çeşme ilçe merkezinde, Hacıköy Caddesinin kuzey kolu üzerinde Abdülgani Camii'nin karşısında bulunmaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi yoktur. Bugün bilinen bir ismi dahi bulunmayan yapıdan, yerel yayınlarda söz edilmemektedir. İlçedeki benzer diğer çeşmeler için de geçerli olabileceği gibi bu yapının da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde geçen çeşmelerden biri olabileceği akla gelmektedir.[192] Gayet yalın tutulan süslemesiz yapının, mimari özellikleri bakımından özellikle bir tarih tespit etmek hayli güç görünmektedir. Benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz. Yöre sakinlerinden Vefai Teke Bey "Ganioğlu Çeşmesi"ne ait olduğunu belirttiği eski bir fotoğrafı istifademize sunmuştur. Üzerinde beş satırlık bir kitabe bulunan ve yalağının öne bakan kesiminde sağlı sollu daire ve ok başları şeklinde bir motifin taş yüzeye kabartıldığı görülen çeşmenin genel formu, bu başlık altında incelediğimiz yapıya son derece benzemektedir. Aynı yolun karşısında Abdülgani Camii'nin 10 m kadar doğusunda bulunan ve fotoğrafta görülen yalağın parçalarının bir kısmıyla günümüze

[191] Yalak ve çevresindeki sekiler betonarme harçla sıvalıdır. Dökülen kesimlerin altında düzgün kesme taş malzeme görülmektedir.

[192] Bu durumda yapının, vakfiyelerde geçen H. 1064 / M. 1654 (Mehmed Paşa'nın vakfiyesi) veya H. Ramazan 1107 / M. Nisan-Mayıs 1696 (Ayşe Hanım'ın vakfiyesi) tarihlerinden kalma olabileceği akla gelmektedir. Vakfiyelere daha önce değinmiştik.

ulaşan harabenin Abdülgani Çeşmesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Şimdiki mevcut çeşmenin Abdülgani Çeşmesinin zamanla harap olması üzerine, bazı parçaları eski yerinde bırakılarak yolun karşısına taşınmış hali olabileğini düşünmekteyiz. Bu arada kitabe ortadan kaybolmuş olmalıdır. Gerek Vefai Bey gerekse yöre sakinlerinden konu ile ilgili açık bir bilgi edinemedik. Mevcut yapı Abdülgani Çeşmesi'nin nakledilmiş hali olabileceği gibi apayrı bir yapı da olabilir.

Mevcut haliyle arkası yeni bir binaya dayanan çeşme, 1.90 x 0.75 m ölçülerinde küçük bir alan üzerinde kurulmuş olup, 2.72 m yüksekliğinde ve tek cephelidir. Caddeye bakan cephesi sivri kemerle kuşatılmış olup, ortasında tek lüle deliği yer almaktadır. Önünde küçük dikdörtgen, sıvayla kaplı muhdes bir yalağı bulunan çeşme, bugün badanalıdır. Orijinal lüle deliği üzerine yeni bir musluk takılan çeşmenin kuşatma kemerinin üzengi hizasının altında, bugün sıvayla kaplı yüzeyin aslında kesme taş olduğu anlaşılmaktadır. Üzengi hizasının üstü tuğla olup çeşme üstte bir sıra kirpi saçakla son bulmaktadır.

10.7. Kasımlı Sokakta İsimsiz Çeşme Çizim 51* Fotoğraf 121

Çeşme, ilçe merkezinde, Orta Camii Mahallesi'nde, 1. Kasım Sokak'ta bulunmaktadır. Yapının inşa kitabesi yoktur. İlçedeki diğer birçok çeşmede olduğu gibi bugün bir isimden dahi yoksun olan yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Hiçbir bezeme unsurunun bulunmadığı çeşmenin mimarisi, belli bir tarihe işaret etmekten uzaktır. Benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.[193]

Mevcut haliyle arkası bir evle bitişen çeşmenin ön yüzü, batıya (sokağa) bakmaktadır. 1.95 x 0.90 m ölçüsünde küçük bir alana oturan, tek cepheli, 1.92 m yüksekliğindeki çeşmenin sivri kemerle kuşatılan ön cephesinde bir lüle deliği, bunun üstünde zarif, kaş kemerli bir taslık, önünde ise basit bir yalak yer alır. Çeşmenin arka ve yan cepheleri sağırdır. Lülesi bulunmayan deliğin üzerinde küçük bir açıklık bırakılmıştır.[194] Sivri kuşatma kemerinin içindeki zarif dilimli kaş kemerli taslık, gayet sade tutulan çeşmeye bir nebze hareket katmıştır. Kuşatma kemerin etrafında köşelik ve taca yer verilmediği, üst yapının bu kemer kavsiyle son bulduğu görülmektedir. Çeşmede herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

[193] İlçedeki birçok çeşme için de geçerli olduğu gibi, bunun da Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde geçen çeşmelerden biri olabileceği akla gelmektedir.
[194] Açıklık, çeşmenin içindeki küçük su haznesini tespitine imkân tanımaktadır.

Nişin üzerini kuşatan kemerin başladığı üzengi hizasının altındaki kesimlerde düzgün blok kesme taş,[195] üstte ise yakınlarda yenilenen sıvayla kaplı tuğla örgü görülmektedir. Çeşmenin yan yüzlerinde moloz taş dolgu görülmektedir.

10.8. Kasımlı Çeşmesi Çizim 52 * Fotoğraf 122

Çeşme, ilçe merkezinde Orta Cami Mahallesi'nde, 1. Kasım Sokakta bulunmaktadır. İnşa kitabesi veya tarihlemeye yardımcı olabilecek ilgili herhangi bir belgeye rastlayamadığımız çeşmenin, ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.[196] Osmanlı döneminden kalmış olabileceğini tahmin ettiğimiz yapının son derece yalın tutulan mimarisi, belli bir tarihe işaret etmekten uzaktır. Benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz. Suyu akmayan çeşme, bugün kullanılmamaktadır.

Mevcut haliyle sokaktan 0.65 m kadar aşağıda kalan çeşme doğudan batıya doğru hafif meyilli bir alanda, kuzeyindeki evle bitişiktir. 1.50 x 1.25 m'lik bir alana oturan çeşmeye batısındaki taş basamaklarla inilmektedir. Basamaklarla çeşme arasında yaklaşık 4 m'lik bir alan (bir tür çeşme meydanı) yer almaktadır. Lüle hizasından itibaren 1.20 m'ye kadar yükselen çeşmenin batıya bakan ön yüzünde tek lüle[197]olup, üstünde üst üste yerleştirilmiş zarif kaş kemerli iki taslık, önünde ise yekpare taştan oyulan iki yanında, testi sekilerinin yer aldığı bir yalak bulunmaktadır. Cephede kuşatma kemeri görülmez. Moloz taşla örülen çeşmenin üstü, iki parça kesme blok taşla son bulmaktadır.[198]

10.9. Kulebaşı Carddesinde 1. İsimsiz Çeşme Çizim 53 * Fotoğraf 123

Çeşme, ilçe merkezinde, Ganioğlu Camii'nin doğu cephesinden geçen Kulebaşı Caddesi'nin doğu kolu üzerinde, caminin 50–60 m kadar güney doğusunda bulunmaktadır. Zamanla ismi unutulan ve inşa kitabesi bulunmayan çeşmenin, kim tarafından, ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Şehirdeki diğer isimsiz çeşmelerde de olabileceği gibi bunun da Köprülü Mehmed Paşa veya eşi Ayşe Hanım tarafından

[195] Yalaktaki beyaza yakın kirli beyaz mermeri andıran bir tür kalker taş, diğer kesimlerdeki ise daha koyu kahverengi çalan gri renkli bir başka cins taş görülmektedir.

[196] Yöre sakinlerinden yaşlı bir hanım, çeşmenin Taceddin İbrahim Paşa'nın vakfı olduğu şeklinde bir rivayeti hatırladığını belirtmiştir. Ancak çeşmenin iki yüz metre kadar kuzeydoğusundaki Taceddin İbrahim Paşa Camii ve Hamamı'nın banisi İbrahim Paşa adına düzenlenen vakfiyede, herhangi bir çeşmeden söz edilmemektedir Vakfiye için camiler bahsine bakılabilir.

[197] Lüle yenidir.

[198] Yalağın etrafındaki testi sekilerinin bulunduğu kesimde küçük çaplı, bakım kabilinden işler göze çarpar. Sokak seviyesinden aşağıda kalan çeşmenin sokağa bakan güney kenarı yağmur suyunun vereceği zararı engellemek için hafifçe yükseltilmiştir.

yaptırıldığı bildirilen[199] çeşmelerden olabileceği akla gelmektedir. Süslemeden yoksun yapının mimarisi, belli bir döneme işaret etmekten uzak görünse de benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz.

Batı yüzü caddeye bakan çeşmenin kuzeydoğusu, yanı başındaki evle bitişiktir. 2.18 x 1.37 m ölçüsünde küçük bir alana oturan çeşmenin, sadece ön cephesinde lüle bulunmaktadır. Bugün 2.50 m'de son bulan çeşmenin, üstten bir kısmı dökülmüştür. Sivri kemerle kuşatılan tek lüleli cephede, basit dörtgen, bir yalak yer almaktadır. Yapının iki yanındaki betonarme testi sekilerinin yerinde -belki kesme taş döşeli olarak- orijinallerinin olması beklenir.

Çeşmenin kuşatma kemeri üzengisinden aşağıda, düzgün kesilmiş blok taş, üstte ise bir sıra moloz taş, iki sıra tuğla olmak üzere, almaşık düzen görülmektedir. Cephenin iki yanında, mermere benzer, bir tür beyaz kalker taşı, yalakta ise Karacaören taşı olması muhtemel, kırmızımtırak bir taş kullanılmıştır. Çeşmenin içe çekilen orta kesiminin altında muhdes sıva, üstünde tuğla dizileri arasında büyükçe, tek blok, kirli beyaz bir taş yer almaktadır. Bu taşın çeşmenin aslından olmayıp, kaybolan kitabe ve/veya taslık yerine sonradan konulmuş olabileceği akla gelmektedir. Çeşmenin arka yüzünde lüle hizasında dolgunun bir kısmı dökülmüştür.

10.10. Kulebaşı Caddesinde 2. İsimsiz Çeşme Çizim 54 * Fotoğraf 124

Çeşme, ilçe merkezinde, Kulebaşı Caddesi'nin doğu kolunda bulunmaktadır. Yapının üzerinde kitabe yoktur. Bugün bir isimden yoksun olan eserin, kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Süslemesiz ve bir hayli tahrip olan çeşmenin mimarisi, belli bir döneme işaret etmekten uzaktır. Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hatun'un yaptırdığı çeşmelerden birisi olabileceği düşünülebilir.[200] Benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz. Yakın zamanlarda elden geçirilen çeşme bugün kullanılmamaktadır.

Arkası eski bir eve bitişen ve ön yüzü batıya bakan, 2.05 x 1.45m ölçüsünde küçük bir alana oturan çeşme, 2.25 m yüksekliğindedir. Deforme olmuş bir sivri kemerle kuşatılan ön yüzde, bir lüle[201] ve basit bir yalak[202] yer alır. Muhdes sıvayla kaplı üst yapı, orijinale benzer şekilde, ancak kaba bir şekilde yenilendiğinden, çeşmenin orijinal havası bir hayli bozulmuştur. Sıvasız kesimlerde düzgün, blok kesme

---

[199] Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309. Köprülü Mehmed Paşa ve eşinin vakfiyelerine daha önce değinmiştik.

[200] Gerek Mehmed Paşa ve gerekse eşi adına düzenlenen vakfiyelerden her ikisinin şehirde hatırı sayılır sayıda çeşme yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Bkz. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., C. I, s. 309. Köprülü Mehmed Paşa ve eşinin konuyla ilgili vakfiyelerine daha önce değinmiştik.

[201] Lüle yenidir.

[202] Yalağın iki yanındaki testi sekileri betondur.

taş kullanılan çeşmenin, yan cepheleri sağırdır. Yapıda süsleme unsuruyla karşılaşılmaz.

10.11. Yüzüncü Yıl Caddesindeki İsimsiz Çeşme Çizim 55 * Fotoğraf 125

Çeşme, ilçe merkezinde, 100. Yıl Caddesi'nin güney kolunda bulunmaktadır. Yapının üzerinde kitabe yoktur. Bugün bir isimden yoksun olan eserin, kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Süslemesiz ve epey elden geçirilerek asli hali zedelenen çeşmenin mimarisi, belli bir döneme işaret etmekten uzaktır. Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hatun'un yaptırdığı çeşmelerden birisi olabileceği düşünülebilir. Benzerleri gibi bunu da Osmanlı dönemine, 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz. Suyu akmayan çeşme bugün kullanılmamaktadır.

Arkası eski bir evin bahçe duvarına bitişen ve ön yüzü kuzeydoğuya bakan, 2.05 x 1.15 m ölçüsünde küçük bir alana oturan çeşme, 1.85 m yüksekliğindedir. Sokak kotunun zamanla yükselmesi sonucu çeşmenin yalak kesimi (takriben 0.40 – 0.50 m kadar) toprak altında kalmış böylece yapı basık bir görünüm kazanmıştır. Çeşmenin arka yüzü arkasındaki eski evin bahçe duvarına bitişik vaziyettedir. Yan cephelerden soldaki bu duvardan ileri taşıntılı olup sağırdır. Diğer kenar aynı duvara bitişmiş vaziyettedir. Deforme olmuş bir sivri kemerle kuşatılan ön yüzde, iki lüle deliği ve toprak altında kalmış olmakla birlikte sınırları belli olan basit bir yalak yer alır. Yalağın iki yanındaki olması gereken testi sekilerinden güney taraftaki blok kaba yonu taş olarak yerindedir. Çeşmenin kuşatma kemeri içerisinde lüle deliklerinin açıldığı taş, büyük blok kesme mermer olup muhtemelen eski yapılardan devşirmedir. Çeşmenin bu blok taş haricindeki kesimleri sonradan sıvanmıştır. Kuşatma kemerini üzengi hizasının üst kesiminde büyük ölçüde sağlam olan muhdes sıva, alt kesimlerde dökülmüştür. Dökülen kesimlerde kuşatma kemeri üzengi hizasının alt kesimlerde iki yanda blok kesme taş ve moloz taş, üzengi hizasının üstünde ve kemerde tuğla kullanılmıştır. Çeşmede süsleme unsuruyla karşılaşılmaz.

10.12. Çanaklı Çeşmesi Çizim 56 * Fotoğraf 126

Çeşme, ilçe merkezinde, Çanaklı Mahallesi'nde, Taceddin İbrahim Paşa Camii'nin güneybatısında, avlu duvarının dış yüzünde bulunmaktadır. Çeşmenin inşa kitabesi yoktur. Yöreyle ilgili bazı yayınlarda herhangi bir belge gösterilmeksizin yapının, geç Osmanlı döneminde yapıldığı kaydedilmektedir.[203] Halk arasında daha çok "Çanaklı" ismiyle anılan çeşmenin, inşa tarihi ve banisi bilinmemektedir. Taceddin İbrahim Paşa Camii'nin avlu duvarına bitişik olarak yapılmasına bakarak çeşmenin, Taceddin İbrahim Paşa[204] tarafından, bugün mevcut olan cami ve hamam ayrıca

[203] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 128; Samsun Turizm Envanteri 2002, s. 154.

[204] Yapılardan bugün sadece yan mekânlı bir cami ve hamam günümüze ulaşmıştır. Yapılar ve bâni hakkında geniş bilgi için camiler bölümüne bakılabilir.

vakfiyede[205] geçen diğer yapı ve bölümlerle ("imaret, mutfak, ekmekhane, kiler, ambar, ahır, abdesthane") birlikte, bir külliye dahilinde yaptırılmış olabileceği akla gelmektedir. Ancak vakfiyede çeşmeden söz edilmediği gibi, mimarisi itibariyle camiye nazaran çok daha basit ve farklı durmaktadır. Çeşitli müdahalelerle orijinal görüntüsü bir ölçüde zedelenen yapının mimari özellikleri, belli bir tarihe işaret etmekten uzaksa da Osmanlı döneminde inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Caminin restoresi ve avlu duvarını da kapsayan çevre düzenlemesinin yapıldığı 1989–2000 yıllarında çeşmenin de kabaca elden geçirildiği, mevcut harç tabakasından anlaşılmaktadır.

Ön yüzü batıya bakan tek cepheli çeşme, avlu duvarının arasında duvardan hafif içe çekilmiştir. Güneyden kuzeye doğru alçalan bir zeminde inşa edilen çeşme, 4.95 x 1.15 m'lik bir alana oturmakta ve 2.60 m'ye kadar yükselmektedir. Yüksekliğine nispetle bir hayli geniş tutulan ve iki yanda blok kesme taşlara oturan deforme olmuş, yayvan, basık bir kemerle kuşatılan çeşmenin ortasında, iki lüle deliği açılmıştır. Kemer üzengisinin altındaki kesimlerde, lüle, yalak ve testi sekilerinde kesme taş[206] işçilik görülür. Kemerin içinde kalan sıvalı kesimin malzemesi belli olmamakla birlikte, kemer köşeliklerinde olduğu gibi buralarda da moloz taş, kemerde tuğla kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Herhangi bir süs unsuru bulunmayan çeşmenin üstünü kapatan beton şap ve basit üçgen tepelik yenidir.

(Yakın zamanlarda yıkılan iki çeşme)

10.13. Üzüm Hanı Çeşmesi Çizim 57 * Fotoğraf 127

Çeşme, 2002 yılındaki araştırmamızda Üzüm Hanı'nın avlusunun doğu kolunda, dükkânlarla ahır bölümünün birleştiği kesimde bulunmaktaydı. Kitabesi bulunmayan çeşme, han ile birlikte 17. yy. sonlarıyla 19. yy. arasında yapılmış olmalıdır. Suyu akmayan ve kendi haline terk edilen çeşme 2002 yılında yıkılmak üzere iken sonradan bilemediğimiz bir tarihte ortadan kalkmıştır.[207]

Hanın ana girişine bakan çeşme, 2002'deki mevcut haliyle 1.90 x 1.00 m'lik bir alana oturmakta ve 2.20 mye kadar yükselmekteydi. Vezirköprü'deki diğer birçok çeşmede olduğu gibi sadece ön yüzünde lülesi bulunan tek cepheli çeşmenin önünde, kesme taştan, dikdörtgen şeklinde, yalın bir yalak bulunmaktaydı. Doğu yanı bu yöndeki dükkânla bitişen çeşmenin sivri kemerle kuşatılan ön yüzünde, ortada tek bir lüle deliği görülmekteydi. Lülesi yerinde bulunmayan çeşmede, taslığa yer verilmemiş, kurnanın yanlarında bulunması gereken testi sekileri ise tahrip olmuş idi.

[205] V.G.M.V.K.A.nde bulunan H. 27 Şa'ban 900 / M. 23 Mayıs 1495 tarihli vakfiye hakkında geniş bilgi için camiler bölümüne bakılabilir.
[206] Taş, diğer birçok çeşme ve eserde görülen beyaz renkli mermere benzer bir tür kalker cinsidir.
[207] Çeşme ile ilgili tanımlamalarımız 2002 yılındaki araştırmamıza dayanmaktadır.

Kuşatma kemerinin üstünde kalan kesimi 2002'de yıkılmış olan çeşmenin, arka ve yan cepheleri sağır idi. Bu kesimlerdeki dolgu epey dökülmüş vaziyette idi. Kuşatma kemerinin üzengi hizasının üstünde tuğla, altında ise muhdes sıva,[208]çeşmenin üst kesimlerinde yer yer yeni harç ve tuğlalar görülmekteydi. Bu durum çeşmenin, basit müdahalelerle ayakta tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. 2002 yılındaki haliyle herhangi bir süs unsuru görülmeyen çeşmenin aslının da böyle sade olduğu tahmin edilebilir.

10.14. Eşrefoğlu Sokakta İsimsiz Çeşme Çizim 58 * Fotoğraf 128

Çeşme, ilçe merkezinde, Orta Cami Mahallesi'nde, Taş Han'ın takriben 150 m kadar batısında, Eşrefoğlu Sokak'ta bulunan ve 2002 yılında tamamen yok olma noktasına gelen çeşme bu tarihten sonra ortadan kalkmıştır. [209] İnşa kitabesi ve halkın bildiği bir ismi de bulunmayan çeşmenin, Samsun'da, Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi'nde bulunan bir tescil fişindeki resimde biraz daha sağlam halde görülmektedir.[210] Yapının hemen arkasında birkaç metre mesafede, avlu duvarı çeşmeyle bitişmiş konumda, yeni bir ev bulunmaktadır.[211] Eski resmine bakıldığında çeşmenin ilçedeki diğer birçok çeşmeyle benzer bir cephe düzeni gösterdiği anlaşılır. Cephe görüntüsü dışında, malzeme ve işçilik bakımından da yakın benzerlik içinde bulunduğu ilçenin diğer çeşmeleri gibi bunun da Osmanlı eseri olduğunu düşünmekteyiz. Ancak herhangi bir süsleme unsurunun görülmediği yapı, mimari özellikleriyle belli bir tarihe konulamayacak durumdadır. Benzerleri gibi bunu da 17. yüzyıla tarihlendirmeyi uygun görmekteyiz. Suyu akmayan harap çeşme, 2002'de kendi haline terk edilmiş haldeydi.

Yan ve arka cepheleri büyük ölçüde tahrip olan, üstü yıkılan, 1.82 x 0.60 m'lik bir alan kaplayan çeşme, 2002'deki haliyle 1.27 m'ye kadar yükselmekteydi. Batıya bakan ön yüzde, iki yanda (soldaki kaybolmuş) birer kırmızımtırak kesme taş blok,[212] ortada yeni bir lülesi bulunan beyaz kesme taş bir blok görülmekteydi. Yalağı ve testi sekileri, yükselen kaldırımın içinde kalan çeşmenin, 0.78 m kotundan yukarısında tuğla, yıkılan yan ve arka cephelerde alt kesimde moloz taş, üstte, ön cephede tuğla, gerideki dolguda ise moloz taş kullanılmış idi. 1992 tarihili tescil fişindeki resimde, ön

---

[208] Muhdes olduğu anlaşılan sıvanın altında, ön cephede üzengi hizasına kadar, benzer çeşmelerde olduğu gibi blok kesme taş kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Bu taşlar başka yerde kullanılmak için sökülmüş olabilir.

[209] Çeşme ile ilgili tanımlamalarımız 2002 yılındaki araştırmamıza dayanmaktadır.

[210] Tescil fişinde "A-1" envanter numarasıyla kaydedilen eser Orta Cami Mahallesi'nde, Şehit Müftü Sokak'ta bulunduğu kaydedilmiştir.

[211] 2002 yılındaki araştırmamız esnasında mahalle sakinleri son yıllara kadar kemeri vs. ile epeyce sağlam durumdaki çeşmeyi -tescil fişinde de görüldüğü gibi- bitişiğindeki ev sahibinin gizlice tahrip ettiğini belirtmişler idi.

[212] Taşın rengi ve yapısı Fazıl Ahmet Paşa Medresesi başta olmak üzere ilçede ve yakın çevredeki bir takım yapıda görülen Karacaören taşına uymaktadır.

cepheyi kuşatan tuğla sivri kemerin mevcut, kemer köşeliklerinin ise tahrip olduğu görülmektedir. 2002'deki haliyle herhangi bir bezeme unsuru bulunmayan çeşmenin, sözünü ettiğimiz resminde de bezeme görülmez.

11. Eski Askerlik Şubesi (Kız Meslek Lisesi) Resim 129

Dikenli Mahallesi'nde bulunan yapı 1925 yılında ilk olarak Askerlik Şubesi olarak yaptırılmıştır.[213] 1948-1949 yıllarında "ortaokul", 1985-1986 yılında ise "Kız Sanat Okulu" olarak eğitime devam eden yapı halen "Kız Meslek Lisesi" olarak faaliyet göstermektedir. Uzunlamasına dikdörtgen şeklindeki yapının orta eksende bulunan giriş kısmı zemin üstü iki kat bunun iki yandaki kollar ise zemin üstü tek kattan oluşur. Kırma çatı ile örtülü yapının inşa malzemesi büyük ölçüde sıva altında kaldığından seçilememektedir. Ancak kapı ve pencere çevrelikleri ve bazı kesimlerde muntazam kesme taş işçilik görülür. Büyük ölçüde simetrik bir düzen görülen cephelerde basık kemerli alınlıkları bulunan dikdörtgen açıklıklı pencereler görülür. Bodrum kat ve çatı katındaki profilli kat silmeleri son derece yalın tutulan cephedeki basit hareket unsurlarıdır.

12. Yıkılan veya Orijinalliğini Kaybeden Yapılardan Günümüze Ulaşan Kitabeler

12.1. Ayşe Hanım'a Ait Bir Su Yapısıyla İlgili Kitabe Fotoğraf 130

Kitabe, ilçe merkezinde, Taş Kale Mahallesi'nde, Kale (Ayşe Hatun) Camii'nin batısında, avlu duvarının üzerinde bulunmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere kitabeden Ayşe Hanım'ın H. 1077 / M 1666 –1667 yılında su ile ilgili -büyük ihtimalle bir çeşme- bir yapı yaptırıp vakfettiği anlaşılmaktadır. İlçedeki benzer diğer çeşmeler için de geçerli olabileceği gibi bu yapının Ayşe Hanım'ın vakfiyelerinde geçen çeşmelerden biri olabilir.[214]

Mevcut halde yaklaşık olarak 0.45 x 0.20 m ölçülerindeki mermer levha üzerine, kartuşlar içerisinde iki satır halinde kabartılarak Arapça ve Osmanlıca yazılan sülüs kitabenin alt kesiminin kaybolduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin metni şöyledir:

"قد افاض واسع صاحبة الخيرات و الحسنات عائشه خانم تعمّلها الله يغفر له

هذالعذب الفرات فى سنة الف سبعة و سبعين جعلته فرطا ليوم الدين"

"Kad efaza vasi'u sahibetu'l-hayrat ve'l-hasenat 'Âişe Hanım te'ammeleha Allahu yuğfer leh

Hazel azbü'l-furât fi sene elf seb'a ve seb'in cu'ilethu faratan li yevmi'd-dîn"

[213] E. ABDİK, vd.,Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2009 (Basım yeri belirtilmemiş), 2009, s. 762.
[214] Konuya çeşmelerle ilgili bahiste daha önce değinmiştik.

12.2. Saat Kulesi İnşa Kitabesi Fotoğraf 131-132

Fazıl Ahmed Paşa Medresesi'nin 50m kadar batısındaki Saathane Meydanı'nda yer alan saat kulesi 1939 depreminde yıkıldıktan[215] sonra 1959'da yeniden yapılmıştır. Tarihi saat kulesinin sekizgen kaidesinin kuzeye bakan yüzünde, kapı açıklığının üstünde bulunan kitabeye göre saat kulesi, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatında, Sivas Valisi Reşit Akif Paşa döneminde, Kaymakam Ahmed Reşid Efendi tarafından "R. 21 Eylül 1322, H. 16 Şaban 1324" (4 Ekim 1906) tarihinde yaptırılmıştır.[216] Kitabede tarih hicri ve rumi olarak iki şekilde yazılmıştır. Şimdiki halde 15 m yüksekliğindeki saat kulesi, sekizgen kaide üzerinde yükselen silindirik bir gövdeye sahiptir. Gövdenin yukarısı minare şerefelerine benzer yapılmıştır. Kuleye kaidedeki kapıdan geçilip, spiral şekildeki merdivenle çıkılır. Kulenin dört yüzünde yuvarlak saat kadranları bulunur. H. Acun'un 1994 yılında yayınlanan bir kitabında, kitabenin üstünde kısmen tahrip olmuş, Latin harflerle yazılmış yeni bir yazıt görülmektedir. Sıva üzerine yazılan ve günümüze ulaşamayan kitabenin okunabilen kesimlerinden[217] kulenin, 1959'da yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.

0.72 x 0.38 m ölçülerindeki mermer levha üzerine, kartuşlar içerisinde, ikişerden dört sıra ve sekiz satır halinde, sülüs harflerle kabartılarak yazılan ve kısmen tahrip olan Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

"اشبو ساعة قوله سى [عالم نعمة پادیشاح معظم] شوکتلو
عبد الحمید خان ثانی افندیمز حضرتلرینك زماننده انشا ایدیلدی
و اعاظم وزراي علیه دن دولتلو
رشید عاکف پا شا حضرتلرینك سیواس ولایتی والیلیعنده
قائماقام قضا احمد رشدی افندینك
همم عمران پرورسیله توسیعا وجوده کتیریلمشدر
فی ١٢ ایلول سنة ١٣٢٤
فی ١٦ شعبان المعظم سنة ١٣٢٢"

---

[215] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 13; K. E. UYKUCU, Bölgemiz Karadeniz İl ve İlçeleri, Orta Karadeniz Bölümü Amasya Çorum Tokat Ordu Samsun, İstanbul, 1978, s.173. Uykucu, 1939 depreminde tehlikeli bir şekilde çatlayan kulenin "bayındırlık Samsun müdürlüğünün" raporu üzerine yıktırıldığını ve "muhafaza edilen kaidesi üzerine yeniden yapıldığını" belirtmektedir.

[216] Acun kitabelere göre yapının 1906-08 arasında yaptırıldığını belirtmektedir. H. ACUN, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara, 1994, s. 38; H. ACUN, "Az Bilinen Saat Kulelerimiz", İlgi, S. 68, İstanbul, 1992, s. 31. Kitabede tarihin hicri ve rumi olarak iki şekilde yazıldığı görülmektedir.

[217] Resimden okunabildiği kadarıyla kitabede *"… zelzelesinde yıkılan saat kulesini hayırsever V. Köprülü … yardı… ile Bafralı sanat… … yapmıştır. 1959"* Bkz. H. ACUN, Anadolu Saat Kuleleri, resim 61 (sayfa numarası verilmemiş).

"İş bu sa'at kulesi [Alem-i nimet-i padişah-ı muazzam] [218]şevketlu / Abdülhamid Han-ı Sâni Efendimiz hazretlerinin zamanında inşa edildi

Ve e'azım vüzerayı devlet-i aliyyeden devletlû / Reşid Akif Paşa Hazretlerinin Sivas Vilâyeti Valiliğinde

Kaymakam-ı kaza Ahmed Rüşdü Efendi'nin / Himem-i 'umran peruresiyle tevsi'an vücuda getirilmiştir

Fi 16 Şa'ban el muazzam sene 1324 / Fi 12 Eylül sene 1322" [219]

13. Vezirköprü'de Geleneksel Konut Mimarisi Fotoğraf 2,133-158

Vezirköprü ve köylerinde geleneksel konut mimarimizle paralel seyreden konutlar görülür. Abdülgani, Taşkale, Orta Cami, Mehmet Paşa, Çanaklı, Fazıl Ahmet Paşa, Tikenli, Tabakhane, Nalbantlı, Değirmenbaşı Mahallelerinde yoğunlaşan bu konutlar Orta Anadolu konutlarının tesirinde ahşap karkas hımış dolguludur. İlçe merkezinde 60 kadarı tescilli olmak üzere epey sayıda geleneksel konut bulunmaktadır. Aşağınarlı, Yukarınarlı ve Çaltu gibi köylerde ilçe merkezindeki evlerin benzeri ahşap karkaslı hımış dolgulu evlere rastlanmaktadır. Köy evlerinin büyük çoğunluğu ahşap karkas hımış dolguludur. Evin ana iskeletini oluşturan kiriş ve dikmelerin arası taş, tuğla veya kerpiçle doldurulur.

Katlar zemin ve üstü olmak üzere çoğunlukla iki, bazen tek katlıdır. Alaturka kiremit kaplı kırma çatılı hımış konutlarda inşa malzemesi ve tekniği bakımından kâgir ve ahşap karkas duvarlarla karşılaşılır. Çoğunluk yapıda, bodrum ve su basman kesimi kâgir, zemin ve zemin üstündeki kat (veya katlar) ahşap karkastır. Su basman genelde moloz taştır. Kimi örneklerde özellikle daha yakın tarihlilerde kapı ve pencere çevrelikleri ve köşe dikmeleri haricinde kalan kesimler sıvayla kaplıdır. Kat kirişleri, hatıllar ve köşe dikmeleri sıvanmaz. Bazen arka cepheye bakan cephe sağır bırakılır. Çoğunlukla avlu kapıları ile evin giriş kapısı çevresinde, bazen pencere çevreliklerinde olmak üzere, nadiren düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Samsun'da merkez ilçe İlkadım ile Bafra ve Çarşamba'da 19. yüzyılın 2. yarısından itibaren görülen ticari gelişmenin şehre çektiği, bir kısmı Rum ve Ermeni

[218] Köşeli parantez içindeki kesimler Uykucu'dan alınmıştır. K. E. UYKUCU, a.g.e., s. 173.

[219] Kitabenin okunuşunda Acun ve Uykucu'dan yararlanılmıştır. H. ACUN, Anadolu Saat Kuleleri, s. 37; K. E. UYKUCU, a.g.e., s. 173.) Kitabenin ikinci satırında saat kulesinin Sultan II. Abdülhamid zamanında inşa edildiği belirtilirken, altıncı satırında genişletildiği bildirilmektedir (tevsi'an: genişletme, genişletilme. Bkz. F. DEVELLİOĞLU Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara, 1999, s. 1103). Birbiriyle çelişir gibi görünen bu durum halkın arasında kuleyi Köprülüler'in yaptırdığı şeklindeki rivayeti akla getirtmektedir. Saat kulelerinin Osmanlı şehirlerinde XVII. yüzyılın sonlarında görülmeye başladığı (H. ACUN, Anadolu Saat Kuleleri, s. 5-6) düşünülürse rivayetin ciddiyetle karşılanması gereği ortaya çıkmaktadır.

azınlıklar veya Avrupalı olan tüccar sınıfına ait Levanten tarzda konutlara Vezirköprü'de -belirtilen zümre ilçede yerleşmediğinden- rastlanmaz. Konutlar sahibinin maddi durumuna göre faklılık gösterebilir. Bu, daha çok gösterişli cephe düzeni, oda sayısı ve bölümlerin artması ve boyutun büyümesi şeklindedir. Ancak sosyal statü veya sınıf farkına işaret eden farklı bir tarz görülmez. 1943 depreminde yıkılan Köprülü Mehmed Paşa konağı dahi büyük boyutlu belirtilen geleneksel tarzda bir konuttur. Fazıl Ahmed Paşa Medresesi'nde 2002 yılında gördüğümüz takriben 2 m çapındaki süslü ahşap tavan göbeğinin, 1943 depreminde yıkılan Köprülü Konağına ait olduğu söylenmektedir.

Birçok konut sokak dokusunun şekillendirdiği üzere yapının oturduğu arsaya göre konumlandırılmıştır. İlçe merkezinde bitişik nizamda yapılmış epey konut bulunmakla birlikte duvarlarla dört yanı çevrili avlular içerisindeki evler de yaygındır.

Profilli ahşap konsollara oturan cumbalar ve çıkmalarla ikinci katta evin hacmi genişletilir. Çoğu kez cephenin ortasındaki odalar bu şekildedir. Ancak ikinci kat çıkmalarının tüm cephe boyunca olduğu örnekler de (Değirmenbaşı Mahallesi 1116. Sokakta bulunan bir ev gibi) görülür. Bu tipteki bazı büyük konutlar etkileyici bir tesir bırakmaktadır. Çıkmaların bulunduğu kesimde çatı üçgen şekilde eğimlerle hareketlendirilir.

Bazı örneklerde ikinci katta, küçük balkonlar görülür. Çatı saçağı bu hizada taşırılarak balkon yağmurdan korunur. Örtü, kiremitle kaplı kırma çatıdır. Duvarlardan taşırılan saçakların altı tahtayla kaplıdır. Kimi örneklerde mertekler görülecek şekilde bu kesim açıktadır. Çatı eğimleri genelde yüzeyseldir.

Avlu duvarları mahremiyet kaygısıyla insan boyuna aşacak şekilde yüksek tutulmuştur. Avlu duvarlarında moloz taş, kerpiç malzeme yer yer kesme veya kaba yontu taş görülür. Zaman zaman antik devşirme parçalar da kullanılmıştır. Çoğunluk avlu kapıları, duvar arasındaki açıklığı kapatan yalın unsurlardır. Bu kesimde çift kanatlı ahşap kapı kanatları görülür. Bazı avlu kapıları kemerli muntazam kesme taş işçiliklidir. Giriş katına açılan kapı üstünde yer alan yatık dikdörtgen şeklindeki ahşap korkuluklarla donatılan pencereler aydınlık ve havalandırma için düşünülmüştür. Kimi avlu kapılarının üstünde kiremit kaplı minik kapı sundurmaları görülür. Bunların bir kısmı minik bir kırma çatı gibi iki yana meyillidir. Bahçede kuyu ve havuzun görüldüğü örneklere rastlanır.

İç ve orta sofalı tipe rastlanılmaktadır. Sofanın yana alındığı tipler de görülür. İki katlı yapılarda plânlar kısmen her iki katta da aynıdır. Kimi evlerde iki kollu bazen de tek kollu merdivenlerle ikinci kata çıkış sağlanır. İç mekânda ocak, dolap nişleri, sekiler, giyotin pencere ve ahşap tavanlarda sadelik hakimdir.

Zamanla yapılan tamirat ve tadilat gibi unsurlar ve çeşitli nedenlerle meydana gelen tahribatlar yapılardaki bezeme unsurlarını büyük ölçüde yok etmekle birlikte bazı örneklerde malakâri, ahşap oymalar, çıtalama teknikli tavanlar dikkat çeker. İç müştemilatta seki, sedir, raf, küçük dolaplar ve nişler, yüklük gibi geleneksel unsurlar görülür. Tavan ve döşeme ahşaptır. Bezemeli dolap kapakları, tavan veya tavan göbeklerine günümüzde rastlanmaz.

Bol sayıda ve geneli dikdörtgen açıklıklı olan pencereler, genellikle her iki katta da altlı üstlü simetrik uygulanmıştır. Özellikle üst katlardaki pencereler daha dekoratif görünüşlere sahiptir. Kimilerinde kemerli form ve dekoratif ahşap alınlıklar ile ahşap profillere yer verilmiştir.

İçte olduğu gibi dış cephede de çok nadir ahşap bezeme unsurları göze çarpar. Basit oymalı ve profilli sütunlar, sıva üzerinde basitçe ve çok sınırlı bir şekilde kalem işi nakışlar görülebilir. Evliya Çelebinin ifadesiyle vaktiyle ilçede bulunduğunu öğrendiğimiz 70 kadar sarayda -ki bunların büyük paşa konakları olması gerekir- zengin kalemişi nakışların olması beklenir. Nitekim 1940 yıllarda yıkılan Köprülü Konağını inceleyen Ülgen, konaktaki kalemişi nakışlardan bahsetmektedir.[220] Bazı evlerde sıva üzerine yapılan basit kabartmalar görülür. Kimi örneklerde stilize çiçeklerle bezeli, içleri boş veya pek azı tarihli kitabelikler görülür.

14. İlçe Merkezinde Geleneksel Dükkân Atölye Gibi Bir Grup Küçük Ticari Yapı Fotoğraf 159-163

İlçe merkezinde yukarıda tanıttığımız han, arasta ve bedesten dışında bir takım küçük dükkân, atölye gibi ticari yapılar bulunmaktadır. Hemen hemen tamamı ticari sit alanı içerisinde veya yakınında konumlanan bu tip yapıların inşa tarihini belgelemek kolay olmamaktadır. Orta Camii'nin doğu yanında bulunan bitişik nizamlı iki küçük dükkânın aralarındaki duvarda 1643 tarihli bir çeşme bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte geleneksel malzeme ve inşa tekniğinin görüldüğü bu dükkânların kitabedeki tarihte var olduğu düşünülebilir. Köprülüler ve Ayşe Hanım adına kayıtlı vakfiyelerde olduğu gibi, ilçedeki yapılarla ilgili diğer bazı vakfiyelerde de ilçede bulunan epey sayıda dükkândan bahsedilmektedir. Bu ve benzeri bazı geleneksel yapıların az-çok aslî görünüşünü koruduğu anlaşılmaktadır. İlçede Köprülü Arastasının batısındaki sokak boyunca, Üzüm Hanı'nın doğu ve batı bitişiğinde, Orta Camii'nin batı yanındaki küçük meydan ile Saat Kulesinin çevresinde bulunan bazı dükkânlar ile yine bunlara yakın konumda bulunan bazı sokaklarda yer alan benzeri kerpiç, tuğla veya taş dolgulu ahşap karkas veya kâgir duvarlı kırma çatı ile örtülü dükkânlar bu meyanda dikkat çekmektedir. Bunlarda bir kısmında ahşap kaplı tavanlar, eski kapı ve pencere kanatları, geleneksel usulde açınır kapanır ahşap kepenkler görülmektedir.

[220] A. S. ÜLGEN, a.g.m., s. 555-580

15. Vezirköprü'de Kırsal Mimari Fotoğraf 164-169

Köy evi, fırın, ambar, samanlık-ağıl, ahır, kuyu, değirmen gibi yapılar Vezirköprü'de görülen kırsal mimari elemanlarıdır. İlçenin ovalık ve dağlık köylerinde farklı bir görünüm kazanan kırsal yapılar tarım ve hayvancılığa dayalı olarak yörenin iklim koşullarının şekillendirmesiyle pratik ve basitçe ortaya konulan çözümler içerir. Yerinde bulunan malzeme ile şekil alan ve hızla ortadan kalkmakta olan bu yapılarla ilgili kapsamlı bir akademik araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu söylemek gerekir.

16. Orijinalliğini Yitiren ve Ortadan Kalkan Yapılar Fotoğraf 127-128,131,148,170-171

Çeşitli tarihi belge ve vakfiyelerde adı geçen bir kısım yapı günümüze ulaşamamış, şehrin hafızasından büyük ölçüde silinmiş eserlerdir. Yörgüç Paşa (Orta) ve Abdülgani Camii asli özelliklerini kaybeden tarihi yapılardandır. Orta Camii Mahallesi'nde tarihi bedesten ve arastanın hemen yakınında bulunan Yörgüç Paşa (Orta) Camii, ilçenin en merkezi ve en büyük tarihi camisidir. Vakfiyesinden[221] hareketle Sultan 2. Murad zamanında Vezir Yörgüç Paşa tarafından 1431 dolaylarında yaptırıldığı anlaşılan cami, zamanla yapılan müdahaleler nedeniyle asli görüntüsünü kaybetmiştir. Yörgüç Paşa'nın yaptırdığı çeşitli illerdeki yapılara bakarak ilk olarak o devrin yaygın bir tipi olan yan mekânlı (tabhaneli) bir cami olarak yapılmış olması mümkündür. Fakat 1943 depreminde büyük hasar gören yapı kırma çatılı olarak yenilenmiştir. Son olarak 2010 yılı dolaylarında Vakıflar tarafından yaptırılan kapsamlı bir restorasyonla cami birçok muhdes ve uygunsuz unsurdan temizlenmiştir. Osmanlı döneminde inşa edilen Saat Kulesi, Cumhuriyet döneminde yeni baştan inşa edilmiştir.

Yazımızın ilk sayfalarında etraflıca bahsettiğimiz üzere Evliya Çelebi, 1647 yılında ziyaret ettiği Vezirköprü'yü yan yana iki ayrı şehir şeklinde "Kocakayası" ve "Köprü" adlarıyla anmaktadır. Aşağıdaki tabloda Seyahatnamede Çelebi'nin adını verdiği yapılardan günümüze ulaşamayanlar sıralanmıştır.

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİDE GEÇEN YAPILAR[222]
KOCAKAYA'DA BULUNAN YAPILAR
Kocakaya kalesi
Kocakaya kalesinde bir cami
Kocakaya kalesinde sarnıçlar

[221] E. H. AYVERDİ, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-51) II, İstanbul, 1989; A. ŞİMŞİRGİL,"Rum Beylerbeyi Yörgüç Paşa'nın Hayatı ve Vakıf Eserleri", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul, 1995, s. 570.

[222] Listede * işareti olan yapılar günümüze geldiğini bildiğimiz yapılardır. Diğerleri ortadan kalkan veya bugün hangi yapı olduğu konusunu kesin bir tespitle söyleyemediğimiz yapılardır. Liste Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, a.g.e., s. 208-10'den yararlanarak oluşturulmuştur.

Kocakaya kalesinde ambarlar	
TAŞKALE'DE BULUNAN YAPILAR	
Taşkale	*Hacı Yusuf Hanı*
Toprakkale	*Hacı İsa Hanı*
Ahşap bir Köprü	*Mehemmed Çelebi Hanı*
Hacı Yusuf Ağa Sarayı	*İmaret Hanı*
Köprülü Mehemmed Paşa Sarayı	*Hacı Yusuf Ağa Mektebi*
Müezzinzâde Sarayı	*Hacı Yusuf Ağa Hamamı*
Küçük Mehemmed Ağa Sarayı	**Çifte Hamam*
Hasan Ağa Sarayı	*Eski Hamam*
Kıbleli Durak Çavuş Sarayı	**Bedesten*
Şeyh-i Ekber Tekkesi	*1000 adet dükkân*
Kâdirî Tekkesi	
Halvetî Tekkesi	

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunan il fihristinde epey bir yapı adı geçmektedir. Bunlara bakılarak ilçe ve bağlı yerlerdeki yapı yoğunluğunun oldukça doyurucu olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunan 2270 Numaralı Samsun Fihristinde adı geçen ancak günümüze ulaşamayan yapılar gösterilmiştir.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ VAKIF KAYITLARI ARŞİVİ'NDE BULUNAN 2270 NUMARALI SAMSUN FİHRİSTİNDE ADI GEÇEN ANCAK GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN YAPILAR[223]	
VEZİRKÖPRÜ İLÇE MERKEZİNDE BULUNAN YAPILAR	
CAMİLER	
1	*Abdülgani Mahallesi'nde Abdülgani Camii*
2	*Abdülganioğlu Mahallesi''nde Hacı Hüseyin Camii*
3	*Abdülganizade Mahallesi'nde Abide Hatun Camii*
4	*Abdülganizade Mahallesi'nde Ayşe Hatun Camii*
5	*Abdüllatif Mahallesi'nde Ayşe Hatun Camii*
6	*Akviran Camii*

[223] Listede yer alan yapıların bir kısmının mahalle adının zamanla değişmesi gibi nedenlerle mükerrer yazılma ihtimali bulunduğu unutulmamalıdır. Kimi zaman bani adlarının farklı yazılması veya yapıların farklı zamanlarda farklı isimlerle anılması gibi veya yapının mahalle veya baniye nispetle adlandırılmış olabileceği durumlar da mükerrer yazıma sebep olabilmektedir. Yukarıda görülen kayıtlar şahsiyet kaydıdır. Aynı Fihristte günümüze ulaşan "Yukarı Nalbantlı Camii, "Yörgüç Paşa" (Orta) Camii, "Taceddin Paşa (İmaret) Camii", "Taşkale Ayşe Hanım Camii" de kayıtlıdır.

7	*Cedid Mahallesi Camii*
8	*Çayırbaşı Mahallesi Camii*
9	*Çalman Camii*
10	*Çayırbaşı Mahallesi Lazoğlu Mehmed Bey Camii*
11	*Debbağhane Mahallesi'nde Ayşe Hatun Camii*
12	*Debbağhane Mahallesi'nde Hatice Hatun Camii*
13	*Değirmenbaşı Mahallesi Camii*
14	*Dikenli Mahallesi Camii*
15	*Gedegere Camii*
16	*Hüseyin Camİİ*
17	*Küçük Sultan Gazi Mahallesi'nde Camii*
18	*Molla Hasan Mahallesi Camii*
19	*Nalbantlar Mahallesi'nde Hacı Hüseyin Camii*
20	*Nalbantlı Mahallesi'nde Hacı Halil Camii*
21	*Nalbantlı Mahallesi'nde Hacı Mehmed Ağa Camii*
22	*Lav Mahallesi Camii*
23	*Sultanpınarı Camii*
24	*Şeyh Mahallesi Camii*
25	*Şeyh Mahallesi'nde Abdullah Camii*
26	*Şeyh Mahallesi'nde Şeyh Camii*
27	*Taşanoğlu Veled Hasan Bey Camii*
28	*Taşkale Mahallesi'nde Sultan Camii*
29	*Yeni Mahalle'de Ayşe Hatun Camii*
30	*Yeni Şeyh (Taceddin) Mahallesi'nde Hacı Ahmed Camii*
MESCİTLER	
1	*Merzifon Mahallesi'nde mescid*
2	*Değirmenbaşı Mahallesi'nde Hacı Mehmed Ağa Mescidi*
3	*Taceddin Mahallesi'nde Şerife Ayşe Hatun Mescidi*
MEDRESELER	
1	*Orta Mahalle'de Abdülkerim Ağa Medresesi*
2	*Uzun Mahallesi'nde Rahmaniye Medresesi*
ZAVİYELER	
1	*Çırak Baba Zaviyesi*
2	*Geve Dede Zaviyesi*
3	*Köhne Zaviyesi*
4	*Şeyh İbrahim Zaviyesi*
5	*Şeyh Hacı Zaviyesi*
6	*Şeyh Salih Zaviyesi*

7	*Toprakkale Mahallesi'nde Hacı Mustafa Kütüphane ve Zaviyesi*
ÇEŞMELER	
1	*Taşkale'de Ayşe Hanım Camii ve Çeşmeleri*
TÜRBE	
İLÇEYE BAĞLI KÖYLERDE BULUNAN YAPILAR[224]	
MEDRESELER	
1	*Kozlu Köyünde Medrese*
2	*Nalbantlar Köyü'nde Medrese*
TEKKELER	
1	*Kayalı Köyü'nde Nebi Alanı Tekkesi*
2	*Aydınlı Köyü'nde Şeyh Beyazıt Tekkesi*
3	*Şeyh Aziz Köyü'nde Şeyh Aziz Tekkesi*
ZAVİYELER	
1	*Başfakih Köyü'nde Bektaş Dede Zaviyesi*
2	*Şıhlı Köyü'nde Tormelek Zaviyesi*
3	*Bektaş Köyü'nde Şeyh Sevindik Zaviyesi*
4	*Gözpınar Köyü'nde Yunus Fakih Zaviyesi*
5	*Seher Köyü'nde Zaviye*

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN'İN AMASYA TARİHİNDE GEÇEN YAPILAR[225]	
CAMİLER	
1	*Abdülganizade Mehmed Çelebi Camii*
2	*Cumûdaroğlu Hasan Gazi Camii*
3	*Değirmen Başı Mahallesinde Mehmed Ağa Camii*
4	*Zeytin Kazası Göl Köyünde Murad Bey Camii*
5	*Zeytin Kazası Göl Köyünde Zekeriya Bey Camii*
6	*Zeytin Kazası Göl Köyünde Zeynel Bey Camii*
7	*Sultanpınarı Mahallesi'nde Süleyman Ağa Camii*
8	*Hüseyin Ağa Camii*
9	**Yörgüç Paşa (Orta) Cami*
10	**Ayşe Hanım Camii (Taşkale Camii)*
MESCİDLER	
1	*Şeyh Alâeddîn-i Şirvânî Mescidi*
NAMAZGÂH	

[224] Fihristte hemen her köyde köy adı ile anılan bir cami bulunduğundan bunlar listeye dahil edilmemiştir.

[225] Listede * işareti olan yapılar günümüze geldiğini bildiğimiz yapılardır. Diğerleri ortadan kalkan veya bugün hangi yapı olduğu konusunu kesin bir tespitle söyleyemediğimiz yapılardır.

1	**Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı*
MEDRESELER	
1	*Tâceddin Paşa Camii'nin avlusuna Süleyman Ağa Medresesi*
2	*Abdülkerim Ağa bir Medresesi*
3	*Uzun Sokak Mahallesi'nde Rahmaniye Medresesi*
4	**Fâzıl Ahmed Paşa Medresesi*
MEKTEPLER	
1	*Tâceddin Paşa Mektebi*
2	*Abdülganîzâde Mehmed Çelebi Mektebi*
3	*Kaya Bey Oğulları Mektebi*
4	*Değirmen Başı Mahallesi'nde Mehmed Ağa Mektebi*
5	*Sultanpınarı Mahallesi'nde Süleyman Ağa Mektebi*
SARAYLAR	
1	*İstavlaz Çayı kenarında Tâceddin Paşa Sarayı*
KALE	
1	*İç Kale Civarında Toprak Kale*
BEDESTEN	
1	** "Ayşe Hanımın yaptırdığı" bedesten*
HAN	
1	*Ganizâde Mahallesi'nde Seyyid Mustafa Efendi Hanı*
TÜRBERLER	
1	*Zeytin Kazası Göl Köyünde Murad Bey Türbe*
2	*Zeytin Kazası Göl Köyünde Zekeriya Bey Türbe*
3	*Zeytin Kazası Göl Köyünde Zeynel Bey Türbe*
İMARET	
1	*Tâceddin Paşa İmareti*
2	*Köprülü Mehmed Paşa İmareti*
KÖPRÜ	
1	*İstavlaz Çayı üstünde köprü*
TEKKELER	
1	*İçkale Mahallesi'de Aydın Tekkesi*
2	*Lalacık Gazi Bey Tekkesi*
3	*Şeyh İbrahim Baba Tekkesi*
4	*Şeyh Salih Efendi Tekkesi*
5	*Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi*
ZAVİYE	
1	*Ganizâde Mahallesi'nde Seyyid Mustafa Efendi Zaviyesi*
HAMAM	

1	*Yusuf Ağa Hamamı*
2	*Ayşe Hanımın yaptırdığı bir hamam*
3	*Ayşe Hanımın yaptırdığı bir başka hamam*
ÇEŞMELER	
1	*Sultan Pınarı Çeşmesi (Sultan Ahmed Çeşmesi)*

Değerlendirme

Tarihi eserlerin yoğunluğuyla dikkat çeken Vezirköprü'de, birçok eser hafif meyilli arazilerde kurulmuştur. İlçedeki yapılar, en eski yapılardan biri olan fakat orijinalliği kaybolan, Orta (Yörgüç Paşa) Camii'nin merkezini oluşturduğu tarihi dokunun çevresinde yoğunlaşmaktadır. Tarihi dokunun merkezinde, birçok Osmanlı kentinde olduğu gibi, camiyle birlikte çarşı da bulunmaktadır. Bedesten ve Arasta, Üzüm Hanı, Taş Han belirtilen kesimdedir. Şimdi yıkılmış olmakla birlikte Müftü Hanı da, vaktiyle bu kesimde bulunmaktaydı.[226] İlçenin bugün de kalbi durumundaki Bedesten, çevresindeki arastayla birlikte tarihi çekirdeğin en yoğun merkez noktasıdır. Bu merkezin 150 m kadar kuzeyine düşen Taceddin İbrahim Paşa Camii ve Hamamı, 80 m kadar doğudaki Fazıl Ahmed Paşa Medresesi'nin bulunduğu kesimler, tarihi eser bakımından epey kısır görünmektedir. Buna karşılık, tarihi çekirdeğin kıble tarafında, Kale Camii'nin merkezini oluşturduğu, Kale Camii, Kale Hamamı, Şifa Hamamı ve Toprakkale Camii'nin yer aldığı bir başka tarihi çevre bulunmaktadır.[227] Bu kesimin 200 m kadar kıble tarafına düşen Namazgâh Camii ile Köprülü Namazgâhı, tarihi dokunun güney sınırını çizer. İlçedeki çeşmeler, söz konusu tarihi doku içerisinde dağılmıştır. Mezbahane Mevkiindeki Köprü ile buna göre şehre biraz daha yakında bulunan Askerlik Şubesi Çeşmesi, Karlık Mezarlığı Karşısındaki Çeşme, Yukarı Nalbantlı Camii ve Yalı Hamamı, çekirdeğe uzak yapılardır. Şehrin içerisinde pek fark edilmezse de, Bedesten ve Arasta ile Kale Camii, şehrin yüksek kesimlerinde konumlanmıştır.

Camiler

Kâgir Camiler

Büyük bir kısmı, aslına sadık kalınarak yenilenen, Taceddin İbrahim Paşa Camii Samsun'da Tabhaneli camilerin tek örneğidir. Tabhaneli camilerin Erken Osmanlı

[226] İlçede görüştüğümüz yaşlı bir şahıs, Müftü Hanı'nın, Çifte Hamam'ın hemen kuzeybatı yanında olduğunu belirtmiştir.

[227] Köprülü Konağı'nın da bu kesimde olduğuna daha önce değinmiştik. Diğer kesimlere nazaran biraz daha yüksek ve havası temiz duran bu mevkide, Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği paşa konaklarının yoğunlaşmış olabileceği düşünülebilir. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, a.g.e., s. 209.

devirde İmparatorluğun birçok şehrinde yapıldığı bilinir.[228] Orta eksende sofa ve mihrap önü bölümü, sofanın iki yanında birer küçük tabhane odasının bulunduğu ana yapının önünde, beş gözlü, kubbelerle örtülü, yanlara sivri kemerlerle açılan bir son cemaat yeri bulunur. Caminin kuzeybatı köşesinde bir minare, kuzeyinde ise bir şadırvana yer verilmiştir. Mekân düzeni bakımından bu tipin gayet yalın bir örneği olan ve tüm birimlerinin kubbeyle örtüldüğü caminin benzerleri olarak, Edirne Muradiye (1435-36),[229] Edirne Gazi Mihal (1422),[230] Çorum - Osmancık Koca Mehmed Paşa (1430),[231] ve Kastamonu İsmail Bey Camii'ni (Candaroğulları yapısı, 1454)[232] gösterebiliriz. Kale Camii orta büyüklükte tipik bir tek kubbeli Osmanlı camisidir. Orijinale uygun olarak yenilenen son cemaat yerinin sütunlara oturan sivri kemerleri ve kubbeleri, klâsik düzeni yansıtır. Ahşap ve kalemişi nakışlarıyla özenli bir eserdir. Mahalleyi aşıp şehir ölçeğinde mesajların hedeflendiği bir yapıdır.

Hımış Camiler

Samsun'da hımış duvarlı camilerin bilinen üç örneğini oluşturan Toprakkale Yukarı Nalbantlı ve Namazgâh Camii, esas itibariyle kâgir duvarlı ve kırma çatılı camilerle aynı plân özellikleri gösterir. Toprakkale Camii'nde dikineliği epey vurgulanmakla birlikte, her üç caminin, dikine dikdörtgen bir harim ve bunun önündeki kapalı son cemaat yerinden oluştuğu görülmektedir. Harimin kuzeyinde plânlanan kadınlar mahfillerinde, kâgir duvarlı ve kırma çatılı camilerle benzer bir düzen söz konusudur. Hımış duvarlı camilerdeki duvar tekniğinin, en yakın benzerleri, Vezirköprü, Havza ve Lâdik ilçeleri başta olmak üzere, yöredeki konutlardır. Aynı duvar tekniği, Üzüm Hanı, Taş Han'da (hanın bazı kesimlerinde) ve Havza Yörgüç Paşa Camii'nde de (sadece kıble duvarında) uygulanmıştır.

---

[228] Osmanlının kuruluşunu takiben, erken devirde ilk örneği İznik Sultan Orhan İmaret Camii (1334–35) ile görülen tabhaneli camilerin, birçok fonksiyonu yüklenen bir çeşit fütüvvet yapıları oldukları bilinmektedir. Mekân düzeni bakımından Anadolu Selçuklu kapalı avlulu medreseleriyle yakınlığı görülen tabhaneli camilerin, erken Osmanlı döneminin yeni ve özgün bir tipi olduğu kabul edilmektedir. Bkz. S. EYİCE, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler", İ.Ü.İ.F.M., C. XXIII, S. 1-2, İstanbul, 1963, s. 1-80; T. CANTAY, "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C. 1, İstanbul, 1988, s. 54-55; O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 6 vd.; S. EYİCE, "Cami" mad., "Mimari tarihi" bölümü, s. 71-73; A. KURAN, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, Ankara, 1964, s. 64-109; A. ALTUN, Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul, 1988, s. 79; D. KUBAN, Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana Hatları, (Hazırlayan, S. KANGAL), İstanbul, 2004, s. 132-43.

[229] O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 50.

[230] O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 55.

[231] O. ASLANAPA, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 57.

[232] K. K. EYÜPGİLLER, Bir Kent Tarihi Kastamonu, İstanbul, 1999, s. 73.

Ahşap Cami

Günümüzde Çarşamba, Terme, Asarcık, Salıpazarı, Kavak olmak üzere Samsun'un doğu ve güneyindeki ormanlık kesimlerde yoğunlaşan Samsun'un Cumhuriyet devri öncesi çantı camilerinin Vezirköprü ve Alaçam'da bir iki örneği bulunmaktadır. Samsun'un kuzeybatı ucunda bulunan ve yakın zamanlarda yapılan tuğla duvarlar ve çeşitli eklemelerle asli görüntüsü bir hayli zedelenen Çaltu Camii, çantı geleneğin tüm şehir ve bölgeye yayıldığının güzel bir işaretidir. Yöredeki çantı camilerin mekân düzeni ve genel mimari özellikler bakımından, erken ve geç örneklerde bir takım farklar belirmektedir. Buna göre Çaltu Camii geç örneklerden olup "ikinci grup" şeklinde adlandırdığımız sınıfın tipik bir örneğidir.[233]

Medrese

İl dahilinde günümüze ulaşan orijinal tek örnek olan Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Medresesi kareye yakın dikine dikdörtgen şeklinde şadırvanlı bir avlunun etrafında, dört yönde revaklar, uzunlamasına eksenin iki yanında talebe hücreleri, orta eksendeki kapının karşısında, ana bünyeden dışa taşırılan bir dershane-mescidden oluşan plânıyla, önemsiz sayılabilecek ayrıntılar dışında büyük ölçüde simetriktir. Dönemin başkent ve büyük şehirlerindeki medreselere kıyasla biraz daha küçük ve yalın bir mekân düzeninin görüldüğü yapı, plân şekliyle erken devir Bursa medreselerini hatırlatmaktadır. İnşa edildiği devir içerisinde özellikle Sinan sonrası medreseleriyle kıyaslanabilecek medresenin, plân bakımından benzeri olarak, İstanbul - Fatih Bayram Paşa Medresesi (1634–35)[234] gösterilebilir. Avlunun sadece iki yanında dizilen medrese hücreleriyle yapı, dönemin birçok medresesinden ayrılarak, Mimar Sinan'ın eseri, İstanbul - Eyüp Sokullu Mehmed Paşa Medresesiyle (1568-69)[235] benzeşir. Dershanenin ana bünyeden taşırılması, revakın avluyu dört yönden sarması,[236] iki medrese arasındaki diğer benzerliklerdir. Düz atkı taşlı hücre kapılarının benzerlerine, İstanbul – Sultan Ahmet, İstanbul Çinili (1640-48),[237] Erzurum Feyzullah

[233] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. S. BAYRAKTAR, Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005, s. 408-409; M. S. BAYRAKTAR, "Samsun - Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Cami", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (Editörler, H. GÜNDOĞDU vd.), Erzurum, 2006, s. 76-77.

[234] Z. KÖŞKLÜ, a.g.t., s. 69.

[235] Klâsik dönemdeki birçok medresenin bu şekilde avluyu dört yönden saran revaklarla çevrildiği bilinmektedir. Bkz. K. PEKTAŞ, a.g.t., s. 72.

[236] Z. AHUNBAY, "Sultan Ahmed Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 7, İstanbul, 1994, s. 56.

[237] A. V. ÇOBANOĞLU, "Çinili Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 2, İstanbul, 1945, s. 518-19.

Efendi (Kurşunlu, Fevziye),[238] Erzurum Şeyhler '1760-61)[239] ve Erzurum - Oltu Arslan Paşa Medresesi'nde (1664)[240] rastlanmaktadır.

Şehir Hanları

Vezirköprü'de iki şehir hanı günümüze ulaşabilmiştir. Üzüm Hanı hımış duvarlı, Taş Han, yarı kâgir - yarı hımış duvarlıdır. Üzüm Hanı dışındaki iki yapı, tek avlulu ve iki katlı Osmanlı şehir hanları grubuna girmektedir.[241] Türk mimarisinde Anadolu öncesinde Karahanlılar'dan itibaren görülen[242] bu tipin, erken Osmanlı devrinde, ilk olarak[243] Bursa Emir Hanı (1339–40)[244] ile başlayarak sonraki dönemlerde de yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.[245]

Dikine dikdörtgen (Üzüm Hanı) ve kareye yakın ancak hafif yamuk bir dikdörtgen (Taş Han) çerçeve içerisinde plânlanan hanların, Osmanlı döneminin şehir içi hanlarında görülen bir plân şemasıyla ele alındıkları görülmektedir. Ortadaki avluyu saran birimleri, hücrelerin önünde yer alan revak düzeni, hayvanların barınmasına yönelik ahırlarıyla bu iki han, Osmanlı şehir hanlarının genel şemasına uymaktadır. Esasen belli bir plân şemasının sıkı sıkıya takip edilmediği, genelde sokak yapısına göre şekillenen ve içerisindeki ticarî faaliyete göre, zaman zaman birçok

---

[238] H. GÜNDOĞDU, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehri Mübarek Erzurum, Ankara, 1989, s. 172.

[239] H. GÜNDOĞDU, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", s. 172.

[240] A. ULUÇAM, "Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi", V.D., S. XVII, Ankara, 1983, s. 94.

[241] Osmanlı şehir hanlarının tipolojik bir sınıflaması için bkz. B. ERSOY, "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", Sanat Tarihi Dergisi, S.VII, İzmir, 1994, s.76-80.

[242] M. CEZAR, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977, s. 189-91; C. GÜRAN, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Ankara, 1978, s. 3; A. ALTUN, a.g.e., s. 87-88; İ. AYTAÇ, "Selçuklu Kervansarayları", Türkler, C. 7, Ankara, 2002, s. 855-56; B. ERSOY, İzmir Hanları, Ankara, 1991, s. 125; O. ASLANAPA, Türk Sanatı I-II, Ankara, 1990, s. 32-753.

[243] E. H. AYVERDİ - İ. A. YÜKSEL, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 105; G. CANTAY, "Türk Mimarisinde Kervansaraylar", Türkler, C. 6, Ankara, 2002, s. 81; C. GÜRAN, a.g.e., s.35; M. B. TANMAN, "Emir Hanı" mad., T.D.V.İ.A., C. 11, İstanbul, 1995, s. 133-34; G. YALÇINER, "Han" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1997, s.753.

[244] E. H. AYVERDİ, Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I, İstanbul, 1989, s. 96-101; M. B. TANMAN, "Emir Hanı" mad., s. 133.

[245] M. CEZAR, "Türk Tarihinde Kervan Saray", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara, 1981, s. 937; B. ERSOY, "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", s. 17; Y. CAN- R. GÜN, Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği, Samsun, 2005, s. 177; M. ÖZKARCI, "Gaziantep'te Üç Han", Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (Editör, Y. KÜÇÜKDAĞ), Gaziantep, 2000, s. 251; M. ÇERKEZ, "Merzifon Taş Han" Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2001, s. 428; Z. NAYIR, Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609–1690), İstanbul, 1975, s. 229; H. ACUN, Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara, 1999, s. 489.

değişikliğin yapılarak mekân düzeninin değişebildiği şehir içi hanlarının, birçok tipi olduğu bilinmektedir.[246]

Üzüm Hanı ve Taş Han'ın bir kısmında gördüğümüz hımış duvarlı bölümler ve revaklarda kullanılan ahşap iskelet ve nihayet kırma çatı, kâgir hanlarda da görülen ve Osmanlı döneminde varlığı bilinen bir uygulamadır.[247] Ankara Saman Pazarı Hanı, genel olarak Vezirköprü'deki hanlara benzer bir örnektir.[248]

Ahırın durumu düşünüldüğünde, Taş Han, hem "ahırın alt kat avlu kanatlarında", hem de "hana dıştan bitişen bir mekân" şeklinde,[249] Üzüm Hanı ise "hana dıştan bitişen kapalı bir mekân" şeklinde tasarlanan gruplarda yer almaktadır.

Bedesten

Bu grupta yer alan Vezirköprü Bedesteni (17. yy.ın 2. yarısı) klasik Osmanlı bedesteni şemasındadır. Düzgün kare şeklindeki yapının ortasında, içi boşaltılmış bir ayak yer alır. Bu ayakla duvarlar arasında uzanan sivri kemerlerle, dört eşit parçaya bölünen mekân, kubbelerle örtülmüştür. Dükkânlarla sarılan cephelerin ortasına eyvan türü taç kapılar yerleştirilerek, klasik bedesten şeması tekrar edilmiştir. S. Eyice ve M Tunçel'in klasik bedestenlerin son örneklerinden biri olarak gösterdiği[250] yapının önemli bir özelliği, dört yanını saran sokakların gerisindeki arastayla karşılıklı konumlandırılmasıdır. Bedestenin ana girişinin önünde, yamuk dörtgen şeklinde

[246] Konuyla ilgili literatüre bakıldığında, tipolojik bir sınıflamanın henüz tam olarak yapılmadığı, farklı bölgelerden tanıtımı yapılan birçok han bulunduğu ve bunların da kendi içerisinde büyük bir çeşitlilik gösterdiği, Osmanlı topraklarındaki birçok şehir hanının henüz tanınmadığı, bunlarla birlikte çeşitliliğin büyük ölçüde artacağı görülmektedir.

[247] Hanlarla ilgili yayınlarda ahşap ve hımışın belirttiğimiz şekillerde kullanıldığına dair bulgulardan bahsedilirse de, ahşap hanları tanıtan bir yayından yoksunuz. Burada görüldüğü gibi, yarı ahşap olarak niteleyebileceğimiz hanların, Anadolu'da halen ayakta bulunan örnekleri, az sayıda da olsa olmalıdır. Ancak bu tip hanlar, yayınlara pek yansımadığından, konuyla ilgili örnek veremiyoruz. Fethi takip eden ilk yıllarda, İstanbul'da, ahşap hanların görüldüğü bu durumun uzun sürmediği, bunların yerini kâgir hanların aldığı belirtmekle (C. GÜRAN, a.g.e., s. 33) birlikte, Anadolu'da bu tip hanların inşasının daha uzun yıllar devam etmiş olabileceği düşünülebilir.

[248] Resim için bkz. C. E. ARSEVEN, Türk Sanatı, s. 94.

[249] Vezirköprü Taş Han'da, alt kattaki birçok birim son restorasyondan önceye kadar ahır olarak kullanılmaktaydı. Orijinalde de ahır olmaları kuvvetli bir ihtimal olarak gözüken bu birimlerin dışında, hanın arka duvarına bitişik, halkın "develik" olarak adlandırdığı, üstü açık, küçük bir mekân yer almaktadır. Geniş bir açıklık vasıtasıyla hanla bağlanan bu kesimin orijinalde de açık olduğu düşünülürse, Ersoy'un sınıflamasına "hana dıştan bitişik açık bir mekân şeklinde" ayrı bir maddenin eklenebileceğini söyleyebiliriz. Bkz. B. ERSOY, "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", s. 83-84.

[250] M. TUNÇEL, "Merzifon Bedesteni", Merzifonlu Kara Mustafa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2001, s. 387; S. EYİCE, "Bedesten" mad., T.D.V.İ.A., C. 5, İstanbul, 1992, s. 310.

uzanan arastanın bedestenle birlikte[251] şehrin en hareketli mekânını teşkil ettiğine değinmiştik. M Cezar'ın sınıflamasına göre "dışa dönük dükkânlı" ve "arastalı"[252] bedestenler grubuna sokulabilecek yapının birçok benzeri arasında yakın örneklerden Amasya Bedesteni (1483)[253] ve Merzifon Bedesteni (1666–67 civarı),[254] gösterilebilir. Amasya Bedesteni'nde Vezirköprü'de olduğu gibi dört kubbeli benzer bir mekân düzeni görülürken, Merzifon'da kubbe sayısı dokuza çıkmıştır. Üç yapıda da ana şema, karedir. Vezirköprü Bedesteni, S. Eyice'nin de işaret ettiği gibi *"bu yapı tipinin, kubbeleri en aza indirilmiş"* ve *"kendi türünün en küçük ve son örneklerinden"* birisidir. [255]

Anadolu Türk mimarisinde ilk örnekleri Selçuklu ve Beylikler devrinde görülmeye başlayan bedestenlerin, erken Osmanlı döneminden beri, hemen hemen aynı plân ve mimari düzeni göstererek, büyük bir tutarlılıkla, 18. yy.a kadar inşa edildikleri bilinmektedir.[256] Vezirköprü Bedesteni, bu genel şema içerisindeki son örneklerden biri olması bakımından önemlidir. Vezirköprü Bedesteni'nin ortasındaki içi boş iki katlı ve küçük bir kubbecikle örtülü kare ayak hayli ilginçtir. Tarayabildiğimiz kadarıyla, bedestenlerde bu şekilde bir başka ayağa rastlanılmamıştır. Bu kesimlerin bedestenlerde saklandığı bilinen değerli evrak veya mücevheratın muhafaza edildiği bir tür kasa olabileceğine daha önce değinmiştik.

Arasta

Vezirköprü Arastası, bedesten etrafında konumlandırılmıştır. Sokaklara ayrılarak, bedestenin etrafını dolanan dükkân dizilerinden oluşan arastanın, bedestenin önündeki kesimi, aradaki dar sokaklarla birlikte karakteristik bir görünüm

[251] M. M. CERASI, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, İstanbul, 1999, s. 124. Ayrıca bkz. M. CEZAR Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, s. 15.

[252] M. CEZAR, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, s. 290. Cezar'ın kitabında görülen arastalı diğer iki bedesten Ankara - Mahmut Paşa ve Tokat Bedesteni'dir. Tokat Bedesteni hayli farklı görünmesine karşılık Ankara'daki, dört yanını saran arasta sokakları ve sokağın iki yanındaki karşılıklı dükkân dizileriyle, Vezirköprü Bedesteni'ne yakın durmaktadır. Ancak önündeki yamuk dörtgen kesim, Vezirköprü Bedesteni'nin farkıdır. Mahmut Paşa Bedesteni'nde tüm cephelerde düzgün dikdörtgen şema bozulmamıştır.

[253] M. CEZAR, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, s. 290.

[254] M. TUNÇEL, "Merzifon Bedesteni", s. 384.

[255] S. EYİCE, "Bedesten" mad., s. 310.

[256] Bedestenlerin kaynağı, ilk bedestenler ve Osmanlı devrindeki seyirleri hakkında bkz. M. CEZAR, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, s. 212-20. S. EYİCE, "Bedesten" mad., s.302-11; A. ÖDEKAN, "Bedesten" mad., s. 209-210; K. İNAN, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", O.T.A.M., S. 7, Ankara, 1996, s. 120-23.

vermektedir. Genel şemasıyla Vezirköprü Arastası "açık arastalar" grubuna dahil edilebilir.[257]

Namazgâh

İl sınırları dahilinde günümüze ulaşan tek namazgâh olan Köprülü Namazgâhı kısmen tahrip olmakla birlikte, büyük ölçüde orijinaldir. Ne var ki değişen tarihi doku ve namazgâhın işlevini yitirmesi, yapının mimari ifadesini epey anlamsız bir hale sokmuştur. Etrafı yükselerek biraz aşağıda kalan namazgâhın kıble duvarının solunda minber, sağında mihrap yer alır. Namazgâhın önündeki arazide orijinal sınırları belirleyecek bir unsur görülmez. Mihrap, minber ve mimari ifadesiyle, yapıyı, Osmanlı namazgâhlarının iyi bir temsilcisi olarak kabul edebiliriz. Birçok namazgâhta mihrap ve minbere yer verilmediği bilinmektedir. Mihrap ve minberli namazgâhlar olarak, Gelibolu Azebler ve (1407)[258] ve Kosova - Prizren Fatih Sultan Mehmed (Kırık Cami)[259] Namazgâhı, benzer örneklerdir.

Namazgâhın önündeki yeni caminin son bulduğu kesimde, namazgâhın kıble duvarına takriben 40 m uzakta bulunan Namazgâh Camii ve Namazgâh Çeşmesi'nin[260] namazgâhla bu denli yakın olmaları ilginçtir. Kimi zaman yağmur duası gibi nedenlerle de yapıldığı bilinen namazgâhların daha çok sayfiye yerlerinde; özellikle burada olduğu gibi şehrin yakınlarında yapıldığı bilinmektedir.[261]

---

[257] N. ÇAM, "Arasta" mad., T.D.V.İ.A., C. 3, İstanbul, 1991, s. 335.

[258] E. H. AYVERDİ, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-51) II, s. 166-68; M. B. TANMAN, "Azepler Namazgâhı" mad., T.D.V.İ.A., C. 4, İstanbul, 1991, s. 315.

[259] H. ACUN - M. İBRAHİMOĞLU, Kosova - Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı, Ankara, 2002. Yakın bir tarihte tanıtılan namazgâhın Kosova'da yok olan bir başka namazgâhla birlikte ilginç bir özelliği tespit edilmiştir. Namazgâhın kıble duvarına bitişen minberinin köşkün bulunması gereken yerinde küçük bir minaresi olduğu bildirilmektedir. Vezirköprü Namazgâhı'nın belirtilen kesimi üzerindeki betonarme ekin yerinde, vaktiyle küçük bir minare olabileceği düşünülebilir.

[260] Her iki yapının, namazgâhın banisi Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış olabileceğine değinmiştik.

[261] Namazgâhlar hakkında geniş bilgi için bkz. C. E. ARSEVEN, Türk Sanatı, s. 89; H. AKMAYDALI, "Mihraplı ve Minberli Namazgâhlarımız", V.D., S. XXIII, Ankara, 1994, s. 123-43; F. İLTER, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", s. 45-46; M. ÖZDAMAR, "Üsküdar Namazgâhları", Üsküdar Sempozyumu I, C. 1, İstanbul, 2003, s. 97-105; Anonim, "Namazgâhlar" D.B.İ.A., C. 6, İstanbul, 1994, s. 43-44; A. ÖDEKAN, "Namazgâh" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1997, s. 1334; M. ÖZDAMAR, "Namazgâhlar", V.D., S. XX, 1988, s.241-48; H. ACUN - M. İBRAHİMOĞLU, a.g.e.

Hamamlar

Çifte Hamam, çift fonksiyonludur. Şifa ve Yalı Hamamı konak hamamı, diğerleri halk (çarşı)[262] hamamı ve tek fonksiyonlu hamamlardır. Taceddin İbrahim Paşa (Tahta) Hamamı'nın yakınındaki camiyle birlikte yapıldığı vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Mekân düzeni bakımından Vezirköprü hamamlarında birkaç tip ile karşılaşmaktayız. Çifte ve Kale hamamları Anadolu'da ilk yıllardan beri görülen[263] ve birçok çeşidiyle birlikte tüm dönemlerde, diğer tiplere nazaran daha fazla kullanılan "eyvanlı köşe halvetli tip" denilen grupta yer alır. Çifte Hamam, erkekler ve kadınlar kesiminde yan yana tekrar edilen dört eyvanlı ve köşe halvetli plânıyla, bu tipin il ve ilçedeki en büyük ve gelişkin temsilcisidir. Kale Hamamı aynı tipi, daha küçük ölçülerde ve üç eyvanlı olarak tekrarlar. Samsun Şifa Hamamı (15. yy.) Lâdik Eski (1509) aynı plan tipinin Samsun'daki diğer benzer örnekleridir. Dört eyvanlı köşe halveti plânıyla, Tokat Pervane Hamamı'nın (1275 dolayları)[264] erkekler kesimi İstanbul – Edirnekapı Mihrimah Sultan (1560'lı yıllar),[265] Edirne Beylerbeyi (II. Murad devri)[266] Trabzon Tophane (1494),[267] Trabzon Hacı Arif (17. yy.)[268] Trabzon Meydan (19. yy.),[269] Hamamı, Vezirköprü Çifte Hamam'ın benzerleridir. Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa Hamamı, geçirdiği tadilat sebebiyle tam olarak tespit edilememekle birlikte, E. Yurdakul'un rölövesine göre, "ortası kubbeli, enine sıcaklık ve çifte halvetli" değerlendirilebilecek bir başka eserdir. [270] Ait oldukları konağın yanı başında inşa edilen ve "özel hamamlar"[271] sınıfında değerlendirilebilecek Şifa ve Yalı Hamamları, S.

[262] Halka açık hamamları S. Eyice "çarşı veya halk hamamı, Y. Önge ise "genel veya halk hamamı" şeklinde adlandırmaktadır. S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 412; Y. ÖNGE, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995, s. 11.

[263] Tipin, ilk ve sonraki örnekleri hakkında bkz. Y. ÖNGE, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, s. 25-26,111-154, 179-84, 191, 208, 229-54, 161-72; S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 412-13.

[264] Y. ÖNGE, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, s. 246, 248.

[265] D. KUBAN, "Mihrimah Sultan Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 454.

[266] E. H. AYVERDİ, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-51) II, s. 465-68.

[267] H. KARPUZ, Trabzon, Ankara, 1990, s. 62.

[268] H. KARPUZ, a.g.e., s. 66.

[269] H. KARPUZ, a.g.e., s. 67.

[270] Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı söylenen (O. ERAVŞAR, Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar), (basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 131) bu tip ve örnekleri konusunda bkz. S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 418-19; S. EYİCE, "İznik'te "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", s. 112-14; O. ERAVŞAR, a.g.e., s. 111-16,131.

[271] Özel hamamlar konusunda bkz. Y. ÖNGE, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, s. 11; S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 419; C. E. ARSEVEN, Türk Sanatı Tarihi, C. 1, İstanbul (basım yılı belirtilmemiş); A. S. ÜLGEN, "Hamam" maddesi, İ. A., C. 5-I, İstanbul,

Eyice'nin "ılıklık-sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip" ifadeleriyle tanımladığı[272] sınıfta değerlendirilebilir. Şifa Hamamı, Eyice'nin küçük ölçülerdeki genel ve özel hamamlarda rastlandığını belirttiği[273] tipin, şehirdeki en güzel ve gelişkin temsilcisidir. Ayrı birer helâ, tıraşlık, iki halvet ve bunların önündeki kubbeli bir hücreden oluşan hamamın, bu tipin gelişkin bir örneği olduğu söylenebilir.[274] Ilıklık-sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tipin güzel bir örneği olarak kabul edilen İznik İsmail Bey Hamamı (14-15. yy.),[275] Amasya - Gümüş Nahiyesi'nde Tekke (Selçuklu) (1367)[276] ve Amasya - Gümüşhacıköy Tekke (Selçuklu) Hamamı 1756),[277] bu tipin ülkemizdeki bazı benzer örnekleridir.

Ortak bir külhanın önünde yan yana ve tam simetrik olarak tasarlanan Çifte Hamam, ısı kaybının en aza indiği[278] bir düzende inşa edilmiştir. Tüm birimlerinde klasik düzenin görüldüğü hamam, yerine oturmuşluk hissi verir. Şehrin ticari ve en işlek muhitini oluşturan bedesten ve arastanın bulunduğu yöne erkekler, arka tarafına kadınlar kısmının yerleştirilişi mahremiyetin gözetildiğini göstermektedir. Kadınlar kısmının giriş kapısının önündeki kapıyı perdeleyen "L" şeklinde yarım boy duvar da aynı kaygıyla işaret eder. Söz konusu duvar ve yerleşim düzeninin, Türk hamamlarının ortak bir özelliği olduğu bilinmektedir.[279]

Köprüler

Vezirköprü köprüleri, Türk köprü mimarisinin genel özelliklerini yansıtan yalın eserlerdir. 14-16 yy. arasına tarihlediğimiz Kurt Köprü büyük boyutlu oluşu, bol miktarda devşirme malzeme kullanımı, bununla birlikte muntazam olmayan almaşık örgüsüyle dikkat çeker. Köprü yolu, sonraki köprülere nispetle daha dar tutulmuştur.

1964, s. 175; B. ERAT, "Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi", Osmanlı, C. 10, Ankara, 1999, s. 392-99.

[272] S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 419.

[273] S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 419.

[274] Hamamın önündeki hımış duvarlı ahşap çatılı ve büyük ölçüde yıkılan soyunmalığın, konağın yıkılmasından sonra yapıldığını düşünmekteyiz. Yakın zamanlara kadar kullanıldığı söylenen hamam, konağın yıkılmasıyla, halk hamamına dönüştürülmüştür. Bu durum, ülkemizde konağı yıkılan diğer bazı özel hamamlar için de geçerlidir. (S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 415).

[275] S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 419; S. EYİCE, "İsmail Bey Hamamı" mad., T.D.V.İ.A., C. 23, İstanbul, 2001, s. 86-87. Tipin diğer örnekleri için S. Eyice'nin "hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü"ne bakılabilir.

[276] F. BAYRAM, "Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesinden Üç Hamam" T.A.E.D., S. 1, Ankara, 2000, 89.

[277] F. BAYRAM, a.g.m., s. 89.

[278] Çeşitli biçimlerde birbirine bitiştirilen çifte hamamların, klasik devirde yoğunluk kazanarak bu şekilde konumlandığı ve bunun ısı kaybını önlediği anlaşılmaktadır. S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 415.

[279] S. EYİCE, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari Bölümü", s. 415; Y. ÖNGE, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, s. 12.

Kurt Köprü Samsun il sınırları dahilindeki en uzun köprüdür. (87.00 m).[280] Kurt Köprü iki gözlü, diğeri tek gözlüdür. Kurt Köprü'de 18.90 m gibi epey geniş bir açıklık görülmesine karşın, diğerinin kemer açıklığı altından akan suya kâfi olacağından epey daha küçük tutulmuştur. Kurt Köprü'de yayvan sivri kemerler, Mezbahane Mevkiindeki Köprü'de yuvarlak kemer kullanılmıştır. Mekân düzeni açısından önemli sayılabilecek bir uygulama, Kurt Köprü'de, yerinde tespit etme imkânı bulamamakla birlikte, yöre sakinlerinden varlığını öğrendiğimiz köprü içindeki bir odadır. Anadolu'da az sayıdaki köprüde saptanan bu tip bir odanın, bu köprü için de geçerli olabileceğini düşünmekteyiz.[281]

Çeşmeler

Askerlik Şubesi Çeşmesi dışındaki diğer çeşmeler yarı müstakil dış cephe çeşmeleri grubunda yer alır. Bu çeşmeler, bir sokağın su ihtiyacını karşılamak üzere hayır sahipleri tarafından yaptırılarak vakfedilmiştir. Bu küçük çeşmeler bir duvara bitişik olarak inşa edilmiş tek bir yüzden ibarettir. Yarı müstakil dış cephe çeşmeleri sivri kuşatma kemeriyle belirlenen tek cepheli tasarımıyla dikkat çekmektedir. Arka cephelerine bitişen duvarlardan 0.40-0.50 m kadar ileriye taşan prizmatik kütleli cephelerin önünde, basit dikdörtgen bir yalak, yalağın iki yanında testi sekileri, kuşatma kemerinin çevrelediği orta alanda bir veya iki lüle deliği, bunun üstünde, bazılarında tas konulmak üzere açılmış küçük nişler yer alır. Arasta ve Üzüm Hanı Çeşmeleri, bulundukları yapı ve yakın çevresine hizmet vermek üzere inşa edilmiştir.

Vezirköprü Askerlik Şubesi Çeşmesi meydan çeşmeleri (depolu çeşmeler) grubunda yer alır. Bafra Ali Bey (1753-54), Bafra Taşlı (1840-41), Bafra Hüseyin Bey (1908-09) Samsun Alemdarzâde Hafız Mehmed Aziz (1892) çeşmeleri bu grupta yer alan benzer Samsun çeşmeleridir. Türk çeşmelerinin en gösterişli ve gelişkinleri bu gruptaki çeşmelerdir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren, günümüz musluklarına benzeyen burma lülelerin kullanılmasından sonra, bilhassa 18. yüzyılda abidevi

[280] Samsun'daki diğer köprlerin boyları; Kavak- Çakallı Köprüsü'nde 42.40, Kavak - Çakallı - Koca Köprü'de 27.80 m., Vezirköprü - Mezbahane Mevkiindeki Köprü'de 8.75 m., Ondokuzmayıs - Yörükler Beldesi Kalaba Köprüsü'nde 11 m.dır. Aynı köprülerde, ortalama 8 m. civarında olan yükseklik, Kurt Köprü'de 13.50 m.ye ulaşmaktadır.

[281] Böyle büyük köprülerde (Erzurum - Köprüköy Çobandede Köprüsü'nde olduğu gibi), köprü bünyesinde odalar bulunduğu bilinmektedir. Köprü dizdarları için düşünülen bu tip bir oda, Kurt Köprü için de düşünülmüş olabilir. Çobandede Köprüsü için bkz. H. GÜNDOĞDU, "Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler II Çobandede Köprüsü", A.Ü.G.S.E.D., S. 2, Erzurum, 1996, s. 54. Köprülerde yer alan bu tip hücrelerin işlevleri konusundaki yorumlar için, H. Gündoğdu'nun yukarıda bildirilen yayını yanı sıra bkz. C. ÇULPAN, Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, Ankara, 1975, s. 8; S. EYİCE, "Çoban Köprüsü" mad., T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1993, s. 351.

yapılar haline gelen[282] bu tip çeşmelerin en güzel örnekleri olarak; İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun girişi önündeki Sultan III. Ahmed (1728-29),[283] Üsküdar Sultan III. Ahmed (1728),[284] Tophane Sultan I. Mahmud (1732),[285] Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa (1732-33)[286] çeşmelerini gösterilebilir.

Dikkat Çeken Bazı Mimari Unsurlar

Taceddin İbrahim Paşa Camii, Bedesten ve Arastası'nın kapıları, abidevi tesir uyandıran taçkapılardır. Yapı dışında ve içine doğru 0.50 m kadar taşırılarak, 2.15 m kadar derince bir alanı kaplayan Taceddin İbrahim Paşa Camii'nin taçkapısı, son cemaat yeri içerisinde tasarlanmıştır. Açıklığı kavrayan basık kuşatma kemeri, üstündeki kitabeliği, mukarnaslı mihrabiyeleri, sütünceleri, yalın silmeleri ve düzgün kesme taş işçiliğiyle dikkat çeken kapının benzerleri olarak; Bursa Yıldırım (1399-40), Bursa Muradiye (1426-27), İstanbul - Aksaray Murat Paşa (1471-72), Bursa Hamza Bey Camileri'nin taçkapıları gösterilebilir.[287] Vezirköprü Bedesteni'nin kapıları, aynı türdeki birçok bedesten ve bazı şehirlerarası hanlarda da olduğu gibi, eyvan türü taçkapılardır. Cepheyi de aşarak yükselen ve basık kemerli açıklıklara sahip kapılar sivri kemerle kuşatılan bir eyvan içerisine alınmıştır. Arastaya açılan doğu ve batı kapıları, bunların yakın benzerleridir. Arastanın diğer iki kapısı, yalın tutulmuş basık kemerli açıklıklardır.

Kale Camii'nin alt kat pencerelerinin ahşap kanatları, orijinaldir. Fazıl Ahmet Paşa Medresesi'nin hücrelerinde, tek kat halinde, dörtgen açıklıklı, kesme taş çerçeveli, yalın bir pencere düzeni, dershane-mescidin üst katında ise sivri kemer açıklıklı, ajurlu alçı şebekeli bir düzen görülür. Bunlar klasik Osmanlı görünümleridir. Vezirköprü Bedesteni'nin pencerelerinin, güvenlik temini için, üst hizada açıldıkları ve demir şebekelerle korundukları dikkat çekmektedir.

Samsun'da birçok mihrabın kavsarası, yalın küresel bir boşluktan ibaret iken, Kale Camii mihrabında, inşa edildiği dönemin üslubunu yansıtan mukarnaslı kavsara görülmektedir. Kale Camii mihrabının, ilçedeki hımış camilerdeki gibi tatlı kireçle şekillendirilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Toprakkale, Yukarı Nalbantlı ve Namazgâh Camileri'nin mihrapları da bu şekildedir. Toprakkale Camii mihrabının eski olması muhtemelse de, diğerlerinin eski geleneğe bağlı olarak, Cumhuriyet devrinde

[282] Y. ÖNGE, Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları, Ankara, 1997, s. 15.
[283] S. EYİCE, "Ahmed III Çeşmesi" mad., T.D.V.İ.A. C. 2, İstanbul, 1989, s. 38. S. Eyice, çeşmenin, Türk Sanatı Tarihi içinde en göz kamaştırıcı örnek olduğunu belirtmektedir.
[284] S. EYİCE, "Çeşme" mad., T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1993, s. 281.
[285] S. EYİCE, "Çeşme" mad., s. 281.
[286] S. EYİCE, "Çeşme" mad., s. 281.
[287] Yapıların tarihleri ve resimleri için bkz. Ş. ÇAKMAK, Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Taçkapılar (1300 – 1500), Ankara, 2001, s. 110,123,157, 273-76,294-95,340-41.

yenilendiklerini öğrendik. Bir tür alçı taşının toz haline getirilip, alçı gibi kullanılmasıyla uygulanan ve Orta Anadolu'da bilinen bu tekniğin, çeşitli mimari elemanlarda ve sivil mimaride uygulandığı bilinmektedir. [288]

Kale Camii mihrabında, az-çok üslup belirleyici form ve bezeme özellikleri görülür. Kale Camii mihrabında alçı bezemeler görülmektedir.

Kale Camii minberi, yapıldığı klasik Osmanlı devrinin özelliklerini yansıtmaktadır. Üzerine çekilen boya sebebiyle detayları perdelemesine rağmen, geometrik ve bitkisel kompozisyon, klasik üslupla, pek derin olmayan bir oymayla uygulanmıştır. Minber üslup açısından, Taceddin İbrahim Paşa Camii'nin kapı kanatlarıyla benzerlik göstermektedir.

Kale Camii'nde duvar içerisinde açılan, merdivenli rampa tonozlu geçitler istisna olmak üzere, diğer eserlerde, kadınlar mahfillerine ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Tamamında ahşap malzeme kullanılan kadınlar mahfillerin destekleri, ahşap direk ve harim duvarlarıdır.

Kale Camii'nde bulunan farklı tipteki iki vaaz kürsüsü orijinaldir. Bunlardan harim zeminine oturan ve klasik yarım daire şeklindeki ahşap kürsü bilindiği üzere çok yaygındır. Harimin doğu duvarına çıkma şeklinde yerleştirilen kâgir diğer kürsünün benzerleri olarak Bafra Ulu ve Samsun Ulu Camii'ndeki kürsüleri gösterebiliriz.

Çifte Hamam'da (soyunmalıkta), Kale Hamamı'nda (soyunmalık ve sıcaklıkta) olmak üzere, üç şadırvan orijinaldir. Sekizgen ve kesme taştan yapılan şadırvanların ortasında birer fıskiye ve taş çanak (Kale Hamamı sıcaklık şadırvanı hariç) yer alır. Çifte ve Kale Hamamı'ndaki şadırvanların kenarında, şadırvanın üst hizasında açılan delikten boşalan suyla doldurulan, küçük dikdörtgen şekilli birer kurna görülmektedir. Çifte Hamam'daki şadırvanın haznesinin dış yüzünde ortada daire, iki yanında birer selviden oluşan, hafifçe kabartılmış, yalın bir kompozisyon tekrar edilmiştir. Aynı kompozisyon, Vezirköprü Namazgâhı'nın mihrabının önündeki yerde yatan blok kemse taş ile Bafra Ulu Camii minaresinin, şerefe korkuluklarında[289] görülmektedir.

Süsleme

Kale Camii ve Fazıl Ahmed Paşa Medresesi'nde karşılaştığımız kalem işi nakışların hemen hemen tamamının -yakın yıllardaki tamiratlarda- üzerlerinden gidilerek orijinal renkleriyle oynanmıştır. Ancak inşa edildikleri devrin üslubunu yansıttıklarına bakılırsa, kompozisyonların, büyük ölçüde orijinal oldukları

[288] Ayrıntı için bkz 46 numaralı dipnot.

[289] Bafra Ulu Camii, kitabelerinden anlaşılacağı üzere, eski bir caminin yerine 1675-76 yılında Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi, Ayşe Hanım tarafından yeniden ("müceddeden") yaptırılmıştır. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, "Samsun ve Bafra Ulu Camileri", Geçmişten Geleceğe Samsun 2007, İkinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 2007, s. 463-465.

söylenebilir. Nakışlar dönemlerinin başkent üslubuna yakın durmaktadır. Kale Camii'nde kapı, mihrap ve son cemaat yeri pencere alınlıklarında görülen nakışlar, geç devir modasına uygun olup yapının inşasından sonraya ait olmalıdır. Yarı natüralist çiçek demetleri, bu kompozisyonların ana unsurudur.

Tacettin Paşa ve Kale Camii'nin ahşap bezemeleri taşra üslubunun aşıp, devrinin başkent üsluplarına yakın duran kompozisyonlarıyla dikkat çeker. Kıvrık dal, rumi ve palmetlerin hakim olduğu kompozisyonlar, durulmuş klasik bir ifade taşımaktadır.

İlçede oldukça sınırlı bir taş bezeme görülür. Bazı yapıların belli kesimlerinde ve oldukça düşük bir yoğunlukla karşımıza çıkan taş bezemenin Vezirköprü'de en yoğun olduğu yapılar cami ve hamamlardır. Deprem vb. yıkımlar, bu tip bazı asli elemanların diğer bezeme türleri için de geçerli olduğu üzere yok olmasına sebep olmuştur. Taceddin İbrahim Paşa Camii taçkapı ve sütun başlıkları, inşa edildiği dönemin klasik üslubunu yansıtan baklava dilimleri, mukarnaslar, geometrik geçme ve basit bitkisel oymalarla bezelidir. Çifte Hamam soyunmalık şadırvanında ve Köprülü Namazgâhı'nda mihrabın önünde taşa oyulan ortadaki dairenin iki yanındaki selvilerden oluşan basit kompozisyonun (Bafra Ulu Camii minaresinin şerefe korkuluğunda da) birbirinin aynı şekilde görülmesi ilginçtir. Çifte, Kale ve Şifa Hamamlarda kurna ve şadırvanlarda görülen mukarnaslı oymalar, nispeten yalın ancak üslup belirleyen unsurlardır.

Samsun Yalı, Alaçam Çarşı, Çarşamba Değirmenbaşı Camileri gibi Vezirköprü Kale Camii mihrabında karşılaştığımız alçı bezeme, Samsun'da oldukça sınırlı kullanılmıştır. Diğerlerine nispetle daha yoğun bezenen Vezirköprü Kale Camii mihrabında, tatlı kireçten yapılan bordürlerde, geometrik ve stilize bitkisel kompozisyonlar ve yazı bir aradadır. Tahta kalıplarla (kalıplama yöntemiyle) yapıldığı anlaşılan ve yaldızla boyanan kompozisyon, klasik örneklere benzemekle birlikte, daha basit durmaktadır.

Vezirköprü Fazıl Ahmed Paşa Medresesi ve Kale Camii'nin kapı, pencere ve dolap nişleri kanatlarında, dekoratif metal plaka ve çivi pulları klasik Osmanlı unsurları olarak göze çarpmaktadır.

Yapı Sanatkârları

Vezirköprü'de mimar, yapı ustası veya sanatkâr olarak sadece iki isme ulaşılmıştır. Yukarı Nalbantlı Camii'inde dış cephedeki kitabede "*Amele Mustafa*", Çaltu Camii'nde "*'Avreçli? Kazasından Ali Usta karındaşı Hasan"* ifadeleriyle imzası bulunan Mustafa ve Hasan'ın yapı ustası (mimar) oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yapılarda buna benzer bir isim belgelenmemiştir.

ORİJİNALLİĞİNİ KORUYAN YAPILAR **KRONOLOJİK LİSTE**

KÂGİR CAMİLER		*İNŞA TARİHİ*	*DÖNEMİ*
1	*Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii*	*1495 dolayları*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii*	*1696*	*Osmanlı*

HIMIŞ CAMİLER			
1	*Vezirköprü Toprakkale Camii*	*1696 dolayları*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Yukarı Nalbantlı Camii*	*1748-49*	*Osmanlı*
3	*Vezirköprü Namazgâh Camii*	*1915*	*Osmanlı*

AHŞAP (ÇANTI) CAMİ			
1	*Vezirköprü Çaltu Köyü Camii*	*1816*	*Osmanlı*

MEDRESE			
1	*Vezirköprü Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü, Kurşunlu) Medresesi*	*1678-79 dolayları*	*Osmanlı*

ŞEHİR HANLARI			
1	*Vezirköprü Taş Han*	*17. yy. sonları-19. yy.*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Üzüm Hanı*	*17. yy. sonları- 19. yy.*	*Osmanlı*

BEDESTEN			
1	*Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni*	*17. yy. ın 2. yarısı*	*Osmanlı*

ARASTA			
1	*Vezirköprü (Köprülü) Arastası*	*17. yy. ın 2. yarısı*	*Osmanlı*

NAMAZGÂH			
1	*Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı*	*1654 dolayları*	*Osmanlı*

HAMAMLAR			
1	*Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Tahta)Hamamı*	*1495 dolayları*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Şifa Hamamı*	*17.yy.ın ilk yarısı*	*Osmanlı*
3	*Vezirköprü Çifte Hamam*	*1695-96 dolayı*	*Osmanlı*
4	*Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hanım) Hamamı*	*1696*	*Osmanlı*
5	*Vezirköprü Yalı Hamamı*	*18. veya 19. yy.*	*Osmanlı*

KÖPRÜLER			
1	*Vezirköprü – Havza/Tekkekıran-Kayabaşı Köyleri Sınırında Kurt Köprü*	*14-16. yy.*	*Beylikler veya Osmanlı*
2	*Vezirköprü Mezbahane Mevkiindeki İsimsiz Köprü*	*19. yy. veya 20. yy. başları*	*Osmanlı*

ÇEŞMELER			
1	*Vezirköprü Namazgâh (Köprülü Mehmed Paşa?) Çeşmesi*	*1642-43*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Orta Camii Yanındaki Çeşme*	*1643*	*Osmanlı*
3	*Vezirköprü Arasta Çeşmesi*	*17. yy.ın ortaları*	*Osmanlı*
4	*Vezirköprü Karlık Mezarlığı Karşısındaki İsimsiz Çeşme*	*1696 dolayları*	*Osmanlı*
5	*Vezirköprü Askerlik Şubesi Çeşmesi*	*19. yy.ın sonları-20. yy. başları*	*Osmanlı*
6	*Vezirköprü Abdülgani Camii'nin Karşısındaki İsimsiz Çeşme*	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*Osmanlı*
7	*Vezirköprü I. Kasımlı Sokakta İsimsiz Çeşme*	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*Osmanlı*
8	*Vezirköprü Kasımlı Çeşmesi*	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*Osmanlı*
9	*Vezirköprü Kulebaşı Caddesinde 1. İsimsiz Çeşme*	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*Osmanlı*
10	*Vezirköprü Kulebaşı Caddesinde 2. İsimsiz Çeşme*	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*Osmanlı*
11	*Vezirköprü Yüzüncü Yıl Caddesi'ndeki İsimsiz Çeşme*	*Osmanlı dönemi*	*Osmanlı*
12	*Vezirköprü Çanaklı Çeşmesi*	*Osmanlı dönemi*	*Osmanlı*

1	*Vezirköprü Eski Askerlik Şubesi (Kız Meslek Lisesi)*	*1925*	*Cumhuriyet*

YAKIN ZAMANLARDA YIKILAN İKİ ÇEŞME		***İNŞA TARİHİ***	***DÖNEMİ***
1	*Vezirköprü Üzüm Hanı Çeşmesi*	*17. yy.ın sonları-19.yy.*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Eşrefoğlu Sokaktaki İsimsiz Çeşme*	*Osmanlı dönemi (17.yy. ?)*	*Osmanlı*

YIKILAN VEYA ORİJİNALLİĞİNİ KAYBEDEN YAPILARDAN GÜNÜMÜZE ULAŞAN KİTABELER		***TARİH***	***DÖNEMİ***
1	*Vezirköprü Ayşe Hanım'a Ait Bir Su Yapısıyla İlgili Kitabe*	*1666-67*	*Osmanlı*
2	*Vezirköprü Saat Kulesi İnşa Kitabesi*	*1906*	*Osmanlı*

Sonuç

Vezirköprü ve köylerinde ayakta duran tarihi yapıların tamamı Türk devri eserleridir. Daha önce de değindiğimiz üzere bu çalışmada yerinde araştırma imkânı bulamadığımız bir iki yapı haricindeki yapılar incelenmiş ve bu bağlamda bir değerlendirme yapılmıştır. Hemen hemen tamamı ilçe merkezinde bulunan bu yapılardan doğal olarak ilk dikkati çekenler cami, medrese, bedesten, hamam gibi başat yapılar olmaktadır. Bu başlıkta ilçe merkezinde ikisi kâgir üçü hımış toplam 5 cami, 1 medrese 2 şehir hanı, 1 bedesten 1 arasta, 1 namazgâh, 5 hamam, 1 köprü 12 çeşme, İlçeye bağlı köylerde 1 ahşap cami ile 1 köprü görülmektedir. Orijinalliği bozulan ve yıkılan birkaç eseri de dikkate alarak yapı sayısı bakımından göreceli bir yoğunluktan bahsedilebilir. Bu yoğunluğu Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ve ailesi ile; küçük sayılabilecek bir şehirde bir vezir ailesinin yapı sayısına olumlu tesiri şeklinde açıklamak mümkündür. Vezirköprü, Osmanlı döneminde güçlü banilerin şehirlerin imarı hususundaki etkin olumlu rollerine işaret eden iyi bir örnek olarak kabul edilebilir.[290] Başat yapıların dışında, bir kısmı Osmanlı dönemine ait çok sayıda geleneksel konut, birkaç dükkân (bedesten ve arasta dahilinde olanların haricindeki dükkânlar) ve eski askerlik şubesi, ilçedeki tarihi yapı mirasını tamamlayan unsurlardır.

İlçedeki yapılanmaya kronolojik bağlamda bakıldığında Beylikler devrine ait olma ihtimali bulunan Kurt Köprü ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan Eski Askerlik Şubesi ve Cumhuriyet devri içerisindeki bir kısım geleneksel konut dışında kalan yapıların Osmanlı dönemine ait olduğu görülür. Yörede varlık gösteren diğer devletlere ve beyliklere ait yapılardan günümüze ulaşabilenin olmadığı dikkat çekmektedir. Esasen bu dönemlere ait fazla bir yapıdan bahsetmek de pek kolay gözükmemektedir.

Samsun'un Çarşamba, Terme, Salıpazarı, Asarcık, Kavak gibi ilçe ve köylerinde yoğun olarak karşılaştığımız, Anadolu Selçuklu devrinde başlayıp, Beylikler Osmanlı ve Cumhuriyet devrinde kesintisiz bir şekilde inşası görülen çantı camilerden ilçede sadece birkaç örnek bulunmaktadır. Çantı camilerin sayıca azlığı bu tip yapıların çok küçük boyutlu olup zamanla ihtiyaca cevap veremediklerinden yıkılarak yerlerine betonarme yeni camiler yapılması ile açıklanabilir. Ancak daha mümkün ve dikkate değer bir sebep, Vezirköprü'de -Lâdik ve Havza ilçelerinde de olduğu gibi- Orta

[290] Söz açılmışken ilçedeki bu güçlü banilere ait yapıların birçoğunda görmeyi umduğumuz ancak göremediğimiz klasik tarza inşa kitabeleri hakkında şunu söyleyebiliriz. Metnin içerisinde değindiğimiz gibi Köprülü Mehmed Paşa'nın yaptırdığı ancak vefatı veya meşguliyeti sebebiyle eşi tarafından tamamlanan bazı yapılarda inşa kitabesi bulunmaması belirttiğimiz sebeple yani eşinin ilgilenmesi sebebiyle açıklanabilir. Ancak Fazıl Ahmed Paşa'ya ait olduğunu sandığımız medresede de bir kitabe bulunmamaktadır. Tabii, muhtemel kitabelerin zamanla ortadan kalkma ihtimalleri de akılda tutulmalıdır.

Anadolu etkisindeki mimari gelenekte çantı yerine daha çok hımış ve kâgir yapı tipinin tercih edilmesidir. Samsun'un diğer ilçelerinde çantı gelenek belirttiğimiz ilçelere nispetle daha yaygındır. Vezirköprü'deki çantı camiler Samsun'da ikinci grup olarak adlandırdığımız tipe dahil yapılardır.[291] Çantı yapı tipi, cami haricinde ağırlıklı olarak Vezirköprü'nün ormanlık köylerinde ambar, ahır gibi diğer yapılarda da görülür. Vezirköprü tarihi evleri, mevcut halleriyle geleneksel konut mimarimizi yansıtan güzel örneklere sahiptir.

Malzeme ve inşa tekniği bağlamında, iklim ve coğrafi şartlarına paralel olarak ilçede kagir, hımış dolgulu ahşap karkas, ve çantı olmak üzere üç ana tip ile karşılaşmaktayız. Kırsalda hımış ağırlıklı ve taşra karakteri ağır basan bir yapı geleneği, merkezde ise hımışın yanı sıra kâgir yapılar ağırlık kazanmaktadır.

Bezeme bakımından yapıların geleneksel şemaları tekrar ettikleri görülür. Genelde sade veya son derece sınırlı tutulan bezemelerde bir iki yapı dikkat çekmektedir. Kale ve Taceddin Paşa Camileri diğerlerine nispetle daha gelişkin ve çeşitli bezeme türlerinin görüldüğü yapılardır. Konutlarda mevcut halde yalın bir görünüm olmakla birlikte süsleme unsurlarının ve süslü birçok konutun zamanla ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Vezirköprü il genelinde düşünüldüğünde Samsun il merkezi de dahil olmak üzere birçok bakımdan öne çıkmaktadır. İl genelinde ayakta kalan yapılar bağlamında tek arastalı bedesten, tek tabhaneli (yan mekânlı) cami, tek medrese, tek çifte hamam ve tek namazgâh Vezirköprü'de bulunmaktadır. İl genelinde en uzun köprü, en büyük şehir hanı, en büyük arasta, en fazla sayıda hamam ve çeşme, en geniş köprü gözü kemer açıklığı yine Vezirköprüde'dir. Ayakta kalan tarihi yapı sayısı bakımından Vezirköprü, Samsun il merkezinin ardından Bafra'nın biraz önünde olarak ikinci sırada görülebilir. Samsun ve Bafra'da kısmen Levanten yapıların da içinde olduğu geç Osmanlı dönemi yapıları lehine bir baskın görünüme karşılık, Vezirköprü'de bu bağlamda klasik Osmanlı karakteri öndedir.

Modernleşme ve sanayinin birçok şehrimizi son derece sarsıcı bir şekilde değiştirdiği, dahası tarihi görüntüyü çok kere neredeyse bütünüyle yok ettiği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda özellikle sanayinin fazla gelişememesi Vezirköprü'de tarihi mekân ve yapı bakımından olumlu bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak 1939 ve 1943 depremleri, yanlış restorasyon ve şehirleşme uygulamaları, mevzuat yetersizliği gibi nedenler çok sayıda yapının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Özellikle bir ikisi haricinde konutların ya hiç restore edilmemiş oldukları veya son derece yetersiz müdahalelerle ayakta tutulmaya çalışıldıkları dikkat çekmektedir. Son yıllarda

[291] M. S. BAYRAKTAR, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Birinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 2006, s. 408-409.

Eskişehir (Odunpazarı), Ankara (Hamamönü) gibi bazı illerimizde görülen mahalle veya sokaklar ölçeğinde uygulanan restorasyon projeleri gibi bir proje ile ilçenin ihyası son derece uygun olacaktır. Son Osmanlı bedesten örneklerinden biri olan ve restorasyondan sonra kapalı tutularak tekrar yok oluş sarmalına terk edilen bedestenin uygun bir işlev kazandırılarak şehir hayatında aktif dolaşıma tekrar sokulması, yapının korunması kadar tarihi çevre bilincini ayakta tutmak bakımından da faydalı olacaktır. İlçede dikkat çekici sayıda ancak koruma bağlamında son derece kötü durumda çeşmeler bulunmaktadır. Sayıları her geçen gün azalmakta olan ve birçoğunun isimleri toplumun hafızasından silinmiş bulunan Vezirköprü çeşmelerinin aslına uygun olarak yenilenip işlevlerine kavuşturulması gerekmektedir. Yakın zamanlarda ortadan kalkan ve bu araştırmada incelediğimiz iki çeşmenin aslına sadık olarak yeni baştan yapılmaları uygun olacaktır. Karlık Mezarlığı karşısında bulunan ve yarı beline kadar toprağa gömülü halde bulunan çeşmenin ise bir an evvel restore edilmesi gerekmektedir. İlçede ve çevre illerde görülen tatlı kireçten yapılmış mihrap, minber gibi uygulamalar, unutulan veya unutulmakta olan birçok tarihi imal ve inşa tekniklerinden biri olarak etraflıca incelenmeyi hak etmektedir.

Klasik Osmanlı döneminde yoğunlaşan yapıları sebebiyle Vezirköprünün tarihi yapı fotoğrafında klasik Osmanlı karakteri son derece baskın durmaktadır. Özellikle Bedesten ve Arasta, Kale Camii, Taş Han, Fazıl Ahmed Paşa Mederesesi, Taceddin İbrahim Paşa Camii, Çifte ve Kale Hamam bu anlamda öne çıkmaktadır. İlçenin kentsel sit alanının merkezinde bulunan ticari sit alanı, geçmişte olduğu gibi bu gün de şehrin en hareketli kesimini oluşturmaktadır.[292]

Vezirköprü her geçen gün sayı ve nitelik bakımından bir derece yok oluşa sürüklenen Osmanlı şehirlerinden birisidir. Şehrin Osmanlı karakterini sergileyen en önemli unsur olan tarihi yapıları gereken düzeyde korumalıyız.

Kısaltmalar

A.B.D.	*Ana Bilim Dalı*
A.E.E.O.F.	*Abide ve Eski Eser Onarım Fişi*
a.g.e.	*adı geçen eser*
a.g.m	*adı geçen makale*
a.g.mad.	*adı geçen madde*
a.g.t.	*adı geçen tez*
A.Ü.D.T.C.F.	*Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi*

[292] Kendine has bir avlusu içerisinde tipik bir erken devir tabhaneli cami örneği olarak İbrahim Paşa Camii, avlu duvarı itibariyle sit alanı sınırına sıfır derecede bitişik konumda olmasına rağmen bu alanın dışında bırakılmıştır. Camiinin kentsel sit alanına dahil edilmesi son derece uygun olacaktır.

A.Ü.G.S.E.D.	*Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*
B.C.A.	*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*
B.O.A.	*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*
C.	*Cilt*
D.B.İ.A.	*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*
d.n.	*dolap numarası*
g.n.	*gömlek numatası*
H.	*Hicri*
İ.Ü.İ.F.M	*İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*
İ. A.	*İslam Ansiklopedisi*
km	*kilometre*
M	*Milâdi*
m	*metre*
MÖ.	*Milattan Önce*
O.T.A.M	*Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi*
S.	*sayı*
s	*sayfa*
S.B.E.	*Sosyal Bilimler Enstitüsü*
S.K.V.K.K.A.	*Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi*
sr.	*sıra*
T.D.V.İ.A.	*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
vd.	*ve diğerleri*
V.E.E.F.	*Vakıf Eski Eser Fişi*
V.G.MA.Y.İ.D.A.	*Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi*
V.G.MV.K.A.	*Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi*
V.D.	*Vakıflar Dergisi*

Kaynakça

Basılı Yayınlar ve Yayınlanmamış Tezler

ABDİK, Ertan vd.,Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2009 (Basım yeri belirtilmemiş), 2009.

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasya Tarihi C. 1 (Mukaddime), (Sadeleştirenler, A. YILMAZ – M AKKUŞ), Ankara, 1986.

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasya Tarihi, C. III, İstanbul, 1331.

ACUN, Hakkı - İBRAHİMOĞLU, Mehmet, Kosova - Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı, Ankara, 2002.

ACUN, Hakkı, "Az Bilinen Saat Kulelerimiz", İlgi, S. 68, İstanbul, 1992, s. 28-31.

ACUN, Hakkı, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara, 1994.

ACUN, Hakkı, Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara, 1999.

AHUNBAY, Zeynep, "Sultan Ahmed Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 7, İst., 1994, s. 66-69.

AKMAYDALI, Hüdavendigar, "Mihraplı ve Minberli Namazgâhlarımız", V. D., S. XXIII, Ankara, 1994, s. 123-143.

ALTAYLI, Alim, Samsun Tarihi, Samsun, 1967.

ALTINAY, A. Refik, Köprülüler, İstanbul, 2001.

ALTUN, Ara, Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul, 1988.

ANKARALI, Ahmet- CİN, Sedat - TUNCAY, A. Galip, Dünden Bugüne Gümüşhacıköy (basım yeri ve yılı belirtilmemiş).

ANONİM, Geçmişten Günümüze Vezirköprü, İstanbul, 2008.

ANONİM, "Namazgâhlar", D.B.İ.A., C. 6, İstanbul, 1994, s. 43-44.

ANONİM, "Samsun" mad., Yurt Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1982–1983, s. 6540-6652.

ANONİM, Dask Doğay 2012 Vezirköprü Samsun Doğada Görüntü Avcılığı Yarışması, (basım yeri ve tarihi verilmemiş).

ARSEVEN, C. Esat, Türk Sanatı Tarihi, C. 1, İstanbul (basım yılı belirtilmemiş).

ARSEVEN, C. Esat, Türk Sanatı, İstanbul, 1970.

ASLANAPA, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986.

ASLANAPA, Oktay, Türk Sanatı I-II, Ankara, 1990.

AŞIKPAŞAZÂDE, Osmanoğulları'nın Tarihi (Hazırlayanlar: K. YAVUZ - M A. Y. SARAÇ), İstanbul, 2003.

AYTAÇ, İsmail, "Selçuklu Kervansarayları", Türkler, C. 7, Ankara, 2002, s. 854-864.

AYVERDİ, E. Hakkı – YÜKSEL İ. Aydın, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İst., 1976.

AYVERDİ, E. Hakkı, Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I, İstanbul, 1989.

AYVERDİ, E. Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-51) II, İstanbul, 1989.

BASKIN, Refik, Şu Samsun'un Evleri, Samsun, 1998.

BAŞ, A. Osman vd., Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun, Samsun, 1997.

BAYRAK, M Orhan, İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978), İstanbul, 1979.

BAYRAKTAR, M Sami, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Birinci Kitap (Yay. Haz., C. YILMAZ), Samsun, 2006, s. 399-425.

BAYRAKTAR, M Sami, “Samsun - Çarşamba’da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Cami”, IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Semp. (Editörler, H. GÜNDOĞDU vd.), Erzurum, 2006, s. 67-84.

BAYRAKTAR, M Sami, “Samsun ve Bafra Ulu Camileri”, Geçmişten Geleceğe Samsun 2007, İkinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 2007, s. 463-508.

BAYRAKTAR, M Sami, Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

BAYRAKTAR, M Sami, “Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı ve Samsun Sultan Abdülaziz Namazgâhı İnşa Kitabesi”, V.D., S. 37, Ankara, 2012, s. 31-46.

BAYRAKTAR, M Sami, “Vezirköprü ve Lâdik’te Osmanlı Dönemi Hamamları”, XV. Uluslararası Katılımlı Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, C.I, (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 19-21 Ekim 2011), 2012, s. 155-167.

BAYRAM, Fahriye, “Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesinden Üç Hamam” T.A.E.D., S. 1, Ankara, 2000, s. 87-93.

BLAŞKOVİÇ, J., “Sadrazam Köprülüzade (Fazıl) Ahmed Paşa’nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları 1664-66”, Tarih Enst. Dergisi, S. 9, İst., 1978, s. 293-342.

CAN Yılmaz- GÜN Recep, Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği, Samsun, 2005.

CANTAY, Gönül, “Türk Mimarisinde Kervansaraylar”, Türkler, C. 6, Ankara, 2002, s.76-86.

CANTAY, Tanju, “Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı”, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C. 1, İst., 1988, s. 53-68.

CEMBELOĞLU, Sinan - CEMBELOĞLU, Mehmet, İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı, Ankara, 1981.

CERASI, M Maurice, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, İstanbul, 1999.

CEVHER, Zeki, 1986 Vezirköprü Albümü, Vezirköprü, 1986.

CEZAR, Mustafa, “Türk Tarihinde Kervan Saray”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara, 1981, s. 931-940.

CEZAR, Mustafa, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977.

CEZAR, Mustafa, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, 1985.

ÇABUK, Vahit, Köprülüler, İstanbul, 1988.

ÇAKAN, İlker, Karadeniz Bölgesi, Ankara, 1994.

ÇAKMAK, Şakir, Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Taçkapılar (1300 – 1500), Ankara, 2001.

ÇAM, Nusret, “Arasta” mad., T.D.V.İ.A., C. 3, İstanbul, 1991, s. 335-336.

ÇERKEZ, Murat, "Merzifon Taş Han" Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2001, s. 415-449.

ÇOBANOĞLU, A. Vefa, "Çinili Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 2, İstanbul, 1994, s. 519-522.

ÇOBANOĞLU, A. Vefa, "Köprülü Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İst., 1994, s. 89-90.

ÇULPAN, Cevdet, Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, Ankara, 1975.

DANİŞMEND, İ. Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1, 2,3, 5, İstanbul, 1947, 1948, 1972, 1971.

DARKOT, Besim, "Vezirköprü" mad., İ.A., C.XIII, İstanbul, 1988, s. 314-315.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara, 1999.

DİLCİMEN, Kazım, Canik Beyleri, Samsun, 1940.

ERAT, Birsen, "Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi", Osmanlı, C. 10, Ankara, 1999, s. 392-399.

ERAVŞAR, Osman, Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar) (basım yeri ?).

ERSOY, Bozkurt, "Osmanlı Şehir İçi Hanları Plân Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", Sanat Tarihi Dergisi, S.VII, İzmir, 1994, s. 75-97.

ERSOY, Bozkurt, İzmir Hanları, Ankara, 1991.

ERSOY, Bozkurt, "İşlevleri Yönünden Osmanlı Şehir-İçi Hanları", Kültür ve Sanat, S. 26, Ankara, 1995, s. 17-20.

EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZILLÎ, Evliya Çelebi Seyehatnamesi (Haz., Z. KURŞUN – S. A. KAHRAMAN – Y. DAĞLI), İkinci Kitap, İstanbul, 1999.

EYİCE, Semavi, "Hamam" mad., "Tarih ve Mimari" Bölümü, T.D.V.İ.A., C. 15, İstanbul, 1997, s. 402-430.

EYİCE, Semavi, "Ahmed III Çeşmesi" mad., T.D.V.İ.A. C. 2, İstanbul, 1989, s. 39-39.

EYİCE, Semavi, "Bedesten" mad., T.D.V.İ.A., C. 5, İstanbul, 1992, s. 302-311.

EYİCE, Semavi, "Cami" mad., "Mimari Tarihi" bölümü, T.D.V.İ.A., C. 7, İst., 1993, s. 56-90.

EYİCE, Semavi, "Çeşme" mad., T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1993, s. 277-287.

EYİCE, Semavi, "Çoban Köprüsü" mad., T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1993, s. 350-351.

EYİCE, Semavi, "İsmail Bey Hamamı" mad., T.D.V.İ.A., C. 23, İstanbul, 2001, s. 86-87.

EYİCE, Semavi, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. XI, S. XV, İstanbul, 1960, s. 99-120.

EYİCE, Semavi, İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler", İ.Ü.İ.F.M, C.XXIII, S. 1-2, İstanbul, 1963, s. 1-80.

EYÜPGİLLER, K. Kutgün, Bir Kent Tarihi Kastamonu, İstanbul, 1999.

GÖKBİLGİN, M Tayyip, "Köprülüler" mad., İ. A., C. VI, İstanbul, 1967, s. 892-908.

GÖKÇEN, Rifat – YALÇIN, Osman, Samsun ve Karadeniz Bölgesi, İstanbul, 1986.

GÜNDOĞDU, Hamza, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehri Mübarek Erzurum, Ankara, 1989, s. 137-240.

GÜNDOĞDU, Hamza, "Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler II Çobandede Köprüsü", Atatürk Üniv., Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 2, Erzurum, 1996, s. 43-67.

GÖNENDİK, F. – GÜNGÖR G., Vezirköprü, Ankara (basım tarihi verilmemiş).

GÜNİNDİ, Figen vd., Geçmişten Günümüze Vezirköprü (Editörler, N. İĞCİ, B. KIVRAK), İstanbul, 2008.

GÜRAN, Ceyhan, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Ankara, 1978.

HAFIZ HÜSEYİN AYVANSARÂYÎ, Mecmuâ-i Tevârih (Hazırlayanlar: F. Ç. DERİN - V. ÇABUK) İstanbul, 1985.

HÂFIZ HÜSEYİN AYVANSARAYÎ, Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Rical, (hazırlayan, F. DERİN), İstanbul, 1978.

İLGÜREL, Mücteba, "Köprülü Mehmed Paşa" mad., T.D.İ.A., C. 26, İst., 2000, s. 258-65.

İLTER, Fügen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", Anadolu (Anatolia), XIX, 1975-76, Ankara, 1980, s. 13-55.

İNAN, Kenan, "Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni", O.T.A.M, S. 7, Ankara, 1996, s. 119-133.

KARPUZ, Haşim, Trabzon, Ankara, 1990.

KOÇ, Havva, "Köprülü Kütüphanesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 90-91.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "Kandiye'de Köprülüler'e Ait Kitabeler", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara, 1988, s. 487-494.

KÖŞKLÜ, Zerrin, 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi, C. 1, Atatürk Ü., S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.

KUBAN, Doğan, "Mihrimah Sultan Külliyesi" mad., D.B.İ.A., C. 5, İst., 1994, s. 454-456.

KUBAN, Doğan, Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana Hatları, (Hazırlayan, S. KANGAL), İstanbul, 2004.

KURT, Yılmaz, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi Vakf-ı Cedîd Tasnifi Katalog Çalışması", Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildirileri, Konya, 2000, s. 455-75.

MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri, C. 1, 4, 6, İstanbul, 1996.

MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayicü'l- Vukuat, C. I - II (sadeleştiren ve açıklamaları ekleyen, N. ÇAĞATAY), Ankara, 1992.

NAYIR, Zeynep, Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609–1690), İstanbul, 1975.

ÖDEKAN, Ayla, “Bedesten” mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1, İst., 1997, s. 209.

ÖDEKAN, Ayla, “Namazgâh” mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 2, İst., 1997, s. 1334.

ÖNGE, Yılmaz, Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995.

ÖNGE, Yılmaz, Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları, Ank., 1997.

ÖZ, Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara, 1999.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa” mad., T.D.V.İ.A., C. 26, İstanbul, 2000, s. 263-265.

ÖZCAN, Tahsin, “Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzâde)” Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. I, İstanbul, 1999, s. 439-441.

ÖZDAMAR, Mustafa, “Namazgâhlar”, V.D., S. XX, 1988, s. 221-248.

ÖZDAMAR, Mustafa, “Üsküdar Namazgâhları”, Üsküdar Sempozyumu I, C. 1, İstanbul, 2003, s. 97-105.

ÖZDEŞ, Gündüz, Türk Çarşıları, Ankara, 1998.

ÖZKAN, Müsemma, Samsun ve Çevresindeki Bazı Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi, F.E.F. Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1999.

ÖZKARCI, Mehmet, “Gaziantep’te Üç Han”, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (Editör, Y. KÜÇÜKDAĞ), Gaziantep, 2000, s. 243-268.

PEKTAŞ, Kadir, XVI. Yüzyıl Sonrası Klasik Tarzda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerindeki Medreseler, Yüzüncü Yıl Ü., S.B.E., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Van, 1993.

SAKAOĞLU, Necdet, “Köprülüler” mad., D.B.İ.A., C. 5, İstanbul, 1994, s. 91-95.

SARCAN, Ali, Samsun Tarihi, Ankara, 1966.

SÖZEN, Metin, vd., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975.

SÜLEYMAN SÂADEDDİN MÜSTAKİMZÂDE, Tuhfe-i Hattatîn (Yayınlayan, İbnülemin Mahmut Kemal), İstanbul, 1928.

ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamûs’ul- A’lâm, C. V, İstanbul, 1324.

ŞİMŞİR, Nahide, “Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa’nın İzmir’deki Vakıflarına Ait Hicri 1141 Tarihli Bir Muhasebe Bilançosu”, Tarih İncelemeleri Dergisi, S. XII, İzmir, 1997, s. 155-181.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “Rum Beylerbeyi Yörgüç Paşa’nın Hayatı ve Vakıf Eserleri”, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul, 1995, s. 459-471)

TANMAN, M Baha, “Azepler Namazgâhı” mad., T.D.V.İ.A., C. 4, İst., 1991, s. 315-316.

TANMAN, M Baha, “Emir Hanı” mad., T.D.V.İ.A., C. 11, İstanbul, 1995, s. 133-134.

TAYLA, Hüsrev, Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları I, İst., 2007.

TELLİOĞLU, İbrahim, Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Trabzon, 2004.

TUNÇEL, Mehmet, "Merzifon Bedesteni", Merzifonlu Kara Mustafa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2001, s. 383-398.

TUNÇEL, Mehmet, Osmanlı Mimarisinde Bedestenler, A.Ü.D.T.C.F., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1980.

TUZCU, Ali, Vezirköprü Meşhurları, Samsun, 2010.

ULUÇAM, Abdüsselam, "Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi", V.D., S. XVII, Ank., 1983, s. 93-108.

UMAR, Bilge, Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), İstanbul 2000.

UYKUCU, K. Ekrem, Bölgemiz Karadeniz İl ve İlçeleri, Orta Karadeniz Bölümü Amasya Çorum Tokat Ordu Samsun, İstanbul, 1978.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, Ankara, 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III/2, Ankara, 1995.

ÜLGEN, A. Saim, "Hamam" maddesi, İ. A., C. 5-I, İstanbul, 1964, s. 174-178.

ÜLGEN, A. Saim, "Köprülü Konağı", Fuat Köprülü Armağanı, İst., 1953, s. 565-580.

YALÇINER, G., "Han" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 2, İst., 1997, s. 753-754.

YAŞAROĞLU, K., "Mehmed Paşa (Köprülü)" mad., Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1999, s. 160-162.

YİĞİT, Hasan, Samsun, Bafra, 2002.

YURDAKUL, M Erol, "Taceddin İbrahim Paşa'nın Vakıfları İle Vâkıfın Merzifon'da İnşa Ettirdiği Hana Bitişik Mescidinde Yapılan Restorasyon Çalışmaları", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. III, Ankara, 1983, s. 1619-1626.

YÜKSEL, İ. Aydın, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520), C. 5, İstanbul, 1983.

Basılı Olmayan Kaynaklar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde İncelenen İl Fihristleri

V.G.MV.K.A., 2270 numaralı Samsun Fihristi, s. 57, sr. 54.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi'nde İncelenen Dosyalar

V.G.MA.Y.İ.D.A., 55.09.01/4 numaralı dosyadaki, V.E.E.F.

V.G.MA.Y.İ.D.A.nde 55.09/9 numaralı dosyada bulunan V.E.E.F.

V.G.MA.Y.İ.D.A.nde bulunan 55.09.01/4 numaralı dosyadaki

V.G.MA.Y.İ.D.A.ndeki 55.09./9 numaralı dosyada bulunan

V.G.MA.Y.İ.D.A.ndeki 55.09.01/4 numaralı dosyadaki 1978 tarihli V.E.E.F.nde

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde İncelenen Vakfiye Suret ve Tercümeleri

V.G.MV.K.A., 731 numaralı defter, 16. sayfa, 15. sırada kayıtlı vakfiye.

V.G.MV.K.A., 1767 numaralı defter, 401. sayfa, 92. sıra. 16. sayfa, 15. sırada kayıtlı vakfiye tercümesi.

V.G.MV.K.A., 604 numaralı defter, 208. sayfa, 303. sırada kayıtlı.

V.G.MV.K.A.'nda 610. Numaralı defter 284. sayfada kayıtlı vakfiye.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin İnternet Sitesinde İncelenen Belge Özetleri*

B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 27.

B.O.A., EV.d., d.n. -1 /-1, g.n. 10923; B.O.A., EV.HMH.d., d.n. -1 /-1, g.n. 4381; d.n. -1 /-1, g.n. 3985; d.n. -1 /-1, g.n. 3986; d.n. -1 /-1, g.n. 4645.

B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 29.

B.O.A., Y.EE., d.n. 134, g.n. 29.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin İnternet Sitesinde İncelenen Belge Özeti

B.C.A., sayı no. 2/5225, dolap no 143-161, yer no. 68.71..6

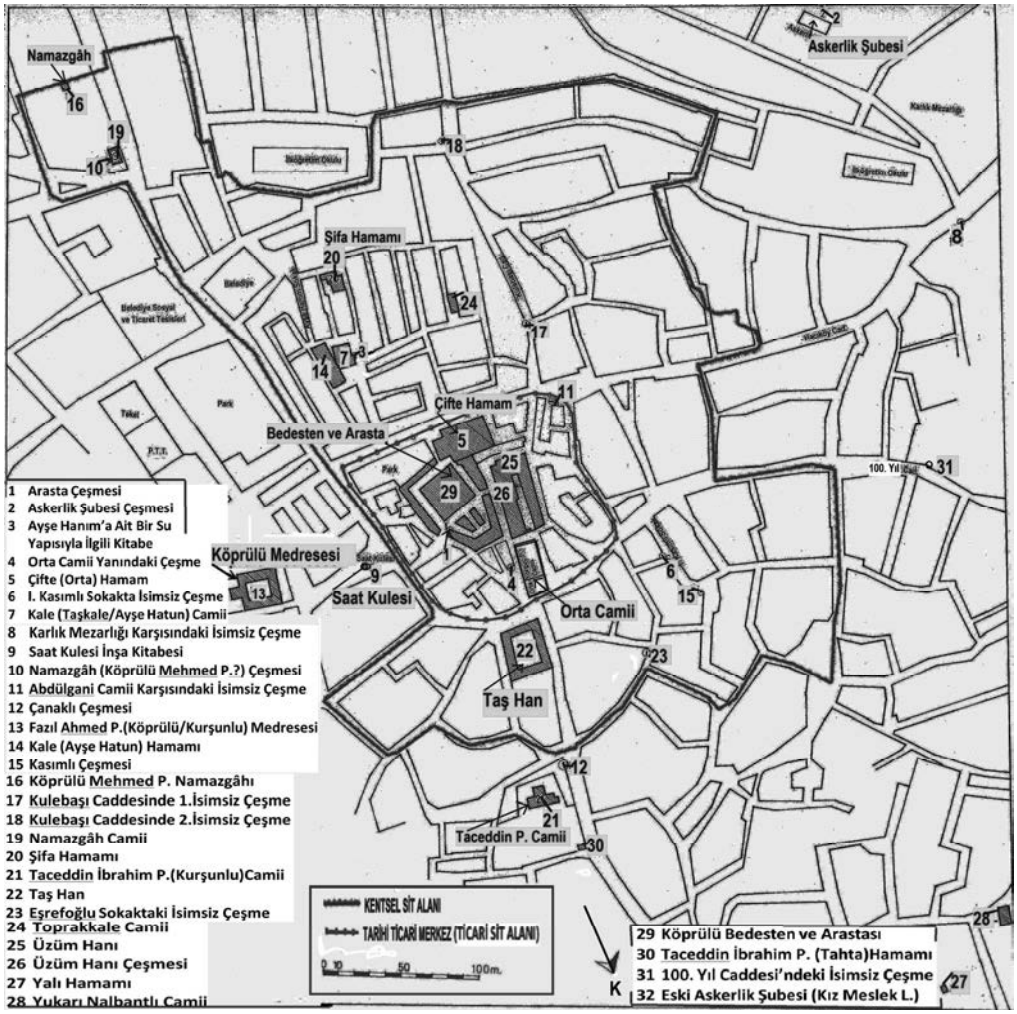
Namazgâh
Askerlik Şubesi
Şifa Hamamı
Çifte Hamam
Bedesten ve Arasta
Köprülü Medresesi
Saat Kulesi
Orta Camii
Taş Han
Taceddin P. Camii
1 Arasta Çeşmesi
2 Askerlik Şubesi Çeşmesi
3 Ayşe Hanım'a Ait Bir Su Yapısıyla İlgili Kitabe
4 Orta Camii Yanındaki Çeşme
5 Çifte (Orta) Hamam
6 I. Kasımlı Sokakta İsimsiz Çeşme
7 Kale (Taşkale/Ayşe Hatun) Camii
8 Karlık Mezarlığı Karşısındaki İsimsiz Çeşme
9 Saat Kulesi İnşa Kitabesi
10 Namazgâh (Köprülü Mehmed P.?) Çeşmesi
11 Abdülgani Camii Karşısındaki İsimsiz Çeşme
12 Çanaklı Çeşmesi
13 Fazıl Ahmed P.(Köprülü/Kurşunlu) Medresesi
14 Kale (Ayşe Hatun) Hamamı
15 Kasımlı Çeşmesi
16 Köprülü Mehmed P. Namazgâhı
17 Kulebaşı Caddesinde 1.İsimsiz Çeşme
18 Kulebaşı Caddesinde 2.İsimsiz Çeşme
19 Namazgâh Camii
20 Şifa Hamamı
21 Taceddin İbrahim P.(Kurşunlu)Camii
22 Taş Han
23 Eşrefoğlu Sokaktaki İsimsiz Çeşme
24 Toprakkale Camii
25 Üzüm Hanı
26 Üzüm Hanı Çeşmesi
27 Yalı Hamamı
28 Yukarı Nalbantlı Camii
KENTSEL SİT ALANI
TARİHİ TİCARİ MERKEZ (TİCARİ SİT ALANI)
0 10 50 100m.
K
29 Köprülü Bedesten ve Arastası
30 Taceddin İbrahim P. (Tahta)Hamamı
31 100. Yıl Caddesi'ndeki İsimsiz Çeşme
32 Eski Askerlik Şubesi (Kız Meslek L.)

F.1 Vezirköprü genel görünüşü (Orta Camii minaresinden).

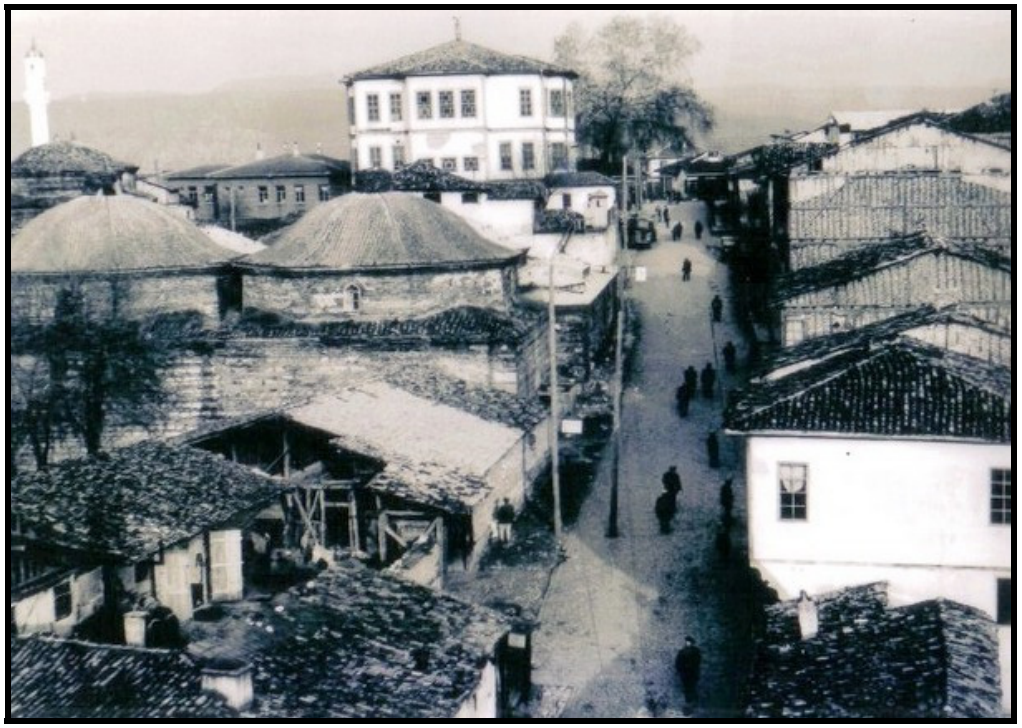

F.2 1960'lı yıllarda Vezirköprü (Çifte Hamam ve çevresi-V.G.M.A.Y.İ.A.den)

F.3 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii doğudan

F.4 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii kuzey cephe yıkılmış hali (V.G.M.A.Y.İ.A.den)

F.5 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii güneybatıdan

F.6 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii son cemaat yeri

F.7 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii taçkapı

F.8 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii taçkapı kanatları

F.9 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii taçkapı kanatları detay

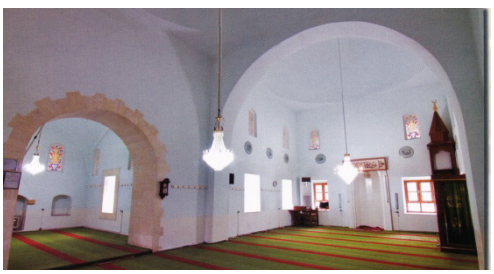

F.10 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii iç mekân kuzey batı köşeden

F.11 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii batıdan

F.12 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii güney ve batı cepheleri

F.13 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii kuzey cephe

F.14 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii harime açılan kapı

F.15 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii harime açılan kapı kanatlarından detay

F.16 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii iç mekân kıble kesim

F.17 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii iç mekân kuzey kesim

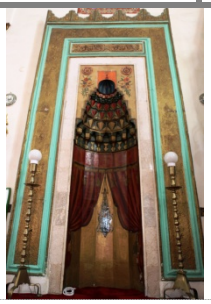

F.18 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii mihrap

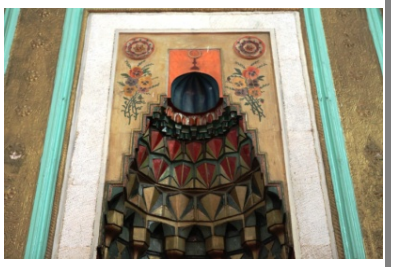

F.19 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii mihrap detay

F.20 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii minber doğu yüzü

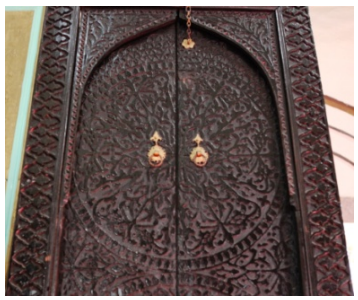

F.21 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii minber kapısı detay

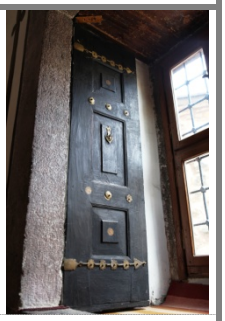

F.22 Vezirköprü Kale Camii pencere kanadı

F.23 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii batı duvarda vaaz kürsüsü

F.24 Vezirköprü Toprakkale Camii kuzeydoğudan

F.25 Vezirköprü Toprakkale Camii mihrap

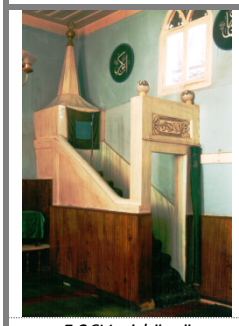

F.26Vezirköprü Toprakkale Camii minber

F.27 Vezirköprü Yukarı Nalbantlı kuzey cephe

F.28 Vezirköprü Yukarı Nalbantlı harim kıble duvarı

F.29Vezirköprü Namazgâh Camii kuzeybatıdan

F.30 Vezirköprü Namazgâh Camii kıble duvarı

F.31Vezirköprü Çaltu Köyü Camii kıble cephesi

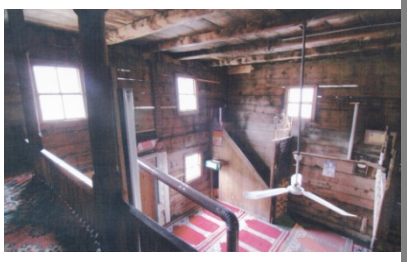

F.32 Vezirköprü Çaltu Köyü Camii iç mekân kuzey doğudan

F.33 Çaltu Köyü Camii mihrap

F.34Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi güneyden

F.35 Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi ön (batı) cephe

F.36Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi güney batıdan

F.37 Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi hücre kubbelerinden

F.38 Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi avlusu doğu kesim

F.39 Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi talebe hücrelerinden birisinin içi

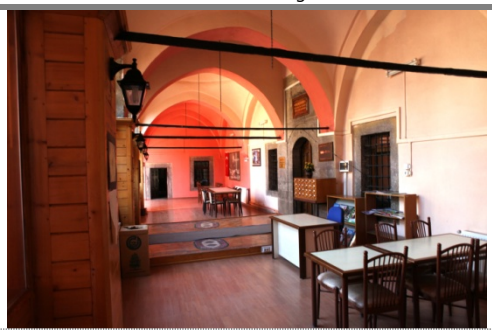

F.40 Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi doğu revak ve dershane girişi

F.41 Vezirköprü Fazıl Ahmed P. (Köprülü/ Kurşunlu) Medresesi dershane içi batı kesim

F.42Vezirköprü Taş Han güneybatıdan

F.43 Vezirköprü Taş Han güneydoğudan

F.44Vezirköprü Taş Han batı cephe

F.45 Vezirköprü Taş Han giriş kapısı ve batı cephe

F.46Vezirköprü Taş Han avlusundan kuzey kesim

F.47 Vezirköprü Taş Han avlusundan güneydoğu kesim

F.48Vezirköprü Taş Han avlusundan güneydoğu kesim (restorasyon öncesi)

F.49 Vezirköprü Taş Han kuzeydoğu revak içinden

F.50 Vezirköprü Taş Han revak kuzey kesim

F.51 Vezirköprü Taş Han giriş kapısı içten

F.52 Vezirköprü Taş Han 1. kat batı cephe kapıya yakın hücre içi

F.53 Vezirköprü Üzüm Hanı kuzeyden

F.54 Vezirköprü Üzüm Hanı kuzeydoğu kesim (2002 yılı)

F.55 Vezirköprü Üzüm Hanı güneyden

F.56 Vezirköprü Üzüm Hanı doğu kesim (2002 yılı)

F.57 (Köprülü) Bedesten ve Arastası kuzeybatıdan Vezirköprü Bedesten ve Arastası güneyden

F.58 Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası güneyden

F.59 Vezirköprü (Köprülü) Bedesten kuzey ve doğu cepheleri

F.60 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni kuzey taçkapı dıştan

F.61 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni batı taçkapı kanadı dıştan

F.62 Vezirköprü Bedesteni batı taçkapı kanadı detay dıştan

F.63 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni batı taçkapı içten

F.64 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni içten güney ve batı kesim

F.65 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni orta ayak kuzey yüz

F.66 Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası orta ayak içindeki hücre

F.67 Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası kuzeyden

F.68 Vezirköprü Arastası batı taçkapı dıştan

F.69 Vezirköprü Arastası batı taçkapı içten

F.70 Vezirköprü Arastası batı cephenin kuzey kolu dıştan

F.71 Vezirköprü Arastası batı cephenin güney kolu dıştan

F.72 Vezirköprü Arastası batı cephenin güney kolu içten

F.73 Vezirköprü Arastası doğu kol içten

F.74 Vezirköprü Arastası doğu taçkapı dıştan

F.75 Vezirköprü Arastası doğu taçkapı içten

F.76 Vezirköprü Arastası doğu taçkapı yanındaki çeşme (Arasta Çeşmesi)

F.77 Vezirköprü Arastası kuzeyden cephe içten

F.78 Vezirköprü Arastası orta küme kuzeyden bakış

F.79 Vezirköprü Arastası orta küme güneydoğudan bakış

F.80 Vezirköprü Arastası orta küme güneybatıdan bakış

F.81 Vezirköprü Arastası orta küme doğu kesimde kuzeybatı köşe (restorasyondan önce 2002)

F.82 Vezirköprü Arastası bedestene bitişik dükkânlardan detay

F.83 Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı doğudan

F.84 Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı kıble duvarı

F.85 Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı kuzeydoğudan (restorasyondan önce 2002)

F.86 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Tahta) Hamamı güney duvar kalıntısı

F.87 Vezirköprü Şifa Hamamı güneybatıdan

F.88 Vezirköprü Şifa Hamamı külhan güney cephe

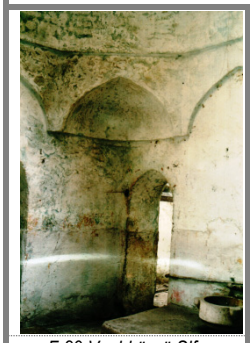

F.89 Vezirköprü Şifa Hamamı yıkanma hücresi

F.90 Vezirköprü Şifa Hamamı kurna

F.91 Vezirköprü Çifte Hamam kuzeyden

F.92 Vezirköprü Çifte Hamam güneydoğudan

F.93 Vezirköprü Çifte Hamam kuzey cephe (erkekler girişi)

F.94 Vezirköprü Çifte Hamam güneybatıdan

F.95 Vezirköprü Çifte Hamam kuzeyden sıcaklık kesimi

F.96 Çifte Hamam kuzeyden soyunmalık kubbeleri

F.97 Vezirköprü Çifte Hamam erkekler girişi

F.98 Çifte Hamam erkekler soyunmalık (kuzeyden)

F.99 Çifte Hamam erkekler soyunmalığı kubbe geçişleri

F.100 Vezirköprü Kale Hamamı güneydoğudan

F.101 Vezirköprü Kale Hamamı doğudan

F.102 Vezirköprü Kale Hamamı soyunmalık kuzeydoğudan

F.103 Vezirköprü Kale Hamamı soyunmalık kapısı

F.104 Vezirköprü Kale Hamamı sıcaklık kurnası

F.105 Vezirköprü Yalı Hamamı doğu cephesi

F.106 Vezirköprü Yalı Hamamı halvet kubbe geçişleri

F.107 Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü menba cephesi güneybatıdan

F.108 Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü menba cephesi güneyden

F.109 Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü menba cephesi güneydoğudan

F.110 Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü (restorasyon sonrası -Dask Doğay 2012 Vezirköprü Samsun kitabından)

F.111 Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü ayağı (orta ayak menba yüzü)

F.112 Vezirköprü Mezbahane Mevkiindeki İsimsiz Köprü mansap cephesi

F.113 Vezirköprü Namazgâh Çeşmesi ön cephe

F.114 Vezirköprü Namazgâh Çeşmesi inşa kitabesi

F.115 Vezirköprü Orta Camii Yanındaki Çeşme

F.116 Vezirköprü Orta Camii Yanındaki Çeşme inşa kitabesi

F.117 Vezirköprü Orta Camii Yanındaki Çeşme ön yüz

F.118 Vezirköprü Orta Camii Yanındaki Çeşme inşa kitabesi

F.119 Vezirköprü Askerlik Şubesi Çeşmesi güney cephe

F.120 Vezirköprü Abdülgani Camii karşısındaki İsimsiz Çeşme ön yüz

F.121 Vezirköprü 1. Kasımlı Sokaktaki İsimsiz Çeşme ön cephe

F.122 Vezirköprü Kasımlı Çeşmesi ön cephe

F.123 Vezirköprü Kulebaşı Caddesi'ndeki 1 No.lı çeşme ön cephe

F.124 Vezirköprü Kulebaşı Caddesi'ndeki 2 No.lı çeşme ön cephe

F.125 Yüzüncü Yıl Caddesindeki İsimsiz Çeşme ön cephe

F.126 Vezirköprü Çanaklı Çeşmesi ön cephe

F.127 Vezirköprü Üzüm Hanı Çeşmesi ön cephe (2002 yılı)

F.128 Eşrefoğlu Sokak'taki İsimsiz Çeşme ön cephe (2002 yılı)

F.129 Vezirköprü Eski Askerlik Şubesi (Kız Meslek Lisesi-Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri Kitabından)

F.130 Vezirköprü Ayşe Hanım'a Ait Bir Su Yapısıyla İlgili Kitabe

F.131 Vezirköprü Saat Kulesi

F.132 Vezirköprü Saat Kulesi İnşa kitabesi

F.133 Vezirköprü evleri

F.134 Vezirköprü İstiklâl ve Köprülüler Caddelerinde geleneksel konutlar

F.135 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'nde geleneksel konut

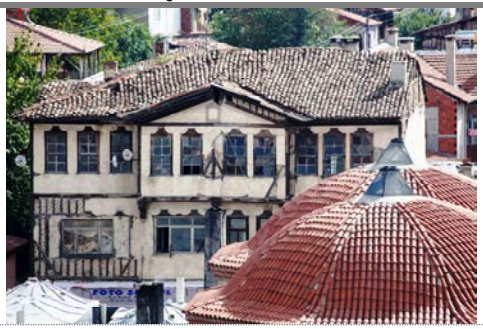

F.136 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'nde geleneksel konut

F.137 Vezirköprü Köprülüler Caddesi'nde geleneksel konut

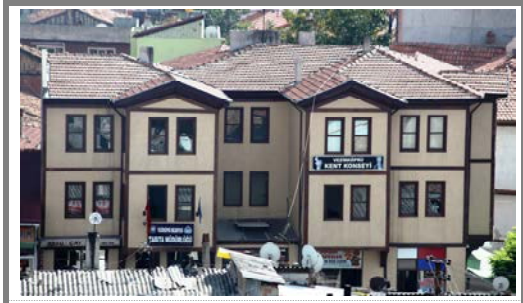

F.138 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'nde restore edilen geleneksel bir konut

F.139 Vezirköprü Tacettin Paşa Caddesinde geleneksel konut

F.140 Vezirköprü 100. Yıl Caddesi'nde geleneksel konut

F.141 Vezirköprü İstiklâl Caddesi'nde geleneksel konut

F.142 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'nde geleneksel konut

F.143 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'nde geleneksel konut

F.144 Vezirköprü 1202. Sokak'ta geleneksel konut

F.145 Vezirköprü 1202. Sokak'ta geleneksel konutlar

F.145 Vezirköprü 1120. Sokak'ta geleneksel konutlar

F.147 Vezirköprü 100. Yıl Caddesi'nde geleneksel konut

F.148Vezirköprü günümüze ulaşamayan Köprülü Mehmed Paşa konağı

F.149 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'ndeki geleneksel bir konutta kat ve çıkma detayları

F.150 Vezirköprü geleneksel bir konutta ahşap karkas detayı

F.151 Vezirköprü Orgeneral Faruk Cömert Caddesi'ndeki geleneksel bir konutta içi boş kitabelik

F.152 Vezirköprü geleneksel bir konutta kerpiç bahçe duvarı

F.153 100. Yıl Caddesi'nde geleneksel bir konutta avlu kapısı

F.154 Vezirköprü geleneksel bir konutta ahşap avlu kapısı

F.155 Vezirköprü geleneksel bir konutta ahşap kapı kanatlarından detay

F.156 Vezirköprü günümüze ulaşamayan Köprülü Mehmed Paşa konağına ait olduğu söylenen ahşap tavan göbeği (2002)

F.157 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel hımış köy evleri

F.158 Vezirköprü Aşağı Narlı Köyü'nde geleneksel bir köy evi (Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri Kitabından)

F.159 Vezirköprü Orta Camii doğu yanında geleneksel dükkânlar

F.160 Vezirköprü Orta Camii doğu yanındaki dükkânların ön cepheleri

F.161 Vezirköprü Orta Camii doğu yanında geleneksel dükkânlar

F.162 Vezirköprü Orta Camii doğu yanında geleneksel bir dükkân

F.163 Vezirköprü Orta Camii doğu yanındaki bir dükkânda ahşap kepenkler

F.164 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel hımış köy evleri

F.165 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel bir köy evi

F.166 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel bir kırsal yapı örneği

F.167 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel bir kırsal yapı örneği mertek

F.168 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel bir kırsal yapı örneği değirmen (Dask Doğay 2012 Vezirköprü Samsun kitabından)

F.169 Vezirköprü Çaltu Köyü'nde geleneksel bir kırsal yapı örneği ahşap ambar (Dask Doğay 2012 Vezirköprü Samsun kitabından)

F.170 Vezirköprü Orta Camii

F.171 Vezirköprü Orta Camii iç mekân

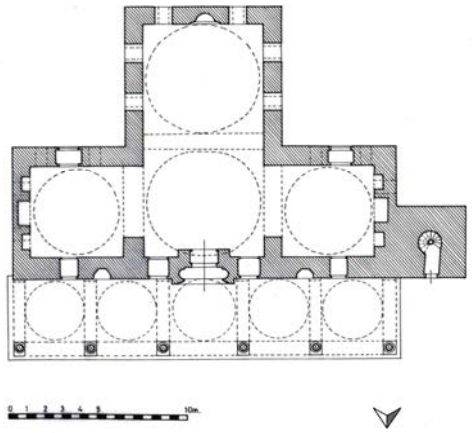

Ç.1 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii rölöve planı

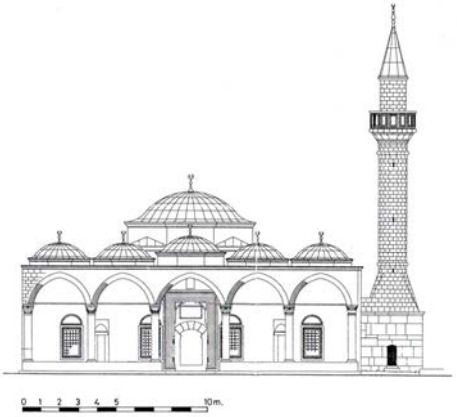

Ç.2 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii kuzey cephe görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

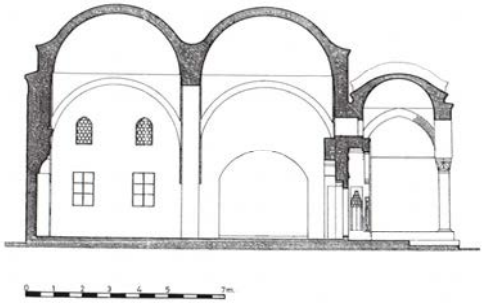

Ç.3 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii kuzey-güney kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

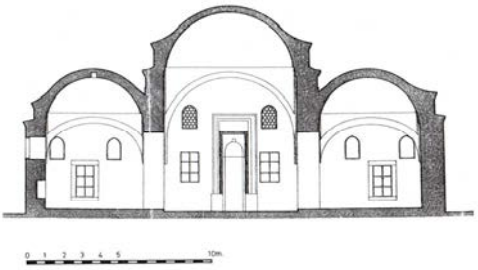

Ç.4 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Kurşunlu) Camii doğu batı kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

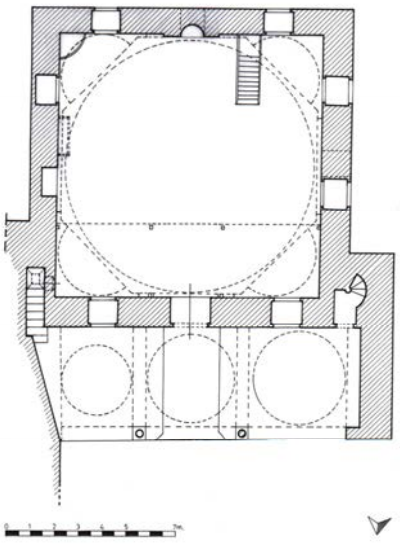

Ç.5 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii planı (M. SÖZEN'den işlenerek)

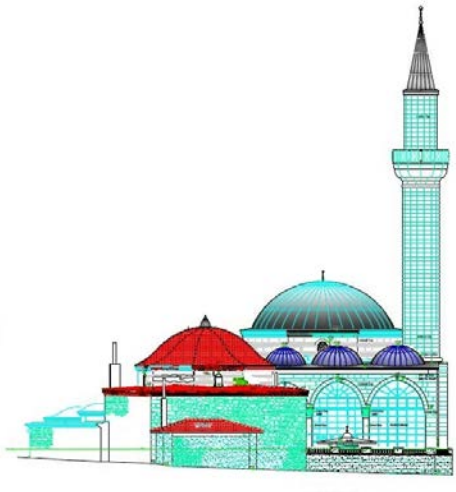

Ç.6 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii kuzey cephe restitüsyon görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

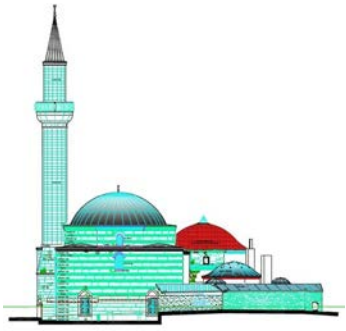

Ç.7 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii planı batı cephe restitüsyon görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

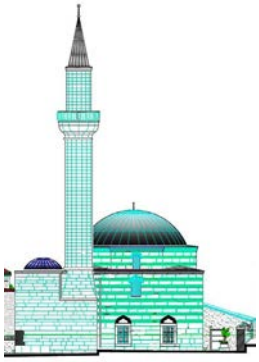

Ç.8 Vezirköprü Kale (Taşkale, Ayşe Hatun) Camii planı güney cephe restitüsyon görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

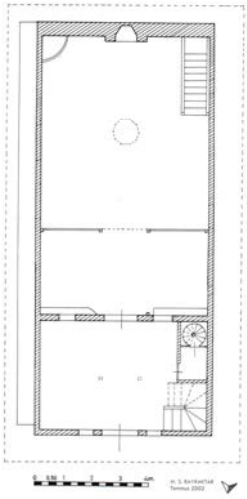

Ç.9 Vezirköprü Toprakkale Camii planı

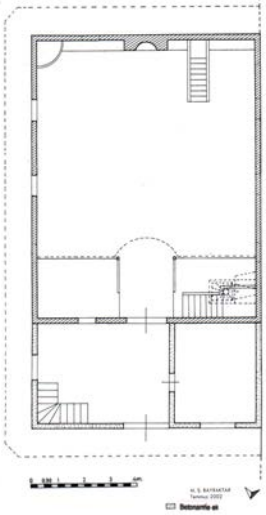

Ç.10 Vezirköprü Yukarı Nalbantlı Camii planı

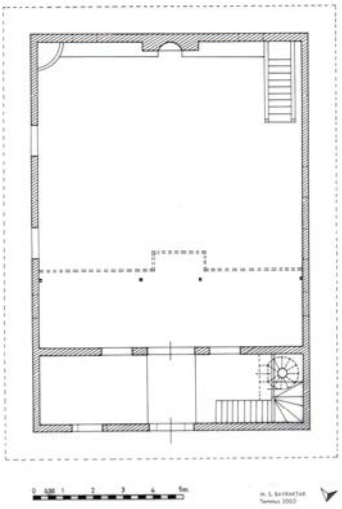

Ç.11 Vezirköprü Namazgâh Camii planı

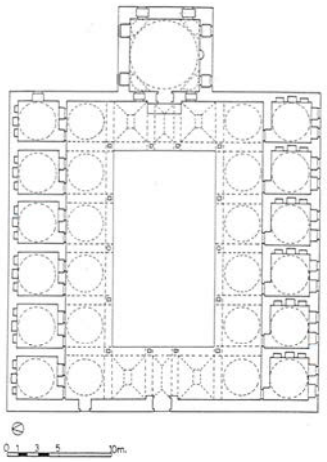

Ç.12 Vezirköprü Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü, Kurşunlu) Medresesi plânı (M. SÖZEN'den)

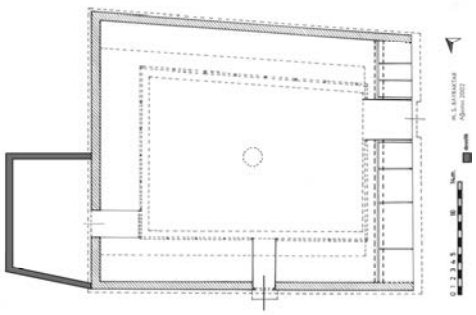

Ç.13 Vezirköprü Taş Han plan krokisi(restorasyon öncesi)

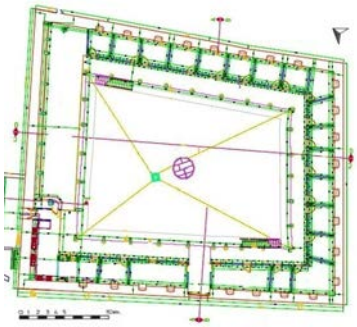

Ç.14 Vezirköprü Taş Han zemin kat restorasyon planı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

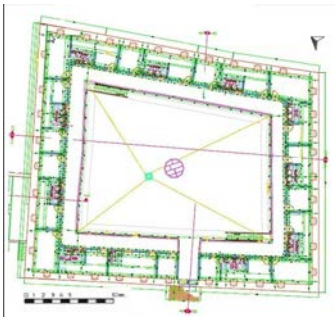

Ç.15 Vezirköprü Taş Han birinci kat (zemin üstü) restorasyon planı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

Ç.16 Vezirköprü Taş Han restorasyon doğu-batı kesitleri: a-kuzeye bakış, b-güneye bakış (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden sadeleştirilerek)

Ç.17 Vezirköprü Taş Han restorasyon kuzey-güney kesitleri: a-batıya bakış, b-doğuya bakış (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden sadeleştirilerek)

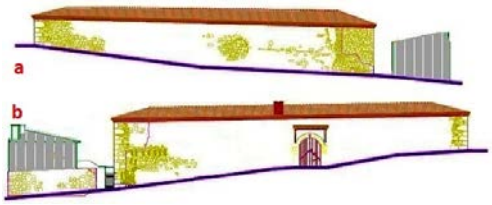

Ç.18 Vezirköprü Taş Han restorasyon doğu (a) ve batı (b) cephe görünüşleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden sadeleştirilerek)

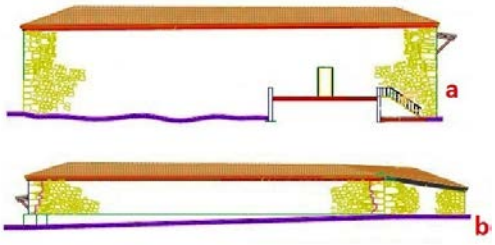

Ç.19 Vezirköprü Taş Han restorasyon kuzey (a) ve güney (b) cephe görünüşleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden sadeleştirilerek)

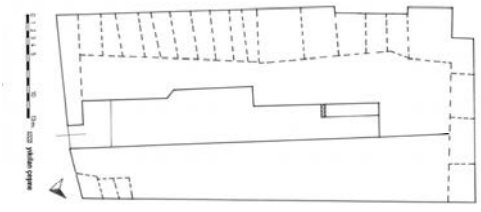

Ç.20 Vezirköprü Üzüm Hanı plân krokisi

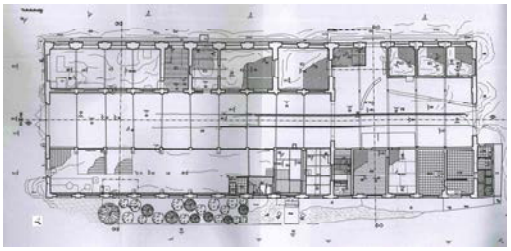

Ç.21 Vezirköprü Üzüm Hanı plân krokisi (S.K.V.K.K.A.nden)

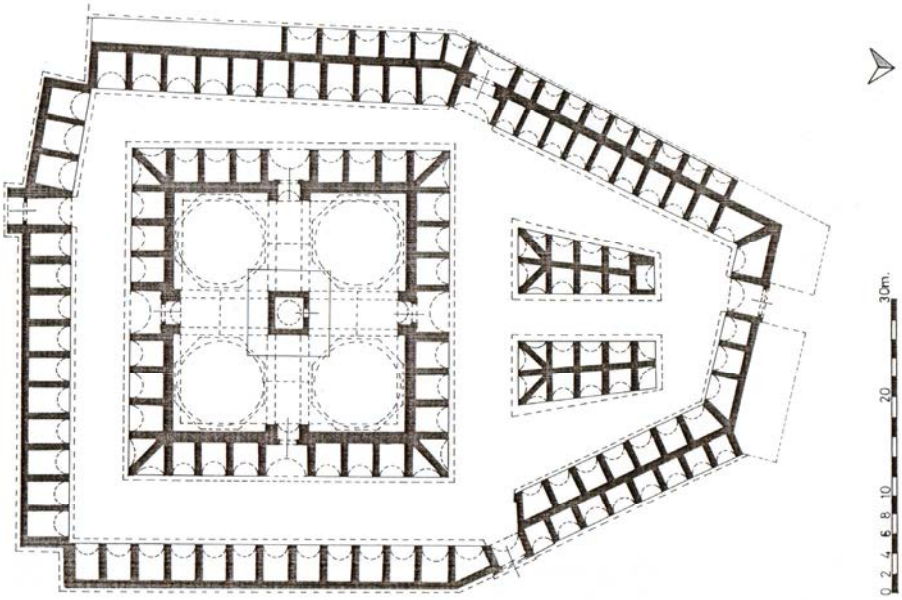

Ç.22 Vezirköprü (Köprülü) Bedesten ve Arastası rölöve plânı (G. ÖZDEŞ'ten)

Ç.23 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni restitüsyon planı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

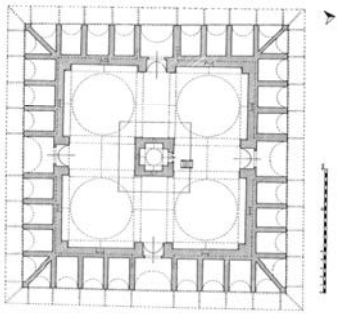

Ç.24 Vezirköprü (Köprülü) Bedesten rölöve plânı (G. ÖZDEŞ'ten)

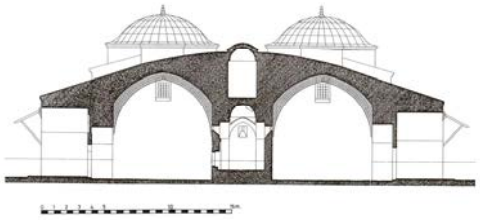

Ç.25 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni rölöve kuzey-güney kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

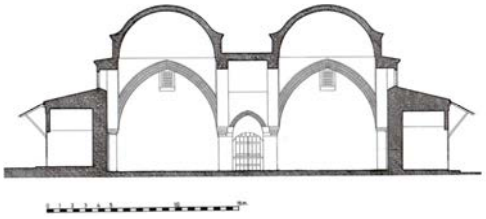

Ç.26 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni rölöve doğu-batı kesiti (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

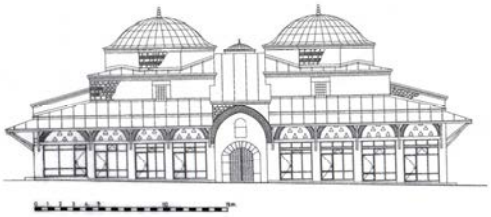

Ç.27 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni rölöve kuzey cephe görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

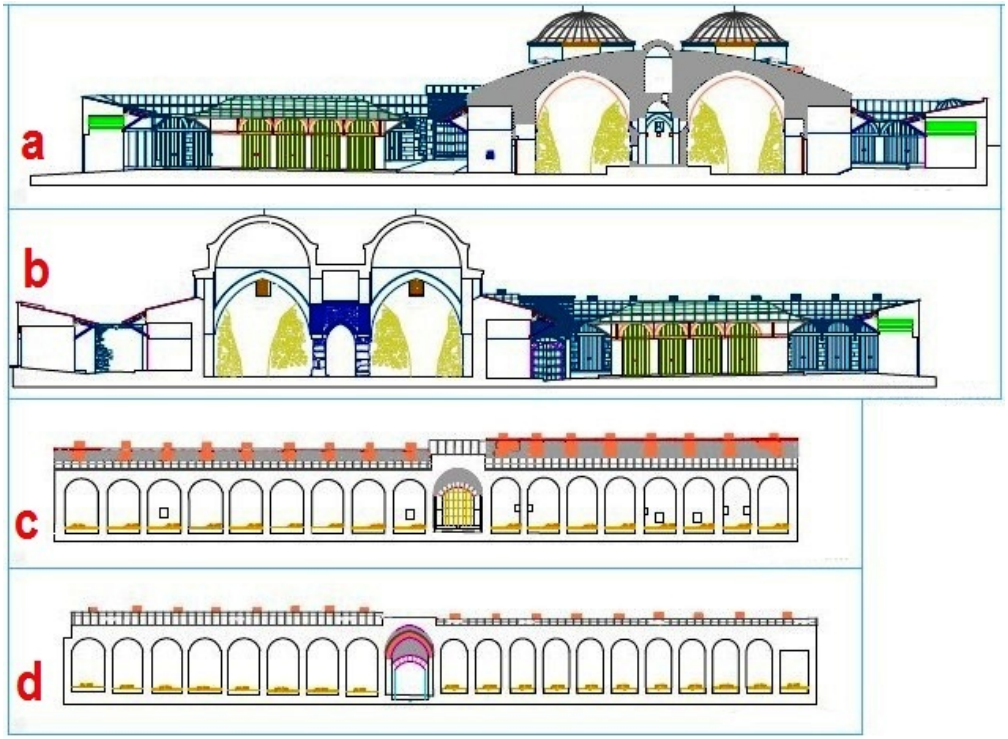

Ç.29 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni ve Arastası restitüsyon kesitleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)
a-Bedesten ve Arasta kuzey-güney kesiti (orta aks) b-Bedesten ve Arasta kuzey-güney kesiti (batı aks)
c-Arasta batı kol dış dükkânlar kuzey-güney kesiti d-Arasta batı kol iç dükkânlar kuzey-güney kesiti

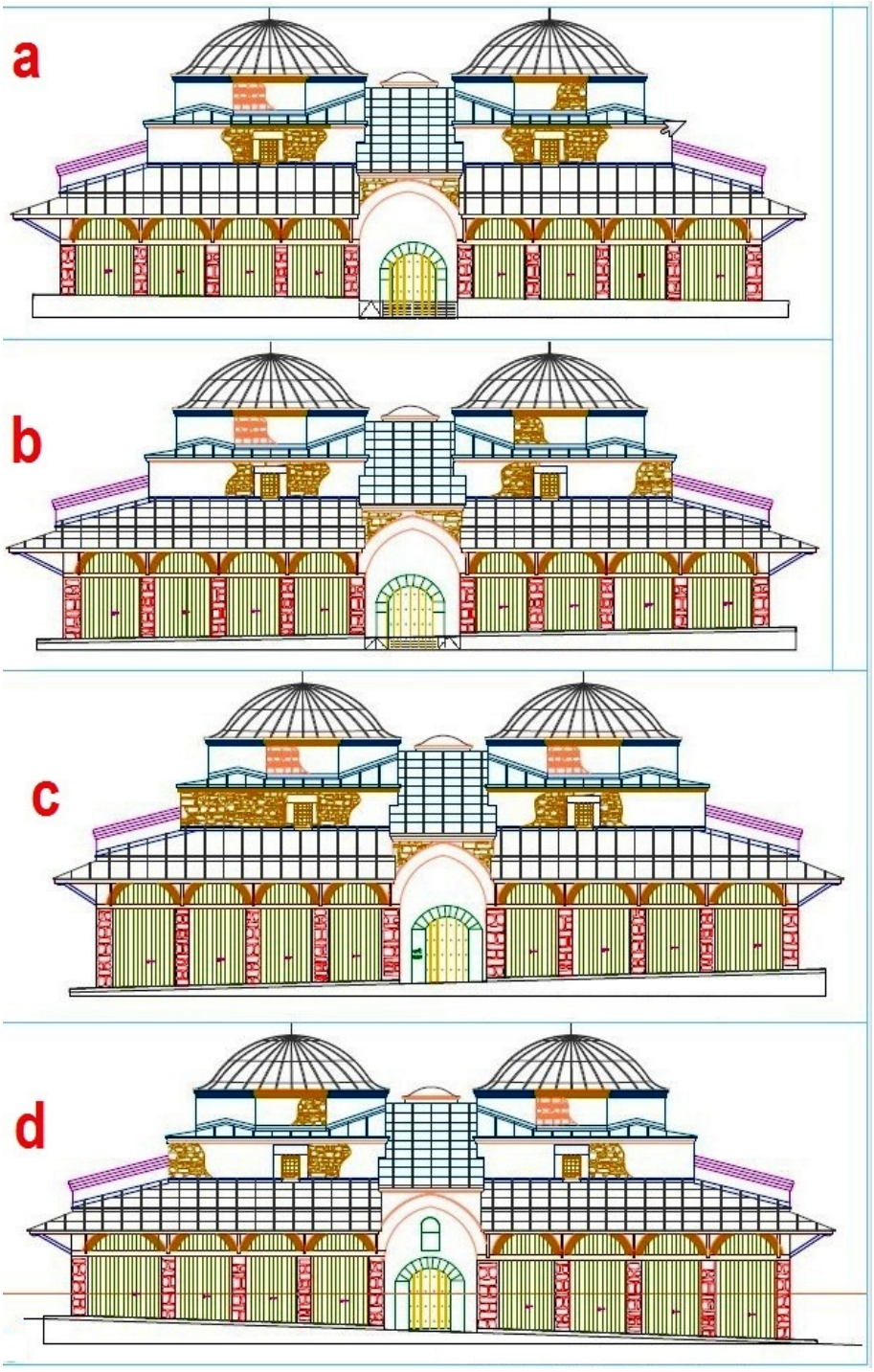

Ç.28 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni restitüsyon cephe görünüşleri: a-doğu b-güney c-batı d-kuzey (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

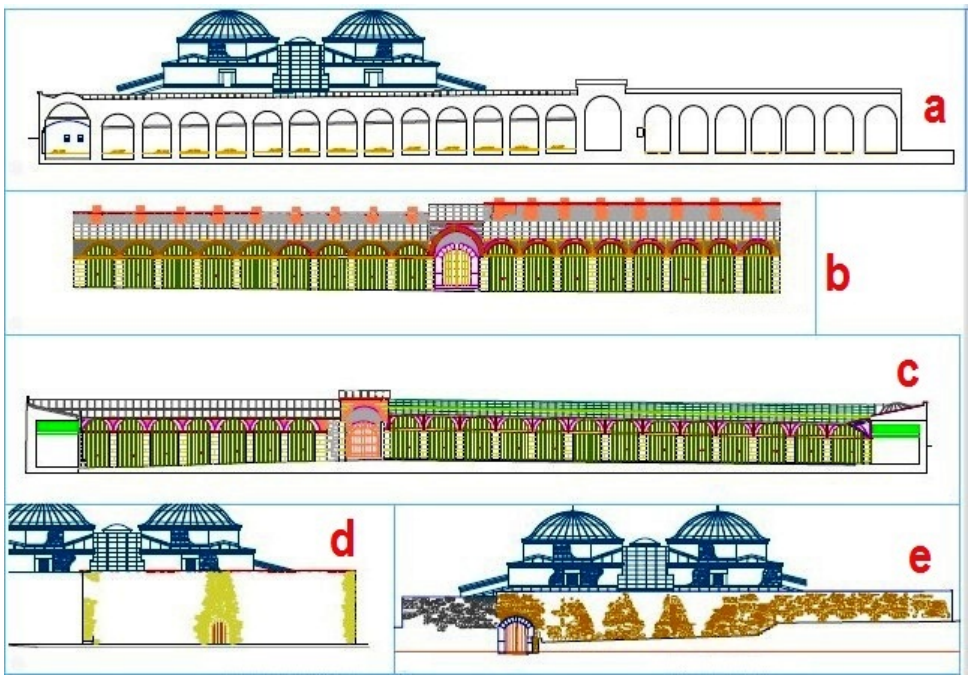

Ç.30 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni restitüsyon kesit ve cephe görünüşleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)
a-Bedesten ve Arasta kuzey-güney kesiti (doğu aks) b-Arasta batı dış dükkânlar cephe görünüşü c-Arasta doğu iç dükkânlar cephe görünüşü d-Bedesten ve Arasta kuzey dış cephe görünüşü e-Bedesten ve Arasta güney dış cephe görünüşü

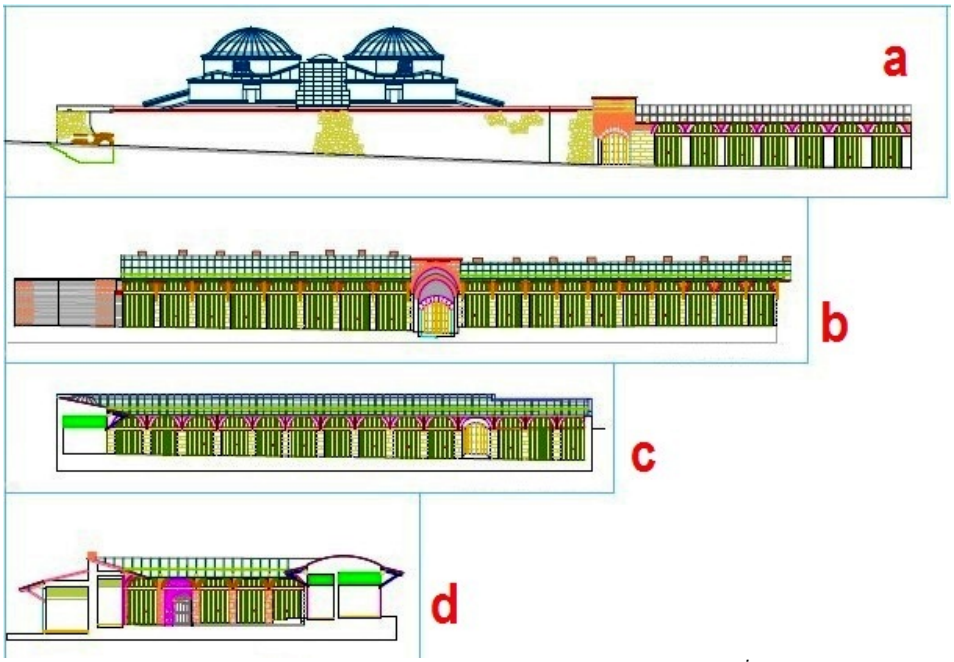

Ç.31 Vezirköprü (Köprülü) Bedesteni restitüsyon cephe görünüşleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)
a- Bedesten ve Arasta doğu dış cephe görünüşü b- Arasta batı kol içe bakan dükkânların cephe görünüşü c- Arasta güney kol içe bakan dükkânların cephe görünüşü d- Arasta kuzey kol içe bakan dükkânların cephe görünüşüb-Arasta batı dış dükkânlar cephe görünüşü c-Arasta doğu iç dükkânlar cephe görünüşü d-Bedesten ve Arasta kuzey dış cephe görünüşü e-Bedesten ve Arasta güney dış cephe görünüşü

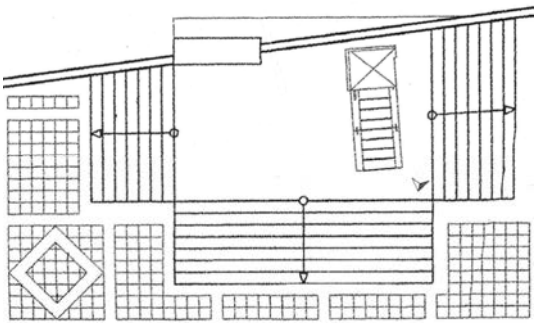

Ç.32 Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı vaziyet plan krokisi

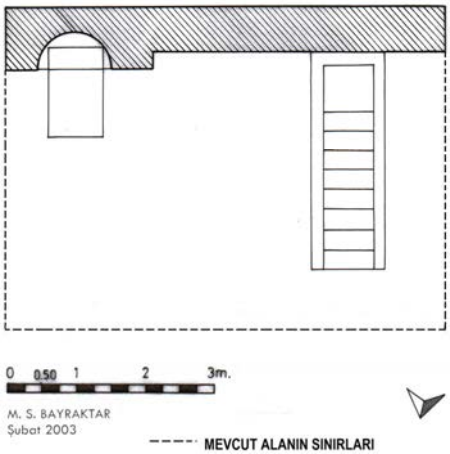

Ç. 33 Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı plânı

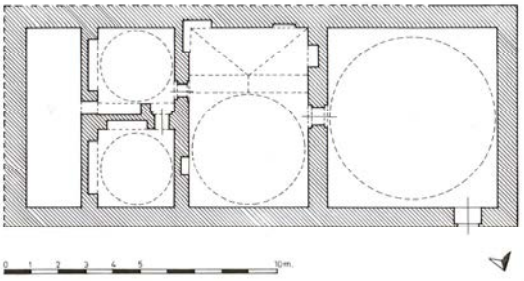

Ç. 34 Vezirköprü Taceddin İbrahim Paşa (Tahta) Hamamı (M. E. YURDAKUL'dan işlenerek)

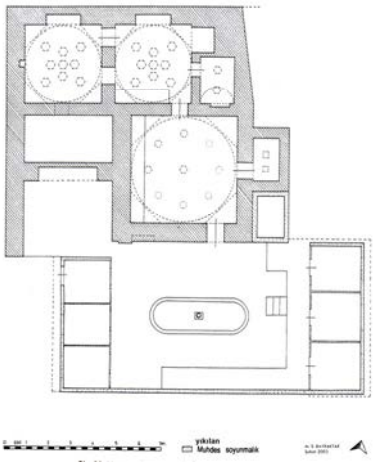

Ç. 35 Vezirköprü Şifa Hamamı plânı

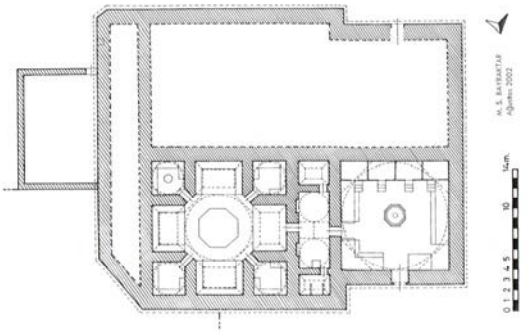

Ç.36 Vezirköprü Çifte Hamam rölöve plânı

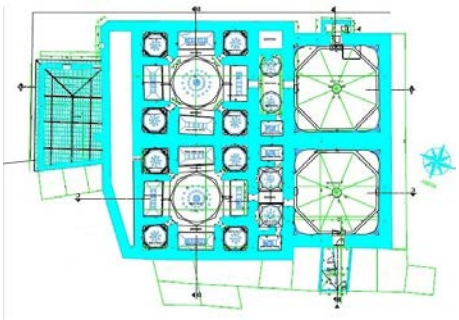

Ç.37 Vezirköprü Çifte Hamam rölöve plânı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

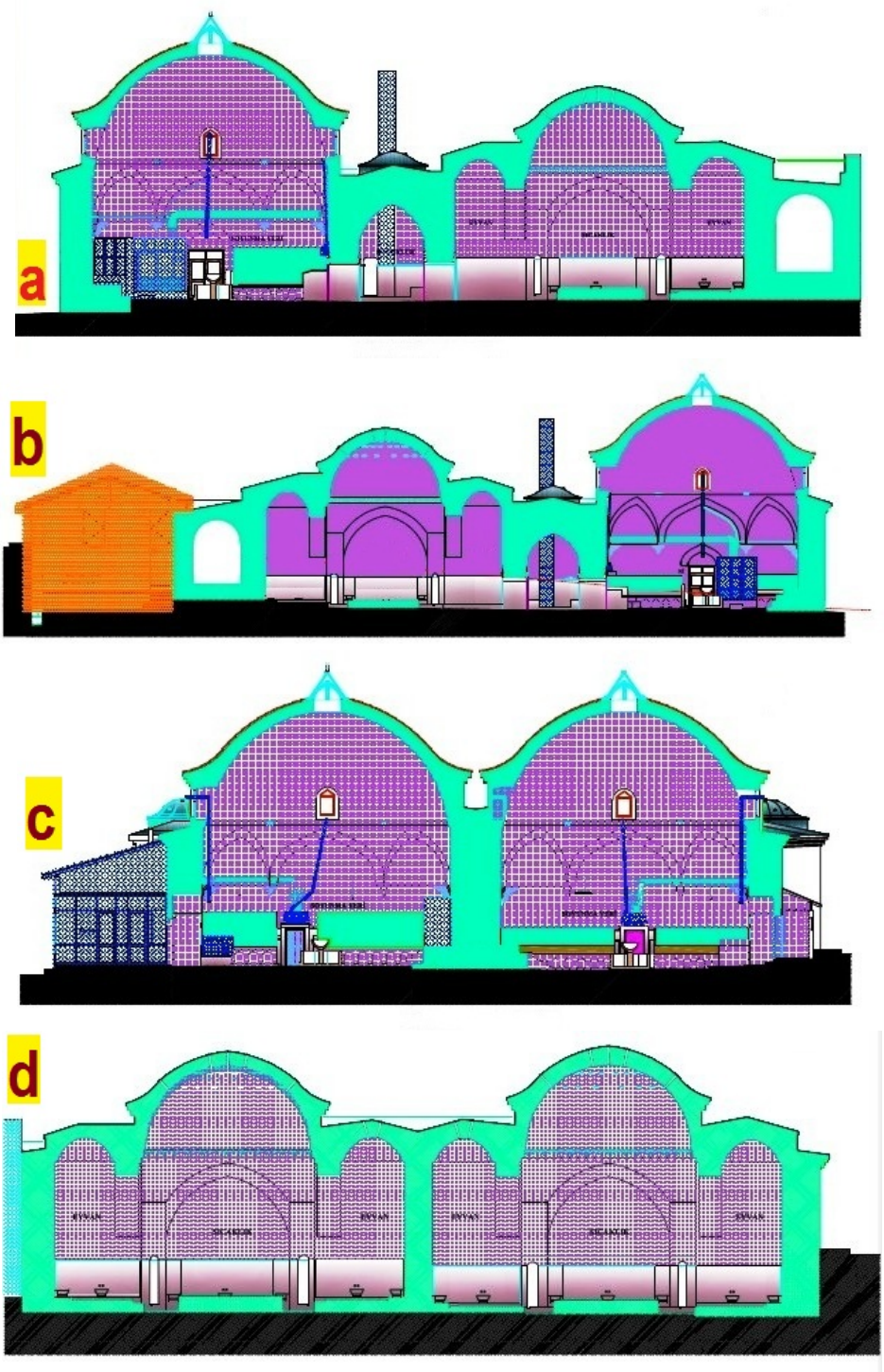

Ç.38 Vezirköprü Çifte Hamam rölöve kesitleri (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)
a-Doğu-batı kesiti kadınlar hamamı kesimi b-Doğu-batı kesiti erkekler hamamı kesimi
c-Kuzey-güney soyunmalık aksı kesiti d- Kuzey-güney sıcaklık aksı kesiti

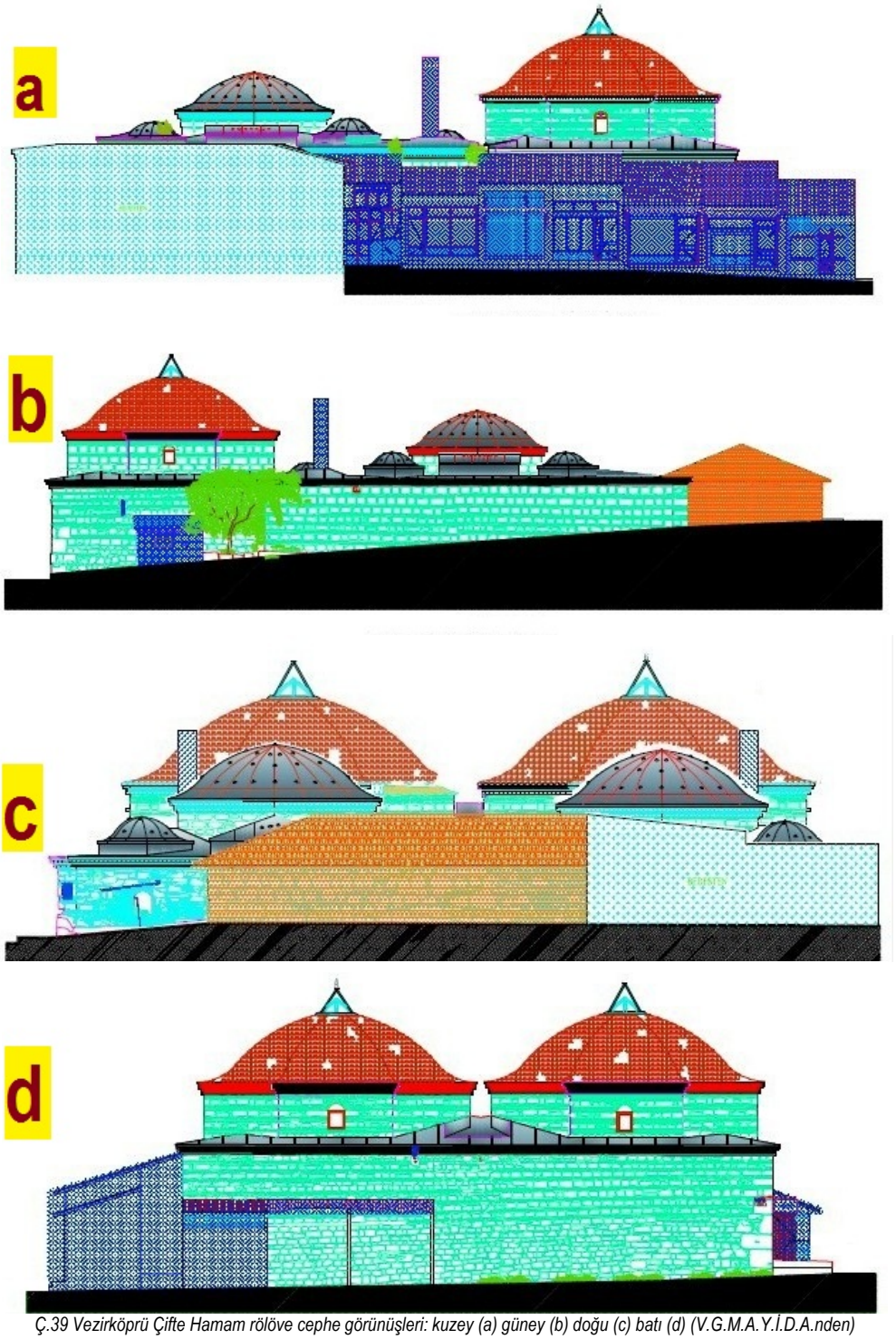

Ç.39 Vezirköprü Çifte Hamam rölöve cephe görünüşleri: kuzey (a) güney (b) doğu (c) batı (d) (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

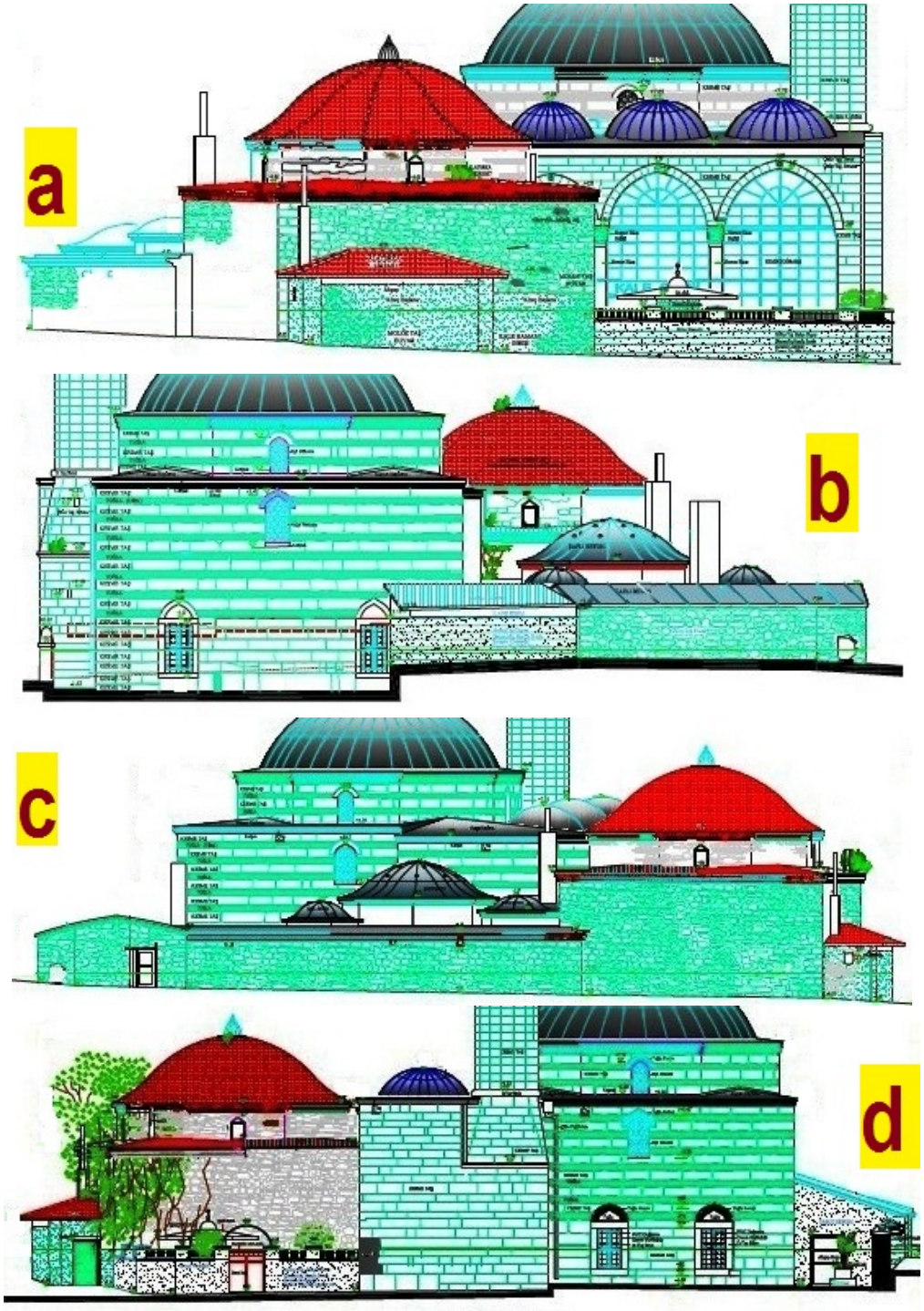

Ç.41 Vezirköprü Kale Hamamı rölöve cephe görünüşleri: kuzey (a) güney (b) doğu (c) batı (d) (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

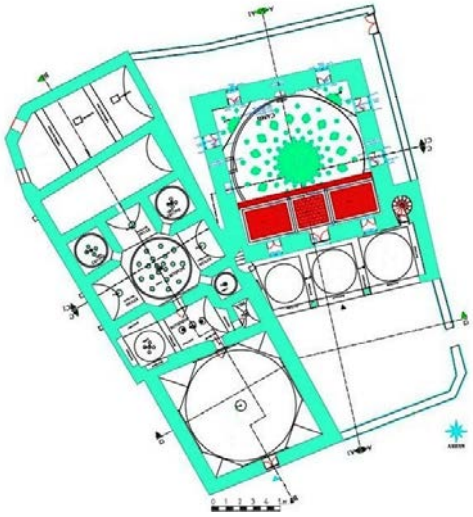

Ç.40 Vezirköprü Kale Hamamı rölöve plânı

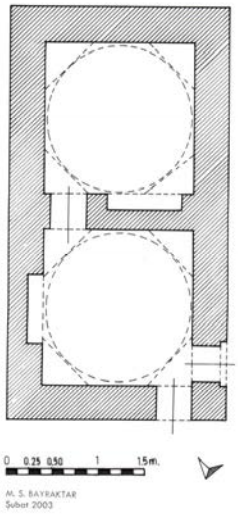

Ç.42 Vezirköprü Yalı Hamamı plânı

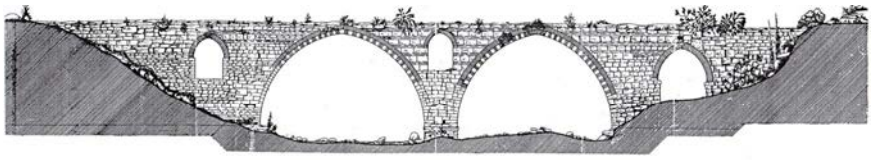

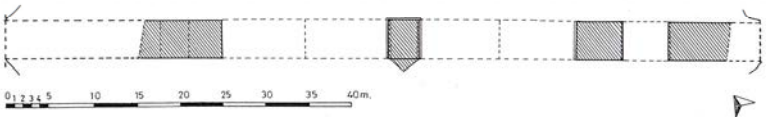

Ç.43 Tekkekıran (Vezirköprü) – Kayabaşı (Havza) Köyleri Sınırında Kurt Köprü rölöve plânı ve menba cephesi görünüşü (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden)

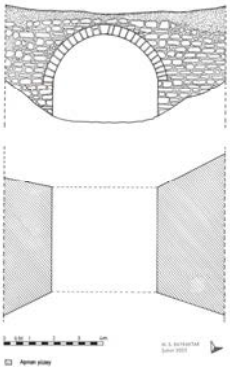

Ç.44 Vezirköprü Mezbahane Mevkiindeki İsimsiz Köprü rölöve plânı ***ve mansap cephesi görünüşü***

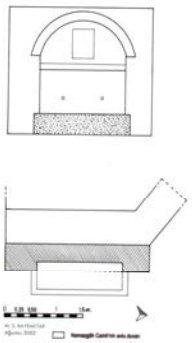

Ç.45 Vezirköprü Namazgâh Çeşmesi plânı ve ön cephe görünüşü (restorasyon öncesi)

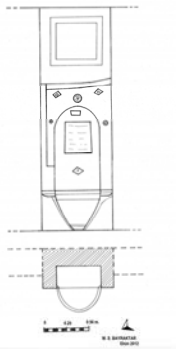

Ç.46 Vezirköprü Orta Camii Yanındaki Çeşme plânı ve ön cephe görünüşü

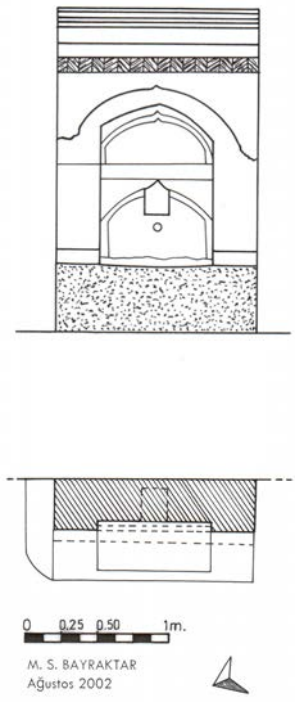

Ç.47 Vezirköprü Arasta Çeşmesi restorasyon öncesi rölöve plânı ve ön cephe görünüşü

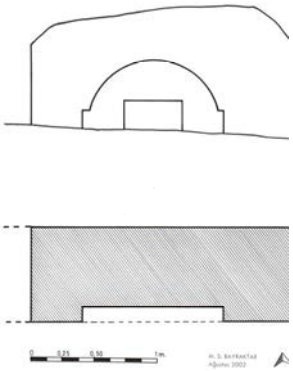

Ç.48 Vezirköprü Karlık Mezarlığı karşısındaki İsimsiz Çeşme planı ve ön cephe görünüşü

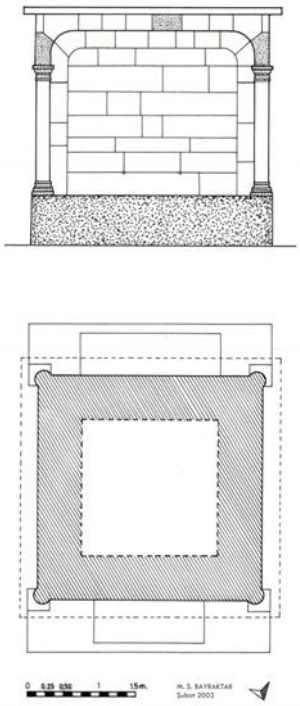

Ç.49 Vezirköprü Askerlik Şubesi Çeşmesi planı ve kuzey cephe görünüşü

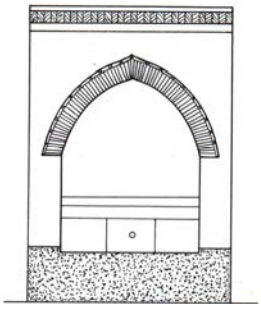

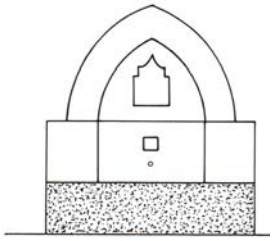

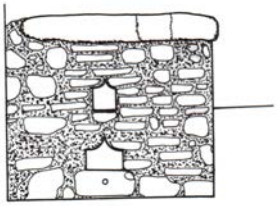

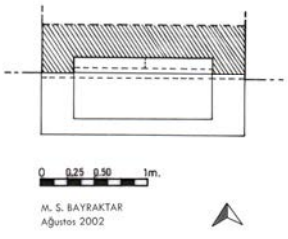

Ç.50 Vezirköprü Abdülgani Camii karşısındaki İsimsiz Çeşme planı ve ön cephe görünüşü

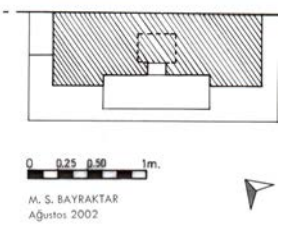

Ç.51 Vezirköprü 1. Kasımlı Sokaktaki İsimsiz Çeşme planı ve ön cephe görünüşü

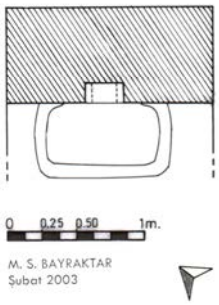

Ç.52 Vezirköprü Kasımlı Çeşmesi planı ve ön cephe görünüşü

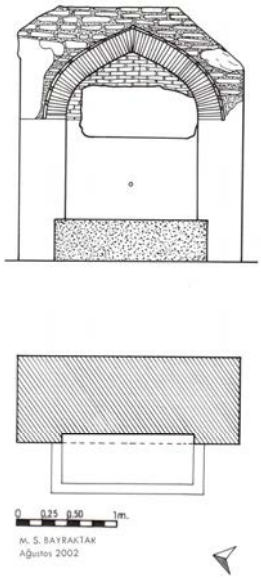

Ç. 53 Vezirköprü Kulebaşı Caddesi'ndeki 1 No.lı çeşme planı ve ön cephe görünüşü

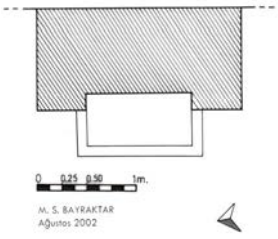

Ç.54 Vezirköprü Kulebaşı Caddesi'ndeki 2 No.lı çeşme planı ve ön cephe görünüşü

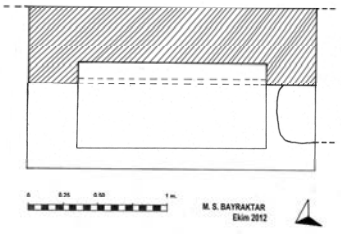

Ç.55 Vezirköprü Yüzüncü Yıl Caddesindeki İsimsiz Çeşme planı ve ön cephe görünüşü

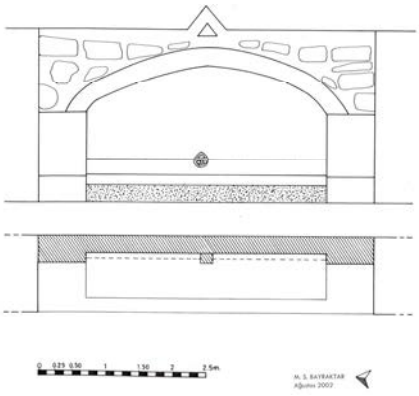

Ç.56 Vezirköprü Çanaklı Çeşmesi planı ve ön cephe görünüşü

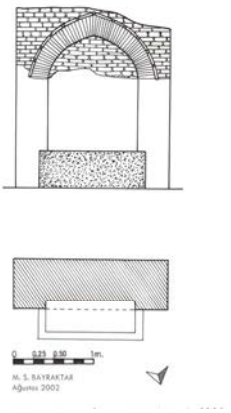

Ç.57 Vezirköprü Üzüm Hanı Çeşmesi planı ve ön cephe görünüşü

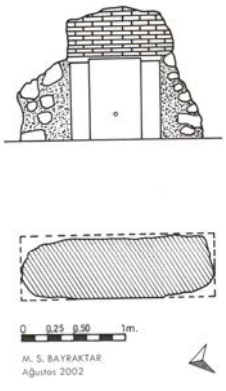

Ç.58 Vezirköprü Taş Han'ın batısında Eşrefoğlu Sokak'taki İsimsiz Çeşme planı ve ön cephe görünüşü

VEZİRKÖPRÜ'DE AZ BİLİNEN İKİ AHŞAP ESER; ÇORAKDERE VE KARANAR CAMİLERİ

Cevdet YILMAZ [*]

Giriş

Vezirköprü ilçesi doğal ve tarihi çekiciliklerinin zenginliği ve henüz büyük kısmının keşfedilmemişliği açısından sadece Samsun'un değil, aynı zamanda Türkiye'nin de en önemli yörelerinden biridir. Aşağıda bu ilçemizin Çorakdere ve Karanar köylerinde *(Şekil 1)* bulunan iki ahşap cami ana hatları ile tanıtılmış, ayrıntılı araştırma için uzmanların dikkatine sunulmuştur.

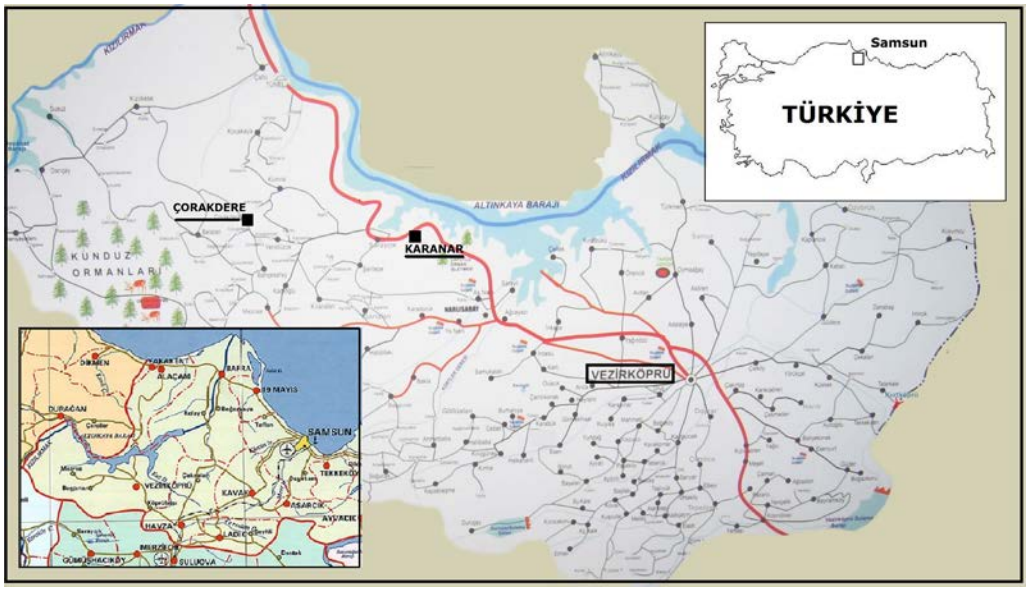

Şekil 1. *Vezirköprü'de Çorakdere ve Karanar köyleri lokasyon haritası.*

1. Çorakdere köyü ve ahşap camii

Çorakdere köyü Vezirköprü ilçe merkezinin batısında yer alır. Köyün il merkezi Samsun'a uzaklığı 156, ilçe merkezi Vezirköprü'ye uzaklığı ise 41 km, deniz seviyesinden yüksekliği de 750 m'dir. 1935'de 665 olan nüfusu Cumhuriyet Dönemi boyunca sürekli artmış, 1990'da 1798'e kadar çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'deki kırdan kente göçlere paralel olarak Çorakdere'nin de nüfusu hızla azalmış, 2012'de 505'e kadar düşmüştür. Köy adından da anlaşılacağı üzere Kızılırmak'ın kollarından Çorakdere vadisi üzerinde yer almaktadır *(Foto 1).*

[*] *Prof. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

Foto 1. *Vezirköprü'de Çorakdere köyü uydu görüntüsü (Google Earth'dan).*

Çorakdere Camii son derece düzenli biçilmiş altıgen kütüklerden inşa edilmiştir. Bu tarz bir yapı daha önce tarafımızdan hiçbir yerde rastlanılmamıştır. İnşa tarihinin çok eski olması bir yana, sadece bu özelliğiyle bile üzerinde ayrıntılı araştırmaların yapılmasını gerektirecek muhteşem bir eserdir *(Foto 2,3,4,5,6,7,8,9,10,11).*

Foto 2. *Çorakdere ahşap camii (Foto: Adnan Aci).*

***Foto 3,4,5,6,7**. Çorakdere ahşap camiinden detaylar (Foto: Adnan Aci).*

***Foto 8,9,10,11**. Çorakdere ahşap camiinden detaylar (Foto: Adnan Aci).*

2. Karanar köyü ve ahşap camii

Çorakdere köyü Vezirköprü ilçe merkezinin batısında yer alır. Köyün il merkezi Samsun'a uzaklığı 142, ilçe merkezi Vezirköprü'ye uzaklığı ise 27 km, deniz seviyesinden yüksekliği de 300 m'dir. 1935'de 263 olan nüfusu Cumhuriyet Dönemi boyunca çok az da olsa sürekli artmış, 1990'da 714'e kadar çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'deki kırdan kente göçlere paralel olarak Çorakdere'nin de nüfusu hızla azalmış, 2012'de 434'e kadar düşmüştür. Köy, Vezirköprü – Boyabat karayolu üzerinde olup, ulaşımı kolaydır *(Foto 12).*

Karanar köyü ahşap camii kendisi gibi ahşap minaresi ile dikkati çekmektedir. Samsun yöresinde yer alan ahşap camilerin hemen hiçbirinde (eğer daha sonra beton veya demir gibi modern teknik ve malzeme kullanılarak ilave bir minare yapılmamışsa) minare yoktur. Bu camiler yüzlerce yıl önce ilk yapıldıklarından itibaren mi bir minareye sahip değildiler, yoksa zaman içinde yandı, yıkıldı, çürüdü de mi minareler günümüze ulaşmadı bu belli değildir. İşte bu nedenle Karanar köyü camiinin ahşap minaresi bu konuda bize geçmişe ait izler sunması nedeniyle çok önemlidir. Aşağıda, inşa tekniği ve sanat tarihi açısından önemi hakkında bir yorum getirmeksizin, camii fotoları ayrıntılı araştırma yapmak isteyenlerin dikkatine sunulmuştur *(Foto 13,14,15,16,17,18).*

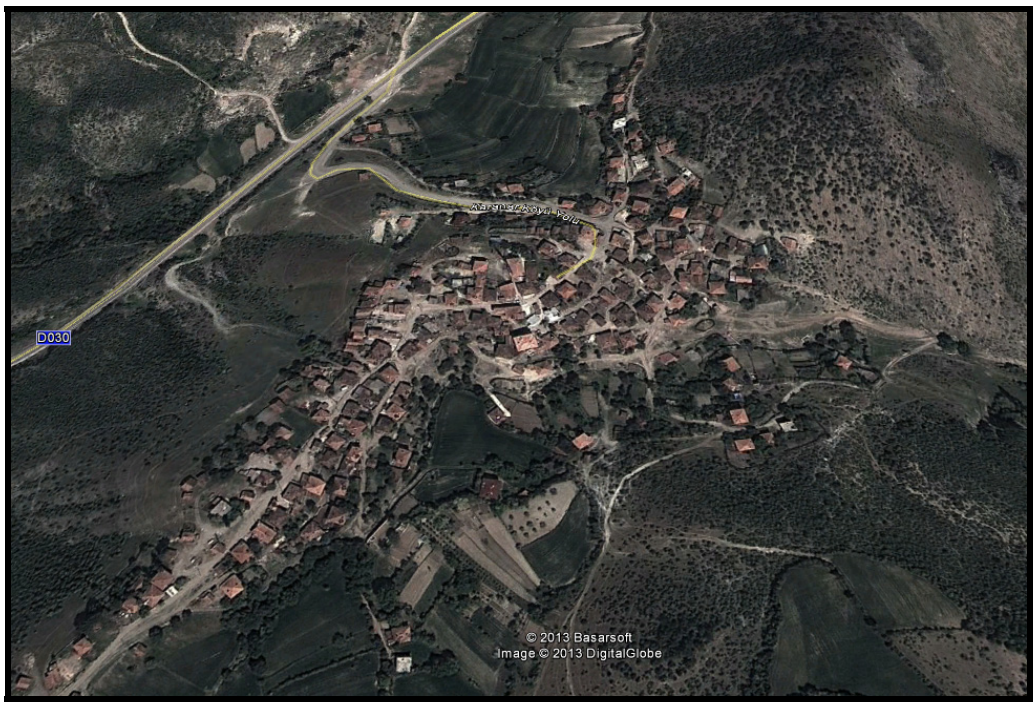

Foto 12. *Vezirköprü'de Karanar köyü uydu görüntüsü (Google Earth'dan).*

Foto 13. *Vezirköprü'de Karanar köyü ahşap camiinin ön cepheden görünümü (A.Aci).*

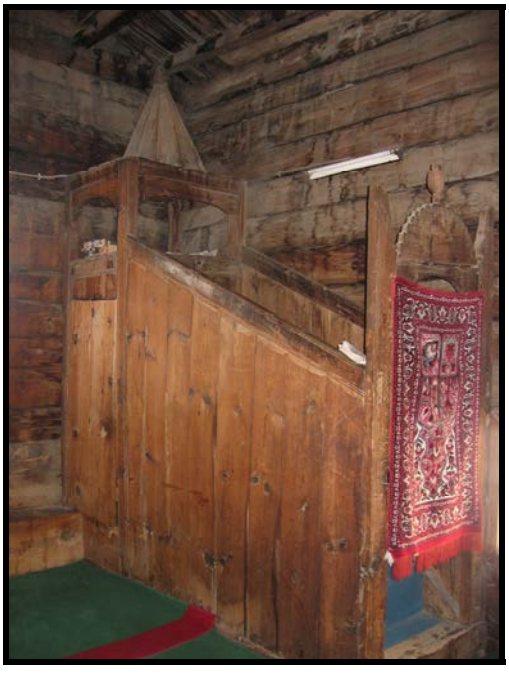

Foto 14,15,16. *Karanar köyü ahşap camiinin iç kısmından görünümler; üstte harim, altta mihrap ve mimberi (Foto: Adnan Aci).*

Foto 17,18. *Karanar köyü ahşap camiinin iç (balkon) ve dış kısmından iki farklı görünüm (Foto: Adnan Aci).*

Foto 19. *Ahşap camilerin minare tekniği açısından bize yüzyıllar öncesinden önemli ipuçları veren Karanar köyü ahşap caminin minaresi (Foto: Adnan Aci).*

VEZİRKÖPRÜ'NÜN TARİHÎ MEZARTAŞLARI

Recep GÜN [*] *Eyüp NEFES* [*]

Bilindiği üzere mezar taşları, muhtelif hususiyetleri itibariyle kültürel varlıklarımız arasında önemli yer tutmaktadırlar. Yapıldıkları dönemlerin sosyo-kültürel yapıları, maddi ve manevi değerleri ve hayat anlayışları gibi pek çok konuda malumat ihtiva eden bu taşlar ayrıca *Türk süsleme sanatı motif ve kompozisyonlarının* en yoğun olarak görüldüğü yerler arasındadır.

Samsun ve civarında bulunan mezarlıklar form, kompozisyon ve muhteva açısından nispeten benzer özellikleri haiz mezar taşları barındırmaları itibariyle dikkat çekmektedir. Bunlardan Vezirköprü merkezinde yer alan iki mezarlık ile Kurşunlu/Çanaklı Camii avlusunda bulunan taşlar Prof. Dr. Yılmaz CAN, Yrd. Doç. Dr. Eyüp NEFES ve Rrd. Doç. Dr Recep GÜN'ün birlikte yürüttüğü bir proje kapsamında araştırılıp incelenmiştir. Elde ettiğimiz verilerden hareketle burada tarihî ve sanatsal kıymeti haiz olduklarını düşündüğümüz mezar taşlarını kısaca arzetmeye çalışacağız. Amacımız, Vezirköprü'nün merkezinde, mezarlıklarda kendi hallerine terkedilmiş, kenarda köşede yabancı birer varlık gibi duran değerlerimizin çeşitli nedenlerle tahribata maruz kalıp yok olmamaları için yetkililerin ilgilerini bu noktaya çekmektir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Vezirköprü merkezinde üç farklı yerde 49 adet tarihi mezar taşı tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlar;

1- Yeni Mahalle Mezarlığı'nda 46 adet,

2- Karlık Mezarlığı'nda 2 adet,

3- Kurşunlu/Çanaklı Caminin avlusunda 1 adet,

olmak üzere dağılım göstermektedir.

-Bunlardan tarihini tespit edebildiklerimiz *1088/1677 - 1929* yılları arasına aittir.

-Bu mezarların 40 tanesi erkek 7 tanesi bayandır.

-Mezar taşları form açısından *şahideli ve sandukalı* olmak üzere iki farklı tipolojik özellik sergilemektedir.

-Bu taşlar üzerinde görülen bezeme unsurlarını ise *bitkisel, geometrik, nesneli ve yazı* olmak üzere dört ana gruba ayırmak mümkündür.

[*] *Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*
[*] *Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

İncelediğimiz mezar taşları kronolojik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

İlk dört fotoğraf mezarlığın çeşitli yerlerinden alınmış genel görüntülerden oluşmaktadır (Foto. 1-4).

1- Hacı Mustafa Oğlu Hüseyin Efendi- 1088/1677 (Foto. 5)

2- Hacı Abbas Ağa Oğlu Hasan Ağa -1127/1715 (Foto. 6)

3- Mustafa Ağa -1156/1743 (Foto. 7)

4- … zade Hacı Ahmet - 1163/1750 (Foto. 8)

5- Hacı Ahmet Oğlu Abdülkadir -1167/1754 (Foto. 9)

6- Mustafa Oğlu Hacı Ahmet - 1168/1755 (Foto. 10)

7- Hacı Ali Bey Oğlu Mustafa Efendi -1172/1759 (Foto. 11)

8- Hacı Abdullah Oğlu Seyyid Molla Abdullah - 1176/1763 (Foto. 12)

9- Mustafa Efendi Oğlu Seyyid Feyzullah Efendi - 1177 1764) (Foto. 13)

10- Abdullah Kızı Fatıma Hatun – 117?/176? (Foto. 14)

11- Torunzade Emine -1186/1773 (Foto. 15)

12- Rahtvan İsmail Ağa – 1194 /1780 (Foto. 16)

13- Aişe Hatun -1194/ 1780 (Foto. 17)

14- Hacı Hüseyin Ağazâde Ömer Ağa -1199/1785 (Foto. 18)

15- Kasımzade Hacı Ahmet Ağa -1202/1788 (Foto. 19)

16- Seyyid Abdullah -1213/1799 (Foto. 20)

17- Kırımlı Seyyid Hacı Osman Ağa - 1215/1801 (Foto. 21)

18- Ulu Yakubzade Hacı Muhammed -1224/ 1809 (Foto. 22)

19- Hacı Abdullahzâde Hacı Ali Efendi -1224/1809 (Foto. 23)

20- Kubabcızâde Rüşdü -1226/1811 (Foto. 24)

21- Osmanzade Kızı Fatıma Hatun – 1233/ 1818 (Foto. 25)

22- Vezirköprü Müftüsü Madenzade Hüseyin Efendi - 1235/1820 (Foto. 26)

23- Nakşibendiye Şeyhlerinden Seyyid Osman Efendi -1240/1825 (Foto. 27)

24- Feyyaz Beyzade Ahmet Bey Kerimesi Rabia Kadın - 1243/1828 (Foto. 28)

25- Müftü Hasan Arif Hakkı Efendi – 1253/1836 (Foto. 29)

26- … 1257/ 1841 (Foto. 30)

27- Kasımzade Mehmet Sami - 1321/1904 (Foto. 31)

28- Kasımzade Hüseyin Hakkı - 1321-1904 (Foto. 32)

29- Kuşakzade Hacı Şükrü Efendi - 1338/1920 (Foto. 33)

30- Hemşin Nahiyesinden Hacı Tahir Ağanın Oğlu Kürtzade Hafız Süleyman Sırrı Efendi tevellüd: 1283/1867 vefat: 1929 (Foto. 34)

31- Hacı Hüseyin Kızı Mahire Cömert 1894-1937 (Foto. 35)

Tarihi Belirlenemeyenler Mezar Taşları

Bu mezar taşlarında tarih veren satırlar ya toprak altında bulunmaları ya da kırık veya silinmiş olmaları nedeniyle tarih tespiti yapılamamıştır.

1- Yavaşçı Ali El-Hac Hasan Ağa (Foto. 36)

2- Mehmed Paşa Çırağı Merhum… (Foto. 37)

3- Hacı Hüseyin Ağa Kerimesi Fâtıma (Foto. 38)

4- Hâcı Mustafa (Foto. 39)

5- Enderun Hümayundan Çırak el-Hâc es-Seyyid … (Foto. 40)

6- Hacı Emir Oğlu Seyyid Ahmed (Foto. 41)

7- Hazine Kâtibi Seyyid Hâcı Mehmed Efendi (Foto. 42)

8- Kadızâde Kâtib Seyyid Hâcı … (Foto. 43)

9- Küpçüzâde Hâcı Seyyid Efendi (Foto. 44)

10- Gubaroğlu Hacı Hasan Ağa (Foto. 45)

11- Hâfız Seyyid Muhammed Efendi (Foto. 46)

12- Of'un ZisinoKöyünden (Bölümlü Beldesi) Resüloğullarından … (Foto. 47)

13- … Kızı Aişe Hatun (Foto. 48)

Kimliği ve Tarihi Belirlenemeyen Mezar Taşları

Bu türden dört mezar taşı bulunmaktadır (Foto. 49-52). Bunların kimlik bilgisi ve tarih veren kısımları kırık veya toprak altında kaldığı için tespit edilememiştir.

Sonuç olarak;

Milli kültürümüzün önemli unsurlarından biri olan, plastik özellikleri ile Türk sanatının değişik dönemlerinin damgasını taşıyan ve bu nedenle de her biri, zamanının birer şahidi ve temsilcisi konumundaki bu taşlar, açıkta ve korumasız olduklarından tabiat şartlarının ve insan elinin tahribatına maruz kalabilmektedir. Giderek tamamen yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bu eserlerin tespitinin yapılıp incelenmesi ve yeni kuşaklara kazandırılması son derece önem arz etmektedir. Zira bu taşlar medeniyet birikimlerimizin tutulduğu birer toplumsal hafıza kayıt

alanları niteliğinde olup yeni nesilleri öz değerleriyle tanıştırıp geleceklerine yön vermelerine katkı sağlayacak birer kültür köprüsü olarak da vazife ifa edebilirler.

Fotoğraflar

Foto 1. *Genel Görünüm.*

Foto 2. *Genel görünüm.*

Foto 3. *Genel görünüm.*

Foto 4. *Genel Görünüm.*

Foto 5. *Hacı Mustafa Oğlu Hüseyin Efendi- 1088/1677*

Foto 6. *Hacı Abbas Ağa Oğlu Hasan Ağa -1127/1715*

Foto 7. *Mustafa Ağa -1156/1743*

Foto 8. *… zade Hacı Ahmet - 1163/1750*

Foto 9. *Hacı Ahmet Oğlu Abdülkadir - 1167/1754*

Foto 10*. Mustafa Oğlu Hacı Ahmet - 1168/1755*

Foto 11. *Hacı Ali Bey Oğlu Mustafa Efendi -1172/1759*

Foto 12. *Hacı Abdullah Oğlu Seyyid Molla Abdullah - 1176/1763*

Foto 13. *Mustafa Efendi Oğlu Seyyid Feyzullah Efendi - 1177 1764*

Foto 14. *Abdullah Kızı Fatıma Hatun – 117?/176?*

Foto 15. *Torunzade Emine -1186/1773*

Foto 16. *Rahtvan İsmail Ağa – 1194 /1780*

Foto 17. *Aişe Hatun -1194/ 1780*

Foto 18. *Hacı Hüseyin Ağazâde Ömer Ağa -1199/1785*

Foto 19. *Kasımzade Hacı Ahmet Ağa - 1202/1788*

Foto 20. *Seyyid Abdullah -1213/1799*

Foto 21. *Kırımlı Seyyid Hacı Osman Ağa - 1215/1801*

Foto 22. *Ulu Yakubzade Hacı Muhammed -1224/ 1809*

Foto 23. *Hacı Abdullahzâde Hacı Ali Efendi -1224/1809*

Foto 24. *Kubabcızâde Rüşdü -1226/1811*

Foto 25. *Osmanzade Kızı Fatıma Hatun – 1233/ 1818*

Foto 26. *Vezirköprü Müftüsü Madenzade Hüseyin Efendi - 1235/1820*

Foto 27. *Nakşibendiye Şeyhlerinden Seyyid Osman Efendi -1240/1825*

Foto 28. *Feyyaz Beyzade Ahmet Bey Kerimesi Rabia Kadın - 1243/1828*

Foto 29. *Müftü Hasan Arif Hakkı Efendi – 1253/1836*

Foto 30. *… 1257/ 1841*

Foto 31. *Kasımzade Mehmet Sami - 1321/1904*

Foto 32. *Kasımzade Hüseyin Hakkı - 1321-1904*

Foto 33. *Kuşakzade Hacı Şükrü Efendi - 1338/1920*

Foto 34. *Hemşin Nahiyesinden Hacı Tahir Ağanın Oğlu Kürtzade Hafız Süleyman Sırrı Efendi tevellüd: 1283/1867 vefat: 1929*

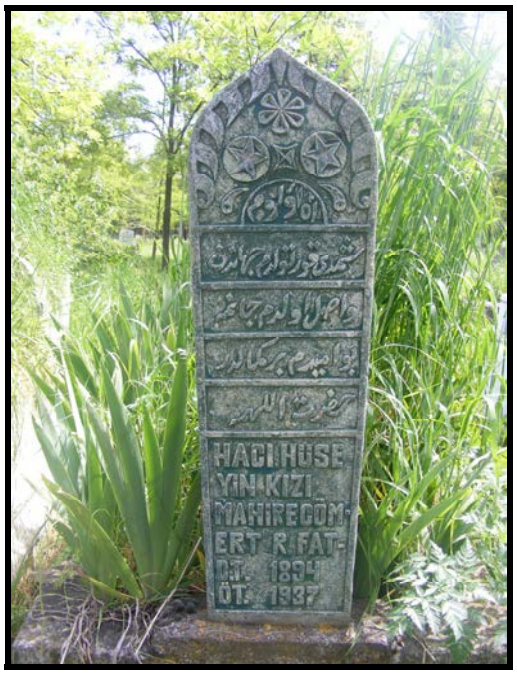

Foto 35. *Hacı Hüseyin Kızı Mahire Cömert 1894-1937*

Foto 36. *Yavaşçı Ali El-Hac Hasan Ağa*

Foto 37. *Mehmed Paşa Çırağı Merhum…*

Foto 38. *Hacı Hüseyin Ağa Kerimesi Fâtıma*

Foto 39. *Hâcı Mustafa*

Foto 40. *Enderun Hümayundan Çırak el-Hâc es-Seyyid …*

Foto 41. *Hacı Emir Oğlu Seyyid Ahmed*

Foto 42. *Hazine Kâtibi Seyyid Hâcı Mehmed Efendi*

Foto 43. *Kadızâde Kâtib Seyyid Hâcı …*

Foto 44. *Küpçüzâde Hâcı Seyyid Efendi*

Foto 45. *Gubaroğlu Hacı Hasan Ağa*

Foto 46. *Hâfız Seyyid Muhammed Efendi*

Foto 47. *Of'un Zisino Köyünden (Bölümlü Beldesi) Resüloğullarından …*

Foto 48. *… Kızı Aişe Hatun*

Foto 49. *?*

Foto 50. *?*

Foto 51. *?*

Foto 52. *?*

VEZİRKÖPRÜ'DE EL SANATLARI VE SON USTALAR

Bünyamin KIVRAK[*]

Giriş

El sanatları, insanoğlunun yeryüzündeki serüveni kadar eskidir. İnsanların giyinmek, korunmak, örtünmek gibi birincil gereksinimlerinden doğmuştur. Aslında her birisi mükemmel birer buluştur. Birincil gereksinimler çerçevesinde geliştikçe; yaşanılan çevre koşullarına göre değişim göstermiş; toplumların duygularını, sanatsal beğenilerini, ortak yaşam kültürlerini yansıtır hale gelerek gelenekselleşmişlerdir. Türk Milletinin ortak değerlerini yansıtan el sanatları, zaman içerisinde teknolojiye yenik düşmüş olsa da; çoğu kez az sayıda temsilcinin –belki de son çabalarıyla- yaşatılmaya çalışılmaktadır. Konumuz olan Vezirköprü'de de son ustalar, büyük bir gayret ve emekle el sanatlarını yaşatmaya çalışıyor.

Vezirköprü el sanatlarının bazıları zaman içerisindeki yolculuklarını tamamlamış ve tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlardan en önemlisi *debbağlık*tır. *Nalburluk* gibi bazı alanlar ise, yakın zamanda son temsilcilerini yitirmişlerdir. Genel anlamda Vezirköprü'deki el sanatlarına baktığımızda şu alanları görürüz: Ağaç işlemeciliği, demircilik, bakırcılık ve kalaycılık, dokumacılık, semercilik, kunduracılık, bıçakçılık, saraçlık, semavercilik, beşikçilik, urgancılık, süpürgecilik, tenekecilik, sepetçilik, dabbağlık, taş işlemeciliği…

Şekil 1. *Vezirköprü lokasyon haritası.*

[*] *Öğretmen, Yerel Araştırmacı.*

1. Bakırcılık

Arkeolojik bulguların bize gösterdiğine göre Vezirköprülüler 4500 yıldır bakır madenini tanıyor ve bakırdan çeşitli aletler ve gereçler üretiyorlar. Vezirköprü'de sadece bakır işleyen bir çarşının olması ve ustaların ısrarla bu sanatı sürdürmeleri, bu köklü geleneğin bir sonucu olsa gerek.

Bakırcılar çarşısındaki çok sayıda işyerine karşılık, 20 yıl önce 25 olan usta sayısı gittikçe azalmış ve şimdilerde sadece 8 usta kalmıştır. Son Ustalar, bu sanatı ayakta tutabilmek için işletmelerinde; fabrikasyon mutfak aletleri, porselen, plastik gibi gereçler de satarlar.

Foto 1. *Çarşı.*

Foto 2. *Şakir Temizer atölyesinde çalışırken*

Vezirköprülü bakırcı ustaları; su kovası, tencere, tava, çay kazanı, sini gibi mamuller üretirler. Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan ve yörede çay kazanı adı verilen büyük bakır kazanlara Vezirköprü'de ilgi devam etmektedir. Özellikle pekmez yapımı, bulgur kaynatımı, düğünlerde keşkek yapımı, cenaze suyu ısıtma ve çamaşır yıkamada kullanılan bu büyük kazanlara teknoloji şimdilik alternatif üretememiş gözükmektedir". Çalışmalarını izlediğimiz *Şakir Temizer* (60), atölyesinde *Galip Tetik* ile çalışıyor ve 35 yıldır aynı yerde baba mesleğini sürdürüyor.

Foto 3,4,5,6. *Bakırcılıkta kullanılan aletler ve mamüller.*

Çay Kazanı Yapımı

Çay kazanının bakırı, levhalar halinde Amasya'dan alınır. 0,55 mm kalınlığındaki levhalar – büyük boy çay kazanı için- 1,96 x 48 cm ölçülerinde kesilir. Uçlar bir araya getirilerek, *diş açma makası ile* çatma dişi açılır. Bu dişler yardımıyla birbirine çatılan uçlar, çekiçle dövülüp düzeltilerek kaynağa hazır hale getirilir.

Foto 7,8. *Çay kazanı yapımında çeşitli aşamalar.*

Foto 9,10. *Çay kazanı yapımında çeşitli aşamalar.*

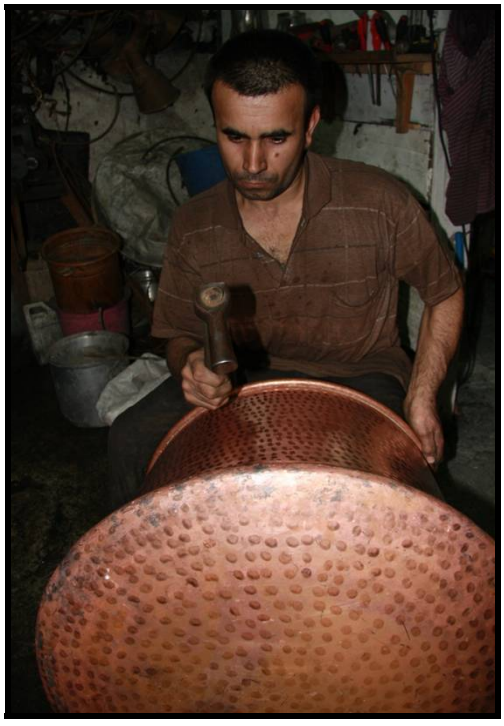

Foto 11,12. *Galip Tetik atölyesinde perdahlama yaparken ve yaptığı kazanlar.*

Önceden hazırlanan ve bakır kaynağı denilen içinde *sarı tozu, teniker ve tuz* bulunan toz halindeki karışım, dikiş boyunca belli oranda dökülür ve körükle harlandırılan bakırcı ocağında belli ısıda ısıtılarak dökülen karışımın erimesi sağlanır. Elde edilen kasnağın üst kısmı belirlenerek, *dudak* denen çember yuvası ile alt kısma tabanın oturacağı *etek* açılır. Kasnağın birleştirildiği yöntemle taban gövdeye monte edilir. *Sayalama* denen yöntemde, tahta tokmakla görülür kusurla giderilmeye çalışılır. Bu aşamadan sonra tel fırça ile fırçalanır… *Saç suyu* denen asitle yıkanır ve talaşla kurutulur. Daha sonra yaklaşık 2500 çekiç darbesiyle *perdahlama* yapılır. Perdahlama; ufak tefek kusurları örter, bakırı sertleştirir ve albeniyi artırır. Bitmiş bir çay kazanı yaklaşık 12,5 kg gelir ve bu günkü koşullarda yaklaşık 200 liraya satılır.

2. Saraciye

Sözlük anlamı itibarıyla; *koşum ve eyer takımları yapan, işleyen ve süsleyen kişiye Saraç denir.* Yapılan iş ise *Saraciye*'dir. Ulaşımın henüz motorlu taşıtlarla yapılmadığı dönemlerin kazançlı mesleklerinden biridir. Mehmet Turhallı (75) 68 yıldır saraçlık yapıyor.

Foto 13. *Son saraçlardan Mehmet Turhallı.*

Saraçlığın olmazsa olmaz iki ürünü, *koşum takımı* ve *biniş takımı*dır. *Koşum takımı*; 2 hamut, 2 örtü, 2 belleme, 2 ok kayışı, 2 terbiyeden oluşur. *Biniş takımı* ise*;* eyer, yastık, ter keçesi, teğeltü, kuskun, 3 kolan, üzengi, dizgin, üzengi kayışı ve göğüslükten oluşur.

Saraçlıkta; *Muşta, biz, kerpeten, çekiç, bıçkı, içiboş, makas, çengel, maat* diye adlandırılan aletler kullanılır. Günümüzde saraçlar mesleklerini sürdürebilmek için; kemer, usta önlüğü, bıçak kını, silah kını, cüzdan, çanta hatta *cep telefonu* kılıfı üretmektedirler. Tarımın hayvan gücüne dayandığı dönemlerde yılda ortalama 60 koşum ve 40 binit takımı satılırken; son beş yıldır tam takım bir sipariş almamış.

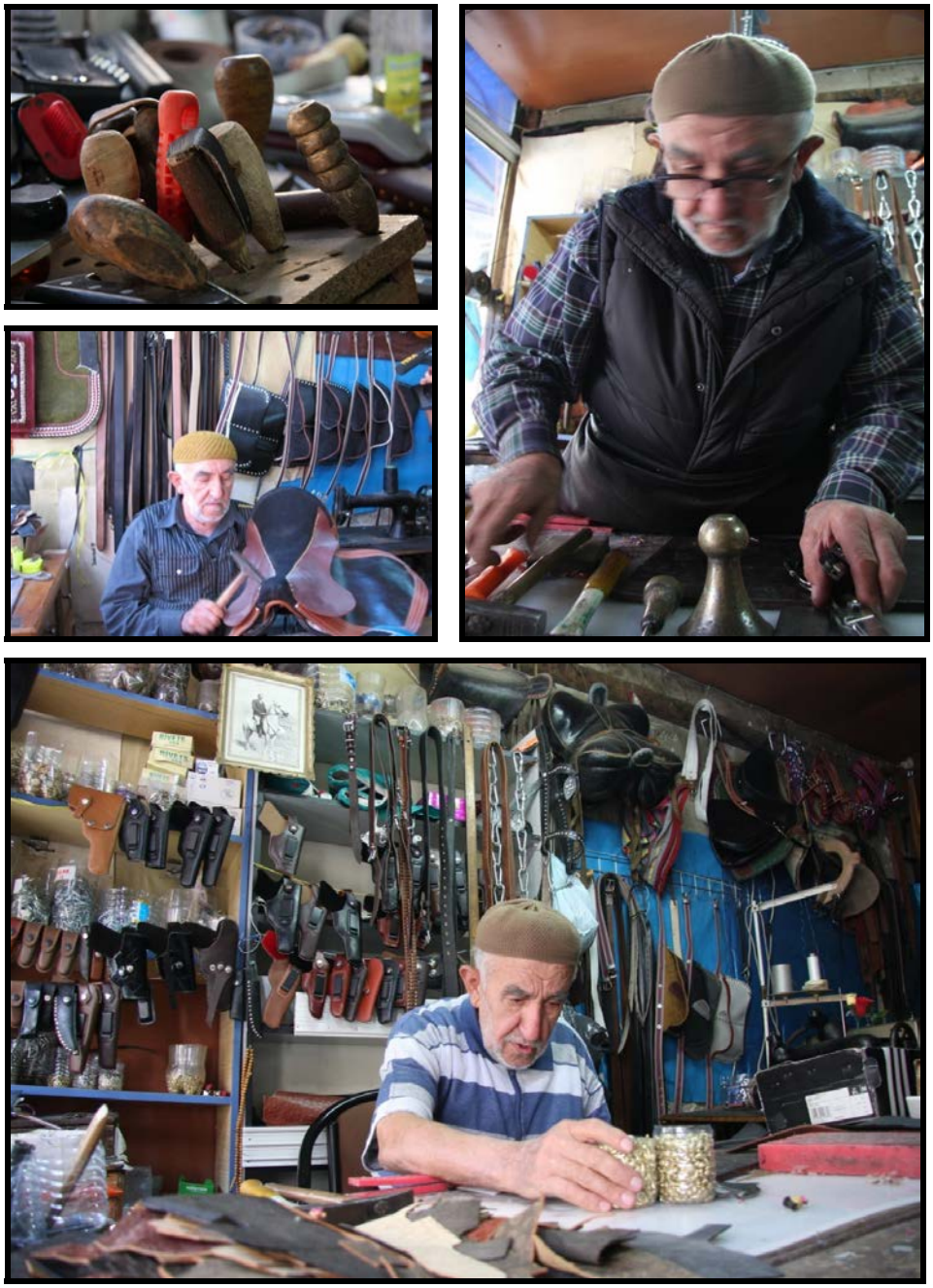

Foto 14,15,16,17. *Saraciye aletleri, eğer, koşum takımı ve hamud gibi saraciye işlerinin yapımı ve Vezirköprü'de son saraçladan biri dükkanında çalışırken.*

Foto 18,19,20. *Saraciye mamülü koşum takımları, saraciye dükkanı ve saraç.*

3. Demircilik

Lonca kültürünün yaşatılmaya çalışıldığı Demirciler Çarşısı, Yeni Mahallededir. Yaklaşık 50 atölyenin bulunduğu çarşıda; geleneksel yöntemler kullanan usta sayısı 8'dir. Demirci esnafı çoğunlukla; balta, kazma, çapa, tasma, maşa, örsün, sacağı, odun eşeği, girebü gibi daha çok kırsalda kullanılabilecek gereçler üretirler. 42 yaşındaki Hüseyin Zaim, mesleğini dedesinden ve babasından öğrenmiş. 27 yıldır bu işi yapıyor.

Foto 21,22,23,24*. Demirci atölyesinin hayli zengin vitrini ve Hüseyin Zaim; dededen toruna üç kuşak demirci.*

Balta Yapımı

Balta yapımı; balta üç parçadan oluşur. İlk parça, baltanın sapa bağlantısını sağlayan kovandır ve baltaya kovanın yapımı ile başlanır. . Bunu ara demirinin kesimi ve kovanla birleştirmesi takip eder. Bu aşamadan sonra elde edilen gövde ısıtılarak sapın geçeceği kovana kalıp yardımıyla sap formu verilir.

Ağız Çeliği ise üçüncü parçadır ve gövdeye kaynakla monte edilir. Üç parçanın birleştirilmesiyle ortaya çıkan taslak, ısıtılılıp çekiçle dövülerek balta formu veriliyor. Parçaların birbirine uyumu gözle kontrol ediliyor. Bu aşamadaki son işlem; demircinin kendi damgasını balta üzerine vurmasıdır. Vezirköprü'deki her demircinin genellikle rakamlardan oluşan bir damgası vardır. İzlediğimiz Hüseyin Zaim'in damgası üç kuşaktan beri süregelen (9 9 9) dur. Damga, aynı zamanda bir garanti belgesi niteliği de taşır ve demirci ustası sattığı her ürüne neredeyse bir ömür boyu parasız ya da çok az bir ücretle servis hizmeti de verir.

***Foto 25,26,27,28,29,30,31,32**. Balta yapımında aşamalar; gövde bölümünün kesilmesi, gövdenin kovanla birleştirilmesi, döverek şekillendirilmesi, su verilmesi ve son olarak balta üzerinde Hüseyin Zaim'in damgası: 999.*

Yapımı bitmiş olan baltanın odun kesmeye hazır hale gelebilmesi için kesici ağzın sert ve keskin olması gerekmektedir. Bu sertliği elde etmenin yolu çeliğe su vermekten geçer. Belli ısıya kadar ısıtılan kesici ağız, su dolu oluğa çeşitli açılardan ve belli bir usule göre daldırılarak ani soğuması sağlanır. Bu soğuma, üzerinde oluşan renge göre takip edilir ve "güvercin göğsü" tabir edilen mavi-kızıl görünüm, en iyi su verme kıvamı kabul edilir. Burada sağlanan sertlik birimi "este" olarak nitelendirilir ve ustanın keskin gözü bu oluşan rengi 60 estede sabitler. Zira, 60 este, balta için ideal kabul edilen ölçüdür. Bu aşamadan sonra elektrikli biley taşında kesici ağız keskinleştirilerek satışa hazır hale getirilir…

4. Süpürgecilik

Süpürgecilik, İncesu köyümüzün başlıca geçim kaynağıdır. Nisan ayında tarlaya ekimle başlayan sürece, tüm aile bireyleri katılır. Mısır bitkisinin meyvesizine benzeyen süpürge bitkisi; süpürge darısı olarak da anılır. Ağustosta biçilen saplar, tarlalara serilerek kurutulur. Traktörlerle evlerin önüne getirilen saplar, *"sıyırma"* aşamasında kabuklarından ayrılır, taraklarla ya da makinalarda *"çırpma"* denilen işlemle tohumlar dökülür.

Foto 33,34,35,36. *Otun tarladan toplanması, kurutulması, köye getirilip ve tohumların yapraklardan ayrılması.*

Kolay şekil alması için bir süre suda bekletilen saplar; erkeklerin kendilerini zincirle bağlayarak oturdukları "araba" denen ilkel düzeneklerde, "boğma" denilen işlemle sap kısmına 7 boğum atılarak yavaş yavaş süpürge şeklini almaya başlar. Sonra *"kıskaç"* adı verilen ahşap mengenelerle sıkıştırılıp; dikime hazır hale getirilir. Çuvaldız denen büyük iğnelerle ve naylon ipliklerle dikilerek işlem tamamlanmış olur. *Beyazlaması için b*ir süre kükürt dumanında bekletilen süpürge; çoğunlukla *Çarşamba* ilçesinden gelecek toptancıları beklemesi için istif edilir, ya da *Vezirköprü*'de pazara sunulur.

Foto 37,38,39,40. *Araba adı verilen ilkel yöntem kullanılarak süpürgenin elle tutulan sap kısmının yapılması, sonra "kıskaç" adı verilen ahşap mengenelerle sıkıştırılıp; dikime hazır hale getirilmesi. Çuvaldız denen büyük iğneler ve naylon iplik kullanılarak işlemin tamamlanması.*

Foto 41, 42. *Mengeneye sıkıştırılmış, sonra da satışa sunulan süpürgeler.*

5. Dokumacılık

Dokumacılık, Vezirköprü'nün bilinen en eski mesleğidir. İlçemizin çeşitli köylerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında bu konuyu destekleyen önemli ölçüde buluntuyla karşılaşılmıştır. Özellikle *Adatepe* köyü *Tepecik* ören yeri sakinleri Tunç çağı boyunca (M.Ö. 3000 – M.Ö. 1200) yoğun bir şekilde dokumacılıkla uğraşmışlar ve büyük olasılıkla dışsatım da gerçekleştirmişlerdir.

Foto 43. *Vezirköprü yöresinde bulunmuş antik tezgah ağırlıkları.*

Foto 44,45. *Dokuma tezgâhları.*

Vezirköprü Dokumacılığını iki başlık altında irdelemek gerekir:

5.1. Bez Dokumacılığı

Yakın zamana değin evlerin birçoğunda yörede '*çulfalık*' ve '*düzen*' olarak adlandırılan dokuma tezgâhları yoluyla ailenin bu alandaki ihtiyacının yanı sıra, satarak geçimini de sağlayan önemli bir kaynaktı. Daha çok yatak çarşafı, *'göynek'* olarak adlandırılan içlik giysiler ve don dikimi için üretilen dokumalar, ilçenin kendine özgü dokuma tarzını da oluşturmuştur. Çoğunlukla boyasız ana zemin üzerine kırmızı şeritlerin kullanıldığı dokumalar, çeyiz sandıklarının da vazgeçilmez unsurlarıydı.

Foto 46,47,48,49. *Vezirköprü'de dokunmuş bez örnekleri.*

5.2. Kilim Dokumacılığı

Bir diğer dokuma türü de, kilim, heybe, torba ve çuval dokumacılığıdır ki, özellikle Sarıdibek (Soruk) havzası boyunca kısmen günümüze kadar yapıla gelmiştir.

Foto 50. *Emine GÖZEL*

Foto 51. *Asiye GÜZEL*

Foto 52. *Ayşe TÜRKEL*

Foto 53. *Emine Gözel evindeki tezgâhta kilim dokurken.*

Foto 54. *Kençe bitkisinden elde edilen boya ile boyanmış yün ipi*

Foto 55,56,57,58,59. *Vezirköprü kilim dokumalarından örnekler.*

Vezirköprü kilimleri iki temel motiflendirme üzerine kurulu bir dokumadır. Birincisi klasik Vezirköprü tarzı dokuma diyebileceğimiz dikine hatların arasına çoğunlukla boynuz ve çengel motiflerinin dizildiği tarzdır. Diğeri ise, tüm Türkmen kilimlerinde gözlenen *eli belinde, çengel, boynuz, saç örgüsü* motifleriyle bezeli zengin tarzdır. Önceleri yalnızca kök boya kullanılan dokumalarda, artık sentetik boyalar kullanılmaktadır. Kırmızı tonların ağır bastığı Vezirköprü dokumalarında çivit

mavi, turuncu, siyah ve az miktarda yeşil de kullanılmaktaydı. Koyun yününün yanı sıra, keçi kılının da yoğunlukla kullanıldığı Vezirköprü dokuma kültüründe, daha çok boya kullanılmadan kılın kendi rengiyle dokunan ve siyah zemin üzerine beyaz yolların kullanıldığı yer yaygısı *'çöpür kilim'* adını almaktaydı. Aynı malzeme harmanda kullanılacak çuvalların yapımında da kullanılırdı.

Susuz köyü ve çevresindeki köylerde de son kırk yıl öncesine kadar yaygın olarak tekstil dokumacılığı yapılır ve iç giyimden başörtüsüne başörtüsünden peşkir'e kadar her türlü giysi için pamuklu kumaş üretilirdi. On bin kişinin yaşadığı *Soruk Vadisi*, yörenin *kültür laboratuvarı* gibidir.

Foto 60,61,62. *Soruk vadisinden kültürel görünümler.*

6. Semavercilik

Semaverin Anavatanı Rusya'dır. Rusçadaki "sama" ve "varit" "yalnızca kaynamak" kelimelerinden türemiştir. Rusya'dan başlayan semaverin yolculuğunun Anadolu'da Vezirköprü ile son bulur.

usya'da malzemesi tunçken ve formu silindirikken, Anadolu'daki yolculuğu boyunca malzeme ve form değiştirmiştir. Ancak tüm yolculuğu boyunca silindirik formdayken; Vezirköprü'de yassı bir forma bürünmüştür. Bu formu kazanmasıyla ilgili semaver ustaları aynı fikirde değillerdir. Bir kısmı Bedesten'in ünlü ustası Kirkor'u işaret ederken; bir kısmı da Fişekçi Ahmet Usta ve Kameroğun Mehmet Usta'yı gösterir. Vezirköprü'nün yassı semaveri, birbirini kibarca tamamlayan 32 parçadan oluşur. Hazır şablonlara göre kesilen ilk parça, gövdedir. Gövde, merdaneden geçirilirken yassı form büyük ölçüde kazandırılmış olur.32 parçanın büyük çoğunluğu gövdeye küçük tüp düzeneğinde kızdırılan havya yardımıyla lehim kullanılarak birleştirilir.

Vezirköprü Semaverini diğer semaverlerden ayıran yalnızca formu değildir. Yapımında kullanılan malzemenin basitliği ve yapım tekniği; Vezirköprü semaverini ucuz ve erişilebilir kılmaktadır. Bu gün Vezirköprü semaveri yapan çok az sayıda usta kalmıştır. Yakın çevrede geliştirilen silindirik formlu semaverler, son zamanlarda daha tercih edilir olmuştur.

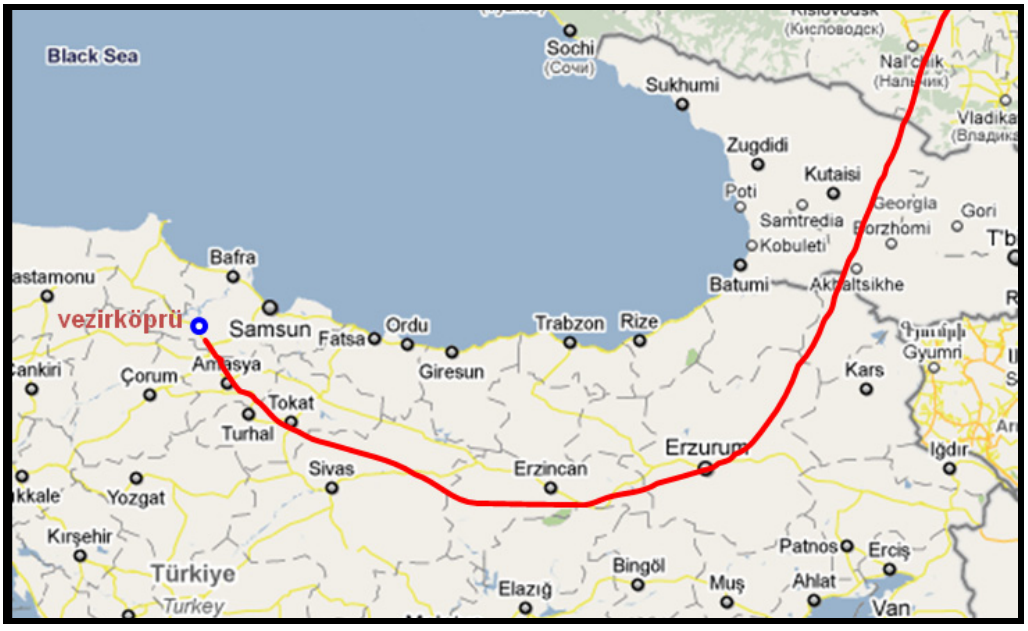

Şekil 2. *Semaverin Kafkasya'dan Vezirköprü'ye yolculuğu.*

Foto 63,64,65,66,67,68. *Semaverin yapım aşamaları.*

Foto 69,70,71,72,73,74. *Semaverin yapım aşamaları.*

Foto 75,76,77,78. *Vezirköprü semaverleri.*

7. Beşikçilik

Kovalı köyünden Mustafa Kalkan (85) 63 yıldan beri beşik yapıyor. Kalkan'ın verdiği bilgiye göre, 30 sene öncesine kadar köyün % 70'i beşik yaparak geçimin sağlıyordu. Mustafa Kalkan, Vezirköprü'ye bağlı Kovalı köyünde, taş, kerpiç ve ahşap karışımı bir malzeme kullanılarak yapılmış olan evinin altında; tabanı sıkıştırılmış topraktan bir atölyede çalışıyor. Kendi ürettiği ve sadece iki yandan sabitlenmiş ahşap bir milden oluşan tornasını, kendir ipi ile gerili yayla bir eliyle çevirirken diğer eliyle işleyeceği malzemeyi kontrol ediyor ve kesici torna bıçağını ayağıyla kullanıyor.

Bir beşik şu parçalardan oluşur: Üğürmük, çember, direk (4 adet), yanlık, yanlık arası, ayak (2 adet), başucu ve dikme (4 adet).

Foto 79. *Mustafa Kalkan atölyesinde çalışırken.*

Foto 80. *Basit tornada silindirik malzeme elde edilirken.*

Sonuç ve öneriler

Beşik yapımı; Son kalan ve oldukça yaşlı olan Beşik Ustası Mustafa Kalkan'ın minik atölyesi oldukça ilgi çekicidir. Atölyesi olduğu gibi korunmakla birlikte; benzer bir atölye, Bedesten'de ya da Taşhan'da oluşturulup, burada çalışması sağlanabilir.

Bakırcılık; Bakırcılar Çarşısı; bu haliyle tescil ettirilmeli ve tarihsel mimari olduğu gibi korunmalıdır. Geleneksel yöntemleri sürdüren 8 ustanın atölyeleri olduğu gibi korunmalı ve çeşitli desteklemelerle, geleneksel yöntemlerle çalışmalarını sürdürmeleri konusunda tedbirler alınmalıdır.

Demircilik; Demircilikte geleneksel yöntemleri kullanan 8 atölye kalmıştır. Bu yöntemi kullanmaları konusunda tedbirler alınmalı, ayrıca yakın zamanda üretiminden vazgeçilen ürünleri tekrar üretmeleri sağlanmalıdır.

Dokumacılık; Soruk vadisinde dokuma yapan 3 kişi kalmıştır. Bunlar da dokuma işini sürekli değil, zaman zaman yapmaktadırlar. Yöntem, genç kuşaklara aktarılamamaktadır. Dolayısıyla, son temsilcilerin bu işi bırakmalarıyla, bu alan unutulup gidecektir. Soruk Dokumaları, Kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları kapsamında değerlendirilerek Halk Eğitim Merkezlerince mahallinde kurslar açılmalı ve mevcut ustaların gençlere bu sanatı aktarmaları sağlanmalıdır. Zaten çok basit olan tezgâhlar yörenin malzemeleri kullanılarak yaptırılmalıdır.

Semavercilik; Son yıllarda özellikle Havza'da üretilen silindirik ve albenili semaver, Vezirköprü'deki yassı semaverin önüne geçmiştir. Birçok usta, semaver üretiminden vazgeçerek, Havza'dan aldıkları semaveri satmaktadırlar. Yalnız Vezirköprü semaveri üreten 3 usta kalmıştır. Hiç değilse bu üç ustaya destek olunarak bu sanatın yitip gitmemesi sağlanmalı ve diğer ustaların da tekrar üretime başlamaları teşvik edilmelidir.

Kaynakça

İVGİN, Hayrettin; "Vezirköprü'de Demircilik ve Gelenekleri", *Vezirköprü Halk Kültürü Derlemeleri,* Vezirköprü Belediyesi Yayınları, Ankara 1998.

BİLGİ, Önder; "Samsun–İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

İĞCİ, Necdet - KIVRAK Bünyamin; (Ed.) Geçmişten Günümüze Vezirköprü, Vezirköprü Kaymakamlığı Yayınları 2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/Semaver

VEZİRKÖPRÜ EL SANATLARI[1]

Kübra KARAGÖZ[*]

1. Kendircilik

Vezirköprü'nün Narlısaray[2] beldesinde eskiden neredeyse tek geçim kaynağı olan kendircilik, son zamanlarda doğal ip ve urganların yerini daha ucuz olan naylon ip ve yapay jütlerin alması ve bu şekilde pazar payının düşmesine bağlı olarak giderek önemini kaybetmiştir. Böylece kendir yetiştiriciliğine bağlı urgancılık da Vezirköprü'de son demlerini yaşayan el sanatları arasına girmiştir.

Mart ayının başı itibarı ile ekimi yapılan kendir, yaklaşık iki kez çapa ister. Haziran sonu itibarı ile 5 m kadar uzunluğa ulaşan bitki *(Foto 1),* Ağustosun başından itibaren elle sökülmeye başlanır. Yeşil olarak sökülen kendir, kurutulmak için düzgün bir şekilde söküm alanına serilir. Lif kalitesi için sabah çiğini alıncaya ve rengi ağarıncaya kadar bir yüzü kurutulur. Alt yüzünün de kuruması için çevrilme döneminde çırpılarak, kuruyan yaprakların dökülmesi sağlanır. Bu yüz de kuruyunca "cergi" denilen demetler oluşturulur *(Foto 2,3,4).* Bu aşamadan sonra "ıslak" adı verilen havuzlara yatırılarak üzeri baskılanır *(Foto 5,6,7).* Yaklaşık bir hafta ıslakta duran ve lifi saptan ayrılan cergiler çıkarılarak, tekrar kurumaya bırakılır. Birkaç gün güneş altında kuruyan cergiler, soyulmak üzere uygun bir yere taşınır. Bu dönemde daha çok kadın emeğiyle lifler ana gövdeden soyulup çıkartılarak, ortalama 2–2,5 kg'lık yumaklar halinde pazarlanmak üzere hazırlanır *(Foto 8).* Geriye kalan ve "kelek" denilen odunsu gövde ise, yakacak ve tutuşturucu olarak kullanılır.

---

[1] Bu kısım, OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde Prof. Dr. Cevdet Yılmaz danışmanlığında "Vezirköprü'de El Sanatları ve Coğrafi Gözlemler" başlığı altında 2006 yılında lisans bitirme tezi olarak sunulan araştırmanın bir bölümüdür. Söz konusu tezde ele alınan konular içinde yer alan el sanatlarının bir kısmı bu kitapta bir önceki makalede Bünyamin Kıvrak tarafından ele alındığı için, burada geri kalan birkaç konu üzerinde durulmuştur.

[*] *Coğrafya Öğretmeni.*

[2] Kürtler çayı vadisinde, tarıma elverişli araziler üzerinde Narlı ve Saray köylerinin birleşmesi ile 1994 yılında belde olarak kurulan Narlısaray'ın nüfusu (1990'da 2.137'den) 2000'de 3.252 kişiye kadar ulaşmış, bu tarihten sonra iç göçlerin de etkisi ile nüfus kaybı yaşayarak 2010'da 2.017, 2012'de de 1.841'e kadar gerilemiştir. Belde Vezirköprü ilçe merkezine 20, Samsun il merkezine 135 km uzaklıktadır. Günümüzde yöre ekonomisi büyük ölçüde, şekerpancarı, tahıl ve sebze yetiştiriciliği gibi tarımsal faaliyetlere dayalı olup, Kürtler Çayı'nın aşağı kesimlerinde yer alan kum ve çakıl ocakları ile az miktarda yapılan hayvancılık diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu yörede kendir üretimi bir zamanlar beldenin simgesi ve lokomotifi iken, bu ürünün yetiştiriciliği artık sona ermek üzeredir (www.vezirköprü.bel.tr'den).

Foto 1,2,3,4,5,6,7,8. *Tarladan, ip için yumak haline gelinceye kadar geçen süreçte kendirin serüveni.*

2. Urgancılık

Urgancılık kendirden ip ve halat yapımıdır. Kendir bitkisinin ipe dönüşümü şu şekilde gerçekleşmektedir; kendir bitkisi 3-4 m yüksekliğe ulaştığında sökülür ve güneşte kurutulur. Bu işleme halk arasında "beyazıyo" denir yani bu iş "beyazlatma" işlemidir. Beyazlayan kendirler dereye yatırılıp ıslatılır. Islatma işlemi yazın 15 gün, kışın ise 1 ay sürer. Daha sonra kendirler soyulur ve saçaklanır. Saçaklanmış kendir yumak haline getirilip bir sırığa takılır. Buna "kendir dürgüsü" denir. Kendir dürgüden açılarak elde eğirilir. Eğirme işlemi cüre aracılığı ile yapılır. Cüreye çıkrık ya da dolap da denir. Dürgüden açılan kendirin uç kısmı düğümlenerek cürede bulunan iv denilen kancaya takılır. Cürenin 4 tane ivi vardır. Yani bir ip için aynı anda 4 kişi çalışır. Cürenin başındaki kişi sabit dururken yardımcısının cüreyi çevirmesiyle kendirin bağlı olduğu iv dönmeye başlar. Bu sırada kendir dürgüsünü taşıyan usta harekete geçerek bulunduğu yerden uzaklaşmaya başlar. Usta uzaklaştıkça eğirilen kendir bükülerek ip şeklini alır. Bu işlemler açık alanda nispeten düzlük yerler üzerinde yapılır.

İmal edilen ipler üreticinin evine götürülür. Evin önünde bulunan dinamo yardımı ile ipler halat haline getirilir. Üretilen 4 ayrı ipin birer uçları dinamoya bağlanır. Diğer uçları ise çengel yardımı ile bir kişinin beline bağlanır. Dinamo ipleri hızla çevirirken topu tutan kişi de dinamoya doğru hızla ilerler. Top denilen ve içinde 4 tane oluğu bulunan bir aletle ipler birleştirilir ve böylece ip halat haline dönüşür-halat elde edilir. En son yapılan işlem ise halatın "gebre" denilen ve keçeden yapılmış bir bezle silinip temizlenmesidir. Bu işleme masdarlama denilir.

Aşağıda tarlada kendir bitkisinin üretiminden elde halat veya ip haline gelinceye kadar olan süreç Vezirköprü yöresinde çekilen fotoğraflarla gösterilmiştir.

Foto 1,2,3,4,5,6,7,8. *Hüseyin Aykurtlu kendirden ip yaparken*

Foto 9,10,11,12,13. *Fahrettin Geçim torunu ile kendirden ip yaparken.*

Vezirköprü'de urgancılık geçmiş yıllarda oldukça yaygındı. Özellikle Osmanlı döneminde donanmanın kendir ihtiyacının büyük ölçüde Vezirköprü yöresinden sağlandığı bilgisi birçok kaynakta yer almaktadır. Şu anda Vezirköprü'de urgancılık yapan Fahrettin Geçim'in (73 yaşında) ve Hüseyin Aykurtlu'nun (58) belirttiklerine göre geçmişte dere kenarında boş yer bulmak çok zormuş. Bu işte yaklaşık 100-120 kişi çalışıyormuş. 20 yıl önce (1990'lı yıllarda) Vezirköprü'de bu işten geçimini sağlayan 20 kişi varken (kalmışken) bugün iki kişi kalmıştır. Fahrettin Geçim bu işe 8 yaşında ağlayarak (çığıra çığıra) başladığını söylüyor. Yani cüre çevirerek başlamış. Urgancılık yaparak hayatını kazanmış ve 5 çocuk büyütmüş ve hepsini de evlendirmiş. 4 torunu var. Artık bu mesleğin bittiğinin o da farkında. Nereden anlıyoruz? Fahrettin ustanın ne çocukları ne de torunları bu işe ilgi duymuyor. Torunları bu işe o kadar yabancı ki bazen "dedem ne yapıyor" diye yarı şaka yarı ciddi anlamaya çalışıyorlar, fakat ilgi de göstermiyorlar.

Günümüzde urgancılığın terk edilmesinin diğer nedenlerine bakıldığında; urgancılıktan elde edilen gelir artık bir aileyi geçindirmiyor. Özellikle kırsal kesimde daha kârlı ve daha zahmetsiz hayvancılık yapılıyor. Taşımacılıkta motorlu taşıtların kullanılması ip ve urgana talebi yok etmiş, artık kendir ipi yerine naylon ipler var, çelik halat ve zincir kendir ipinin yerini almış durumda. Ayrıca son yıllarda Devlet de kendir ekimini sınırlamış ve kontrol altında tutmaya başlamıştır.

Örneğin, önceleri isteyen kendir ekebiliyordu. Bugün kendir ekimi sadece Aşağınarlı ve Yukarınarlı köylerinde yapılmaktadır. Bu yüzden urgancılar parayla kendir satın almak zorunda kalmakta, kendileri üretememektedirler. 2006 fiyatlarıyla siyah kendir 1,5 TL, beyaz kendir ise 2 TL'ye satılıyordu (Dolar 1,4 Euro 1,8 TL iken).

Urgan satışının az da olsa devam etmesinin sebebi hâlâ bir miktar üretimin devam ediyor olmasındandır. Satışlar daha çok Çorum, Gümüşhacıköy, Bafra ve Samsun şehrine yapılıyor. Kilosu perakende 5 TL, toptancıda ise 4 TL'dir.

3. Kalaycılık

Bakırcılık ve kalaycılığı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Vezirköprü'deki bakırcılar, aynı zamanda kalay da yaparlar. 15-20 yıl öncesinde bakırcılar arastasında 30-40 tane usta varmış şimdi ise bunlardan sadece 7 tane usta kaldı. Vezirköprü'de bakırcılığın hâlâ devam etmesinin nedeni kırsal kesimde bir miktar nüfusun varlığını devam ettirmesi ve onların talebi üzerindir. Gerek yeni gerek eski bakır kaplar belli aralıklarla kalay istedikleri için bakırcılığa bağlı olarak kalaycılık mesleği de devam etmektedir. Kalaycılıkta temel işlem şu şekilde gerçekleşir; körükle alevlendirilen ocakta ısıtılan bakır kaba, uygun ölçüde nişadır ve kalay bir tomar pamukla sürülerek, bakır üzerinde bir kalay katmanı elde edilir ve kap kullanıma hazır hale getirilir. Aşağıda fotoğraflarda bu süreç gösterilmiştir *(Foto 14,15,16,17,18,19,20).*

Foto 14,15,16,17,18,19,20,21,22,23. *Vezirköprü'de kalaycılık.*

4. Semercilik

Vezirköprü'de kaybolan bir diğer zanaat de '*semercilik'*tir. Ulaşımın hayvanlarla sağlandığı yıllarda önemli olan semercilik, günümüzde 80 yaşındaki bir kişi tarafından (Mehmet Oymak-73) yaşatılmaya çalışılmaktadır. Tahta panellerle açılıp kapanan ve penceresi olmayan tek cepheli atölyesinde, yaşlılığından dolayı sadece haftanın belli günlerinde çalışan usta; tahta bir iskeletle güçlendirilen ve içi kamış, mısır kavşağı gibi malzemelerle doldurulup şekillendirilen semerler yapmaktadır.

Bir semer yaklaşık bir buçuk günde yapılabiliyor. Bu şekilde bir usta haftada en çok dört beş semer üretilebiliyor. 1960'lı yıllarda ustalar hiç dükkândan çıkmadan semer yaparlarmış, yani talip o kadar çok fazlaymış. Günümüzde ise hayvancılığın azalması, taşıma tekniklerinin gelişmesi yük hayvanına olan ihtiyacı azaltmış böylece semere gereksinim kalmamıştır. Bu nedenle semercilik artık bir aileyi geçindiremeyecek duruma geldiği için yok olmak üzeredir. Vezirköprü'de 1950-1960 arasında 20-25 tane semerci varmış. Günümüzde bu mesleği sürdüren bir ustaya karşılık, bunun devamını getirecek tek bir çırak yoktur.

Mevcut durumda az miktarda da olsa üretilmeye devam eden semerler Samsun'un Vezirköprü, Bafra, Alaçam ve Kavak ilçelerinin yüksek dağ köylerinden alıcı bulmaktadır. Semerlerin kullanım alanı bu dağ köylerindeki basit ulaşım işlerinde çalıştırılan yük ve binek hayvanlarıdır.

Foto 24,25,26,27,28,29. *Mehmet Oymak atölyesinde semer yaparken.*

VEZİRKÖPRÜ'DE YÖRESEL GELENEK VE GÖRENEKERDEN BİRKAÇI ÜZERİNE

Adnan ACİ[*]

1. Kaz tiridi (Kaz asma)

Birçok geleneğin unutulmaya yüz tuttuğu günümüzde Vezirköprü'de asırlardır devam eden *"kaz asma*" geleneği sürdürülüyor. Vezirköprü'ye 6 kilometre uzaklıktaki 205 haneli, 900 nüfuslu Bahçekonak Köyünde bu gelenek her yıl yaşatılıyor. "*Sıra Geceleri*" olarak adlandırılan bu gelenekte köy halkı 10'ar kişilik guruplar oluşturarak her hafta bir evde toplanıp, en az 20 gün besiye alınıp kesilerek temizlenmiş kaz, özel yapılmış bacada iple asılarak pişirilmektedir. Kaz Asma geleneği Aralık- Mart ayları arasında yapılır ve köyde üretilen yaklaşık 5 bin kazın en az 2 bini bu yolla tüketilir. Köyde ticari amaçla kaz üretilmez. 2002 yılı Aralık ayında köydeki sıra gecesine katıldık. Köy muhtarı Hüseyin Alper, bu geleneğin asırlardır yaşatıldığını, dostluk, komşuluk, arkadaşlık ilişkilerini, birlik ve beraberlik duygularını geliştirdiğini söyledi. Huzurlu bir köy ortamının oluşmasını katkı sağlayan gelenek sayesinde dargınlık ve kırgınlıkların en aza iniyor. Köy gençlerinden Mustafa Kaymaz bu konudaki düşüncelerini şöyle anlattı: *"Bu gelenek bizim için çok önemli 'Sıra Geceleri' sayesinde birbirimizi tanıyor, seviyor ve ilişkilerimizi geliştiriyoruz. Yaklaşık 20 gün beslenen, sonra kesilip çevrilen kaz etinin ve yapılan sohbetin tadı bir başka oluyor. Özel yapılmış bacaya yolunarak boynundan asılan kaz ele alınan oklava ile itilerek 3-4 saat çevrilir. Bu esnada sohbet iyice koyulaşır. Çeşitli oyunlar oynanır. Şakalar yapılır. O sohbete doyulmuyor"* açıklamasını yaptı. Köy halkından kaz çevirme ustası 62 yaşındaki Süleyman Sever, eskiden kaz asmanın daha meşhur olduğunu söyleyerek *"Kaz çevrilirken altına eriyen yağlarının biriktiği bir tava konur. Biriken yağlarla özellikle bulgur pilavı yapılır. Pilavın üstüne iyice kızaran kazın eti didilerek konur. Kaz suyu ve yağı ile yapılan bulgur pilavı sac ekmeği ile yenir. 7 yıllık derdi azdırdığı söylenir. Bu doğru değil. Çünkü ben 50 yıldır böyle bir duruma rastlamadım. Dedelerimizin dedelerinin de kaz asma geleneğinden söz ettiği söylenir. Eskiden gelen misafirlere kaz eti yedirmeden gönderilmezdi. Akyel esmeye başlayınca artik kaz eti yenmez"* şeklinde olayı anlattı.

Ayrıca aynı yöredeki Meşeli, Yağcı, Bayram Köyü, Yeniçelik, Çekalan köylerinde de kısmen bu gelenek devam etmektedir.

[*] *Öğretmen, Yerel Araştırmacı.*

2. Oymaağaç kebabı

Vezirköprü'de "Oymaağaç Kebabı" asırlardır yaşatılan bir gelenek olarak devam ediyor. Oymaağaç Kebabı her yıl *Mayıs - Kasım* ayları arasında Pazar günleri özel yapılmış ocaklarda çevrilerek pişiriliyor ve pazartesi günleri de ilçe merkezinde satılıyor.50 yıldır kebapçılık yapan 66 yaşındaki Talip AKTÜRK, Oymaağaç Kebabının tarihinin çok eskilere dayandığını dedelerinin de bu kebabı yüzyıllar boyunca yaptığını söyledi. Talip dede delerinden kalan bu geleneği yaşatmak ve geçimlerini sağlamak amacıyla kebapçılık yaptıklarını, kebaba rağbetin çok olduğunu, ilçe halkının bu kebabı çok sevdiğini ifade etti.

Talip AKTÜRK Oymaağaç Kebabının Vezirköprü'ye has bir kebap olduğunu, bölgede piknik dışında bu yöntemlerle kebap yapan yer olmadığını iddia etti.

Kebaba adını veren Oymaağaç Köyünde Hititlerden kalma bir höyük olduğunu ve köyün tarihinin çok eskilere dayandığını hatırlatan Talip Dede, köyün eskiden nahiye olduğunu ve köyde hayvan pazarı kurulduğunu söyledi. Köyde önceden kasap dükkanlarının olduğunu ifade eden Talip AKTÜRK; *"kebabı yağsız olduğu için oğlaktan yapıyoruz. Bu kebabın özelliği oğlak etinden yapılmış olmasıdır. Özel yapılmış ocakların bulunduğu kebap odasında 5 oğlağı aynı anda büyük bir özenle ve pişirme teknikleri ile pişiriyoruz. 3.5- 4 saat süren pişirme süresi içinde sohbetler yapıyoruz. Kebap odasına gelen herkes 'tiridine' banıyor. Eriyerek bir kaba biriken oğlak yağı çok lezzetli oluyor. Bu güne kadar kimseye dokunduğunu görmedim. Yağları akan oğlak*

eti çok lezzetli oluyor, sıcak olarak yendiği gibi soğuk olarak da yeniyor" dedi. Talip dede bu geleneğin yaşaması için mesleğini çocuklarına öğrettiğini de belirtti.

3. Bolluk Aşı Yemeği

Bolluk aşı, o yıl köye bol yağmur yağması ve yılın bereketli geçmesi için yapılan güzel bir gelenektir. Her yıl yapılan bu gelenekte köyden her hane gücü nispetinde para veriyor. Köylünün önde gelenleri bu para ile gerekli malzemeleri alıyorlar. Köylü kadınlar tarafından pişirilen yemekler, köy meydanında davet edilen diğer köylerdeki insanlara ikram ediliyor. Bu tür etkinliklerde genel olarak *"Keşkek ve Yahni"* yemeği yapılır. Köy halkı ve davetli misafirler tarafından yenen yemek sonrası camide mevlit okunup dua ediliyor. Civar köylerdeki insanlara verilen bu yemek yıllardan beri ilçenin köylerinde süre gelen bir gelenektir ve yaşatılmaya çalışılıyor.

4. Danışık Ekmeği

Danışık Ekmeği; Düğün sahibinin düğünden birkaç gün önce köy halkına verdiği yemektir. Bu yemekte düğünü olacak kişi dışarıdan gelecek olan misafirlerin ağırlanması için köy halkına önceden bu yemekte ricada bulunuyor ve köy halkı arasında misafirler paylaştırılıyor. Köylünün misafirperverliğini güzel bir örneği olan bu gelenek Vezirköprü köylerinde uzun yıllardır devam etmektedir.

Bayramlarda; bayram namazından hemen sonra cemaat tek sıra halinde bayramlaşıyor. Birçok köyde Kurban Bayramı'nda kurban etinden yapılan et yemekleri köy meydanında veya camide topluca yenir. Cebeli köyü muhtarı Hasan YILMAZ; *''Özellikle Kurban Bayramlarında kurbanlar yardımlaşılarak kesilir. Öğle*

yemeği cami avlusunda toplu olarak yenir. Bu dedelerimizden bize kalan bir kültür mirasıdır. Amaç kurban etinden bütün köy halkına ikram ederek, paylaşmaktır'' dedi. Aynı dönemlerde askere giden gençler her akşam sıra ile birbirlerini akşam yemeğine davet ediyor. Altta fotoğrafta Cebeli köyünde bu yemeği yiyenler görülüyor.

5. Yufka geleneği

Vezirköprü köylerinde düğün ve bayramlarda yardımlaşma amacıyla yapılır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“Dil, Edebiyat ve Sanat”

KÖPRÜLÜ SÜLALESİ VE KÖPRÜLÜLERİN TÜRK SİYASÎ TARİHİNDEKİ YERİ

Selim Hilmi ÖZKAN [*]

Köprülü Mehmed Paşa ile başlayan ve Türk siyasi tarihinde yaklaşık yarım yüzyıla yakın bir döneme damgasını vuran Köprülü Mehmet Paşa ve onun ailesinden gelen diğer sadrazamlar, 18. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde belirleyici bir rol oynadılar. *"Köprülüler Devri"* olarak bilinen bu dönemde geçici de olsa bir istikrar sağlandı.

Köprülü Mehmed Paşa 15 Eylül 1656 tarihinde işbaşına geldiği zaman onu çekemeyenler ve onu bu makama layık görmeyenler, *"vay, vay! Köprülü gibi adamda mı sadarete geçermiş? Gör ne zamana yetiştik"* diye şaşkınlıklarını dile getirmişlerdi[1]. Çünkü Köprülü Mehmet Paşa, devlet görevinde hızla yükselememiş ve bunun sonucu 1634'de 56 yaşında iken sancak beyi, 1644'da beylerbeyi, 1652'de de vezîr olmuştur. Bu dönem zarfında sürekli olarak ikinci planda kalmış, hatta kubbe vezîri olduğu dönemde toplantılarda çok az konuşarak dikkat çekmemiştir. İşte bu nedenlerden dolayı o, bu söz sahiplerine göre, ilmi olmayan ve iyi eğitim almamış bir kimseydi. Bu özelliklere sahip bir kimsenin ise bu makama gelmesi kabul edilir gibi değildi. Hele devletin böyle sıkıntılı bir döneminde, daha güçlü ve dirayetli bir kimseye ihtiyacı vardı. Lakin Köprülü bu makama gelinceye kadar dirayetini gösterememiş[2] belki de fırsat bulamamıştı. Köprülü 78 yaşında devletin başına geçmiş olmasına rağmen kısa zamanda kendinden beklenenin çok ötesinde bir gayret göstererek devleti toparlamasını bildi[3]. Köprülü Mehmet Paşa, sadrazamlığı döneminde içeride sükûneti sağladı. Venediklilerin eline geçmiş olan Bozcaada ve Limni'yi geri aldı. Çanakkale Boğazı'nı ablukadan kurtardı[4]. Bu başarılara imza atan Köprülü Mehmed Paşa, 1661

---

[*] *Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi*

[1] Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani,* (Sad. Kamil Su), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s. 62.

[2] Köprülü Mehmet Paşa saraya aşcı yamağı olarak girmiş daha sonra aşçıbaşılık makamına kadar yükselmiştir. Bu makamdan mîr-âhûrluğa terfi etmiş ve daha sonra da sancaklarda görev yapmıştır.

[3] Osmanzâde Ahmet Taib Efendi, *Hadîkatü'l-vüzerâ,* İstanbul, 1271, s. 105; Ahmet Refik, *Köprülüler,* Matba-i Hayriye, İstanbul, 1331, s. 17.

[4] Mehmet Halife, *a.g.e.,* s. 66-67; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi,* C. 1, İstanbul, 1999, s. 52-53; Daniel Goffman Köprülüler için, "XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın başlarında, Osmanlı ailelerinin en varlıklısı ve güçlüsü durumuna geldi" demektedir. (Bkz; Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700,* (Çev. Ülkün Tansel), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 263).

tarihinde 83 yaşında iken Edirne'de vefat etti. Köprülü Mehmet Paşa'nın vefatından sonra yerine oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa 1661'de sadarete geçti[5].

Fazıl Ahmet Paşa, sadrazam olduktan sonra babası gibi iç düzeni sağladığı gibi Avrupa'da Osmanlı'nın hâlâ ciddi bir güç olduğunu gösteren girişimlerde bulundu. Mesela, Erdel işlerine karışan Avusturya'ya karşı başlatılan savaşta Uyvar'ı fethetti[6]. Avusturya, yapılan anlaşmayla, Erdel, Uyvar ve Neograt kalelerinin Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu kabul etti. Yıllardır kuşatılıp alınamayan Venedik'in elindeki Girit, Kandiye kalesinin düşmesiyle 1669'da Osmanlı hâkimiyetine girdi. Lehistan'a yapılan sefer sonucunda da 1676'da Podolya Osmanlı topraklarına katıldı[7]. Fazıl Ahmed Paşa bu başarıların yanı sıra birçok ıslahat çalışmalarına da imza attı. Bu dönemde devlet ekonomik açıdan rahatladı. İç düzende gözle görülür bir düzelme meydana geldi. Babasının yapmış olduğu çalışmalar bu dönemde tabana yayıldı. Fakat Fazıl Ahmed Paşa, 15 yıl gibi uzun bir süre sadrazamlık yapmasına rağmen genç denecek bir yaşta (41) Edirne'de vefat etti.

Büyük başarılara imza atan Fazıl Ahmet Paşa'nın genç yaşta vefatı üzerine IV. Mehmet, Köprülünün damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı 1676'da sadrazamlığa getirdi. Merzifonlu, Fazıl Ahmed Paşa'nın aksine hırslı ve gururlu bir kişi idi. İmparatorluğu Kanuni dönemindeki gücüne kavuşturmak istiyordu[8]. Bu amaçla, 1678'de Çehrin'i ele geçirdi. Bu zaferden sonra Ruslar, Dinyeper Nehri'nin sağında kalan toprakları Osmanlılara bırakmak zorunda kaldılar. Zaferlerin devamını getirerek Osmanlı'yı yeniden Avrupa'daki en geniş sınırlara ulaştırmak isteyen Merzifonlu, Orta Macaristan'da, Katolik Avusturya'ya karşı isyan eden Protestan Macarları himayesine aldı. Tökeli İmre, Osmanlılar tarafından Orta Macaristan Kralı olarak tanındı. Bunlarla yetinmeyen Merzifonlu, Kanuni döneminde kuşatılmasına rağmen alınamayan Viyana'yı 1683 yılında kuşattı. Fakat Merzifonlu Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu çok büyük bir kuvvetle Viyana'yı kuşatmasına rağmen, ordu içerisindeki bir takım anlaşmazlıklar nedeni ile bu kuşatma da başarısızlıkla sonuçlandı[9].

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hiç ummadığı bu hezimeti aldıktan sonra Budin'e çekildi. Burada hatasını telafi etmek ve dağılan orduyu tekrar bir düzene koymaya çalıştı. IV. Mehmed, bu yenilgiden dolayı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı ilk başlarda suçlamadı. Hatta

---

[5] Erzurumlu Osman Dede, *Tarih-i Fazıl Ahmet Paşa,* Süleymaniye Ktb. Hamidiye Ks. Nr. 909, s. 3a; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât,* (Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 1995, s. 4-5; Osmanzâde Ahmet Taib Efendi, *a.g.e.,* s. 106.

[6] Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700,* UK, 1999, s. 69.

[7] Erzurumlu Osman Dede, a.g.e., 66a, 69b; Osmanzâde Ahmet Taib Efendi, *a.g.e.,* s. 107.

[8] *Zübde-i Vekayiât,* s. 7-70; Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa", *DİA,* C. XVI, DVY, Ankara, 2002, s. 260.

[9] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınevi, C. III, İstanbul, 1950, s. 454; Georg Schreiber, *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 230vd; M. Cavid Baysun, "Budin", *İ.A.,* C. II, s. 753; http://www.blacklu.8m.com/bkarlofca.htm#_ftnref23

çeşitli hediyeler göndererek iltifatta bulundu[10]. Çünkü devrin en iyi devlet adamlarından birisi Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşaydı. Fakat padişahın bu iltifatı karşısında Kara Mustafa Paşa'nın ikbalini istemeyen ağalar ve bir takım karanlık güçler derhal harekete geçerek, padişahı kışkırttılar ve Merzifonlunun idamına neden oldular[11].

II. Viyana kuşatması sonrası gelişen askeri olaylar sonrası, Osmanlı ordusu Mohaç ovasında büyük bir bozguna daha uğradı. Bunun üzerine asker arasındaki huzursuzluk iyice arttı. Asker, ayaklanarak Köprülünün diğer damadı Koca Siyavuş Paşa'yı sadarete getirdiğini ilân etti. Daha da ileri giderek IV. Mehmet'i tahttan indirmeye karar verdi. Bu gelişmeler üzerine, IV. Mehmet yeni sadrazamı tanımak zorunda kaldı. Avcılığı bıraktığını ve devlet işleri ile uğraşacağını bildirdi. Fakat IV. Mehmet 1687 senesi Kasımında tahtan indirilerek yerine II. Süleyman tahta çıkarıldı. Bütün bunlar olurken düşman fırsattan yararlanarak Belgrad yakınlarına kadar geldi[12].

II. Süleyman'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Avusturya Belgrad'ı işgal etti ve Nişi ele geçirdi. Venedik Eğriboz adasını muhasara etti. Bu olumsuz gelişmeler olurken 8 Kasım 1689 tarihinde sadrazamlık makamına geçen Sakız Muhafızı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Niş ve Belgrad'ı Avusturya'nın elinden geri aldı[13]. Venedik ve Lehlere karşı birtakım başarılar kazandı. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, bu askerî başarıların yanı sıra, malî alanda bir takım düzenlemeler yaparak devletin malî durumunun düzelmesini sağladı[14]. Babası Köprülü Mehmed Paşa, abisi Fazıl Ahmed Paşa ve eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi birçok başarılı çalışmalarda bulunan Fakat Fazıl Mustafa Paşa, 19 Ağustos 1691 tarihinde Salanmkemen meydan muharebesi sırasında şehit düştü[15]. Fazıl Mustafa Paşa'nın şehit düşmesi ile şimdilik Köprülüler döneminin birinci dönemi kapanmış oldu.

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın vefat ettiği sıralarda Osmanlı Devleti'nin kutsal ittifak güçlerine karşı mücadelesi devam etmekteydi. Bu mücadeleye son vermek

---

[10] Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi,* C. II, s, 90.

[11] *Zübde-i Vekayiât,* s. 168; *Silahdar Tarihi,* s. 118, 119; Ahmet Ağa, *Viyana Kuşatması Günlüğü,* (Çevr. Richard F. Kreutel-Türkçesi Esat Mermi), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 136; Mehmet Arif, "İkinci Viyana Seferi Hakkında", *TOEM,* S. 16, 17, İstanbul, 1331, s. 995; M. Münir Aktepe, "Mustafa Paşa (Merzifonlu)", *İ.A.,* C. VIII, MEBY, İstanbul, 1993, s. 736vd; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* (Çev. B. Çorakçı Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992, s. 9vd.

[12] Râşid Mehmet Efendi, *Tarihi Râşid,* C. II, İstanbul, 1282(1865), s. 3-4.

[13] Râşid, C. II, s. 50, 92, 130-133; M. N. Paşa, *a.g.e.,* s. 4-7; *Silahdar Tarihi,* s. 483; C. Baysun "Belgrad", *İ.A,* C. II, MEBY, İstanbul, 1993, s. 480; A. Taib Efendi, *a.g.e.,* s. 116.

[14] Râşid, C. II, s. 156; *Silahdar Tarihi,* s. 572; http://www.blacklu.8m.com/ bkarlofca. htm#_ftnref23; Bekir Kütükoğlu, "Süleyman-II", *İ.A.,* C. XI, MEBY, İstanbul, 1993, s. 158, 164.

[15] Şahadetine Zeki, şu beyti tarih düşmüştür. "Vezîr-i kâmil ü âdil o âlî-kadr deryâ dil, şehîd oldu. Geçip Budin yolunda Mustafa Paşa" (Hafız Hüseyin Ayvansarayî*, Mecmuâ-i Tevarih,* s. 347); Mücteba İlgürel, "Ahmet II", *DİA,* C. II, DVY, İstanbul, 1992, s. 33.

isteyen II. Mustafa, padişah olduktan sonra 30 Haziran 1695'de I. seferine çıkmak amacı ile Edirne'den Belgrad'a hareket etti. Osmanlı ordusu 29 Ağustos 1695 Lippa (Lipva), Lugas, Şebeş Kalelerini alarak büyük bir zafer elde etti[16].

Bu zafer üzerine II. Mustafa, ikinci bir seferin hazırlıklarına başladı. 1696 senesi içerisinde düzenlenen sefer sonucu Osmanlı büyük bir zafer daha kazandı. Sultan II. Mustafa Osmanlı Devleti'nin II. Viyana bozgunundan sonra almış olduğu yenilgilere son vermek ve her iki Macaristan seferinden de başarı elde etmesinden cesaret bularak, 12 Nisan 1697 tarihinde III. Macaristan seferine çıkmaya karar verdi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra padişah, 17 Haziran 1697 tarihinde Edirne'den hareket etti. Ordu 10 Ağustos 1697 günü Belgrad'a ulaştı. Padişah ve ordunun Belgrad'a gelmesinden iki gün sonra toplanan savaş meclisinde paşaların görüşüne başvuruldu. İlk önce Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın huzurunda ikincisi Sultan'ın huzurunda iki savaş meclisi toplandı. Toplanan bu meclislerde ortaya iki görüş çıktı[17].

Bunlardan birincisi, Sava Nehrini geçip Varadin'e ulaşmak yönünde, ikincisi ise Tuna Nehrini geçerek, Temeşvar taraflarına doğru gidilmesi yönündeydi. Paşalar Temeşvar tarafına gidilmesi taraftarı idiler. Bu görüşü herkesin desteklemesine rağmen yalnızca Belgrad Muhafızı olan köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa buraların durumunu daha iyi bildiği için karşı çıktı. Hüseyin Paşa'nın karşı çıkmasından dolayı *"siz dahi bir senedir bu serhaddesiz, vâkıf olduğunuz mertebeyi söyleyin"* dediler. Hüseyin Paşa kendisine yöneltilen bu sual karşısında *"üç senedir gelürsüz gidersüz, küffârdan bir karış yer aldığınuz yok. Bu kadar hazîne itlâf ve asâkir-i İslâm it'âb olunur, eğer mühimmât-ı levâzımınız tekmîl ise münasip olan Varadin kal'asın muhâsara eylemek gerekdir"* dedi. Ordunun sürekli plansız yapılan mücadeleleri kaybetmesi sonucu yorgun düştüğünü ifade ile savaş stratejisi açısından Varadin taraflarına gidilmesi gerektiği anlamına gelen bu sözler karşısında alınan Vezîr-i a'zam Elmas Mehmet Paşa *"Devlet-i padişahî de her şeyimiz hâzıru âmâdedir"* diyerek, Hüseyin Paşa'nın bu sözlerine itiraz etti. Hüseyin Paşa'nın Varadin'i tavsiye etmesine karşılık, Temeşvar Valisi olan Cafer Paşa ise Temeşvar taraflarına gidilmesi hususunda ısrarcı oldu[18].

Amcazâde Hüseyin Paşa, Temeşvar'a gidilmesinin sakıncaları ve savaş stratejisi bakımından tehlikelerini gerekçeleri ile birlikte sıraladı. Vezîrlerin ve

---

[16] Anonim, *Osmanlı Tarihi(1099-1116/1688-1704),* Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 2010, s. 115; Rami Mehmed Paşa, *Vekâyı Müselaha*, Millet Kütüphanesi, Reşid Efendi Ks. Nr. 685, s. 5a, 5b; Mücteba İlgürel, "II. Mustafa", *DGBİT,* C. XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 99; Cengiz Orhonlu, "II. Mustafa", *İ.A.,* C. VIII, MEBY, İstanbul, 1993, s. 696.

[17] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *A. {VKN.d,* 2/1700, s. 2; BOA, *MAD.d,* 2150(III. seferi hümâyûn için gerekli hazırlıkları içerir.); Râşid, C. II, s. 367, 399-407; Behçeti-al Seyyid İbrahim, *Silsiletü'l-Âsafiyy fi Devleti'lhkaniyeti'l-Osmaniyye,* Köprülü Kütüphanesi, 9435 II. K. 212, 179b.

[18] BOA, *A. {VKN.d,* 2/1700, s. 2, 3; Anonim, *a.g.e.* s. 126; *Nusretnâme,* C. I, s. 279.

paşaların savunduğu görüşün yanlış olduğunu ispatladı. Vezîrler Tuna ve Tisa Nehirlerini geçip Başka kıyılarında ordugâh kurmuş olan Avusturya ordusunu bastırmak istiyorlardı. Amcazâde Hüseyin Paşa ise hiç çekinmeden ısrarla kendi fikri üzerinde durdu. O, yakın olması sebebi ile Varadin'in alınmaya çalışılmasının daha iyi olacağını, Temeşvar taraflarına gidilirse Tımış, Bega ve Tisa gibi üç büyük nehri geçmek icap edeceğinden bu durumun hem iâşe hem de muhtemel bir geri çekilme durumunda riskli olabileceğini ifade etti. Aynı zamanda bölgenin bataklıklarla dolu olduğundan geçilmesinin zor olacağını anlattı. Bu durumun daha birçok mahsurları olduğunu uzun uzun savaş meclisine aktardı. Diğer taraftan düşmanın, daha evvel *"Sen Gotar"*[19] savaşında yaptığı gibi, Raab Suyu üzerinde ordunun bir kısmının geçmesine müsaade edeceğini, geri kalan kısmını da yok etmek için saldırıya geçeceğini detaylı biçimde anlattı. Amcazâde Hüseyin Paşa, bu kadar büyüklükte bir ordunun ihtiyacı olan iâşenin yirmi, yirmi beş günlükten fazlasını götürmenin zor olacağını, eğer Sava Nehrinden geçilip Zemun yakasına doğru gidildiği takdirde, Belgrad'ın yakın olması ve Tuna donanması vasıtası ile ordunun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabileceğini ifade etti. Yine eğer ordunun geri dönmesi icap ederse, geri dönmesinin daha kolay olacağını söyledi. Padişahın, Belgrad'da oturmasını ve küçük birlikleri düşman topraklarına göndererek ordunun güvenliğini sağlamasını tavsiye etti. Ama Amcazâde Hüseyin Paşa'nın, bütün bu çok yerinde ve haklı ısrarlarına rağmen, savaş meclisinde onun görüşleri dikkate alınmadı. Hatta bu görüşlerinden dolayı sadrazam ile arası açıldı. Son olarak Amcazâde Hüseyin Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın muhtemel tehlikeleri bir kere daha hatırlatmaları dikkate alınmayıp, Cafer Paşa'nın görüşleri doğrultusunda hareket edildi[20].

---

[19] 31 Ağustos 1665 tarihinde Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, Sen Gotar mevkiinde Feld Mareşal Montekukuli kumandasındaki Alman, Fransız, İspanyol ve diğer müttefik kuvvetleriyle karşılaştı. Alman kumandanı Osmanlı askerlerinin Raab suyunu geçmelerini bekledi. Osmanlı ordusu köprüyü geçerken köprü yıkıldı. Durumu düzelten Osmanlı ordusu, düşman kuvvetleri ile ikindiye kadar savaştı. Savaşı kazanan Osmanlı kuvvetleri rahavete kapılmış ve tekrar nehri geçerken Fransız topçularının taaruzu ile ağır kayıp vermiştir. Ordunun bir kısmı Raab suyunun karşısında kaldığı için kurtulamayanlardan dört bin kadarı şehid olmuştur. Osmanlı savaşı kazanmasına rağmen kötü bir yenilgiden son anda kurtulmuştur. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C. III/I, s. 412, 413)

[20] BOA, *A. {VKN.d,* 2/1700, s. 3; Ayrıca bkz; *Sulhnâme,* s. 8b; *Nusretnâme,* C. I, s. 280; Râşid, C. II, s. 408; *Zübde-i Vekayiât,* s. 622; Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târihi,* C. I-II, (Haz. Raşit Gündoğdu), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 299; Behçeti İbrahim Efendi, *a.g.e.,* vr. 179b; Orhan F. Köprülü, "İlm-i Nücûma Âid Bir Risalenin Tarihi Kaynak Olarak Ehemmiyeti", *Tarih Dergisi,* Mart 1950, C. I, S. 2, İstanbul, 1950. s. 317, 318 (Mehmet Zekiye aid bu risale Orhan F. Köprülü hususi kütüphanesindedir. Vr. 11a, 11b, 12a); Mücteba İlgürel, "Zenta", *İ.A.,* C. XIII, MEBY, İstanbul, 1993, s. 536; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi,* C. III, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 269; Ahmet Reşid, *Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarihi Osmani,* C.

Osmanlı ordusu vezîr-i a'zam kumandasında Tuna'dan geçerek Titel Kalesi üzerine yöneldi. Titel Kalesi alınarak yıkıldı[21]. Avusturya başkumandanı Prens Eugene de Savoie, Türk ordusunun hareketini casusları vasıtasıyla öğrendi[22]. Bu arada uzun bir yürüyüş yapan Osmanlı ordusu bitkin düşmüştü. Harekât başladıktan sonra Avusturya ordusu tam sıkıştırılmış iken, sadrazam tekrarlanan harp meclisinde düşman üzerine ani hücum için müsaade alamayınca Osmanlı ordusu büyük bir fırsatı kaçırdı. Bu arada düşmanın ani baskın yapacağı dedikodusu askerin disiplinini bozdu. Taarruzun tehlikeli olacağı ve Zemun yakasına geçmek için köprü kurulmasını düşmanın hesap edemeyeceği düşünülerek, Başka Ovası ile Segedin yalılarının vurulması ve askerin Tisa'yı Zenta'dan geçmesi sadrazamın karşı itirazlarına rağmen onaylandı. Bu arada Tisa üzerine süratle köprü kuruldu. Padişah ve etrafı karşıya geçirildi. Daha sonra yeniçeriler, silahdarlar, cebehâne ile cebeciler ve topçular karşı kıyıya ulaştırıldı. Şehbaz Giray ile askerleri de karşıya geçenler arasında idi. Sadrazam Elmas Mehmet Paşa, Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, Koca Cafer Paşa, Kavukcu İbrahim Paşa ve Balta Oğlu Mahmud Paşa ve diğer ordu erkânı, düzeni sağlamak üzere henüz karşıya geçmemişlerdi. Bu sırada Prens Eugene komutasındaki Avusturya ordusunun Zenta'ya doğru süratle ilerlediği öğrenildi[23]. Bunun üzerine eyalet kuvvetleri Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Kavukçu İbrahim Paşa ve diğerleri düşman üzerine gittilerse de aciz kalarak geri döndüler. Sadrazam bir yandan süratle askeri karşıya geçirmeye çalışırken, bir yandan da eyalet askerleri ile yayalardan ibaret yedi bin kişilik bir kuvveti meterse[24] soktu. Bu arada iki ordu arasında şiddetli bir çatışma meydana geldi. Bu faaliyetler sırasında düşmanın baskın yaptığı haberi üzerine köprüyü geçmeye çalışan askerlerden iki bin kadarı boğularak öldü. Asker ne yapacağını şaşarak kendini toplayamadı. Önde gelen birçok devlet

---

II, İstanbul, 1327, s. 223; Mütaleası hilâfına tehlikeli karar verildiğini gören Amcazâde Hüseyin Paşa toplantı dağıldığı halde söylenmesine devam ederek; " ….Bu gideceğiniz yerler sazlık ve bataklıklar içinden geçmekte ve bu yollarda ağır sıkıntılar çekilmesi apaçık gözükmektedir. Bu yol üzerinde kaç kere köprü kurmak gerektiğini kimse kestiremez. Hele bir parça yağmur yağarsa her taraf çamur deryası olacak, o zaman bütün zahire ve top arabaları, ağırlık katarları, yaya ve atlı asker yollarda dökülüp kalacak, işin sonu da bir felâket olacak. Düşman ülkesinin baş kalesi olan Varadin bir yanda dururken hayal ettiğiniz ülkeleri ele geçirmek boş bir düşüncedir. Bir kalenin çepeçevre kuşatıldığı hiçbir zaman görülmemiştir. Kaleler her zaman bir yanından topla döğülerek savaşa girişilir. Burnumuzun dibinde Varadin dururken başka yere neden gitmek gerekiyor, bunu anlayamıyorum. Bir kere Varadin'e gidelim kuşatalım, açmak kolay gelirse ne güzel, hiç olmazsa kuşatmış olarak şerefimizle döner geliriz diye yanıp yakılmaktaydı." (*Nusretnâme,* C. I, s. 280).

[21] *Nusretnâme,* C. I, s. 284-88; Râşid, C. II, s. 410.

[22] İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1950, s. 481. (Prens Eugen'in Osmanlı ordusunun hareketini öğrenmiş olması ordu içerisinde casusların olma ihtimalini güçlendirmektedir.).

[23] Râşid, C. II, s. 412.

[24] Savaşta, korunmak üzere yapılan toprak tümsek, siper.

adamının şehid olması ordudaki dağınıklığı bir kat daha artırdı. Prens Eugene esas Osmanlı ordusunun karşıya geçtiğini haber alınca, henüz nehri geçmemiş olan birliklere taarruzla onları dağıttı. Köprü de ortasından parçalandığı için askerler karşıya geçemediler. Bu acı olayı padişah nehrin öteki kıyısından seyretti[25]. Durumun vahametini gören padişah 11 Eylülde Temeşvar'a gitmek üzere ayrıldı. Bu bozgun Osmanlı Devleti'nin kaderini belirlediği gibi yeni bir Köprülüler döneminin de başlangıcı oldu. Osmanlı tarihinin seyrine tesir eden bu savaşta ordunun sekizde biri telef olduğu gibi yüklü miktarda hazine kaybedildi. Savaş öncesi isabetli fikirler öne süren Belgrad muhafızı olan Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa, bu gelişmelerin ardından 18 Eylül 1697'de sadrazamlığa getirildi[26].

Köprülü sülalesinden olan Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi Türk siyasi tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Çünkü II. Mustafa bu değerli devlet adamını sadrazamlık makamına getiri iken "hoş geldin seni kendüme vezîr-i a'zam vekil-i mutlak eyledüm" diyerek mühr-i hümâyûnu teslim eder. Fakat Hüseyin paşa hemen mühr-i almak istemez ve şu cevabı verir. "...ammim ve ammizâdem babanız Sultan Mehmet Han hazretlerine yirmi sene vezîr-i a'zam olup, arzına müsaade etmekle o da rahat oldu, kendü de rahat oldu. Siz de sözünü dinlemeyüp bana sadarette istiklâl virürsen, ben İnşallah anlardan ziyade hidmet iderüm…" der.

Padişah, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın bu davranışı karşısında "sadakati elden koma istiklâl vermek benden" diyerek Hüseyin Paşa'ya güven verdi. Rami Mehmet Paşa'nın Sulhnâmesinde Hüseyin Paşa'nın bu makama gelmesi ve devlete olan hizmetleri konusunda şu bilgilere rastlamaktayız. *"…Belgrad Muhafızı olan Hüseyin Paşa, amcaları Köprülü Mehmet Paşa ve ammi-zâdeleri Ahmet Paşa ve Mustafa Paşa ve dayıları Mustafa Paşa merhûmların vezâretleri zamânlarında, devlet işlerinden anladığı için vezirlik rütbesi ile çeşitli görevlere getirildi. Sahip olduğu doğruluk ve iyi hareketleri ile de şöhret buldu. Venedik elinde olan Sakız Adası'nı kış gününde devlete geri kazandırdı. Zenta bozgunu öncesi ise mecliste ifade ettikleri altın değerindeki sözleri ile umûr-ı saltanata me'mûr oldular*[27].

Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni olan Amcazade Hüseyin Paşa'nın Türk tarihindeki yeri ve önemi hakkında bir değerlendirme yapmadan önce sadrazamlık

---

[25] Hatta II. Mustafa ölümden kıl payı kurtulmuştur; Anonim, *Osmanlı Tarihi,* s. 128; http://www. blacklu.8m.com/bkarlofca.htm#_ftnref23; Mücteba İlgürel, "Zenta", *İ.A.,* C. XIII, s. 537-538.

[26] M. Mignot, *Histoire De L'empire Ottoman,* Paris, 1771, s. 517; Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Centry,* The American Philosophhıcal Socıety, Philadelphia, 1991, s. 401-402; M. Münir Aktepe, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA,* C. III, DVY, İstanbul, 1991, s. 8.

[27] *Sulhnâme,* s. 9b, 10a.

makamına gelmeden önceki hayatı hakkında da kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Çünkü Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa, sadrazamlık makamına kadar birçok önemli görevlerde bulunduğu gibi sadrazamlık döneminde Köprülü Mehmed Paşa kadar etki bırakan bir kimsedir.

Vezirköprülü olarak kabul ettiğimiz Amcazade Hüseyin Paşa'nın doğum tarihi ve yeri tam belli değildir. Fakat diğer bazı ihtimaller de olmakla birlikte, 1644 tarihinde Samsun'un Vezirköprü ilçesinde doğmuş olması en güçlü ihtimaldir[28].

Hüseyin Paşa, Osmanlı sadrazamlarından meşhur Köprülü Mehmet Paşa'nın ağabeyi Hasan Ağa'nın oğludur. Mevlevi Hasan Ağa olarak tanınan bu şahsiyet 1590'lı yıllarda Samsun'un Vezirköprü ilçesinde doğmuştur. Hasan Ağa'nın babası Arnavutluk'un Berat Sancağı'nın Rodnik köyündendir. Vezîriâzam Köprülü Mehmet Paşa'nın[29] da babası olan bu kişi, daha sonra Köprü Kasabası'na gelip yerleşmiştir. Bu kasabaya da, bunlara nispetle Vezirköprüsü denmiştir[30].

Amcazâde'nin çocukluk ve gençlik hayatı hakkında kaynaklarda tam ve net bilgiler bulunmamaktadır. Çağdaşı bulunan kaynaklar, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Köprülülerin en parlak devri olan, amcası Köprülü Mehmet Paşa'nın vezaretinden II. Viyana kuşatmasına kadar, bazen İstanbul'da bazen de babasının Bulgaristan'ın Prevadi Kasabası'nın Kozluca Köyündeki çiftliğinde rahat bir çocukluk ve gençlik hayatı geçirdiğinden bahseder[31]. Hüseyin Paşa, Fazıl Ahmet Paşa'nın sadaretinde hacca gitmiş ve dönüşünde de evlenmiştir[32].

Hüseyin Paşa tarihi bir şahsiyet olarak ilk defa 1672 senesinde Lehistan seferine giden Padişah IV. Mehmet ve Haseki Sultanın[33], Kozluca'da Hasan Ağa'nın çiftliğine uğraması sırasında karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Paşa, burada padişaha bir eğerlenmiş at ve yorgan, Haseki Sultan'a da birkaç bohça ve kumaş hediye etti. Padişah da bu hediyelerin karşılığı olarak Hüseyin Paşa'ya, bir hilat ve 100 altın ihsan etti. Hüseyin Paşa'yı bu tarihten sonra da Haseki Sultanın yanında görmekteyiz[34]. Amcazâde Hüseyin Paşa 1683 yılı başlarında ise, Haseki Sultanın konakçısı sıfatı ve

---

[28] Orhan F. Köprülü, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *İ.A.,* C. V/I, MEBY, s. 646.

[29] K. Mehmet Paşa'nın, Hasan Ağa dışında bir kız, bir de erkek kardeşi vardır. Kızkardeşi Kıbleli-zâde Vezîr Mustafa Paşa ile evlenmiş ve Kıbleli-zâdeler olarak meşhur olmuştur.

[30] Alphanse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi,* C. II, Sabah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 710; Hammer, *a.g.e.,* C. VI, s. 12.

[31] Nazım Tektaş, *Sadrazamlar, Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatları,* Çatı Kitapları, İstanbul, 2002, s. 325.

[32] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C. III/II, s. 444.

[33] Padişahın cariyelerinden, çocuk doğurmuş ve yakınlığını kazanmış olanlar hakkında kullanılır.

[34] M. Münir Aktepe, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA,* C. III, DVY, İstanbul, 1991, s. 8; Tektaş, *a.g.e.,* s. 325.

"Yeğen Hüseyin Bey" nâmı ile karşımıza çıkmaktadır[35]. Amcazâde Hüseyin Paşa, Haseki Sultanın konakçısı iken 1683 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın girişmiş olduğu Viyana seferine onun maiyetinde katıldı[36]. Fakat Viyana Seferi'nin bozgunla sonuçlanması ve sadrazamın katledilmesi üzerine Köprülü sülalesi gözden düştü. Köprülü sülalesine mensup kişilerin gözden düşmesi üzerine, 13 Ocak 1684'te Reisülküttap Lâz Mustafa Paşa, hazinedarı, hazine kâtibi, kapucular kethüdası ve bazı devlet adamları ile birlikte Amcazâde Hüseyin Paşa da hapsedilerek rikâb-ı hümâyûna gönderildi. Daha sonra aynı sene içerisinde 7 Şubat 1684[37] senesinde affedilerek iki tuğlu sancak beyi unvanı ile Şehrizor Beylerbeyliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı[38]. Hüseyin Paşa sırası ile Şehrizor Valiliği, Çardak Muhafızlığı, Seddülbahir Muhafızlığı, Sadaret Kaymakamlığı, Kaptanı Deryalık, Sakız Muhafızlığı, Karaman ve Adana Valiliği son olarak da Belgrad Muhafızlığı görevlerinde bulundu. Hüseyin Paşa son olarak ta daha önce değindiğimiz gibi Zenta faciasından sonra sadrazamlık makamına getirildi.

Hüseyin Paşa, sadrazamlık makamına geldiği sıralarda devlet iç ve dış birçok olay ile karşı karşıya idi. Bunların halledilmesi gerekiyordu. Amcazâde Hüseyin Paşa, ilk olarak Zenta bozgununda başarısızlıkları görülen ve padişahın etrafında dalkavukluk ederek devleti kendi çıkar ve arzuları için savaştan savaşa sürükleyen kişileri görevden aldı. Daha sonra Viyan bozgununu getirmiş olduğu ekonomik ve sosyal sorunları halletmek için çalışmalar başlattı. Fakat bunun için barış ortamının sağlanması gerekiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti Viyana bozgunu sonrası Batı devletleri ile on altı yıldır savaşıyor fakat bunun sonucunda bir başarı elde edememiş durumdaydı. Bu durum karşısında barış tek çözüm yolu olarak Osmanlı Devleti'nin karşısında durmaktaydı. Bu şartlar altında Amcazade Hüseyin Paşa tarafından imzalanan Karlofça Anlaşması, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin de başlangıcı oldu. Çünkü taarruzdaki Osmanlı ordusu II. Viyana kuşatması sonrası savaşlar dizisini kaybettikten sonra bu anlaşmayı imzalayarak savunmaya çekilmek zorunda kaldı. Devrin sadrazamı Amcazâde Hüseyin Paşa bu barış dönemini fırsat bilip devleti yeniden yapılandırmak için kendisinden önceki ıslahat fikirlerinden ve layihalardan da yararlanarak her alanda birtakım ıslahatlara girişmeyi de ihmal etmedi. Bu ıslahatlar ve sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığı zaman Karlofça Anlaşması, iddia edildiği

[35] Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi,* C. II, s. 10; Köprülü, *a.g.e.,* s. 646.

[36] Ahmet Ağa, *Viyana Kuşatması Günlüğü,* (Çev. Richard F. Kreutel, Türkçe'si, Esat Nermi) Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 51, 52, 67, 95; John Stoye, *Viyana Kuşatması,* (Çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 308.

[37] İsazâde Tarihinde Eylül ayı olarak geçmektedir. (s, 188, 189); Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Şehrizor Valiliğine atanmasını, Şeyhî'nin Vakay-ı al Fuzala isimli eserinde de 1688 olarak göstermesi yanlıştır. (Ünv. Ktb. T.Y. Nr. 3216, s. 199).

[38] *Silahdar Tarihi,* s. 123, 125; Aktepe*, a.g.m.,* s. 8; Mehmet Süreyya*, Sicilli Osmani, C. III,* (Yay. Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 718.

gibi Osmanlı Devleti için bir felaket değil, devletin toparlanması için bir fırsat olmuştur. Savaş öncesi ve sonrası durum değerlendirildiği zaman, savaşa devam etmektense, barış yapmanın faydası anlaşılmıştır. Bu barış döneminde devlet, Kuzeyden gelen düşmana karşı da toparlanma fırsatı bulmuş oldu[39]. Karlofça Anlaşmasının imzalanmasında büyük emeği olan Amcazâde Hüseyin Paşa, barış yaparak devleti böyle nazik bir anda daha büyük bir felaket ve toprak kaybından kurtarmış oldu[40]. Yani, Karlofça Anlaşması imzalanırken Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum düşünüldüğü zaman, devletin başarılı bir diplomasi çizdiği kesindir[41].

Hüseyin Paşa, Karlofça sonrası devletin yeniden toparlanabilmesi için ilk iş olarak iç düzeni sağlamakla işe başladı. Almış olduğu önlemler ile Karlofça sonrası, devletin iç düzeninde hissedilir derecede bir düzelme oldu[42]. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yapmış olduğu ıslahat çalışmaları başta II. Mustafa'nın hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi olmak üzere bazı devlet adamları arasında huzursuzluğa neden olmaya başladı. Bundan dolayı Hüseyin Paşa, hastalığını ileri sürdü ve sadrazamlıktan affını istedi. Amcazâde'nin bu isteği II. Mustafa tarafından kabul edilmedi. Hatta II. Mustafa, Sadrazam Hüseyin Paşa'nın gönlünü almak için bir takım hediyeler de gönderdi. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Feyzullah Efendi'nin baskıları artarak devam etti. Feyzullah Efendi'nin istekleri karşısında devlet işleri de aksamaya başladı. Feyzullah Efendi'nin sadrazam kethüdası Ali Ağa'nın kaptan paşalığa tayini konusunda baskı yaparcasına ısrar ve ricada bulunması bardağı taşıran son damla oldu[43].

Amcazâde bir kaç defa sadaretten çekilmek istemişse de padişah tarafından kabul edilmemişti. Nihayet rahatsızlığı artınca 4 Eylül 1702'de Sultan II. Mustafa hatt-ı hümâyûn ile beraber *"Senin hizmetinden her veçihle râzi ve hoşnud idim, ancak birkaç defadır tekaüd[44] ihtiyariyle rikâb-ı hümâyunuma iltica eylemiş idin ve hâlâ sâhib-firâş[45] olduğundan mesâlih-i ibâdı görmede aczin olduğu mesmû-ı hümâyûnum oldu. Çiftliklerinden murad ettiğin mahalde meks ve ikamet etmek üzere haslar tayini ile*

---

[39] Ahmet Reşid, *Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarihi Osmani,* C. II, İstanbul, 1327, s. 225; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992, s. 29; Orhan Oktay, "Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* C. I**,** (Ed, E. İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s. 195.

[40] Rifa'at A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz" *Journal of the American Oriental Society,* LXXXVII(1967), s. 498-500.

[41] Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilâtı,* Konya, 2000, s. 61.

[42] Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Cem Yayınevi, C. I, İstanbul, 1995, s. 317; Anthony Dolphin Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı***,** İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 115.

[43] Râşid, C. II, s. 520; Anonim, *a.g.e.,* s. 163; *Netayicü'l-Vukuât,* C. III-VI, s. 22; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C. III/II, Ankara, 1995, s. 446; Refik, *a.g.e.,* s. 208; Shaw, *a.g.e.,* s. 310.

[44] emekliye ayrılma

[45] hasta

sana tekaüdlük ihsan-ı hümâyunum olmuştur. Mühr-i şerifi kapıcılar kethüdam ile rikâb-ı hümâyûnuma gönderirsin" diyerek vezaret hasları ile beraber sadâret mührünü kapıcılar kethüdası Veli Ağa ile aldırttı. Fermandan da anlaşıldığı üzere padişah, Amcazâde'ye hizmetlerinden memnun olduğunu bildirerek Edirne'den ayrılmasını ve çiftliklerinden istediğinde oturmasına müsaade etmiş oldu[46].

Amcazâde'nin ortadan çekilişi ile meydanı devletin her işine karışan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye kaldı[47]. II. Mustafa, devlet işlerini Amcazâde Hüseyin Paşa'ya devrettiği için onun istifasından sonra da devlet işlerine karışmadı. Bunu fırsat bilen Feyzullah Efendi, kendi isteklerine boyun eğer düşüncesi ile Daltaban Mustafa Paşa'yı sadrazam yaptırdı. Devlet işlerini eline alan Feyzullah Efendi Amcazâde Hüseyin Paşa'nın uygulamaya koyduğu idarî, malî ve askeri alandaki ıslahatları bir kenara koyarak yeni bir kargaşa ortamının doğmasına neden oldu. Bunun sonucunda da 1703 yılında Edirne Vakası[48] meydana geldi[49]. Amcazâde'nin beş yıllık sadrazamlık döneminde önemli bir olayın çıkmaması, Feyzullah Efendi gibi bir adamı idare etmesi, onun istifası ve ölümünden sonra Edirne Vakası gibi bir olayın meydana gelmesi, Amcazâde'nin devleti idare etmede ne derece dirayetli olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir[50]. Hüseyin Paşa'nın böyle kritik bir dönemde beş yıl gibi uzun bir süre sadrazamlık makamında kalması, padişahın iltifatına mahzar olması, önemini ve değerini bir kat daha artırmaktadır[51].

---

[46] Behçeti-al Seyyid İbrahim, *Silsiletü'l-Âsafiyy fi Devleti'l-hakaniyeti'l-Osmanniyye,* Köprülü Kütüphanesi, 9435, II. K. 212, vr, 183b; *Nusretnâme,* C. II, s. 118; Râşid, C. II, s. 539; Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyati Selatin ve Meşâhir-i Rical,* Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 396; M. Münir Aktepe, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA,* C. III, DVY, İstanbul, 1991, s. 8; Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler-Osmanlı,* C. IX, İstanbul, 2001, s. 760; Osmanzâde Ahmet Taib Efendi, *a.g.e.,* s. 125; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât,* (Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 1995, s. 735.

[47] Bazı kaynaklarda sadrazamın kendi isteği ile sadaretten çekilmese siyasal düşmanlarının kurbanı olacağı bilgisi yer alır.

[48] Feyzullah Efendi, ilmiye sınıfının üst makamlarını akrabaları ile doldurmasından dolayı bu sınıfın husumetini kazanıştır. Bunun dışında devletin her işine ve en küçük atamalara bile müdahalesi diğer gruplarında tepkisine neden olmuştur. Bu durum karşısında ulemanın, Sadrazam Rami Mehmet Paşa'nın ve devlet adamlarının kışkırtması ile İstanbul'da cebecilerin maaşlarımız almadan sefere gitmeyiz bahanesi ile bir isyan çıktı. İsyan kısa sürede büyüyerek tüm İstanbul'a yayıldığı gibi, isyancılar Edirne'ye yürüyerek II. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine III. Ahmeti padişah yaptılar. Bununla yetinmeyen isyancılar Feyzullah Efendi'yi öldürdüler. Mallarını yağmaladılar. Naîmâ eserinde bu olaya "Feyzullah Efendi Vak'ası" demektedir.

[49] Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Cem Yayınevi, C. I, İstanbul, 1995, s. 331; Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion And The Structure Of Ottoman Politics,* İstanbul 1984, s. 30, 35, 60;

[50] Şefik Efendi, *Şefiknâme,* İstanbul, 1290, s. 115; Rasim, *a.g.e.,* s. 107.

[51] Behçeti, *a.g.e.,* vr. 183b; Râşid, C. II, s. 539; Defterdar, *a.g.e.,* s. 735.

Hüseyin Paşa, istifasından sonra bir iki gün Buçuk Tepe Kasrında kaldıktan sonra, Kumburgaz'daki (Silivri) çiftliğine çekildi. Burada on beş gün süren hastalığından sonra 22 Eylül 1702'de eceli ile öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Saraçhane karşısında inşa ettirdiği külliye içindeki türbesine defnedildi[52].

Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın yeğeni olması münasebeti ile Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında *"Amcazâde"* diye şöhret buldu[53]. Hüseyin Paşa bu ünvanından dolayı da *"Yeğen Hüseyin Bey"* namı ile de tanınmaktadır. Hüseyin Paşa bazı kaynaklarda Fazıl Ahmet Paşa zamanında hacca gidip gelmesinden dolayı *"Hacı Hüseyin Paşa"* diye de geçmektedir[54]. Hüseyin Paşa babasının ve kendisinin Mevlevî tarikatına mensubiyetinden dolayı *"Mevlevi"* ve *"Sarhoş"* lakabı ile de şöhret bulmuştur[55]. Amcazâde Hüseyin Paşa, devletin içinde bulunduğu duruma vakıf, tedbirli, ileri görüşlü, temiz ahlâklı, kemal sahibi ve ıslahatçı bir sadrazamdı. Aynı zamanda akıllı hareket ederdi[56]. Doğruluk ve iyiliksever bir insan olan Amcazâde Hüseyin Paşa laubali hareketlere göz yummazdı. Hüseyin Paşa yabancı devlet adamları ve elçileri arasında itibarı olan bir şahsiyet olduğu kadar muasırı olan yabancılar da kendisinden mükemmel bir kimse ve devlet adamı olarak bahsetmişlerdir[57].

Amcazâde dönemini de içerisine alan 1688–1704 senesi olaylarını anlatan Anonim Osmanlı Tarihi, bu zat üzerinde özellikle durarak, halkın kendisine olan teveccühlerinden bahsederek*, "Senin zaman-ı vizaretinde senden emîn ve hoşnûd idik. Allah'ü Teâlâ hazretleri senden râzı ve hoşnûd olsun"* şeklinde ona tezahüratlarda bulunur. Onun iyiliklerinden ve hayrâtından bahseder. Yine aynı eserde *"zamanında herkes canından ve malından emindi"* ifadesi yer alır[58]. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa hem "Nusretnâme"sinde hem de "Silahdar Tarihi" isimli eserinde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlık makamına getirilmesini isabetli bir karar olarak değerlendirir. Birçok yerinde *"zamanın en iyi adamı o idi"***,** şeklinde iyiliklerinden bahseder. Sadrazamlık makamına gelmesini ise o, *"en isabetli karardı"* şeklinde Hüseyin Paşa'nın bu makama getirilmesinden duyduğu sevinci ortaya koyar[59].

---

[52] Râşid, C. II, s. 543; Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyati Selatin ve Meşâhir-i Rical,* Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 396; M. Münir Aktepe, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA,* C. III, DVY, İstanbul, 1991, s. 8; Osmanzâde, *a.g.e.,* s. 126.

[53] Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevarih,* s. 347, 348; Aktepe, *a.g.m.,* s. 8.

[54] *Nusretnâme,* C. I, s. 28.

[55] Vahid Çabuk, *Köprülüler,* KTBY, İstanbul, 1988, s. 179.

[56] Ahmet Taib Efendi*, a.g.e.,* s. 126; Anonim, *a.g.e.,* s. 133.

[57] *Sulhnâme,* s. 9b, 10a; Anonim, *a.g.e.,* s. 133.

[58] Anonim, *a.g.e.,* s. XXI, 163.

[59] Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi,* C. II, s.300vd.

Osmanlı tarihine ve tarih yazıcılığına yeni bir açılım getiren olayların sebep ve sonuçlarını açıklayarak tarihini yazan Mustafa Naîmâ Efendi ise eserinde, Amcazâde Hüseyin Paşa için, *"O, kerim ahlâklı vezîrin güzel âdetlerine son ve çok güzel hasletlerine nihayet yoktur. Deryadan katre ve güneşten zerre miktarı dahi olsa onların eserlerini ve sözlerini nakle cür'et edip, olanı beyan suretiyle haddim olmayan söze cesaret eyledim. Sadrazam Hüseyin Paşa hazretlerinden ricam budur ki, hatâ ve yanlışlarımı af buyuralar ve bu sayfalara bakıp fazl ve kemâl sahibi ulemâdan ve zürefâdan dilerim ki, kusurlarım olmuş ise itiraz şeklinde ayıplamayıp, kalem-i keremleriyle düzelteler. Ve gördükleri hefevât ve zellâta (sürçme ve hatalar) müâheze etmeyip vech-i vecîh (en uygun şekil) ile tevcîh buyuralar"* şeklinde iltifatta bulunmaktadır[60]. Behçeti-al Seyyid İbrahim Efendi de Amcazâde için, iyi ahlaklı ve aklı ile hareket eden ve ilim sahibi kimse olarak bahsetmektedir[61]. Anonim Osmanlı Tarihinde Hüseyin Paşa için, *"…Belgrad muhafazasında merdâne hareket ve müdebbirâne hıfz-ı memleket ve âkılâne hidmetleri sebkat edüp hânedânlarının milel-i Nasârâ beynlerinde külli i'tibari olup…."*[62] İfadeleri oldukça dikkat çekicidir.

Amcazâde Hüseyin Paşa, uzun süre devlet kademelerinde hizmette bulunduktan sonra sadrazamlık makamına geldi. Bu hizmetleri sırasında devlet yönetimi konusunda tecrübe kazandı. Bilhassa Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı orduları karşısında sürekli başarı elde eden Habsburg İmparatorluğu ordularının modern silahları ve gücü hakkında bilgi sahibi idi[63]. Hüseyin Paşa, kısa süren Belgrad Muhafızlığı sırasında batılı devletleri ve sınır ahvalini yakından tanıma fırsatı da buldu. Karlofça Anlaşması sonrası devletin sınırlarını yeniden tahkim etmede gösterdiği tecrübe ve gayret bunun en belirgin göstergesidir. Yine birçok bölge elden çıkmış olduğundan içe doğru yaşanan göçte uygulamış olduğu başarılı politika, devletin toprak ve vergi kaybı olmasına rağmen döneminde hazinenin gelir fazlası ile kapanması, uygulamış olduğu politikaların önemini ve kendisinin tarihi rolünü artırmaktadır. Hüseyin Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesinden sonra uzun süre sadaret makamına dirayetli bir kişi gelmediği gibi, devlet Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın[64] zamanına kadar on altı yıl boyunca çalkantılı bir dönem yaşadı[65].

---

[60] Nâima**,** *a.g.e.,* C. I, s. 30.

[61] Behçeti-al Seyyid İbrahim, *Silsiletü'l-Âsafiyy fi Devleti'l-hakaniyeti'l-Osmanniyye,* Köprülü Kütüphanesi**,** 9435 II. K. 212, s. 179a.

[62] Anonim, *a.g.e.,* s. 135.

[63] Nihad S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları,* Meter Yayınları, İstanbul, 1978, s. 139.

[64] Sadareti, (09 Mayıs 1718 – 30 Eylül 1730).

[65] B. H. Sumner, *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu,* (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, 1993, s. 3.

Köprülü sülalesinden diğer önemli bir şahsiyet Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu Numan Paşa'dır. Numan Paşa devrin önemli şahsiyetlerinden ders aldı. 1696 yılında II. Mustafa'nın çıkmış olduğu ikinci Avusturya seferine katıldı.1700'de padişah II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultanla nişanlandı; altıncı vezir olarak Divan-ı Hümayun'a girdi. Bu tarihten başlayarak Erzurum ve Anadolu beylerbeyliklerinde bulundu. II. Mustafa'nın tahttan indirilmesine yol açan Edirne vakasından sonra iki kez Eğriboz, iki kez Girit muhafızlığı yaptı. 1710'da Ayşe Sultanla evlendi ve beylerbeyi olarak Bosna'ya tayin oldu. Fakat buraya gönderilmeyerek Belgrat muhafızlığına atandı.

Numan Paşa Çorlulu Ali Paşa'nın azledilmesiyle 11 Haziran 1710'da sadrazamlığa getirildi. Fakat sadrazam olduktan iki ay sonra azledilerek Eğriboz muhafızlığına gönderildi. 1714'de Karadağ'daki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. 1715'de Belgrat muhafızı, 1716'da Kıbrıs beylerbeyi oldu. Üç ay sonra bu görev de sorumluluğunda kalmak üzere yeniden Bosna serdarlığını gönderildi. Pasarofça Antlaşmasına kadar (21 Temmuz 1718) kaldığı bu sürede Avusturyalıların Bosna'ya yaptıkları saldırıyı durdurmakta ve Zvornik kuşatmasının kaldırılmasında büyük yararlılıkları görüldü. Kendi isteği üzerine yeniden Girit'e gönderildiyse de, adaya geldiğinden kısa bir süre sonra hastalandı ve Kandiye'de öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Divanyolu'ndaki Köprülüler türbesine defnedildi.

Numan Paşa dürüst, ağır başlı, riya bilmez, doğruluktan ayrılmaz bir insandı. De Ferriol O'nun sadrazamlıktan çok Şeyhülislamlığa yakıştığını yazmaktadır. Silahtar İbrahim Ağa'nın naklettiğine göre, III. Ahmet Numan Paşa'nın geldiğini haber alınca dizlerindeki ipek yorganı bir şal yorgan ile değiştirir, O'nun hazır olduğu bir mecliste adap ve vakar üzere otururdu. Valilikte bulunduğu yerlerde, düşmanlar kendisinden Hoca Paşa diye bahsederlerdi. Memuriyetine ait haslardan (yüksek rütbelilere ait gelir) hiçbir şey almaz, bütün masraflarını babasından kalan mülklerinin geliri ile karşılardı.

Numan Paşa ölümünde elli yaşını bile doldurmamıştı, fakat çok vilayet ve sancak gezmiş olduğundan, eyalet idaresinde oldukça tecrübeliydi. Bilhassa kelam ilmi ve hadis ilminde çok derin bir ihtisası vardı. Hz Peygamberin hayatları ile İmam Süheyl bin Abdullah Tüşteri'nin nutuklarını toplayarak birer eser yazmış ve bir de mantık kitabı kaleme almıştır.

Sonuç

Köprülü Mehmed Paşa ile başlayan Köprülüler dönemi 18. yüzyılın ortalarından bu yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde birçok yenilikler yapılırken savaş meydanlarında da başarılar elde edilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa devletin kötü gidişatını değiştirerek eski gücüne kavuşması için önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar oğlu Fazıl Ahmed Paşa ve damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa döneminde de devam etmiştir. Fakat II. Viyana kuşatması bu ilerlemenin yeniden durmasına neden olmuştur. II. Viyana kuşatmasının olumsuz etkileri yine Köprülü sülalesinden olan ve Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Mustafa Paşa tarafından bir nebze olsun hafifletilmiştir. Köprülüler döneminin en önemli şahsiyetlerinden sayabileceğimiz ve son başarılı Köprülü de diyebileceğimiz Amcazade Hüseyin Paşa dönemi devletin daha büyük bir felaketten kurtulduğu bir dönemdir. Hüseyin Paşa, Karlofça barışı sonrası devleti toparlamak için, askerî, idarî, malî alanda geniş çaplı bir ıslahat hareketine girişmiştir. Başta yeniçeri ocağı ve donanma alanında esaslı bir yenilik hareketi gerçekleştirmiştir. Bunlarla da yetinmeyen Hüseyin Paşa, idari alanda Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki yer yer çıkan isyanları önlemek için menzil ve derbent sistemi başta olmak üzere birçok alanda yenilik hareketleri yapmıştır. Hüseyin Paşa devletin mali yükünü çeken halkın durumu da göz önüne alarak zamanın da diğer yeniliklerin aksine birikmiş olan birçok vergiyi af ederek, uzun yıllar devam eden savaşın halk üzerine bırakmış olduğu olumsuz izlenimleri silmek istemiştir. Hicaz bölgesine, hac yollarının güvenliğine ve surre gönderilmesine önem vererek devletin savaş döneminde burada kaybetmiş olduğu itibarını yeniden kazanmak istemiştir. Hüseyin Paşa'nın yerinde ve zamanında almış olduğu tedbirler ile de devlet onun zamanında ekonomik ve siyasi bir sıkıntı çekmemiştir. Devlet bütçesi gelir fazlası vermeye başlamıştır. Bu durum uzun yıllardır ilk defa görülen bir hadise olmasından dolayı da önemlidir.

Köprülüler gerek sadrazamlık dönemlerinde gerek devlet adamı oldukları dönemlerde, ülkenin imarı için çalışarak devletin birçok yerinde hayır eserleri yaptırmışlardır. Netice olarak, Köprülüler dönemi Türk siyasî tarihinin bilinmesi gereken önemli bir dönemidir.

VEZİRKÖPRÜ'NÜN YETİŞTİRDİĞİ BİR ÂLİM: HAYRETTİN İVGİN

Şeyma Büyükkavas KURAN [*]

Vezirköprü'nün yetiştirmiş olduğu Hayrettin İvgin, kendisini Türk kültürüne adamış araştırmacı, yazar, şair, yayıncı ve idarecidir. Yetiştirdiği öğrencileri, sayısı 49'a varan eserleri, 2000 adet makalesi ve dünya çapında aldığı ödüllerle öncelikle Vezirköprü'nün, Samsun'un ve sonra da Türkiye'nin gururu olmuştur.[1]

3 Mayıs 1948'de Vezirköprü'de doğan İvgin, ilk ve ortaokulu da Vezirköprü'de okur. Kuleli Askeri Lisesi'ni 1961'de bitirir. Kara Harp Okulu son sınıfından 1963 yılında ayrılır. Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünden 1966'da mezun olur. Daha sonra 1991 de Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde lisansını tamamlar.

Bulunduğu Görevler

Sungurlu Lisesi, Hereke Lisesi'nde Edebiyat Öğretmenliği ve Müdürlük yapar. (1966-1974). MEB'nda Mektupla Öğretim Merkezi, Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu, Planlama-Programlama ve Değerlendirme Dairesi gibi birimlerde; Şube Müdürlüğü, Daire Başkan Yardımcılığı ve Daire Başkanlığı görevlerinde bulunur (1974-1978). Bir süre; Mektupla Öğretim Okulunda Müdürlük ile Açık Yüksek Okul'da Müdür Yardımcılığı ve Edebiyat Öğretmenliği yapar (1978-1979). Kültür Bakanlığı'nda Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkan Yardımcılığı ile APK Kurulu Daire Başkanlığı görevlerinde bulunur. (1979-1993). 1993 yılında emekli olur.

Hayrettin İVGİN, pek çok eğitim kurumlarında edebiyat, Türkçe, halkbilimi, musiki tarihi gibi dersler vermiştir. Halen Keçiören Belediye Konservatuarı, Yenimahalle Belediye Konservatuarı ile Etimesgut Belediye Konservatuarında öğretim üyeliği yapmaktadır.

Ömrünün yarım asra yakın bir kısmını Türk kültür ve dünyasına adayan İvgin, halk edebiyatı sahasındaki derlemeleri, ders kitapları, roman ve şiirleriyle son derece başarılı, çok yönlü, üretken ve hayranlık uyandıran bir kişilik sergiler.

O, bir şair ve gönül adamıdır. Yazılarında "yaşayan Türkçeyi kullanır. Yapıcı ve birleştirici bir tavra sahiptir. Kullandığı dilde burcu burcu Anadolu kokar. Her türlü yergi ve karamsarlıktan uzaktır. " (Kümbet Altında, S.38, Aralık 2009, s. 24.)

Kitapları ve Yayımları

Hayrettin İVGİN'in, yayımlanmış *49 kitabı* ve *2000'ü aşkın yazısı* bulunuyor. Bunların en az 300 tanesi bilimsel çalışma ürünüdür.

---

[*] Yrd. Doç. Dr., *OMÜ, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi*.

[1] Bu metin hazırlanırken yazarın kendi oluşturduğu özgeçmişinden yararlanılmıştır.

Eğitim, şiir, edebiyat, folklor, halk edebiyatı, deneme, eleştiri, tanıtma, genel kültür, siyaset bilimi gibi konularda eserler vermiş ve yazılar yazmıştır.

Birçok derginin ve gazetenin kuruluşunda bulunmuş, Yazı İşleri Müdürlüğü ve yayın kurullarında görev almıştır. Ankara'da yayın hayatını sürdüren TÜRKSOY Dergisi ile UNIMA Türkiye Milli Merkezi'nin çıkardığı KARAGÖZ Dergisi'nin Yazı İşleri Müdürlüğünü yapmıştır. Giresun Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi öğretim üyeleriyle birlikte çıkarılan KARADENİZ adlı Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisinin sahibidir. Ayrıca Kültür Ajans yayını olarak yayımlanan KÜLTÜR EVRENİ ve BİLİMSEL EKSEN adlı uluslararası dergilerin de sahibidir. Her iki dergi de üç ayda bir yayımlanmakta; Türkçe, İngilizce, Rusça yazılmış bilimsel yayınlara yer vermektedir. Kültür Ajans yayınları olarak yayın hayatına giren KÜLTÜR ÇAĞLAYANI adlı eğitim, kültür, sanat, edebiyat ve halkbilimi dergisinin de sahibidir.

Diğer dillerde (Çince, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Azeri Türkçesi, Romence, İtalyanca, Fransızca, Almanca, İngilizce vb.) yüzlerce makalesi ve bilimsel tebliği yurtdışında yayımlanmıştır. Kırgızların Manas Ansiklopedisi'nde yazıları yer almıştır. Türkiye'de ve yurtdışında çıkan pek çok ansiklopedilerde biyografisi yayımlanmıştır. *"Türkiye'de Kim Kimdir?", "Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (YKY), *"Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi"* (Dergah Yay.), "Edebiyatımızda İsimler" (Dr. Arslan Tekin), *"Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, "Encyclopedia of Turkish Authors"*, "Türkiye'de Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi" gibi ansiklopediler bunlardan birkaç tanesidir.

Bilimsel Toplantılar

Hayrettin İVGİN, yurtiçi ve yurtdışında yapılan 200'ü aşkın millî ve milletlerarası kongre, seminer ve sempozyumlarda bildiriler sunmuştur. Ayrıca, pek çok millî ve milletlerarası kongre, seminer, sempozyum gibi bilimsel toplantıların bizzat organizasyonunda da bulunmuştur.

Ödülleri ve Başarı Belgeleri

150'yi aşkın teşekkür, takdirname ve onur belgesi, 100'ü aşkın ödül ve başarı plaketi bulunuyor. Çok önemli ödüllerin sahibidir. *"İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü"* (1989), *"Türk Şairleri Yüksek Sanat Ödülü"* (Kastamonu Daday kaymakamlığı 1987), *"Halk Ozanlarına Emeği Geçenler Ödülü"* (Halk Ozanları Vakfı 1984), *"Halk Ozanlığı Geleneğine Hizmet Ödülü"* (Aş-Der Kurumu 1994), *"Mersin Kültür Sanat Hizmet Ödülü"* (Mersin Valiliği 1995), *"Geleneksel Türk Tiyatrosuna Hizmet Ödülü"* (UNIMA Türkiye Milli Merkezi 1998), *"Samsun Kültür ve Sanatına Hizmet Ödülü"* (Samsun Canik Belediyesi 2001) *, Türk Dünyası Kültür ve Halk Bilimine Hizmet Ödülü* (Hüseyin Gazi Kültür Derneği 2006), *"Türk Dünyasına Hizmet Uluslararası Ödülü* (Azerbaycan Vektör Milletlerarası İlim Merkezi 2007), *Türk Dünyasına Hizmet*

Uluslararası Altın Madalya (Azerbaycan Türk Dünyası Araştırmaları Uluslararası İlimler Akademisi 2008), *Yılın Edebiyatçısı* (Tüm Sağlık Derneği İzmir Şubesi 2010), *"Türk Dünyası Edebiyatına Hizmet Ödülü"* (KIBATEK 2010) önemli bazı ödülleridir.

Hayrettin İvgin'e Birleşmiş Milletler Sosyal Ödüller Şurasının 14.04.2009 tarihli kararıyla "*dünya edebiyatına büyük katkılar*" yaptığı gerekçesiyle Rus Edebiyat Akademisi tarafından "*Aydınlanma Fedakârı A.S. PUŞKİN Altın Madalya ve Edebiyat Ödülü"*ne layık görülmüştür. Böylece bu ödül ilk kez bir Türk yazarına verilmiş olur. Ayrıca Rusya federasyon birliği kuruluşunun 55. yılı dolayısıyla "Dünyada Saygın 500 Yazar" tespit etmiş ve Hayrettin İvgin de bu yazarlar arasında yer almıştır.

Yine 2009'da KOSOVA'da "Uluslararası Süleyman Brina Balkanlar Türk Kültürüne hizmet Ödülü"ne layık bulunmuştur.

Görüldüğü gibi İvgin dünya çapında ödüllere sahip bir değerdir. Fakat o çalışkan ve mütevazı kişiliğiyle bu ödüllerini şu cümleleriyle değerlendiriyor: "*Ödüllerden önce Hayrettin İvgindim, şimdi de Hayrettin İvginim. Hayatımda hiçbir değişiklik olmadı, olmayacak. Doğrunun, iyinin, güzelin yanında ve Türk milletinin bir ferdi olarak hayatım bitene kadar bu ülke için çalışacağım* " (Kültür Çağlayanı, S.1, Nisan 2010, s.26.)

Radyo ve Televizyon Programcılığı

Hayrettin İVGİN'in Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilmiş "*Radyo ve TV Programcılığı Sertifikası*" bulunmaktadır. 1989-1990 yıllarında TRT-2'de "*Folklorumuza Emek Verenler*" programını yapmıştır (52 program), TRT'de 10 dizilik **"***Türk El Sanatları Belgeseli"*nin yapımcılığını ve uzmanlığını yapmıştır.

Yine TRT'de yayımlanan 8 dizilik *"Âşıklık ve Âşıklık Geleneğimiz"* adlı belgeselin metin yazarlığını ve danışmanlığını yapmıştır. TV ve radyolarda yüzlerce programın ve belgeselin metin yazarlığını, uzmanlığını, yapımcılığını, danışmanlığını yapmış, bazılarında bizzat konuşmacı olarak bulunmuştur. Uzun bir süre bazı radyolarda kültür programları yapmıştır. En son yaptığı programlar, TSR'da "Türklerde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma" adlı geleneklerle ilgili program, "*İnci Mercan"* adlı eğlence-eğitim programı ile "Perde Kurdum Şema Yaktım" adlı Karagöz programıdır.

Bir televizyon kanalında bir süre devam eden "*Raflardaki Kitaplar*" programının yapımcısı ve sunucusudur. TRT'de yayınlanan "*Halk Hikâyeleri*" adlı yapımın (13 Bölüm) metin yazarlığı görevini yürütmüştür. TRT televizyonunda yayınlanan *"Derin Kökler"* programı ile TRT-TSR'da haftada bir canlı olarak yayımlanan "*Türkülerin Dilinden"* adlı programın uzmanlığını ve danışmanlığını yürütmektedir.

Vakıf ve Dernekler

Hayrettin İVGİN, pek çok vakıf ve derneğin kurucusu ve üyesi olmuş, kimilerinin yönetim kurullarında görev almıştır. Folklor Araştırmaları Kurumu (FAK), Türk-Alman Dostluk Derneği, Türk-Pakistan Kültür Derneği, Başkent Halk Oyunları Topluluğu (BAŞ-HOT), Ankara Halk Âşıkları Kültür ve Araştırma Derneği (AŞDER), Türkiye Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği (ATURJET), Dünya Turizm Yazarları ve Gazetecileri Birliği (FİJET), Çağdaş Atatürkçüler Derneği (ÇAĞ-ATA-DER), Eskişehir Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bolu Kültür ve Sanat Vakfı, Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı, Müteşebbis Girişim Vakfı (MESVAK), 21 Mayıs Harbiyeliler Derneği, İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM), Avrasya Dostluk Kültür Sanat ve Turizm Kurumu, Türk-Romen Kültür Sanat ve Dostluk Kurumu, Türk-Makedon Kültür Sanat ve Dostluk Kurumu, Ankara-Varşova Dostluk Derneği, Egeli Araştırmacı ve Yazarlar Birliği (EGAY-DER), Milletlerarası Gölge Oyunları Birliği (UNIMA) Türkiye Millî Merkezi vb. Türkiye çapındaki ve ulusla arası dernek, birlik vakıf ve kuruluşlarda üyedir.

Hayrettin İVGİN, Azerbaycan Âşıklar Birliği ile Azerbaycan Yazıcılar (Yazarlar) Birliğinin asli üyesidir. Azerbaycan'da bulunan "Vektör" Beynelhalk İlim Merkezi'nin Türkiye Temsilcisidir. Rusya Federasyonu Yazarlar Birliğinin asli üyesidir. Azerbaycan'da faaliyetlerini sürdüren Türk Dünyası Araştırmaları Uluslararası İlimler Akademisi'nin ilmî şûra üyesi olup aynı zamanda Türkiye şubesi başkanıdır.

1994 yılından bu yana Ankara'da faaliyet gösteren Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti.'nin sahip ve kurucuları arasında bulunmakta olup Kıbrıs Lefke Avrupa Üniversitesi'nin Türkiye temsilcisidir.

Hakkında Yapılan Tezler ve Kitaplar:

1. Nuriye Demirdağ, Yazar, Folklorcu Hayrettin İvgin'in Hayatı ve Çalışmaları, Bitirme Tezi, Erciyes Üniversitesi, Fen –Edebiyat Fak. TDE Bölümü, Danışman: Dr. Bayram Durbilmez, Kayseri 2003, 54 sayfa.

2. Burcu Yıldız, Hayrattin İvgin Biyografisi, Bitirme tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. TDE Bölümü, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Doğan Kaya, Sivas 2005, 112 sayfa.

3. Prof. Dr. Elçin İskenderzade, Prof. Dr. Hayrettin İvgin (Biyografi-Bibliyografya), Vektör Neşirler Evi, Bakü/Azerbaycan 2008.

Akademik Unvanları

Hayrettin İVGİN, Avrupa, Kuzey Afrika ülkelerinin büyük bir bölümünü, komşu Arap ülkeleri ve Arabistan'ı, Balkan ülkelerini, Kuzey Karadeniz ülkelerini, Rusya Federasyonunu, Asya ülkelerini, Çin'i ve Türk Cumhuriyetlerini ziyaret etmiştir.

Hayrettin İVGİN'e birçok ülkenin ilimler akademileri ve üniversiteleri *akademik üyelik, fahri doktora* ve *profesörlük* payeleri vermiştir.

2003 yılı içinde; Azerbaycan'da bulunan "VEKTÖR" Beynelhalk îlim Merkezi tarafından kendisine Fahri Doktora verilmiştir. Azerbaycan Bakü Asya Üniversitesi'nin de fahri doktorudur.

2006 yılı içinde kendisine Azerbaycan'da bulunan "Vektör Beynelhalk İlim Merkezi ile Türk Dünyası Araştırmaları Uluslararsı İlimler Akademisinin Fahri Profesörlüğü" verilmiştir. Bakü Devlet Üniversitesinin bölümlerinin ortak yayını ve bilimsel hakemliği dünyaca kabul görmüş olan "Dil ve Edebiyat" jurnalinin redaksiya heyetince kendisine "Fahri Diploma" verilmiştir.

Bürokraside ve sivil hayatta pek çok projenin hazırlayıcısı ve uygulayıcısı olan Hayrettin İVGİN, evli ve 2 çocuklu olup Fransızca bilmektedir.

Hayrettin İvgin'in Yayımlanmış Kitapları

1. Uzaktan Öğretimde Ders Mektubu Yazma Teknikleri: Millî Eğitim Bakanlığı Mektupla Öğretim Merkezi Yayını, Ankara 1976 (N. Aslan, A. Şeren ile birlikte).Bu kitap A.Şeren ile birlikte gözden geçirilerek Atılım Üniversitesi tarafından 2010 yılı içinde 2. baskısını yapmıştır.

2. Halk Edebiyatı II: Eğitim Enstitüleri Ders Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara 1977 (N. Aslan, A. Şeren ile birlikte).

3. Halk Edebiyatı III: Eğitim Enstitüleri Ders Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara 1977 (II. Baskı 1978).

4. Türkçe ve Öğretimi II: Eğitim Enstitüleri Ders Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara 1977 (Ö. Ünal, N. Aslan, A. Şeren ile birlikte).

5. Âşık Sıtkı (Pervane): Ankara 1976.

6. Uzaktan Öğretimle İlgili Bir Kaynakça Denemesi: Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara 1979.

7. Atatürk'ün Türkiyesi (Âşık Eminî Düştü'nün Hayatı ve Şiirleri): Ankara 1981.

8. Atatürk'ün İzindeyiz (Âşık Kul Ahmet'in Hayatı ve Şiirleri): Ankara 1981.

9. Gelin Atatürk'ün Yoluna Dostlar (Âşık Kul Ahmet'in Hayatı ve Şiirleri): Ankara 1981.

10. Âşık Tahirî-Hayatı ve Bibliyografyası: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayını, Ankara 1984 (N. Tan ile birlikte).

11. Zileli Âşık Fedaî: Ankara 1984 (M. Yardımcı ile birlikte).

12. Âşık Veysel'e Deyişler: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayını, Ankara 1983 (İ. Ü. Nasrattınoğlu ile birlikte).

13. Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya: Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını, Ankara 1984. (N. Tan ve İ. Ü. Nasrattınoğlu ile birlikte).

14. Otuzuncu Kuruluş Yıldönümünde Folklor Araştırmaları Kurumu: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayını, Ankara 1978.

15. İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayını, Ankara 1987.

16. Zileli Âşık Zefil Necmi: Ankara 1988 (M. Yardımcı ile birlikte).

17. Dertler Üstüme Üstüme (Âşık Yanık Umman'ın Hayatı ve Şiirleri), Ankara 1988.

18. Dost İline Götür Beni (Aşık Yoksul Derviş'in Hayatı ve Şiirleri): Ankara 1989.

19. Yüz Bin Oldu Yarelerim (Âşık Yoksul Derviş'in Şiirleri): Ankara 1989.

20. Geredeli Âşık Figanî: Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1994.

21. Eski ve Yeni Karagöz Oyun Metinleri: Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996. (M. Özlen ile birlikte).

22. Zileli Âşık Ceyhunî: Ankara 1996 (M. Yardımcı ile birlikte).

23. Türk Halkbilimi ve Halk Edebiyatında Görüşler: Ankara 1996.

24. Bir Şah Olsam Hükmeylesem Cihana (Âşık Kul Ahmetin Hayatı ve Şiirleri): Ankara 1996.

25. Gönlüm Kanatlandı (Âşık Çoban Hüseyin'in Hayatı ve Şiirleri): Aş-Der Yayınları, Ankara 1998.

26. Âşıklar Dünyasında AŞ-DER (Antoloji): Aş-Der Yayınları, Ankara 1998 (A.E. Bozyiğit, H. Çemrek ile birlikte).

27. Vezirköprü Halk Kültürü Derlemeleri: V**e**zirköprü Belediyesi Yayınları, Ankara 1998.

28. Karagöz ve Kukla Sanatımız: UNIMA Türkiye Millî Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

29. Nail Tan (Biyografi - Bibliyografya): Ankara 2003.

30. Anadolu Halk Hikâyeleri: Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2003.

31. Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri: Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, Ankara 2003 (O. Sanan ile birlikte).

32. Uluslararası Atatürk ve Güzel Sanatlar Sempozyumu Bildirileri: Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, Ankara 2005 (N. Tan ile birlikte).

*33. Kalecikli Âşık Mir'ati***:** Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2004 (A. E. Bozyiğit ile birlikte).

34. Tellerimiz Atatürk'ü Çağırır, (Âşık Eminî Düştü Şiirleri): Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2004.

35. Hüsne Mağrur Olma (Halk, Âşık, Tekke Edebiyatı Yazıları): Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

36. Altay Dağlarının Kaplanı Manas (Mitolojik Roman): Yurt Yayınları, Ankara 2005.

*37. Deli Görünüşlü Akıllı Behlül Danende***:** Yurt Yayınları, Ankara 2005.

*38. Melankolik Şiirler***:** Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2007 (Hzl. Erhan İvgin)

39. Prof. Dr. Taciser Onuk Armağanı: (F. Akpınarlı, H.S. Ortaç ve N. Tan'la birlikte), Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2007.

40. Bilirem Gelmeyeceksin (Şiirler): (Haz. Prof. Dr. Elçin İskenderzade), Vektör Neşrevi, Bakü 2007.

41. Türk Halk Edebiyatında Karakuş Kadı Fıkraları: (Prof. Dr. S. Akten ve N. Tan ile) Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2008.

42. Avrasya Kurumu Sempozyum Bildirileri: Ankara 2008.

43. Sözün Gözesi/Âşık Erol Şahiner'in Hayatı ve Şiirleri: İstanbul 2008.

44. Geçmişten Günümüze Sungurlulu Halk Şairleri: Sungurlu Belediyesi Yayınları, Ankara2009**.**

45. Yozgat Türküleri ve Oyun Havaları: (S. Turhan ve Ö. Ünal ile) Yozgatlı Dernekler Federasyonu Yayınları, Ankara 2009.

46. Nizami'den Yunus Emre'ye – Kemal Atatürk'ten Haydar Aliyev'e Uzanan Sevgi Barış Yolu Sempozyumu Bildirileri: Ankara 2009.

*47. Yozgatlı Hüzni / Hizbi Baba Hayatı, Şiirleri, Anlatıları***:** (Ö.Ünal ve f. Öncül ile) Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2009.

48. Canını Cananına Feda Eden Ozan Fuzuli: (G. Öz ile) Yol Bilim Araştırma Yayınları, Ankara 2010.

49. Nizami'den Yunus Emre'ye – Kemal Atatürk'ten Haydar Aliyev'e Uzanan Sevgi Barış Yolu Sempozyumu Bildirileri: Ankara 2010.

Özellikle folklor çalışmalarıyla tanınan İvgin'in *Altay Dağlarının Kaplanı Manas* adlı eseri Manas destanının çağdaş bir şekilde yeniden kaleme alınmasıyla oluşur. Bu eserle Manas Destanını sürükleyici ve hareketli bir macera romanı gibi okuyabilme fırsatı okurlara sunulmaktadır. Esere, Orhun Abidelerinden ve destanlarımızdan gelen bir ses ve üslûp yanında açık ve anlaşılır bir tarz hâkimdir. Bu sebeple gençler tarafından da rahatlıkla ve ilgiyle okunabilir. Ayrıca *Altay Dağlarının Kaplanı Manas* adlı bu eser İvgin'in Rusya Yazarlar Birliği'ne üye seçilmesinde etkili olmuştur. Son olarak yazar Hayrettin İvgin'in yıllar boyu biriktirdiği malzemeleri gün ışığına çıkarmak için yoğun bir çalışma içinde olduğunu söyleyelim. O ürettiği her eserle hem Türk kültürüne hizmet etmeye hem de hemşerilerinin haklı gururu olmaya devam etmektedir.

VEZİRKÖPRÜLÜ ÂŞIK RASİM GENÇ'İN ŞİİRLERİNE BİR BAKIŞ

Şahin KÖKTÜRK[*]

Ozan-Âşık geleneği, ilk halk şairlerinin ortaya çıktığı devirlerden bu güne kadar kesintisiz devam etmiş ve bu süreç içersinde ozan-âşıklar, halktan her zaman saygı görmüşlerdir. Dede Korkut Hikâyelerinde hikâyelere adını veren Korkut Ata ozanlar piri olarak çok saygın bir mevkie sahiptir.

Ozana olan bu hürmetin bir tezahürü,

"Evime ozan geliptir
Pergarı bozan geliptir
Gündüz olan işleri
Gece yazan geliptir" veya

"Kızım kızım kız ana
Kızımı veririm ozana
Ozan akça kazana
Kızım geyip bezene"

manilerinde de görürüz. Ozanın sahip olduğu bu itibar, yeni bir medeniyet dairesine girildikten, yani İslamiyetin kabulünden sonra zayıflamaya, zamanla da yok olmaya başlar. Bunun sebebi İslamiyetin şiir ve şaire takındığı olumsuz tavırdan değil, Anadolu'da Horasan erenlerinin öncülüğünde vücut bulan tasavvufî yapılanma gereği- halkın daha çok dini söylemli şiirleri öncelemesi ve daha değerli görmesidir.

Anadolu'da tasavvufî hayat ve bunun paralelinde gelişen edebiyat, 1200'lerden itibaren 300 yıllık süreçte, ozanın bu itibarlı mevkiini sarsmış ve onların yerini mutasavvıf şairler almaya başlamıştır. Ozanın dile getirdikleri daha çok dünyevi temalar olduğundan, mutasavvıf şairlerin söyledikleri ile mukayese edildiğinde artık boş, saçma sapan ifadeler olarak görülmeye başlar. Hatta İslamiyet sonrası halk şiirinin en önemli temsilcilerinden sayılan Karacoğlan bile ozan geleneğini devam ettirdiği düşüncesiyle, Âşık Ömer'in "Şairname"sindeki;

"Öksüz Aşık deyişleri aseldir
Karacoğlan ise eski meseldir
Ezgisi çığrılur keyfe keseldir
Biz şair saymayız öyle ozanı"

dörtlüğünde küçümsenir. Bu itibarı yeniden kazanmak için halk şairleri işe yıpranmış olan "ozan" sıfatından vazgeçmekle başlarlar ve tasavvufta pek makbul olan "âşık" kelimesini kendilerine sıfat olarak seçerler. Rüyada pîr elinden dolu içip "badeli âşık" olmaları da mistik/metafizik yönlerini öne çıkarmalarını sağlamıştır. Yeni girilen medeniyet dairesinin konu yelpazesini de şiirlerinin kaynakları arasına katarak söylemlerini zenginleştiren âşıklar; sözü, sazın refakatinde günümüze kadar ulaştırmışlardır.

[*] *Doç. Dr., OMÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi*.

Şekil-üslup yönünden halk şiirinde ciddi bir süreklilik göze çarpar. Kaşgarlı Mahmud'un halk arasından derleyerek 1074 yılında Divanü Lugati't-Türk'e kaydettiği Sakalar dönemine ait olan Alp Er Tunga Destanı'nın "Alp Er Tunga öldü mü/Issız acun kaldı mı/Ödlek öcün aldı mı/Şimdi yürek yırtılır" dörtlüğünde şekil, hatta söylem özellikleri ne ise bugün âşıklık geleneğinde de aynıdır. Bu kesintisizlik, usta çırak ilişkisi ile yetişme; ozan-âşık geleneğine bir şekil/biçim, nazım birimi, kafiye düzeni sabitliğini hatta semboller, benzetmeler, kısacası söylem mecburiyetini de dayatmıştır denilebilir.

Âşıkların-ozanların; sanatlarını, bu kuşatıcı geleneksel yapıyı örselemeden, bozmadan, verili kurallar içinde icra etmeleri gelenek gereğidir. Bu ise "harc-ı âlem" bir ifade tarzını beraberinde getirecektir. Sanat ise yeganeliktir. Her bir sanat eseri tek olmak zorundadır. Aynen tekrar edilen ürüne sanat eseri demek mümkün değildir. Aynısından bir ikincisi her ikisinin de sanat değerini düşürür. Bu bakımdan âşıklar zaman zaman geleneksel yapı, usta-çırak ilişkisi ile yetişme gibi etkenlerle "harc-ı âlem" tabir ettiğimiz tekrarlara düşmekten kendilerini kurtaramazlar. Ancak "harc-ı âlem" söylem bir aşık/ozan için hem avantaj hem de dezavantajdır. Bu ifadede bir paradoks, bir çelişki var gibi görünmektedir. Avantajı, âşık-ozanların dile getirdiklerinin geniş halk kitleleri tarafından kolaylıkla anlaşılması, halkın da ortak söylemi haline gelmesidir. Bu yönüyle âşık-ozanlar halkın hafızası, kültür taşıyıcısı olmakta, kültürel açıdan bir çimento gibi birleştirici/bütünleştirici rol oynamaktadırlar. Buna delil olarak -yukarıda ozan denilerek küçümsenen- Karaoğlan'ın türkülerini gösterebiliriz. Bugün Karacoğlan'ın çok sayıda türküsü, TRT'den popüler sanatçılara kadar mesela "Ela gözlüm ben bu elden gidersem, İncecikten bir kar yağar, Var git ölüm bir zamanda yine gel" gibi türküler –bazıları aranje de edilerek- söz ve müzik ihtiyacımızı karşılamaya devam etmektedir.

Günümüzde ozan-âşık geleneğinin Samsun'daki bir temsilcisi de Vezirköprülü Âşık, Rasim Genç'tir.

Hayatı ve edebî şahsiyeti

1963 yılında Samsun'un Vezirköprü ilçesine bağlı Çorakdere Köyü'nde doğan âşık, ilkokulu köyünde bitirdi, imkânsızlıklar sebebiyle eğitimine devam edemedi. Hayatının önemli bir bölümü gurbet ellerde geçti. Çobanlık, inşaat işçiliği geçim vesilesi oldu. Şiire gurbette başladı. Saz çalmayı kendi kendine öğrendi. Sazı-sözüyle radyo ve televizyon programlarına konuk oldu, gazetelerde şiirleri yayınlandı.

Şiirlerinde adını veya ad-soyadını mahlas olarak kullandığı gibi bunların başına ozan, âşık kelimelerini getirerek de kullanmaktadır. Âşık Rasim Genç, şiirlerini yazıp yayınladıkça ve şiirleri sayıca çoğaldıkça farklı isimlerle kitaplar halinde bastırdı. 2002 yılında "Yavrum Ağlama" adıyla -içinde 62 şiir olan- ilk şiir kitabını yayınlandı. İkinci

kitabı 2006 yılında -117 şiir bulunan- "*Zalim Gurbet*", son olarak da (yine 117 şiir bulunan) "*Hayat Ağacı*" yayınlandı.

Rasim Genç, âşıklık sanatını bir usta yanında çıraklık ederek öğrenmemiştir. Şiire olan merak ve istidadının yanı sıra "bir damla bade" nasibiyle bu sanatı icra etmektedir. Üçüncü kitabı olan "Hayat Ağacı" adlı şiir kitabının ilk şiiri, ozan-âşık geleneğindeki bu "bir damla bade içtiği" rüya motifinin günümüzdeki tezahürüdür. Bu şiire göre ozanımız bâdeli âşıktır. Pir elinden dolu içmiştir. Bu bakımdan yüzyıllardır çok sayıda temsilci yetiştiren Türk halk şiirinin önemli temsilcilerinden biridir. Gelenekte "kompleks rüya motifi" adı verilen vakanın Rasim Genç'in başından da geçtiği "Bade" başlıklı bu ilk şiirden anlaşılmaktadır:

1 *İki bin üç yılı ocak ayıydı*
Aşkın bâdesini içtim o gece
İçtiğim zehirle sanki ağuydu
Ölmeden kefeni biçtim o gece

2 *Dediler iç artık saat üç oldu*
Vakit ilerledi hayli geç oldu
Bâdeyi içmem de hayli güç oldu
Bir sürü sınavdan geçtim o gece

3 *Nefesim kesildi kaldım harladım*
Yüreği alev ettim korladım
Siyah saçı beyazlattım karladım
Ak ile karayı seçtim o gece

4 *Zorlandım sakinin elini sıktım*
Rüyadan bir damla nasiple çıktım
Şükrettim nefretin bendini yıktım
Bütün kötülükten kaçtım o gece

5 *İki bin üç ocağının beşiydi*
Uyandım gecenin saat üçüydü
Rasim der ki bu bir Hakk'ın işiydi
Gönlümü deryaya açtım o gece

Geleneğin önemli bir geçiş evresi olan bu olay, 2003 yılı ocak ayının beşinde saat gece üç sularında gerçekleşmiş. Sâki (Pir) elinden nasiplendiği bir damla aşk badesi; yüreğini yakmış, bir sürü sınavdan geçmiş, bu bade nefesini kesmiş, kara saçını ağartmış, ak ile karayı seçme kabiliyeti kazandırmış; nefretten, kötülükten temizlemiştir.

Âşık edebiyatı geleneğinde kompleks rüya motifinin 4. safhasına, yani ilkdeyiş başlığına giren bu şiir, bizi "söz"ün, "kelam"ın da kaynağını hatırlamaya davet eder. Kitabın bu ilk şiiri irticalen söz söyleme yeteneği olan âşıkların, bu ayrıcalıklarını borçlu oldukları ilahi kaynağı hatırlatır. Bu yönleriyle onlar vahiy alan peygamberlerin her devirdeki söz temsilcileri gibidirler. Nitekim Necip Fazıl, "Poetika"sında şairi insanlarla peygamberler arasına yerleştirir.

Bade içen âşığın ilk deyişi bize bir insanın sade kişilikten sanatkâr kişiliğe geçişinin de bir delilidir. Ayrıca âşıkların geleneksel formlar/biçimler içinde sözü düzüp koşabilmelerini, irticalen söz söyleme, buna bağlı olarak atışma veya deyişme

yapabilme kabiliyetlerini de izah eder. Âşık, iç ve dış dünyadan aldığı ihsasları, âşık tarzı şiirin biçim özelliklerini ihmal etmeksizin, halin gereğine uygun olarak dile getirir.

Âşık Rasim Genç'in kitabına baktığımızda da daha önceki yıllara tarihlenmiş şiirleri de olmakla birlikte 2003'ten sonra yazılanların sayıca çok olduğunu görmekteyiz. Şiirlerini dörtlük nazım birimi ve -Karacoğlan gibi- 8'li ve 11'li hece vezniyle koşma şekli ile dile getirmektedir. Şiirlerinde Vezirköprü yöresine ait "badal=merdiven, zımzık=yumruk, tuman=don, çamkakan=ağaçkakan gibi çok sayıda mahallî kelime yöre telaffuzuyla yer bulurken; kentleşmenin ve teknolojinin zarureti olarak çoğu Batı'dan geçmiş "pop, hormon, erozyon, mersi, disko vs." birçok yabancı kelime de –konu gereği- boy gösterir.

Şiirlerinde tema

Rasim Genç'in koşmalarında diğer âşıklarda olduğu gibi "aşk, insan, gurbet, hasret, ölüm, tabiat, cemiyet, şikâyet-eleştiri, din" temaları kendi yaklaşım ve üslubuyla dile getirilir. Bu temalardan en önemlisi "aşk"tır.

Aşk

Birçok âşık bade içme macerasını yaşadığı için şiirlerinin ana temalarından ilki ve en vurgulu olanı aşktır. Bu aşkın beşerî ile ilahî mahiyet arasında gidip geldiği görülür. Rasim Genç de -her ne kadar sevdasını çekeceği güzele dair bize ilk deyişte bilgi vermiyorsa da- beşerî aşkı terennüm edenlerdendir. Aşk O'nun için üzerinde düşünülmesi gereken bir olgudur. Bir bakıma aşk duygusunun varlığını sorgular, kendince izah eder. Bir âşığın aşka bakışı elbette geleneğin söylemi içinde olacaktır:

Aşk o kadar ucuz kolay olsaydı
Ferhat koca dağı yarar mıydı ki
Ay değil gün değil tam yedi sene
Şahsenem Garip'i sorar mıydı ki

Ferhat-Şirin, Şahsenem-Garip çiftleriyle başlayan bu sorgulama halk edebiyatının vazgeçilmez aşk timsalleri olmuş gül-bülbül, Arzu-Kamber, Mecnun-Leyla, Kerem-Aslı, Selvihan-Emrah, Yusuf-Zeliha, isimleriyle devam eder. Aşkı hazdan ibaret sayanları tenkit sadedinde "Şimdikiler öpmeyi aşk sanarken" mısrasıyla bir göndermede bulunup şu ironik dörtlükle de aşk elinden çekenlerin sözcülüğünü üstlenir:

Kemendi boynuma taktı yürüdü
Köz ateşi içerime yürüdü
Hani ya bu aşkın gözü körüdü
Kör olsa kalbimden vurar mıydı ki

Aşk, beraberinde hasret duygusunu getirir. Hasretin sebebi ayrılıktır, gurbettir, mesafelerdir, felektir (s.121), rakiptir:

"*Kurbanın olayım azıcık eylen /Bana ayrılıktan söz etme ne olur", "Seven yüreğimi köz etme ne olur", "Sen de bu derdimi yüz etme ne olur*" diye yalvaran âşık için "*Ayrılık hasretlik kızgın nar gibi*"dir. (s.18, 24)

Şikâyet

Sanatkâr mizaçlı insanlar çok zor beğenen, müşkülpesent insanlardır. Onlar, sanatkâr benleri gereği estetiğe, ahlaka, pratiğe uymayan ne görürlerse, -hatta kendilerinden bile- bazen tenkit bazen yakınma/sızlanma kabilinden- şikayet ederler. Şikâyet onların olmazsa olmazıdır. Onların bu vasfını, herkeste her şeyde kusur gören burnu havada bir insan tavrı olarak değerlendirmek haksızlık olur. Âşık cemiyet adına bir gözlemcidir, ikaz edicidir. Hali veya istikbali ilgilendiren bir bozulma, yanlışlık, kötüye gidiş, haksızlık, adaletsizlik varsa, saz-söz meclisi, gazete köşesi, radyo televizyon gibi, sesini duyurabileceği bütün vasıtalara başvurur. Hiçbir şey yapamazsa bir cönke, bir kâğıda, bir deftere kaydeder ve bir gün okunacağı ümidiyle miras bırakır.

Âşık, bir şiirine (s.21) "Öz değerler birer birer yok oldu" diyerek "özdeğer" dediği bir kavram ve bir şikâyetle başlamış. Yok oluşundan yakındığı bu öz değerler, bir toplumu dünden yarına, maziden atiye; başkalaşmadan, kökünden kopmadan, benliğini koruyarak ulaştıran maddî-manevî değerler silsilesidir. Bir cemiyet bunlarla ayakta durur, hayatiyetini devam ettirir.

Âşığın dikkatimizi çektiği bozulup yok oluşundan şikayet ettiği değerlerden bir kaçını "*Yaylaya çıkacak maya mı kaldı, Evlat sözü hançer ile ok oldu/Gelenek bozuldu haya mı kaldı, Yavruyu yutuyor kafeler netler, Ödenmiyor elde kalır senetler*" (s. 21, 22) mısralarından öğreniyoruz.

Âşıkların şikâyet listeleri uzundur, çeşitlidir, renklidir. Âşık Rasim Genç'in şiirlerine bakıldığında en çok yokluk, yoksulluk, para (yokluğu) (s.12, 13, 18, 25), sevgili-aşk(s.36, 37), felek (39, 40), Batı kültürü (s.51, 55, 56, 57, 59), şehir-şehir hayatı, modernite-teknolojiden şikâyet ettiği görülür. Dolayısıyla birçok şiiri bu başlığa uygundur.

Gurbet

Âşıkların, hatta diğer şairlerin yakın zamanlara kadar haklı olarak şikayet ettikleri gurbet teması edebiyatımıza o kadar mal olmuştur ki, şu dünya üzerinde 24 saat içinde neredeyse gidilemeyecek hiçbir yer kalmamasına rağmen hâlâ en büyük şikâyet sebebi gurbettir. Nedir âşıkları gurbetten şikâyet ettiren? Bu bazen "*Felek benle oyun oynadın yine … Şu gurbet elini mesken ettirdin"* (s.36) mısralarında olduğu

gibi varlığı meçhul olan "felek" veya candan bir dost bilip "*Terk eyledim vatan ile yurdumu / Yokluk attı gurbet eline dağlar"* (s.11) diyerek dağlara şikâyet ettiği "yokluk"tur, "yoksulluk"tur.

Yoksulluk

"Yoksulluk" redifli koşmasında -gerçek hayatında da olduğu gibi- yoksulluğun yakasını bırakmadığını mizahi-ironik şu mısralarla dile getirir: "*Anamdan babamdan çok sever beni/Gurbet elde bile buldu yoksulluk", "Bakkala manava aylarca övdü/Veresiye sözü aldı yoksulluk", "Çok şükür berbere para vermedim/Tutam tutam saçım yoldu yoksulluk", "Köyüme dönerken unuttu sandım* … Rasim der peşimden geldi yoksulluk"(s.15).

Yokluk-yoksulluk âşığın kuzularını meleştirir, fidanlarını kökten kurutur, elini kolunu bağlar, ayaklar altına paspas eyler, halini yad ellere söyler, biçare bırakır, murad aldırmaz, bağ bahçesini kurak, usta iken çırak, yakın yeri ırak eder. (s. 23)

Babadan kalan bu miras, sanki bir işkence âletidir (s.57), bayramda karalar bağlatır, ıssız bir köşede bulur ağlatır. Gelmeyen ay başları, çocuğuna veremediği harçlıklar, hanımına mahcubiyet, yanan yürek, dağlanan sine hep onun suçudur. (s. 27) Zindana tıkılması gereken bu yoksulluğa kız evladını kurban etmiş (s.77) yine de elinden kurtulamamıştır.

Modernite

Bir geleneğin adamı olmak itibariyle âşıklar yeniliklere, moderniteye temkinli yaklaşırlar. Manevî değerleri, gelenek göreneği, örfümüzü zorlayan, yıpratan yok eden yeniliklere, yani moderniteye itiraz ve tepkisini farklı ses tonlarıyla dile getirirler. Her yeniliğin sosyal dokuyu örsleyen taraflarını acımasızca tenkit ederler. Şehir hayatı, teknolojinin ve çağımızın nimetlerini alabildiğine tüketen bir hayat tarzı, âşığı rahatsız eder. Rasim Genç de -esasen şikayet temasına da uygun düşen- bu konularda çok sayıda mısra yanında müstakil koşmalar söylemiştir. Bu düşünce ve duyguları yoğun olarak dile getiren şiir "Cep Telefonu"dur:

1
Dost eline giden yollar kapandı
Şu cep telefonu çıktı çıkalı
Hasretle ananın yüreği yandı
Şu cep telefonu çıktı çıkalı

2
Düğüne bayrama gelmez ekerler
İsraf olur o bayramlık şekerler
Ya alo derler ya da mesaj çekerler
Şu cep telefonu çıktı çıkalı

3
Faturadan boynu kavlayanlar var
Telefonda kızı tavlayanlar var
Oltaya getirip avlayanlar var
Şu cep telefonu çıktı çıkalı

4
Kimisi gösterip hava atıyor
Kimi servetine servet katıyor
Beşikteki melodiyle yatıyor
Şu cep telefonu çıktı çıkalı

5 Ozan Rasim Genç'im bundan birisi
Ne haldedir bilmem onun gerisi
Uçtu gitti maaşımın yarısı
Şu cep telefonu çıktı çıkalı

Betonlaşan şehirler, şehir insanının hayat tarzı, gençlerin dinlediği yabancı müzikler, genetiği değiştirilen gıdalar ve moderniteye dair bir çok konu Rasim Genç'in şiirlerinde -daha çok şikâyet edilen hususlar olarak- kendisine yer bulur.

Atatürk, vatan, millet, bayrak, din sevgisi, barışseverlik, bölücülüğe öfke, eskiye özlem, çevre duyarlılığı, varlık felsefesi, tabiat sevgisi, kendi köyü, Vezirköprü, Samsun ve çeşitli sosyal meseleler Rasim Genç'in şiirinde bazen iç içe bazen de tek başına şiirinin muhtevasını örgüler.

Onun şiirlerinde dikkati çeken bir diğer muhteva özelliği ise bazı beyit ve mısralarının atasözü ağırlığında olmasıdır. Şiirinin bu öğüt verici yönünü aşağıdaki mısralarla örnekleyelim:

1 İçeriden yanar hep kahır eder
Dost dostuna tuzak kurduğu zaman

2 Ay yıldızlı bayrak yerlere iner
Kardeş kardeşini vurduğu zaman

3 Sürüler kulağı diker yayılmaz
Kurt ile çakallar ürdüğü zaman

4 Düşmanın elinde türlü koz olur
Araya ikilik girdiği zaman

5 Ürettiğin mallar raflarda kalır
Yabancılar sergi serdiği zaman

Sonuç

Âşık Rasim Genç, âşık edebiyatında bir yetişme tarzı olarak iyi bilinen "usta-çırak" ilişkisini yaşamaksızın, Vezirköprü'nün Çorakdere köyünde dünyaya gelip de doğuştan getirdiği şairlik kabiliyeti ve içtim dediği bir damla aşk badesi sayesinde "âşıklık" payesi kazanmış, şiirlerini çeşitli basın yayın vasıtaları ile -çalıp söyleyerek, yazıp yayınlatarak- halka duyurmuş, kitaplar halinde de bastırmış bir halk şairidir.

Mahallî kelimelerle yöresinin sesini şiire taşırken; şehri, medeniyeti, teknolojiyi işaret eden kelimeler kullanmakla da yeniye, yeniliklere, gelişmeye, -yanlış tasarruflara itiraz hakkını da saklı tutmak kaydıyla- açık olduğunu; modern yaşantıyı dile getirdiği mısra, dörtlük ve şiirleri ile göstermektedir.

Kelimelere tasarrufu, dikkatli gözlemleri, farklı bakış açısı, duygu dünyası ile Âşık Rasim; -eli kalem ve saz tuttuğu sürece- töresini, yöresini, ilçesini, Samsun'u ve Türkiye'yi resmetmeye devam edecektir.

VEZİRKÖPRÜ AĞZI'NDA KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

İlknur KARAGÖZ[*]

1. Giriş

Doğal diller ait oldukları toplumların kültürünü yansıtan aynalardır. Toplumsal ilişkilerin önemsendiği bir kültürün yansıtıcısı olan, aynı zamanda da bu kültürden beslenen Türkçe, geniş bir söz varlığına sahiptir. Bunların bir kısmını kavramları tek tek karşılayan anlamlı birimler oluştururken önemli bir kısmını da kalıplaşmış dil birimleri olarak adlandırılan ikilemeler, deyimler, atasözleri ve kalıp sözler oluşturmaktadır.

Türkçenin söz varlığını standart dilde kayda geçmiş biçimlerle sınırlandırılamayacağı çok açıktır. Zira ağızlar standart dilin varyantlarıdır ve aynı kültürün yazıya geçmemiş, yalnız konuşma dilinde gerçekleşen, kullanım biçimleridir. Bilhassa belli durumlarda, belli işlevlerle, herkesçe kullanılması âdet hâline gelen kalıplaşmış dil birimleri açısından Anadolu ağızları kayda geçirilmeyi bekleyen yüklüce bir birikime sahiptir. Türkiye Türkçesinin söz varlığı gerçek anlamda bu birikim gün ışığına çıkarıldığında tespit edilmiş olacaktır.

"Ağızları, doğru biçim kabul edilen standart dilin bozuk, kaba, cahillere özgü türü vb. sayıp küçümseyen, hatta bazı alanlarda standart dille rekabete girmesini dilde yozlaşma ve bozulma nedeni sayan, bu nedenle araştırmaya layık görmeyen yaygın yaklaşım"a (Demir 2009:183) rağmen son dönemde Anadolu ağızları üzerine yapılan derleme ve incelemelerde büyük bir mesafe katedilmiştir. Ağızların ses ve şekil özelliklerinin tespitinin yanı sıra söz varlıklarının ortaya konmasına da gayret edilmektedir.

Bu bildirinin konusunu (Samsun) Vezirköprü ağzında kullanılan kalıplaşmış dil birimleri oluşturmaktadır. Yaptığımız araştırma ve derlemeyle hem ağızların söz varlığını belgeleme ve kayda geçirme çalışmalarına hem de Vezirköprü kültürünün tanıtımına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.

1.1. Yöntem

Araştırmanın örneklemini oluşturan verileri, yazıya geçirme yöntemiyle Vezirköprü merkezi ve ulaşabildiğimiz bazı köylerinden (Adatepe, Kırma, Yağınözü köyleri) derledik. Derlemenin bir kısmı tarafımızca bir kısmı da lisans ve yüksek lisans öğrencilerimiz[1] aracılığıyla yapılmıştır.

---

[*] *OMÜ, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi*, ikaragoz@omu.edu.tr

[1] Delemeye aracılık ederek katkıda bulunan lisans öğrencilerimiz *Asuman Çayan*, *Nezahat Etli*, *Şaban Düzenli*'ye; yüksek lisans öğrencimiz *İrfan Cömert*'e ve amcası *İhsan Cömert*'e, emekli

1.2 Kalıplaşmış Dil Birimleri

Kalıplaşma kısaca bazı sözcük ya da söz dizilerinin dilbilgisi kuralları çerçevesinde değişmez kalıplar haline gelmesidir. Kalıplaşmış dil birimlerinin anlamları ve dizimsel yapıları, bazı istisnai durumlar dışında, değiştirilemez.

Türkçenin söz varlığının önemli bir kısmını kalıplaşmış dil birimleri oluşturur. Anlatıma güç kazandırmak amacıyla kullanılan (Aksan 1993: 58) *ikilemeler*, *deyimler*, *atasözleri*nin yanı sıra *ilişki sözleri* ya da *kültür birim* gibi adlarla anılan *kalıp sözler* de kalıplaşmış dil birimleridir. (Gökdayı 2008:90)

"Genel olarak kalıplaşmış dil birimlerinin ortak bir işlevinden söz edilebilir. Bu işlev iletişim durumu ve bağlamdan hareketle, dili kullanan kişilere hazır birimler sunularak, dilsel üretim ve anlamlandırma süreçlerinin kolaylaştırılması ve hızlandırılmasıdır." (Gökdayı 2008:96)

İhtiyaç anında, kısa sürede, en az çabayla en etkili biçimde meramı anlatma imkanı sağladıkları için bu birimlerin dile ifade zenginliği kazandırdığı söylenebilir.

2. Vezirköprü Ağzında Kullanılan Kalıplaşmış Dil Birimleri

2.1 Deyimler

Anası gılıklu (anası kılıklı); (EUTS'de kılık; karakter, huy, ahlak, yaratılış) huy ve davranış özellikleri bakımından annesine benzeyen kimseler için böyle söylenir. Fiziksel benzerliği ifade etmek için de kullanılır.

Anasının g özü; işini bilen, akıllı, kurnaz kimseler için kullanılır.

Atuuñ daş yerini dutmadı (Attığı taş yerini tutmadı); iyi ya da kötü niyetle yaptığı işte başarılı olamamış kimselere böyle söylenir. Bir işin istendiği şekilde sonuçlanmayacağını anlatmak için ise **bu soğan baş çöürmez** (Bu soğan baş çevirmez) kalıbı kullanılır.

Azelerim ürperdi (Azalarım ürperdi); bir şeyden duyulan korkuyu ifade etmek için kullanılır.

Bacaa gıruk, tazıdan çok geziya (Bacağı kırık, (böyle olmasına rağmen) tazıdan çok geziyor); çok gezen kimseler için kullanılan kalıp.

Başım fenikti; (başı fenik-, DS'de fenik-; başı dönmek, bunalmak, sıkıntı basmak vb.) Vezirköprü ağzında sesten, gürültüden dolayı zihin yorgunluğunu anlatmak için kullanılmaktadır.

öğretmen *Necdet Öz*'e ve onun tarafından yapılan yayımlanmamış sözcük derlemelerini kullanmamıza aracılık eden Göktan Teker'e (Yerel Vatandaş Gazetesi, Yazı İşleri Müd.), Aşık Rasim Genç'e ve Vezirköprü İlçe Kütüphanesi Müdürü Necdet İyci'ye yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

Belim bıhınım gırıldı (beli bıkını kırıl-, DS'de bıkın / bıhın; bel, omurga); aşırı yorgunluğu ifade etmek için kullanılır.

Börtdüm; (DS'ye göre Isparta, Denizli ağızlarında bunalmak, terlemek.) Bunaltıcı sıcakların etkisini ifade etmek için kullanılır.

Bulgurluya gelin mi gidecen gız; çeyiz hazırlamaya meraklı kızlara söylenir.

Bünu diñelmiş (burnu dinel-); yakında öleceği tahmin edilen hasta için böyle söylenir.

Bünumun diree sızladı / gırıldı; (burnumun direği sızladı) keskin kokudan rahatsız olan kimse bu sözü kullanır.

Çeñeleme hele (çeğeleme); (DS'de yok.) kavga ya da tartışmada laf yapma, lafı uzatma anlamında kullanılır. Konuşma, tartışmayı kes anlamında kullanılan bir başka kalıp söz de **yañşama**'dır. (DS'de farklı yörelerde *gevezelik etmek* anlamıyla kayıtlıdır.)

Dölüksüz gabaklara dölük açıya (deliksiz kabağa delik açıyor); akla gelmez işler yapıyor anlamında yaramaz çocuklara böyle söylenir.

Dünyaya bi çıt uydumuşuñ; Birine bazen takdir bazen alaylı bir eda ile *bu dünyada bir düzen kurmuşsun* anlamında söylenir.

Erincine Ermeni'ye dayı der; tembellikten olmayacak işler yapan kimselere böyle derler. Bu sözün, tarihin çeşitli dönemlerinde yaşananlar sebebiyle, halkın etnik farklılıklara bakış açısının bir ürünü olduğu söylenebilir.

Eşşek çullanıya (eşek çullanıyor); (çullan-; eskimek) birini bir şeye yahut bir yere gönderdiklerinde dönmesi gecikince kişinin uyuşuklunu ifade etmek için kullanılır. Bu kalıpta söz konusu kişinin gecikme zamanının, abartılarak, eşeğin tüy dökme zamanı kadar uzun olduğu ifade edilmek istenir. Tüy dökme zamanı geldiğinde eşeğin tüyleri kabarır, pörsür, tiftiklenir; bir başka deyişle eskir.

Evde iş depesinden düümlü (tepesinden düğümlü ol-); yapılacak işin çokluğunu, işlerin yapılmasının geciktiğini vurgulamak için kullanılan kalıp sözdür.

Forhumuşuñ; hantallaşmış, iş göremez hâle gelmiş insanlar için kullanılır. DS'de forsu- "bozulmak, çürümek" (Çorum – Osmancık)

Gadıları yoruya (kadıları (bile) yoruyor); kadıyla boy ölçüşecek kadar akıllı anlamıyla konuşkan kimseler için kullanılır.

Gānı süelmiş (karnı süğelmiş); (süğel- < söğel- / sövel- DS'de ayakta durmak, dikilmek) Vezirköprü ağzında bu kalıp hamile kadının doğumunun yaklaştığını ifade etmek için kullanılır.

Gannım cıbılıya; (karnı cıbıla-, cıbıla- “sulanmak, cıvımak) kalıbının ulaşımın kamyonla sağlandığı zamanlarda kamyonun arkasındaki yolcular mide bulantısını ifade etmek için kullanırlarmış. Mide bulantısı için kullanılan bir başka kalıp söz **göynüm dönüya**’dır. Bu kalıp her durumda genel olarak mide bulantısını ifade etmek için kullanılır.

G öze g örünüya (göze görünüyor); dikkat çekecek derecede güzel kızlara böyle söylenir.

Gulaama çilediydi; *konu hakkında az çok bir şeyler duymuştum* anlamında kullanılır.

Her şey añsilii sezer (her şey aksiliği sezer); Sıkıntıların peş peşe gelmesi durumunu anlatmak için kullanılır.

Hiç de lafa çalınmıyan (lafa çalınma-); doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen, lafın altında kalmayan, hazır cevap kimseler için bu kalıp kullanılır. Düşüncesizce, karşısındakini kıracağını bile bile sözünü söylemekten sakınmayan kimseler için **lom sözlü** (DS’de lom; ağır, dokunaklı söz, abartma, yalan) kalıbı kullanılırken, sohbeti hoşa giden kimseler için de **lafı çekiliya** (lafı çekiliyor, insanı sıkmıyor) kalıbı kullanılır.

İçinden gurambalu; (DS’de *gurambalu* kaydı yok.) içten pazarlıklı, sağı solu belli olmayan kimseler için bu kalıp söz kullanılır.

İt ismini bilmiya (it ismini bilme-); bir yerdeki kalabalığı ve karışıklığı anlatmak için kullanılan kalıp.

İvil ivil çalışdı (ivil ivil çalış-); sessiz, hızlı ve çok çalışan kimseler için söylenir. (DS’de aynı anlamla farklı yörelerde kullanıldığı kayıtlı)

Kötü gişiye göz gıptırıya; (kötü kişiye göz kırptır-) Tadı ekşi bir şey yendiğinde söylenir.

Mıznam dar / zındam dar (Göl beldesi)**; (mıznası dar ol-)** “Canım sıkkın” (mızna DS’de kayıtlı değil. Alaçam ve Bafra’da *zivrim dar* biçiminde kullanılmaktadır.)

Nooldum dölüsü olmuş (ne oldum delisi olmuş); *bir anda elde ettikleri yüzünden aslını, geçmişini unutmuş, şımarmış* anlamında kullanılır

Paldumu gopardı, gitti; (DS’de paldım: At arabalarında yokuş aşağı inerken atı tutmaya yarayan alet (Uşak)) Anlamadan dinlemeden alıp başını giden kişinin ardından söylenir. Çığırından çıkmış iş için de kullanılır; **paldumu gopmuş**.

Seten beygiri gibi dönme; (seten “bulgur, yarma dövülen dibek taşı) Birinin varlığından veya dönüp durmasından duyulan rahatsızlığı anlatmak için *başımda*

kalabalık etme, beni huzursuz etme anlamında kullanılır. **Kirman gibi dönme** (kirman; elde yün eğirmeye yarayan araç) de aynı anlamda kullanılır.

Tavadaa yā gibi eridim; (<tavadaki yağ gibi eridim) Bir şey ya da durumdan utanıp sıkılan kimsenin kullandığı kalıp söz.

Tilkiye reçberlii bıraktırıya (tilkiye rençberliği bıraktır-); ikindi sıcağı için kullanılan kalıptır.

Yüreem faridi; "Yüreğim ferahladı" (< yüreği farı-; farı- Burdur, Denizli Muğla ağızlarında *ateş sönmeye yüz tutmak*.) Vezirköprü'nün bazı köylerine göç edip yerleşen Yörüklerin endişe verici bir durumun geçtiğini ifade etmek için kullandığı bir kalıptır.

Yüzü gözü dönmüş; hem eli yüzü kirlenmiş çocuklar için hem de eşyaların kirliliğini anlatmak için kullanılır.

2.2. Atasözleri

Ahmak k öpee yol gocadır (ahmak köpeği yol kocatır); "iyice düşünülmeden yapılan iş sırasında birçok sorun ortaya çıkar ve kolay bir iş zorlaşır" anlamında kullanılır.

Anası ne ki danası ne olsun; çocuklara kızıldığında söylenir. Söyleyen öfkesini anneye yöneltmiş olur.

At beslenirken kız istenirken verilmeli; *her işi zamanında yapmalı* anlamıyla kullanılır.

Baba desem bu zamana galmazdı; *hayırlı, değer verilecek bir kimse olsaydı çoktan ölmüş olurdu, kötüye bir şey olmaz* anlamında kullanılan bir kalıp söz.

Bazen oh atar bazen yay atar; (bazen ok atar, bazen yay atar) Ne yaptığı anlaşılamayan, bir şöyle bir böyle davranan, çelişkili işler yapan kişiler için söylenir.

Ben hadımım diyañ, sen ool uşak soruyañ (ben hadımım diyorum, sen oğul uşak soruyorsun); "Ben diyorum hadımım, o diyor oğul uşaktan neyin var" atasözünün versiyonu (bk. ADS). *Ben gücüm olmadığını söylüyorum, sen beni dinlemeyip yardım istiyorsun* anlamıyla kullanılır.

Bi eşşeklüyü biz beanmiyah, iki eşşeklü bizi beanmiya (bir eşekliyi biz beğenmiyoruz, iki eşekli bizi beğenmiyor); kızını ya da oğlunu evlendirmek konusunda sıkıntı yaşayan ailelerin kullandığı bu atasözü, evlenecek gençler arasında her bakımdan denkliğin bulunmasına özen gösterme anlayışının sonucu olarak otaya çıkmıştır denilebilir.

Derede değermeniyle, ovada gısraayla mı sanki (derede değirmeniyle ovada kısrağıyla); varlıklı olmadığı halde büyüklenen, kibirli kimseler için söylenir.

Garaya yuma ne desin, hıraya yime ne desin? (kara renge yıkama ne desin, zayıf olana yemek yeme ne desin?); bu kalıp söz bir işte çaba göstermenin faydasız olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Gece gezer gündüz uyur gul azgunu / gündüz gezer gece yaar yıl azgunu; hava şartlarının olumsuzluğunu ifade etmek için veya sabah uyanıldığında görülen kar için bu kalıp söz kullanılır.

Gózü góz d ö öl (gözü göz değil); ne yapacağı, nasıl davranacağı belli olmayan, güvenilmeyen, şüphe edilen kimseler için böyle söylenir.

Halına bahmadan halı dohur; (haline bakmadan halı doku-) Boyundan büyük ya da gücünü aşan işleri yapmaya yeltenenler için kullanılır. Bu anlamda kullanılan bir başka kalıp söz de **Haddini bilmeden Hasan Dağına oduna gidiya** (<gidiyor) biçimindedir.

Sac alışdı hamur bitti, goca alışdı ömür bitdi (DS'de alış-; yanmak, tutuşmak, tavlı hale gelmek) kalıbı *hayatımız yavaş yavaş yoluna girdi ama bu dünyada zamanımız da kalmadı* anlamında kullanılır. Üzerinde ekmek pişirilecek sacın altına yakılan ateş çok yanarsa ekmek yanar, az yanarsa çiğ kalır, ekmeği kıvamında pişirebilmek için ateşin yanışını iyi ayarlamak gerekir. Evlenen çiftlerin birbirlerinin huyuna suyuna alışmaları da zaman alır.

Sarımsak içlü dışlu, soğan yalıñuz başlu; "anlaşan kimselerin birbirinden saklısı, gizlisi yoktur, başkasıyla böyle bir yakınlık kuramamış olan tek başına kendi yaşantısı içinde kalır."

Sıratdan mı geşdin (sırat (köprüsün)den mi geçtin?); anlaşılamaz derecede çok ve sürekli gülen kişiye *bu kadar gülmeni gerektirecek kadar önemli bir şey mi oldu* anlamında söylenir.

Teke nereye tırmanırsa oğlak oraya gidermiş; *çocuk büyüğünden gördüğünü yapar, onu örnek alır* anlamıyla kullanılır.

2.3. Kalıp sözler (İlişki sözleri / kültür birim)

Kalıp söz, bir toplumun dilinde, belli durumlarda iletişim anında söylenmesi âdet hâline gelmiş sözlerdir. Sözgelimi "bir kimseyle karşılaşıldığında, onu selamlarken, bir kimseden yardım ya da iyilik görüldüğünde, bir şey rica edildiğinde", "yemeğe başlanırken, yemekten kalkılırken, yol sorulurken, doğum, ölüm, evlenme vs. olaylar karşısında söylenmesi gerekli ve gelenek olan sözler" (Aksan 1993:159) bu çerçevede yer alır. "Hamile olan kadına söylenen Allah kurtarsın!'dan başlayacak olursak çocuğun dünyaya gelişi üzerine söylenen gözünüz aydın, analı babalı büyüsün,

ömürlü hayırlı olsun, Allah dört gözden ayırmasın gibi kalıp sözlerin yanı sıra Anadolu ağızlarında binası (sağlığı, yapısı) kuvvetli olsun, vatana millete hayırlı olsun, başı devletli olsun gibi kalıp sözlerle de karşılaşılır." (Aksan 1993:161) Nişan ve düğün törenlerinde söylenen "Allah mesut etsin, Allah bahtından güldürsün, bir yastıkta kocayın" (Ünye ağzında bir yastıkta karıñ kocañ) sözleri yanında "ölen kimse için duyguları ve iyi dilekleri belirtme amacıyla Allah taksiratını affetsin, Allah rahmet eylesin, mekanı cennet olsun" gibi kalıplar da kullanılır. Hatta bazen pek de övülmek istenmeyenler için söylenen *toprağı bol olsun* ve Müslüman olmayanlar için *dinince dinlensin* kalıpları da bunlara eklenebilir.

Adı yerde galmasın; doğan bebeğe ad koyarken aile büyüklerinden birinin adı verilecekse *dedesinin adı yerde kalmasın bebeğin adı …… olsun* denir.

Amanıñ bi yere çomah/ çöpük sohalım; birisi kendinden beklenmeyen iyi bir iş yaptığında *unutmayalım, onun bu yaptığını bize daima hatırlatacak bir işaret koyalım* anlamında söylenir.

Anam babam da varıdı; bu kalıbı bir şey kaybeden kişi kaybettiği şeyin değersizliğini kabullenmek ve kendini teselli etmek için kullanır.

Aruluk duruluk, uyhuluk uyhuluk; Banyo yaptırılan küçük çocukların başından aşağı son bir tas su dökülürken böyle söylenir.

Aazı gözü şilepe olmuş; ağzı gözü kirlenmiş, şerbet olmuş çocukların halini ifade etmek için kullanılır.

Ayaana su dökmeli (ayağına su dökmeli); uzun zaman aradan sonra gelen misafire böyle söylenir.

Bah şu yangabuza, yangabuzluh yapdı (bak şu yangabuza, yangabuzluk yaptı); (DS'de yangabuz "güvenilmeyen, iki yüzlü" Ordu) Vezirköprü ağzında kabadayılık eden kimseler için böyle söylenir(?)

Bu iki yımırtanın biri gırılcak (bu iki yumurtanın biri (diğerinden önce) kırılacak); ölen kimsenin eşine taziyeye gidildiğinde, teselli mahiyetinde, *Allah'ın takdiri bu, eşlerden biri diğerinden önce ölecek* anlamında söylenir.

Buña çekiniyamuş (buna çekiniyormuş); ölmesi yakın gözüyle bakılan ağır hastalar için uzaktan gelecek bir yakını bekleniyorsa ve o kişi geldiğinde hasta ölürse *gördünüz mü, onu bekliyormuş, onun geldiğini gördü/hissetti ve hemen ruhunu teslim etti* anlamında söylenir.

Böün yıkan da azelerin arife suyu görsün (bu gün yıkan da azaların (vücudun) arife suyu görsün); arife günü ev halkı mutlaka banyo yapar. O gün yıkanmanın önemini vurgulamak için böyle söylenir.

Bu bu gada becit mi? (bu bu kadar becit mi); bir işin aciliyeti olmadığı düşünüldüğünde, *bu iş bu kadar acil mi, önemli mi* anlamında kullanılır.

Cuvaytalık yapma; bir kimsenin etraftakilere yerli yersiz bağırıp çağırdığı görüldüğünde söylenir. (DS'de yok)

Çoşdarlıh etme; göze girmek için herkesin yardımına koşar gibi görünen kişiler için kullanılan kalıp sözdür. (DS'de *çoştar* "her işe burnunu sokan, atılgan" (Ordu, Amasya, Tokat, Sivas))

Damatluuna eş olsun; evlenmemiş delikanlılar şık giyindiklerinde söylenir.

D ökülmiyaal (dökülmeyekal); çok abartılı süslenmiş kızlara bazen eleştiri bazen de beğeni ifadesi olarak kullanılır.

Dumõ oldum; (< dumo DS'de nezle, grip,bronşit) Nezle oldum, grip oldum.

Düğün pilavını da yiyelim; çocuğunu sünnet ettiren aileye böyle söylenir. Sünetten sonra erkek çocuğun hayatındaki önemli dönüm noktalarından biri de evlenmesidir. Ailenin eşi dostuyla birlikte o günü de görmesi temenni edilir. Aynı niyet ve amaçla kullanılan bir başka kalıp da **damatluunu da g örelim** (damatlığını da görelim) biçimindedir.

Düğünüñde halburunañ su daşırım; yapılan iyilik ya da ikramdan sonra teşekkür mahiyetinde *senin için en zor işleri bile yaparım* anlamında söylenen kalıp.

Ebeen dedeen canına deysin (ebenin dedenin canına değsin); *yaptığın bu ikram sayesinde ölmüş ebeveynlerinin ruhları rahat ve huzura kavuşsun* anlamında kullanılır.

Egdü gibi geziya (egdü gibi geziyor); çok gezen kimseler için bu kalıp kullanılmaktadır. (DS'de ekte; istenmediği halde arkasına takılıp gelen, gölge gibi dolaşan (Burdur, Denizli), ekti; anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu (Konya, Denizli, Aydın vs.))

Ellām sen beni mayısımıyan; *herhalde sen beni kaale almıyorsun* anlamıyla, karşısındaki kişi tarafından dikkate alınmadığını tehdit yollu hatırlatmak için kullanılır.

Erfene yapalım; (DS'de erfene ortaklaşa) genellikle birlikte yapılan ve tekrarlanan yeme içme işiyle ilgili olarak *her seferinde birimiz ödeyelim* anlamında kullanılan kalıp.

Gabalunun gızları suya inse; Kabalı Vezirköprü'nün yüksek köylerinden biridir. Daha aşağıdaki köylerde oturanların, sıcak ve bunaltıcı havalarda, beğeni ve latifeyle karışık, Kabalı'nın kızları yukarıdan aşağıya inerken eteklerinin/şalvarlarının hareketi rüzgar yapsa da serinlesek anlamıyla kullandıkları ifade edilmiştir.

Galıñ sālıına (kalın sağlıkla); misafirlikten ayrılırken ev sahibine söylenir. Kalıp daima devrik kullanılır.

Gımzayıve he (kımıldayıver ha); *kıpırda, hareket et, haydi işe koyul* anlamlarında kullanılır.

K öpek gibi çohuyañ; (köpek gibi çok-, çok- "havlamak") Gereksiz, boş yere ya da hoşa gitmeyecek şekilde konuşan kimseye söylenir.

K ötü yer çīnamış; felç olan kimselere söylenir, felç olması bu sebebe bağlanır.

Maşuşlamış gibisin; Yaşına göre çökmüş görünenler için kullanılır.

Muşmayı gaharım; (<muşmayı gah- "hayvanı övendire ile dürtmek") zorlamadan iş yapmayan kimseleri harekete geçirmek için söylenir.

O / orası bize garannug (o bize karanlık); bir olay ya da durum hakkında bilgi sahibi olunmadığını ifade etmek için kullanılır. Aynı anlama gelecek şekilde kullanılan bir başka kalıp söz de **o gizlü bi zarf** (o gizli bir zarf) tır.

Saabına hayretmiya (sahibine hayretmiyor); kişi ya da yapılan bir iş beğenilmediğinde bu kalıp kullanılır.

Şip şip gel; bir şeyin çabuk, hızlı yapılmasını ifade etmek için şip şip "*çabuk çabuk"* ikilemesi kullanılır. (DS'de şip ikileme olarak ve bu anlamla kayıtlı değil.)

Teptil tālik olmuşuñ; uzun bir aradan sonra karşılaşılan kimseye *zayıflamışsın, yaşlanmışsın, değişmişsin* anlamında böyle söylenir. (DS'de eptil teptil "tamamiyle değişik, başka çeşit" Bor-Niğde).

Ününüñ yetdiği yere gada bağaarıya (ününün yettiği yere kadar bağırıyor); (DS'de ün; ses) çeşitli sebeplerden, sesinin mümkün olan en yüksek perdesiyle bağıran kimselere böyle söylenir.

İletişim anında kişilerin herkesçe bilinen en belirgin özelliklerini ifade eden sözler de kalıp söz olarak alınabilir. Söz gelimi çok cimri, becerikli, çalışkan ya da tembel kimselerin bu özelliklerini karşılayan sözler, aşırılığın görüldüğü her durumda herkes tarafından kullanılırlar. Ağızlar bu anlamda standart dilden farklı çok sayıda söz barındırır.

Anguduk; "ahmak, sersem, akılsız". DS' de de anguduk/anga'nın, bu anlamıyla Balıkesir, Bolu, Isparta, Muğla ağızlarında kullanıldığı kaydedilmiştir.

Çolpa; "beceriksiz, eli işe yakışmayan" (DS'de Niğde, ordu, Giresun, Tokat).

Dapçuk; DS'de kayıtlı değil. Vezirköprü ağzında yersiz, gereksiz konuşanlar için kullanılır.

Dığıldak; DS'de dığıl dığıl "kendi kendine mırıl mırıl (konuşmak)" anlamıyla kayıtlı olan sözcük Vezirköprü ağzında sürekli hareket halinde olan, yerinde duramayan insanlara söylenir.

Ebecüt; Konuşkan, çok konuşan kişiler için kullanılır. (DS'de yok)

Ellek; becerikli, eli çabuk. DS'de de bu anlamıyla kayıtlı.

Gacemer; çok çalışkan ve becerikli kimseler için kullanılır.

Mıtırıf / mıtrıs / mıtırıp; (DS'de "cimri") Varlıklı olduğu hâlde kimseye bir şey koklatmayan kimselere böyle söylenir. Aynı anlamda kullanılan bir başka söz de **ġısmu k**tur. (DS'de Merzifon-Amasya ve Ordu yörelerinde "cimri")

Sötçü; geveze insanlara böyle söylenir. (sötçü ?)

Çeşitli vesilelerle karşıdaki insana edilen hayır dualar ve beddualar da kalıp söz niteliği taşır. Zira bunlar da toplumun maddî ve manevî kültürünü, inanç ve değerlerini yansıtan dil kullanımlarıdır.

Adı batasıca; *adın anılmaz olsun, öl* anlamında beddua. Kadın, erkek, yaşlı, genç, çocuk herkes için kullanılır.

Adı batasıcanın enüü; (DS'de enük (<Rum. İnik) "kedi, köpek yavrusu") Çocuklara kızıldığında söylenir. Çocuğa kızılmış olsa bile masumiyetine inanıldığı için öfkenin doğurduğu beddua ebeveyne yöneltilir.

Adına doymayasıca; *yaşamaya doyamadan öl* anlamında kullanılan beddua.

Azduuna sataşasıca (azdığına sataşasıca); *yaptığın azgınlığın aynıyla sen de karşılaş* anlamıyla kullanılan beddua.

Canıña beh olsun (<canına beh ol-); DS'de beh (< f. Pey) "bir şey satın alınırken veya yaptırılırken önceden verilen bir miktar para", bazı yörelerde "taş duvar" anlamıyla da kullanılır. Genellikle tarla sınırını aşan kimseye böyle denir. *Tarlamdan çaldığın yerin hayrını görme; bir gün darda kalırsan hayatın buna bağlı olsun* veya *çaldığın toprak mezarın olsun* anlamında kullanılır.

Ciğeriiñ baı gurusun (ciğerinin bağı kurusun); *hasta ol, öl* anlamında beddua.

Çiçee bûnunda solasıca (çiçeği burnunda solasıca); *hiçbir şeyden hevesini alamadan genç yaşta öl* anlamında kullanılan beddua. **Çiçeeken biçilesice** benzer bir anlamda kullanılır.

Çit zamanı çarıiñı it yesin (çift zamanı çarığını it yesin); Eskiden kullanılan beddua kalıplarından biridir. Kullanıldığı dönemde çarığın önemine binaen oluşturulmuş olduğu söylenebilir.

Daun çıhsın (davun çıksın); (<Ar. taun "veba", DS'de kan çıbanı) tiksinti veren durum, şey ya da bunlarla ilişkili kimselere ilenç olarak *bedeninde çıbanlar çıksın* anlamında kullanılır.

D öörüle_alasıca (devrilekalasıca); *boyun devrilsin, öl* anlamında söylenen bir bedduadır.

Dümeni g ösünde galasıca (dümeni göğsünde kalasıca); *heves ettiği şeyi yapamasın, amacına ulaşamasın* anlamında kullanılır.

Gahmazıña yat (kalkmazına yat-); *Bir daha yattığın yerde kalkama, öl* anlamında beddua kalıbıdır.

Gecesini eyfan eylesin (gecesini ehven eylesin); (< Ar. ehven "zararı az, en zararsız) ölen kişinin yakınlarına taziyeye gidildiğinde, ölene dua niteliğinde *(Allah) kabirdeki ilk gecesinde yardım etsin* anlamında böyle söylenir.

Gırmızuca gelin ol; su veren genç kızlara böyle dua edilir.

Hayullu, uğullu, döllü tesli olsun (hayırlı uğurlu, döllü tesli olsun); *gittiği eve hayır, uğur götürsün eşinin soyunu devam ettirecek çocukları olsun* anlamında gelin olan kızlara edilen dua kalıbıdır.

Ilımıyasıca; *yaptığın bu işin ya da bu şeyin hayrını görme, içine sinmesin, memnuniyet duyma* anlamında bir beddua kalıbı.

İki iyilüün birini vesin ((Allah) iki iyiliğin birini versin); çok ağır hastalara ziyarete gidildiğinde, hasta yakınlarına böyle söylenir. *(Allah) hastanın hakkında hayırlı olan sağlıksa sağlığını, ölümse ölümü versin, dünya eziyetinden kurtarsın* anlamında edilen duadır.

Kara habarıñ gelsin; ölüm haberin gelsin anlamında bir beddua kalıbı.

Kúdüne dutulasıca; *kötürüm, sakat kal* anlamında kullanılan beddua.

Külfetleriñile yimeyi nasib etsin; *(Allah) ekip biçtiğini çocuk çoluğunla ve hayırlısıyla yemeyi nasip etsin* anlamında hasat zamanı edilen bir duadır. **Gadim olsun** da kullanılır.

Mundar bacaana yapışasıca (mundar bacağına yapışasıca); (< f. murdar "kirli, pis; dinî kurallara uygun olarak kesilmemiş hayvan) bağa, bahçeye zarar veren ehil hayvanlara ve onlara sahip çıkmayan sahibine kızgınlığı ifade etmek için *ölsün, sana da bir daha hayrı dokunmasın* anlamında edilen bedduadır.

Öñü bütün görme işallah (önünü bütün görme inşallah); hamile kadına *erkek çocuğun olmasın* anlamında söylenen bir beddua kalıbıdır. Erkek çocuk soyun devamı anlamına gelir.

Sātine sataşasıca (saatine sataşasıca); *Beddua edildiği anda tutsun* anlamında kullanılır.

Şişe_alasıca (şişekalasıca); hayvana kızgınlığın ifadesi olarak *şişerek öl* anlamında kullanılır.

Tahta doruunda yunasıca; tahta sözcüğü teneşir yerine kullanılarak, *öl ve seni tahtada yıkasınlar* anlamıyla kullanılır. **Tahtıya_elesice** (tahtaya gelesice) aynı anlamda kullanılır.

Yan çarpına gelesice; *çarpıl, felç ol* anlamıyla kullanılır.

Yere batasıca; *ölsün, toprağın altına gelsin* anlamında kullanılan beddua.

Sonuç

Derlediğimiz malzemeyi deyimler, atasözleri, ilişki sözleri, dua ve beddular şeklinde sınıflandırdık. Bu kalıplaşmış dil birimlerini *Derleme Sözlüğü* ve *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*nü kullanarak tanıklamaya çalıştık. Bunlarda kayıtlı bazı biçimlere rastlamakla birlikte pek çoğunun bu sözlüklerde bulunmadığını gördük.

Yaptığımız derleme sonunda elde ettiğimiz veriler gösteriyor ki Vezirköprü ağzı kalıplaşmış dil birimleri açısından oldukça zengindir. Vezirköprü ağzı söz varlığının tam olarak kayda geçirilmesi için daha geniş çaplı araştırma ve derleme çalışmaları vakit kaybetmeden yapılmalıdır. "Doğal dillerde bölgelere özgü konuşma biçimlerinin tamamen yok olması mümkün değilse de, günümüz şartlarında, özellikle, yaşlılar tarafından kullanılan temel ağızların gelecek kuşaklara aktarımı konusunda bir takım sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Ağızlar; ulaşım ve iletişim imkanlarıyla bilişim teknolojisindeki gelişmeler, okullaşma, göçler, prestijli varyantın etkisi, yaşam alanlarının daralması gibi nedenlere bağlı olarak, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı ve köklü bir biçimde değişmekte, birincil özelliklerini yitirmektedir." (Demir 2009:185) Ağızlarlardaki bu değişimlerin hem ses ve biçim hem de söz varlığı boyutunda gerçekleştiği söylenebilir. Bu sebeple ağızlara ilişkin her türlü verinin zaman kaybetmeden kayda geçirilmesi önem arz eder. Yalnız sözlü iletişim sırasında karşılaşabileceğimiz, ağızlara özgü ifade kalıplarının tespit edilerek kayda geçirilmesi, bunları zamanla unutulabilir dilsel davranışlar olmaktan kurtaracak, belki de, yaygınlaşmasına katkıda bulunacaktır.

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

f. : Farsça

ADS: Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

DS. : Derleme Sözlüğü

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Metinde Kullanılan Bazı Transkripsiyon İşaretleri

á : a-e arası

ó : o-ö arası

ö : ö-ü arası

ú : u-ü arası

ñ : damak n'si

Kaynakça

AKSAN, Doğan (1993), *Türkçenin Gücü*, Ankara.

AKSAN, Doğan (1996), *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara.

AKSOY, Ömer Asım (1994), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.

DEMİR, Nurettin (2009), "Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?", *Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*.

Geçmişten Günümüze Vezirköprü, Vezirköprü Kaymakamlığı.

GENÇ, Rasim (2008), *Hayat Ağacı*, Ankara.

GÖKDAYI, Hürriyet (2008), "Türkçede Kalıp Sözler", *Bilig*, S. 44

ERCİLASUN, Ahmet (1999), "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara

İVGİN, Hayrettin (1998), *Vezirköprü Halk Kültürü Derlemeleri*.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I – II, TDK Yay., Ankara.

Derleme Sözlüğü (1993), TDK Yay., Ankara.

ELEŞTİRİYİ BEŞ GEÇE: BEDRETTİN CÖMERT

Servet GÜNDOĞDU[*]

"Sanat önce 'sanat' olmalıdır; ancak bu yolla
bir şeylere uzun süre hizmet edebilir"
Bedrettin Cömert

Bedrettin Cömert[1], Türkiye'de Yapısalcı Marksist eleştirinin önemli isimlerinden birisidir. Türkiye'de kuramsal eleştirinin 20. yüzyılda oluşumuna baktığımızda onun ismini anmamak belirgin bir eksiklik oluşturacaktır. Nitekim Mehmet Rifat'ın hazırladığı *Bizim Eleştirmenlerimiz* isimli çalışmada B.Cömert'e tek bir cümleyle yer verilmiş olması kitabın bir eksikliği olarak göze çarpar. Kitaptaki cümle şudur: "[E]stetikten ve dilbilimden esinlenen eleştirileriyle Bedrettin Cömert."[2] Yalnızca bu cümleden hareketle B.Cömert'i anlamaya çalışmak onun ilk dönem edebiyat eleştirisi anlayışını gözden kaçırmamıza neden olacaktır. Ve dolayısıyla ikinci dönem edebiyat eleştirisi anlayışının nasıl şekillendiğini anlamamızı da engelleyecektir. O, önce Marksist eleştiri ile başlamış daha sonra Yapısalcı eleştiriyle tanışmış bir eleştirmen olarak kendisini değiştiren ve geliştiren bir eleştiri anlayışına sahiptir.

[*] *Araş. Gör., OMÜ, Fen Ed. Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.*

[1] Bedrettin Cömert, 27 Eylül 1940 tarihinde Vezirköprü'de doğdu. Hava Kuvvetleri eski Komutanı Hv. Orgeneral Faruk Cömert'in ağabeyidir. İlk şiirleri Varlık Dergisi'nde yayımlandı. 1960 yılında liseyi bitirdi ve devlet bursuyla İtalya'ya gitti. İtalya'da ilk iki yıl Perugia Yabancı Üniversitesi'nde İtalyanca ve Latince okudu. Daha sonra Roma Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. "Son Elli Yılda Türkiye'de Sanat Eleştirisi" konulu tezi ile doktorasını tamamladı. 1970 yılında Türkiye'ye dönen Cömert 1972'de Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde öğretim görevliliğine atandı. Burada da "Giotto ve San Francesco Geleneği" konusundaki tezi ile Sanat Tarihi doktoru oldu. Yoğun bir yazı ve çeviri etkinliğinin içinde bulunan Cömert, 1960'lı ve 70'li yıllarda dönemin belli başlı dergilerinde eserleriyle yer aldı. *Forum* başta olmak üzere, *Yansıma, Gelecek, Varlık, Soyut, Yeni Ufuklar, Yeni Ortam* dergilerinde şiirleri yayınlandı. 1970'ten itibaren şiir yayınlamaktan vazgeçerek, eleştiri ve çeviri çalışmalarına ağırlık verdi. Gombrich'in ünlü kitabı *Sanatın Öyküsü*'nün çevirisiyle 1977 Çeviri Ödülü'nü kazandı. *Kalmasın Ellerim Sizlerden Uzak* adlı şiir kitabı ise 1979 yılında yayınlandı. Cömert'in daha sonra yayınlanan kitapları arasında şunlar sayılabilir: *Giotto'nun Sanatı, Croce'nin Estetiği* ile *Mitoloji ve İkonografi. Eleştiriye Beş Kala* isimli çalışması ölümünden sonra Hasan Hüseyin'in düzenlemesi ile yayınlandı. Bedrettin Cömert üzerine hazırlanmış iki önemli çalışma vardır. Her ikisi de Hacettepe Üniversitesi yayınıdır. 1- Bedrettin Cömert'e Armağan, Özel Sayı, Ankara, 1980. 2- Dil ve Sanat, Ankara, 2012. Bedrettin Cömert 11 Temmuz 1978 günü 12 Eylül Askeri Darbesi öncesinde yaşanan Türkiye'nin siyasi kutuplaşma dönemindeki cinayetlerden birinde öldürüldü.

[2] Mehmet Rifat, *Bizim Eleştirmenlerimiz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2008, s.369.

Bir edebiyat eleştirmeni ideolojisiyle çelişen bir başka düşünce sistemini kendi ideolojisini riske atarak edebiyat metnini daha iyi anlamlandırmak açısından kendisine yöntem edinebilir mi? Bedrettin Cömert için bu soruya verilebilecek cevap 'evet'tir. Önceleri yalnızca Marksist dünya görüşünden hareketle metin incelemeleri yapan Cömert daha sonra Yapısalcılık gibi Marksizmle uzlaşmaz görünen bir sistemi bir tür sentez yoluyla kullanmaya başlar. Böylece önceleri yalnızca Hasan Hüseyin'i eleştiri anlayışı için en uygun sanatçı olarak görürken daha sonra Yahya Kemal, Ahmet Haşim ve Mehmet Akif Ersoy gibi isimlerin de sanatkârlık güçlerinden bahsetmek tarafsızlığında bulunur. Yazımızın amacı Marksist eleştiri kuramının Bedrettin Cömert özelinde Türk eleştirisinde geçirdiği değişimleri gözlemleyerek onun eleştirisine getirdiğimiz dönemlemenin ülkemizdeki eleştiri anlayışlarıyla ne tür bir ilişki halinde olduğunu da ortaya koymak olacaktır.

Cömert'in *Eleştiriye Beş Kala* isimli kitabına yazdığı sunuş yazısında Hasan Hüseyin, "Bedrettin Cömert'i daha iyi tanımak istiyorsak, şu dönemlemeyi göz önünde tutmak zorundayız: 1940-1960'ın Bedrettin Cömert'i, 1960-1970'in Bedrettin Cömert'i, 1970-1978'in Bedrettin Cömert'i."[3] der. Bu dönemleme Cömert'in tüm hayatını anlama çabası içerisinde geçerli olabilecek bir tasniftir. Cömert'in edebiyat eleştirmenliği üzerine bir tarihsel sınıflandırma yapılacaksa onun yalnızca toplumcu gerçekçi eleştiri dönemi olarak 1966-1972; Dilbilim'in kurucusu F. Saussure'le tanıştıktan sonraki eleştiri dönemi olarak 1972-1978 ele alınmalıdır. Şimdi ilk dönem ve ikinci dönem anlayışının onun kuramsal değişimini ve bu doğrultuda ele aldığı eserlerdeki farklılıklara göz atalım.

Hasan Hüseyin'in *Temmuz Bildirisi* isimli şiir kitabına aynı isimle yazdığı 1966 tarihli yazısında ifade ettiği şu söz onun ilk dönem eleştiri anlayışını apaçık biçimde ortaya koyar: "Hasan Hüseyin'in şiirlerinde toplum sorunları en somut ve yetkin bir sese ulaşır."[4] Ona göre "yaşamımızı belirleyen temel öğe sınıf gerçeğidir. Her birey ait olduğu sınıfın maddesel hayat koşullarıyla bağlıdır."[5] Onun için bir şiirin şiir olabilme vasfı toplum sorunlarını sınıfsallık çerçevesinde somut haliyle dile getirebilmesinden ileri gelir. "O halde, nasıl ki emekçi halkın egemenliğini istiyoruz aynı şekilde emekçi halkın ifadesi olan sanatı da istemek hakkımızdır."[6] Onun için kısacası şiir, emekçi halkın ifadesi olmalıdır. Berna Moran'ın da dediği gibi "Marksist eleştiri her şeyden önce içeriğin eleştirisidir."[7] Bu açıdan Hasan Hüseyin "ezilen sınıfın ezilen sanatçısı"dır. 'Bir edebî metin toplum sorunlarından bahsediyorsa iyidir' düşüncesi Bedrettin Cömert'in ilk dönem eleştiri anlayışını özetlemektedir.

---

[3] Bedrettin Cömert, *Eleştiriye Beş Kala*, Ayko, İstanbul-1981, s.18.
[4] *a.g.e*., s.33.
[5] *a.g.e*, s.110.
[6] *a.g.e.,* s.111.
[7] Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim, İstanbul-1999, s.88.

Bedrettin Cömert yapısalcılıkla tanışana kadar 'her toplumcu eser iyidir' fikrine sahip olduğunu şu sözlerle ima eder: "[Y]aşamımızı belirleyen temel öğe sınıf gerçeğidir. Her birey ait olduğu sınıfın maddesel hayat koşullarıyla bağlıdır."[8] Bu doğrultuda aşırı Hasan Hüseyin tutkusu onun toplumcu zaafının eleştirisinde nesnel çabalar içindeyken öznel yorumlar üretmesine neden olmuştur. Asım Bezirci'nin *Yeni a* dergisinin Haziran 1973 sayısında çıkan *Ölçüsüz Övgü, Temelsiz Yergi* adlı yazısı aslında ilk dönem Cömert eleştirisinin sonunu işaret eder. "1972 - 1976 yılları arasında Türk ve İtalyan edebiyatı, estetik ve eleştiri üzerine yazdığı yazılar çoğunluktadır. Giderek dil ve dilbilimi çalışmalarını yoğunlaştırır. *Soyut* ve *Yansıma*'da yazdığı bir dizi yazı ile Türkiye'de büyük eksikliğini duyduğu dilbilim alanında temel ilkeleri yaygınlaştırmaya çalışır."[9]

1972 yılından itibaren Cömert eleştirisinde hâkim unsur olarak bir özeleştiri evresi belirir. Yapısal dilbilim'in kurucusu olan Ferdinand de Saussure'u ilk kez andığı Temmuz 1972 tarihli *Eleştirimizin Çağdışılığı* isimli yazısında iyiden iyiye *biçim* ve *içerik* sorununu tartışmaya başlar ve şu sözler eleştirisindeki kırılmayı göstermektedir: "Biçimle içeriği, toplumsal birer kurummuşçasına, birini üstyapı, birini de altyapı gibi ele almak şematizmine bugün gülmemek elden gelmiyor. Üç-dört yıl önce, aynı yanılgıya bu satırların yazarı da düşmüştür. Eleştirinin amacı, içerik veya biçimin birbirine üstünlüğü değil, içerik ve biçim arasındaki gerçek ilişkiyi, somut gidiş-gelişi, her şeyden önce bir yapı, her şeyden önce bir üslûp olan yapıt içinde saptamaktır."[10] Bu düşünce tam da yapısalcılığın öne sürdüğü gibi edebiyat metinlerinin 'bağlı oldukları sistemin bağlamı' içerisinde 'dış dünyadan bağımsız, kapalı sistemler olarak incelenip açıklanabileceğini' 'yapıt içinde saptamak' düşüncesiyle ifade etmektedir. Ve bu durum aslında Marksist dünya görüşü ile yapısalcı dünya görüşününün uzlaşmaz bir durumda olduğu en önemli noktadır. Murat Belge'nin de dediği gibi 'Yapısalcılığın yapı kavramıyla Marksizmin yapı kavramı' özellikle bu noktada ayrılır. Marksizm yapıyı dönüştürmeyi öngör[ür ve] mutlaklaştırmaz. Yapı, toplumun bir fenomenidir. Yapısalcılık ise, statik bir dünya görüşü olmaya doğru kaydıkça, yapıyı doğaya ve insan bilincine yerleştirmiş, toplumsal yapıyı bunların bir yansıması haline getirmiştir." Bu iki sistem arasındaki temel uzlaşmaz dünya görüşlerini Horatius (İ.Ö. 65-8) *Ars Poetika* adlı eserinde bir araya getirmişti. Yapısalcılara göre biçim, Marksistler için ise içeriğin böylesine öne çıkartıldığı bir durumda Horatius akla gelmektedir. "Biçim-içerik sorunu bir yönü ile Horatius'un ortaya koyduğu fayda ve zevk işlevine bağlıdır. Horatius edebiyatın hem yararlı olması hem de zevk vermesi gerektiğini söylemişti. İşte bu fayda ve zevk kavramlarından birine ya da diğerine

[8] Bedrettin Cömert, *a.g.e*., s.110.
[9] Sıddık Akbayır, *Söz Çarşısı Kapanmada, Suretler ve Sorular*, s.36. (Bu kitap 2011 yılında yayımlanmak üzere hazır durumdadır.)
[10] *a.g.e*., s.139.

önem vermekle biçimciliğe yaklaşmış ya da uzaklaşmış oluruz."[11] Cömert de bu yakınlaşmış olmaklıktan ziyade idealizme kayarak tutarsızlaşmış gibi görünen duruma karşı şöyle bir savunma getirir: "Dil-düşünce özdeşliğini kendimize dayanak yaparsak, şiirsel içeriğin ancak biçimden sonra ve biçim sayesinde de varolabileceği savını; biçimcilikle, idealistlikle suçlanmadan, doğrulayabiliriz oysa."[12] Ve bu açıdan Cömert'e göre 'her türlü sınıfsal konumdan önce sanatsallık' önemlidir.

Bu tarz bir özeleştiri o dönemde Marksizm'in Avrupa'daki serüveninde de mevcuttur. Marksist felsefeci Louis Althusser'in yapısalcılıktan faydalandığına dair düşünceleri bizzat Althusser, *Özeleştiri Öğeleri* ('Elements D'Autocritique') isimli kitabında reddetmiştir.[13] Buna benzer tavrı ülkemizde Murat Belge göstermiştir ve hatta bu durumu bir 'karalama' olarak ifadelendirir. *Marksizm ve Yapısalcılık*[14] isimli yazısında M.Belge, "yapısalcılık, politik mücadelenin önceliği karşısında ikincil gibi görünen, dolayısıyla Marksistlerin pek fazla el atmaya vakit bulamadıkları alanlarda yeşerdi. Ama burada oldukça bilimsel bir disiplin oluşunca, Marksistleri de yakından ilgilendiren alanlarda bu gibi çalışmaların önemi anlaşıldı." diyerek özeleştiride bulunur. Bu ikincil gibi görünen alanlardan birisi de biçimci eleştiri anlayışı olsa gerektir ki yapısalcılık edebî eserde biçim sorununu en titiz şekilde ele alan disiplin olarak öne çıkmıştır. Marksist eleştirmenler de bunun farkına vararak yapısalcılığın bu yönünden istifade etmeye giriştiler. Her ne kadar bu çaba olumlu karşılansa da Türkiye'de toplumcu eleştiri kötü bir ünle anılmaktan kurtulamamıştır. Ancak Cömert, Belge gibi bir reddetme tavrında bulunmaz. Onun durumu Althusser ve M.Belge'ye benzemekten çok Karl Marks'tan ve Ferdinand de Saussure'dan etkilenerek göstergebilim anlayışını oluşturan Fransız yapısalcı Roland Barthes'ınkine benzemektedir.

Elbette Cömert'in eleştiri anlayışını Mehmet Rifat'ın yaptığı gibi yapısalcı (dilbilimsel) eleştiriyle örtüştürmek mümkün değildir. O, edebî metinde -az evvel de vurguladığımız gibi- Marksist açıdan içeriği, yapısalcı açıdan ise biçimi önemser. Bu noktadan sonra onun toplumculuk ve bireycilik algısını ortaya koyduğu düşüncelere göz atmakta fayda vardır. Ona göre "şiir, tabiatı gereğince, yapısı uyarınca, her zaman hem bireysel'dir, hem toplumsal'dır. Dolayısıyla, bireysellik ve toplumsallık, çeşitli sanatçıların özelliklerini tanımlamak için ayırıcı unsurlar olarak kullanılamazlar. 'Bireysel şiirler', 'toplumsal şiirler' vs. gibi ayrımlar, gerçeği yansıtmayan, yanlış ayrımlardır."[15] 'Her iyi eser toplumcudur' düşüncesi Adorno'nun *Lirik Şiir ve Toplum* makalesinde söylediği "Her lirik şiirde, öznenin nesnellikle, bireyin toplumla tarihsel

[11] Berna Moran, *a.g.e*., ss.161-162.
[12] Bedrettin Cömert, *a.g.e*., s.140.
[13] Louis Althusser, *Özeleştiri Öğeleri* (çev.: Levent Targu), Belge Yayınları, İstanbul-2000.
[14] Murat Belge, 'Marksizm ve Yapısalcılık', *Birikim*, 5(28-29), Haziran-Temmuz 1977, s. 16-29.
[15] *a.g.e*., s.214.

ilişkisi, kendi üzerine dönmek zorunda kalmış bir öznel tinde bulur çökelmiş karşılığını"[16] sözüyle benzerlik kurdurmaktadır. Hilmi Yavuz, *Türk Şiir Tarihini Okuma Konusunda Bir Kriter Önerisi: Retorik / Lirik Sorunsalı*[17] isimli yazısı bayağı Marksist / Toplumcu eleştirinin retorikle, dilbilimci eleştirinin ise lirikle bağını kurabilmemize imkân tanır. Lirik şiirin gayesi kendine olan yapısı ile dilbilimci eleştirinin metni kendi iç dinamiklerinden hareketle anlaşılır kılma tavrı, Marksist eleştirinin toplumsal yapıyı dönüştürmeyi gaye edinişi ve bu bağlamda edebiyatı bir amaç değil araç olarak görüşü ile retorik şiirin Aristo'nun söylediği haliyle 'kanıtlarla inandırma tarzları retorik sanatın özüdür' düşüncesi benzerlik göstermektedir. Böyle bakıldığında Bedrettin Cömert'in retorikten liriğe, 'Marksist eleştiri'den 'Yapısalcı eleştiri'ye doğru değişimi hem kullandığı kuramlarda hem de kuramlarını uyguladığı metinlerde kendini gösterir. Bu da yepyeni bir sentezi ortaya çıkaran Lirik şiirin toplumsal yanının da olduğu düşüncesini görmesine imkân tanıyan bir değişimdir.

Moran'ın Murray Krieger'den alıntıladığı şu söz adeta gittikçe bir Bedrettin Cömert ilkesine dönüşür: "Eser, sanat eseri olarak işlevini yaptığı zamandır ki ancak, estetik dışı amaçlara hizmet edebilir."[18] Bu doğrultuda Cömert, *Sanatta Yanlış Devrimcilik* yazısında sanatı kentsoylu gerçekçi sanat görüşü ve toplumcu gerçekçi sanat görüşü olarak ikili ayrıma tâbi tutsa da her yazarın öncelikle 'işçilik' denilen sanatsal yeteneğe sahip olması gerektiğini, her ne kadar belli bir sınıf ayrımı teşkil etmiş olsalar da bu iki farklı sanat görüşünde ortak olan noktanın da bu 'işçilik' olduğunu ifade eder. Bu ortak nokta ancak oluştuğu takdirde bireyci sanat/toplumcu sanat karşılaştırmasının yapabilmenin mümkün olduğunu vurgular. Ona göre "toplumculuk, toplumsal nitelikli sorunların yapıta sokulması değildir; ne de bireysel sorunların işlenmemesi. Gerçek toplumcu sanat, insanı birey-toplum bütünlüğü içinde görüp yansıtabilen sanattır. Toplumculuğu; toplumu dolaysız yoldan ilgilendiren konuların tekelinde sanmak, ilkel olduğu kadar kaba bir yanılgıdır. Böyle bir yanılgı, sanat denilen o ince, o damıtılmış ürünün güzelliğini bulandırır. Toplumculuk bir konu, içerik sorunu değil, yöntem sorunudur, bakış açısıdır, dünya görüşü biçimidir."[19] Marksist eleştirinin bir içerik eleştirisi olduğu düşüncesi burada adeta yapısalcı eleştiriyle yer değiştirerek 'edebîlik, biçim' meselesine dönüşmekte ve yeni bir Yapısalcı Marksist eleştiri algısı doğurmaktadır. Bu ülkemiz için yeni olan Marksist eleştiri tarzı açıkça şu görüşe karşı tavır sergilemektedir: "Belirli bir tür Marksçı eleştiriye göre, sanat yapıtı toplum sorunlarını açık-seçik bir biçimde sergilemek, onlara çözüm getirmek zorundadır. Böylesine açıkça toplum sorunlarını dile

[16] Theodor W. Adorno, *Edebiyat Yazıları* (çev.: Sabir Yücesoy-Orhan Koçak), Metis, İstanbul-2008, s.121.
[17] Hilmi Yavuz, *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul-2009, ss.223-225.
[18] Berna Moran, *a.g.e*., s. 175.
[19] Bedrettin Cömert, *a.g.e*., s.272.

getirmeyen, ama sanat olma nitelikleri bir türlü yadsınamayan ürünler karşısında hemen etiketçi tavra geçilir ve şöyle buyrulur: Bu yapıt bireycidir, burjuva toplumunun, burjuva dünya görüşünün bir ürünüdür, dolayısıyla yapıt değildir."[20]

Bir metnin (burada Cömert bizim 'edebîlik' olarak kullandığımız kavram yerine 'yapıt' kelimesini kullanmış, S.G.) yapıt olabilmesi için ölçüt toplumcu olması fikrine karşılık Cömert "eleştirinin sınıfsallık gerçeğini gözden hiçbir zaman uzak tutmaması ilkesi, bir ürünü ilkin 'sanat' olarak tanımayı ancak ondan sonra bu sanatsallığın sınıfını belirlemeyi içerir."[21] O Sıddık Akbayır'ın da vurguladığı gibi "Marksist estetik, Marksizm ve sanat ilişkilerinde kemikleşmelere, dogmalara, idealistçe tutuculuklara karşı çıkar. Ona göre, önemli olan sanat yapıtıdır, ondan yola çıkılmalı; bir sanat yapıtının içeriğinde ve özünde yer alan haklı düşünce onun bir sanat yapıtı olmasına yetmez."[22]

Berna Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* isimli çalışmasında dış dünyaya ve topluma dönük eleştiri yöntemi olarak ele aldığı Marksist eleştiriyi kabaca üç ayrı görüş olarak değerlendirir: "1) Her toplumcu eser ve ancak toplumcu eserler iyidir. 2) Her iyi eser toplumcudur, ama her toplumcu eser iyi değildir. 3) Bazı toplumcu eserler iyidir."[23]

Bu tasnife göre Bedrettin Cömert nerede durmaktadır? İlk dönem Cömert anlayışı birinci maddeye yani 'ancak toplumcu eserler iyidir' düşüncesine yakınken ikinci dönemde ikinci maddeye yani 'her iyi eser toplumcudur, ama her toplumcu eser iyi değildir' düşüncesi istikametinde bir değişim/gelişim gözlemlenmektedir.

Kaynakça

CÖMERT, B. *Eleştiriye Beş Kala*, Ayko, İstanbul-1981.

BELGE, M. 'Marksizm ve Yapısalcılık', *Birikim*, S.28-29, Haziran-Temmuz 1977.

MORAN,B. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim, İstanbul-1999.

YAVUZ, Y. *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul-2009.

ALTHUSSER, L. *Özeleştiri Öğeleri* (çev.: Levent Targu), Belge Yayınları, İstanbul-2000.

RİFAT, M.*Bizim Eleştirmenlerimiz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İst. 2008.

AKBAYIR, S.*Söz Çarşısı Kapanmadan, Suretler ve Sorular*.

ADORNO, T. W.*Edebiyat Yazıları* (çev.: S. Yücesoy-O. Koçak), Metis, İst. -2008.

[20] *a.g.e*., s.326.
[21] *a.g.e*., s. 329.
[22] Sıddık Akbayır, *a.g.e*., s.38.
[23] Berna Moran, *a.g.e*., s.89.

BEŞİNCİ BÖLÜM

“Sempozyum’la İlgili Görsel Bilgiler”

VEZİRKÖPRÜ BELEDİYESİ
ve SAMSUN AYDINLAR OCAĞI İŞBİRLİĞİYLE
SAMSUN AYDINLAR OCAĞI
VEZİRKÖPRÜ SEMPOZYUMU
9-10 Ekim 2010
VEZİRKÖPRÜ (SAMSUN)
Geçmişten Günümüze
Vezirköprü'nün;
Tarihi, Kültürü, Coğrafyası,
Turizmi, Edebiyatı, Folkloru,
El Sanatları, Ekonomik Özellikleri
KATILIMCILAR
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. Yılmaz Can, Prof. Dr. Nedim İpek, Prof. Dr. Mehmet Öz,
Prof. Dr. Muharrem Özcan, Prof. Dr. Ergin Öztürk, Prof. Dr. Nazmi Polat, Prof. Dr. Ali Uzun,
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, Prof. Dr. Halil İbrahim Zeybek, Priv.-Doz. Dr. Rainer Czichon,
Doç. Dr. Şahin Köktürk, Doç. Dr. İbrahim Tellioğlu
Yrd. Doç. Dr. Recep GÜN, Yrd. Doç. Dr. Fergan Karaer, Yrd. Doç. Dr. İlknur Karagöz,
Arş. Gör. Derya Demirel, Arş. Gör. Servet Gündoğdu, Arş. Gör. Tuğba Kara,
Cengiz Aslan, Bünyamin Kıvrak
ORGANİZASYON
Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Samsun Aydınlar Ocağı Başkanı
İbrahim Sadık EDİS
Vezirköprü Belediye Başkanı
YER
Vezirköprü Belediyesi
Atatürk İş Merkezi, Kat:2,
Vezirköprü / SAMSUN
İLETİŞİM
Vezirköprü Belediye Başkanlığı
iletisim@vezirkopru.bel.tr
0 362 647 16 08

VEZİRKÖPRÜ SEMPOZYUMU

09-10 EKİM 2010

İ.Sadık EDİS
Vezirköprü Belediye Başkanı

Onurlandırmanız Dileğiyle...

Tarih : 09 Ekim 2010 Cumartesi Saat : 09.45
Yer : Atatürk İş Merkezi Kat:2 VEZİRKÖPRÜ

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Samsun Aydınlar Ocağı Başkanı

PROGRAM

9 Ekim 2010 Cumartesi

09.45	Açılış		
10.00-10.30	Protokol Konuşmaları		
10.30-11.15	1. Oturum TARİH	**Priv.-Doz. Dr. Rainer M. Czichon**	Vezirköprü Yöresinin Prehistoryası
		Doç. Dr. İbrahim Tellioğlu	Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi
		Prof. Dr. Mehmet Öz	Türk Fethinden 18. Yüzyıla Kadar Vezirköprü Yöresinde İdari Yapı, İskân ve Nüfus
11.15-11.30	*Çay - Kahve Arası*		
11.30-12.15	2. Oturum TARİH	**Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi Özkan**	Köprülü Sülalesi ve Köprülülerin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri
		Arş. Gör. Tuğba Kara **Arş. Gör. Derya Demirel**	Temettüat Defterlerine Göre Vezirköprü
		Prof. Dr. Nedim İpek	Vezirköprü'de Nüfus
12.15-13.30	*Öğle Yemek Arası*		
13.30-14.30	3. Oturum EKONOMİ	**Prof. Dr. Muharrem Özcan**	Vezirköprü'de Bahçe Bitkileri Tanımı
		Prof. Dr. Ergin Öztürk	Vezirköprü Yöresinin Hayvancılık Potansiyeli
		Prof. Dr. Nazmi Polat	Vezirköprü-Altınkaya Baraj Gölünde Balıkçılık
		Prof. Dr. Halil İbrahim Zeybek	Vezirköprü'nün Mermer Potansiyeli ve Değerlendirilmesi
14.30-14.45	*Çay - Kahve Arası*		
14.45-15.30	4. Oturum COĞRAFYA ve ÇEVRE	**Prof. Dr. Ali Uzun**	Vezirköprü Yöresinin Depremselliği
		Prof. Dr. Cevdet Yılmaz	Altınkaya Barajı'nın Vezirköprü'ye Etkileri
		Yrd. Doç. Dr. Fergan Karaer	Vezirköprü Yöresinin Nadir ve Endemik Bitkileri
15.30-15.45	*Çay - Kahve Arası*		
15.45-16.45	5. Oturum MİMARİ, KÜLTÜR ve SANAT	**Dr. M. Sami Bayraktar**	Vezirköprü'deki Tarihi Yapı Mirasımız
		Yrd. Doç. Dr. Eyüp Nefes **Yrd. Doç. Dr. Recep Gün**	Vezirköprü'deki Tarihi Mezar Taşları
		Bünyamin Kıvrak	Vezirköprü El Sanatları
		Cengiz Aslan	Vezirköprü'de Eğitim
16.45-17.00	*Çay - Kahve Arası*		
12.15-13.30	6. Oturum DİL ve EDEBİYAT	**Yrd. Doç. Dr. İlknur Karagöz**	Vezirköprü Ağzında Kalıp Sözler
		Doç. Dr. Şahin Köktürk	Vezirköprülü Aşık Rasim Genç'in Şiirlerine Bir Bakış
		Yrd. Doç. Dr. Şeyma Kuran	Vezirköprülü Araştırmacı Hayrettin İvgin
		Arş. Gör. Servet Gündoğdu	Vezirköprülü Bedrettin Cömert ve Eleştirmen Kimliği
18.00	**Değerlendirme ve Kapanış**		

10 Ekim 2010 Pazar Vezirköprü Yöresi Kültür Gezisi

Protokol konuşmaları

Belediye Başkanı İbrahim Sadık EDİS

Vezirköprü Kaymakamı Ozan BALCI

Vakıflar Gn. Md. Yard. Burhan ERSOY

Semp. D. K. Bşk. Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

OMÜ Rektörü Prof. Dr. Hüseyin AKAN

Sempozyum açılış töreni; protokol, katılımcılar ve izleyiciler

Sempozyum salonunda protokol, katılımcılar ve izleyiciler

Bilimsel oturumlar, sunumlar ve tartışmalar

Bilimsel oturumlar, sunumlar ve tartışmalar

Sempozyum esnasında çay araları

Yemekler ve diğer etkinlikler

Soru - cevap, tartışma ve basın takibi

Plaket töreni

Katılımcılara hediye takdimi ve Sempozyum hatıra fotoğrafı

Taşhan avlusunda gala gecesi

Teşekkür konuşması ve kapanış

TARİHÎ ÇEKİCİLİKLERİ, KÜLTÜREL ZENGİNLİĞİ, DOĞAL GÜZELLİKLERİYLE

Değişen ve Gelişen

VEZİRKÖPRÜ

Vezirköprü'de eski kent dokusu canlandırılıyor. "Sokak Sağlıklaştırma Projesi" çerçevesinde bir kısmı tescilli tarihi eser niteliğinde olan toplam 110 bina etap etap restore ediliyor. İlk etapta 36 binanın restorasyon işi bitirilmiştir.

Proje tamamlandığında Vezirköprü'de bulunan iki sokakta eski kent dokusu canlanacak, Osmanlı şehri tekrar gün yüzüne çıkacak, Vezirköprü tıpkı Safranbolu ve Beypazarı gibi, eskiye özlem duyanların turistik ve kültürel ziyaretlerine hazır olacak.

Taşhan; restorasyon öncesi ve sonrası

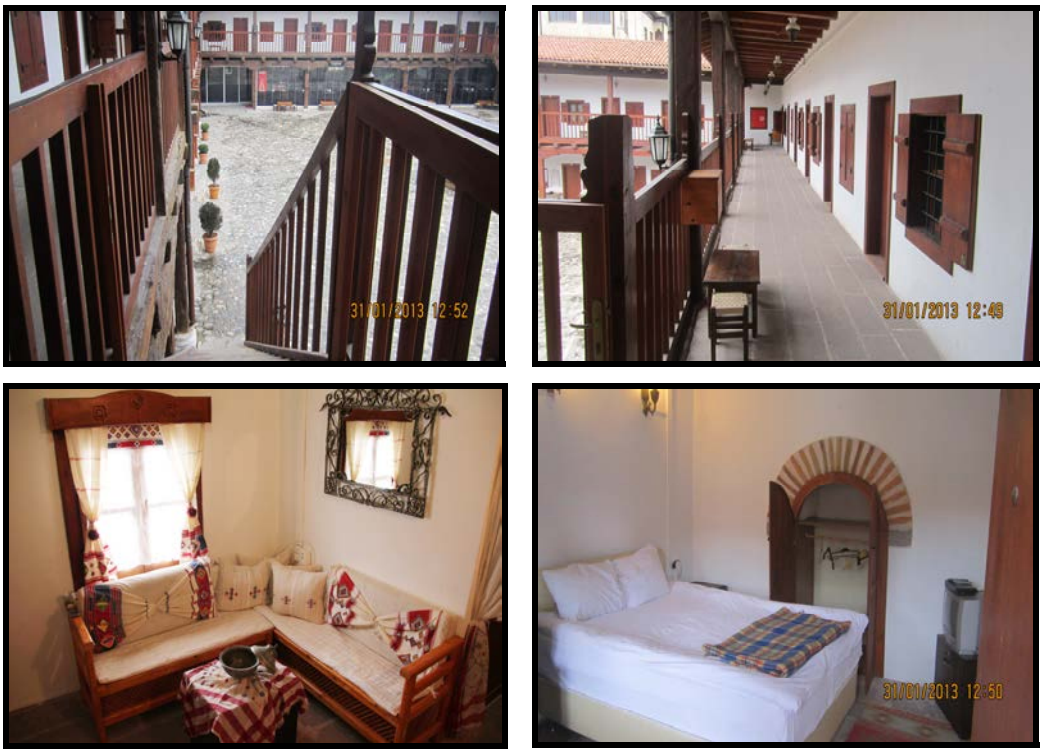

Taşhan; Bir Osmanlı hanında konaklamak istiyorsanız orası Vezirköprü'dedir.

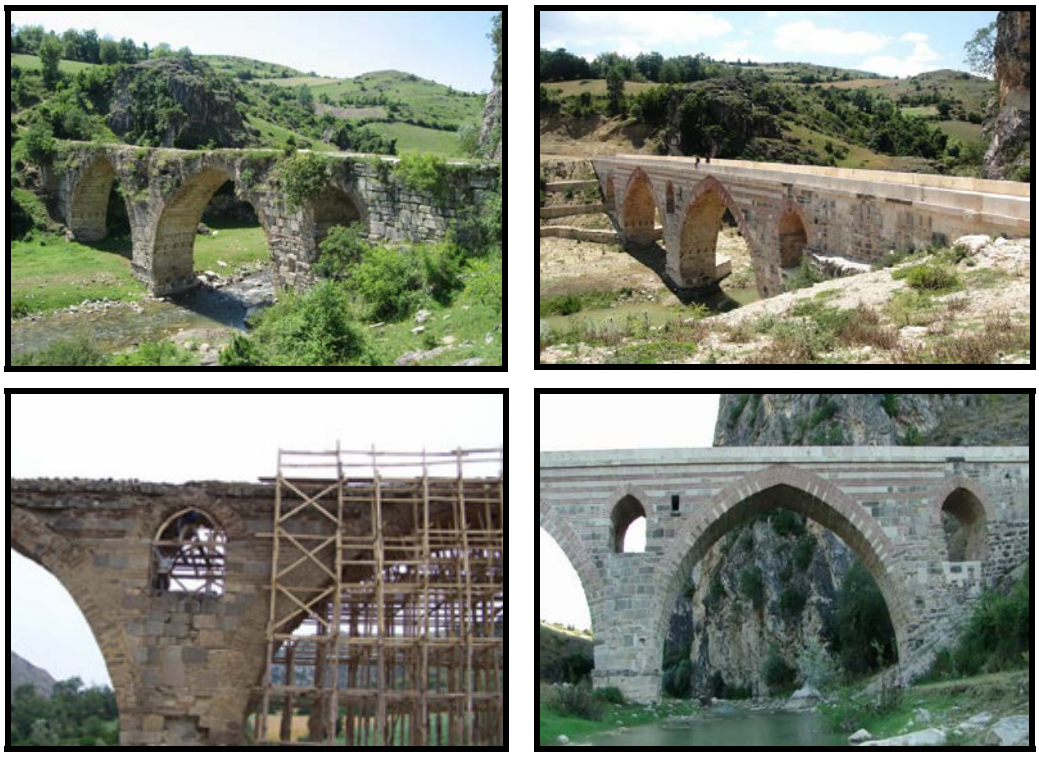

Kurt Köprüsü; restorasyon öncesi ve sonrası.

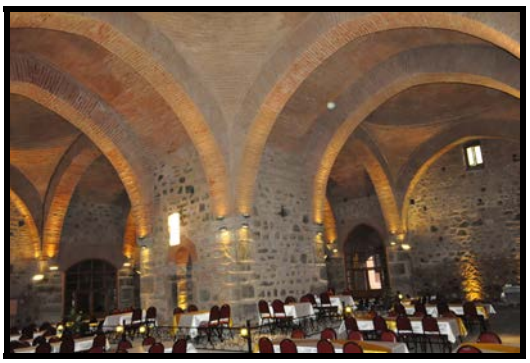

Bedesten ve çarşıları hâlâ eski izleri taşıyor. Geleneksel el sanatları yaşatılıyor.

Vezirköprü'de tarihi eserler korunuyor, kullanılıyor…

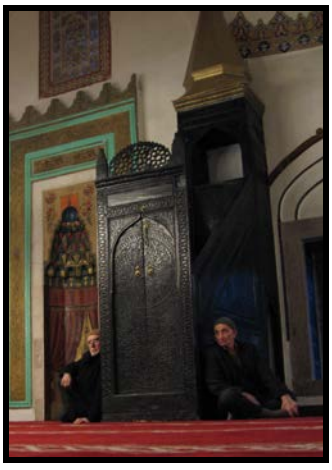

Oymaağaç'ta yapılan kazılarla Hititlerin kutsal kenti Nerik ortaya çıkarılıyor, Vezirköprü'de tarih yeniden yazılıyor.

Altınkaya Baraj gölü ve Şahinkaya yarma vadisi gezginlere eşsiz pozlar çekme imkânı verirken amatör balıkçılara da doyumsuz anlar yaşatıyor.

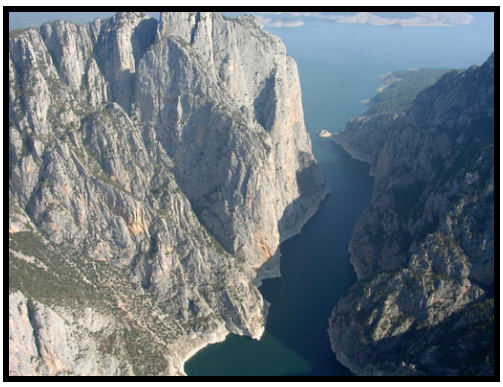

Eşsiz göl manzarası ve Şahinkaya kanyonunu görmeniz için Belediye Başkanı Sayın İbrahim Sadık Edis sizleri Vezirköprü'ye davet ediyor.

Eşsiz manzarası ve bol oksijeni ile Kunduz ormanları yaz ve kış sizi bekliyor.

Vezirköprü'de eşsiz kır manzaraları eşliğinde çeşitli aktiviteler; hepsi sizin için…

Gerçek bir rekreasyon alanı; içerisinde spor imkânları, yürüyüş yolları, piknik ve oyun sahaları, kafeterya ve kır gazinosuyla Vezirsuyu Mesire Alanı (üstte), Vezirköprü'nün nefes aldığı bir başka şehir içi mekan; Çamlık Parkı (altta).

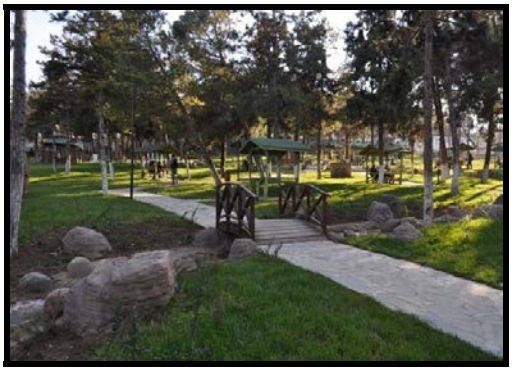

Vezirköprü sanayi yatırımları, enerji ve ulaşım açısından da cazip bir yer…

Artık Vezirköprü size çok yakın.
Ankara – Samsun karayoluna 30 km mesafede, yani 20 dakika…

Davetlisiniz…

İbrahim Sadık EDİS
Vezirköprü Belediye Başkanı

ÖNEMLİ NOT

Lütfen görüş, öneri ve tenkitlerinizi bize bildiriniz.

***

Vezirköprü Belediyesi

vezirkopru@bel.tr

***

Editör: Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

cyilmaz@omu.edu.tr

NOTLAR: